

TAKIYYUDDİN EN-NEBHANİ

İSLÂMÎ ŞAHSİYET

CİLT
3

(USÛL-UL FIKİH)

İSLÂMÎ ŞAHSİYET

ÜÇÜNCÜ CİLT

(USÛL-UL FIKİH)

ÜÇÜNCÜ BASKI

H. 1426

M. 2005

(MUTEMED)

**DAR-UL UMMAH
BASIM, YAYIN VE DAĞITIM**

P.K. 0901531

BEYRUT- LÜBNAN

TAKİYYUDDİN EN-NEBHANİ

İSLÂMÎ
ŞAHSİYET

CİLT
3

(USÛL-UL FIKİH)

HİZB-UT TAHRİR
NEŞRİYATINDAN

İÇİNDEKİLER

USÛL-UL FIKİH	9
HÂKİM	11
Şeriat Gelmeden Önce Hüküm Yoktur.....	13
HÜKÜMLERLE MÜKELLEF OLANLAR	20
TEKLİF ŞARTLARI	25
ŞER'Î HÜKÜM	27
TEKLİF HİTÂBI	28
Vâcib	28
Vâcibin Ancak Kendisiyle Tamamlandığı Şey de Vâcibtir.....	30
Haram	31
Mubâh.....	31
VAZ'İ HİTÂB	33
Sebep	34
Şart.....	35
Mâni.....	38
Sıhhat – Butlan – Fesat.....	38
Azimet ve Ruhsat	40
ŞER'Î DELİLLER	44
Şer'î Deliller Katî Olmaları Gerekir	45
BİRİNCİ DELİL: KİTÂP	47
Kurân'dan Hüccet İtibar Edilen.....	47
Muhkem ve Müteşâbih	49
İKİNCİ DELİL: SÜNNET	50
Kurân Karşısında Sünnetin Konumu	50
Sünnetin Kısımları.....	57
Mütevâtir	57
Kendisiyle İlim Hâsıl Olunan Sayı.....	58
Meşhûr.....	58
Haberî Âhâd	59
Hadis Râvileri.....	60
Haberî Âhâd Çeşitleri	61
Haberî Âhâd'ı Kabul Şartları.....	63
Efâl-ul Rasûl.....	63
Kendisiyle Rasûl'ün Fiilinin Cihetinin Bilindiği Yollar	70
Aleyhissalatu Vesselam'ın Sükûtu	72
Rasûl'ün Fiilleri Arasında Teâruz	73
Nebî'nin Fiili İle Kavli Arasında Teâruz.....	73
Rasûl'ün Kavilleri Arasında Teâruz	76

KİTAP VE SÜNNETLE İSTİDLÂL	85
Lügat Bahisleri	86
Arap Lügatini Bilmenin Yolu.....	88
Lügatin Lafızları Ve Kısımları	88
Yalnızca Delâlet Eden İtibarıyla Lafzın Taksimi	90
Müfred.....	90
İsim.....	91
Yalnızca Medlûl İtibarıyla Lafzın Taksimi	91
Mürekkep.....	92
Delâlet Eden Ve Medlûl İtibarıyla Lafzın Taksimi	93
Terâdüf	93
İştirâk.....	94
Hakikat Ve Mecâz.....	95
Şer’î Hakikat.....	98
Şer’î Hakikatların Varlığı.....	99
Kurân’ın Hepsini Arapçadır, Onda Arapça Olmayan Tek Bir Kelime Dahi Yoktur	103
Örfî Hakikat.....	107
Menkûl Lafızlar.....	108
Anlayışa Hâlel Getirenlerin Teâruzu.....	110
Fiil	113
Harf.....	114
MANTÛK VE MEFHÛM	119
Mantûk.....	121
Mefhûm	122
İktizâ Delâleti.....	123
Tenbîh ve İmâ Delâleti	124
İşâret Delâleti	124
Mefhûm-ul Muvâfakat.....	125
Mefhûm-ul Muhâlefet	128
Sıfat Mefhûmu.....	128
Şart Mefhûmu.....	129
Gâye Mefhûmu.....	131
Adet Mefhûmu	132
Mefhûm-ul Muhâlefet’ten Ma’ mûlün Bih Olmayanlar	133
KİTÂP VE SÜNNETİN KISIMLARI	136
EMİR VE NEHY	140
Emirlerin Ve Nehylerin Çeşitleri.....	140
Emir Sîgası	142
Nehy Sîgası.....	152
Bir Şeyi Emretmek Zıddından Nehyetmek Değildir Bir Şeyden Nehyetmek de Zıddını Emretmek Değildir	154
Tasarruflardan ve Akitlerden Nehy	157

UMÛM VE HUSÛS	160
Umûm	160
Lafzın Umûmunun Sübût Yolları	162
İbre Sebebin Husûsiliğinde Değil Lafzın Umûmiliğindedir	164
Sebebin Husûsuliğindeki Lafzın Umûmu, Her Şeyde Umûm Değil Hâdise Ve Suâl Mevzûsunda Umûmdur	166
Rasûl'e Hitâp Ümmeti İçin Bir Hitâptır	168
Nebi'nin Ümmetinden Biri için Hitâbı Ümmeti İçin Bir Hitâptır	168
Rasûl'ün Lisânıyla Vârit Olan Hitâbın Umûmuna Rasûl da Dâhildir	169
Husûs	170
Umûmu Tahsis Delilleri	170
İstisnâyla Tahsis	170
Şartla Tahsis	171
Sıfatla Tahsis	172
Gâyeyle Tahsis	172
Munfasıl Delillerle Tahsis	172
Kitâb'ı Kitâp'la Tahsis Etmek	174
Kitâb'ı Sünnetle Tahsis Etmek	174
Kitâb'ı İcma-us Sahâbeyle Tahsis Etmek	175
Kitâb'ı Kıyâsla Tahsis Etmek	176
Sünneti Kitâp'la Tahsis Etmek	177
Sünneti Sünnetle Tahsis Etmek	177
Sünneti İcma-us Sahâbe Ve Kıyâsla Tahsis Etmek	177
Mantûku Mefhûmla Tahsis Etmek	178
MUTLAK VE MUKAYYED	179
MÛCMEL	181
BEYÂN VE MÛBEYYEN	183
NÂSİH VE MENSÛH	185
Kurân'ın Neshi	189
Sünnetin Neshi	191
İcmâyla Sâbit olan Hükümü Nesh Etmek Câiz Değildir	193
Kıyâsın Hükümünü Nesh Etmek Câiz Değildir	193
Mensûhdan Nâsıhı Bilmenin Yolu	194
ÜÇÜNCÜ DELİL: İCMÂ	200
İcmâ-us Sahâbe Dışındaki Her İcmâ Şer'î Bir Delil Değildir	205
Sükûtî İcmâ	214
Sahâbe	215
DÖRDÜNCÜ DELİL: KİYÂS	218
Kıyâsın Rükünleri	227
Fer'in Şartları	227
Aslın Şartları	228
Aslın Hükümünün Şartları	228
İllet	229

İllet İle Sebep Arasındaki Fark.....	232
İllet İle Menât Arasındaki Fark	223
İlletin Şartları.....	236
İlletin Delilleri	237
MAKÂSİD-UŞ ŞERİAT	248
Bizatihi Her Hükümün Maksadı.....	249
Maslahatların Celbi Ve Mefsedetlerin Def'i, Hem Bir Bütün Olması Vasfıyla Şerîat İçin Hem de Bizatihi Herhangi Bir Hüküm İçin Bir İllet Değildir.....	253
BİR DELİL OLMADIĞI HALDE BİR DELİL ZANNEDİLENLER.....	273
ŞER'U MEN KABLENÂ	274
SAHÂBÎ MEZHEBİ.....	281
İSTİHSÂN	284
MESALİHİ MÜRSELE.....	289
KÜLLÎ KÂİDELER.....	299
İSTİSHÂB KÂİDESİ	304
ZARAR KÂİDESİ	306
İSTİLÂH, TAKDİR VE ÖRF	310
Şeran Örf Muteber Değildir.....	311
MAÂLÂT-UL EFÂL (FİİLLERİN NETİCELERİ)	317
SAHÂBE GÖRÜŞLERİ, HÜKÜMLERİ VE İÇTİHÂDLARI	325
TEÂDÛL VE TERÂCÎH	328

USÛL-UL FIKİH

Asıl, lügatte üzerine bina edilen şeydir. İster bu bina, duvarın temel üzerine binası gibi, hissî olsun isterse malulün illet ve medlulün delil üzerine binası gibi, aklî olsun. Usul-ul Fıkıh ise; üzerine fıkıhın bina edildiği kaidelerdir. Fıkıh ise; lügatte anlamaktır. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü böyledir: **“Senin söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz.”**

Müteşerriilerin ıstılâhında ise; tafsili delillerden istinbat edilmiş amelî şer’i hükümleri bilmektir. Hükümleri bilene nispetle hükümleri bilmekten maksat, mücerret bilgi değildir. Bilakis şer’i hükümlere ilişkin melekenin hâsıl olmasıdır. Yani bu bilgi ve ondaki derinlik, bu hükümleri bilen şahıs nezdinde onlar hakkında bir meleke hâsıl olma sınırına ulaşmalıdır. Mücerret melekenin hâsıl olması, melekenin hâsıl olduğu kimselerin fakih olarak itibar edilmeleri için kâfidir. Onların tamamını ihata etmeye gerek yoktur. Ancak inceleme ve istidlâl yoluyla ferî şer’i hükümlerin cümlesini bilmek gerekir. Bir ya da iki hükmü bilmek fıkıh olarak isimlendirilemez. Delillerin türlerinin hüccet olduğunu bilmekte yine fıkıh olarak adlandırılmaz. Fıkıh olarak adlandırıldı ve bununla tafsili delillerden istinbat edilmiş ferî amelî hükümler toplamı kastedildi. Bu bağlamda bu bir fıkıh kitabı denilir, yani ferî amelî hükümler ihtiva eden bir kitaptır. Fıkıh ilmi denilir ve bununla furûu amelî hükümler toplamı kastedilir. Ancak bu, amelî hükümlere hâssdir. İstılâh olarak itikadî hükümler fıkıhtan değildir. Çünkü fıkıh, furûu amelî hükümlere yani itikatlara değil de, kendisiyle amellerin yapıldığı hükümlere hâssdir.

Buna göre Usul-ul Fıkıh’ın manası şöyle olur: üzerine tafsili delillerden amelî hükümlere ilişkin meleke hâsıl olmasının bina edildiği kaidelerdir. Bunun için Usul-ul Fıkıh; kendisiyle tafsili delillerden şer’i hükümlerin istinbatına ulaşılan kaideleri bilmek olarak tarif edildi. Bizzat bu kaidelere de yine Usul-ul Fıkıh denir. Bu minvalde Usul-ul Fıkıh kitabı dersin yani bu kaideleri ihtiva eden bir kitaptır. Yine Usul-ul Fıkıh ilmi dersin yani kendisiyle tafsili delillerden şer’i hükümlerin istinbatına ulaşılan kaidelerdir. Usul-ul Fıkıhın bahsi, kaideler ve deliller hakkında bir bahistir. Yani hüküm, hükmün kaynakları ve bu kaynaklardan hükmü istinbat keyfiyeti hakkında bir bahistir. Usul-ul Fıkıh, icmali delilleri ve bunların şer’i hükümlere delâlet yönlerini kapsar. Nitekim tafsil yönünden değil de bütüncül yönden icmali delillerle istidlâl edenin hal keyfiyetini de yani içtihat bilgisini de kapsar. Aynı şekilde istidlâl keyfiyetini de kapsar. Bu da delillerdeki teadül ve tercihlerdir. Fakat içtihat ve deliller arasında tercih, deliller ve bunların delâlet yönlerinin bilgisine bağlıdır. Onun için bu iki bahis: deliller ve delâlet yönleri, hüküm ve bunun müteallikleri bahsiyle birlikte Usul-ul Fıkıhın esasıdır.

Usul-ul Fıkıh, mutlak emir, mutlak nehy, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in fiili, icma-us sahâbe ve kıyas gibi, belirlenmemiş icmali deliller fıkıhdır. Bunlardan tafsili deliller çıkar. Mesela **“namaz kılınız”,** **“zinaya yaklaşmayınız”,** Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in Kâbe’nin içinde namazı, hacir konulana velâyetin sübutu ve ücretliye kıyasen bir ücret tayin edildiği zaman

vekilin ücrete müstahak olması gibi. Zira bunların hepsi Usul-ul Fıkıh'tan değildir. Çünkü bunlar, muayyen tafsili delillerdir. Usul-ul Fıkıh bahsinde birer örnek olarak vârit olmaları, bunların Usul-ul Fıkıh'tan oldukları manasına gelmez. Bilakis Usul, icmali deliller, bunların delâlet yönleri, istidlâl edenin durumu ve istidlâl keyfiyetidir.

Usul-ul Fıkıh, fıkıh ilminden ayrılır. Öyle ki fıkıhın mevzusu, helallik, haramlık, sahihlik, batıllık, fasitlik açısından kulların fiilleridir. Usul-ul Fıkıh'a gelince; konusu, kendilerinden şer'i hükümlerin istinbat edilmeleri yani şer'i hükümler için ispat olmaları bakımından semi delillerdir. Hüküm vermek kime aittir yani hüküm vermek salahiyeti kimindir yani hâkim kimdir, üzerine hüküm verilen kimdir, yani bu hükmü infaz etmekle mükellef olan, yani mahkûmun aleyh kimdir, bizzat hükmün nedir ve hakikati nedir beyânı açısından hükmün ve ona ilişkin olanlarının bahsi, sonra bunların ardından da deliller ve bunların delâlet yönlerinin beyânı kaçınılmazdır.

HÂKİM

Hükümle ilgili bahislerin en mühimi, evla olanı, beyânca elzem olanı, hüküm vermenin döndüğü kimseyi yani hâkimin kim olduğunu bilmektir. Çünkü hükmü ve nevini bilmek onun bilinmesine bağlıdır. Burada hâkimden maksat, otoriteden olan her şeyi infaz eden sultan sahibi kimse değildir. Bilakis hâkimden maksat, fiiller ve eşya üzerine hüküm verme yetkisine sahip olan kimsedir. Çünkü bu varlıktaki mahsusat, insan fiilleri ve insan fiillerinden başka eşya olmaktan dışarı çıkmaz. İnsan, bu kâinatta yaşar olması vasfıyla bahis konusu ve hüküm vermek de ancak bunun için ve buna ilişkin olduğuna göre, insanın fiilleri ve bunlara ilişkin eşya üzerine hüküm vermek kaçınılmazdır. Öyle ise bunun üzerine hüküm vermek yalnızca kendisine ait olan kimse kimdir? O, Allah mı yoksa bizzat insan mı? Başka bir ifâdeyle o, Şerîat mı yoksa akıl mı? Çünkü Allah'ın hükmü budur diye bize bildiren Şerîattır. İnsanın hüküm vermesini sağlayan da akıldır. O halde hüküm veren kimdir? O, Şerîat mı yoksa akıl mı?

Bu hükmün mevzusuna, yani fiiller ve eşya üzerine hüküm olarak verilen şeye gelince; bu, hasen ve kabihdir. Çünkü hüküm vermekten maksat, insanın fiile karşı, onu yapsın mı yoksa onu terk etsin mi yoksa onu yapmak ile terk etmek arasında muhayyer mi diye konumunu tayin etmektir. Ve insanın fiillerine ilişkin eşya karşısında, onu alsın mı yoksa onu terk etsin mi yoksa almak ile terk etmek arasında muhayyer mi diye konumunu tayin etmektir. Onun bu konumunu tayin etmek, şeye bakışına bağlıdır; o, hasen mi yoksa kabih mi veya hasen ve kabih değil mi? Bunun için istenilen hükmün mevzusu, hasen ve kabihliktir. Hasen ve kabih hükmü akla mı yoksa Şerîata mı aittir? Zira bu hükmü vermekte ikisinin üçüncüsü yoktur. Buna cevap şöyledir: Fiiller ve eşya üzerine hüküm ya ne olduklarına dair vakıaları açısından ve onların insan tabiatına, fitri meyillerine uygunlukları ve onlardan nefret etmeleri açısından olur. Yada yapılmalarına karşılık metih, terk edilmelerine karşılık zem veya metih edilmeme ve zem edilmeme açısından yani bunlar üzerine sevap ve ikab veya sevap ve ikabın olmaması açısından olur. Bunlar, eşya üzerine hükme ilişkin üç yöndür. **Birincisi:** ne olduklarına dair vakıaları açısından. **İkincisi:** insan tabiatına muvafakatlari ve ona teâruzları açısından. **Üçüncüsü:** sevap ve ikab veya metih veya zem açısından. Eşya üzerine birinci yönden, o da vakıaları yönünden ve ikinci yönden o da tabiata muvafakatlari ve ona teâruzları yönünden hüküm, şüphesiz bütün bunlar ancak insanın kendisine aittir. Yani akıla aittir, Şerîata değil. Bu iki yönde fiiller ve eşya üzerine hüküm veren akıldır. Bunlardan herhangi birinde Şerîat hüküm vermez. Zira bunlarda Şerîatın dâhili yoktur. Bu mesela şunun gibidir: ilim hasendir, cehalet kabihdir. Çünkü vakıalarından kemallik ve noksanlık zahirdir. Aynı şekilde zenginlik hasendir, fakirlik kabihdir, işte böyle. Mesela boğulanı kurtarmak hasen, zalimce malları almak kabihdir. Zira tabiat, zulümden nefret eder, helak olmakta olan birine yardıma meyleder. Aynı şekilde tatlı şey hasen, acı şey kabihdir, işte böyle. Bütün bunlar, insanın hissettiği, aklının idrak ettiği şeyin vakıasına veya insanın tabiatına ve fitratına döner. O bunu hisseder ve aklı onu idrak eder. Onun için o şeyin üzerine hasen ve kabih olarak hüküm veren Şerîat değil akıldır. Yani bu iki yönden fiiller ve eşya üzerine hüküm vermek insana aittir. Bunlarda hâkim insandır.

Dünyada üzerlerine metih ve zem, ahirette üzerlerine sevap ve ikab yönünden fiiller ve eşya üzerine hüküm vermeye gelince; şüphe yoktur ki bu yalnızca Allah'a aittir,

insana değil. Yani bu Şerîata aittir, akıla değil. Bu da iman hasen, küfür kabih, itaat hasen, masiyet kabih, savaşta yalan söylemek hasen, savaş dışında kâfir yöneticiyle birlikte o kabihtir gibi, işte böyle. Bunun sebebi çünkü aklın vakıası, ihsas, vakıa, sabık malumat ve dimağdır. İhsas, aklın dinamiklerinden cevheri bir cüzdür. İnsan bir şeyi hissetmediği zaman aklının o şey üzerine hüküm vermesi mümkün değildir. Çünkü eşya üzerine aklın hükmü eşyanın mahsus olmasıyla mukayyettir. Mahsus olmayanlar üzerine hüküm vermek ona muhaldir. Zulmün metih edilenlerden veya zemmedilenlerden olması insanın hissettiği şeylerden değildir. Çünkü o hissedilen bir şey değildir. Akletmek imkânsızdır. Yani akıl için onun üzerine hüküm vermek mümkün değildir. O yani zulmü methetmek veya onu zemmetmek, insan, fitratıyla ondan nefreti veya ona meyli şuur etse de, ama yalnızca bu şuurun, aklın o şey üzerine hükmünü vermesinde faydası olmaz. Bilakis his mutlaka gereklidir. Bundan dolayı aklın, fiil ve şey üzerine hasen veya kabih olarak hükmünü vermesi mümkün değildir. Buradan hareketle akla, fiiller veya eşya üzerine metih veya zem olarak hükmünü vermesi câiz değildir. Çünkü bu hükmü vermek ona imkânsızdır. Ona bu muhaldir.

Metih veya zem olarak hüküm vermeyi insanın fitri meyillerine ait kılmak câiz değildir. Çünkü bu meyiller, kendisine muvafakat edenler üzerine metih olarak, kendisine muhalefet edenlere de zem olarak hüküm verir. Halbuki kendisine muvafakat edenler bazen zemmedilenlerden olabilir. Zina, livata ve insanları köleleştirmek gibi. Bazen de kendisine muhalefet edenler methedilenlerden olabilir. Düşmanlarla savaşmak, hoşlanılmayanlara karşı sabretmek, açıkça ezanın tahakkuk edeceği durumlarda hakkı söylemek gibi. Hükmü, meyillere ve hevalara ait kılmak, bunların metih ve zem için mikyasa kılınması demektir. Oysa bunlar, katiyen hatalı bir mikyastır. Bunun için hükmü bunlara ait kılmak kesinlikle bir hatadır. Çünkü bu, hükmü vakıaya muhalif ve hatalı kılar. Üstelik bu durumda metih ve zem olarak hüküm vermek, üzerinde olması gerekene göre değil de heva ve şehvetlere göre olur. Bundan dolayı fitri meyillerin, metih ve zem olarak hükmünü vermesi câiz değildir. Mademki metih ve zem olarak hükmünü vermesi akla câiz değildir. Yine metih ve zem olarak hükmünü vermesi fitrî meyillere câiz değildir. Öyleyse metih ve zem olarak hükmü vermeyi insana ait kılmak câiz değildir. Dolayısıyla metih ve zem olarak hükmünü veren Allah'tır, insan değil. Şerîattır, akıl değil.

Ayrıca şayet fiiller ve eşya üzerine metih ve zem olarak hüküm vermek insana terk edilirse, elbette şahısların ve zamanların değişmesiyle hüküm de değişir. Zira bunlar üzerine sabit bir hüküm vermek insanın kudretinde değildir. Bundan dolayıdır ki onlarda Allah hüküm verir, insan değil. Onlarda Şerîat hüküm verir, akıl değil. Zira bu cihetten aklın bu hükümde bir dâhili yoktur. Bununla birlikte mahsus müşahede edilen husus şudur ki insan eşya üzerine bugün hasen olarak hüküm verir. Sonra onlar üzerine yarın kabih olarak hüküm verir. Dün eşya üzerine kabih olarak hüküm verir bugün ise onlar üzerine hasen olarak hüküm verir. Böylece tek bir şey üzerine hüküm değişir. Sabit bir hüküm olmaz. Neticede hükümde hata meydana gelir. Onun için metih ve zem olarak hükmü akla ve insana ait kılmak câiz değildir.

Binaenaleyh kulların fiilleri ve onlara ilişkin eşya üzerine metih ve zem açısından hâkim olan Allah'ı Teâlâ olmalıdır, insan değil. Yani Şerîattır, akıl değil.

Bu, hasen ve kabih üzerine akfî delil bakımındandır. Şer'i delil bakımından ise,

Şeriat, hasenlemeyi ve kabihlemeyi Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e ittiba emrine bağılı kılmiş, hevayı zemmetmiştir. Bu nedenledir ki şeran katı olan husus, zem ve metih açısından hasen Şeriatın hasen gördüğüdür. Kabih Şeriatın kabih gördüğüdür.

Fiiller ve eşya üzerine metih ve zem olarak hüküm vermek, insanın bunlar karşısındaki konumunu tayin etmek içindir. Eşyaya nispetle bu, onları almak insan için câiz mi yoksa ona haram mı olduğunu beyân eder. Vakıa açısından bunun dışında tasavvur edilmez. İnsanın fiillerine nispetle ise, onları yapmak insandan talep edildi mi yoksa ondan onları terk etmek mi talep edildi yoksa yapmak ile terk etmek arasında muhayyer mi? Bu cihetten bu hüküm sadece Şeriat'a ait olduğuna göre, onun için insanın fiillerinin hükümleri ve bunlara ilişkin eşyanın hükümleri, akla değil Şeriat'a raci olması gerekir. Dolayısıyla kulların fiillerine ve fiillerinin taalluk ettiği eşyaya tahakküm eden yalnızca şeri hüküm olması gerekir.

Üstelik helal ve haramlık bakımından eşya üzerine, vâcib veya haram veya mendûb veya mekruh veya mubâh olmaları bakımından kulların fiilleri üzerine, sebepler veya şartlar veya mâniler veya sahih, butlan ve fasit veya azimet ve ruhsat olmaları bakımından işler ve akitler üzerine hüküm vermek bütün bunlar tabiata muvafakat etmeleri veya muvafakat etmemeleri kabilinden değildir. Vakıalarının ne oldukları kabilinden de değildir. Ancak dünyada üzerlerine metih ve zem, ahirette ise sevap ve ikab terettüp etmek kabilindedir. Bunun için bunlar hakkında hüküm vermek sadece Şeriat'a aittir, akla değil. Dolayısıyla fiiller ve onlarla alakalı eşya, işler ve akitler üzerinde hakikaten hâkim olan ancak yalnızca Şeriat'tır. Bunlarda mutlak olarak aklın hükmü yoktur.

Şeriat Gelmeden Önce Hüküm Yoktur

Fiiller ve eşyaya bir hüküm vermek ancak burada bu hüküm üzerine şer'i bir delil olduğu zaman câizdir. Zira Şeriat gelmeden önce eşyanın ve akıl sahiplerinin fiillerinin hükmü yoktur. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurmuştur: **“Biz bir Rasûl göndermedikçe azap edici değiliz.”**

“Ki insanların rasûllerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın” Çünkü hüküm şu ikisinden birisiyle sabit olur, ya Şeriatla yada akılla. Akla gelince; burada onun yeri yoktur. Çünkü mesele, vâcib ve haram kılma meselesidir. Akıl ise, vâcib veya haram kılamaz. Bu ona dayandırılmış değildir. Ancak Şeriat'a dayandırılmıştır. Onun için hüküm Şeriat'a bağılıdır. Şeriat gelmeden önce Şeriat yoktur. Bu nedenle hüküm, Allah tarafından Şeriatın gelmesine, yani bütün Şeriatlara nispetle Rasûl'ün gelmesine ve üzerine istidlâl istenilen meseleye nispetle de şer'i delile bağılıdır. Rasûl'e nispetliye gelince; ayetin sarihinden ortadadır. Çünkü Rasûl gönderilmeden önce insanlardan azabı nefyetmek, onların hükümlerle ve itikatlarla mükellef olmadıklarına yani bir şeyle mükellef olmadıklarına delâlet eder. Bunun, Allah kendilerine bir Rasûl göndermeden önce insanlardan hüküm kesinlikle nefyedilmedikçe bir manası olmaz. Bundan dolayı fetret ehli kurtulmuştur. Bunlar, bir risâletin yok olması ile bir risâletin gönderilmesi arasında yaşayan kimselerdir. Hükümleri, kendilerine bir risâletin ulaşmadığı kimselerin hükmüdür. Bu, Rasûl, Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve

Sellem'in bisetinden önce yaşamış kimseler gibidir. Aynı şekilde efendimiz Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in risâletinin dikkat çekici bir şekilde kendilerine ulaşmamış kimseler de böyledir. Bunlar da ehli fetret gibi kurtulmuştur. Çünkü ayet, bunlar üzerine de intibak eder. Kendilerine bir Rasûl gönderilmemiş itibar edilirler. Zira O'nun risâleti kendilerine ulaşmamıştır. Tebliğ etmeme günahı, tebliğe muktedir oldukları halde yapmayanlar üzerine olur. Binaenaleyh Rasûl bisetinden önce eşyanın hükmü helaldir veya haramdır denilmez. Çünkü onların hükmü yoktur. Aynı şekilde fiiller de böyledir. Bilakis insan bir hükümle kayıtlı kalmaksızın istediğini yapabilir. Kendisine bir Rasûl gönderilmedikçe Allah katında üzerine bir şey yoktur. O zaman Rasûl'ün kendisine tebliğ ettiği Allah'ın hükümleriyle, kendisine tebliğ ettiği o hükümlere göre kayıtlı kalır.

Rasûl'ün bisetinden ve risâletini tebliğinden sonraya gelince; şüphesiz buna bakılır. Eğer risâleti, belirli şeyleri getirmiş ve diğer şeylerde de başkasının risâletine ittiba etmeyi kendilerine emretmişse, efendimiz İsa Aleyhissalatu Vesselam'daki durum gibi, onlar kendilerine tebliğ ettiği hükümlerle mukayyettirler ve onlara ittiba etmekle zorunludurlar. Bu risâlet nesih edilinceye dek onlarla kayıtlı kalmamaya karşılık azap edilirler. Şayet Rasûl'ün risâleti muayyen şeyler getirmiş ve başka şeylere de dokunmamışsa, sadece risâletin getirdiği şeylerle mukayyettirler. Getirmedikleri şeylere karşılık azap edilmezler. Eğer risâleti her şeyi kapsar ve her şeyi açıklayıcı olarak gelmişse, kuşkusuz onlar her şeyde bu risâletle mukayyettirler. Bu da tıpkı efendimiz Muhammed, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem durumunda olduğu gibi. Çünkü onun risâleti her şeyi kapsar ve her şeyi açıklayıcı olarak gelmiştir. Bunun için bu risâlette vârit olanlar haricinde hüküm yoktur. Çünkü Allah'u Teâlâ'nın

“Biz Rasul göndermedikçe azap edici değiliz.” kavlinin mefhûmu, biz kendilerine bir Rasûl gönderip de onun risâletine muhalefet eden kimselere azap ederiz. Rasûl'ün tebliğ ettiği risâletten ne olursa olsun tek bir hükme muhalefet eden her kimseye azap edilecektir. Bunun için üzerine delil kaim olmadıkça fiilin ve şeyin hüküm yoktur. Buna göre *“İzni olmaksızın Allah'u Teâlâ'nın mülkünde tasarruf etmek, mahlûkata kıyasen haramdır bahanesiyle eşyada ve fiillerde aslolan haramlıktır.”* denilmez. Çünkü ayetin sarıhlığı Allah, Rasûl göndermedikçe azap etmeyecek, hükmü açıklamadıkça sorumlu tutmayacaktır. Üstelik mahlûkat, zarar görür, Allah Subhanehu ve Teâlâ ise menfaat ve zarardan münezzehtir. Aynı şekilde şöyle de denilmez: *“Mefsedet ve mülk sahibine zarara verici emâreden hâli bir faydalanma mubâhtır bahanesiyle fiillerde ve eşyada aslolan ibahattır.”* Böyle denilmez. Çünkü ayetin mefhûmu, insan, Rasûl'ün getirdikleri ile mukayyettir. Zira o, muhalefetine binaen azap görecektir. Öyleyse aslolan, Rasûl'e ittiba etmek ve onun risâletinin hükümleriyle kayıtlı kalmaktır. Oysa aslolan, mubâhlık yani kayıtlı kalmamak değildir. Çünkü hüküm ayetlerinin umûmu, Şerîfata müracaat etmenin ve onunla kayıtlı kalmanın vucubiyetine delâlet eder. Allah'u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Bir şey hakkında ihtilafa düşerseniz, onun hükmü Allah'a aittir.” Yine şöyle buyurdu: **“Bir şeyde çekişirseniz, onu Allah ve Rasûl'e götürünüz.”** Ve şöyle buyurdu:

“Biz sana Kitabı, her şeyi açıklayıcı olarak indirdik.” Ve çünkü Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem de Ed-Dârukutnî'nin rivayet ettiğine göre şöyle buyuruyor:

“Kim emrimiz üzere olmayan bir amel işlerse o reddedilir.” Bu, aslolanın Şerîfata ittiba etmek ve onunla kayıtlı kalmak olduğuna delâlet eder. Ve çünkü mefset ve mülk sahibine zarar verici emâreden hâli olan faydalanma, mubâhlığa

bir hüccet değildir. Görmez misin ki evli olmayan menopoza girmiş bir kadınla zina üzerine mefsedet ve mülk sahibine zarar verici emâreden hâli olan faydalanma uygun düşer. Bununla birlikte o haramdır. Ayrıca Şerîat geldikten sonra eşya ve fiillere ait hükümler olmuştur. Dolayısıyla aslolan, eşya ve fiiller hakkında onlara ait hükümler var mıdır yoksa yok mudur diye Şerîatta araştırılır. Aslolan mubâh itibar edilmeleri ve Şerîatın varlığıyla birlikte, onlar için mubâhlık hükmünün doğrudan akıl tarafından konulması değildir. Aynı şekilde şöyle de denmez: “Şüphesiz eşyada aslolan tevakkuf etmek ve hüküm vermemektir.” Çünkü tevakkuf, amelin ve şer’î hükmün ihmal edilmesi demektir. Hâlbuki bu câiz değildir. Çünkü Kur’an ve Sünnet’te sabit olan, bilinmediği anda hüküm hakkında sormaktır. Tevakkuf etmek ve hüküm vermemek değildir. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.” Aleyhissalatu Vesselam da teyemmüm hadisinde Ebû Dâvud’un Câbir’den rivayet ettiğine göre şöyle buyurur: ‘

“Bilmiyorlarsa sorsalardı ya? Ancak cehaletin şifası, sormaktır.” Bu, aslolanın tevakkuf ve hüküm vermemek olmadığına delâlet eder. Buna göre Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in bisetinden sonra hüküm Şerîata aittir ve Şerîat gelmeden önce hüküm yoktur. Bu nedenle hüküm Şerîatın gelmesine yani tek bir meseleye ilişkin şer’î bir delilin varlığına bağlıdır. Bundan dolayı, hüküm ancak delilden verilir. Nitekim ancak Şerîat geldikten sonra hüküm verilir. Aslolan Şerîatta hüküm hakkında araştırılır. Yani aslolan hükme ilişkin şer’î delil hakkında Şerîattan araştırılır.

Geriye bir mesele kaldı. O da İslâmi Şerîat geçmiş bütün vakıaların hükümlerine, halihazırdaki bütün sorunlara ve meydana gelme imkânı olan tüm hadiselerle hâvi midir? Buna cevap şöyledir: bir vakıa vukuu bulmaz ki, bir sorun doğmaz ki, bir hadise meydana gelmez ki bir hükme mahal olmasın. İslâmi Şerîat, insanın fiillerinin hepsini tam ve kapsamlı bir kuşatma ile kuşatmıştır. Geçmişte bir şey vukuu bulmaz ki, hâlihazırda insan bir şeye maruz kalmaz ki, müstakbelde bir şey meydana gelmez ki bunlardan her şeyin Şerîatta bir hükmü olmasın. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu: **“Biz sana Kitabı, her şeyi açıklayıcı olarak indirdik.”**

“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım.” Şerîat, her ne olursa olsun kulların fiillerinden bir şeyi ihmal etmedi. Şerîat, o şey için ya Kur’an’dan ve hadisten bir nassı bir delil olarak nasbetmiştir. Yada Kur’an ve hadiste mükellefi o şeyin teşriine sebep olan hususa dikkat çeken bir emâre koymuştur ki, kendisinde o emâre veya bu sebebin bulunduğu her hususa o şey intibak etsin. Allah’u Teâlâ’nın

“her şeyi açıklayıcı olarak” kavlinin umûmundan ve Allah’ın bu dini kemale erdirdiğine dair sarıh nasstan dolayı şeran bir delili veya hükmüne delâlet eden bir emârenin olmadığı kula ait bir fiilin bulunması mümkün değildir. Burada Şerîat, kulların fiillerinden bazı fiilleri mutlak olarak ihmal etti, şöyle ki bir delil nasbetmedi veya delildeki maksadına kendisiyle mükellefin dikkati çekilen bir emâre koymadı manasından hareketle bazı vakıaların şer’î hükümden hâli olduğu sanıldı. Böyle sanıldığı zaman bu: burada kitabın beyân etmediği bir şey var. Allah’u Teâlâ bu dini kemale erdirdi. Delili, hükmü zikredilmeyen bir fiilin varlığıdır. Bunun için o, eksik bir dindir, demektir. Hâlbuki bu, Kurânın nassına muarızdır. Bu nedenle de o, batıl bir iddiadır. Hatta bu manayı, yani Şerîat haklarında bir hüküm getirmediği kulların bazı fiillerinin varlığını tazammum eden Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den rivayeti sahih olan Âhâd hadisler bulunsa da, bu gibi hadisler, sübutu ve

delâleti katî Kur'an nassı ile çeliştiğinden dolayı dirâyeten reddedilirler. Çünkü **“Her şey için bir açıklayıcı olarak”** ayeti ve **“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim”** ayeti, sübutu ve delâleti katîdirler. Bu ikisiyle çelişen herhangi bir haberi âhad, dirâyeten reddedilir. Bunun için bu iki katî ayette derinleştikten sonra Şerîatın hiçbir şekilde hakkında hükmün mahallini beyân etmediği insan fiillerinden tek bir vakıanın varlığını bile söylemesi Müslüman’a helâl değildir.

İbn-u Mâce ve Et-Tirmizî’nin Selmân El-Fârisî’den şöyle dediğine ilişkin rivayet ettikleri hadise gelince:

*“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e yağ, peynir ve post hakkında soruldu. **“Helâl, Allah’ın Kitabında helâl kıldığı, haram da Allah’ın Kitabında haram kıldığıdır. Hakkında sükût ettiği şey ise, affettiği şeylerdendir.”** Ve Ebû Derdâ’nın, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den şöyle buyurdu diye rivayet ettiği hadise gelince:*

{ } ***“Allah’ın Kitabında helâl kıldığı helâl, haram kıldığı ise haramdır. Hakkında sükût ettiği ise affedilmiştir. Allah’tan afiyetini kabul ediniz. Çünkü Allah bir şeyi unuttur değildir.”** buyurdu. Sonra şunu okudu: **“Rabbin unutkan değildir.”**¹ Ve El-Beyhakî’nin Ebî Sa’lebe yoluyla Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den şöyle buyurduğuna dair rivayet ettiği hadise gelince:*

“Muhakkak ki Allah, farizalar farz kıldı, onları zayi etmeyiniz. Hadler belirledi, onları aşmayınız. Bazı şeyler hakkında nehy etti, onları çiğnemeyiniz. Bazı şeyler hakkında da unutkanlıktan değil sizin için bir ruhsat olarak sükût etti, onlar hakkında araştırmayınız.” Şüphesiz bu hadisler, bir yandan âhad haberlerdir. Onun için katî nass ile çelişmezler. Diğer yandan bu hadisler, burada Şerîatın beyân etmediği şeylerin var olduğuna delâlet etmezler. Ancak burada sizlere bir rahmet olarak Allah’ın haram kılmadığı şeylerin var olduğuna delâlet ederler. Onlar hakkında affederek, onları haram kılmaktan sükût etmiştir. Bu hadislerin mevzusu, o şeyler hakkında hükümler teşri etmekten sükût etmek değildir. Bilakis onları haram kılmaktan sükût etmektir. Onları haram kılmaktan sükût etmenin manası, beyân etmediği her şey için mubâhlık hükmünün teşrisi demek değildir. Aksine bu sükût, Şâri’ tarafından haram kılmaktan bir süküttür. O’nun haram kılmaktan sükûtu, helal demektir. Bunun içerisine ise vâcib, mendûb, mubâh ve mekruh girer. Bu ise, beyân etmediği her şey üzerine değil, yalnızca hakkında sükût ettiği şeyler üzerine intibak eder. Bununla birlikte, bu şeyler affedilmiştir diye hadislerin manası, Allah’u Teâlâ’nın **“Allah seni affetti”** sözünün benzeridir. Böyle olduğunun delili, hadislerin nassları ve hadislerin siyak edildikleri husustur. O da haram kılınmayan şeyler hakkında haram kılınacağına binaen soru sormaktan nehydir. İbn-u Abbâs Radiyallahu Anh’dan şöyle dediği rivayet edildi:

*“Kur'an’da zikredilmeyen hususlar, hakkında Allah’ın affettiği hususlardandır.”² Musannifi’nde İbn-u Şeybe, İbrahim İbn-u Sa’d’ın İbn-u Abbâs’a, şöyle sorduğunu rivayet etti: : **“Zimmi ehlinin mallarından ne alınır? O da **“affedilmiştir”** dedi.”** Et-Taberî de Tefsir’inde Ubeyd İbn-u Umeyr’den şöyle rivayet etti:*

“Muhakkak ki Allah’u Teâlâ, helal ve haram kıldı. Helâl kıldığını, helal kabul ediniz,

¹ El-Bezzâr

² Eş-Şâtibi El-Muvâkât

haram kıldığından ise kaçınınız. Bundan bazı şeyleri terk etti, onları helal ve haram kılmadı. Bu, Allah tarafından affettiği bir aftır.” Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, “Beratü’l Asliye” hükmüne binaen hakkında bir hükmün inmediği hususlarda çok soru sorulmasını kerih görüyordu. Zira “Beratü’l Asliye” bu manaya racidir. Manası ise şudur: Fiillerle birlikte haklarında affedilmiş hususlar vardır. Aleyhissalatu Vesselam şöyle buyurdu:

“Müslümanlar içerisinde cürüm bakımından Müslümanların en büyüğü, Müslümanlara haram kılınmamış bir şey hakkında sorup da, onun sorusundan dolayı o şeyin onlara haram kılınmasına sebep olan kimsedir.”³ Yine şöyle buyurdu:

“Beni, size terk ettiklerimle bırakınız. Ancak sizden öncekiler sorularının çokluğundan ve Nebileri üzerine ihtilaf etmelerinden dolayı helâk oldular. Fakat size neden nehy etmişsem ondan sakınınız, size de neyi emretmişsem gücünüz nispetinde onu yerine getiriniz.”⁴ Muslim ve Ahmed Ebû Hurayra’dan şöyle dediğini tahric ettiler:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bize hitâp ederek şöyle buyurdu: “Ey İnsanlar! Allah Azze Ve Celle size haccı farz kıldı, haccediniz”. Bir adam: “Her sene mi Ya Rasûlullah?” dedi. Adam bunu üç kere söyleyinceye kadar O sustu. Bunun üzerine Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem “Şayet evet deseydim farz olurdu, o zaman da güç yetiremezsiniz. Sonra “Ben, size terk ettiklerimle bırakınız” buyurdu” Bütün bunlar, O’nun

“Bazı şeyler hakkında sükût etti.” sözünden kastın, yani onları haram kılmadı demek olduğuna delâlet ederler. Bunlar, O’nun başka bir hadisteki **“Ben, size terk ettiklerimle bırakınız”** sözünün benzeridirler. Aynı hadisin başka rivayeti de bunu destekler. O rivayette şudur: **“Bazı şeylerden affetti.”**

Yani onları atladi, onları haram kılmadı. Buna göre Rasûl’ün **“Bazı şeyler hakkında sükût etti.”** sözünün veya **“Sükût ettiği şey ise, affedilmiştir.”**

Kavlinin manası, kulların bazı fiillerinin hükmünü beyân etmedi demek değildir. Bilakis manası, sizlere bir rahmet olarak bazı şeyleri haram kılmadı. Sükût hükmü altına dâhil olan belirli şeyleri haram kılmamışsa, onlar haram değildir, hükümleri helaldir, demektir. Öyle ise mesele, Şâri’nin bazı şeyleri haram kılmaktan sükût etmesiyle ilgilidir. Yoksa o şeylerin hükümlerinin beyân edilmemesiyle ilgili değildir.

Bu, hadisin manası bakımındandır. Hadisin Şerîatin hükmü içerisine konulması bakımından ise, Mükellef olmaları açısından mükelleflerin fiilleri, ya bütünüyle teklif hitâbı altına dâhil olur. Teklif hitâbı da iktizâ veya tahyirdir. Yada bütünüyle dâhil olmazlar. Eğer bütünüyle dâhil olurlarsa, Şerîatta bunlara ait bir hükmün olması gerekir. Zira onlar, teklif hitâbı altında mündemiçtirler. Yok, eğer bütünüyle dâhil değilseler, bir vakitte veya bir durumda olsa bile, bazı mükelleflerin teklif hitâbının hükmünden hariç olmaları lazım gelir. Hâlbuki bu, esasından batıldır. Çünkü biz, onları bir mükellef olarak farz edersek, o zaman hariç tutulmaları sahih değildir. Eğer mükellef olmadıklarını farz edersek, batıl bir farz etme olur. Çünkü teklif, teklif hitâbının umûmünden dolayı âmmdır. Teklif, her durum ve her zamanı kapsar. Buna binaen Aleyhissalatu Vesselam’ın

“Bazı şeyler hakkında sükût etti.” kavlinin, bunların hükümleri beyân

³ Muslim

⁴ Ahmed

edilmedi manasına gelmesi, buna bir durumda veya bir zamanda mükellef olmayan şahısların varlığı terettüp edeceğinden dolayı, mümkün değildir. Şu halde geriye, bazı şeyleri haram kılmaktan sükût etti manası dışında bir şey kalmaz. Buna göre hadis, Şeriatın beyân etmediği insana ait herhangi bir fiilin varlığına delâlet etmez. Böylece onunla istidlâl sakıt olur. Böylelikle *“İnsanın fiillerinde aslolan, Allah’ın hükmüyle kayıtlı kalmaktır”* şer’î kaidesi perçinleşir. Müslüman’ın, bir fiile ancak bu fiil hakkında Şâri’in hitâbından Allah’ın hükmünü öğrendikten sonra yönelmesi câizdir. Mubâhlık, şer’î hükümlerden bir hükümdür. Ona Şeriatın bir delil gerekir. Şeriatın beyân etmemesi, şeyin mubâhlığına dair bir delil olmaz. Aksine Şeriatın eksikliğine dair bir delil olur. Şeyin mubâhlığına delil, Şâri’nin o şeyde tahyire dair nass getirmesidir.

Bu, fiillere nispetle böyledir. Eşyaya nispetle ise ki bunlar fiillerin müteallikleridir, tahrir delili vârit olmadıkça bunlarda aslolan mubâhlıktır. Eşyada aslolan, mubâh olmasıdır. Tahririne ilişkin şer’î bir delil vârit olmadıkça haram olmaz. Sebebi ise çünkü şer’î naslar, eşyanın tamamını mubâh kılmıştır. Bu naslar, âmmdır, her şeyi kapsar. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Görmedin mi, Allah yeryüzündeki şeyleri size amade kıldı.” Allah’ın yeryüzündeki şeylerin hepsini insana amade kılmasının manası, yeryüzündeki her şeyi mubâh kılmasıdır. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Ey insanlar, yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olarak yiye.” Yine buyurdu ki:

“Ey ademoğulları, her mescit anında ziynetlerinizi alın ve yiye, için.”⁵ Ve şöyle buyurdu:

“Yeryüzünü size boyun eğdiren O’dur. Şu halde yerin omuzlarında dolaşın ve O’nun rızından yiye.”⁶ İşte böylece eşyanın mubâhlığı hakkında gelen ayetlerin tamamı, âm olarak geldi. Bunların umûmlukları, eşyanın tamamının mubâhlığına delâlet eder. O halde bütün eşyanın mubâhlığı, Şâri’in genel hitâbı ile geldi. Onların mubâhlıklarının delili, her şeyin mubâhlığını getiren şer’î naslardır. Bir şey haram olduğu zaman, bu umûmu tahsis edip, mubâhlığın umûmundan bu şeyin istisnasına delâlet eden bir nass gerekir. Bundan dolayı eşyada aslolan mubâhlıktır. Bunun için Şeriatı, eşyayı haram kıldığı zaman nassın umûmundan istisna ederek bizatihi bu eşyaya nass getirdiğini görürüz. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Size ölü eti, kan ve domuz eti haram kılındı.”⁷ Aleyhissalatu Vesselam da şöyle buyurdu:

“Hamr, zatından dolayı haram kılındı.”⁸ Şeriat, eşyanın haramlığına ilişkin nass olarak getirdiği husus, nassın umûmundan istisna edilmiş oluyor. Bu ise aslolanın hilafıdır. Aslolan, bütün eşyanın mubâhlığıdır. Şöyle denmez: *“Eşyayı, kulun fiilinden ve hükmünden ayırmak mümkün değildir. Eşya, ancak kulun fiilinin hükmünden gelir. Onun için fiilin hükmünü alır.”* Böyle denilmez. Çünkü eşya, kulların fiillerine ilişkin olmak zorunda ise de ve delilleri de kulların fiillerinin hükmünün beyânında gelse de, ancak eşyaya bitiştiği zaman, kulun fiilinin delili, fiile ilişkin olma halinde eşyaya nispetle iki hüküm olduğunu, üçüncüsünün olmadığını beyân etti. Mubâhlık ve haramlığı beyân etti. Eşyaya nispetle mutlak olarak bunlardan başkasını beyân etmedi. Onun için eşyanın hükmü hakkında o vâcibtir veya mendûbtur denilmez. Eşyanın hükmü mubâhlık veya haramlık ile

5 Araf 31

6 Mülk 15

7 Maide 3

8 El-Mebsût

hasredildi. O, bu yönden kulun fiilinin hilafınadır. Onun hükmünü almaz, her ne kadar delili, kulun fiilinin beyânında gelmiş ise de. Diğer yönden mubâhlığın delilindeki umûmluk ve haramlığın delilindeki belirli bir şeyi tayin etmek, mubâhlığı bütün eşyaya âmm, haramlığı da haramlığının vârit olduğu şeye hâss kılar. Böylece eşyanın hükmü, asıl bakımından ve vasıflandığı hükümler bakımından fiillerin hükmüne muhaliftir. Tahrim delili vârit olmadıkça eşyada aslolan ibahattır. Fiillerde aslolan ise, şer'î hükümle kayıtlı kalmaktır. Eşya, fiillerin hilafına ancak helâllik ve haramlık ile vasıflanır. Zira Şâri'in'n fiillere ilişkin hitâbı, onları iki kısım kıldı. Birincisi: Teklif hitâbı. Diğer: Vaz'i hitâbı. Teklif hitâbını da beş kısım kıldı. Bunlar: farz, mendûb, haram, mekruh ve mubâh. Vaz'i hitâbı da beş kısım kıldı. Bunlar: sebep, şart, mâni, sıhhat-butlan-fesat ve azimetler-ruhsatlar.

Velhâsıl, Efendimiz Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in bütün insanlara bisetinden sonra artık burada hükmü olmayan bir fiil veya şeyin var olduğunu söylemek câiz değildir. Yine Şerâttan bir delili olmaksızın herhangi bir fiil veya bir şeye ait bir hükmün olması da câiz değildir. Çünkü hüküm, Şâri'in hitâbıdır. Şerâtin hükmünü beyân etmediği her şey mubâhtır demekle câiz değildir. Çünkü mubâh, şer'î bir hükümdür. Zira o, Şâri'in kulların fiillerine ilişkin tahyir yoluyla hitâbıdır. Ve çünkü burada Şâri'in hükmünü beyân etmediği şeylerin olduğunu iddia etmek, burada Kur'anın beyân etmediği şeyler var ve Şerâat eksik demektir. Oysa bu, sübutu katî, delâleti katî Kur'anla çeliştiğinden dolayı câiz değildir. Binaenaleyh, insandan sadır olması mümkün olan hiçbir fiil ve insanın fiiline ilişkin hiçbir şey yoktur ki, Şerâatta bir hükme mahal olmasın. Hüküm, Şâri'in hitâbından bizatihi kendisine delâlet eden bir delilin varlığından sonra ancak vardır. Zira Şerâat gelmeden önce hüküm yoktur. Dolayısıyla Rasûl'ün bisetinden önce hüküm yoktur. Bisetinden sonra ise getirdiği risâletten bizatihi bu hükme delâlet eden bir delilin varlığıyla ancak hüküm vardır.

HÜKÜMLERLE MÜKELLEF OLANLAR

Hükümlerle mükellef olanlar, bütün insanlardır. Bunun için hüküm hakkında şöyle dendi: Şâri'in kulların fiilleriyle alakalı hitâbıdır. Şer'i hükümlerle teklif hususunda Müslüman ile kâfir arasında hiçbir fark yoktur. Herkes, Şâri'in hitâbına muhataptır ve herkes şer'i hükümle mükelleftir. Buna delil, bu konuda birbirini destekleyen nasslardır. Bunların hepsi, tevil kabul etmeyen sarîh delâletle, ister Müslüman olsunlar ister kâfir olsunlar, bütün İslâmî Şerîatla muhatap olanların, insanların tamamı olduğuna delâlet eder. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Biz seni ancak bütün insanlar için bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik.”⁹ Yine buyurdu ki:

“De ki: Ey insanlar! Şüphesiz ben Allah'ın sizin hepinize bir elçisiyim.”¹⁰

Aleyhissalatu Vesselam da şöyle buyurdu:

“Ben, her kırmızı ve siyaha gönderildim.”¹¹

Yani bütün insanlara. Bu, tüm insanlar için âmm bir hitâptir. Müslüman ve kâfiri kapsar. Şöyle denmez: *“Bu, ferî hükümlerle değil, İslâm'a iman etmek konusunda bir hitâptir. Çünkü o, risâletle ilgili bir hitâptir. Bu da risâlete iman demektir. Ferî hükümlerle amel etmek demek değildir.”* Böyle denmez. Çünkü risâlet, âmmdır. Ona imanı da kapsar. Risâletin getirdiği ferî hükümlerle ameli de kapsar. Onu imana tahsis etmek, tahsis edici olmaksızın bir tahsistir. Yine şayet bütün insanların İslam'a imanla muhatap ve sadece Müslümanların da ferî hükümlerle muhatap olmaları kastedilmiş olsaydı, bu, bazı insanların bazı hükümlerle muhatap olmaları ve bazılarıyla da muhatap olmamaları demek olurdu. Bazıların bazı hükümlerle, bunlardan hariçte tutulmak bazı insanlara mahsus olması için, hitâp edilmeleri câiz olsaydı, elbette bu, Şerîatın getirdiği her şeyde câiz olurdu. Yani bu gibi durum, imanla ilgili İslâm kaidelerinde de câiz olurdu. Çünkü hükümler üzerinde câiz olan diğerleri üzerinde de câiz olur. Hâlbuki bu, batıldır. Çünkü hitâp, sarîhtir:

“Size Allah'ın bir elçisiyim”. Buna iman,

açıkça hitâbın içerdiği husustur. Bununla beraber, bütün insanların ferî hükümlerle muhatap olmaları, risâletle muhataplıklarındaki gibi, Kur'anın sarîhiyle sabittir. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Müşriklerin vay haline. Onlar zekâtı

vermezler.”¹² Yine şöyle buyurdu:

“O gün insan, kaçış nereye

der.”¹¹ Şu sözüne kadar:

“O ne tasdik etti ne de namaz kıldı.”¹³ Ve şöyle

buyurdu:

“Her nefis kazandıkları karşılığında rehindir.”¹² Şu

sözüne kadar:

“Sizi sakara sürükleyen

nedir? Derler ki; biz namaz kılanlardan değildik, yoksullara da yedirmezdik.”¹⁴

Aynı şekilde Allah'ı Teâlâ bütün insanlara ibadetleri de emretti. Öyleyse kâfirler de ibadetlerle emredilmiş olurlar. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Ey insanlar! Sizi yaratan Rabbinize ibadet ediniz.”¹⁵

⁹ Sebe': 28

¹⁰ A'raf: 158

¹¹ Muslim

¹² Fussilet: 6-7

¹³ Kiyamet: 10,

¹¹ Kiyamet: 30

¹⁴ Müddesir: 38, 42-44

¹⁵ Bakara: 21

“O evi hacetmek, Allah’ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır.”¹⁶ Bu ayetler, Allah’ın kâfirleri ferî hükümlerle mükellef tuttuğu hususunda sarihdir. Ayetler, onlara ferî hükümlerle hitâp ediyor. Dolayısıyla onlar, ferî hükümlerle mükellef olurlar. Eğer furuatla mükellef olmamış olsalar, bunların terkine karşılık Allah onları azapla şiddetli bir şekilde korkutup tehdit etmezdi. Nitekim Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Müşriklerin vay haline. Onlar zekâtı vermezler.”¹⁷ Bununla sabit olmaktadır ki Allah’u Teâlâ hususiyetle ferî hükümlerden bazı emirler ve nehyler ile kâfirlere hitâp etti. Aynı şekilde geri kalan ferî hükümlerle de muhatap olurlar. Buradan açığa çıkmaktadır ki kâfirler usûl ve fûrû olarak bütün Şeriatla muhataptırlar. Allah onlara, iman etmemeye ve hükümleri yerine getirmemeye binaen azap edecektir. Hitâp bakımından, hiç şüphesiz onlar hükümlerle muhataptırlar. Ama bu hükümleri yerine getirmeleri, devletin bu hükümleri onların üzerlerine tatbik etmesi ve bunları yerine getirmek üzere onları icbar etmesi bakımından ise, bunda ayrıntı vardır: zorlamaksızın kendiliklerinden hükümleri yerine getirmelerine gelince; kuşkusuz bakılır. Eğer hükümlerin edalarında, Şâri’in nassıyla İslâm şart koşulmuşsa, oruç, hac, zekât vesaire ibadetler ve benzerleri gibi, bu takdirde onların bunları yerine getirmeleri câiz değildir. Bunları yerine getirmekten men edilirler. Çünkü bunların şartı, İslâm’dır. Bunlar küfürle birlikte câiz değildir. Bunların bir benzerleri de borç gibi malî haklar üzerine kâfirin şahitliğidir. Bu câiz değildir. Kâfirin Müslümanlar üzerinde yönetici veya Müslümanlar arasında kâdî olması ve şer’î nassın kâfirden câiz olmadıklarına ve şartları İslâm olduğuna dair getirdiği vesaire hükümlerde böyledir. Bunlar haricindeki hükümlere gelince; şayet bunları yerine getirirlerse bu hükümler onlardan câizdir. Bu da Müslümanlarla birlikte kâfirlerle savaş gibi. Zira savaş yapmakta, savaşın bir Müslüman olma şartı yoktur. İslâm onda şart değildir. Bu nedenle kâfirin savaş yapması sahihtir. Aynı şekilde alış-veriş gibi akitlerdeki, tıptaki vesaire İslâm şartı vârit olmayan fenni işlerdeki şahitlikte böyledir. Bu, kâfirlerin kendiliklerinden fûrû hükümleri yerine getirmeleri açısındandır. Cebren hükümlerle mükellef tutulmalarına gelince; bunda da ayrıntı vardır: Eğer hükümlerdeki hitâp âmm olarak gelen şeylerden ise ve bunlarda iman şartıyla mukayyet değilse, bakılır. Eğer hükümler, kendilerinde İslâm’ın şart olması sebebiyle ancak Müslüman’dan sadır olmaları câiz olanlardan ise veya kâfirlerin bunları yapmamak üzerinde ikrar edildiklerinden ise, şüphesiz bu iki durumda bunları yapmaya zorlanmazlar ve üzerlerine de tatbik edilmez. Bu nedenle halife, Ehli kitap dışındaki Arap müşriklerinden oldukları zaman müstesna, İslâm’a iman etmemek karşılığında kâfirleri cezalandıramaz. Bu, Allah’u Teâlâ’nın şu kavlından dolayıdır:

“Dinde zorlama yoktur.”¹⁸ Ve şu kavlından dolayı:

“Küçülmüşler olarak elleriyle cizye verinceye kadar”¹⁹ Ve Rasûl’ün, Yemen’deki kafirleri dinleri üzerinde kalmak hususunda ikrar ettiğinden dolayıdır. Onlardan cizye almakla yetindi. Ancak Allah’u Teâlâ’nın: **“Onlarla savaşırsınız ya da Müslüman olurlar.”**²⁰ Sözünden dolayı Ehli kitap dışındaki Arap müşrikleri bundan istisna edildi. Bu ayet, Ehli kitap dışındaki Arap müşriklerine hâstır.

¹⁶ Ali İmran: 97

¹⁷ Fussilet: 6-7

¹⁸ Bakara: 256

¹⁹ Tevbe: 29

²⁰ Fetih: 16

Aynı şekilde kâfirler, Müslümanların namazı ile de mükellef tutulmazlar, kendi namazlarından alıkonulmazlar. Bu, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in onları ibadetleri ve Yemen'de, Bahreyn'de, Ehli Negrân'da mevcut olan kiliseleri üzerinde ikrarından dolayıdır. O, Müslüman olmayanların kiliselerini yıkmadı. Bu da itikat ettikleri ve ibadet ettikleri şeylerle baş başa bırakılacaklarına delâlet eder. Aynı şekilde üzerlerine cihad hükmü de tatbik edilmez ve ona da zorlanmazlar. Çünkü cihad ayetlerindeki istenilen kıtal, kâfirler cinsine karşılık bir kıtaldır. Kâfirden kendi nefsi ile savaşması tasavvur edilemez. Keza hamrı terk etmeye de icbar edilmezler. Hükmü de üzerlerine tatbik edilmez. İçilmesine karşılık cezalandırılmazlar. Çünkü Yemen'de Hıristiyanlar hamr içiyorlardı. İçilmesi üzerinde ikrar edildiler. Çünkü sahâbe, şehirleri fethettiklerinde, kâfirleri hamr içmekten men etmiyorlardı. İşte sıhhatinde İslâm'ın şart olduğu veya Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in onları ikrar ettiği veya sahâbenin üzerlerinde onların ikrarı hususunda icma ettiği hükümlerin tamamı böyledir. Bu yüzden onlar, bu hükümleri yapmaya icbar edilmezler. Halife tarafından da üzerlerine bunlar tatbik edilmez. Ama eğer hükümler böyle değilse yani sıhhatlerinde İslâm şart değilse ve üzerlerine bunların tatbik edilmelerinin terkine delâlet eden şer'î bir nass da vârit olmamışsa, şüphesiz onlar, bu hükümlerle muhataptırlar. Bu hükümler, onların üzerine tatbik edilir, bunları yapmaya zorlanırlar ve bunların terk edilmelerine karşılık da cezalandırılırlar. Bunun nedeni ise, onlar Şeriatın hitâbındaki hükümlerle muhataptırlar. Hükme iman şartına dair bir nass vârit olmuş değildir ki imandan önce bu hükümle mükellef olunmasın. Yine bu hükümlerle muhatap olmaktan bunların istisnalarına dair bir nassta vârit olmadı. Onun için âmm hitâp, âmm olarak devam eder ve bu hükümleri de kapsar. Bu nedenle kâfir, o hükümlerle muhatap olur. Yani istisnasına dair delil vârit olmadıkça, kâfir şer'i hükümlerin tamamıyla muhatap olur. Buna delil, Rasûl'ün bu hükümleri kâfirler üzerine tatbik etmesidir. Muamelat konusunda, kâfirlere İslam hükümlerine göre muamele ettiği Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den sabittir. Ukubât konusunda da masiyetlere karşılık onları cezalandırdığı O'ndan sabittir. Enes'den şöyle rivayet edildi:

*"Bir Yahudi, bir cariye'nin başını iki taş arasında ezdi. Cariyeye bunu sana kim yaptı, filan mı filan mı dendi. Nihayet Yahudi'nin adı verildi. Cariye de başıyla ima etti. Sonra Yahudi getirildi, itiraf etti. Bunun üzerine Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem emretti de başı bir taşla ezildi."*²¹ Ebî Seleme İbn-u Abdurrahman'dan ve Suleymân İbn-u Yesâr'dan, Ensâr'dan adamlardan şöyle rivayet edildi:

*"Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Yahudilere, onlardan başlayarak şöyle dedi: "Sizden elli erkek yemin etsin." Onlar reddettiler. O zaman Ensâr'a: "Hakkınızı kazanınız" dedi. Onlar da: "Görmediğimiz şeye yemin mi edelim? Ya Rasûlullah!" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah Yahudiler aleyhine diyete hükmetti. Çünkü maktul onların arasında bulunmuştu."*²² Câbir İbn-u Abdullah'tan şöyle dediği rivayet edildi:

*"Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Eslem'den bir adamı ve Yahudilerden bir erkek ve hanımını recmetti."*²³ Bu hadisler,

²¹ Buhari

²² Ebu Davud

²³ Muslim

Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in Müslümanları cezalandırdığı gibi kâfirleri de cezalandırdığına delâlet ederler. Bu da onların şer'î hükümleri yerine getirmeye icbar edileceklerine ve bunların Müslümanlar üzerine infaz edildiği gibi onlar üzerine de tenfiz edileceğine, muamelatta, ukûbatta vesaire hükümlerde Müslümanların zorunlu oldukları gibi onların da bunlarla zorunlu olacaklarına delâlet eder. Bundan, ancak Şeriatın tatbikini yoksa onunla hitâbı değil, istisna ettikleri müstesna kılınır. Bunlar ise, sıhhatinde İslâm'ın şart olduğu ve üzerinde icbar edilmediklerine dair nassla sabit olan hususlardır. Bunlar dışındakiler ise, kâfirlerden talep edilir ve bunlara zorlanırlar.

Buna göre Şâri'in kulların fiillerine ilişkin hitâbı âmmdır. Kâfir ve Müslüman'ı eşit seviyede kapsar. Şâri'in İslâm risâletiyle hitâbının umûmundan dolayı kâfir ile Müslüman arasında bu hususta hiçbir fark yoktur. Şâri'in hitâbın, insanlar üzerine tatbik vâcibliği de âmmdır. İslâm otoritesine boyun büktükleri sürece Müslümanlara tatbik edildiği gibi kâfirlere de tatbik edilir. İslâm hükümleriyle amel etmeye zorlanırlar, bunların terkine karşılık cezalandırılırlar. Bundan ancak Şeriatın istisna ettiği hususlar müstesnadır. Bunlar da, Şeriatın sıhhatinde veya edasında İslâm'ı şart kıldığı hükümler ve kâfirleri üzerinde ikrar ettiği, usûl ve fûru hükümlerden yapılması üzerinde onları zorlamadığı hususlardır. Bunlar dışındakilerde ise kâfirler ve Müslümanlar eşittir. Şöyle denmez: *"Muhakkak ki Allah, bazı hükümleri, namaz gibi, müminlere tahsis etti. Sadece Müminler, bunlarla muhataptırlar. Hitâbın,*

"Ey iman edenler!" diye sadır olduğu hususlar, Müslümanlara hâsıtır. Alış-veriş ve faiz gibi âmm olarak gelen hususlar ise, Müslümanlar ve gayri Müslimler için âmmdır." Böyle denmez. Çünkü

"Ey iman edenler!" diye sadır olan husustan maksat, onlara imanlarıyla hatırlatmaktır. Yoksa hitâp, onlara hâss değildir. Delili ise, Allah'ı Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında üzerinize kısas yazıldı."²⁴ Rasûl'den de öldürülenler hakkında, tıpkı Müslümanlar aleyhine olduğu gibi, tamı tamına kâfirler aleyhine de kısasa hükmettiği sabittir. Ve çünkü Allah'ı Teâlâ'nın:

"Allah'a ve Ahiret Gününü umanlar için"²⁵ **"Allah'a ve Ahiret Gününe inanıyorsanız, onu Allah'a ve Rasûl'üne götürünüz."**²⁶

"İşte sizden kim Allah'a ve Ahiret Gününe inanıyorsa"²⁷ sözlerinde vârit olan ayetlerin siyakı, bunların Allah'a ve Ahiret Gününe iman gerektirdiği hususları hatırlatmak olduğuna delâlet eder. Zira birinci ayet şöyledir:

"Andolsun ki, Rasûlullah da, sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü umanlar için güzel bir örnek vardır."²⁸ İkinci ayet de şöyledir:

"Eğer Allah'a ve Ahiret Gününe iman ediyorsanız, bir şeyde çekişirseniz onu Allah'a ve Rasûl'üne götürünüz."²⁹ Üçüncü ayet ise şöyledir:

"İşte Allah'a ve Ahiret Gününe iman edenlere, böyle öğüt verilir."³⁰ Bunların hepsi hatırlatmadır. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü de bu

²⁴ Bakara: 178

²⁵ Ahzab: 21

²⁶ Nisa: 59

²⁷ Bakara: 232

²⁸ Ahzab: 21

²⁹ Nisa: 59

³⁰ Bakara: 232

kabildendir:

“Allah’a ve Ahiret Gününe iman eden kimse ya hayır söylesin yada sussun.”³¹ Bunların tamamı imanla hatırlatmaktadır. İman, hükümlerle teklif konusunda şart değildir. Bu nedenle hitâbın, **“Ey iman edenler.”** bitişmesi, onu Müslümanlara tahsis edici değildir. Bilakis o, imanla hatırlatmaktadır. Buna binaen teklif hitâbı, âmm olarak devam eder, hem kâfirleri hem de Müslümanları kapsar. Böylelikle kâfirler, usul ve fûru olarak Şerâatın geneliyle muhataptırlar. Halife, Şer’i hükümlerin hepsini onlar üzerine tatbik etmekle emrolunmuştur. Kâfirler üzerine tatbik edilmemelerine dair Kur'an veya hadiste bir nassın geldiği hükümler ve Müslümanlara hâss olduklarına dair bir nassın geldiği hükümler, hitâptan değil de hükümlerin tatbikinden istisna edilir. Bunlar haricindekiler ise Müslümanlara olduğu gibi, eşit şekilde kâfirler üzerine de İslâm hükümlerinin hepsi tatbik edilir.

³¹ Buhari, Müslim K. İman, 67

TEKLİF ŞARTLARI

İslâm, fûrû hükümlerle teklifte şart değildir. Ancak hakkında Müslümanlara hâss olduğuna dair ya sarahaten mesela:

Allah'tan korkun!”³²

“Ey iman edenler,

“Allah, kafirler için

Müslümanlar üzerinde asla bir yol kılmayacaktır.”³³

“Kafirlerle cihat

et.”³⁴ gibi yada delâleten mesela: kafirlerin fûru hükümlerden, namaz gibi, muaf

tutulmalarına ilişkin bir nassın geldiği hususlar müstesnadır. Bu nass, İslâm'ın

bunlarda şart olduğuna delâlet eder. İslâm, nassın vârit olduğu konularda teklif

şartlarındandır. Fakat burada teklif için genel şartlar vardır. Müslüman ile kâfir

arasında hiçbir fark yoktur. Bu şartlar, buluş, akıl ve kudrettir. Mükellefin şartı, bâliğ,

âkil ve mükellef olduğu hususları yapmaya kâdir olmaktır. Ali radiyallahu Anh'dan

şöyle dediği rivayet edildi: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurdu:

“Kalem üç kişiden kaldırıldı:

Uyanıncaya kadar uyuyandan, iyileşinceye kadar mecnundan, buluşu erinceye

kadar çocuktan.”³⁵ Allah'u Teâlâ da şöyle buyurdu:

“Allah, bir

nefse gücü haricinde teklif etmez.”³⁶ “Kalem kaldırıldı” demek, teklif kaldırıldı

demektir. Bu kimse, mükellef ve hükümlerle muhatap değildir. “Allah, teklif etmez”

demek, nefy olsa da fakat nehy manası içerir. Bunu Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve

Sellem'in şu sözü de teyit eder:

“Size, bir hususu

emrettiğimde ondan gücünüz yettiğince yerine getirin.”³⁷ Şöyle denmez: “Şüphesiz

ki Allah, çocuk ve mecnuna zekâtı, nafakaları, tazminatları vâcib kıldı. O zaman o,

mükelleftir. Çünkü Allah, onu bazı hükümlerle mükellef kıldı.” Böyle söylenmez.

Çünkü bu vâcibler, çocuğun ve mecnunun fiiline ilişkin değildir. Aksine onun malı ve

zimmetiyle ilgilidir. Malı ve zimmeti, teklif mahallidir. Bununla beraber kalemin

kaldırılması sarîh bir gâye ile sınırlıdır: “Buluşu erinceye kadar”, “İyileşinceye

kadar”. Bunlar, ta'lîl ifâde eder. İletleri ise, küçüklük ve akli kaybetmektir. Bunların

mal ve zimmette hiçbir dahili yoktur. Onun için istisna edilmezler.

Şöyle de denmez: “Muhakkak ki Allah, muhalle mükellef tuttu. Zira teklif ettiği

şeyleri yapmaya muktedir olmayan kimseleri mükellef tuttu. Bu bağlamda

indirdiklerine iman etmeyi Ebu Leheb'e emretti. Ve onun hakkında iman etmeyeceğini

haber verdi. Halbuki bu, iki zıttın arasını cem etmektir. Dolayısıyla Allah, muhal

olanla mükellef tutmuş olur. Yani kişiyi muktedir olmadığı şeyle mükellef tuttu.”

Böyle denmez. Çünkü Allah, Ebu Leheb'i ilk önce indirdiklerine iman etmekle

mükellef tuttu. Henüz onun iman etmeyeceğini indirmemişti. Daha sonra onun

hakkında iman etmeyeceğini haber verdi. Öyleyse onun iman etmeyeceğini haber

vermesi, imanla teklifiyle birlikte gelmedi ki haber vermek, imanın vucubiyetine

delâlet eden delilden tehir edilmiş olsun.

Bu, başlangıçta hükümlerle teklif şartları açısından. Kendisiyle mükellef

³² Ali İmran: 102

³³ Nisa: 141

³⁴ Tahrim: 9

³⁵ İmam Zeyd, Musned'inde

³⁶ Bakara: 286

³⁷ Buhari, K. I'tsâm, 6744

kılınan hükümlerin tekliften sonra kaldırılmalarına gelince; bunlar, teklif şartları değildir. Fakat bunlar, mükellef kılınan hükmü terk etmek için mubâh mazeretlerdir. Bunlar da mükreh, hata eden ve unutan kimseler gibi. Çünkü bunlar başlangıçta mükellef tutulmamalarından değil, mükellef tutuldukları hususları yapamamalarından dolayı kendilerinden sorumluluk kaldırıldı. Bu yüzden onlar, teklifin şartlarından bir şart olmaz. Bu, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözünden dolayıdır:

“Şüphesiz Allah, ümmetinden hatayı, unutkanlığı ve üzerinde zorlandıkları hususları kaldırdı.”³⁸ O'nun *“kalem kaldırıldı”* ile *“Ümmetinden kaldırdı”* sözü arasındaki farkı gözlemle. O'nun *“Kalem kaldırıldı”* sözü, yani teklif kaldırıldı demektir, onun için teklif olmaz. O'nun *“Ümmetinden kaldırdı”* sözü, yani ümmetinden muahezeyi (sorumluluğu) kaldırdı demektir. Bu ise, teklifin kaldırılmasını gerektirmez. Şeran muteber ikrah, fiile *“İkrahı Mülci”* dir. Şöyle ki o fiili terk etmeye güç yetiremez. Eğer Mülci olmazsa, muteber değildir. İkrah, zorunluluk sınırına ulaştığı zaman üzerine bir şey yoktur. Eğer ikrah, zorunluluk sınırına varmazsa, o zaman muhtardır ve dolayısıyla muaheze edilir.

³⁸ İbni Mace, K. Talâk, 2035

ŞER'Î HÜKÜM

Allah, mükelleflere usul ve fûru yani akaid ve fûru hükümler olarak bütün İslâm Şer'iatıyla hitâp etti. Yalnız Usul-ul Fıkıh ilmi, usul konusunda incelenmez. Yani akaid konusunda incelenmez. Ancak Usul-ul Fıkıh ilmi, hükmün içirdiği meseleler yönünden değil, üzerlerine bina edildikleri esaslar yönünden, fûruda yani şer'î hükümler konusunda incelenir. Bu sebeple Şer'î delilleri bilmek konusu incelenirken şer'î hükmün hakikatini bilmek kaçınılmazdır. Usul-ul Fıkıh âlimleri, şer'î hükmü Şâri'in kulların fiillerine ilişkin iktiza veya tahyir veya vaz'i yoluyla hitâbıdır, diye tarif ettiler. Şâri, Allah'ı Teâlâ'dır. Şâri'in hitâbı, Allah'ın hitâbı demektir. Sonra Allah'ın hitâbı, ifade ettiği hususlar, işitene veya bu hükümdeki kimselere yöneltilmiş ise de, şöyle ki o, anlayış kapasitesi var olan için bir hitâp olarak vaki olsa da ancak hitâp, ifade ettiği şeyin kendisidir. Yoksa ifade ettiği şeyin yöneltilmesi değildir. Lafızlar ve terkiplerin içerdiği manaların kendisi, hitâptır. Allah'ın hitâbı değil de Şâri'in hitâbı dendi ki hitaba delâlet eden olması bakımından sünneti ve İcma-us Sahâbe'yi kapsasın. Böylece onunla sadece Kur'an'ın kast edildiği vehmedilmesin. Çünkü sünnet de bir vahiydir. Bunun için oda Şâri'in hitâbıdır. İcma-us Sahâbe de sünnetten bir delili keşfeder. Bunun için buda Şâri'in hitâbıdır. Mükelleflerin değil de kulların fiillerine ilişkin dendi ki, mallarındaki zekât gibi çocuk ve deliye ilişkin hükümleri de kapsasın. İktizaya ilişkin olması demek, yani talebe ilişkin olması demektir. Çünkü iktiza kelimesinin manası, taleptir. Bu yani talep, fiilin talebi ve terkin talebi diye ayrılır. Fiilin talebi, eğer kesin ise, vâcib veya farzdır. Kesin değil ise, mendûb veya Sünnet veya nafilidir. Terkin talebi, eğer kesin ise, haram veya mahzurdur. Kesin değil ise, mekruhtur. Tahyir ise, mubâhlıktır. Vaz'i hitaba veya Vaz'i yoluyla kulların fiillerine ilişkin hitaba gelince; bu, bir şeyi sebep veya mâni v.b. kılmaktır. Mesela güneşin batıya yönelmesinin, namazın varlığını gerektirici olması gibi. Bu, namazın sebebidir. Mesela namaz için necaset mânisi gibi. Zira bunlar, yani güneşin batıya yönelmesi, necaset mânisi v.b. hususlar, hükümler için birer alâmet olsalar da, hükümlerdendir. Çünkü Allah, güneşin zevalini zuhrün (öğle namazı) vucubiyetine ve necasetin varlığı da namazın butlanına bir alâmet kıldı. Namaz fiilinin talebiyle ancak zeval vaktinin vâcib kılıcı olmasının bir manası olur. Necasetin terkinin talebiyle ancak necasetin batıl kılıcı olmasının bir manası olur, işte böyle. Vaz'i hükümler hakikatinde Şâri'den bir hitâptır. Böylelikle şer'î hükmün; kulun fiillerine ilişkin Şâri'in hitâbıdır diye tarifi, cami ve mâni olur. İktiza veya tahyir yoluyla sözü beş hükümleri kapsar. Bunlar: vâcib, mendûb, haram, mekruh ve mubâhtır. Vaz'i yoluyla sözü de sebep, mâni, şart, sahih-batıl-fasit, ruhsat-azimet olanı kapsar. Bu tarife binaen Şâri'in hitâbı iki kısımdır: Teklif hitâbı, Vaz'i hitâbı.

TEKLİF HİTÂBI

Teklif hitâbı, Şâri'in iktiza ve tahyire ilişkin hitâbıdır. Yani o, fiilin talebi veya fiilin terkine veya yapmak ile terk etmek arasında tahyire mütealliktir. Eğer hitâp, kesin bir talep ile fiilin talebine ilişkin ise, vâcibtir. Eş anlamı, farzdır. Vâcib, kasten terk edeni şeran kesinlikle zemmedilen husustur. Terk edenin şeran zemmedilmesinin manası, Allah'ın kitabında, Rasûlullah'ın Sünnetinde, İcma-us Sahâbe'de, eğer terk ederse, eksik ve yerilmiş olur bir halde, vârit olmasıdır. İbre, fiilin terkenden dolayı insanların zemminde değildir. Bilakis muteber olan, Şerîattaki zemdir. Vâciblik bakımından, farz-ı ayın ile farz-ı kifâye arasında hiçbir fark yoktur. Ama eğer Şâri'in hitâbı, kesin olmayan bir talep ile fiilin talebine ilişkin ise, mendûbtur. İbadetlerde eş anlamı sünnettir. Mendûb, şeran fâili methedilen, ama şeran terk edeni zemmedilmeyen husustur. Aynı şekilde nafîle olarak da isimlendirilir. Eğer Şâri'in hitâbı, kesin bir talep ile fiilin terkinin talebine ilişkin ise, haramdır. Eş anlamı mahzurdur. Haram, şeran fâili zemmedilen husustur. Ama eğer Şâri'in hitâbı, kesin olmayan bir talep ile terkin talebine ilişkin ise, mekruhtur. Mekruh, şeran terk edeni methedilen, ama şeran fâili zemmedilmeyen husustur, diye de tarif edildi. Şayet Şâri'in hitâbı, yapmak ile terk etmek arasında tahyire ilişkin ise, ister hitâp tahyire sarahaten delâlet etsin isterse ondaki talep sığısından tahyir anlaşılın, tıpkı hitâbın, farklı iki halde tek bir hükümde nehyden sonra gelmesi gibi, bu durumda hitâp, emir sığısıyla gelmiş olsa da mubâhlık içindir. Teklif hitâbındaki şer'i hükümler, kesinlikle bu beşten dışarı çıkmazlar.

Vâcib

Vâcib ve farz, aynı manaya gelir. Aralarında hiçbir fark yoktur. Bunlar eşanlamlı lafızlardır. Fakat bazı müçtehitlerin, teklif, kitap ve mütevatir sünnet gibi katî bir delille sabit olduğu zaman, farzdır. Eğer Haber-i Vahid ve kıyas gibi zannî bir delille sabit olmuşsa, vâcibtir, diye kail olduklarına gelince; bu söz, tahakkümdür. Hiçbir delili yoktur. Ne lügatte ne de Şerîatta buna delâlet hiç bir şey yoktur. Onların ıstılâhı da olması doğru değildir. Çünkü ıstılâh, isimleri müsemmalar üzerine ıtlak etmektir. Bu ise, bu kabilden değildir. Aksine o, belirli bir müsemma için bir tariftir. Dolayısıyla vakıaya mutabık olması zorunludur. Bu müsemmanın vakıası ise, Şâri'in kesin bir talep ile talep ettiği şeydir. Talebin katî bir delille veya zannî bir delille sabit olması arasında hiçbir fark yoktur. Mesele, hitâbın medlulüyle alakalıdır, sübutuyla değil.

Edası yönünden farz iki kısımdır: Namaz gibi, Farz-ı Muvesa ve oruç gibi Farz-ı Mudayyak. Vâcibin vakti, öğle namazı gibi, kendisinden fazla ise, Vâcib-u Muvesa'dır. Bu vaktin tüm cüzleri, kendisiyle farzın düşmesine ve vâcibin maslahatının husulüne raci olan konularda, içerisinde bu vâcibin edası için bir vakittir. Vâcib-u Muvesa'ya bir delil olarak, öğle namazına dair emirdir. O da Ebu Dâvud'un Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den şöyle buyurdu diye tahriç ettiği şu sözüdür:

... *“Cibril Aleyhisselâm bana, Beytullah'ın yanında, iki kere imamlık yaptı. Benimle birlikte güneş eğilince öğleyi kıldı.*

Güneş (gölgesi) ayakkabı bağı kadardı... Sonra benimle birlikte ikindiye, gölge ayakkabı bağının misli olunca kıldı.”³⁹ Bu, zikredilen vaktin tüm cüzlerini kapsar. Bundan kasıt, namaz fiilinin başını vaktin başında, sonunu da vaktin sonunda tatbik etmek değildir. Yine bu vaktin bir cüzün bir namazdan hâli olmaması için, o vaktin vakitlerinden her bir vakitte namaz kılmakta değildir. Keza içerisinde vâcibin vukuuna hâss kılınması için o vakitten bir cüzün tayini de değildir. Zira lafızda buna hiçbir delâlet yoktur. O halde geriye bununla, o vaktin her cüzünün, içerisinde vâcibin vukuuna uygunluğunu kastetmiş olmasından başka bir şey kalmadı. Mükellef, vakitten dilediği herhangi bir cüzde fiili yapmakta muhayyerdir. Vaktin cüzlerinin tamamında mükellefe farziyet hâsıl olur. O cüzlerden herhangi birisinde farziyeti yaparsa, farz ondan düşer ve vâcibin maslahatı kendisine hâsıl olur. Ancak mükellef, vâcibliğinin ilk cüzünden itibaren farzı yapmaya azmetmelidir. Eğer azmetme şartıyla namazı vaktin evvelinden tehir eder, namazı eda etmeksizin vaktin çıkmasından önce ölürse, Allah’a âsi olarak kavuşmaz. Ama mükellefe, vaktin evvelinden sonuna tehir takdir etmekle, öleceği zannı galip gelirse, ölmese de namazın edasını vaktin evvelinden tehiri hususunda âsi olur. Çünkü Vâcib-u Muvesa’yı, vakti esnasında yapmak mükellefin zannı galibi olmalıdır. Şayet zannı galibi yoksa, tehir etmesi helal değildir. Buna göre hac, gücü yetene Vâcib-u Muvesa’dır. İmkânı elde ettikten sonra onu herhangi bir vakitte yapabilir. Lakin haccın edasından önce, imkânı kaybedeceği zannı galip gelirse, içerisinde imkânın gitme zannının galip geldiği vakitte üzerine derhal hac vâcib olur. Bütün bunlar, vâcibin vakti kendisinden fazla ise böyledir. Ama vâcibin vakti, oruç gibi, kendisinden fazla değilse, hemen vâcibliğinin başlangıcında onu eda etmek üzerine vâcibtir. Onun tehiri câiz değildir. Eğer onu tehir ederse, günahkâr olur, ona kaza lazım gelir.

Yerine getirmek açısından farza gelince; iki kısımdır: Farz-ı ayın ve Farz-ı kifâye. Vâciblik noktasında aralarında hiçbir fark yoktur. Çünkü vâciblik, ikisinde de birdir. Her biri, kesin talep ile fiilin talebidir. Yalnız aralarındaki fark, Farz-ı ayın bizatihi her bir fertten talep edildi. Farz-ı kifâye ise, bütün Müslümanlardan talep edildi. Farzın ikamesinde yeterlilik hâsıl olmuşsa, ister Müslümanlardan her bir kimse onu ikame etmiş olsun isterse onlardan bazıları onu ikame etmiş olsun, farz var edilmiştir. Eğer ikamesinde yeterlilik hâsıl olmamışsa, farz icat edilene kadar Müslümanlardan her bir fert üzerine vâciblik devam eder. Bu vâciblik, yapan itibariyledir. Yapılan husus itibariyle ise, vâcib iki kısımdır: Vâcib-u Muhayyer, Vâcib-u Muhattem. Vâcib-u Muhayyer, kendisinde mükellefin birkaç fiil arasında muhayyer bırakıldığı husustur. Mesela Allah’u Teâla’nın şu sözü gibi:

“Allah sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat bağlanmış olduğunuz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun kefareti ehlinize yedirdiğiniz orta yollusundan on miskini doyurmak yahut onları giydirmek yahut bir köle âzâd etmektir. Kim (bunları) bulamazsa, üç gün oruç tutsun. İşte yemin ettiğiniz zaman yeminlerinizin kefareti budur.”⁴⁰ Mükellef, on miskini doyurmak veya onları giydirmek veya bir köle âzâd etmek arasında muhayyerdir. Ona vâcib olan, bizatihi biri değil, bunlardan biridir. Bu da mükellefin fiili ile belirlenir. Vâcib-u Muhattem’e gelince; Yapması mükellefe farz olan husustur. Muhayyer bırakılmamıştır. Örneğin

³⁹ Ebu Davud

⁴⁰ Maide: 89

namaz gibi. Namaz ile diğerkleri arasında herhangi bir muhayyerlik olmaksızın namazı ikame etmek ona zorunluluktur.

Vâcibin Ancak Kendisiyle Tamamlandığı Şeyde Vâcibtir

Muhakkak ki vâcibin ancak kendisi ile tamamlandığı şey iki kısımdır: **Birincisi:** vâcibliğinin o şeyle meşrut olması. **İkincisi:** Vâcibliğinin onunla yani o şeyle meşrut olmaması. Vâcibliğinin o şeyle meşrut olanına gelince; şartın tahsilinin vâcib olmadığında bir ihtilaf yoktur. Ancak vâcib olan, vâcibliğine ilişkin delil getirilendir. Bu da mesela muayyen bir namazın vâcibliği gibi. Çünkü o, taharetin varlığıyla meşruttur. Taharet ise, namazı hitâp yönünden vâcib değildir. Sadece o, vâcibin edası için şarttır. Namazı hitâpta vâcib olan husus, şartın varlığında ancak namazdır. Vâcibliği, o başkasıyla meşrut olmayan bilakis vukuu meşrut olan mutlak vâciblik meselesine gelince; bu da iki kısma ayrılır. **a-**) Mükellefin kudretinde olması **b-**) Mükellefin kudretinde olmaması. Mükellefin kudretinde olan hususa gelince; bu, vâcibin talep edildiği aynı hitâpla vâcibtir. Bunun vâcibliği, hiçbir fark olmaksızın tamamen Şâri'in hitâbının getirdiği şeyin vâcibliği gibidir. Mesela dirseklerin yıkanması gibi. Zira vâcibi -elleri dirseklere kadar yıkamak- yerine getirmek, ancak dirseklerden bir cüzün yıkanmasıyla tamamlanır. Bu vâcibin husulü, dirsekten bir cüzün husulüne bağlıdır. Bu nedenle dirseklerden bir cüzü yıkamak, vâcibtir, velev ki hitâp bunu getirmeyip, sadece varlığının kendisine bağlı olduğu hususu getirmiş olsa da. Böylece Şâri'in hitâbı, hem vâcibi hem de ancak kendisiyle bu vâcibi yerine getirme imkânı olan şeyi kapsar. Bu şeye hitâbın delâleti, Delâlet-ül İltizam'dır. Bu nedenle o şey vâcib olmaktadır. Buna örnek: Halifenin yokluğu anında bir halife ikame etmek veya yöneticileri muhasebe etmek için siyâsi bir kitle ikame etmektir. Çünkü bir halife ikame etmek vâcibtir, yöneticileri muhasebe etmekte vâcibtir. Bu vâcibi yerine getirmek, bu şekliyle fertler tarafından imkânsızdır. Çünkü fert, yalnız başına bu vâcibi yerine getirmekten yani halifeyi ikame etmekten veya yöneticiyi muhasebe etmekten acizdir. Dolayısıyla bu vâcibi yerine getirmeye kadir olmaları için Müslümanlardan bir cemâatin kitleleşmesi gerekir. Buna göre Müslümanlara, halifenin ikamesine veya yöneticilerin muhasebesine kadir olan bir kitle kurmaları vâcib olur. Eğer Müslümanlar bir kitle oluşturamazlarsa günahkar olurlar. Çünkü onlar, vâcibin edası için gerekli olan şeyi oluşturmamışlardır. Onlar, halifenin ikamesine ve yöneticinin muhasebesine muktedir olmayan bir kitle oluştururlarsa aynı şekilde onlar yine günahkar ve vâcibi ikame etmemiş olurlar. Çünkü vâcib olan, sırf bir kitlenin kurulması değildir. Bilakis bir halifenin ikamesine veya yöneticinin muhasebesine kadir olan bir kitlenin kurulmasıdır. Yani o kitlede vâcibi yerine getirme kudreti olmalıdır. İşte böylece vâcibi yerine getirmenin ancak kendisiyle tamamlandığı her şey, onda bir şart değilse de, vâcibtir. Bu, mükellefin kudretinde olduğu zaman böyledir. Mükellefin kudretinde olmayan hususa gelince; bu vâcib değildir. Bu, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünden dolayıdır: **“Allah bir nefsi gücü haricinde mükellef tutmaz.”**⁴¹ Ve Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözünden dolayıdır: **“Size bir emir emrettiğimde ondan gücünüz**

⁴¹ Bakara: 286

yettiğince yerine getirin.”⁴² Çünkü Teklifi Mala Yutak câiz değildir. Zira bununla mükellef tutmak, zulmü Allah’a nispet etmeyi gerektirir. Halbuki bu, câiz değildir.

Hülâsa, vâcibin ancak kendisi ile tamamlandığı şey, ya aynı vâcib hitâbıyla yada başka bir hitâpla vâcib olur. İster bu şey sebep olsun. Sebep, varlığından varlığın, yokluğundan yokluğun gerektiği şeydir. İsterse şart olsun. Şart, yokluğundan yokluğun gerektiği varlığından varlığın ve yokluğun gerekmediği şeydir. İsterse sebep, şer’i olsun, vâcib âzâd etmeye nispetle (lafzın) sığıması gibi, isterse akli olsun, vâcib ilim için tahsil edilen inceleme gibi, isterse de mutat olsun, katli vâcibe nispetle boyunun vurulması gibi. İsterse şart da aynı şekilde şer’i olsun, mesela abdest gibi. Yahut akli olsun, bu da aklen emredilen şey için lazım olan husustur, emredilen şeyin zıtlarını terk etmek gibi. Yahut alışlagelmiş olsun, bu da adeten ayrılmayan husustur. Abdestte başın bir kısmını yıkamak gibi. Dolayısıyla bir şeyin vâcibliği, ancak kendisiyle tamamlandığı şeyin vâcibliğini de gerektirir. Yani bir şeyi teklif etmek, ancak kendisiyle tamamlandığı şeyin teklif edilmesini de iktiza eder. İşte “*Vâcibin ancak kendisi ile tamamlandığı şey de vâcibtir*” kaidesi buradan geldi.

Haram

Haram, kesin talep ile fiilin terkinin talebine ilişkin Şari’in hitâbına sem’i delilin delâlet ettiği husustur. Haram, şeran fâili zemmedilen husustur. Eşanlamlısı mahzurdur.

Mubâh

Mubâh, bedelsiz, yapmak ile terk etmek arasında tahyire ilişkin Şari’in hitâbına sem’i delilin delâlet ettiği husustur. İbahat, şer’î hükümlerdendir. Çünkü Şari’in hitâbıdır. Mubâhlığın sübutu için ona ilişkin Şari’in hitâbının vârit olması gerekir. Mubâhlık, bir şeyin yapılmasından ve terk edilmesinden sakıncanın kaldırılması değildir. Aksi halde, Şeriat gelmeden önce mubâhın teşrii sabit olurdu. Halbuki Şeriat gelmeden önce Şeriat yoktur. Ancak mubâh, kendisinde yapmak ile terk etmek arasında tahyire ilişkin Şari’in hitâbının vârit olduğu husustur. O, bizzat Şeriat tarafından teşri edildi, Şeriat geldikten sonra var oldu. Bu nedenle de o, şer’î hükümlerdendir. Sonra kendilerinde mubâhlığın tahakkuk ettiği hükümlere, bizzat her bir hükmün mubâhlığına ilişkin Şeriat gelmelidir. Mubâh, hakkında Şeriatın sükût ettiği, haram ve helal kılmadığı şey değildir. Et-Tirmizî’nin Selmân El-Fârisî’den şöyle dediğine ilişkin tahriç ettiği hadise gelince:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e yağ, peynir ve post hakkında soruldu. “Helâl, Allah’ın Kitabında helâl kıldığı, haram da Allah’ın Kitabında haram kıldığıdır. Hakkında sükût ettiği şey ise, affettiği şeylerdendir.”⁴³ bu, hakkında Kur’an’ın sükût ettiği hususların mubâh olduğuna delâlet etmez. Zira burada hadiste haram kılınmış ve helâl kılınmış şeyler vardır. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den şöyle buyurduğu

⁴² Buhari, Muslim

⁴³ İbni Mace, K. Et’ameh, 3358

sahihtir:

“Dikkat ediniz! Şüphesiz bana Kur'an ve onunla beraber misli verildi.”⁴⁴ Şu halde kasıt, hakkında vahyin sükût ettiği şeydir. Aynı şekilde hakkında vahyin sükût ettiği şeyden kasıt, onun mubâh olması değildir. Çünkü O'nun hadiste

“Helâl, Allah'ın helâl kıldığıdır” sözü, haram kılmadığı her şeyi kapsar. Vâcibi, mendubu, mubâhı ve mekruhu kapsar. Zira o şeyin helal olduğunu söylemek, haram değil manasındadır. Buna binaen hakkında sükût ettiği şey, mubâhtır manasında değildir. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüne:

“Hakkında sükût ettiği şey, affettiği şeylerdendir.”⁴⁵ ve başka hadisteki şu sözüne:

“Hakkında sükût ettiği şey, affedilmiştir.”⁴⁶ Ve bir başka hadisteki şu sözüne gelince:

“Bazı şeyler hakkında da unutkanlıktan değil sizin için bir ruhsat olarak sükût etti, onlar hakkında araştırmayınız.”⁴⁷ kuşkusuz O'nun bazı şeyler hakkında sükût etmesinden kasıt, onları helal kılmasıdır. O'nun bunları helal kılması, Allah'tan bir afv ve insanlara bir rahmet olarak itibar edilir. Çünkü bunları haram kılmadı, aksine helâl kıldı. Bunun delili, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in Sa'd İbn-u Ebî Vakkâs'taki şu sözüdür:

“Müslümanlar içerisinde cürüm bakımından Müslümanların en büyüğü, Müslümanlara haram kılınmamış bir şey hakkında sorup da, onun sorusundan dolayı o şeyin onlara haram kılınmasına sebep olan kimsedir”⁴⁸ Yani haram kılmaktan vahyin sükût ettiği şey hakkında soru soran kimsedir. Bu hadislerdeki sükût, haram kılmaktan sükûttur. Yoksa şer'î hükmü beyân etmekten sükût değildir. Çünkü Allah, şer'î hükmü beyân etmekten sükût etmedi. Bilakis her şey hakkında şer'î hükmü beyân etti. Allah'u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Sana Kitabı her şeyi açıklamak için indirdik.”⁴⁹ Binaenaleyh mubâh, hakkında Şeriatın sükût ettiği şey değildir. Tam aksine mubâh, Şeriatın mubâh olduğunu dair hükmünü beyân ettiği şeydir. Hakkında Şeriatın sükût ettiği şey, haram kılmadığı, yani helal kıldığı şeydir. Bunun içerisine vâcib, mendûb, mubâh ve mekruh girer. Bununla birlikte mubâh hükümlerden her bir hüküm hakkında mubâhlığına dair bir delil vârit oldu. Avlanmanın mubâhlığı, Allah'u Teâlâ'nın şu sözünde vazihtir:

“İhramdan çıktığınız zaman avlanın.”⁵⁰ Cuma namazından sonra dağılmanın mubâhlığı, Allah'u Teâlâ'nın şu sözünde açıktır:

“Artık namaz bittiğinde dağılın.”⁵¹ Alış-verişin mubâhlığı Allah'u Teâlâ'nın şu sözünde ayan beyandır:

“Halbuki Allah, alım-satımı helâl kıldı”⁵² İcâre, vekâlet, rehin v.b. hususların mubâhlığı, delillerinde vazihtir. Buna göre mubâhlık, şer'î bir hükümdür. Sübutu, kendisine delâlet eden şer'i bir delille olmalıdır.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, Müs. Şâmiyyîn, 16546

⁴⁵ İbni Mace, K. Et'ameh, 3358

⁴⁶ İbni Mace, K. Et'ameh, 3358

⁴⁷ El-Beyhakî

⁴⁸ Ebu Davud, K. Sünnet, 3994

⁴⁹ Nahl: 89

⁵⁰ Maide: 2

⁵¹ Cuma: 10

⁵² Bakara: 275

VAZ'İ HİTÂP

Varlıkta vâki olan fiiller hakkında Şâri'in hitâbı geldi, iktiza ve tahyir yönünden hükümlerini beyân etti. Yine Şâri'in hitâbı geldi, bu hükümler için iktiza ettikleri hususlar vaz etti. Bunlar üzerine hükmün tahakkuku veya ikmalî bağıdır. Yani bu hükümler, şer'î hükmün iktiza ettiği şeyler için vaz edildiler. Şâri'in hitâbı, iktiza ve tahyir yoluyla vârit olduğu gibi iktiza ve tahyirin gerektirdiği şeyle de vârit oldu. Bu da bir şeyi, sebep veya şart veya mâni veya sahîh veya batıl veya fasîd veya azîmet veya ruhsat kılmaktır. Şayet iktiza ve tahyir hitâbı, insanın fiilini tedavi eden hükümler ise, vaz'î hitâp da bu hükümleri ve bunların mütealliklerini tedavi ederler. İktiza ve tahyir hitâbı, insanın fiili için hükümlerdir. Vaz'î hitâp ise, bu hükümler için hükümlerdir. O hükümlere belli vasıflar kazandırılır. Böyle olmaları kendilerini insan fiillerine ilişkin olmalarından dışarı çıkarmaz. Çünkü bir şeyin müteallikine müteallik olan husus, aynı şekilde o şeye de mütealliktir. Böylece zorunluluk, ölü etinin mubâhlığında bir sebeptir, zina korkusu, cariyeyi nikahlamanın mubâhlığında bir sebeptir, bevli tutamamak, namazda çıkan her şey için abdest vâcibiyetinin düşmesinde bir sebeptir (Daha doğrusu her namaz için tek bir abdest kafidir. Hatta namaz esnasında çıkmış olsa bile), güneşin zevali veya batışı veya fecrin doğuşu, o namazların varlıklarının icabında bir sebeptir, v.b. Bütün bunlar, Şâri'den hükme ilişkin bir hitâptır. O hüküm de ölü etinin, cariyeyi nikahlamanın mubâhlığı, namazda çıkan her şey için abdest vâcibiyetinin düşmesi ve namazın var olma icabıdır. Bundan dolayı sebep, vaz'î hitâptandır. Bir yılın geçmesi, zekatın vâcibliğinin sebebinde, buluş, mutlak olarak teklifte, Rasullerin gönderilmesi, sevap ve ikabta, teslim kudreti, alış-verişin sıhhatinde, rüşd, yetim malının kendisine iadesinde bir şarttır. Bütün bunlar, Şâri'den hükme ilişkin bir hitâptır. Bundan dolayı şart, vaz'î hitâptandır. Hayız, cinsi ilişkiye, Beyt-ul haramı tavafa, namazların vâcibiyetine, orucun edasına mânidir, delilik, ibadetlerin yapılmasına, tasarrufların serbest bırakılmasına mânidir, v.b. Bunların hepsi, Şâri'den hükme ilişkin bir hitâptır. Bundan dolayı mâni, vaz'î hitâptandır. Kıyamdan aciz kalan hasta için oturarak namaz kılmaya ruhsat verilir, misafir olan için, Ramazanda iftar etmesi câizdir. Mükrehin İkrahi Mülci olması, ona küfrü nutuk etmesi câizdir. Tüm bunlar, Şâri'den hükme ilişkin bir hitâptır. Bu hükümde, oturarak namaz kılmak, Ramazanda iftar etmek ve küfür kelimesini nutuk etmektir. Bundan dolayı ruhsatlar vaz'î hitâptandır. Bu dördünde Şâri'in hitâbının hükmü ve bu hükme ilişkin olan hususları getirdiği konusunda hiçbir müşkülât yoktur. Namaz bakımından namaz, oruç bakımından oruç, cihad bakımından cihad gibi, hükümlerden genel teşri ile gelenlere ve kulların bunlarla amele elzem olmalarına gelince; bu hükümlerdeki vaz'î hitâp, genel teşri ile teşri edilmiş olmaları ve kulların bunlarla amele zorunlu olmaları bakımından bunların vasıflarıdır. Bu genel teşri ve bununla zorunluluk, azîmet olarak isimlendirilir. Bunun için azîmetler, vaz'î hükümlerendir. Bunlar ve ruhsatlar, tek bir kısım olarak itibar edilirler. Çünkü azîmetler, asıldır, ruhsatlar ise bunlardan dallanırlar. Dolayısıyla ruhsatlar ve azîmetler, vaz'î hitâptandır. Dünyada amelin neticelerine ilişkin olan hususa gelince; vaz'î hitâp, bu neticeler bakımından ortaya çıkar. Mesela: bütün rükünlerini tamamladığı zaman namaz sahihtir deriz, tüm şartlarını tamamladığı zaman alış-veriş sahihtir deriz, şer'î şartları barındırdığı zaman şirket sahihtir deriz. Bu, teşrisi yönünden değil, edası yönünden hüküm için bir vasıftır. Bunu Şâri getirdi, alış-verişi ve namazı

sahih itibar etti. Aynı şekilde alış-veriş, icabı veya namaz, rükuu veya şirket, kabulü kaybederse, o zaman bunlar batıl olurlar. Batıllıkları, teşrisi açısından değil, edası açısından hüküm için bir vasıftır. Bunu, Şâri getirdi ve bunları batıl itibar etti. Bu nedenle sıhhat ve butlan, tek bir kısımdır. Çünkü bunlardaki Şâri'in hitâbı, tek bir hükme ilişkindir, ya sahihtir, yada batıldır. Çünkü sıhhat asıl, butlan ise sıhhat hükümleri üzerine terettüp edendir. Onun için sıhhat ve butlan, tek bir kısımdır.

İşte vaz'î hitâp, budur. Vaz'î hitâp, hükmün iktiza ettiği bir hususla ilgilidir. Beş kısımdır: Sebep, Şart, Mâni, Sıhhat-Butlan-Fesad, Azimetler-Ruhsatlar.

Sebep

Sebep, müteşerrilerin (usulcülerin) ıstılâhında: hükmün teşriini değil de hükmün varlığını tanımlayıcı olmasına semi delilin delâlet ettiği her zahir, munzabit vasıftır. Mesela güneşin zevalini, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünde, namazın varlığını tanımlayıcı bir emâre kılmak gibi:

“Güneş batıya kaymasından itibaren namaz kıl.”⁵³ Ve Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözünü de:

“Güneş, batıya kaydığı zaman namaz kılın.”⁵⁴ Güneşin zevali, namazın vâcibiyeti için emâre değildir. Keza Ramazan hilalinin doğuşunu, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünde, ramazan orucunun varlığını tanımlayıcı bir emâre kılmak gibi:

“İçinizden kim (Ramazan) ayına şahit olursa oruç tutsun.”⁵⁵ Ve Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözünü de:

“Onun görülmesiyle oruç tutun.”⁵⁶ İşte böyle. Sebep, hükmü vâcib kılıcı değil, ancak onun varlığını tanımlayıcıdır. Sebebin vakıası şudur: şeran sebep, şer'i hüküm için bu hükmün iktiza ettiği bir hikmete binaen vaz edildi. Nisabın hâsıl olması, zekatın varlığında bir sebeptir, şer'î akitler, faydalanmanın veya mülklerin intikalinin mubâhlığında bir sebeptir. Hüküm, zekatın vâcibliğidir. Nisabın hâsıl olması ise, varlığını tanımlamak amacıyla şeran bu hüküm için vaz edildi. Faydalanmanın veya mülkiyet intikalinin mubâhlığı, hükümdür. Akitler ise, varlığını tanımlamak maksadıyla şeran bu hüküm için vaz edildi. Böylelikle sebepler, mükellef tutan tarafından hükmün varlığını mükellefe tanıtmak için Şâri'in vaz ettiği emârelerdir. Şâri', mükellef için şer'î hüküm teşri etti. Onu, bu hükümle mükellef tuttu. Bu hükmün varlığına delâlet eden emâreler vaz etti. İşte emâreler, şer'î sebeplerdir. Sebep, hükmün varlığını bildirmek ve tanımlayıcıdır. Sebep, hükmün zatını ve sıfatını, tanımlayıcı değildir. Ancak onun manası, hükmün varlığını tanımlayıcıdır, başka değil. Çünkü hükmü vâcib kılan, hükmün kendisinde vârit olduğu delildir. Delilin delâlet ettiği bu hükmün varlığını tanıtan husus, sebeptir. Bu, illetin hilafıdır. Zira illet, hükmün kendisinden dolayı var olduğu şeydir. Hüküm ondan dolayı vazi edildi. Hükme götüren odur. O, hükmün teşrisinin sebebidir, varlığının sebebi değil. İllet, hükmün delillerinden bir delildir. Onun durumu, hükmün teşriindeki nassın durumu gibidir. O, varlığa dair bir emâre değil, bilakis o, hükmün teşriini tanımlayıcı bir emâredir. Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu kavlından istinbat edilen namazdan alıkoymak gibi:

⁵³ İsrâ: 78

⁵⁴ El-Beyhâkî

⁵⁵ Bakara: 185

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, Müs. Benî Hâşim, 1830

“Cuma günü namaza çağrıldığında Allah’ın zikrine koşunuz, alış-verişi bırakınız.”⁵⁷ Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Namaz kılındığında yeryüzüne dağılınız.”⁵⁸ Zira alıkoymaktan dolayı hüküm teşri edildi. Bu hüküm de, Cuma ezanı esnasında alış-verişin haramlığıdır. Onun için alıkoymak, sebep değil, illettir. Güneşin batıya yönelmesi ise bunun hilafıdır. Zira o, bir illet değildir. Çünkü öğle namazı, ondan dolayı teşri edilmedi. Ancak o, öğlenin varlığının vâcib olduğuna dair bir emâredir.

Şart

Şart, meşrutun iktiza ettiği veya bu meşrutta hükmün iktiza ettiği hususlarda meşrutu tamamlayıcı bir vasıftır. Paranın zekatında senenin geçmesi, nisap mülkiyeti için bir tamamlayıcıdır. Parada zekatın vâcib olabilmesi için senenin geçmesi nisap mülkiyetinde bir şarttır. Öyleyse senenin geçmesi, meşrutun iktiza ettiği hususlardandır. Muhsan zaninin recminde Muhsanlık, zani vasfı için bir tamamlayıcıdır. Zaniye recm vâcib olabilmesi için Muhsanlık zanide bir şarttır. Buna göre Muhsanlık, meşrutun iktiza ettiği hususlardandır. Abdest, hükmün namazda iktiza ettiği hususlarda namaz fiili için bir tamamlayıcıdır. Abdest, namazda bir şarttır. O, meşrutta bu hükmün iktiza ettiği hususlardandır. Setri avret, hükmün namazda iktiza ettiği hususlarda namaz fiili için bir şarttır. O, namazda bir şarttır ve o, hükmün meşrutta iktiza ettiği hususlardandır. Diğer şartlar da böyledir. O yani şart, meşrutta mugayirdir. Çünkü şart, meşrut için tamamlayıcı bir vasıftır. Onun cüzlerinden bir cüz değildir. Bununla rükünden farklıdır. Çünkü rükün, şeyin cüzlerinden bir cüzdür. Ondan ayrı değildir. Rükün, şeye mugayir veya ona mümasildir denilmez. Çünkü rükün, şeyin cüzlerinden bir cüzdür. Şartta ise, şeye mugayir ve aynı zamanda onun için bir tamamlayıcı olmak zorundadır. Şart şöyle tarif edildi: yokluğundan yokluğun lazım geldiği, varlığından varlığın lazım gelmediği şeydir. Bu, neticesi bakımından şartın beyânıdır. Meşrutla birlikte şart, mevsufla birlikte sıfat gibidir. Sıfat bulunmadığı zaman mevsufta bulunmaz. Fakat bazen sıfat bulunabilir ama mevsuf bulunmayabilir. İşte şart da böyledir. Taharet olmadığı zaman namaz da olmaz. Fakat bazen taharet bulunabilir ama namaz olmayabilir. Şart, sadece teklifi hükme hâss değildir. Bilakis bazen teklifi hükümde bazen de vaz’i hükümde olabilir. Burada mesela taharet, setri avret, elbisenin temizliği gibi, teklifi hitaba râci olan şartlar vardır. Bunlardan her biri, namaz için bir şarttır. Yine burada mesela zekat nisabında senenin geçmesi, zinada Muhsanlık ve hırsızlıkta muhafazalık gibi, vaz’i hitaba râci olan şartlar vardır. Bunlar, sebep için şartlardır. Bütün bunlar, şartlar olmaları itibariyle, üzerlerine şartın tarifine intibak eder. Tüm bunlar, haklarında delil vârit olduğu için şeran şarttırlar. Ancak birincisi, hüküm için şarttırlar. İkincisi ise, hükmün iktiza ettiği hususlar için vaz edilmiş şartlardır.

Şer’i şartlar içerisine, alış-veriş, şirket, vakıf v.b gibi akit şartları da girer. Ancak bu şartlar, bir şart olarak itibar edilmesi için şartlığına delâlet eden şer’i bir delil olması yönünden teklifi hükmün ve vaz’i hükmün şartları gibi değildir. Bilakis o şartlarda

⁵⁷ Cuma: 9

⁵⁸ Cuma: 10

Şeriatın belirlediği hususlara muhalif olmamaları şartı koşulur. Yani teklifi hükmün ve vaz'î hükmün şartlarına bir şart olarak itibar edilmeleri için şer'î delilin delâlet etmesi zorunludur. Halbuki akit şartları bunun hilafıdır. Zira bunlarda Şeriatın bunları getirmiş olma şartı koşulmaz. Aksine akdeden tarafların, istedikleri şeyi şart koşmaları câizdir. Lakin akdeden tarafların veya bunlardan herhangi birinin, Şeriatın belirlediği hususlara muhalif olan şartları şart koşmaları câiz değildir. Şu halde akitlerde şart koşulan şartlarda Şeriatı muhalif olmamaları lazım gelir. Bunlarda şer'î bir delilin vârit olma şartı koşulmaz. Bu, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözünden dolayıdır:

“Bir takım adamlara ne oluyor ki, Allah'ın Kitabında olmayan şartlar koşuyorlar. Allah'ın Kitabından olmayan bir şart ise, yüz şart olsa da, batıldır. Allah'ın hükmü en doğru, Allah'ın şartı en güvenli olanıdır.”⁵⁹ Allah'ın Kitabında olmamasının manası, Allah'ın Kitabında olana muhalif olmasıdır. Yani onlar, ne Allah'ın hükmüne göre ne de hükmü gereğince değildirler. Çünkü Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, mutlak olarak şartların koşulmasına izin verdi. Allah'ın hükmüne muhalif olanın ise, batıl olduğunu beyân etti. O, şartların koşulmasından nehyetmedi. Allah'ın Kitabında olmayan şeylere itibar etmek nefyedildiği zaman, bu, Allah'ın Kitabındaki şeylere muhalif olana itibar etmenin nefyedilmesi demektir. Buhârî'deki hadisin nassı şöyledir:

*“Âişe radiyallahu anha'dan şöyle dediği rivayet edildi: "Berîre, bana geldi. "Her yıl bir ukiyye olmak üzere dokuz ukiyye karşılığında ehlimle mukâtebe yaptım. Bana yardım et" dedi. Bende: eğer ehlin, senin velâ'n bana ait olmak üzere kendilerine o dokuz ukiyyeyi hazırlamamı isterlerse yaparım" dedim. Berîre, ailesine gitti ve onlara (durumu) söyledi. Onlar bunu ondan kabul etmediler. Onların yanından gelirken Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem oturmaktaydı. Dedi ki: ben bunu onlara arzettim. Onlar ancak velâ'n kendilerine ait olması kaydıyla kabul ettiler". Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem dinledi. Âişe de Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e haber verdi. Sonra: **“Onu al ve onlara velâ'yı şart koş. Zira velâ ancak âzâd eden kişiye aittir”** buyurdu. Âişe de yaptı. Sonra Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem insanlar içerisinde ayağa kalktı, Allah'a hamdi sena etti. Sonra **“Amma bad'u adamlara ne oluyor ki...”** buyurdu.”⁶⁰ Bu, nehyedilen şeyin, Allah'ın kitabında ve Rasûlullah'ın sünnetinde bulunana muhalif şart olduğuna delâlet eder. Yoksa şartın, Allah'ın Kitabında ve Rasûl'ünün Sünnetinde olması gerektiğine delâlet etmez. Buna binaen akitteki şartlarda, Şeriatı muhalif olmamaları şart koşulur. Şöyle ki Şeriatın nasslarından bir nassa veya şer'î delili olan bir şer'î hükme muhalif olmamalıdır. Mesela: Şeriat velâ'yı âzâd eden kimseye ait kıldı. Bu durumda köle alım-satımı, velâ'nın şart koşulmasıyla sahih olmaz. Şart, ilgadır, alım-satım sahihtir. Mesela: *“Bu şeyi sana peşin 1000, taksitle 2000'e sattım”* demen sahih değildir. Bu, iki şart içeren tek bir alım-satımdır. Bu alım-satımdaki kasıt, şartların değişmesiyle değişir. Bu şart, batıldır. Alım-satımda bu şart sebebiyle, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözünden dolayı batıldır:*

⁵⁹ Buhari, K. Şurût, 2527

⁶⁰ Buhari, K. Şurût, 2527

“Selef ve alım-satım ve bir alım-satımda iki şartta helâl değildir.”⁶¹ Mesela: Bir kişi bir başkasına bir mal satar ve onu bir başkasına satmamasını ona şart koşarsa, şart ilgadır, alım-satım sahihtir. Çünkü şart, akdin içeriğiyle çelişiyor. Akdin içeriği, satın alan kimsenin mülkiyeti ve ondaki tasarruftur. Bu ise, şer’î bir hükme muhaliftir. Böylece, Şerîata muhalif olan şartlara, mutlak olarak itibar edilmezler. İster bu şartlar, şer’î bir nassa muhalif olsunlar, isterse Şerîatın getirdiği bir hükme muhalif olsunlar. İster bu hüküm, şer’î bir hüküm olsun isterse vaz’î hükümlerden bir hüküm olsun.

Allah’ın kitabında var olana veya şer’î bir hükme muarız olmadıkça, Şerîatın Müslüman’a akitlerde dileği şartları şart koşmayı mubâh kıldığını tekit eden şeylerden biri de, Buhârî’nin rivayetlerinden birinde Berîra hakkında Âişe hadisinde gelen şu husustur: Âişe radiyallahu anha’ya buyurdu ki:

“Onu satın al ve onu âzâd et, diledikleri şeyleri şart koşsunlar.”⁶² Bu, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in

“Dilediklerini şart koşsunlar” buyurmasında açıktır. Bu, insanın dilediğini şartları şart koşmasındaki mubâhlıktır. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurması da bunu teyit eder:

“Müslümanlar şartları üzeredirler.”⁶³ Yani şart koştukları şartlar üzeredirler. Şartı, onlara izafe etti. Ayrıca, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, akitlerde Allah’ın Kitabında zikredilmeyen şartların şart koşulmasını ikrar etti. Nitekim Muslim Câbir’den şöyle rivayet etti:

*“Kendisi hastalanmış bir devesinin üzerinde gidiyordu. Derken deveyi başı boş bırakmak istedi. Câbir diyor ki: Müteakiben bana Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem yetiştirdi ve benim için dua ederek hayvana vurdu. Bunu müteâkip deve öyle yürüdü ki böyle yürüdüğü olmamıştı. **“Bunu bana bir ukiyyeye sat”** buyurdular. **“Olmaz”** dedim. Sonra: aynısını buyurdu. Ben de onu bir ukiyyeye sattım. Ama üzerindeki yükünü ehlime götürmeyi istisna ettim.”* Yükünü istisna etmek, alım-satımda şart koştuğu bir şarttır. Sefîne Ebî Abdurrahman’dan şöyle dediği rivayet edildi:

“Ummu Seleme beni âzâd etti ve Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e hizmet etmemi bana şart koştu.”⁶⁴ Bir başka lafızda şöyledir:

*“Ben, Ummu Seleme’nin bir kölesiydim. **“Seni âzâd ederim ve yaşadığın sürece Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e hizmet etmeni sana şart koşarım”** dedi. Bende: **“Bana şart koşmasan da yaşadığım sürece Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den ayrılacak değilim”** dedim. Sonra beni âzâd etti ve bana şart koştu”⁶⁵* İşte böylece müteaddit hadiselerde, Şerîatın belirlemediği şartlar akitlerde hâsıl oldu. Bilakis her insan, reyine göre onları şart koşar. Vârit olan bütün şey şudur: şart, Allah’ın Kitabı’na ve Şerîatın hükümlerinden bir hükme muhalif olmamasıyla mukayyettir. Ancak şartta, bir haramı helal ve bir helali haram kılmaması, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözünden dolayı, şart koşulur.

“Müslümanlar şartları üzeredir. Ancak bir helali haram, bir haramı helâl kılan şart müstesnadır.”⁶⁶

⁶¹ Ebu Davud

⁶² Buhari, K. Şurûh, 2524

⁶³ El-Hakim

⁶⁴ Ahmed

⁶⁵ Ebu Davud

⁶⁶ Tirmizi, K. Ahkâm, 1272

Mâni

Mâni, bir hükmün mânisî ve bir sebebin mânisî olur. Hükmün mânisine gelince; varlığı, hükmün iktiza ettiği şeyin aksini gerektiren münzabit, zahir bir vasıftır. Mesela: pervasızca kasıtlı öldürmek, katil olan evlat için babasının mirasına mânidir. Halbuki oğulluk, mirası gerektirir. Sebebin mânisine gelince; varlığı sebebin iktiza ettiği şeyin aksini gerektiren münzabit, zahir bir vasıftır. Mesela: borç gibi. Zira borcun varlığı, kendilerinde nisap miktarı olup, üzerinden bir yıl geçen kimseler üzerine zekatın vâcibiyetine mânidir. Çünkü borç, nisabın bekasına mânidir. Öyle bir nisap ki, tamamlayıcı olarak sebeptir. Nisap (sebe), senenin geçmesiyle zekatın vâcibiyetini iktiza eder. Borç (mâni) ise, sebebin iktiza ettiği şeyin tersini iktiza ediyor. Yani nisabın varlığı ve senenin geçmesiyle birlikte zekatın vâcib olmamasıdır. Sebebin mânisî olan borç, varlığında nisabın bozulduğu çok borçtur.

Mâniler, iki kısımdır: Birincisi; talebe ve edaya mâni olanlar. İkincisi; talebe mâni olup edaya mâni olmayanlar. Birincisine gelince; talebe ve edaya mâni olanlardır. Mesela: uykuyla veya delilikle aklın gitmesi gibi. Zira aklın gitmesi, namazın, orucun, alım-satımın ve başka hükümlerin talebine ve edalarına mânidir. Aklın gitmesi, talebin aslına mânidir. Çünkü akıl, mükellefin fiillerine hitâbın taalluku için bir şarttır. Çünkü akıl, teklifin menatıdır (dayanağıdır). Yine mesela: Hayız ve nifâs gibi. Bu, namaza, oruca, mescide girmeye ve bunların edalarına mânidir. O, talebin aslına mânidir. Çünkü hayızdan ve nifâstan temizlenmek, namaza, oruca ve mescide girmek için bir şarttır. Dolayısıyla aklın zail olması, hayız ve nifâsın varlığından her biri talebe ve edaya mânidir.

Talebe mâni olup edaya mâni olmayanlara gelince; mesela, Cuma namazına oranla kadınlık, oruca oranla buluş gibi. Zira kadınlık, Cuma namazının talebine mânidir. Küçüklük, namaz ve orucun talebine mânidir. Çünkü Cuma namazı, kadına, namaz ve oruçta çocuğa vâcib değildir. Fakat kadın, Cuma namazını eda ederse, çocukta namaz ve oruç tutarsa, bunlardan sahih olur. Çünkü mâni, talebe mânidir, edaya mâni değildir. Bunun benzeri sefer, orucun talebine ve namazın tamamlanmasına mânidir. Fakat misafir, oruç tutarsa, namazı kısaltmayıp tamamlarsa bu câizdir. Çünkü mâni, edaya değil, talebe mânidir. Aynı şekilde bütün ruhsat sebepleri de edaya değil, talebe mânidirler.

Sıhhat, Butlân, Fesâd

Sıhhat, Şerîatin emrine muvafakattır. Mutlak kılınır ve bununla dünyada amelin neticelerinin terettüp etmesi kastedilir. Mutlak kılınır ve aynı şekilde bununla ahirette amelin neticelerinin terettüp etmesi kastedilir. Namaz kılan ve eda eden nezdinde namazın rükünlerini ve şartlarını tamamlamak, sahih bir namazdır. Bu bağlamda yeterlidir, zimmetten halidir ve kazayı düşürücüdür manasında “namaz sahihtir”, dersin. Alış-verişin tüm şartlarını tamamlamak, sahih bir alış-veriştir. Şeran mülkiyeti, faydalanmanın mubâhlığını ve mülklerdeki tasarrufu hâsıl edici olması manasında alış-veriş sahihtir, dersin. Bu, dünyada amelin neticelerinin terettüp etmesi açısından.

Ahirette amelin neticelerinin terettüp etmesi açısından ise; üzerine ahirette sevap umulması manasında, bu namaz sahihtir, dersin. Şâri'in emrine imtisal niyeti manasında, bu alış-veriş sahihtir dersin. Bunu, emir ve nehy muktezasına göre kastetmek, üzerine sevap terettüp eder. Öyleyse bu niyet ve bu kasıtle amele, Allah'ın hükmüyle kayıtlanmaya ve ona imtisala binaen, ahirette sevap umulur. Ancak ahirette amelin neticelerine terettüp eden hususlar, sadece ibadetlerde mülahaza edilirler. Adeten ibadetler dışındakilerde mülahaza edilmezler. Müşahede edilen şudur ki o hususların mülahazaları, namaz, oruç, hac v.b. gibi, ibadetlerden olanlarla sınırlıdır. Bunlar, muamelatta, doğruluk gibi ahlak hükümlerinde ve ukubatlarda mülahaza edilmezler. Bunlarda galip olan durum budur. Bunun için ekseriyetle sıhhat bahsinin üzerinde deveran ettiği mesele, yeterli ve zimmeti düşürücü olması yönünden dünyada amelin neticelerinin terettüp etmesidir. Fakat ibadetler dışındakilerde sıhhatten kasıt, helâl, butlandan kasıt ise haram olmasıdır. Muamelattaki sıhhat, helâl demektir. Yani faydalanmanın mubâhlığıdır. Butlan ise, haram demektir, yani faydalanma haramlığıdır. Haramlılık üzerine dünyada ve ahirette ikab terettüp eder. Kim, batıl bir akitle bir mal edinirse, bu mal, haram olur. Buna karşılık fâili ahirette ikaba müstahak olur.

Butlana gelince; sıhhatin karşılığıdır. Butlan, Şâri'in emrine muvafakat etmemektir. Mutlak kılınır ve bununla dünyada üzerine amelin neticelerinin terettüp etmemesi ve ahirette de üzerine ikabın terettüp etmesi kastedilir. Bu şu demektir amel, yeterli, zimmetten hâli ve kazayı da düşürücü değildir. Rükünlerinden bir rükün terk edildiği zaman namaz, batıl bir namaz olur. Sıhhat şartlarından bir şartı kaybettiği zaman şirket, batıl olur. Mesela mudarip ortak olmaları vasıflarıyla iki şahıs bir bankaya bir para korlar sonra da kendilerine bir şahısı vekil tayin ederler. Bu şahıs, alım-satımla parayı çalıştırır. Aralarındaki kazanç ise, yarı yarıyadır. Böyle şirketleşme batıldır. Çünkü şirketleşme inikat etmedi. Zira bu şirkette beden ortaklığıyla birlikte icap ve kabul hâsıl olmadı. Beden ortaklığıyla birlikte icap ve kabul, şirketin inikatında bir şarttır. Bunun için şirket batıldır, vekilin tasarrufu da batıldır. Çünkü mudarib ortak, bir mudarib ortak olarak itibar edilmesi farzıyla tasarrufa sahip değildir. Ona vekalet etmeye de sahip değildir. Bu nedenle bu akit batıldır. Sanki alım-satım, nehy edilmiştir. Tıpkı melâkîh satışı gibi. Bu satış, dişi deve karnındakilerin satışısıdır. Butlanlık üzerine faydalanmanın haramlığı terettüp eder. Buna karşılık ahirette ikaba müstahak olunur. Bu yüzden butlanın dünyada neticeleri vardır. Üzerine de ahirette neticeler terettüp eder.

Fesada gelince; bu, butlandan farklıdır. Çünkü butlan, aslı açısından Şâri'in emrine muvafakat etmemektir. Yani aslı, dişi deve karnındaki yavruların satışı gibi, memnudur. Yahut aslı tamamlamayan şart, filin aslına hâlel getiricidir. Fesat, bunun hilafıdır. Çünkü fesat, aslı konusunda Şâri'in emrine muvafıktır. Ama asla hâlel getirici olmayan vasfı, Şâri'in emrine muhaliftir. İbadetlerde fesadın varlığı tasavvur edilemez. Çünkü ibadetlerin şartlarını ve rükünlerini inceleyen kimse, bunların hepsinin asıla ilişkin olduklarını görür. Fakat fesadın varlığı muamelatta ve akitlerde tasavvur edilir. Mesela: melâkîhlerin satışı, esasından batıldır. Çünkü aslı nehy edilmiştir. Halbuki şehirlinin bedevi için satışı bunun hilafıdır. Zira bu, bedevinin fiyat cehaletinden dolayı fasit bir satıştıdır. O zaman bedevi, pazarı gördüğünde muhayyer bırakılır. Satışı infaz edebilir, onu feshedebilir. Yine mesela: anonim (hisse) şirket, esasından batıldır. Çünkü beden ortaklığının kabulünden yoksundur. O, asla ilişkin olan bir şarttan yoksundur. Oysa ortakların mal cehaletiyle birlikte şirketleşme bunun hilafıdır. Çünkü bu, fasit bir

şirkettir. Mal bilindiği zaman, şirket sahih olur. Veya ortaklar üzerine düşen malı beyân etmeleridir. Bu durumda şirket tamamlanır. İşte böyle.

Azîmet Ve Ruhsat

Azîmet, hükümlerden genel teşri ile teşri edilen ve kullarında kendisiyle amele elzem oldukları şeylerdir. Ruhsat ise, bir özürden dolayı azîmeti hafifletmek için hükümlerden teşri edilen ve azîmet hükmünün bekasıyla birlikte kulların kendisiyle amele elzem olmadıkları şeylerdir. Mesela: oruç, azimettir, hastanın iftarı ruhsattır. Abdestte uzvu yıkamak azimettir. Yaralı veya kırık uzva meshetmek ruhsattır. Ayakta namaz azimettir. Acizlik halinde namazda oturmak ruhsattır v.b. Azimet, teşrii genel olan şeydir. Bazıları hariç bazı mükelleflere mahsus olmaz. Kendisiyle amel ile başkasıyla amel arasında muhayyer bırakılmaz. Tam aksine yalnızca onunla amelle zorunludur. Ruhsat ise, teşrii bir özürün meydana gelmesinden dolayı olan şeydir. Teşrii, özür bulunduğu sürece muteberdir. Özür zail olunca, muteber değildir. Ruhsat, yalnızca bu özürlü nitelenen mükelleflere hâssdir. Buna göre, bir nassın umûmundan müstesna edilen hüküm, ruhsat olmaz. Bilakis azimettir. Aynı şekilde bazı hallere mahsus olan hüküm de ruhsat olmaz. Aksine azimettir. Çünkü bu haller, özürler değildir. Örneğin: kocası ölen kadının iddeti, dört ay on gündür. Kocası ölen hamile kadının iddeti ise, doğum yapmasıdır. Bu hüküm, diğerinden müstesnadır. Onun için ruhsat olmaz. Keza alım-satım, şartlarını barındırdığı ve nehy edilmiş de değilse, sahihtir. Gabni fahiş alım-satımı, şartlarını barındırsa da ve nehy edilmiş değilse de fasit bir alım-satımdır. Bunda sahibi muhayyerdur. Bunun için bu alım-satım, ruhsat olmaz. Teslim alınmamış bir şeyin alım-satımı batıldır. Teslim alınmamış hayvanın alım-satımı ise sahihtir. Bunun için böyle alım-satım ruhsat olmaz. Buna binaen selem, arâyâ, müsâkât v.b. akitler, ruhsat değil, azimettir. Aynı şekilde bütün mubâhlar da azimettir, ruhsat değil. Çünkü kulların elzem olmalarından maksat, onunla amel etmektir, yani ister vâcib, ister mendûb, ister mubâh, ister haram isterse mekruh olsun hükümlerle amel etmektir. Görmez misin ölü eti yemek, haramdır. Zorda kalanın yemesi câizdir. Bu, bir ruhsattır. Hükümlerle amel etmektir. Bizzat amelin kendisini yapmak değil. Arâyâ hakkındaki Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüne gelince:

“Arâyâ⁶⁷ alım-satımı hakkında ruhsat verdi.”⁶⁸ Bundan maksat, lügati manadır. O da size kolaylaştırdı, demektir. Allah'ın insanlara kolaylaştırdığı bütün akitler, buna benzer. Zira bunlar, azimettir. Çünkü bunlar, özür gidince istisnaları da giden bir özürden dolayı memnu bir asıldan müstesna değildirler. Bilakis onlar, kullara kolaylaştırmak için meşru kılındılar. Bunların teşriileri, âmm ve daimidir. Burada ayakta namaz kılmaya muktedir olmayan kimse veya bir meşakkate muktedir olup ama oturarak namaz kılan kimse ile, bu kimse her ne kadar rükünlerden bir rükünü ihlal edici olsa da ona kıyam zorunlu değildir. Bu, bir ruhsattır. Ehline yedirmek için ağaçların hurmalarını taze olarak olgun meyvelere kıyaslanmaları yoluyla satın alan kimse arasında fark vardır. Bu, bir ruhsat değildir. Çünkü bu, bir özür istisnası değildir. Bilakis bu, içerisinde kuru hurma karşılığında yaş hurma alım-satımının câiz olduğu bir haldir. Bu hal, her ne kadar istisna edilmiş ise de, fakat bir özürden dolayı

⁶⁷ Sahibinin, ihtiyaç sahibine vermek üzere hurmasını bağışladığı hurma ağacı

⁶⁸ Mâlik

teşri edilmiş değildir ki o bir ruhsat olsun. Bu hal, sadece insanlara kolaylık olsun diye teşri edildi. Bu durum, bir teşri kolaylığıdır. Özürlerden değildir. Onun için ruhsat olmaz.

Ruhsat, şeran ruhsat olarak itibar edilmesi için kendisine şer'i bir delilin delâlet etmesi gerekir. Şer'i bir delilin delâlet etmediği şey, ruhsat olarak itibar edilmez. Zira ruhsat, Allah'ın bir özürden dolayı teşri ettiği bir hükümdür. Özür ise, hükmün şer'i bir sebebidir. Bu nedenle özre şer'i bir delil delâlet etmelidir. Bununla beraber ruhsat, şer'i sebeplerden itibar edilir. Kendisi bizzat vaz'i hükümlerden bir hükümdür. Ruhsat, Şâri'in kulların fiillerine ilişkin vaz'i yoluyla hitâbıdır. Kendisi bizzat Şâri'in hitâbı olduğuna göre, burada kendisine delâlet eden şer'i bir delil olmalıdır. Körlük, topallık ve hastalık, cihattan geri kalma konusunda özürlerdir. Allah'u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Köre bir vebal yoktur, topala bir vebal yoktur, hastaya da bir vebal yoktur.”⁶⁹ Sefer, Ramazan'da iftar etmek konusunda bir özürdür. Allah'u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Sizden her kim hasta ya da seferde olursa, o günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun.”⁷⁰ Unutma, hata ve zorlama, bir harama düştüğünde sahibinden günahı kaldıran özürlerdir. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Ümmetinden hata, unutma ve üzerinde zorlandıkları hususlar kaldırıldı.”⁷¹ Misline karşılık misli cahil olunan hususlarda cehalet bir özürdür. Çünkü Muâviye İbn-ul Hakem namazdayken aksıran birine Yerhamukellah der. Namazdan çıktıktan sonra Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, kelamın namazı bozacağını ona bildirdi. Öyle ki ona Muslim'in rivayet ettiğine göre şöyle dedi:

“Muhakkak ki bu namazda insanların kelimelerinden bir şey uygun olmaz. O, ancak tesbihtir, tekbirdir ve kuran okumaktır” Ona namazı iade etmeyi emretmedi. İşte özürler bunlardır. Bunlar hakkında şer'i delil vârit oldu. Bunun için özürler olarak itibar edilirler. Böylece belli hükümlerin belli özürleridir diye haklarında deliller vârit olan her şey, özürler olarak itibar edilir. Hakkında bir delilin vârit olmadığı şeyin hiçbir kıymeti yoktur. Kesinlikle şer'i bir özür olarak da itibar edilmez. Bu özürler, kendilerinde bir illetin varlığından dolayı değil, zatlarından dolayı özürler olarak itibar edildiler. Çünkü özür olduklarına dair delâlet eden şer'i delil, bir özür olarak itibar edilmelerini illetlendirmedir. Bilakis bu mutlak kılındı. Onun için illetlendirilmezler. Çünkü Şer'at, onları illetlendirmedir. Onlardan her bir özür, özür olarak gelen hüküm için, başkası için değil, bir özür kıldı. Bu özür, kendisi için gelen hükme hâss bir özür, itibar edilir. Her hüküm için genel bir özür değildir. Bunun için körlük, cihadı terk etmek için bir özürdür, namazı terk etmek için özür değildir. Üstelik bu özürler; hastalık, topallık, sefer, unutma, zorlama ve hata, vasıflar olsalar da, ama ta'lîl için olduğu ve illetlik yönü de müfhem olmayan bir vasıftır. Onun için o vasıf üzerine kıyas yapılmaz. İletliği için yani bir illet olarak o vasfa itibar edip illet için de bir sebep olarak alınıp, o vasıf üzerine illet hükmü uygulanmaz. Bu nedenle sefer bir illettir. Çünkü ondan meşakkat vardır, denmez. Bilakis sefer bir illettir.

⁶⁹ Fetih: 17

⁷⁰ Bakara: 184

⁷¹ İbni Mace, K. Talâk, 2035

Çünkü Allah sefere bir illet olarak itibar etti. Yoksa onun meşakkatli olmasından dolayı değildir. Yani sefer, kısaltıcı bir illettir. Bu nedendir ki misafir, bir uçakla yolculuk etse de kısaltma mesafesinde kısaltır. Ama misafir, çölde şiddetli sıcakta yolculuk etse de, kısaltma mesafesinin aşağısında kısaltamaz. Çünkü meşakkat, kısaltmaya ruhsat verilen özür değildir. Aksine kısaltmaya ruhsat verilen özür, meşakkate bakılmaksızın sefer olması açısından seferdir. Şer'î nassla üzerlerine ruhsatların terettüp ettiği diğer özürlerde böyledir.

Bu, şeran ruhsat ve azimetin hakikati açısındandır. Ruhsat veya azimetle amel etmek açısından ise, bunlardan dilediği biriyle amel etmek mubâhtır. Ruhsatla da amel edebilir, azimetle de amel edebilir. Çünkü ruhsat nassları, buna delâlet eder. Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu:

“Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse, şüphesiz Allah gafûrdur, rahîmdir.”⁷²

“Her kim mecbur kalırsa, başkasına saldırmaksızın ve haddi aşmaksızın üzerine bir günah yoktur.”⁷³ Yemekten günahın kalkmasını ruhsat kıldı. Yemek ise, mubâhtır. Ona fiilini bağışladı. O fiil ise mubâhtır. Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu:

“Namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.”⁷⁴ Günahın kaldırılması, mubâhlık demektir. Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu:

“Kim de hasta ve yolculukta ise tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde tutsun.”⁷⁵ Bu da mubâhlıktır. Böylece bizzat ruhsat delilleri, vâciblik veya mendûbluk değil, mubâhlık verir. Ayrıca Muslim, Hamza İbn-u Amr'dan şöyle dediğini rivayet etti:

“Ya Rasûlullah!

Kendimde seferde oruç tutma kuvveti buluyorum. Bana bir günah var mı?” Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem: “O, Allah'tan bir ruhsattır. Kim onu alırsa, iyidir. Kim de oruç tutmak isterse ona bir günah yoktur.” buyurdu”⁷⁶ Ebu Saîd'den şöyle dediği rivayet edildi:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'le birlikte yolculuk yaptık. Oruç tutan oruç tutuyor, iftar eden iftar ediyordu. Bazıları, diğer bazılarını ayıplamıyordu.” (Muslim) Bu nasslar, sarîh delâletle bizzat ruhsat ve azimetin mubâh olduğuna delâlet ediyor. Kişi, bunlardan dilediğini alabilir.

Şöyle denilebilir: *Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:*

“Allah, azimetlerinin yapılmasından hoşlandığı gibi ruhsatlarının yapılmasından da hoşlanır.”⁷⁷ Bu, bir taleptir. Bu da onun mendub olduğuna dair bir delildir. Zorda kalan kimse, kendisinin helak olmasından korkarsa, ölü etini yemek ona vâcibtir, onu yemekten imtina etmesi ona haramdır. İçkiden başka bir şey bulamayan boğazı tıkanan kimsenin bu tıkanıklığı, helak olmaktan korktuğu zaman, içkiyle gidermesi vâcibtir. İmtina edip helak olması haramdır. Oruçlu kimsenin gayreti helak sınırına ulaşırsa, iftar etmesi vâcibtir. Oruçlu olarak devam edip helak olması haramdır. Böylelikle bu hususlar, ruhsatla amel etmenin farz olduğu delâlet eder. Bunun için bazen ruhsat farz, bazen mendub ve bazen de mubâhtır.” Buna cevap şöyledir:

⁷² Maide: 3

⁷³ Bakara: 173

⁷⁴ Nisa: 101

⁷⁵ Bakara: 185

⁷⁶ Nesei, K. Sıyâm, 2264

⁷⁷ İbn-u Hibban

Ruhsat hakkındaki kelam, onun bir ruhsat olması açısından dır. Ruhsat, ruhsat olması bakımından geçen deliller sebebiyle katiyen mubâhtır. Teşri bakımından ruhsatın hükmü ise, mubâhlıktır. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in Şu sözüne gelince:

“Allah, ruhsatlarının yapılmasından hoşlanır”, hadiste mendûbluğa dair bir delâlet yoktur. Bilakis hadis, mubâhlığa delâlet eder. Çünkü hadis, Allah'ı Teâlâ'nın ruhsatların ve azimetlerin yapılmasından hoşlandığını beyân ediyor. Birinin talebi diğerrinin talebinden evla değildir. Hadisin nassı şöyledir:

“Allah, azimetlerinin yapılmasından hoşlandığı gibi ruhsatlarının yapılmasından da hoşlanır.” Onun için hadiste, ruhsatla amel etmenin bazen mendub olduğuna dair bir delâlet yoktur. Ölü etinin yenmesine gelince: helak olmanın tahakkuk edeceği darda kalmak demek değildir. Bilakis mücerret helak olmak korkusu darda kalmak olarak itibar edilir. Böyle kimse için yemek vâcib değil, mubâhtır. Fakat Şayet yemediği takdirde ölüm tahakkuk ederse o zaman yemekten imtina etmesi ona haramdır. Yemesi vâcibtir. Bu, ruhsat olduğundan dolayı değil, bilakis vâcib olmasından dolayıdır. Çünkü azimetle amel etmek, ki yemekten imtina etmektir, mubâhtır. Ama bu mubâh, kesinlikle harama götüren bir mubâhtır. Bu haramda nefsin helak olmasıdır. Dolayısıyla bu mubâh,

“Harama vesile olan, haramdır” şer'î kaidesiyle amel edilerek haram olur. Böylece burada azimetle amel etmek, haram, arızı bir sebepten dolayı ruhsatla amel etmek de vâcib olur. O arızı sebepte, helakın tahakkukudur. Bu, vakıası bakımından ruhsat hükmü değildir. Bilakis bu, üzerine **“Harama vesile olan, haramdır”** kaidesinin intibak ettiği hallerden bir haldir. Bu, sadece ruhsata hâss değildir. Aksine bütün mubâhlar için âmmidir. Mesela boğazı tıkanan kimsenin içki içmesi, helak tahakkuk eden kimsenin iftar etmesi v.b hususlar da böyledir. Buna göre ruhsatın, ruhsat olması ve bir ruhsat olarak teşriisi bakımından, hükmü, mubâhtır. Öyleyse ruhsatın terki ve azimetle amel, kesin olarak harama ulaştırıyorsa, mubâh haram olur.

ŞER'Î DELİLLER

Delil; lügatta delâlet eden manasındadır. Bazen delil, kendisinde bir delâlet ve bir irşâdın bulunduğu şeye de isim olarak verilir. İşte fakihlerin tarifinde delil olarak isimlendirilen şey de budur. Öyle ki onlar, onu şöyle tarif ettiler: “*Kendisine sahih bakışla habersel istenilene ulaşmak mümkün olan şeydir.*” Usul deliline gelince: “*kendisiyle habersel istenilenin ilmüne ulaşılması mümkün olan şey*” diye tarif edildi. Başka bir deyişle “*Hakkında araştırılanın şer’i bir hüküm olduğuna bir hüccet olarak ittihaz edilen şeydir.*”

Her şer’î delil, hükme ya katî yada zannî delâletle delâlet eder. Eğer katî delâletle delâlet eder, şöyle ki Kur'an ve mütevatir hadis gibi, katî olur ve keza delâleti de katî olursa, itibara alınmasında hiçbir sorun yoktur. Eğer hükme, zannî delâletle delâlet eder ve aslı da katî olursa, Kur'an ve mütevatir hadis gibi, yine buda muteberdir. Yok eğer aslı, zannî ise, Haberi Âhad gibi, o zaman onu araştırmak gerekir. Onun kabulüne ilişkin sözün mutlaklığı sahih değildir. Yani onun kabulüne dair hüküm vermeden önce sahih midir yoksa değil midir diye haber incelenmelidir. Sahihse, zannî olsa da kabul edilir. Çünkü kaynağı güvenilir olan Haberi Vahid, kaynağı kati değilse de, hüccet olarak itibar edilir. Araştırmak, onun Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den sadır olduğuna güven ve itminanın bilinmesi için olur.

Şer’î deliller iki çeşittir: Birincisi: nassın lafızlarına ve bunların mantuk ve mefhûmların delâlet ettiği hususa râcidir. İkincisi: nassın makulüne yani şer’i illete râcidir. Birincisine gelince: Kitap, Sünnet ve İcma-us Sahâbedir. Bu, anlayış ve incelemeye muhtaçtır. İkincisine gelince: kıyastır. Bu da şer’î nassın delâlet ettiği şer’i illete muhtaçtır.

Şer’î delil, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem cihetinden ya nassa yada nassın delâlet etmiş olmasıyla, aynı zamanda bu da nassa râcidir, vârit olmadıkça, şer’î bir delil olarak itibar edilmez. Böyle olmazsa şer’i bir delil olarak itibar edilmez. **Nassa gelince:** bu, kati olarak bir delildir. İster bu nass, tilavet edilen kabilden olsun, lafzen ve manen vahyin indirdiği Kur'an' gibi. İsterse tilavet edilmeyen kabilden olsun, manen vahyin indirdiği ama Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in kendi katından lafızlarla veya fiiliyle veya sükûtuyla tabir ettiği Sünnet gibi. **Nassın delâlet ettiği şeye gelince;** bu şeyin delâleti aynı nassa râci olursa, bir delil olarak itibar edilir. İşte buda İcma-us sahâbe ve kıyastır. İcma-us Sahâbe'ye gelince; burada nasstan bir delili keşfeder olması, delâletini aynı nassa râci kılar. Ayrıca Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem cihetinden vârit olan nasslar, onun bir hüccet olarak itibara alınmasına delâlet eder. Zira Kur'an ve hadiste gelen hususlar, açıkça Sahâbeyi övgüye ve onları örnek itibar etmeye delâlet eder. Çünkü sahâbe, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'i sözü, fiili ve sükûtu halinde gördüler. Onların bir husus üzerine icmaları, bir delili gördüklerine ve bu delilin aralarında yaygınlaştığına delâlet eder. Sonra onlar, delili rivayet etmeksizin hüküm üzerinde icma ettiler. Binaenaleyh şer’i nassın kendisine delâlet etmesi ve burada bir delili keşfetmesi açısından İcma-us

Sahâbe, şer'î bir delil ve kendisine istinat edilen bir hüccet olarak itibar edildi. İcma-us Sahâbe'nin delâleti, nassın kendisine râcidir.

Kıyasa gelince: bunun delâleti de nassın kendisine râcidir. Çünkü nass, ya bir illet tazammum eder yada bir illet tazammum etmez. Eğer nass, bir illet tazammum ederse, bu illet nerede olursa olsun bir hüccet olarak itibar edilir ve üzerine kıyas yapılır. İşte şer'i kıyas budur. Eğer nass, bir illet tazammum etmezse, kıyas o nassa dahil olmaz. Aynı şekilde Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den vârit olan naslar da, onun bir hüccet olarak itibar edilmesine delâlet eder. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, kıyasa irşat etti ve kıyası ikrar etti. Buna binaen kıyasın cereyan ettiği şer'î illeti, nassın tazammum etmesi bakımından ve şer'i nassın ona delâlet etmesi açısından kıyas, şer'i bir delil ve kendisine istinat edilen bir hüccet olarak itibar edildi. Kıyasın delâleti de, nassın kendisine râcidir.

Şer'î Deliller Katî Olmaları Gerekir

Şer'î deliller, şer'î hükümlerin usulüdür. Şer'î deliller, Usul-ud din yani akideler gibidir, eşittir. Zannî değil, katîdirler. Şeriatın bütün usulü, ister Usul-ud din olsun isterse hükümlerin usulü olsun, bunlar şer'î delillerdir, katî olmak zorundadır. Zannî olmaları, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünden dolayı, câiz değildir:

“Hakkında bir ilmin olmadığı şeyin ardınca gitme.”⁷⁸

“Onların çoğu bir zanna uyarlar. Şüphesiz zann haktan bir şey ifâde etmez.”⁷⁹ Alimlerin ekserisi, hükümlerin usullerinin katî olmaları gerektiğini belirtti. Eş-Şâtibî diye bilinen Hâfız Müçtehid Ebu İshak İbrahim İbn-u Musa El-Lahmî El-Ğirnâti, El-Muvâfakât kitabında şöyle der: *“Dindeki Usul-ul Fıkıh, zannî değil, katîdir. Buna delil, o, Şeriatın külliyatına râcidir. Böyle olanlar ise, katîdir.”* Devamla der ki: *“Şayet Şeriatın külliyatına zannın taalluk etmesi câiz olsaydı, Şeriatın aslına taalluku câiz olurdu. Çünkü o, ilk küllidir. Halbuki bu, câiz değildir.”* Yine *“Eğer zannı, Usul-ul Fıkıh'ta asıl kılmak câiz olsaydı, onu Usul-ud dinde de asıl kılmak câiz olurdu. Oysa bu ittifakla böyle değildir. Onun için işte burası da öyledir. Çünkü Usul-ul Fıkıhın, Şeriatın aslına nispeti Usul-ud dine nispeti gibidir.”* Yine şöyle der: *“Bazıları der ki: zannla Şeriatın usulünü ispata yol yoktur. Çünkü zann, teşridir. Zannla ancak fîruda ibadet ederiz.”* Keza der ki: *“Muhakkak ki asıl, her halükarda kati olmak zorundadır. Çünkü asıl zanni olursa, ona ihtilaf ihtimali yol bulur. Oysa bu gibi husus, dinde asıl olarak kılınmaz.”* El-İmam Cemâleddin Abdurrahim El-Esnevî, Nihâyet-us Seûl kitabında, zannî delil muteber değildir açısından () *“İfal”* in delâleti üzerinde söz ederken şöyle der: *“Âhâd'a gelince: batıldır. Çünkü Âhâd rivayet, ifâde etse etse ancak zann ifâde eder. Şâri', zanna ancak ameli meselelerde cevaz verdi. Ameli meselelerde, fîrudur. İlmi meseleler değildir, Usul-ud din kaideleri gibi. Aynı şekilde Usul-ul Fıkıh kaideleri böyledir. Nitekim El-Burhân şârihi El-Enbârî bunu bütün alimlerden nakleder.”* Bununla birlikte Kur'an ayetleri, usulde zannın nehyi ve zanna tabi olan kimseleri kınama

⁷⁸ İsra: 36

⁷⁹ Yunus: 36

konusunda sarihtir. Onlar, ister Usul-ud din olsun isterse hükümlerin usulü olsun, Şerîatin usulünün mutlak olarak katî olması gerektiği, zannî olmasının sahih olmadığı hususunda bir nasstır. Bunun için Usul-ul Fıkıhta, katî olmayan bir husus, bundan sarîh nehyden dolayı kesinlikle yoktur. Bilakis Usul-ul Fıkhın tamamı katîdir. Buna göre şer'î delil, bir hüccet olarak itibar edilmesi için, hüccetliğine dair katî delil kaim olmalıdır. Buna dair katî delil kaim olmazsa, şer'î bir delil olarak itibar edilmez. Hüccetliklerine ilişkin katî delilin kaim olduğu deliller, dördtür, başka değil. Bunlar: Kitap, Sünnet, İcma-us Sahâbe ve şer'î bir nassın delâlet ettiği bir illeti olan kıyastır. Bu dört dışındakiler, şer'î bir delil olarak itibar edilmez. Çünkü üzerlerine katî delil kaim olmadı. Buna binaen şer'î hükümlerin usulü yani şer'î deliller, bu dördüyle sınırlıdır. Bunlardan başkaları muteber değildir.

BİRİNCİ DELİL

KİTÂP

Kitap, efendimiz Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e indirilen Kurân'dır. Kur'an, mushafın iki kapağı arasında mütevatir nakille bize nakledilen şeydir. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, kendisine indirilen Kurânı, sözleri kati hüccet kaim olan bir topluluğa okumakla mükellefti. Sözleri kati hüccet kaim olan kimselerden yalan tasavvur edilemez. Nitekim bu kimselerin, Rasulullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den işittiklerine ziyade yapmak ve O'ndan işittiklerini nakletmemek üzerinde anlaşmaları da tasavvur edilemez.

Kurân-ı Kerim, arapçadır. Anlayışı kolaylaştırılsın diye Arap kelamının üsluplarıyla geldi. İçerisinde emrettiği ve nehyettiği Allah'tan gelen şeyler vardır. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Andolsun biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu?”⁸⁰ **“Biz onu (Kur'an'ı) senin dilinle kolaylaştırdık. Umulur ki onlar öğüt alırlar.”⁸¹** **“Bilen bir kavim için Arapça bir Kur'an.”⁸²** **“Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini tedebbür etsinler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye indirdik.”⁸³** Bu, tedebbür etmek ve anlamak için ulaşma imkânını gerektirir. Kurân, mucize olsa da, ama icazı, onu anlayışı kolaylaştırılsın diye olmaktan çıkarmaz.

Kurân'dan Hüccet İtibar Edilen

Kuran'dan bize mütevatir nakille nakledilen ve Kuran'dan olduğunu bildiğimiz, yalnızca hüccet olanıdır. İbn-u Mesûd ve başkalarının mushafı gibi O'ndan bize Âhâd olarak nakledilenlere gelince; hüccet olmazlar. Çünkü Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kendisine indirilen Kurânı, sözleri kati hüccet kaim olan bir taifeye okumakla mükellefti. Sözleri kati hüccet kaim olan kimselerin işittiklerini nakletmemek üzerinde anlaşmaları tasavvur edilemez. Eğer Kuran'dan sözleri kati hüccet kaim olan kimselerin nakletmedikleri bir şey varsa ve ancak Âhâd olarak nakledilmişse, muteber değildir. Çünkü o şey, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in mükellef olduğuna, naklinde tek kişinin münferit kalması nedeniyle, aykırı olarak geldi. Yine yazılmasını emretmesinin yanında, hıfzetsinler ve sözleri hüccet kaim olan kimselerden olsunlar diye Rasûl tarafından Müslümanlardan bir sayıya Kuran'ın okunmasının üzerinde bulunduğu hususa da aykırı olarak geldi. Bu durumla birlikte Kuran'dan bir şeyin nakli konusunda, tek kişinin münferit kalması veya sözleri kati hüccet kaim olmayan bir sayının olması imkânsızdır. Bu nedenle Kuran'dan Âhâd olarak nakledilen şey, mutlak olarak hüccet olmaz.

⁸⁰ Kamer: 17

⁸¹ Duhan: 58

⁸² Fussilet: 3

⁸³ Sad: 29

Şöyle denilebilir: *“Aleyhissalatu Vesselam zamanında Kuran hafızları, azlıklarından dolayı tevatür sayısına ulaşmadı. O'nun toplanması, Âhâd ayetlerini telakki yoluyla Âhâd'dandır. Bu nedenle sahâbe mushafları muhtelifdir. Eğer O'nu, sözleri hüccet kaim olan bir topluluğa okumuş olsaydı, böyle olmazdı.”* Buna cevap birkaç yöndendir:

1- Kuran'ın, sözleri hüccet kaim olan bir sayıya okunması konusunda sahâbelerden hiç bir kimse ihtilaf etmedi. Bilakis Müslümanlardan hiçbir kimse ihtilaf etmedi. Ayrıca Kuran, kati olarak Aleyhissalatu Vesselam'ın doğruluğuna delâlet eden mucizedir. Halbuki tevatür haberle O'na şahit olmayan kimselere Kurân'ın ulaşmaması, bu kimselere nispetle katî hüccet olmaz. Dolayısıyla Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in tasdik edilmesinde de hüccet olmaz.

2- Sabit olan şudur ki, Aleyhissalatu Vesselam, ayet veya ayetler indiği zaman vahy katiplerini onları yazmaları için çağırıyor, Müslümanlardan sözleri katî hüccet kaim olan bir sayıya onları okuyor, kendisine gelen veya kendisiyle birlikte namazlarda hazır bulunan Müslümanlara onları okuyordu. Kuran'ın okunmasının vakıası, O, tek bir kişiye okunmuyordu. Ancak Müslümanlardan bir topluluğa okunuyordu. Böylece O'nu işitenler, tevatür sınırına ulaşıyordu. Böylelikle O'nun okunma vakıası, sözleri kati hüccet kaim olan kimselere okunuyordu.

3- Şüphesiz mevzu, bütün Kuran'ın hıfzedilmesi değildir. Ancak mevzu, Âhâd ayetlerin naklidir. Şayet bütün Kuran hafızlarının tevatür sınırına ulaşmadıklarını farz etsek, kuşkusuz bu, Âhâd ayetlerin naklinin tevatür sınırına ulaşmadığı manasına gelmez. Nebi Aleyhissalatu Vesselam zamanında bütün Kurân hafızlarının tevatür sayısına ulaşmamalarından, Âhâd ayetleri hafızlarının da böyle olacağı lazım gelmez. Kurân ayetlerinden her bir ayet hafızları, bu ayetin yazılmasına ek olarak, tevatür sayısına ulaştı. Ayetlerinden her bir ayet, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den mütevatir nakille nakledildi. Bundan dolayı Kurân hafızları, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem zamanında tevatür sınırına ulaşmadı, sözü vârit olmaz.

4- Kurân'ın toplanması, O'nun Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den naklinin hilafıdır. Çünkü nakil, şifâhen Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den işitmektir. İşte mevzu bahis olan da budur. Kurân ayetlerinin bir mushafta toplanmasına gelince; bunlar hakkındaki araştırma onların Kurân olmaları konusunda değildir. Sadece başkalarına nispetle ayetlerin takdim ve tehirleri, uzun ve kısalıkları konusundadır. Sonra Kurân'ın toplanması, hafızlar tarafından yazmak değildir. Aksine o, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem huzurunda yazılan sayfeleri toplamak, bunları, bazılarının peşi sıra Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in ikrar ettiği şekliyle her süreye koymak, hafızlarda bulunan Kurân'ı bunlarla karşılaştırmak ve bunları tek bir mekana koymaktır. Toplama meselesi, nakletme meselesinden farklıdır. Kelam ise nakletme hakkındadır. Bu nedenle burada Kurân'ı toplama mevzusu vârit olmaz. Mushafların ihtilafına gelince; bunlardan Âhâd olanlar Kurân'dan değildir, hüccet de olmaz. Mütevatir olanlar ise, Kurân'dandır ve hüccet olurlar. Öyleyse mesele, mushafı ilgili değildir. Mushafın ihtiva ettiği ayetlerle ilgilidir. Eğer ayet, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den mütevatir nakille nakledilmişse yani onu Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den tevatür sınırına ulaşan yani sözleri kati hüccet kaim olan sayı telakki etmişse, Kurân'dan itibar edilir ve hüccet olur. Eğer böyle olmazsa, Kurân'dan itibar edilmez. Bunun içindir ki Osman'ın

mushafının hepsi, Kurân'dır. Çünkü ihtiva ettiği ayetlerin tamamı, mütevatir nakille nakledildi. Sözleri kati hüccet kaim olan kimseler onu nakletti. Lakin İbn-u Mesûd'un mushafına bakılır. İhtiva ettiklerinden mütevatir nakille nakledilen ayetler, Kurân'dan itibar edilir. İhtiva ettiklerinden, mesela: **“Üç gün peş peşe, oruç tutmak”** ayeti gibi, Âhâd olarak nakledilen ayetler, Kurân'dan itibar edilmez ve hüccet olmaz.

Binaenaleyh Kurân hafızları ve sahâbe mushafları hususunda vârit olan itiraz redolunur ve mütevatir nakille nakledilenin Kurân olduğu, Âhâd olarak nakledilenin ise Kurân'dan olmadığı sabit olur. Dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de, Kurân müşahede yoluyla Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den, O'nu indirdiğinde vahiyden nakledildi. Hıfzedilmesinin yanı sıra yazılı olarak kaydedildi. Sahâbe Radiyallahu anhum Kurân'ı Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den rivayetle rivayet etmediler. O'nu nakille naklettiler. Yani vahyin indirdiği ve Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in yazılmasını emrettiği şeyin aynısını naklettiler. Halbuki hadis bunun hilafınadır. Çünkü hadis, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den rivayetle rivayet edildi ve söylediği anda ve rivayeti anında kaydedilmedi. Tedvini ve tescili ancak Tebe-ut tabiin döneminde cereyan etti. Kurân ise, vahiy onu indirdiği anda tedvin ve tescil edildi. Sahâbe de vahyin indirdiğinin aynısını nakletti. Bu nedenle şöyle denildi: *“Sahâbe, Kurân'ı bize nakille nakletti”*.

Muhkem ve Müteşâbih

Kurân, Allah'ü Teâlâ'nın dediğine göre muhkem ve müteşâbih ayetler içerir.

“Onda bir kısım muhkem ayetler vardır. Bunlar kitabın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir.”⁸⁴ Muhkem ise, manası zahir olandır, ihtimali kaldıran açıklıkla açık olandır. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Allah alış-verişi helâl, faizi haram kıldı.”⁸⁵ **“Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin.”**⁸⁶ **“Ey akıl sahipleri, kıyasa sizin için hayat vardır.”**⁸⁷ Daha nice ayetler...Müteşâbihe gelince; muhkemin mukabilidir. Müteşâbih, ya eşit şekilde yada eşit şekilde olmaksızın birden fazla manaya muhtemel olandır. Müsavi şekilde mananın vârit olduğuna misal, Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Boşanan kadınlar kendilerinden üç kurû beklerler.”⁸⁸ Kurû lafzından maksadın , hem hayız hem de temizlik olması muhtemeldir. Ve Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Veya nikah düğümü elinde olan kimse bağışlarsa.”⁸⁹ Nikah düğümü elinde olan kimseden maksadın, koca veya veli olması muhtemeldir. Yine Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Veya kadınlara dokunduğunuzda”⁹⁰ Bu, elle dokunmak ile cima arasında gidip gelmektedir. Müsavi olmayan şekilde mananın vârit olduğuna misal, Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüdür:

⁸⁴ Ali İmran: 7

⁸⁵ Bakara: 275

⁸⁶ Maide: 38

⁸⁷ Bakara: 179

⁸⁸ Bakara: 228

⁸⁹ Bakara: 237

⁹⁰ Maide: 6

“Rabbinin vechi bakidir.”⁹¹

“Ona ruhumdan üfledim.”⁹²

“Kendi ellerimizin işlediğinden dolayı.”⁹³

“Allah onlarla alay eder.”⁹⁴

“Onlar hile yaptılar, Allah de hile yaptı.”⁹⁵

“Gökler

ise O’nun sağ eliyle dürülmüş olacaktır.”⁹⁶ V.b. Bunlar, Arapların üslupları bakımından Arap lügat anlayışına göre ve şer’î manalara göre birkaç manaya muhtemeldir. İşte bunların hepsi müteşabihdir. İşitene manası benzeştiğinden dolayı ancak müteşabih olarak isimlendirildi. Yoksa müteşabih, manası anlaşılmayan değildir. Çünkü Kurân’da manası anlaşılmayan bir şey yoktur. Zira Kurân’ın anlaşılmayan bir şeyi içermesi, onu, insanlar için bir açıklama olmaktan çıkarır. Halbuki bu, Allah’u Teâlâ’nın sözünün hilafıdır:

“Bu, insanlar için bir açıklamadır.”⁹⁷

Sürelerin başlarındaki Huruf-u Mukatta’ya gelince; bunların manaları vardır. Çünkü bunlar, sürelerin isimleri ve onları tanıtıcıdır. Mesela “**Elif, Lâm, Mim**” süresi, Bakara’dır. “**Elif, Lâm, Mim**” süresi, Ali İmran’dır. “**Kâf, Hâ, Yâ, Ayn Sâd**” süresi, Meryem’dir. “**Hâ, Mim**” süresi, Fussilet’tir. v.b. Kurân’da manası olmayan ve anlaşılması imkânsız olan bir şey yoktur. Bilakis Kurân’da vârit olan her şeyin anlaşılması mümkündür. Allah, insanlara anlaşılması muhal olan şeyle hitâp etmekten münezzehtir.

⁹¹ Rahman: 27

⁹² Saad: 72

⁹³ Yasin: 71

⁹⁴ Bakara: 15

⁹⁵ Ali İmran: 54

⁹⁶ Zümer: 67

⁹⁷ Ali İmran: 138

İKİNCİ DELİL

SÜNNET

Sünnet, lügatta, yoldur. Şerîatta ise, bazen nafîle olarak Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den nakledilen ibadetlere denir. Bazen de Rasûl'den sadır olan söz veya fiil veya takrire denir. Şer'î delillerden söz edilirken, sünnet, Rasûl'ün fiiline, sözüne ve ikrarına denir. Bütün bunlar, sünnettir. Bunların hepsi, vahiyle telakki edildiler. Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu:

vahyedilen bir vahiydir.”⁹⁸ Yine şöyle buyurdu:
vahiy ile uyarıyorum.”⁹⁹

“O, hevedan konuşmaz. O ancak

“De ki: ben sizi ancak

Kurân Karşısında Sünnetin Konumu

Sünnet, Efendimiz Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in nübüvvet ve risâletine dair katî delilden dolayı ve O'nun hevedan konuşmadığına, konuştuğunun ancak vahyedilen bir vahiy olduğuna, kendisiyle uyardığı şeyin, Allah'ü Teâlâ'dan bir vahiy olduğuna dair sübutu katî, delâleti katî delilden dolayı, şer'i bir delildir. Bunun için sünnet, Allah'ü Teâlâ'dan bir vahiydir. Ancak vahiy olan, sünnetin içerikleri ve manalarıdır, lafızları değildir. Allah'ü Teâlâ, O'na bunları vahyetti. O da bu vahyi kendi katından bir lafızla veya kendisinden bir fiille veya takriiriyle yani kendisinden bir sükûtle ifade etti.

Sünnet, Kurân üzerine kaim olduğu gibi sünnet üzerine de katî delil kaim olduğundan aralarında herhangi bir fark olmaksızın, Kitap gibi, bir delildir. Kitap ile yetinmek, İslâm'a karşı çıkanların görüşüdür. Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu:

“Rasûl, size ne verdiyse alın, sizi neden nehy ettiyse ondan sakının.”¹⁰⁰ Yine buyurdu ki:

“Kim Rasûl'e itaat ederse, Allah'a

itaat etmiştir”¹⁰¹ Ve buyurdu ki:

“O'nun emrine muhalefet edenler, kendilerine bir fitne veya elim bir azabın isabet etmesinden sakınsınlar.”¹⁰² Keza buyurdu ki:

“Mümin bir erkek ve mümin bir kadın için Allah ve Rasûl'ü bir işe hükmettiği zaman o işlerinden dolayı onlara bir muhayyerlik yoktur.”¹⁰³

“Hayır, Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan bir ihtilafta seni hakem kılmadıkça sonra senin hükmettiğinden dolayı nefislerinde bir sıkıntı duymaksızın tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”¹⁰⁴

“Bir şeyde

⁹⁸ Necm: 3-4

⁹⁹ Enbiya: 45

¹⁰⁰ Haşr: 7

¹⁰¹ Nisa: 80

¹⁰² Nur: 63

¹⁰³ Ahzab: 36

¹⁰⁴ Nisa: 65

çekişirseniz onu Allah'a ve Rasûl'e götürün.”¹⁰⁵ Rasûl'e götürmek, vefatından sonra sünnetine götürmektir. Ayrıca buyurdu ki: “Allah'a itaat edin, Rasul'e itaat edin.”¹⁰⁶

“De ki: eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin.”¹⁰⁷ Bu sübutu katî, delâleti katî nasslar, Kitabı almak gibi Sünneti de almanın vâcibiyetinde sarıhtır. Sünneti inkar eden, kesinlikle kâfirdir. Aralarında herhangi bir fark olmaksızın, eşit şekilde Kurân'ı almak gibi Sünneti de almak vâcibtir. Bizim yanımızda Allah'ın Kitabı var, O'nu alırız demek câiz değildir. Çünkü bundan sünnetin terki anlaşılabilir. Bilakis Sünneti, Kurân'la birleştirmek gerekir. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, hadisinde buna dikkat çekti. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den şöyle buyurduğu vârit oldu:

“Koltuğuna yaslanmış olarak adama, benim hadisimden bir hadis okunur, o da: “Bizlerle sizler arasında Allah Azze ve Celle'nin kitabı vardır. Onda bulduğumuz bir helali, helal sayarız, onda bulduğumuz bir haramı da haram sayarız” diyebilme zamanı yaklaştı. Dikkat ediniz! Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in haram kıldığı şeyler Allah'ın haram kıldığı şeyler gibidir.”¹⁰⁸ Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edildi:

“Sizden birisinin “Bu, Allah'ın kitabıdır. Ondaki bir helâli helâl kabul ederiz, ondaki bir haramı da haram kabul ederiz” diyeceği zaman yaklaştı. Dikkat ediniz! Kime benden bir hadis ulaşır da onu yalanlarsa, Allah'ı, Rasûl'ünü ve onu tahdis edeni yalanlamıştır.”¹⁰⁹

Sünnet, Kitab'a hükmedicidir. Çünkü Kitap, iki veya daha fazla hususa muhtemeldir. Sünnet, bu ikisinden birinin tayinini getiriyor. Sünnete müracaat edilerek, Kitab'ın zahiri terk edilir. Allah'u Teâlâ şöyle buyurdu: **“Geriye kalanlar size helâl kılındı.”¹¹⁰ şu sözünden sonra:**

“Size, anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, hanımlarınızın anneleri ve kendileriyle zifafa girdiğiniz eşlerinizden üvey kızlarınız, eğer o kadınlarla zifafa girmemiş iseniz onların kızları ile evlenmenizde sizin için bir vebal yoktur, öz oğullarınızın hanımları ve iki kız kardeşi aynı anda nikahınızda birleştirmeniz, haram kılındı. Daha önce geçmiş olan müstesna. Şüphesiz ki Allah, gafurdur, rahimdir. Evli kadınlarla nikahlanmanız da (size haram kılındı). Sahip olduğunuz cariyeler müstesna. Bunlar Allah'ın size yazdıklarıdır. Geriye kalanlar ise size helâl kılındı.”¹¹¹ Bu durum, zikredilen dışındaki her şeyin helâlligine delâlet eder. Sonra sünnet geldi ve bundan, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in:

“Kadın, halası ve teyzesi üzerine

¹⁰⁵ Nisa: 59

¹⁰⁶ Nur: 54

¹⁰⁷ Ali İmram: 31

¹⁰⁸ İbni Mace, K. Mukaddime, 12

¹⁰⁹ İbn-u Abdiberr

¹¹⁰ Nisa: 24

¹¹¹ Nisa: 23-24

nikahlanmaz.¹¹² sözüyle, kadının halası ve teyzesi üzerine nikahlanmasını hariç tuttu. Bu, Kitabın zahiri terk etmek, Sünneti O'na takdim etmektir. Bazen Kitabın zahiri bir emir olur sonra Sünnet gelir, O'nu zahirinden çıkarır. Kurân, zahiren bütün mallardan zekat alınmasını getirdi. Sonra Sünnet geldi ve O'nu, tayin ettiği belli mallarla tahsis etti. Zekatın sadece bu mallardan alınmasına hasretti. Onun için başka mallardan zekat alınmaz.

Sünnet, Kurân'a nispetle genellikle O'nun açıklayıcısıdır. Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu: **“Kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye Biz sana zikri indirdik.”**¹¹³ Çünkü Kurân'ın, şer'î hükümleri tarifinin ekseriyeti, cüzi değil, küllidir. Cüzi olarak gelen yerde ise, kaynağı, küllilik üzeredir. Kur'an câmi'dir. İçerisindeki mecmua külli hususlar olmadıkça, Kurân câmi olmaz. Çünkü Şeriat, O'nun nüzulünün tamamlanması ile tamamlandı. Sünnet, çokluğuna ve meselelerinin fazlalığına rağmen, Kitabın açıklamasıdır. Sünnette vârit olan her şeyin, Kitapta bir aslı vardır. O aslı, icmali veya tafsili veya her iki şekilde birden beyân eder. Sünnet, bütün buna, izahat ve şerh yoluyla hükmedici olarak geldi. Sünnet, Kurân-ı Kerim'de haklarında nass bulunmayan bir çok hükümler getirdi. Fakat bu hükümler, Kurân'da zikredilen asıllara mülhak olarak geldi. Bunlar, Kurân'da olan şeylerin beyânı kabilindedir. Böylece Sünnet, Kurân'ı beyân edicidir. Sünnetin Kurân'ı beyânı aşağıdaki şekilde özetlenir:

1- Mücmelini tafsil etmek: Şu husus, bu kabildendir, Allah'ü Teâlâ, Kitapta namazı vakitlerini, rükünlerini ve rekatlarının sayısını beyân etmeksizin emretti. Sonra Sünnet bunları beyân etti. Buyurdu ki: **“Benim namaz kıldığımı gördüğünüz gibi namaz kılın.”**¹¹⁴ Kitap'ta haccın vâcibiyeti, ibadetleri beyân edilmeksizin vârit oldu. Sonra Sünnet bunları beyân etti. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Dikkat ediniz! Hac ibadetlerinizi benden alınız.”¹¹⁵ O'nda zekatın vâcibiyeti, zekatın vâcib olduğu hususlar ve vâcib olan miktar beyân edilmeksizin vârit oldu. Sonra Sünnet, bunları beyân etti. v.b.

2- Umûmunu tahsis etmek: Kurân'da, umûmlar vârit oldu. Sünnet, bu umûmu tahsis etti. Şu husus bu kabildendir, Allah'ü Teâlâ, şu sözünde beyân ettiği şekliyle:

“Çocuklarınız hakkında Allah şöyle emrediyor: Erkeğe iki dişinin payı kadar veriniz.”¹¹⁶ Çocukların, babalara varis olmalarını emretti. Bu hüküm, miras bırakan her baba ve varis olan her çocuk hakkında âmmdır. Sonra sünnet, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüyle, **“Biz, Nebiler topluluğu miras bırakmayız. Bıraktığımız, sadakadır.”**¹¹⁷ Miras bırakan babayı, Nebiler dışındakilere tahsis etti. Sünnet, varis olanı da, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüyle **“Katil, varis olmaz.”**¹¹⁸ katil dışındakilere tahsis etti. Yine Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü de, bu kabildendir:

“İçinizden vefat edip geride eşler bırakanlar, kendilerinden dört ay on

¹¹² Müslim, K. Nikâh, 2518

¹¹³ Nahl: 24

¹¹⁴ Buhari, K. Ezân, 595

¹¹⁵ Ahmed

¹¹⁶ Nisa: 11

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, B. Müs. Mükessirin, 9593

¹¹⁸ Tirmizi, K. Ferâid, 2035

gün beklerler.”¹¹⁹ Şüphesiz ki bu ayet, vefat edenin iddetine delâlet eder. Bu ayet, Sebîa El-Eslemiyeye hadisindeki ile tahsis edildi. Zira o, kocasının vefat etmesinden yirmi beş gün sonra çocuk doğur. Bunun üzerine Sallallahu Aleyhi Ve Sellem ona artık helal olduğunu haber verdi. Böylece bu, ayetin hamileler dışındakilere mahsus olduğunu beyân etti.

3- Mutlak’ını kayıtlamak: Kurân’da, mutlak ayetler vârit oldu. Sünnet geldi, bu mutlaklığı belli bir kayıtlı kayıt altına aldı. Şu husus bu kabildendir, Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir.”¹²⁰ Bu üç husus: oruç, sadaka ve kurban, müspet nekredir, mutlak lafızdır. Bu mutlak lafız, Muslim’in Ka’b İbn-u Uca’ yolundan, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in kendisine şöyle dediğine dair tahrîç ettiği hadisle kayıt altına alındı:

“Öyle ise başını tıraş et, bir Farak’ı altı miskin arasında yedir, farak, üç sâ’dır, yahut üç gün oruç tut veya bir hayvan kes”. Orucun mutlaklığı, üç günle, sadakanın mutlaklığı, altı miskine bir Farak’la -Farak, üç sâ’dır-, kurbanın mutlaklığı da, bir koyunla kayıt altına alındı.

4- Ahkâmın fûrûndan bir fûrû, Kurân’da vârit olan aslına ilhak etmek: Bu bağlamda bu fûrûn, yeni bir teşri olduğu ortay çıkar. Tetkik edildiğinde, onun, Kurân’da vârit olan aslına mülhak olduğu açığa çıkar. Bu, çoktur. Şu husus bu kabildendir: Allah’u Teâlâ ferâizi (miraslar) takdir edilmiş olarak zikretti. Ama asabelerin mirasını, Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde nass edilenler müstesna, zikretmedi:

“Çocuklarınız hakkında Allah şöyle emrediyor: Erkeğe iki dişinin payı vardır.”¹²¹ Ve şöyle buyurdu:

“Şayet erkek ve kız kardeşler iseler o zaman erkek için dişinin iki payı vardır.”¹²² Bu, evlatlar ve kardeşler dışındaki Asabenin takdir edilmiş bir farzı olmadığına hükmeder. Bilakis farz olanların edasından sonra geriye kalanı alır. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bunu beyân ederek, şöyle buyurdu:

“Ferâizi, sahiplerine veriniz. Geriye kalanlara ise, erkek kişi daha evladır.”¹²³ Böylelikle evlatlardan olmayan Asabe, kardeşlere ve evlatlara ilhak edildi. Aynı şekilde kız çocuklarıyla birlikte kız kardeşler de bir asabe sayıldı. El-Esved’den şöyle rivayet edildi:

“Muâz İbn-u Cebel, bir kız kardeş ve bir kız çocuğa miras bıraktı. Onlardan her birine, Yemen’deyken yarı verdi. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’de hayattaydı.” (Ebu Davud) Muâz, böyle bir hükme, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in hayattayken ancak bildiği bir delilden dolayı hükmeder. Şayet katında bir delil olmamış olsaydı, hükme acele etmezdi. Yine şu hususta o kabildendir: Allah’u Teâlâ, iki kız kardeş arasını birleştirmeyi şu sözünüyle haram kıldı:

“Ve iki kız kardeş arasını birleştirmeniz.”¹²⁴ Kadın ile teyzesi veya halası arasını birleştirmeyi zikretmedi. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bunu, şu sözünüyle

¹¹⁹ Bakara: 234

¹²⁰ Bakara 196

¹²¹ Nisa: 11

¹²² Nisa: 176

¹²³ Buhari, K. Ferâid, 6235

¹²⁴ Nisa: 23

beyân etti:

“Kadın, halası ve teyzesi üzerine, erkek kardeşinin kızı ve kız kardeşinin kızı üzerine de nikahlanmaz.”¹²⁵

İbn-u Hibbân İbn-u Abbâs yolundan şöyle dediğini tahriç etti:

:
“*Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, kadının teyze ve hala üzerine nikahlanmasından nehyetti. Dedi ki: “Siz böyle yaparsanız akrabalıklarınızı kesersiniz.”* Böylece bütün bunlar, iki kız kardeş arasını birleştirmenin haramlığına ilhak edildi. Yine şu hususta o kabildendir: Allah’u Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Onlara temiz olanları helal, habis olanları da haram kılar.”¹²⁶ Tafsilatları zikretmedi. Sünnet, temizlerden ve habislerden olduğuna dair şüphe edilen şeyde, hükümlerin bilinmesi konusunda müçtehidin yardım isteyeceği hususlara dair nass getirdi ve o şeyi, o ikisine ilhak etti. Bu bağlamda sünnet, evcil eşek etinden, her pençeli hayvandan ve her yırtıcı kuştan nehye dair nass getirdi ve bunları habislere ilhak etti. İbn-u Abbâs’dan şöyle dediği rivayet edildi:

“*Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, her pençeli hayvandan ve her yırtıcı kuştan nehyetti.*”¹²⁷ Câbir’den şöyle dediği rivayet edildi:

“*Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, yani Hayber günü, evcil eşekleri, katırların etlerini, her pençeli hayvanı ve her yırtıcı kuşu haram kıldı.*”¹²⁸ Yine Sünnet, kertenkele, tavşan v.b. etinin yenmesinin mubâhlığa nass getirdi ve bunları temiz olanlara ilhak etti. İbn-u Ömer’den şöyle dediği rivayet edildi:

“*Bir adam Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e kertenkele eti hakkında sordu. O da: “Ben onu yemem ama onu haram kılmam”* buyurdu.”¹²⁹ Ebu Hurayra’dan şöyle dediği rivayet edildi:

“*Bir Bedevi, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e kızarttığı bir tavşanı getirdi. Onun hala sinâb ve derileri duruyordu. Onu Rasûlullah’ın önüne koydu. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem de tuttu ama yemedi, ashabına yemelerini emretti.*”¹³⁰ Sinâb, hardal ve kuru üzümünden edinilen bir katıktır. Onunla katık edinilir.

Şu hususta o kabildendir: Allah, eğitilen hayvanın yakaladığı şeyleri mubâh kıldı. Buradan, eğitilmemiş olanların, sadece kendisi için tuttuğu zaman, avının haram olduğu bilinir. Eğitilen ama avından yiyenler ise, iki asıl arasında deveran eder. Eğitim o hayvanın, senin için tuttuğunu iktiza eder. Yemek ise, o hayvanın, senin için değil, kendisi için avlandığını iktiza eder. Dolayısıyla iki asıl, birbiriyle çelişti. Sonra sünnet, bunun beyânını getirdi. Aleyhissalatu Vesselam şöyle buyurdu:

“Eğer yerse, sen yeme. Çünkü ben, avı ancak kendisi için yakalamış olmasından korkarım.”¹³¹ Şu hususta bu kabildendir, Allah’u Teâlâ, emzirmenin haramlığına ilişkin şu sözünü zikretti:

¹²⁵ Ahmed

¹²⁶ A’raf: 157

¹²⁷ Muslim

¹²⁸ Et-Tirmizî

¹²⁹ Muslim

¹³⁰ Ahmed

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, Müs. Kuftiyîn, 17554

“Sizi emziren süt anneleriniz ve süt kardeşleriniz.”¹³² Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, bu ikisine, nesepten haram olan sair süt akrabaları ilhak etti. Teyze, hala, erkek kardeşin kızı, kız kardeşin kızı v.b. gibi. Aleyhissalatu Vesselam şöyle buyurdu: **“Allah, nesepten**

haram kıldığını süttten de haram kıldı.”¹³³ Şu hususta bu kabildendir, Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu: **“Erkeklerinizden iki kişi**

şahit getirin. İki erkek yoksa, bir erkek ve iki kadın olsun.”¹³⁴ Mallarda, bir erkeğin şahitliğine ilaveten kadınların şahitliğine hükmetti. Sünnet, buna bir şahitle birlikte yemini ilhak etti. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, buna hükmetti. Ali radiyallahu anh’dan şöyle rivayet edildi: **“Nebi Sallallahu**

Aleyhi Ve Sellem, tek bir şahide ve hak sahibinin yeminine hükmetti.”¹³⁵ Bir şahit ve yemin, iki erkek şahit veya bir erkek, iki kadın şahit mecrasında cereyan etti. İşte bu minval üzere sünnet, Kitap’la gelmeyen bir çok hükümler getirdi. Bunlar, yeni bir teşriidir. Fakat bunlar, asıllarına mülhaktır. Ama bunun manası şu demek değildir, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, ancak Kuran’da aslına mülhak olan yeni bir teşrii getirir. Yine manası şu da değildir, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in getirdiği her yeni teşrii, Kurân’daki aslına mülhak olmak zorundadır. Bilakis bu, genellikle böyledir. Fakat Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, bazen Kurân’daki aslına mülhak olmayan yeni bir teşrii de getirebilir. Aksine bazen Kurân’da hiçbir aslı da olmayabilir. Mesela: cemaatin ihtiyaçlarından olan şeylerde sabit olan kamu mülkiyeti, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in: **“Müslümanlar üç şeyde ortakır: Su, mera ve ateş.”**¹³⁶ diye buyurduğunda yeni bir teşrii getirdi. Bu, Kurân’daki aslına mülhak değildir. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in: **“Meks sahibi cennete giremez.”**¹³⁷

sözüyle sabit olan gümrükler vergisi almanın haram kılınması da böyledir. Kuşkusuz bu, Kurân’daki aslına mülhak değildir. Ancak bu durum azdır. Genellikle Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in getirdiği yeni teşrii, Kurân’daki aslına mülhaktır.

Böylelikle sünnetin, Kitaba râci olduğunu görürüz. Sünnette vârit olan husus, mücmelini tafsil, umûmunu tahsis, mutlakını mukayyet, fûru aslına ilhak etmek gibi, Kitap hükümlerinin manalarını şerh ve tefsir makamındadır. Ama bununla birlikte sünnette, Kurân’da bir aslı vârit olmayan yeni bir teşrii de vardır. Bunun için Sünnet, Kurânın beyânıdır, hükümler için yeni bir teşriidir. Beyân olmasına gelince; Allah’u Teâlâ’nın şu sözü buna delâlet eder: **“Sana, kendilerine**

indirileni insanlara beyân edesin diye zikri indirdik.”¹³⁸ Yeni teşrii olmasına gelince; Allah’u Teâlâ’nın şu sözü buna delâlet eder: **“Bir şeyde**

çekişirseniz, onu Allah ve Rasûl’üne götürünüz.”¹³⁹ Allah’a götürmek, Kitabına götürmek, hayattaysa Rasûl’e götürmek, Allah O’nu kabzedince de Sünnetine götürmek olur. Çekişmek, Kurân’ın anlaşılmasında ve hükümlerin istinbatında mutlakır. Sünnete götürmek de, Kurân’da mevcut olanlar ve yeni bir teşri olanlar hakkında mutlakır.

¹³² Nisa: 23

¹³³ Tirmizi, K. Radâ’, 1065

¹³⁴ Bakara: 282

¹³⁵ (Ed-Darukutni

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, Baki Müs. Ensâr, 22004

¹³⁷ Ebu Davud, K. Harâc, 2548

¹³⁸ Nahl: 44

¹³⁹ Nisa: 59

Bunun için Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu: **“Kim Rasûl’e itaat ederse, Allah’a itaat etmiştir.”**¹⁴⁰ Ve şöyle buyurdu: **“Onun emrine muhalefet edenler sakınsınlar.”**¹⁴¹ Bu, âmmdır. Çünkü o, muzaf cins isimdir. Buna binaen Sünnet, Kurân gibi, şer’î bir delildir. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu: **“Size iki şey bıraktım. Onlara sarıldığınız sürece asla sapmayacaksınız. Allah’ın Kitabı ve Nebisinin Sünneti.”**¹⁴²

Sünnetin Kısımları

Sünnet, senedi itibariyle üç kısma ayrılır. Bunlar: Mütevatir, meşhûr ve Haberi Âhâd. Hadis, eğer onu tabi-ut tabiinden bir cemaat, tabiinden bir cemaatten, sahâbeden bir cemaatten, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den nakletmişse, mütevatirdir. Eğer onu tabi-ut tabiinden bir cemaat, tabiinden bir cemaatten, sahâbeden sayıları tevatür sınırına ulaşmayan bir veya daha fazlasından nakletmişse, meşhûrdur. Çünkü ümmet onu kabul ile telakki etmiş ve aralarında meşhûr olmuştur. Yok eğer onu, sahâbeden, onlardan sonra tabiinden ve tabi-ut tabiinden sayıları tevatür sınırına ulaşmayan bir veya daha fazla kişi rivayet etmişse, haberi âhâddir. Sünnet, bu üç kısımdan dışarı çıkmaz. Ancak Sünnet, yakîn veya zann ifâde etmek yönünden iki kısımdan dışarı çıkmaz. Çünkü meşhûr, âhâddan itibar edilir. Zira hadis, eğer onu tabi-ut tabiinden yalan üzere birleşmelerinden emin olunan bir sayı, tabiinden yalan üzere birleşmelerinden emin olunan başka bir sayıdan, sahâbeden sözleri katî hüccet kaim olan kimselerden başka bir sayıdan rivayet etmişse, mütevatirdir. Yani mütevatir, üç tabakada râvi sayıları, her bir tabaka tevatür sınırına ulaşandır. Eğer o üç tabakadan bir tabaka bundan hâli olursa, haberi âhâddir. İster hadis ravilerinden tevatür sınırına ulaşmayan sayılar, sahâbeden yahut tabiinden yahut tabi-ut tabiinden yahut da bunların hepsi birden olsun, haberi âhâd olarak itibar edilir. Yakîn ifâde etmez. Sadece zann ifâde eder. Fakat kendisinde sahâbeden sayıya ulaşmayıp geri kalanlarda ulaşanlara, ümmet arasında meşhûr olmalarından dolayı meşhûr ismi ıstılâh edinildi. Lakin bunun hükmü, yakîn ifâde etmemesi hususunda haberi âhâddan farklı değildir.

Mütevatir

Tevatür lügatta, aralarında bir mühletle şeylerin bir biri ardına gelmeleridir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü böyledir: **“Sonra Rasûllerimizi bir biri ardına gönderdik.”**¹⁴³ Yani bir mühletle peş peşe. Mütevatir, peş peşe gelmektir. Mütevatir haber, usulcülerin ıstılâhında, çoklukta sözleri ilim hâsıl olma derecesine ulaşan cemaatin haberidir. Bu cemaatin sözleri, haber verdiklerini, zannederlerse değil, bilirlerse ve ilimleri de, istintaç (çıkarsama) deliline değil, işitmeye, müşahedeye müstenit olursa ve onlar, sahâbe, tabiîn, tabi-ut tabiîn asrında, haberin iki tarafı ve ortası müsavi olmakla, bu

¹⁴⁰ Nisa: 80

¹⁴¹ Nur: 63

¹⁴² Malik, K. Câmi’a, 1395

¹⁴³ Mü’minun: 44

şartları barındıran bir cemaat olurlarsa, ancak ilim hâsıl olur ve mütevatir olur. Binaenaleyh mütevatir haber, adeten yalan üzerinde birleşmeleri kendileriyle birlikte muhal olan çok topluluğun üç asırda rivayet ettikleridir. Üç asırdan kasıt, sahâbe asrı, tabiin asrı ve tabi-ut tabiin asrıdır. Bu üç asır dışında, kesinlikle hadis rivayeti muteber değildir.

Mütevatir hadis, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den sübutu katîdir. Bu yüzden yakînî ilim ifâde eder. Her şeyde, ister kavli ister fiili isterse takriri sünnetten olsun onunla amel etmek vâcibdir. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü, kavli mütevatir hadislerdendir:

“Kim kasıtlı olarak bana yalan isnat ederse, cehennemden yerini hazırlasın.”¹⁴⁴ Beş vakit namazlar, rekatlarının sayısı ve aynı şekilde namazın, orucun, haccın keyfiyeti hakkında vârit olanlar da fiilî mütevatir sünnettendir.

Kendisiyle İlim Hâsıl Olunan Sayı

Kendisiyle birlikte ilim hâsıl olan sayının en azı hakkında ihtilaf edildi. Bazıları beş, diğerleri de bunun en azı on iki dedi. Onlardan en az yirmi diyenler var, en azı kırk diyenler var, yetmiş diyenler var, üç yüz on üç diyenler var... Bütün bu sözlerin ve belli bir sayı tayin eden sözlerin hepsinin ne nakilden ne de akıldan hiçbir senedi yoktur. Zira mahsus bir sayıya dair bir nass vârit olmadı. Akıl da mahsus bir sayı tercih edemez. Mütevatir haberdeki gösterge, muayyen bir sayının rivayeti değil, kendisinden yakînî ilmin hâsıl olmasıdır. Çünkü sayıyla birlikte haberin kuvvetine veya zayıflığına delâlet eden karineler bulunur. Bazen rivayetleriyle yakînî bir ilmin hâsıl olmadığı muayyen bir sayı, bir haber rivayet edebilir. Bazen de bu sayı gibi, sayıları muayyen başka bir cemaat, bir haber rivayet edebilir ve rivayetleriyle yakînî ilim hâsıl olabilir. Zira sayı eşitliğiyle birlikte karinelerin değişmesiyle habere itibar da değişir. Buna göre kendisi ile ilim hâsıl olan mütevatir hadisi, belli bir sayı değil, bir cemaat rivayet etmelidir. Bu cemaatin sayısı ve mekanlarının birbirlerine uzaklığı da, o sayıyla birlikte yalan üzerinde birleşmeleri muhal olacak şekilde olmalıdır. Sayıya muteber etmedeki gösterge, o sayıyla birlikte yalan üzerinde birleşmenin muhalliğidir. Onun için hadisi, bir cemaat rivayet etmeli ve sayıları da yalan üzerinde birleşmelerine mani olan bir meblağa ulaşmalıdır. Bu da haber verenlerin, vakıaların, karinelerin değişmesiyle değişir.

Meşhûr

Meşhûr hadis, bütün tabakalarında nakledenleri üçten fazla olan ama tevatür sınırına ulaşmayan haberdir. Meşhûr hadis, yakîn ifâde etmez. Âhâd haberlerden herhangi bir haber gibi, o ancak zann ifâde eder. Dediler ki: *“Şüphesiz o, yakîne yakın bir zann ifâde eder. Çünkü ümmet onu, tabiin zamanında kabulle telakki etti. Onun için sahabîden sübutu katîdir. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in ashabi hususunda râcih olan,*

¹⁴⁴ Müslim, K. Mukaddime, 4

yalandan münezzeh olmaktır”. Fakat bu söz, meşhûr hadise Âhâd haberlerden herhangi bir haberden daha fazlalık vermez. Çünkü o, yakîne yakın bir zann ifâde eder, sözü, hiçbir manası olmayan bir sözdür. Mesele ya bir zanndır yada bir yakîndir. Bunların üçüncüsü yoktur. Zann ile yakîn arasında bir şey mevcut değildir. Buna yakın şuna uzak olan bir şeyde yoktur. Bu nedenle bu sözün manası yoktur. Meşhûr, zann ifâde eder. Sahabîden sübutu katîdir, sözünün hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü istenen, sahabîden değil, Rasûl’den sübutu katî olmaktır. Araştırma Rasûl’ün hadisi hakkındadır. Sahabînin sözleri hakkında değil. Bunun için bu söz de herhangi bir zenginlik yoktur. Buna binaen meşhûr hadis, haberi âhâddir, daha fazlası değil. Ancak meşhûr hadis ile haberi âhâd arasındaki fark, haberi âhâd, rivayeti araştırıldıktan sonra ancak alınır. Çünkü onda sahâbeden başka âhâd vardır. Meşhûr hadis ise, araştırılmaksızın alınır. Çünkü âhâd, sahâbenin rivayetinden gelir. Halbuki onlar, uduldür, onlar hakkında sorulmaz. Hadisteki meşhûrlük, tabiin ve tabi-ut tabiin arasındaki meşhûrlüğüdür. Şayet bu iki asırdan sonra meşhûr olursa, bu muteber değildir. Bunun için bu iki asırdan sonra insanlar arasında meşhûr olan haberi âhâd hakkında meşhûr hadistir denilmez. Bilakis ne kadar meşhûr olursa olsun ona haberi âhâd denir. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in

“Ameller ancak niyetlere göredir.”¹⁴⁵ sözü, meşhûr hadislerdendir.

Haberi Âhâd

Haberi âhâd, üç asırda da tevatür sınırına ulaşmayan bir sayının rivayet ettiği haberdir. Bu üç asırdan sonrası muteber değildir. Haberi âhâd, zann ifâde eder, yakîn ifâde etmez. Hükümler, istinbatlarında mütevatir hadis ve meşhûr hadise istinat ettiği gibi ona da istinat eder. Haberi âhâd bahsi, usûlî meselelerin en mühim olanlarından. Çünkü hükümlerin ekserisinin dayanağı, mütevatir sünnetin azlığından dolayı, haberi âhâddir. Rivayet ve dirayet yönünden kabul şartları tahakkuk ettiği zaman, haberi âhâd ile amel etmek vâcibdir. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem âhâd sahâbeyi beldelelere gönderir, onlar da İslâm’a davet eder, hükümleri öğretir ve hadisler rivayet ederlerdi. Nitekim Muâz’ı Yemen’e gönderdi. Şayet haberi vahidle amel etmek Müslümanlara vâcib olmasaydı, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, sahâbeden âhâd göndermekle yetinmez, cemaatler halinde gönderirdi. Haberi vahidle amel etmek üzerinde sahâbe icma etti. Onlardan radiyallahu anhum, sayısız ve sınırsız muhtelif ve haberi vahidle amel etmek üzerinde de ittifak edilmiş vakıalar nakledildi. İbn-u Mâce’nin Sunen’inde rivayet ettiği şu husus böyledir: Ebu Bekir Es-Sıddık, babaannenin mirası hakkında El-Muğîre ve Muhammed İbn-u Mesleme’nin Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, ona altıda bir verdiği dair haberiyle amel etti. El-Buhârî’nin, Ömer İbn-ul Hattâb, Mecusilerden cizye almak konusunda, Abdurrahman İbn-u Avf’ın haberiyle amel etti diye rivayet ettiği hususta öyledir. O da Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şu sözüdür:

“Onlara ehli kitap muamelesiyle muamele ediniz.”¹⁴⁶ Osman ve Ali, kocası ölen kadının, kocasının evinde iddeti bekleme hususunda Furey’a Bint-u Mâlik haberiyle amel etmeleri de böyledir. O da onun şöyle demesidir:

:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e iddet

¹⁴⁵ Buhari, 1

¹⁴⁶ Malik

yeri hakkında izin istemek üzere geldim. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem: **“Zamanı doluncaya kadar evinde kal.”** buyurdu.”¹⁴⁷ Ali'nin haberi vahidle amel etmesinin ve onun şu sözünün meşhûrluğu da böyledir:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den bir hadis işittiğim zaman Allah ondan dilediği ile beni faydalandırdı. Onu benden başkası bana tahdis ettiği zaman yemin etmesini isterdim. Benim için yemin ederse, onu tasdik ederdim.”¹⁴⁸ El-Buhârî ve Muslim'in, İbn-u Abbâs, nesîe (veresiye alış-veriş) dışında faize hükmetmezken sonra nakitle faiz hususunda Ebu Saîd El-Hudrî'nin haberiyle amel etti, diye rivayet ettikleri hususta öyledir. Zeyd İbn-u Sâbit'in, Ensâr'dan bir kadının, hayırlı kadın, veda etmeksizin hacdan ayrılır. Yani veda tavafı yapmaksızın beldesine geri döner, haberiyle amel etmesi de böyledir. El-Buhârî ve Muslim'in Enes İbn-u Malik'ten şöyle dediğine dair rivayet ettikleri hususta böyledir:

“Ben, Ebu Talha El-Ensârî, Ebu Ubeyde İbn-ul Cerrâh ve Ubeyy İbn-u Ka'b'a fâdihten –bu bir hurmadır- bir şarap içiriyordum. Sonra birisi onlara geldi ve dedi ki: Şüphesiz ki hamr, haram kılındı. Bunun üzerine Ebu Talha dedi ki: “Ey Enes! şu testilere doğru kalk da onları kır. Enes der ki: dibेğimize doğru kalktım, onun altıyla testilere kırıluncaya kadar vurdum.” El-Buhârî'nin, Kible neshedildi, Kâbe'ye doğru dönün, haberiyle, kıblenin değişimi hususunda haberi vahidle Kubâ halkının amel ettiğini rivayet etmesi de böyledir... Ve haberi âhâdla amelin vâcibliği üzerinde İcma-us Sahâbe'ye delâlet eden nice haberler böyledir.

Hadis Râvileri

Hadis râvileri, sahâbe, tabiun ve tabi-ut tabiindir. Bunlar dışındakiler, kesinlikle hadis ravilerinden itibar edilmezler. Et-Tirmizî'nin, İbn-u Ömer'den şöyle dediğine dair rivayet ettiği husus, buna irşat eder:

“Ömer, El-Câbiye'de bize hitâp ederek şöyle konuştu: Ey insanlar! Ben, sizin aranızda Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in bizim aramızda kalktığı yerde kalktım. O şöyle demişti: **“Siz ashabımı sonra onların peşinden gelenleri sonra da onların peşinden gelenleri tavsiye ederim. Sonra yalan yayılacak.”**¹⁴⁹ Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, yalanın yayılmasını, üçünün yok olmasına tertiplede. Kendisinden sonraki, sonra onların ardından kıyamete kadarki nesil içerisinde, bu nassa göre yalan yayılacak. El-Buhârî, Ubeyde'den, Abdullah'tan Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurdunu rivayet etti:

“İnsanların en hayırlısı, benim neslim sonra da onların peşinden gelenler sonra onların peşinden gelenler. Sonra kavimler gelecek, onların birinin şahitliği yemininin, yemini de şahitliğinin önüne geçecek.”¹⁵⁰ Aynı şekilde İmrân İbn-u Husayn'dan Rasûlullah Sallallahu Aleyhi

¹⁴⁷ Ebu Davud, Mâlik

¹⁴⁸ Ahmed

¹⁴⁹ Tirmizî, K. Fitne, 2091

¹⁵⁰ Buhari, K. Şehâdât, 2458

Ve Sellem'in şöyle buyurduğu rivayet etti:

“Ümmetimin en hayırlısı, benim neslim sonra onların ardından gelenler sonra onların ardından gelenler”. İmrân der ki: “ kendi neslinden sonra iki nesil mi yoksa üç mü zikretti bilmiyorum”. **“Sonra sizin ardından bir kavim olacak, şahitlik edecekler ama şahitlikleri istenmeyecek, hıyanet edecekler ama kendilerine güvenilmeyecek, adak adayacaklar ama ifa etmeyecekler, aralarında şişmanlık (obezite) zuhur edecek.”**¹⁵¹ Bu hadisler, üç nesilden sonra gelen kimselerin sözlerinin töhmet konumunda olacağına irşat eder. Bu demektir ki onların rivayetleri makbul değildir. Üç nesil, sahâbe, tabiin ve tabi-ut tabiin asrıdır. Bu hadisler, hadislerin rivayetini bu üç nesille hasretme konusunda bir nass değilseler de, ama buna irşat ederler. Ancak sadece onların hadis râvileri olduklarını belirleyen husus, hadis rivayetinin, hadisler kitaplarda zapt edildikten sonra son bulmasıdır. Hadislerin tedvin asrından, El-Buhârî, Muslim ve Sunen Sahipleri asrından sonra hadis rivayeti olmaz. Çünkü rivayet, nakilden ibarettir. Bu nakil ise son bulmuştur. Bunun için hadis râvileri, sahâbe, tabiun ve tabi-ut tabiindir. Çünkü hadislerin tedviniyle rivayet bunlarda son bulmuştur. Evet, burada hadis râvilerinin, sahâbe, tabiun ve bunlar dışındakiler olduğunu söyleyenler var. Bu söz, doğrudur. Çünkü Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in kıyamete kadar hadisinin rivayetini mani olan bir nass vârit olmadı. Fakat vakıa, hadislerin tedvininden ve rivayetin son bulmasından sonra rivayet ve râvilere gerek kalmadı. Böylelikle rivayet ve râviler dönemi, tedvin asrından sonra yani tabi-ut tabiin asrında sonra amelî olarak son buldu. Bundan dolayı hadis rivayetinin vakıası, bu üç asırla: sahâbe asrı, tabiun asrı ve tabi-ut tabiin asrı ile sınırlıdır.

Hadis râvilerinin tarihi yazıldı, onlardan her biri tanındı. Onlar hatadan masum değildir. Ancak sahâbenin rivayeti makbuldür. Onlar, kitap ve sünnette kendilerine övgünün vârit olmasından ve Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözünden dolayı bir tadile muhtaç değillerdir: **“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarmanız hidayet bulursunuz.”**¹⁵² Bu, hasen bir hadistir. Alimler onu kabul etti, fakihlerin geneli onu kullandı. Bu nevi, hasen hadistendir. Nitekim Mustalah-ul Hadis alimleri, buna işaret etti. Bunun için sahabînin rivayeti, tadilsiz mutlak kabul edilir. Sahâbe haricindekilere gelince; rivayetleriyle ihticac edilecek kimselerde, rivayet ettikleri şeyi zaptedici ve adil olmaları şart koşulur.

Haberi Âhâd Çeşitleri

Muhakkak ki hadis, sahipleri nezdinde sahih, hasen ve zayıf diye ayrılır.

Sahih Hadise gelince: isnadı zabıt adilin, zabıt adilden nihayetine kadar nakliyle muttasıl, şâz ve muallel olmayan müsned hadistir. İşte hadis ehli nazarında hilafsız sıhhatine hükmedilen hadis budur. Bundan dolayı senedi kopuk olan, sahih hadisten itibar edilmez. Mesela Munkatı ve Mu'dal gibi. Zahiren ve batnen meçhul-ul hal veya meçhul-ul ayn veya zafiyetle maruf kişinin naklettiği de sahihten itibar edilmez. Müteyakkız Hafız olmayan kişinin naklettiği, yani hatası çok gafil kişinin naklettiği de, sikanın,

¹⁵¹ Buhari, K. Menâkıb, 3377

¹⁵² Razîn

insanların rivayetine muhalif olarak rivayet ettiği de sahihten itibar edilmez. Çünkü o zaman şâz olur. Kendisinde zedeleyici gizli sebepler olan da değildir. Çünkü o zaman Muallal olur.

Sahih hadisin bilinmesindeki mesele, imamların tasniflerinde cerh ettikleriyle nihayete erer. Buradaki imamlardan kast, meşhûr Hadis imamlarıdır. Sahih, Sahihayn'dan birinde veya meşhûr mutemet hadis imamlarının musanniflerinden bir musannifte, sıhhati belirlenmiş bulunan hadistir. Sahih'in kısımları şunlardır:

- 1- El-Buhârî ve Muslim'in birlikte tahriç ettikleri sahih,
- 2- El-Buhârî'nin, Muslim'den ayrı münferit kaldığı sahih,
- 3- Muslim'in El-Buhârî'den ayrı münferit kaldığı sahih,
- 4- Tahriç etmeseler de o ikisinin şartlarına göre sahih,
- 5- Tahriç etmese de El-Buhârî'nin şartına göre sahih,
- 6- Tahriç etmese de Muslim'in şartına göre sahih,
- 7- Diğerleri nazarında sahih, o ikisinden birinin şartına göre de değildir.

Bunlar, sahihin ana kısımlarıdır. En üstünü, birincisidir. Bu da çoğu zaman hadis ehlinin kendisine **“Sahih'un Muttefikun Aleyh”** dedikleridir. **Hasen Hadise gelince:** mahreci bilinen, ricali meşhûr olan ve üzerinde de ekseri hadisin deveran ettiği hadistir. Bu, ekseri alimlerin kabul ettiği ve fakihlerin genelinin kullandığı hadistir. Ebu İsa Et-Tirmizî rahimehullah'dan, hasenle kastının şu olduğu rivayet edildi: *“isnadında yalanla itham edilen kimseler yoktur, şâz hadiste değildir”*. Rivayetine hüsnü zanndan dolayı ancak hasen olarak isimlendirildi. Hasen hadis iki kısımdır:

1- İsnadının ricâli, mestûrdan (örtülü) hâli olmayan, ehilliği de tahakkuk etmemiş hadistir. Fakat rivayet ettiğinde hatası çok gafil ve hadiste de yalanla müttehim biri de değildir.

2- Râvisi, doğruluk ve emanetle meşhûr olanlardan olur. Ancak sahih ricali derecesine, onlardan kusurluğundan dolayı, ulaşamaz. Hasen hadis, aynı şekilde sahih hadis gibi, kendisiyle ihticac edilir. İmamların, onların tilmizlerinin ve onlar haricindeki alim ve fakihlerin kitaplarında vârit olan hadisler, hasen hadisten itibar edilir ve onlarla ihticac edilir. Çünkü onlar, o hadisleri bir hükme delil olarak getirdiler veya onlardan bir hüküm istinbat ettiler. Bunun için o hadisler, mesela El-Bâcurî, El-Şenşûrî, v.b. kitaplar gibi değil de, El-Mebsût, El-Umm, El-Mudevvenet-ul-Kubrâ, v.b. gibi, muteber kitaplar olmak şartıyla, ister Usul-ul fıkıh isterse fıkıh kitaplarında vârit olsunlar, hasen hadistir. Tefsir kitaplarında vârit olan hadislere gelince; hatta müfessir, müçtehit bir imam olsa bile, onlara iltifat edilmez. Onlarla ihticac edilmez. Çünkü onlar, bir hükmün istinbatı için değil, bir ayetin tefsiri için vârit oldular. Halbuki burada bu ikisi arasında fark vardır. Çünkü müfessirler, adeten şahit getirdikleri hadislerin tetkikine ihtimam göstermezler. Bu nedenle bu hadisler, imamların ve alimlerin fıkıh kitaplarındaki durum gibi, salt tefsirde vârit olmalarından dolayı itibara alınmaz. Bilakis hadis hakkında, taklit yoluyla olsa da, hadis ehline sorarak veya muteber hadis kitaplarından bir kitaba müracaat ederek araştırılmalıdır.

Zayıf hadise gelince: kendisinde sahih Hadis niteliklerini ve az önce geçen mezkur hasen hadis niteliklerini toplamayan her hadistir. Yani ister hepsinin isterse bazısının, hallerindeki cehalet veya kendilerindeki doğruluk zedelenmesi gibi, adalet ve güvenilirlik

yokluğunu icap ettiren hususlardan dolayı, ravilerinin güvenilirliği sabit olmamış hadistir. Zayıf hadisle, ihticac edilmez. Şer’i hükümler üzerine bir delil olarak da ittihaz edilmez.

Haberi Âhâd’ı Kabul Şartları

Haberi âhâd, rivayet ve dirayet yönünden şartlarını tamamladığı zaman makbuldür. Rivayet yönünden kabul şartlarına gelince; hadisin ravisi, Müslüman, bâliğ, âkil, âdil, sâdik, işittiğini zâbit ve onu tahammül vaktinden eda vaktine kadar hatırlayıcı olmalıdır. Usul ve Mustalah-ul Hadis alimleri, tafsilatlı olarak rivayet şartlarını beyân ettiler. Yine hadis ricalinin, onların ravilerinin, her ravi tarihini ve onda tahakkuk eden sıfatları mufassal olarak açıkladılar.

Haberi âhâdın dirayet yönünden kabul şartlarına gelince; kendisinden daha kuvvetli olan bir ayetle veya bir mütevatir veya bir meşhûr hadisle çelişmemelidir. Mesela Fâtıma Bint-u Kays’tan şöyle dediğine dair rivayet edilen şu hadis gibi:

“Kocam beni zamanında üç kez boşadı. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bana mesken ve nafaka kılmadı.”¹⁵³ Bu hadis, Allah’u Teâlâ’nın şu kavliyle çelişiyor: **“O kadınları gücünüz yettiğince oturduğunuz yerde oturtun.”**¹⁵⁴ Bunun için o hadisi reddetmek gerekir. Onunla amel etmek câiz değildir.

Haberi âhâd, kıyasla çeliştiğinde ise, hadis, kıyasa takdim edilir. Hadis kabul edilir, kıyas terk edilir. Yalnız bu, eğer kıyasın illeti istinbat edilmiş veya nasstan delâletle alınmış veya başka bir şer’î illete kıyas edilmişse, hadis, kıyasa karşılık bütün bu hallerde, kıyasa mukaddemdir. Ama kıyasın câmi illeti, bir ayet veya bir mütevatir hadis gibi, kati bir nassta sarahaten belirlenmiş ise, illetle amel etmek vâcibtir. Çünkü illete dair nass, illetin hükmüne ilişkin nass gibidir. O zaman âhâd hadisin, kıyasla değil, kendisinden daha kuvvetli olan bir ayet veya mütevatir bir hadisle çelişmesi kabilinden olur. Velhâsıl haberi âhâd, Kurân’dan bir ayetle veya bir mütevatir hadisle veya bir meşhûr hadisle veya bir Kurân yada bir mütevatir yada bir meşhûrun sarahatinin belirlediği bir illetle çeliştiği zaman, dirayet yönünden hadis kabul edilmez. Eğer bunlarla çelişmezse makbuldür. Şayet hadis, kıyasla çelişirse, hadis kabul edilir, kıyas reddedilir.

Efâl-ur Rasûl

Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in fiilleri üç kısımdır: **Birincisi:** cibillî fiiller yani insanın cibilliyetinden ve tabiatından yaptığı fiiller. Bunlar, kalkmak, oturmak, yemek, içmek, v.b. gibi. Bunların, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem ve ümmetine nispetle filin mubâhlık üzerinde olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur.

İkincisi kısım: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in özelliklerinden olduğu sabit olan fiiller. Bu fiillerde O’na hiçbir kimse iştirak etmez. Bunlar, vitrin, gece teheccüd namazı

¹⁵³ Muslim

¹⁵⁴ Talak: 6

kılmanın, karşılıklı istişare etmenin ve hanımlarını muhayyer bırakmanın vâcibiyetinin Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e hâss olması gibi. Yine visâl orucunun mubâhlığı ve Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e hâss olduğu sabit olan hususlardan benzerleri gibi. Bunlarda, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e ittiba etmenin câiz olmadığına hiçbir ihtilaf yoktur. Çünkü bunlar, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e hâss olan hususlardandır.

Üçüncü kısım: cibillî fiillerden ve Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e de hâss olan hususlardan olmayanlar. Yani diğer fiiller. Bunlarda, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e ittiba etmekle emrolduğumuz konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Bunların, O'nun sözleri ve sükûtu gibi, şer'i bir delil olduklarında da yine hiçbir ihtilaf yoktur. Bunlarla amel etmek vâcibtir. Çünkü bunlar, Allah'ı Teâlâ şu sözünden dolayı, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in fiilleridir:

“And olsun ki sizin için Allah'ı ve Ahiret Gününü ümit eden kimseler için Rasûlullah'da güzel bir örnek vardır.”¹⁵⁵ Ve şu sözünden dolayı:

“Ben, ancak bana vahyolunana uyarım.”¹⁵⁶ Yine şu sözünden dolayı:

“Ben, ancak bana Rabbimden vahyolunana uyarım.”¹⁵⁷ Bu, umûmiyet konusunda sarıhtir, vazıhtir, zahirdir. Dolayısıyla Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in yaptığı her amelleri kapsar. Nitekim sözleri ve fiilleri de kapsar. Bunun için Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e, O'ndan sadır olup O'na hâss ve cibillî fiillerden de olmayan bütün fiillerinde ittiba etmek, her Müslüman'a vâcibtir. Çünkü Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, ancak kendisine vahyolunana uyar. Ancak ne var ki Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e ittibanın vâcibliği, yaptığı fiili yapmanın vâcibliği demek değildir. Bilakis fiile göre ittibanın vâcibliği demektir. Eğer fiil, vâcib olanlardan ise, onu yapmak vâcibtir. Eğer fiili yapmak mendûb olanlardan ise, onu yapmak mendûbtur. Yok eğer fiil mubâh ise, onu yapmak mubâhtır. Buna göre ittiba, fiilde gelene göre vâcibtir. Bu, tıpkı Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in emirlerine ittiba gibidir. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Onun emrine muhalefet edenler kendilerine bir fitne veya kendilerine elim bir azabın isabet etmesinden sakınsınlar.”¹⁵⁸ Bu, emrettiği hususlarda Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e itaatın vâcibliğine delâlet eder. Fakat emrettiği şeyi yapmanın vâcibliğine delâlet etmez. Aksine o şeyi yapmak, emrettiğine göre olur. Eğer o şeyi vâcib olarak emretmişse, onu yapmak vâcibtir. Eğer o şeyi mendûb olarak emretmişse, onu yapmak mendûbtur. Yok eğer o şeyi mubâh olarak emretmişse, onu yapmak mubâhtır. Aynı şekilde Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in fiillerine ittiba etmekte vâcibtir. Ama onları yapmak, fiillerin getirdiğine göredir.

Fiil ne zaman vâcibliğe, ne zaman mendûbluğu ve ne zaman mubâhlığa delâlet eder hususuna gelince; hiç şüphesiz bunda tafsilat vardır. Zira fiile bakılır. Eğer fiile, önceki bir hitâbın beyânına delâlet eden bir delil bitmişse, o fiil bizim için bir beyân olur. Bu, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in sarıh bir sözle *“Bu, şunun için bir beyândır”* demesi gibi. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü gibi: **“Beni namaz**

¹⁵⁵ Ahzab: 21

¹⁵⁶ Ahkaf: 9

¹⁵⁷ A'raf: 203

¹⁵⁸ Nur: 63

kılar gördüğünüz gibi namaz kılın.”¹⁵⁹ Ve şu sözü gibi: “Dikkat ediniz! Hac ibadetlerinizi benden alınız.”¹⁶⁰ Yahut ahval karinelerinin ona (beyâna) delâlet etmesi gibi. Bu da tıpkı mücmel veya kendisiyle husus kastedilen umûm veya kendisiyle mukayyet kastedilen mutlak bir lafız vârit olur, onu, ihtiyaçtan önce beyân etmez sonra ihtiyaç anında beyâna uygun bir fiil yaparsa, bu fiilin bir beyân olması gibi. Bizim için bir beyân olan yani bir ayet veya bir hadisten, önceki hitâbın beyânı olan bu fiiller, mübeyyen hükmünü alırlar. Mübeyyen farzsa, fiili yapmakta farzdır. Mübeyyen mendûbsa, fiili yapmakta mendûbtur. Mübeyyen mubâhsa, fiili yapmakta mubâhtır.

Ne nefy ve ispat yönünden beyân için olduğuna delâlet eden bir şey fiile bitişmemişse yani fiile, kendisiyle önceki bir hitâbın beyânı kastedildiğine delâlet eden bir delil bitişmemişse, onun farz veya mendûb veya mubâh olması bir karineyi muhtaçtır. Zira o zaman fiil, tıpkı fiilin talebi gibidir. Çünkü fiilin talebi, mücerret talep içindir. Ve fiilin talebinin kesin veya fiilin talebinin kesin olmadığını veya muhayyerliğe tayin eden bir karineye muhtaçtır. Aynı şekilde kendisiyle önceki bir hitâbın beyânı kastedildiğine delâlet eden bir şeyin bitişmediği fiilde böyledir. Bu fiil, kendisini yapmanın vâcib veya mendûb veya mubâh olduğunu tayin eden bir karineye muhtaçtır. O fiili yapmanın hükmü, bu karine gereğince olur. Ancak fiile, önceki bir hitâbın beyânı kastedildiğine delâlet eden bir şeyin bitişmediği fiillerin istikrasından, bunların iki çeşit olduğu açığa çıkar. **Birincisi:** kendisinde Allah’a kurbet kastının zahir olduğu fiil. **İkincisi:** kendisinde Allah’a kurbet kastının zahir olmadığı fiil. Kendisinde Allah’a kurbet kastının zahir olduğu fiile gelince; onu yapmak mendûbtur. Çünkü onun, kendisiyle Allah’a yaklaşılardan olması, fiilin terki tercih edildiğine dair bir karinedir. Yapılmalarına, terklerine karşılık bir cezanın vârit olmaması, talebin kesin olmadığına dair bir delildir. Bu nedenle bunlar, mendûbtur, vâcib değildir. Fiilin talebinin kesin olmadığını yani mendûb olduğunu tayin eden karinedir. Kendisinde Allah’a kurbet kastının zahir olmadığı fiile gelince; onu yapmak mubâhtır. Çünkü Rasûl’ün onu yapmış olması, talebe delâlet eder. Onun, kendisiyle Allah’a yaklaşılardan olmaması, tercihe delâlet etmez. Bilakis bundan, fiilin terki tercih edilmemesi anlaşılır. Bu da, talebin delâletiyle birleşirse, talep muhayyerlik talebi olur yani fiili ile terki arasında muhayyer olur. İşte buda mubâhtır.

Burada, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in yaptığı fiili yapmak vâcibtir, diyenler var. Buna kitap, sünnet ve icma-us sahâbe ile istidlâl ederler. Kitaba gelince; Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür:

“Bundan dolayı Allah'a ve Allah'a ve O'nun kelâmına iman eden ümmî Nebi Rasûl'üne de iman edin. Ve ona tabi olun.”¹⁶¹ Allah’u Teâlâ, O’na tabi olmayı emretti. O’na tabi olmak, söze imtisal etmek ve O’nun fiilinin aynısını yapmaktır. Emir, vâcib içindir. O halde fiili yapmak vâcibtir. Yine Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“De ki: eğer Allah’ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin.”¹⁶² Bu, Allah’ı sevmenin tabi olmayı gerektirdiğine delâlet eder. Allah’u Teâlâ’yı sevmek, icmaen vâcibtir. Vâcibin lazımı da vâcibtir. Öyleyse tabi olmakta vâcibtir. Keza Allah’u Teâlâ şu

¹⁵⁹ Buhari, K. Ezân, 595

¹⁶⁰ Ahmed

¹⁶¹ A’raf: 158

¹⁶² Ali İmram: 31

sözüdür:

“Onun emrine muhalefet edenler sakınsınlar.”¹⁶³

O'nun emrine muhalefet etmekten sakındırdı. Sakındırmak, vâciblik delilidir. Emir, söze kullanıldığı gibi fiile de kullanılır. Yine Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Rasul size ne verdi ise onu alın.”¹⁶⁴ Buradaki almanın manası, imtisaldır. Şüphe yok ki Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den sadır olan fiili, O, bize getirdi. Böylece ayetten dolayı O'na imtisal vâcibtir. Aynı şekilde Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“And olsun ki sizin için Allah'ı ve Ahiret Gününü ümit eden kimseler için Rasûlullah'da güzel bir örnek vardır.”¹⁶⁵ Şüphesiz bunun mantuku, üsve (örneklik) iman eden kimse içindir. Üsveyi imana bağladı. Yani Allah'a ve Ahiret Gününe iman eden kimse için Rasûlullah'da güzel bir örnek vardır. Bunun manası, kim O'na teessi etmezse (örnek edinmek) Allah'a ve Ahiret Gününe iman etmiş olmaz, demektir. Bu da, kesin talebe bir karinedir. Kesin talepte vâciblik delilidir. Ayrıca Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“De ki: Allah'a itaat edin, Rasûl'e de itaat edin.”¹⁶⁶ Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e itaati emretti. Emir, vâcib içindir. Her kim, yüceltme kastı ile başkasının fiilinin mislini yaparsa, o kimseye itaat edicidir. Bundan dolayı fiili yapmak vâcibtir. Yine Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Nihayet Zeyd, ondan bağı koparıncı biz onu seninle evlendirdik. Böylelikle evlatlıklarının eşleriyle herhangi bir bağ kalmayınca onlarla evlenmek hususunda Müslümanlara bir vebal olmasın.”¹⁶⁷ O'nun fiilini, ittibas vâcib bir teşri kıldı. Bu da O'nun fiilinin ittibas vâcib olduğuna delâlet eder.

Sünnete gelince; sahâbe radiyallahu anhum namazda, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem ayakkabısını çıkarmasından dolayı onlarında ayakkabılarını çıkardıkları rivayet edildi. Böylece onlar, fiilinde O'na tabi olmanın vâcibliğini anladılar. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem de onları bunun üzerinde ikrar etti. Sonra bundaki münferitliğinin illetini onlara beyân etti. Ebu Saîd'den Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den şöyle rivayet edildi:

*“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem namaz kıldı. Ayakkabısını çıkarttı. İnsanlarda ayakkabılarını çıkardılar. Bitirince dedi ki: “Ayakkabılarınızı niçin çıkardınız?” Onlar da “Ya Rasûlullah! senin çıkardığını gördük, biz de çıkardık” dediler. O da: “Cibril bana gelip onlarda bir pislik olduğunu bana haber verdi.”*¹⁶⁸ Aynı şekilde şöyle rivayet edildi:

“Onlara Haccı umreye çevirmelerini emretti ama kendisi yapmadı. Bunun üzerine onlar O'na şöyle dediler: “Bize haccın iptal edilmesini emrettin ama sen iptal etmedin.” Böylece onlar, kendilerinin hükmünün O'nun hükmü gibi olduğunu anladılar. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem de onları inkar etmedi. Bilakis kendisine özgü olan bir özür ibraz etti. O özürde kurbanlık götürmesidir. Yine Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den şöyle rivayet edildi:

“Visal'den nehyetti. Dediler ki “ama sen visal yapıyorsun”. O da: “Ben sizin gibi değilim. Ben Rabbim nezdinde doyurulmaya, içirilmeye devam ederim.”

¹⁶³ Nur: 63

¹⁶⁴ Haşr: 7

¹⁶⁵ Ahzab: 21

¹⁶⁶ Nur: 54

¹⁶⁷ Ahzab: 37

¹⁶⁸ Ahmed

buyurdu.”¹⁶⁹ Böylece onları hükümde kendisine iştirak etmelerinden kaynaklanan anlayışlarını ikrar etti. Ama kendisine özgü olan bir özür ileri sürdü. Ayrıca Muslim, Ömer İbn-u Ebi Seleme’den şöyle tahric etti:

“*Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e oruçlu öpebilir mi diye sordu? Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem de ona: “**Bunu Ummu Seleme’ye sor**” dedi. Ummu Seleme de ona Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in bunu yaptığını haber verdi.*” Fiillerine tabi olunmamış olsaydı, bunun bir manası olmazdı. Keza Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den, cenabetten başın yıkanması hususunda şöyle buyurduğu rivayet edildi:

“**Bana gelince, başıma üç avuç su dökerim.**”¹⁷⁰ Bu, kavmin O’nun huzurunda cenabetten yıkanma hususunda ısrar ettiklerinde verilmiş bir cevap idi. Yine El-Buhârî Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den şöyle rivayet etti: “*Sahâbeye, tıraş olarak ve kurban keserek ihramdan çıkmalarını emretti. Ama onlar durakladılar. O, bunu Ummu Seleme’ye şikayet etti. Ummu Seleme de Ona çıkıp kurban kesmesini ve tıraş olmasını işaret etti. O da bunu yaptı. Ardından onlar da kurban kestiler ve tıraş oldular*”. Şayet O’nun fiili ittiba edilir olmasaydı bu böyle olmazdı.

İcma’ya gelince: çünkü sahâbe meni gelmeksizin cimadan dolayı guslün vâcibiyetinde ihtilaf ettiler. Âişe radiyallahu anha’nın “*Ben ve Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem onu yaptık. Sonra guslettik.*”¹⁷¹ diye rivayet ettiği Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in fiili onlara ulaşınca, onlar (guslün) vâcibiyeti üzerinde icma ettiler. Yine Ömer radiyallahu Anhu’dan şöyle rivayet edildi: O, Hacer-ul Esved’i öpüyor ve şöyle diyordu:

“*Biliyorum ki sen bir taşsın. Zarar ve fayda veremezsin. Eğer ben Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in seni selamladığını görmemiş olsaydım, seni selamlamazdım.*”¹⁷² Bu, inkarsız sahâbe arasında yaygındı. Onun için bu, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in fiilinde kendisine ittiba etmek üzerinde bir icmadır.

Bütün bu delillere cevap, tek bir noktada sınırlıdır. O da şudur: burada ittiba etmekle ameli yapmak arasında fark vardır. Yani burada Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e ittiba etmek ile Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in yaptığı şeyi yapmak arasında fark vardır. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e ittiba etmek vâcibtir. Bu hususta ne bir söz ne de bir ihtilaf yoktur. Fakat Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e ittibas vâcib olan fiili yapmak, fiilin değişmesiyle değişir. Eğer fiil mubâh ise, o fiilde ittiba etmek mubâhta yani fiilin yapılması ile terki arasında muhayyerlik konusunda bir ittibadır. İşte bu durumda, bu bir ittibadır. Eğer kendisine fiili yapmayı vâcib görür ve onu vâcib kılar, Rasûl’e müttebi olmaz. Bilakis ona muhalif olur. İttiba ancak fiilin getirdiği şeye göre fiili yapmakla olur. Eğer fiil, o şeyi vâcib olarak getirmişse onu yapmak vâcib olur. O şeyi mendûb olarak getirmişse, onu yapmak da mendûb olur. O şeyi terk ederse günah olmaz. Eğer getirdiği mubâh ise, onu yapmak da mubâh olur. Fiilde O’na fiilin getirdiğine göre ittiba eder. Şayet buna muhalefet ederse, ittiba etmemiş olur. Geçen delillerin tamamı, ittibaya ilişkin delillerdir, fiili yapmaya ilişkin değildir. Bunun içindir ki Rasul’un yaptığı fiili yapmanın vâcib olduğuna dair bir delil olmaya

¹⁶⁹ Ahmed

¹⁷⁰ Nesâî

¹⁷¹ Et-Tirmizî, İbn-u Mâce, Ahmed

¹⁷² Buhârî

uygun olmazlar. Bu yüzden onlarla vâcibliğe dair istidlâl sakıt olur. Bu tıpkı emir gibidir. Zira emir vâciblik için değildir. Allah'ın emrettiği her şey vâcib değildir. Karinelerin değişmesiyle ancak değişir. Emrettiği bazen vâcib olur, bazen mendûb olur, bazen de mubâh olur. Emirdeki vâciblik, ancak emre itaattir. Yoksa emrettiğini yapmak değildir. Emre itaat da emrettiğine göre olur. Eğer emrettiği vâciblik yoluyla olursa, onu yapmakta vâcib olur. Emrettiği mendûbluk yoluyla olursa, onu yapmakta mendûb olur. Emrettiği mubâhlık yoluyla olursa, onu yapmakta mubâh olur. Mubâhı vâcib kılmak, emre itaat değildir. Bilakis emrettiğine muhalefet olur. Aynı şekilde fiillerinde Rasûl'e ittiba etmekte, fiilin getirdiği şeye göre olur.

Burada Rasûl'ün yaptığı fiili yapmak mendûbtur diyen kimseler var. Buna Allah'u Teâlâ'nın şu sözüyle istidlâl ediyorlar:

“And olsun ki sizin için Allah'ı ve Ahiret Gününü ümit eden kimseler için Allah'ın Rasulünde güzel bir örnek vardır.”¹⁷³ Üsveyi güzelle nitelenmek, racihliğe delâlet eder. Aslın hilafına ve Teâlâ'nın () **“Sizin için”** kavline dolayısı vâciblik nefyedildi. () **“Sizin üzerinize”** demedi. Dolayısıyla mendûbluk taayyün eder. Buna cevap şöyledir; fiilinde Rasul'e teessi etmekten murât, fiili Aleyhissalatu Vesselam'ın meydana getirdiği vecih üzere meydana getirmemizdir. Hatta O, vâcib olarak namaz kılar bizde nafîle olarak kılsak veya aksi olursa, bu O'na teessi olmaz. Teessi, fiili O'nun yaptığı vecih üzere yapmaktır. Bu ise vâcibtir, mendûb değildir. Teâlâ'nın () **“güzel”** sözü, üsve için bir vasıftır. Yani güzel örnek, bu da mendûbluğun delili değildir. Teessi, vâcibtir. Ayet, onun vâcib olduğuna delâlet eder. Delili Teâlâ'nın () **“Allah'ı ve Ahireti umut eden kimseler için”** sözüdür. Teâlâ şöyle buyurdu:

“Allah'ı ve Ahiret Gününü ümit eden kimseler için güzel bir örnek vardır”¹⁷⁴ Bu, teessinin vâcib olduğuna delâlet eden bir karinedir. Fakat buradaki teessiden fiili yapmanın vâcibliği anlaşılabilir. Ancak ittibanın vâcibliği anlaşılır. Rasûl'ün yaptığı şeyin, vâcib veya mendûb veya mubâh olduğu ancak karineyle tespit edildiğine göre, karineyle o şeyin vâcib olduğu sabit olmadıkça o şeyi yapmakta vâcib olmaz. Binaenaleyh ayet, ittibaya delâlet eder, fiili yapmaya delâlet etmez. Böylece ayette fiili yapmanın mendûb olduğuna dair hiçbir delâlet yoktur.

Burada Rasûl'ün yaptığı fiili yapmak, vâcib ve mendûb değil, mubâhtır diyen kimseler var. Buna, O'nun fiili haram ve mekruh olmaz diye istidlâl ederler. Çünkü aslolan böyle olmamasıdır. Ve çünkü zahir olan bunun hilafıdır. Zira Müslümanların udul bireylerinden bunun yani haram ve mekruhun vukuu nadirdir. Öyleyse Müslümanların en şereflişinden nasıl olabilir? O zaman fiil ya vâcib ya mendub yada mubâh olur. Aslolan vâcib ve mendûb olmamasıdır. Çünkü yapmak veya terkten sıkıntının kalktığı sabittir. Vâcib veya mendûbluk ziyadesi ancak delille sabit olur. Bu da tahakkuk etmedi. Öyleyse geriye mubâhlık kalır. Buna cevap şöyledir; Rasûl'ün mücerret fiili, Allah'a yaklaşma kastı kendisinde zahir olmadığından dolayı mubâhtır. Çünkü fiilin, Allah'a yaklaşılardan olmaması, ona uyulması talep edilenlerden olmadığına dair bir karinedir. Rasûl'ün onu yapmış olmasının manası, onun yapılmasını talep etti demektir. O halde talep, muhayyerlik talebidir. İşte mubâhta budur. Bunun dışındakilere gelince; karine, onun vâcib veya mendûb veya mubâhlığını belirler. Buna binaen Rasûl'ün fiilleri,

¹⁷³ Ahzab: 21

¹⁷⁴ Ahzab 21

ancak vâcibliğe veya mendûbluğa veya mubâhlığa delâlet eder, haramlığa veya mekruhluğa delâlet etmez diye hasretmek doğrudur. Fakat onların mubâhlığa hasredilmeleri hatadır. Çünkü karineler, vâciblik veya mendûbluk delilidir. Kendisinde Allah'ı Teâlâ'ya yaklaşma kastının zahir olduğu hususlarda karineler tahakkuk etti. Onun için mendûb olurlar. Şayet vâcibliğe delâlet eden bir karine tahakkuk etseydi, vâcib olurlardı.

Bütün bunlardan açığa çıkıyor ki, Rasûl'ün fiilleri ne vâcibliğe ne mendûbluğa ne de mubâhlığa delâlet etmez. Ancak mücerret fiilin talebine delâlet ederler. Vâcib veya mendûb veya mubâh olduğunu belirleyen karinedir. Bu, önceki bir hitâp için beyân olarak gelmeyen fiiller hakkındadır. Önceki bir hitâp için beyân olarak gelen fiillere gelince; kuşkusuz bunlar vâciblik veya mendûbluk veya mubâhlık hususunda mübeyyene tabidirler.

Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in yaptığı, önceki bir hitâp için bir beyân olmayan, O'nun özelliklerinden olduğuna dair delilin kaim olmadığı ve O'nun vâciblik veya mendûbluk veya mubâhlık nitelemesinin ya Aleyhissalatu Vesselam'ın buna nassıyla ya bize tarif etmesiyle yada başka delillerle yani karinelere bir karineyle bize malum olunan fiillerde Rasûl'e teessi vâcibtir. Yani bu fiilde Rasûl'e ittiba farzdır. Buna delil, nass ve icma-us sahâbedir. Nassa gelince; Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Nihayet Zeyd'in, onunla bir bağı kalmayınca biz onu seninle evlendirdik. Böylelikle evlatlıklarının eşleriyle herhangi bir bağ kalmayınca onlarla evlenmek hususunda müminlere bir vebal olmasın.”¹⁷⁵ Eğer O, fiilinde teessi edilmeseydi ve müttebi olmasaydı, ayetin bir manası olmazdı. Ve Teâlâ'nın şu sözü:

“De ki: eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin.”¹⁷⁶ Bununla istidlâl veçhi şöyledir: O'na tabi olmak, vâcib olan Allah sevgisinin lazımı kılındı. Şayet O'na tabi olmak lazım olmasaydı, tabi olmanın yokluğundan vâcib olan sevginin yokluğu lazım gelirdi. Oysa bu icma ile haramdır. Yani Rasûl'e ittiba etmek, Allah sevgisinin sübutunda şarttır. Şart -ki ittihadır- hâsıl olmazsa, meşrutta -ki Allah sevgisidir- hâsıl olmaz. Allah sevgisi farz olduğuna göre Rasûl'e ittiba da farz olur. Keza Teâlâ'nın şu sözü:

“And olsun ki sizin için Allah'ı ve Ahiret Gününü ümit eden kimseler için Allah'ın Rasûl'ünde güzel bir örnek vardır.”¹⁷⁷ Bununla ihticac veçhi şöyledir: Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e teessi, Allah'ı ve Ahiret Gününü ümit etmenin levazımlarından kılındı. Teessi etmemekten, lazım kılınanın yokluğu lazım gelir. O da Allah'ı ve Ahiret Gününü ummaktır. Bu ise küfürdür. Buda teessinin vâcibliğine delâlet eden bir karine olur.

İcma-us Sahâbe'ye gelince; sahâbe, O'nun fiillerine müracaat etmek üzerinde icma ettiler. Mesela onların Aleyhissalatu Vesselam'ın Hacer-ul Esved'i öpmesine ve oruçlu iken öpmesinin cevazlığına ve sayılamayacak benzeri vakıalara müracaat etmeleri gibi.

Bütün bu deliller, teessinin vâcibliğine delâlet için kafidir. Bu nedenle teessi, vâcibtir. Buradaki teessi, Aleyhissalatu Vesselam'ın fiilinin aynısını yapmaktır. Zira fiildeki teessi, O'nun fiilinin aynısını, yaptığı vecih üzere, fiilinden dolayı yapmandır.

¹⁷⁵ Ahzab: 37

¹⁷⁶ Ali İmram: 31

¹⁷⁷ Ahzab: 21

“O’nun fiilin aynısı” kelimesi bir kayıttır. Çünkü fiilin suretinin ihtilafıyla birlikte teessi olmaz. “Yaptığı vecih üzere” kelimesi de ikinci kayıttır. Manası şudur; o fiilin maksadında ve niyetinde ortaklıktır. Çünkü her ne kadar suret aynı olsa da biri vâcib diğeri vâcib olmama hususunda iki fiilin ihtilafıyla birlikte teessi olmaz. “Fiilinden dolayı” kelimesi de üçüncü kayıttır. Çünkü iki şahsın fiili, suret ve sıfatta ittifak eder, biri diğerdinden dolayı olmazsa, mesela cemaatin öğle namazındaki veya Allah’u Teâlâ’nın emrine ittiba etmek için ramazan orucundaki ittifakları gibi, bazılarının diğerdelerine teessi ettikleri söylenemez. Buna göre şayet Rasûl’ün fiili bir mekan veya özel bir zamanda vaki olmuşsa, buna, ister tekerrür etsin isterse tekerrür etmesin, teessi ve tabilik dahil olmaz. Ancak delilin, ibadetin o mekan veya zamana mahsus olduğuna delâlet etmesi müstesnadır. Tıpkı haccın Arafat’a, namazın vakitlerine ve orucun ramazana mahsus kılınması gibi. İşte teessi budur. Buradan hareketle eğer Rasûl bir fiili, mendûbluk üzere yapar, biz de onu vâciblik üzere yaparsak, teessi yapmış olmayız. Bilakis Rasûl’ün emrine muhalefet olur. Dolayısıyla da haram olur. Teessi, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in fiilinin aynısını, yaptığı vecih üzere, fiilinden dolayı yapmamızdır. Teessi olabilmesi için fiilde bu üç kaydın tahakkuk etmesi gerekir.

Kendisiyle Rasûl’ün Fiilinin Cihetinin Bilindiği Yollar

Aleyhissalatu Vesselam’ı teessi vâcibiyeti ve teessi şartının, O’nun fiilinin aynısını yapmak olduğu sabit olunca, Aleyhissalatu Vesselam’ın fiilinin cihetini bilmek, tabi olmak şartlarından bir şart olur. Bunun içindir ki Aleyhissalatu Vesselam’ın fiilinin cihetinin kendisiyle bilindiği yolların bilinmesi kaçınılmazdır. Ta ki amel, vâcib veya mendûb veya mubâh olması bakımından Rasûl’ün ikame ettiği vecih üzere ikame edilsin. Önceki bir hitâp için bir beyân olmayan fiiline nispetle ise, fiilin cihetini bilme metodunun fiilin kendisini bilmek olduğu zahirdir. Eğer fiil, kurbet olanlardan ise ciheti mendûbtur. Dolayısıyla fiil de mendûbtur. Eğer fiil, kurbet olanlardan değilse, ciheti mubâhlıktır. Dolayısıyla fiil de mubâhtır. Önceki bir hitâp için bir beyân olan fiiline nispetle ise, Aleyhissalatu Vesselam’ın fiili vâcib, mendub ve mubâhla sınırlıdır. Fiilin cihetinin kendisiyle bilindiği yollar dörttür: Birincisi: üçünü de kapsayan yol. İkincisi: kendisiyle vâcibin bilindiği yol. Üçüncüsü: kendisiyle mendubun bilindiği yol. Dördüncüsü: kendisiyle mubâhın bilindiği yol. Üçünü de kapsayan yola gelince; bu dört şeydir:

Birincisi: Nassla belirlemek. Şöyle ki Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem fiilin vâcibliğini, mendûbluğunu, mubâhlığını bu fiil vâcibtir, mendûbtur, mubâhtır diyerek belirler.

İkincisi: Müsavilik. Buda Aleyhissalatu Vesselam’ın o fiili, ciheti bilinen bir fiille müsavî kılmasıyla olur. Yani bir fiil yapar sonra da bu fiil falancı fiil gibidir der. O fiilin ciheti malumdur. Tıpkı bu fiil, falancı fiile müsavidir, der o fiilinde ciheti malumsa şüphesiz bu, hangi cihette olursa olsun fiilin cihetine delâlet eder.

Üçüncüsü: Tayin yoluyla o fiilin üç hükümden birine delâlet eden bir ayete imtisal için olduğunun yollardan bir yolla bilinmesidir. Mesela falancı fiilin vâcibliğe delâlet eden bir ayete imtisal için olduğu bilindiği zaman eğer bu fiil ile diğerd bir fiil arası

müsavi kılınmışsa, aynı şekilde o fiilin de vâcib olduğu bilinir. Mendûb ve mubâhlık konusunda da söz de böyledir.

Dördüncüsü: O fiilin hükümlerden birine delâlet eden mücmel bir ayet için bir beyân olduğunun bilinmesidir. Nihayet ayet, bir şeyin mubâhlığına veya mendûbluğuna veya farziyetine delâlet eder, o şey de mücmel olur sonra Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem o şeyi fiiliyle beyân ederse, o fiil mubâh veya mendûb veya farz olur. Çünkü beyân, mübeyyen gibidir. Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Namaz kılınız.”** Bu, Aleyhissalatu Vesselam’ın şöyle diyerek yerine getirmesiyle olmuştur:

“Beni namaz kılar gördüğünüz gibi namaz kılın.”¹⁷⁸ Ve Hacc ibadetleri gibi...

Vâcibe hâss olan yola gelince; bu üç şeydir:

Birincisi: Şeyin vâcib olduğuna delâlet eden emareler. Namazdaki ezan ve kamet gibi. Zira bunlar namazın vâcibiyeti için emarelerdir.

İkincisi: Yerine getirilen fiil nezredilen şeyi tahkik için olmalı. Zira nezredileni yapmak vâcibtir. Nitekim “Eğer düşman yenilirse, Allah için yarın oruç tutmak üzerime olsun.” Der, hezimetten sonra yarın oruç tutarsa, bu onun vâcib olduğuna delâlet eder.

Üçüncüsü: Şüphesiz fiil, şayet vâcib olmasaydı memnu olurdu. Husuf namazındaki zait iki rüku gibi. Çünkü kasten fiili bir rükün ziyade etmek, namazı iptal eder. Şayet o iki rüku vâcib olmasaydı, memnû olurlardı.

Husuf namazındaki iki rüku, zaittir. O, namazı iptal eder. Rasûl’ün onu ikame etmesi, yani o farz demektir. Şöyle denilmez: *“İkinci rükuun meşrutiyeti, hassaten bu namazda mendûb ve mubâh kabilinden olması câizdir.”* Çünkü birinci rüku vâcibtir. Tekrarı, onun vâcib olduğuna delâlet eder. Zira o, bir vâcibin tekrarıdır. Tıpkı ikinci secde de olduğu gibi. Sevâh secdelerine, namaz ve başkalarındaki tilâvet secdelerine gelince; bunlar tekrar değildir. Fiilin yanında kavli delil de onların mendûb olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla bu, mendûbluğa dair bir delil olur. Bayram tekbirlerinde peş peşe ellerin kaldırılmasına gelince; bunlar kasten bir rükün ziyadesi değildir. Sonra elleri kaldırmak, bir harekettir. Bu hareket, namazı iptal etmez. Dolayısıyla vâcibliğe delâlet eden fiil, fiildir. Şayet bu fiil, vâcib olmasaydı memnu olurdu. Yani farz olmasaydı nehyedilmiş olurdu.

Menduba hâss olan yola gelince; bu iki şeydir:

Birincisi: Fiil, kurbetin aslına ziyadede soyutlanmış olarak kurbet kastıyla yapılmış olmalı. Yani vâciblik veya mubâhlık husûsiyetine delâlet eden bir emareden soyutlamak, o fiilin mendûb olduğuna delâlet eder. Çünkü aslolan, vâcib olmamasıdır. Çünkü fiilin kurbet için olması, mubâhlığı nefyeder. Böylece mendûbluk taayyün eder.

İkincisi: Fiil, mendubun bir kazası için olmalı. Çünkü fiilde aynı şekilde mendûb olur. Zira kaza, edanın benzeridir. Şöyle denmez: *“Muhakkak ki kim vaktin tamamında uyursa, kazanın vâcibliğiyle birlikte onun üzerine eda vâcib değildir”* Böyle denmez. Çünkü bu gibi durumda eda, onun üzerine vâcibtir. Bu şu demektir o kimse hakkında edanın vâciblik sebebi inikat etmektedir.

¹⁷⁸ El-Buhârî

Mubâha hâss olan yola gelince; bu iki şeydir:

Birincisi: Rasûl bir fiile müdavim olur sonra nesihsiz onu terk eder, O'nun üzerinde müdavim olduğu şeyi tam olarak terk etmesi, muhayyerlik talebine delâlet eder ki bu da mubâhtır. Böylece buda mubâhın delili olur.

İkincisi: Rasûl üzerinde bir şeye ilişkin bir emarenin olmadığı bir fiil yapar. O, haram ve mekruh olanı yapmayacağına ve aslolan vâcib ve mendub olmadığına göre öyleyse fiil mubâh olur.

Aleyhissalatu Vesselam'ın Sükûtu

Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in sükûtu yani takriri, tamı tamına sözü ve fiili gibi, sünnettendir. Bir kimse Nebi Aleyhissalatu Vesselam'ın önünde veya zamanında bir fiil yapar, O da bunu bilir, inkara da muktedir olur ama onun hakkında sükût eder, o kimseyi inkar etmeksizin o fiil üzerinde ikrar ederse bakılır. Eğer Nebi Aleyhissalatu Vesselam'dan daha önce o fiil hakkında bir nehy geçmemiş ve haram kıldığı da maruf değilse, o fiilin fâili hakkındaki sükûtu ve onu fiil üzerinde ikrarı etmesi, o fiilin cevazlılığına ve ondan vebalin kaldırıldığına delâlet eder. Çünkü o kimsenin fiili câiz olmamış olsaydı, mutlaka onu inkar ederdi. Çünkü Rasûl, bir münkere karşı sükût etmez. Bu nedenle Aleyhissalatu Vesselam'ın sükûtu cevazlık delildir. Nebi Aleyhissalatu Vesselam'dan daha önce o fiili hakkında nehy geçmiş ve haram kıldığı da marufsa, şüphesiz Rasûl'ün o şahıs hakkında sükût etmesi tasavvur edilemez. Çünkü bu, bir münker üzerinde bir ikrardır. Halbuki bu Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem hakkında muhaldır. Rasûl'ün ehli zimmet hakkında sükûtuna gelince; halbuki onlar kiliselerine gidip geliyorlardı. Oysa bu küfürdür. Bu, küfür bir fiil üzerinde ikrar değildir. Sadece ehli zimmetin ibadet ettikleriyle baş başa bırakıldıklarına delâlet eder. Bu, kiliseye gitmenin câizliğine dair bir delil değildir. Sünnetten itibar edilen sükûtta şu şart koşulur; daha önce onun hakkında bir nehy geçmemiş olmalı, Rasûl, huzurunda veya zamanında ve bilgisi dahilinde yapılmasıyla onu bilmeli ve Rasûl onu inkara muktedir olmalıdır. Bunlar dışındakiler, sünnetten itibar edilmez. O'nun inkarından kasıt, fâilini engellemektir. Yoksa Rasûl'ün ona meyletmemesi değildir. Nebi'nin sofrasında kertenkele yenmiş fakat O, ondan yememiştir. Sorulduğunda şöyle buyurmuştur: **“Benim kavminin toprağında olmaz. Ben kendimi ondan tiksindir buluyorum.”**¹⁷⁹ Rasûl'ün ondan tiksinişi, inkardan itibar edilmez. Onu yiyen kimseleri engellememesi, onun hakkında bir sükût olarak itibar edilir. Dolayısıyla cevazlılığına dair bir delil olur. Aynı şekilde Nâfi'den rivayet edilen şekilde böyledir:

“İbn-u Ömer bir çobanın kaval sesini işitti. Hemen parmaklarını kulaklarına koydu. Bineğini yoldan ayırdı. Şöyle diyordu: “Ey Nâfi, işitiyor musun?” Ben de “Evet” diyordum. Nihayet ben hayır deyinceye kadar devam etti. Ardından ellerini çekti. Bineğini tekrar yola döndürdü. Dedi ki: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bir çobanın kaval sesini işitirken gördüm. Bunun aynısını

¹⁷⁹ Buhari, K. Et'ameh, 4972

yaptı. ¹⁸⁰ Bu, çobanı bir inkar olarak itibar edilmez. Bilakis onun hakkında sükût olarak itibar edilir. Bu ise, kavalın ve onu dinlemenin cevazlığına dair bir delildir. Kulağını kapatmasına gelince; birçok mubâhlardan içtinap ettiği gibi, ondanda içtinap etmiş olması muhtemeldir. Nitekim evinde bir dirhem veya dinarla gecelemeden içtinap etti. Tıpkı kertenkele yemekten içtinap ettiği gibi. Buna göre Rasûl'ün sükûtundan kasıt, fiili yapan kimseleri, hatta bizzat kendisi kerih gördüğünü izhar etmiş olsa bile, engellememesidir.

Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in Fiilleri Arasında Teâruz

Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in fiilleri arasında teâruz tasavvur edilemez. Çünkü iki husus arasındaki teâruz, her birinin diğerine mani olacak şekilde karşı karşıya gelmeleridir. Rasûl'ün fiillerinden iki fiil arasındaki bu teâruz, öyle ki biri diğerini neshetmiş veya onu tahsis edici olur. Aleyhissalatu Vesselam'ın fiilleri arasında vukuu tasavvur edilemez. Çünkü fiillerin hükümleri birbiriyle tenakuz halinde değilse, teâruz da değildir. Eğer birbirleriyle tenakuz halinde olurlarsa, aynı şekilde teâruz halinde de olurlar. Çünkü fiilin bir vakitte vâcib olması ve bu gibi vakitte de ilk hükmü iptal etmeksizin o fiilin hilafına olması câizdir. Çünkü sözlerin hilafına fiillerde umûmilik yoktur. Evet, ilk fiille birlikte, fiilin tekrar vucubiyetini iktiza eden bir söz olduğu zaman, ikinci fiil, o sözü, fiili değil, neshedici veya tahsis edici olur. Dolayısıyla asla iki fiil arasında teâruz tasavvur edilemez. Teâruzun tasavvur edilemeyeş sebebine gelince; çünkü birbiriyle teâruz halinde olan iki fiil ya birbirine benzeşen kabilden olur. Mesela iki benzeşen veya iki muhtelif vakitteki öğle namazı fiili gibi. Yada birbiriyle muhtelif olur. Birbirine benzeşen iki fiile gelince; bunlarda teâruzun olmadığı açıktır. Bu, mesela iki vakitteki öğle namazı gibi. Birbiriyle muhtelif olan iki fiile gelince: eğer namaz ve oruç gibi, cem edilmeleri câiz olanlardan iseler, teâruzun olmadığı yine açıktır. Eğer cem edilmeleri tasavvur edilemeyenlerden olurlarsa, mesela öğle ve ikinci namazı gibi, hükümleri de birbirleriyle tenakuz halinde değilse, cem imkânından dolayı keza aralarında hiçbir teâruz yoktur. Namaz ile oruç arasını cem etmek mümkündür. Öğle namazı ile ikinci namazı arasını da cem etmek mümkündür. Eğer cem edilmeleri tasavvur edilemeyenlerden iseler ve hükümleri de birbiriyle tenakuz halinde olursa, belirli bir günde oruç tutmak, başka bir günde iftar etmek gibi, bir vakitteki vâciblik ile başka bir vakitteki câizliğin ceminden dolayı bunlar arasında da hiçbir teâruz yoktur. Yani fiilin bir vakitte vâcib veya mendub veya câiz başka bir vakitte de hilafına olması mümkündür. Biri diğerini kaldırıcı veya diğerinin hükmünü iptal edici olmaz. Zira ne iki fiilin nede birinin umûmiliği olmaz.

Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in Fiili İle Kavli Arasında Teâruz

Tek bir hal dışında Rasûl'ün kavli ile fiili arasında teâruz vaki olmaz. O halde nesihdir. Bu hal hariç kavil ile fiil arasında mutlak teâruz yoktur. Ancak Rasûl'ün bazı kavilleri ile fiillerine ilk bakışta burada kavil ile fiil arasında bir teâruzun var olduğu

¹⁸⁰ Ahmed

ortaya çıkabilir. Lakin tetkik edildiğinde her birinin koşullarının diğerinin koşullarından başka olduğu zahir olur. Öyleyse burada teâruz olmaz. Bunun için aralarını cem etmek mümkündür. Teâruzun üç hali vardır:

Birincisi: Kavlin mukaddem (önce) olması. Bu da, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bir fiil yapar, burada da bu fiilin Nebi'ye hâss olduğuna dair bir delil olmazsa, bu, kendisine mukaddem ve muhalif olan kavli neshedici olur. İster bu kavil âmm olsun, tıpkı “şu gün oruç tutmak üzerimize vâcibtir” demesi sonra da o gün iftar etmesi ve ona ittibaya dair delilin de, farz ettiğimiz şekilde, kaim olmasında olduğu gibi. İsterse kavil, buna delâlet eden bir delille Rasûl'e hâss olsun, isterse buna delâlet eden bir delille bize hâss olsun. Yani Aleyhissalatu Vesselam'ın mükerreri sabit, teessisi vâcib fiili, kendisine özgü veya bize özgü veya O'na ve bize umûm kavilden sonra geldiği zaman, kendisi hakkındaki veya bizim hakkımızdaki veya hem kendisi hem de bizim hakkımızdaki kavli nesheder. O'na hâss olan fiile gelince; bundaki nesh zahirdir. Bize hâss olana gelince; ittibanın vucubiyetinden dolayıdır. Hem O'nun hem de bizim için umûm olana gelince; aynı şekilde ittibanın vucûbiyetinden dolayıdır.

İkincisi: Kavlin, mezkur fiilden sonra gelmiş olması. Bu, O'na ittiba etmenin üzerimize vâcib olduğuna dair delilin delâlet ettiği şeydir. Çünkü bunun O'na hâss olduğuna dair bir delil mevcut değildir. Buna bakılır. Eğer delil, fiilin tekrarı vucubiyetine delâlet etmiyorsa, kendisi ile sonra gelen kavil arasında asla teâruz yoktur. Çünkü fiil, bir kere vaki olup son bulmuştur. Tekrarı talep edilmedi. Dolayısıyla ma'dûm olur. Böylece kavlin onunla teâruzu olmaz. Çünkü tekrarı talep edilmemiştir. Eğer delil, hem Rasûl hem de ümmeti üzerine fiilin tekrarı vucubiyetine delâlet ediyorsa, sonra gelen kavil bazen âmm olabilir. Yani hem Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'i hem de ümmetini kapsar, bazen de O'na hâss olabilir, bazen de bize hâss olabilir. Eğer kavil âmm olursa, mukaddem fiili neshedici olur. Tıpkı mesela Aşure günü oruç tutar, bunun tekrarı vucubiyetine ve bizim onunla mükellefiyetimize dair delil kaim olur sonra onu tutmak bizim üzerimize vâcib değildir demesinde olduğu gibi. Bu, şayet kavil âmm ise böyledir. Ama eğer sonra gelen kavil Nebi Aleyhissalatu Vesselam'a mahsus olursa, bizim hakkımızdakini değil, Aleyhissalatu Vesselam hakkındaki mukaddem fiili nesheder. Şayet sonra gelen kavil, bize yani ümmete mahsus olursa, nitekim “oruç tutmanız size vâcib değildir” demesinde olduğu gibi, bunda Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e nispetle hiçbir teâruz yoktur. O'nun, bununla mükellefiyeti devam eder. Bizim hakkımızdakine gelince; bu, o fiille mükellef olunmadığına delâlet eder. Sonra kavil, eğer fiil bizden sadır olmadan önce vârit olmuşsa, tahsis edici yani vâcib olmadığını beyân edici olur. Yani biz, fiilden müstesna kılınmış oluruz. Eğer kavil, fiil bizden sadır olduktan sonra vârit olmuşsa, tahsise hamledilmesi, beyânın ihtiyaç vaktinden tehirini gerektireceğinden dolayı mümkün değildir. Bu nedenle kavil, mukaddem fiili neshedici olur.

Üçüncüsü: Sonra gelen kavil ve fiilin meçhul olması. Yani bizzat fiil mi yoksa kavlin mi mukaddem olduğunu bilmemek. Bu durumda bakılır: Eğer aralarını cem etmek mümkünse, teâruz ortadan kalkar. Aralarını cem etmek mümkün değilse, O'na mahsus olan değil, bize mahsus olan veya O'nun için ve bizim için umûm olan hususlarda kavil alınır. Kavil takdim edilir, o alınır, fiil terk edilir. Bu, konulduğuna delâlette, fiilin hilafına, kavlin müstakil olmasından dolayı böyledir. Çünkü fiil, delâlet için konulmadı. Delâlet etse etse ancak kavil vasıtasıyla delâlet eder. Çünkü kavil delâletçe, mevcût ve

mahsus olana özgü olmasından dolayı fiilin hilâfına, ma'dûm ve mevcût, makûl ve mahsus olana şumulünden dolayı daha geneldir.

Önceki bir nassın beyânı olarak kendilerinde teâruz şüphesinin bulunduğu fiil ve kavlin olması halinde, mesela Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in hacc ayetinden sonraki şu sözü gibi:

“Her kim haccı umre ile birleştirirse, tek bir tavaf yapsın ve tek bir say yapsın”¹⁸¹ Ed-Dârukutnî de Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den şöyle rivayet etti: **“Birleştirdi sonra iki tavaf ve iki say yaptı”** Kuşkusuz bu halde fiil ile kavil arasını cem etmek, nitekim Kitap ve Sünnet – beyân ve mübeyyen- bölümlerinde tafsilatlandırılacağı gibi olur.

İşte kavil ile fiil arasındaki teâruz halleri bunlardır. Buna örnekler arasında Ebu Dâvud'un Rubbî' Bint-u Muavviz İbn-u Afrâ' yoluyla rivayet ettiği şu hadistir:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem başını elindeki suyun fazlalığından mesh etti.” Sufyân Es-Sevrî'den şöyle dediği rivayet edildi: **Bana Rubbî' Bint-u Muavviz İbn-u Afrâ' şöyle tahdis etti: Dedi ki:**

“O bize geliyordu...Ve abdestinden elinde kalanla başını meshetti.”¹⁸² Bu fiil, Et-Taberânî'nin Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu diye tahric ettiğiyle çelişir:

“Baş için yeni bir su alınız.”¹⁸³ Bu ikisi arasını cem etmek şöyledir: O'nun **“alınız”** sözü, ümmete hâss bir hitâptir, âmm değildir. Her ne kadar Rasûl'ün ümmetine hitâbı kendisi içinde bir hitâp olsa da, çünkü kendisi, kelamının umûmuna dahil olur, ama kendisine hâss kendisi için bir hüküm olduğuna delâlet eden bir karine gelmişse, hüküm O'nun husûsiyetlerinden olur. Burada **“abdestinden kalan ile başını meshetti”** diye geleni, O'nun **“Baş için yeni bir su alınız.”** sözünün yanına konuldu zaman Aleyhissalatu Vesselam'ın fiilinin kendisine hâss, kavlin ise ümmete hâss olduğuna dair bir karine olur. Binaenaleyh Aleyhissalatu Vesselam'ın

“Baş için yeni bir su alınız” sözü ile baş için yeni bir su almamış olduğuna dair Aleyhissalatu Vesselam'ın fiili arasında hiçbir teâruz olmaz. Bilakis abdestinden elinde kalanla meshetmiştir. Bu ise O'na hâssdır. Çünkü Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in ümmeti için emri, Aleyhissalatu Vesselam'ın fiil karinesiyle onlara hâssdır. Bu ise Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in kavillerinde ve fiillerinde kendisine ittibaya hükmeden teessi delillerinden daha hâssdır. Dolayısıyla âmm, hâss üzerine bina edilir. Ümmete emrin, kendisi hilafına vârit olduğu bu fiilde Rasûl'e teessi vâcib değildir.

Yine örneklerden biri de İbrâhim Et-Teymî'nin Âişe radiyallahu anha'dan rivayet ettiği şu husustur:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bazı hanımlarını öper, sonra abdest almaksızın namaz kılar.”¹⁸⁴ Bu hadis hakkında zayıf olduğu söylendi ama onun zayıf olduğunu söyleyen kimseler, Mursel hadis olduğundan dolayı bunu söyledikleri açığa çıkar. Halbuki Mürsel, ihticac edilenlerdendir. En-Nesâî bu hadis hakkında şöyle der: **“Bu babta, Mürsel olsa da, bu hadisten daha güzel olanı yoktur.”**Ed-Dârukutnî hadisi mevsul olarak rivayet ederek, şöyle der: İbrâhim'den, babasından, Âişe radiyallahu anha'dan. Âişe radiyallahu

¹⁸¹ El-Âmidî

¹⁸² Ahmed

¹⁸³ Tirmizi, K. Tahârat, 33

¹⁸⁴ En-Nesâî

anha'dan şöyle dediği rivayet edildi:

“*Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem namaz kılar, bende onun önüne cenaze uzatılmış gibi uzanırdım. Nihayet vitir kılmak istediği zaman bana ayağıyla dokunurdu.*”¹⁸⁵ Yine Âişe radiyallahu anha'dan şöyle dediği rivayet edildi:

“*Bir gece Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in yataktan kaybettim. Hemen O'nu aramaya başladım. Derken elim, secdegâhında iken ve dik durumdayken ayaklarının altına dokunu verdim.*”¹⁸⁶ Aleyhissalatu Vesselam'ın fiiline delâlet eden bu hadisler, şu ayetle teâruz ederler:

“**Kadınlara dokunduğunuzda su bulamazsanız teyemmüm ediniz.**”¹⁸⁷ Çünkü bu ayet, dokunmanın abdesti icap ettiren hades cümlesinden olduğunu belirtti. Dokunmak, elin dokunmasında hakikat, cimada ise mecazdır. Mecaza ancak hakikat imkânsız olduğu zaman gidilir. Burada ise hakikat, imkânsız değildir. Bilakis yakînen mümkündür. Mecaza ancak bir karine bulunduğu zaman gidilir. Burada onu mecaz kılacak bir karine mevcut değildir. Böylece onun hakikat olduğu taayyün eder. Onun hakîkî manası üzerinde kalmasını () “**Veya dokunduğunuzda**” kıraati de teyit eder. Zira bu, cima olmaksızın mücerret dokunmada zahirdir. Buna binaen Rasûl'ün kadına dokunma ve kadının da O'na dokunmadaki fiili, bilhassa Âişe'nin Nebi'nin ayağının altına dokunması merfû ve mevkûf olarak sabit oldu. Merfû bir ziyadedir. Ona dönmek taayyün eder. O da ayetle teâruz eder yani kavli nassla yani Kuran'la çelişir. Aralarını cem etmek şöyledir: Ayet () “**Veya dokunduğunuzda**” der. Ayet ümmete hâssdir. Her ne kadar Rasûl, ayetin umûmuna dahil olsa da ama Rasûl'ün fiilinin kavli nassın hilafına olması, fiilin Rasûl'e hâss kavli nassın ise ümmete hâss olduğuna dair bir karinedir. Elle dokunmak, Rasûl'dan sadır oldu ama abdest almadı. Öyleyse bu, O'na mahsustur. Çünkü Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in fiili, ümmete hâss kavli nassla teâruz etmez. Bilakis kendisine hâss olur. Çünkü ayetin, muhalif olmasına rağmen Rasûl'ün fiiliyle birleştirilmesi, ayetin ümmete hâss olduğuna dair bir karine olur. Buna göre kavli nass ile fiil arasında teâruz yoktur. İşte Rasûl'ün kavliyle teâruz oldukları kendilerinde zahir olan Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in fiilleri böyle vârit olduklarında, araları cem etmeye çalışılır. Eğer cem etmek imkânsızsa, haklarında üç hal kaideleri tatbik edilir.

Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in Kavilleri Arasında Teâruz

Tek bir hal dışında Rasûl'ün kavillerinden iki kavil arasında teâruz vaki olmaz. O halde nesihdir. Bunun dışında, ya teadül ve tercih babından olur yada aralarını cem etmek mümkün olur. Neshe gelince; bunun hakkındaki kelimeler, nesih bahsinde gelecektir. Teadül ve tercihe gelince; buna ilişkin kelimelerde, delillerin teadül ve tercih babındadır. Birbiriyle teâruz halinde olan iki kavil arasında cem etmeye gelince; koşullarını ve hallerini beyân etmek amacıyla her bir kavil tetkik edildiğinde olur. O zaman teâruzun olmadığı ortaya çıkar. Çünkü medeni koşulların bazıları bazılarından farklıdır. Mücerret benzerlikten dolayı medeni hallerden bir şey, diğeri üzerine kıyas edilmez. Zira bir hususta benzerliğin hâsıl

¹⁸⁵ *En-Nesâi*

¹⁸⁶ *Muslim*

¹⁸⁷ *Nisa: 43*

olması câizdir. Müteaddit hususlarda da farklılık vaki olabilir. Bu nedenledir ki teşri ve siyasette tamim (genelleştirme) ve tecridin (soyutlama) uzaklaştırılması gerekir. Çünkü teşri, hükümlerini beyân etmekle kulların fiillerini çözümlenektir. Siyaset ise, insanların işlerini fiillerinin üzerine kaim olduğu maslahatları konusunda gütmektir. Bunlardan her biri, hayatla, koşullarıyla ve durumlarıyla alakalıdır. Bunlar ise, müteaddittir, muhtelif, farklıdır. Ama bunlar, çoğu zaman birbirine benzeyebilirler. Bunlardaki bu farklılık, ihtilaf ve taaddüdün görülmemesinden korkulur. Bu da tamime yani kendi cinsinden olan her şeye hüküm vermeye sürükler. Keza tecride yani her bir fiil ve işin, kendisiyle ilgili koşullar ve hallerden tecrit edilmesine sürükler. İşte burada hata vaki olur. Bundan dolayıdır ki tek bir fiil ve tek bir iş ait iki çözüm arasında teâruz ortaya çıkar. Yani bakan kişiye, iki kavlin teâruz ettikleri belirir. Rasûl'ün bazı kavilleri ile diğer bazıları arasındaki teâruz zannı işte buradan gelmektedir. Lakin tamim uzaklaştırıldığında ve her çözüm getirildiği hadiseye ait kılındığında, tecrit uzaklaştırıldığında yani vakıa, koşullarından tecrit edildiğinde ve çözümün bizzat hadiseye ve hadisenin de kendi koşullarına bağlanmasından burada iki hadise arasında bir farkın olduğu mülâhaza edilir. Her birinin koşulları ve halleri muhtelif olduğundan dolayı veya her biri diğerinden münferit olarak değil, beraberce çözüme bakışın esası veya hadiseye bakışın esası kılındıklarında, biri diğeriyle ilişkilendirildiğinden dolayı iki hadise arasında teâruzun olmadığı ayan beyân olur. İşte fakih ve siyasiye vâcib olan budur. Her hadiseyi diğerinden münferit olarak ele almak ki aralarındaki fark dikkatlice kendisine belirsin, o hadisenin çözümünün muhtelif olduğuna ulaşsın, hadiselerin çözümünde, teşrii veya siyaseti anlamakta hakka ve doğruya en yakın olana ulaşsın. Teşrii nispetle ise, şüphesiz teşrii naslar, hadiseler ve vakıaların hükmüdür. Bunların muhtelif olmaları tabiatlarındandır. Yine bunlar arasındaki ihtilafın dakikliğinden ve bu ihtilafı birlikte birbirine benzerlik varlığının kaçınılmazlığından dolayı onlar arasında teâruzun ortaya çıkması tabiatlarındandır. Bu nedenle fakihe teşrii nasları üzerlerine hükmünü vermeden önce tetkik etmesi vâcibtir. Çünkü teşrii naslar, sadece manalara delâlet eden edebî tabirler değildir. Aksine onlar, vakıaların çözümüdür. Bunların zihnindeki manalarını hissini üzerine düştüğü vakıalarla birleştirmesi kaçınılmazdır. Öyle ki vakıa üzerine parmağını koyar ki teşrii anlamak ve çözümleyeceği vakıayı idrak kendisine hâsıl olsun. İşte o zaman nasların medlulleri arasındaki dakik farkları, tamim ve tecridin tehlikesini idrak eder. Bu esasa göre Nebevî hadiselerine bakmak gerekir. O zaman teâruzun olmadığı idrak edilir.

Kendilerinde birbiriyle teâruz ettikleri zahir olan Nebevî hadiselerine bakan kimse, tetkik anında aralarını cem etmenin hepsinde mümkün olduğunu görür. Buna örnekler çoktur. Bunlardan biri, mesela Rasûl, hadiselerde bir şeyler emreder, başka hadiseler ise onlarla teâruz eder. Rasûl, emrettiği bu şeylerin kabul edilmesini reddeder. İşte o zaman aralarında bir teâruz belirir. Fakat hakikatte ise teâruz yoktur. Çünkü Rasûl'ün emri, bir fiilin talebidir. O, ancak bir karineyle vâciblik veya mendûbluk veya mubâhlık ifâde eder. Bu emirden sonra, Rasûl'ün onu yapmadığına delâlet bir şeyle gelmiş olması, bu, emrin mubâhlık için olduğuna dair bir karine olur. Emrettiği şeylerin kabul edilmesini reddetmesietmesi, o şeyleri emretmesiyle tenakuz olmaz. Bilakis bu, emrinin vâciblik ve mendûbluk için değil mubâhlık için olduğuna dair bir karine olur. Onlardan biri de Kays İbn-u Sa'd'tan şöyle dediği rivayet edildi:

...

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem

bizi evimizde ziyaret etti... Sa'd onun için gusül suyu emretti. Hemen konuldu. O da

gusletti. Sonra O'na safran ve Yemen safranı ile boyanmış bir örtü verdi veya verdiler dedi. O da onunla büründü.”¹⁸⁸ Bu hadis, Gusül ve benzeri olan abdestten kurulanmanın câizliğine delâlet eder. Oysa bu, Meymûne'den şu lafızla rivayet edilene muarızdır:

... “...Sonra bir mendil getirildi ama onunla kurulanmadı.”¹⁸⁹ Çünkü bu, Rasûl'ün kurulamayı yapmadığına delâlet eder. Bazıları bu iki hadis arasını, Ondan kurulanma meydana geldi delilinden hareketle kurulanmamasını mekruhluğa hamlederek cem etmeye çalıştı. Fakat bu ancak mekruhluğa hamledilir. Şayet Rasûl bir şeyden nehyetse ve onu emretse, nehy mekruhluğa hamledilir. Fakat burada o şeyi O bir kere yaptı başka kez onu yapmadı. Onun için iki fiil arasında teâruz yoktur. Burada bir teâruzun olduğu farzedilse bile bu, mubâhlığa hamledilir. Çünkü Rasûl'ün bir şeyi yapmaması nehye delâlet etmez. Zira O, çok kez bazı mubâhları yapmaktan yüz çeviriyordu.

Onlardan biri de Abdurrahman İbn-u Ka'b İbn-u Mâlik'den rivayet edilen şu husustur:

“Âmir İbn-u Malik ki mızrak oyuncusudur Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e müşrikken geldi ve ona hediye verdi. Bunun üzerine O **“Ben müşrikin hediyesini kabul etmem.”** buyurdu.”¹⁹⁰ Bu hadis, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den onun müşriklerden hediye kabul etti ve kabul edilmelerini emretti diye sabit olanlara muarızdır. Ali radiyallahu anh'dan şöyle dediği rivayet edildi:

“Kisra, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e hediye verdi. O da ondan kabul etti. Kayser de ona hediye verdi O da ondan kabul etti. Krallar Ona hediye verdiler. O da onlardan kabul etti.”¹⁹¹ Âmir İbn-u Abdullah İbn-u Ez-Zubeyr'den, babasından şöyle dediği rivayet edildi:

{ }
“Beni Mâlik İbn-u Hasel'den Abduluzza İbn-u Esad kızı Kuteyle, kızı olan Ebu Bekr'in kızı Esmâ'ya kertenkeleler, keş peyniri ve yağ hediyeleri takdim etti. O müşrikti. Esmâ, onun hediyelerini kabul etmeyi ve onu evine almayı reddetti. Bunun üzerine Âişe Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e sordu. Ardından Allah Azze ve Celle şu ayeti indirdi: **“Allah, sizinle din konusunda savaşmayan kimselerden sizleri nehyetmez.”**¹⁹² Akabinde Nebi ona onun hediyesini kabul etmesini ve onu evine almasını emretti.”¹⁹³ Böylece Rasûl'ün müşrikten hediye kabul etmek ile müşrikten hediye kabul etmemesi arasında teâruz belirir. Aralarını cem etmek şöyledir: O'nun müşrikten hediye reddetmesi, hediye kabul edilmesinin vâcib ve mendûb değil, mubâh olduğuna dair bir karinedir. Çünkü Rasûl, bir çok mubâhları reddederdi. Bu bağlamda kertenkeleden yemeyi reddetti ve ondan tiksindiğine delâlet şey söyledi. Tavşan yemeyi de reddetti.

Onlardan biri de El-Buhârî'nin hicret eden mümin kadınlar hakkında rivayet ettiği şu husustur: Dedi ki:

¹⁸⁸ Ahmed

¹⁸⁹ El-Buhârî

¹⁹⁰ Et-Tabarâni

¹⁹¹ Ahmed

¹⁹² Mümtehine: 8

¹⁹³ Ahmed

“Allah’u Teâlâ onlar hakkında “Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların mümin kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar.”¹⁹⁴ ayetini indirdi. Urve dedi ki: Bana Âişe, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem gelen kadınları şu âyet ile imtihan eder olduğunu haber verdi: “Ey îmân edenler! Mümin kadınlar muhacirler olarak size geldikleri zaman onları imtihan edin. Çünkü Allah çok mağfired edici, çok merhamet eyleyicidir” kavline kadar. Urve dedi ki: Âişe şöyle dedi: İşte kadınlardan her kim bu âyetteki şartı ikrar etti ise, Rasûlullah o kadına konuşmakta olduğu bir kelâm olarak: “Ben seninle bey’at ettim” buyurdu. Allah’a yemîn ederim ki, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, bu beyatlaşma esnasında asla hiçbir kadının eline dokunmadı. Rasûlullah kadınlara ancak sözü ile beyat etti.”¹⁹⁵ Umeyme bint-u Rukayka’dan şöyle dediği rivayet edildi:

“İslam üzere Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e bey’at eden kadınlar arasında ben de geldim. Onlar şöyle dediler: “Ya Rasûlullah! Allah’a hiç bir şeyi ortak koşmayacağıımıza, hırsızlık yapmayacağıımıza, zina etmeyeceğimize, çocuklarımızı öldürmeyeceğimize, kendi tarafımızdan yapılmış bir iftirada bulunmayacağıımıza, bir marufta sana isyan etmeyeceğimize dair sana biat ediyoruz.” Bunun üzerine Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem: “Gücünüzün yettiği ve takat getirdiğiniz hususlarda!” buyurdu. Dedi ki: Onlar şöyle dediler: “Allah ve Rasûl’ü bize, bizden daha merhametlidir. Haydi gel sana bey’at edelim Ya Rasûlallah!” Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem de: “Ben kadınlarla tokalaşmam, ancak benim yüz kadına ilişkin sözüm, bir kadına ilişkin sözüm gibidir veya tek bir kadına ait sözüm misalidir” buyurdu.”¹⁹⁶ El-Buhârî, Urve’dan, Âişe radiyallahu anha’dan şöyle dediği rivayet edildi:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in eli, sahip olduğu bir kadın hariç hiçbir kadının eline dokunmadı.”¹⁹⁷ Kuşkusuz bu hadisler, El-Buhârî’nin Ummu Atiyye’dan rivayet ettiğine muarızdır. O şöyle dedi: }

{ “Bizler Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e İslâm üzere bey’at ettik. Bizim üzerimize “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamalarını” okudu. Ve bizi çılgınlıkla matem tutmaktan nehyetti. Bunun üzerine içimizden bir kadın elini geri çekti ve “Yâ Rasûlullah! Fulâne kadın bana yardım etmişti. Ben şimdi ona karşılığını vermek istiyorum! dedi. O da hiçbir şey söylemedi.”¹⁹⁸ Bu hadis, Rasûl’ün kadınlarla musafaha ile biat ettiğine delâlet eder. Delili ise, O’nun şu sözüdür: “İçimizden bir kadın elini geri çekti”. Zira bunun manası, onunla beraber olan diğer kadınlar, ellerini geri çekmediler. Bu demektir ki onlar elleriyle yani musafaha ile biat ettiler. Umeyme hadisi ise şöyle buyuruyor: “Ben kadınlarla musafaha etmem.” Âişe ise şöyle diyor: “Onun eli hiçbir kadının eline dokunmadı.” İşte bunda bir teâruz vardır. Musafaha ile biat hadisi, onun kadınlarla musafaha etmediğine dair hadisle teâruz eder. Bu hadis ile bundan önceki hadisler arasını cem etmek şöyle olur:

¹⁹⁴ Mümteherine: 10-12

¹⁹⁵ Buhari

¹⁹⁶ Malik, K. Câmi’a, 1556

¹⁹⁷ Buhari

¹⁹⁸ Buhari

Rasûl'ün bir fiili yapmayı reddetmesi, bir nehy değildir. Musafahadan nehye de delâlet etmez. Ancak bu, mubâhlardan bir mubâhtan onun imtina etmesidir. Bu da Rasûl'ün musafaha ile kadınlarla biatleşme fiilinin vâcib ve mendûb değil bilakis mubâh olduğuna dair bir karinedir. Çünkü Rasûl'ün kendisinin musafaha etmediğine dair sözü, musafahadan nehyetti demek değildir. Zira o, kati bir nehy değildir. Ancak bunun O'nun bir çok mubâhlardan içtinap etmiş olduğu gibi bundan da içtinap etmiş olması muhtemeldir. Nitekim O, evinde bir dirhem veya bir dinarla gecelemeden ve Nâfi'nin İbn-u Ömer'den hadisinde çobanın kavalını dinlemekten de içtinap etmiş ama çobanı inkar etmemiş ve onu engellememiştir. Ki bu ikrarına delâlet eder. Fakat onu dinlemekten içtinap etmiştir. Nitekim kertenkele, tavşan ve bunların benzerlerini yemekten içtinap etmiştir. Buna binaen Umeyme hadisi ile ondan önceki hadis arasında hiçbir teâruz yoktur. Umeyme hadisine dikkat çekmek gerekir ki ondaki teâruz şüphesi, ancak musafahayla biat hakkındaki Ummu Atiyye hadisene ilişkindir. Çünkü bu, biate hâssdır. O hadisler de biate hâssdır. Bunun üzerine teâruz şüphesi geliyor. Dokunmanın câizliğine delâlet eden delillere gelince; mesela şu ayet gibi: { } “**Veya kadınlara dokunduğunuz zaman**” Başka bir kıraatte ise { } “**Yahut kadınlara dokunursanız**”, bunlar delâlet-ul işaret ile erkeğin kadına dokunmasının cevazlığına delâlet ederler. Böylece Umeyme hadisi ile bu ayet arasında bir teâruz şüphesi yoktur. Çünkü bu ayet, her dokunmada âmmdır. Umeyme hadisi ise biate hâssdır.

Binaenaleyh Rasûl'ün bir şeyi yapmaktan imtina ettiğine ve onun o şeyi yapmayacağına dair tasrihine delâlet eden bir hadis vârit olduğu zaman, bu bir nehy değildir ve nehy de ifâde etmez. Rasûl'ün o şeyi başka bir vakitte yapmasıyla ve o şeyi emretmesiyle de teâruz etmez. Emirdeki her şey, Rasûl'ün yaptığı veya emrettiği o şeyin vâcib veya mendûb değil mubâh olduğuna dair bir karine olur. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem birçok mubâhlardan kaçındı.

Birbirine muarız oldukları gözüken ama aralarını cem etmenin mümkün olduğu hadislerden biri de Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in kendilerinde bir şeyden nehyettiği ve o şeyi emrettiği hadislerdir. Necis olanla ve haram kılınanlarla tedavi olmak bunlardandır. Bu minvalde necisle ve haram kılınanlarla tedavi olmaktan nehyeden hadisler vârit oldu. Vâil El-Hadramî'den şöyle rivayet edildi:

“Târik İbn-u Suveyd El-Cu'fî, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e hamr hakkında sordu. O da kendisini nehyetti. Yahut onu yapmasını kerih gördü. Bunun üzerine Târik: “Ben onu ancak ilâç için yapıyorum, dedi. Akabinde Rasûl: “O ilâç değildir. Lâkin derttir” buyurdu.”¹⁹⁹ Ebu Derdâ'dan şöyle dediği rivayet edildi: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Şüphesiz ki Allah, derdi ve devayı indirdi. Her dert için bir deva kıldı. Öyleyse tedavi olun, fakat bir haramla tedavi olmayın.”²⁰⁰ Ebu Hurayra'dan şöyle dediği rivayet edildi:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem habis olanla yani zehirle tedavi olmaktan nehyetti.”²⁰¹ Bu hadisler, Rasûl'ün, kendilerinde necis olanla ve haram kılınanla tedavi olmayı emreden hadislerden vârit olanla teâruz eder. Katâde'den, Enes'ten şöyle rivayet edildi:

¹⁹⁹ Müslim, K. Eşrebe, 3670

²⁰⁰ Ebu Davud, K. Tıb, 3376

²⁰¹ Ahmed

“Ukl ve Urayne’den insanlar Medine’ye Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in huzuruna geldiler de İslâm’ı söylediler. Akabinde: “Ey Allah’ın Nebi’si! bizler sürü sâhipleri idik, ekin sâhipleri değildik, dediler. Medine’yi sıhhatlerine uygun bulmadılar. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem onlara zekât develerini ve çobanı, o develerin içine çıkmalarını, onların sütlerinden ve sidiklerinden içmelerini emretti.”²⁰² Enes’den Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den şu rivayet edildi:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Abdurrahman İbn-u Avf ve Ez-Zubeyr İbn-u Avvâm’a, kendilerinde bulunan bir kaşıntı nedeni ile ipek giyme konusunda ruhsat verdi.”²⁰³ Et-Tirmizî bunu şu lafızla rivayet eder:

“Abdurrahman İbn-u Avf ve Ez-Zubeyr İbn-u Avvâm gazvelerindeki bitlenmeyi Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e şikayet ettiler. Bunun üzerine o da onlara ipek gömlek konusunda ruhsat verdi. Enes şöyle dedi: ben onu ikisi üzerinde gördüm”²⁰⁴ Bu iki hadis, necis olanla ve haram kılınanla tedavi olmayı câiz kılıyor. Birinci hadis, necis olduğu halde sidik içerek tedavi olmaya cevaz veriyor. İkinci hadis ise, haram olduğu halde ipek giyerek tedavi olmayı câiz kılıyor. Bunlardan önceki hadisler ise haram kılınanla ve necis olanla tedavi olmayı haram kılıyor. İşte teâruzda burada vaki oluyor. Bu hadisler arasını cem etmek şöyledir: necis olanla ve haram kılınanla tedavi olmaktan nehy, mekruhluğa hamledilir. Çünkü nehy, terkin talebidir, kesin veya kesin olmayan bir talep olduğuna delâlet eden bir karineye muhtaçtır. Rasûl’ün necis olanla ve haram kılınanla tedavi olmayı, bunlarla tedavi olmaktan nehyettiği vakit içerisinde câiz kılması, bunlarla tedavi olmaktan nehyinin kesin bir nehy olmadığına, mekruh olduğuna dair bir karinedir.

Birbirine muarız oldukları gözükken ama aralarını cem etmenin mümkün olduğu hadislerden biri de, mevzuları tek fakat koşulları muhtelif olan hadislerdir. Zeyd İbn-u Hâlid El-Cuhenî’den Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu diye rivayet edilen şu husus böyledir:

“**Dikkat ediniz! Size şahitlerin en hayırlısını haber veriyorum? Şahitlik istenmeden önce şahitliğini yapandır.**”²⁰⁵ Bu, İbn-u Ömer’den rivayet edilene teâruz eder. O şöyle dedi ki:

“Ömer, El-Câbiye’de bize hitâp ederek şöyle dedi: “Ey insanlar! Ben, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in bizim içerimizdeki kalkışı gibi sizin aranızda kalktım. O şöyle demişti: “**Size ashabımı sonra onların peşinden gelenleri sonra da onların peşinden gelenleri tavsiye ederim. Sonra yalan yayılacaktır. Hatta kişi yemin etmesi istenmediği halde yemin edecek, şahitliği istenmediği halde şahit, şahitlik edecektir.**”²⁰⁶ Bu hadiste Rasûl, şahitlik istenmediği halde şahitlik eden şahidi zemmediyor. Bundan önceki hadiste ise Rasûl, şahitlik istenmeden önce şahitliğini yapan kimseleri methediyor. Bunların, birbirlerine muarız oldukları gözüküyor. Bu iki hadis arasını cem etmek şöyledir: şahitlik istenmeden önce şahitlik eden şahidin methedildiği birinci hadis, hisbe şahitlikleri mevzusundadır. Öyle ki bu şahitlikler, Allah’u Teâlâ’nın hakkından olan hususlardaki şahitliklerdir. Mesela âzâd etmek, vakfetmek, genel vasiyet

²⁰² El-Buhârî

²⁰³ Ahmed

²⁰⁴ Tirmizî

²⁰⁵ Müslim, K. Akdiyye, 3244

²⁰⁶ Tirmizî, K. Fitne, 2091

v.b gibi. İşte bu şahit ki hisbe şahididir, şahitlerin en hayırlısıdır. Çünkü şahit, hisbe şahitliğini izhar etmemiş olsaydı, kesinlikle dinin hükümlerinden bir hüküm ve Şeriatın kaidelerden bir kaide zayı olurdu. Bunun bir benzeri de kendisinde bir hak konusunda bir insana ilişkin şahitlik sahibinin bilmediği bir şahitliği olan sonra o kimseye gelip o şahitliği kendisine haber veren kimselerdir. Rasûl'ün, şahitlik istenmeden önce şahitlik eden şahidi zemmettiği ikinci hadise gelince; bu, kul haklarında şahitlik mevzusundadır. Böylece mevzuları tek olsa da, iki hadisin de koşulları muhtelifdir.

Birbirine muarız oldukları gözüken ama aralarını cem etmenin mümkün olduğu hadislerden bir diğeri de, mevzuları tek fakat halleri muhtelif olan hadislerdir. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in eşi, Âişe radiyallahu anha'dan rivayet edilen şu husus böyledir. O şöyle dedi:

“Rasûlullah

Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Bedir tarafına doğru çıktı. Harratu'l-Vebera'ya varınca kendisine bir adam yetişti ki, ondan cüret ve kahramanlıkla bahsediliyordu. Bu sebeple Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in ashâbı onu gördüklerinde sevindiler. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e yetişince ona: “Sana tâbi olmak ve seninle beraber yaralanmak için geldim” dedi. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kendisine: “Allah'a ve Rasul'üne îmân ediyor musun?” diye sordu. “Hayır!” dedi. “Öyle ise dön! Ben asla bir müşrikten yardım almam!” buyurdular. Âişe der ki: Sonra gitti. Ağacın yanına vardığımızda o adam Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e yine yetişti; ve ona ilk defa söylediği gibi söyledi. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem de ona ilk defa söylediği gibi söyledi. “Öyle ise dön! Ben asla bir müşrikten yardım almam!” buyurdu. Sonra döndü: Ve Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e Beydâ'da yetişti. O da ilk defa dediği gibi: “Allah'a ve Rasul'üne îmân ediyor musun?” diye sordu. Adam: “Evet!” cevâbını verdi. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem ona: “O halde yürü!” buyurdular.”²⁰⁷ Hubeyb İbn-u Abdurrahman'dan, babasından, dedesinden şöyle dediği rivayet edildi:

“Ben Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e geldim. O, ben ve kavimimden bir adam gazve yapmak istiyorduk. Biz, Müslüman olmamıştık. Dedik ki: “Biz, kavmimizin kendileriyle birlikte şahit olmak istemediğimiz bir şahitliğe şahitlik etmelerinden utanıyoruz.” Müslüman oldunuz mu? Diye sordu. “Hayır” dedik. “Biz, müşriklere karşı müşriklerden yardım almayız.” Buyurdu. Biz de Müslüman olduk ve onunla birlikte müşahade ettik.”²⁰⁸ Enes'ten, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edildi:

“Müşriklerin ateşi ile aydınlanmayınız. Yüzükleriniz üzerine Arapça nakşetmeyiniz.”²⁰⁹

Ebu Humejd Es-Sâidi'den şöyle dediği rivayet edildi:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem yola çıktı. Nihayet El-Veda yamacına ulaştığında bir de ne görsün: süvariler. “Kim bunlar?” diye sordu. “Beni

²⁰⁷ Müslim, K. Cihâd, 3388

²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, Mûs. Mekkiyyin, 15203

²⁰⁹ Nesei, K. Zinet, 5114

*Kaynukâ', Abdullah İbn-u Selâm guruhu" dediler. "Müslüman oldular mı?" diye sordu. "Hayır, bilakis onlar dinleri üzeredirler" dediler. "Onlara söyle geri dönsünler. Zira biz müşriklerden yardım almayız." buyurdular"*²¹⁰ Bu hadisler, müşriklerden yardım almanın câizliği konusunda vârit olan hadislerle teâruz ederler. Zî Mahber'den Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'i şöyle buyururken işittim dediği rivayet edildi:

"Rumlarla karşılıklı güvenli bir sulh yapacaksınız. Sizler ve onlar, gerinizdeki bir düşmanla savaşacaksınız."²¹¹ Et-Tirmizî, Ez-Zuhrî'den şöyle tahric etti:
"Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kendisiyle beraber savaşan Yahudi'den bir kavme (ganimetten) hisse verdi." Ve şöyle rivayet etti:

*"Kuzmân, Uhud günü Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in ashabıyla birlikte çıktı. O müşrikti. Beni Abduddâr'dan, müşriklerin livasını taşıyanlardan üç kişiyi katletti."*²¹² Bu hadisler, müşriklerden yardım almanın cevazlığına delâlet ederler. Önceki hadisler ise müşriklerden yardım almanın câiz olmadığına delâlet ederler. Böylece bunların birbirlerine muarız oldukları görülür. Aralarını cem etmek şöyledir: Aîşe hadisinde, Rasûl'ün kendisinin bir müşrikten yardım almaktan nefyi vardır. Rasûl'ün bir fiil yapmayı reddetmesi, ondan nehye delâlet etmez. Çünkü bunun, onun herhangi bir mubâhtan kaçındığı gibi bundan da kaçınması muhtemeldir. Bilakis bu, kendi hilafına olan emrin veya kendi hilafına olan fiilin, vâcib, mendub ve de mubâh olmadığına dair bir karinedir. Bu sebeple bu hadiste hiçbir teâruz yoktur. Ebu Humejd Es-Sâidî hadisine gelince; o bu hadiste şöyle dedi:

"Biz müşriklerden yardım almayız.", bu O'nun için ve ümmet için âmmdır. Bu nedenle nehy ifâde eder. Fakat mevzusu, şahıs değil, kendi sancakları altında savaşan bir süvari hususudur. Öyleyse nehy, kendi sancağı altında savaşan bir ordudan yardım almak hakkında olur. Rasûl'ün yardım aldığı hadisler ise fertlerden yardım almıştır. Dolayısıyla hadislerdeki hal muhtelifdir. Yardım almak hakkındaki nehy, ancak kendi sancağı altında savaşan ordudan yardım almak hakkındadır. Câiz olan ise sadece fertlerden yardım istemektir. Enes hadisine gelince; **"Ateş"**, varlıktan bir kinayedir. Bu bağlamda kabile, harp ilanını işaret etmesi için kendisine ait bir ateş yakar. Onun ateşiyle aydınlanmak, varlığı altına girmektir. Nehyedilen işte budur. Rumlar hadise ise, onlar bize cizye vermişler ve bizim himayemiz altına girmişler demektir. Çünkü sulh, bunu gerektirir. Onlar, bizim sancağımız altında savaşırılar. Buna binaen bu hadisler arasında hiçbir teâruz yoktur. Çünkü müşrikten yardım almak hakkındaki nehy, bir ordu ve kendi sancağı altında olması vasfıyla ondan yardım almak halindedir. Müşrikten yardım almanın câizliği ise ancak fert veya İslâm sancağı altındaki bir ordu olmaları halindedir.

Birbirine muarız oldukları gözüken ama aralarını cem etmenin mümkün olduğu hadislerden bir diğeri de Rasûl'ün genel bir nehye bir husustan nehyettiği ve belli bir halde de o hususu mubâh kıldığı hadislerdir. Belli bir hal, istisna makamında olur. Yani mubâh kıldığı halin zıddı, nehy için bir illet olur. Ebu Hirâş'dan, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in ashabından bir adamdan rivayet edilen şu husus böyledir. O dedi ki: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

"Müslümanlar üç şeyde ortaklıklar: Su, mera ve ateş."²¹³ Bu hadis, Taif ve Medine'de su pınarlarının kendileri için bir ferdi mülkiyet olarak mülk edinilmesini fertlere mubâh kıldığına dair

²¹⁰ Hafız Ebu Abdullah, Eş-Şevkânî

²¹¹ Ebu Davud, K. Cihâd, 2386

²¹² Eş-Şevkânî

²¹³ Ahmed b. Hanbel, Baki Müs. Ensâr, 22004

Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den sabit olan hususla teâruz eder. Ama aralarını cem etmek mümkündür. Şöyle ki, Rasûl'ün mülkiyetlerini fertlere mubâh kıldığı sular, cemaatin kendilerine bir ihtiyacı olmadıklarıdır. Cemaatin ihtiyacından arta kalanlardır. Bunun delili, Rasûl başka bir hadiste şöyle buyuruyor: **“Muhtaç olmadıktan sonra su fazlalığı men edilmez.”**²¹⁴ Bunun manası şudur: Ferdi mülkiyet olarak mülk edinilen su, cemaatin kendisine bir ihtiyacı olmadığı sudur. Bu nedenle bunun zıddı, ki cemaatin kendisine bir ihtiyacı olduğu sudur, insanların kendisine ortak oldukları sudur. İşte bu da insanların kendisine ortak olmalarının bir illeti olur. Binaenaleyh iki hadis arasında hiçbir teâruz yoktur.

İşte birbirlerine muarız gözüken hadislerin hepsi böyledir. Bunlar tetkik edildiğinde aralarında mevcut olan ihtilaftan dolayı birbirlerine muarız olmadıkları belirir. Buradan açığa çıkar ki Rasûl'ün kavilleri arasında hiçbir teâruz yoktur. Tek bir hal müstesnadır. O da nesih halidir.

²¹⁴ Ahmed

KİTAP VE SÜNNETLE İSTİDLÂL

Kitap ve sünnetle istidlâl, Arap lüğatini ve onun kısımlarını bilmeye bağlıdır. Çünkü o, Arap lüğatiyle vârit olmuştur. Zira o, onların lüğati ile nazil oldu. Allah’u Teâlâ şöyle buyuruyor: **“Apaçık Arapça lisani ile”**²¹⁵ Bu nedenle lüğat konularının ve kısımlarının zikredilmesi kaçınılmazdır. Sözün kısımlarından bahsedilecek olan sadece hükmün istinbatıyla ilgili olanıdır. Zira Usul-ul fıkhıta başkasının bahsedilmesi için bir ihtiyaç yoktur. Sonra kitap ve sünnetin her biri, haber ve inşâyâ ayrılır. Fakat usulcü, genellikle kendisiyle hükmün sabit olmamasından dolayı haberlere değil, sadece inşâyâ bakar. Buradan hareketle kitap ve sünnet hakkındaki söz, emir-nehî, âmm-hâss, mutlak-mukayyet, mücmel-mübeyyen, nâsıh-mensûh diye taksim edilir. Buna binaen lüğat bahsinin özetlenmesi ve o ikisi yani kitap ve sünnet içerisindeki bu kısımların özet olarak bahsedilmesi gereklidir ki kitap ve sünnetle şer’î hükümler üzerine istidlâl mümkün olsun.

²¹⁵ Şuara: 195

LÜGAT BAHİSLERİ

Lügatler, manalar için konulmuş lafızlardan ibarettir. Lafızların manalara delâleti, vâd'ının (lügat koyan) vad'ından istifâde edildiğine göre, vad'ı sonra da lafızların delâletini bilmek kaçınılmazdır. Vad'ı, bir lafzın bir manaya tahsisidir. O halde birincisi itlak edildiği zaman ikincisi anlaşılır. Lügatin konuluş sebebi şudur: şüphesiz insan kendi cinsinden diğer insanlara muhtaçtır. Çünkü o, bedeni muhafaza etmek ve onu sıcaktan, soğuktan, düşmandan korumak için yaşamda gıdaya, elbiseye, meskene ve silaha muhtaç olması sebebiyle kendi başına hareket etmeye muktedir değildir. Bunun için o, başka insanoğluyla birlikte olmak zorundadır. Bundan dolayı insanın insanla birlikteliği tabii bir husustur. Doğal olarak da insan içtimâidir. İnsanlar arasındaki bu birliktelikte, biri diğerinin nefsinde olanı bilmedikçe yardımlaşma gerçekleşmez ve ihtiyacı gidermek gibi ondan gözetilen gâye tahakkuk etmez. Bu sebeple kendisi ile tarifin hâsıl olacağı bir şeye muhtaç olundu. Buradan hareketle lügatlerin vad'ı geldi. Çünkü zihindeki şeyi tarif, ancak lafızla veya işaretle veya misalle (örnekleme) gerçekleşir. Lafız, umûmundan dolayı işareten veya misalden daha faydalıdır. Zira lafız, murât edilen o manalar karşılığında lafzın vad'ı imkânından dolayı mahsûs ve makûl olsun mevcudatı, mümkün veya mümteni olsun malumatı kapsar. İşaret bunun hilafıdır. Çünkü onun makulat, gaip ve ma'dûm (olmayan) karşılığında vad'ı mümkün değildir. Misalde onun hilafıdır. Çünkü her şey için mutabık düşeceği bir misalin hâsıl olması imkânsız veya zordur. Çünkü mücessem misaller, ma'dûmatı ifa etmezler. Misalin ifası farz edilse bile bunda külfet vardır. Ayrıca lafız, işaret ve misalden daha kolaydır. Çünkü lafız, sestem meydana gelen harflerden mürekkeptir. Lafız, insandan doğal olarak hâsıl olur. Onun, nefiste olanı ifâde etmek için bir vesile olarak ittihaz edinilmesi, daha zahir ve daha evladır. Bundan dolayıdır ki lügatlerin konuluş sebebi, nefiste olanı ifâde etmektir. Konulanlar ise, harflerden mürekkep lafızlardır. Bu lafızların konuldukları eşyaya gelince; onlar haricî değil zihnî manalardır. Çünkü bir şey için vad'ı, onun tasavvurundan bir feridir. Mesela insan için vad'ı irade edildiğinde zihinde insan suretini hatırlamak gerekir. İşte bu zihnî suret, haricî mahiyet değil, insan lafzının kendisi için konulduğu hususun ta kendisidir. Lafız, fikirden başkadır. Fikir, vakıa üzerine hükümdür. Zira fikir, vakıanın ihsas vasıtasıyla bu vakıayı yorumlayan sabık malumatla birlikte zihne nakledilmesinden ibarettir. Halbuki lafız böyle değildir. Çünkü lafız, ne vakıanın hakikatine ne de onun üzerine hükme delâlet için konulmadı. Bilakis lafız, ister vakıaya uygun düşün isterse ona uygun düşmesin, zihinde bulunanı ifâde etmek için konuldu. Çünkü lafzın itlak edilmesi, haricî değil, zihnî manalarla birlikte döner. Biz, bir şeye şahit olup, onun taş olduğunu sandığımızda, o şeye taş lafzını kullanırız. Ona yaklaşp, onun bir ağaç olduğunu sandığımızda, ona ağaç lafzını kullanırız. Sonra onun bir beşer olduğunu sandığımızda, ona beşer lafzını kullanırız. Haricî mana, lafzın değişmesiyle değişmedi. Bu da vad'ın haricî mana için değil bilakis zihinde olan için olduğuna delâlet eder. Aynı şekilde, şayet, Zeyd ayaktadır, dersek, bunu hariçte mevcut olan Zeyd'in kıyâmı için koymuş oluruz. Sonra Zeyd oturur veya yürür veya uyursa, Zeyd iptal olmamakla beraber, söz iptal olur. Bu da vad'ın, halihazırdaki hakikat için değil, ancak zihinde olan için olduğuna delâlet eder.

Lafızlar, hakikatlere delâlet değildir. Ancak onlar, zihinde olanı tabirdir. Onlar bazen hakikate mutabık olurlar bazen de ona muhalif olurlar. Onlar yani lafızlar, vad'ın, fâiliyet, mefûliyet ve benzerleri gibi, bazılarını bazılarına eklemekle müfretler arasında isnâdî veya takyîdî veya izâfî nispet ifâde etmesi ve mürekkeplerin, oturmak ve ayağa kalkmak gibi, manalar ifâde etmeleri için konuldu. Mesela, Zeyd ayakta durdu lafzı, bununla medlulü hakkında kıyamla veya başkasıyla haber vermenin ifâde edilmesi için konuldu. Vad'ıdan maksat, lafızlarla müfret manalarını ifâde etmek yani o manaları tasavvur etmek değildir. Bilakis lafzın vad'ıdan maksat, tabirin meydana gelebilmesi için nispetin ifâde edilmesidir. Yani vad'ıdan kasıt, lafzı, zihinde olanı tabir etmek maksadıyla nispet ifâde edecek şekilde kılmaktır.

Lügatleri vad'ı edene gelince: lügatlerin hepsi ıstılâhîdir. Onlar, Allah'ın vad'ından değil, insanların vad'ındandır. Yani insanlar, onları ıstılâh edindiler. Arap lügati de sair lügatler gibidir. Onu, Araplar koydu ve onu ıstılâh edindiler. Bu nedenle o, Allah'u Teâlâ'dan tevkîfi değil, Arapların ıstılâhındandır. Zira onu El-Bâri Teâlâ koymuş olsaydı, onu bizleri dikte ettirseydi yani onu bizlere bildirseydi, bu tevkîf ancak O'nun yollarından bir yolla yani ya vahiyle yada Allah'u Teâlâ'nın bu manalar için lafızları koyduğuna dair akılda zaruri bir ilim yaratmakla olurdu. Vahiy yoluyla tevkîfe gelince; batıldır. Çünkü bu, Rasullerin bi'setini lügatlerin bilinmesine takdim edilmesini gerektirir. Ki Allah'ın koyduğu lügatleri onlara öğretsinler. Bundan sonra onlara risâleti tebliğ etsinler. Fakat bi'set, Allah'u Teâlâ'nın şu kavlından ötürü sonradır:

“Biz her Rasûl'ü ancak kavminin lisanı ile gönderdik.”²¹⁶ Böylece sabit olur ki lügat, Allah'tan tevkîfi değildir. Zarurî ilim yaratmak yoluyla tevkîfe gelince; keza bu da batıldır. Çünkü bundan, ilmin meydana gelmesiyle değil, zorunlu olarak Allah'u Teâlâ'nın bilinmesi lazım gelir. Çünkü Allah'ın lügati koymasıyla zarurî ilmin meydana gelmesi, Allah'ı zarurî bilmeyi gerektirir. Ama Allah'u Teâlâ'nın bilinmesi, zorunlu yolla değil, ancak ilmin meydana gelmesiyledir. Böylece Allah'ı bilmek, zorunlu olarak olmaz. Ancak ilmin meydana gelmesiyle olur. Bununla lügatlerin tevkîfi olmadıkları sabit olur. Onların tevkîfi olmadıkları sabit olduğuna göre beşerin vad'ından olurlar. Yani beşerden bir ıstılâh olurlar.

Allah'u Teâlâ'nın şu sözüne gelince: **“Adem'e isimlerin hepsini öğretti.”**²¹⁷ Bundan maksat, lügatler değil, eşyanın müsemmalarıdır. Yani ona, eşyanın hakikatlerini ve özelliklerini öğretti. Yani ona eşya üzerine hüküm vermek için kullanacağı malumatları verdi. Zira vakıayı ihsas, üzerine hüküm vermek ve hakikatini idrak etmek için tek başına kafi değildir. Bilakis onlar vasıtasıyla vakıayı yorumlayacak sabık malumatlar gerekir. Allah'u Teâlâ, Adem'e isimleri yani eşyanın müsemmalarını öğretti. Ona hissettiği eşya üzerine hüküm vermeye muktedir olacak malumatlar verdi. Kuran'ın isimler kelimesiyle ifâde etmesine gelince; şüphesiz ki o, isim kullandı ama müsemma kastetti. Nitekim vakıa da buna delâlet eder. Çünkü Adem, eşyayı tanıdı, lügatleri tanımadı. Bir mahiyeti tanıtan ve bir hakikati keşfeden her şey, öğrenim ve bilgi mahallidir. Lügat, sadece ifâde etmek için bir vesiledir, başka değil. Ayetin siyakı delâlet eder ki () **“İsimlerin hepsini”** kelimesinden kasıt, müsemmalarıdır yani hakikatler ve özelliklerdir. Allah'u Teâlâ'nın

²¹⁶ İbrahim: 4

²¹⁷ Bakara: 31

“Semaların ve yeryüzünün yaratılması, lisanlarınızın farklılığı O’nun ayetlerindedir.”²¹⁸ yani lügatleriniz, sözüne gelince; bunda lügatlerin Allah’ın vad’ından olduğuna dair hiçbir delâlet yoktur. Çünkü ayetin manası şudur: sizin lügatlerde farklılaşır olmanız, Allah’ın kudretine ilişkin delillerdendir. Yoksa manası, Allah farklı lügatler koydu, değildir. Ayet yani delil, lügatlerin farklılığıdır. Yoksa Allah’ın lügatleri koyması farklıdır, değildir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözüne gelince:

“Onlar ancak sizin ve babalarınızın isimlendirdiği isimlerdir. Allah onlar hakkında bir sultan indirmedir.”²¹⁹ Allah’u Teâlâ, onları isimlendirmeye karşılık zemmetmedi. Ancak onları, ilahlar olduklarına itikat etmeleriyle birlikte ilah lafzını putlara kullanmalarından dolayı zemmetti. Zira Lât, Uzza ve Menât, putların özel isimleridir. Diğer isimlerin değil, bunların zemme hâss kılınma karinesi, buna bir delildir. Binaenaleyh bu ayetlerde lügatlerin tevkîfî olduklarına dair hiçbir delâlet yoktur. Böylelikle açığa çıkar ki, lügatlerin Allah’tan tevkîfî olduklarına dair hiçbir şer’i delil yoktur. Aksine müşahede edilen vakıa, onların insanlardan bir ıstılâh olduğudur. Onlar, beşerin vad’ıdır, Allah’tan değildir.

Arap Lügatini Bilmenin Yolu

Arap lügati, Arapların ıstılâh edindikleri bir ıstılâhtır. Belirli manalara delâlet için belirli lafızlar koydular. Nitekim semâ, arz, mâ lafzını, belirli manalara delâlet için koydular. Keza kur’u lafzını, hayız ve temizlik için, cevni lafzını, beyaz ve siyah için, selîm lafzını, yılan sokmuş kimse ve âfetten salim olan için koydular, v.b... Madem ki Arap lügati, onların bir ıstılâhıdır, onu bilmenin yolu da onu kendilerinden almaktır. Onlar, şu lafız, şu mana için veya şu mana da, şu lafız için konuldu dediklerinde, onların sözleri kabul edilir, ona teslim olunur. Münakaşa yapılmaz. Çünkü ıstılâhta meşâh (tartışma) yoktur. Zira mesele, ıstılâh edindikleri vad’ın meselesidir. Aklî bir mesele değildir. İdrakle ilgili de değildir. Bunun için Arapların lügat hakkında söylediklerine teslim olunur. Zira lügat, onların bir ıstılâhıdır. Araplardan kasıt, Arapça lisanının ifsadından önce Arap lügatini konuşan ekhâh (saf, halis) Araplardır. Bunlardan bir kısmı Hicrî dördüncü Asra kadar devam ede geldi. Çölde iskan ediyorlardı. Lügatleri ifsat olmamıştı. Bu nedenle bunlardan alınır. Bunlardan alma yoluna gelince; sahih rivayet yoludur. Lafza, Arapça bir lafız olarak itibar edilebilmesi için, sahih rivayetle Araplardan rivayet edilmesi zorunludur. Buradan hareketle Arap lügatini bilmenin yolu, mütevatir nakil ve haberi âhâddır. Mütevatir nakil, malum olandır. Şöyle ki şekkin varlığıyla birlikte onda şek edilmez. Yani şekkin bulunmasını kabul etmeyendir. Aynen cevherin adını cevher olarak, arazi da araz olarak v.b isimleri semâ, arz, sıcak, soğuk v.b gibilerini, bilmemiz gibi. Bil ki bunların müdriki, ancak kati tevatürdür. Âhâd’a gelince; bu, bizim için malum olmayan ve hakkında da hiçbir tevatürün bulunmadığı husustur. Bununla zannın tahsil yolu, ancak âhâd haberlerdir yani âhâd nakildir. Nitekim lügat araştırmacısı edebiyatçılarından, El-Halîl, El-Esam’î v.b gibi, ananeli rivayet edilen lafızlar gibi.

²¹⁸ Rum: 22

²¹⁹ Necm: 23

Arap lügati lafızlarının kahir ekseriyeti, birincisinden yani mütevatirdendir. Onlardan azı, ikincisinden yani âhâddandır. İşte Arap lügatini bilmenin yolu budur. O da ya tevatür yada âhâd olarak Araplardan sahih rivayettir. Bu ikisinden başka bir yol yoktur. Akıla gelince; Arap lügatini bilme konusunda bir faydası olmaz, hiçbir kıymeti de yoktur. Çünkü mesele, lügati koyan kimselerden bir nakil meselesidir, idrak meselesi değildir. Ve çünkü akıl, ancak vâcibâtın vücubiyle, muhallerin muhalliği ile müstakildir. İki câizden birinin vukuuna ise akıl ihtida edemez. Lügatler ise bu kabildendir. Çünkü onlar, vad'a bağlıdır. Zira muayyen bir lafzın, muayyen bir mana için vad'ı, mümkünâttandır. Akıl ise, vad'ı edenin bu veya şu lafzı, bu veya şu mana için koyduğuna dair bir idrak ile müstakil olması mümkün değildir. Çünkü bu, vad'ı edenden nakle bağlıdır. Bundan ötürü lügatte akıla mahal yoktur. Bilakis bilgisi, vad'ı edenden nakle bağlıdır. Muarraf²²⁰ ceminin umûm için olduğu bilgisi akılla gerçekleşti. Çünkü ona istisna, dahil olur, diye söylenene gelince; durum halbuki böyle değildir. Aksine bu, nakil yolundan bilinmektedir. Zira istisna, lafzın ele aldığı şeyin ihraç edilmesidir, diye bize nakledildi. Bundan da biz, muarraf ceminin umûm için olduğunu anladık. Vad'ı edenin bu lafzı bu mana için koyduğuna hüküm veren tek başına akıl olmaz. Sadece akıl, vad'ı edenden nakledilenden, bu lafız bu manayı eda diye anlar. Akıl, tıpkı İslâmî devletlerin varlığı Aleyhissalatu Vesselam'ın

“İki halifeye biat edildiği zaman onlardan sonra geleni öldürün.”²²¹ sözünden dolayı değildir, diye anlayan kimseler gibidir. İslâmî devletin taaddüdünün câiz olmadığı hükmünü, akıl koymadı. Ancak bunu Şerîat getirdi. Bu, şer'î bir hükümdür, aklî bir hüküm değildir. Akıl bunu ancak şer'î nasstan anlar. Aynı şekilde lügat da böyledir. Muarraf ceminin umûm için olması, akıldan değildir. Ancak o, Arapların vad'ındandır. O, Arapların ıstılâhındandır, akıldan değil. Tek başına akıl, kesinlikle lügati bilmenin yolu olamaz. Ancak lügati bilmenin iki yolu vardır, başka değil. Birincisi: Tevatür. İkincisi: Âhâd. Yada başka bir ifâdeyle lügati bilmenin yolu, rivayettir, başka değil.

Lügatin Lafızları Ve Kısımları

Araplar, muayyen manalara delâlet için muayyen lafızlar koydular. Lafız, manaya delâlet edendir. Mana ise, lafızla delâlet olunandır. Bunun için lügat bahisleri, yalnızca lafızlar hakkındaki bahislerdir. Lafızlar ve manalar hakkındaki bahisler, manalar hakkındaki bahislerdir. Bundan dolayı vad'ı edilen lafızlar, üç kısımdır: Birincisi: yalnızca delâlet eden içindir yani lafız içindir. İkincisi: delâlet eden ve medlûl itibariyledir. Üçüncüsü: yalnızca medlûl içindir.

²²⁰ başına elif lam takısı giren isim

²²¹ Müslim, K. İmârat, 3444

Yalnızca Delâlet Eden İtibarıyla Lafzın Taksimi

Lafız, yalnızca delâlet eden itibarıyla yani lafızların delâleti itibarıyla üç kısma ayrılır: Birincisi: Delâlet-ul Mutâbakat. Bu, lafzın müsemmanın tamamına delâletidir. İnsanın, konuşan hayvana delâleti gibi. Böyle adlandırıldı, çünkü lafız, manasına mutabık düştü. İkincisi: Delâlet-ul Tazammun. Bu, lafzın müsemmanın cüzüne delâletidir. İnsanın sadece hayvana yada sadece konuşana delâleti gibi. Lafız bunu tazammun ettiğinden dolayı böyle isimlendirildi. Yani medlûl mananın, vad'ı edilenin içerisinde olmasından ötürü tazammun olarak adlandırıldı. Üçüncüsü: Delâlet-ul İltizâm. Bu da lafzın, lazıma delâletidir. Aslanın şecaate delâleti gibi. Medlûl mananın, vad'ı edilenin lazımı olmasından ötürü böyle isimlendirildi. Lüzûmda muteber olan, zihnî lüzûmdur. Yani Delâlet-ul İltizâm ancak zihnî lâzımda tasavvur edilir. Zihnî lâzım ise, zihnin, lafzı işittiğinde intikal ettiği şeydir. İster bu şeyin, zihnî lüzûmla beraber keza hariçte de lâzımı olsun, döşek ve irtifâ gibi. İsterse hariçte lâzımı olmasın, körlük ve görmek gibi. Bu da sadece hâricî lâzımda gelmez. Çünkü zihin lafzı işittiğinde ona intikal etmezse, asla delâlet hâsıl olmaz. Bu lüzûmluluk, şarttır, mûcip değil. Yani tek başına lüzûmluluk, Delâlet-ul İltizâm'ın husulünde sebep değildir. Bilakis sebep, lafzın kullanılmasıdır. Lüzûmluluk ise, şarttır. Lafız, delâleti itibarıyla mürekkep ve müfredde ayrılır. Çünkü eğer lafzın parçası, lafızla ifâde edilen mananın parçasına delâlet ediyorsa, mürekkeptir. İster bu mürekkep, isnad terkîbi olsun, Zeyd ayağa kalktı ve Zeyd ayakta, sözümüz gibi. İsterse mecz terkîbi olsun, on beş ve ba'labekke gibi. İsterse de izafet terkîbi olsun, Zeyd'in oğlu ve evin kapısı gibi. Eğer lafzın parçası, manasının parçasına delâlet etmiyorsa, müfreddir. Bunun nedeni ise lafzın asla bir parçası olmaz, harfi cerr "Be" si gibi. Yahut bir parçası olur ama lafzın manasının parçasına delâlet etmez, Zeyd gibi. Zira Ze veya Ye veya De, her ne kadar bunlardan herhangi biri alfabe harfine delâlet etse de fakat Zeyd bunların manalarından yani medlûllerinden bir parça değildir. Halbuki o, muayyen zattır. Aynı şekilde özel isimler olarak Abdullah, Tebede Şeran v.b de böyledir. Yani bir şahsa özel isim olmalarından dolayı bunlarla adlandırıldılar.

Müfred

Müfred, üç kısma ayrılır: İsim, fiil ve harf. Çünkü müfred lafız, ya manası müstakildir. Yada manası müstakil değildir. Şayet manası müstakil değilse, harftir. Çünkü harfin, kendisi için konulduğu manası, ancak bir manaya delâlet eden başka bir lafzı itibara alarak anlaşılır. Ki bu mana da onun manasının yani harfin manasının müteallikidir. Zira senin "Dirhemlerden aldım" sözünden "Dirhemler" lafzı, bir manaya delâlet eder. Ki bu mana "Min" medlûlünün müteallikidir. Çünkü "Min" in delâlet ettiği tabîz (kısmilik), dirhemler manasına mütealliktir. Eğer müfred lafzın manası müstakilsen yani manası, başka bir lafza ihtiyaç olmadan anlaşılıyorsa, bakılır. Şayet heyetiyle yani sarf haliyle, üç zamandan birine: maziye, şimdiki zamana ve gelecek zamana delâlet ediyorsa, fiildir, ayağa kalktı, ayağa kalkıyor ve ayağa kalk, gibi. Şayet heyetiyle zamanlardan birine delâlet etmiyorsa, isimdir. Çünkü isim, asla bir zamana delâlet etmez, Zeyd gibi. Yahut zamana delâlet eder, ama heyetiyle değil, bilakis zatıyla, sabah, akşam üstü, dün, şimdi ve yarın gibi. Bunun için müfred, üç kısma ayrılır: harf, fiil, isim.

İsim

İsim, kendi başına manaya delâlet eden şeydir. İsme, bünyesi için manasından hariç olan zaman lazım gelmez. O yani isim, ya küllî olur yada cüzî olur. Çünkü isim, mefhûmuna bir çoklarının iştirak etmesi uygun olacak şekilde olur veya uygun olmaz. Eğer birincisi olursa, küllîdir. İkincisi olursa, cüzîdir. Zira küllî, aynı şeyin tasavvurunun kendisine ortaklığın vukuuna mani olmayan şeydir. İster bu ortaklık vaki olsun, insan, hayvan ve katip gibi. İsterse imkanıyla birlikte ortaklık vaki olmasın, güneş gibi. İsterse de muhalliğiyle beraber ortaklık vaki olmasın, ilah gibi. Yani eğer lafzın manası, ortaklık kabul ederse, küllîdir. Cüzîye gelince: manasına birçoklarının iştirak etmediği şeydir. Mesela bir adama özel isim olarak Zeyd gibi ve mesela (,) “O” zamirleri gibi. Zira “Zeyd” ve “O” lafzının manası, ortaklık kabul etmez. Onun için cüzî olur. Küllî, eğer fertlerindeki manası, şiddet, evleviyat ve evveliyat olarak, farksız müsavi ise, Mütevâtî’dir, insan lafzı gibi. Çünkü fertlerden her bir ferdin, canlılık ve konuşkanlık hususunda diğerine karşı üstünlüğü yoktur. Aynı şekilde at lafzı da böyledir. Çünkü fertlerinden her bir ferdin, diğerine karşı fazlalığı yoktur. Mütevâtî’ olarak adlandırıldı, çünkü birbirine muvafıktır. Falan ve falan tevâtü etti yani ittifak ettiler, denilir. Fertlerindeki küllînin manası eğer muhtelif olursa, Müşekkek’tir, varlık ve beyaz lafzı gibi. İster onun muhtelifliliği vücûb ve imkân yoluyla olsun, varlık gibi. Çünkü varlık, El-Bârî hakkında vâcib, başkası hakkında ise mümkündür. İsterse müstağni ve muhtaç yoluyla olsun, varlık gibi. Varlık, mahalden müstağni olmalarıyla beraber cisimlere, mahalle muhtaç olmalarıyla beraber arâzlara kullanılır. İsterse de ziyâde ve noksan yoluyla olsun, nur gibi. Zira güneşteki lambadakinden daha çoktur. Müşekkek olarak isimlendirildi, çünkü kendisine bakan kimse, hakikati tek olması sebebiyle Mütevâtî’ midir? Yahut aralarında ihtilafın varlığından dolayı Müşterek midir? diye şekke düşer.

Küllî de keza iki nevidir: cins ve müştak. Çünkü küllî eğer muayyen olmayan zata delâlet ederse, at, insan, siyah v.b gibi, ki bunlar aynı mahiyete delâlet edenlerdendir, o zaman cinstir yani cins isimdir. Cins isim, zihnî hakikat için zihnî hakikat olduğundan dolayı konulmuş lafızdır. Eğer küllî, muayyen bir sıfat sahibine delâlet ederse, müştaktır, siyah kimse ve atlı kimse v.b gibi.

Cüzîye gelince: bu da iki nevidir; özel isim ve zamir. Çünkü lafız, delâletiyle müstakilse yani kendisini tefsir eden bir şeye muhtaç değilse, özel isimdir, Zeyd ve Abdullah gibi. Eğer müstakil değilse şöyle ki kendisini tefsir eden bir şeye muhtaçsa, zamirdir, mesela o gibi. Çünkü zamirler için kendilerini tefsir eden bir şey olmalıdır. Harf ile zamir arasında fark şudur: Harf, asla manasıyla müstakil olmaz. Harfin manası ancak manası, bunun manasına müteallik olan bir lafzın varlığıyla anlaşılır. Zamir ise, kesinlikle manasıyla müstakil olur. Manası, başka bir lafza muhtaç olmaksızın anlaşılır. Manası da herhangi bir lafzın manasına müteallik değildir. Ancak sadece tefsire muhtaçtır. Bunun için zamir, isimdir. Harfe mugayirdir.

Yalnızca Medlûl İtibarıyla Lafzın Taksimi

Yalnızca medlûlü itibarıyla lafız, beş kısma ayrılır: Birincisi: lafzın medlûlünün bir mana olması. İkincisi: müstamel müfred lafız olması. Üçüncüsü: mühmel müfred bir lafız olması.

Dördüncüsü: müstamel mürekkep bir lafız olması. Beşincisi: mühmel mürekkep bir lafız olması. Zira lafzın medlûlü, bazen bir mana olabilir. Bazen de bir lafız olabilir. Eğer bir lafız olursa, bazen müfred olabilir bazen de mürekkep olabilir. Bu ikisinden her biri bazen müstamel olabilir. Bazen de mühmel olabilir. Bunların toplamı, beş kısımdır.

Birinci kısım: Medlûlün, bir mana yani lafız olmayan bir şey olması. Hayvan ve bir adama özel isim olarak Zeyd gibi. İşte daha önce küllî ve cüzîliğe taksiminin geçtiği hususta budur.

İkincisi: Medlûlün, müstamel müfred bir lafız olması. Mesela kelime lafız gibi. Çünkü bunun medlûlü, müfred bir mana için konulmuş bir lafızdır. O müfred mana da isim, fiil ve harftir. Kelime, bir lafızdır. Aynı şekilde manası da bir lafızdır.

Üçüncüsü: Medlûlün, mühmel müfred bir lafız olması. Alfabe harflerinin isimleri gibi. **“Darabe”** harfleri -ki Dâh, râh ve bâh’dır-, bir mana için konulmadı. Halbuki bunlardan her biri için bir isim konuldu. Birincisi için “Ed-Dât”, ikincisi için “Er-Râ”, üçüncüsü için de “El-bâ”dır. Alfabe harfleri lafzının, bir medlûlü vardır. Medlûlleri, bir mana değildir. Ancak bir lafızdır. Alfabe harfleri, El-elif, El-bâ, El-tâ’dır... Böylece alfabe harfleri kelimesi, bir lafızdır. Aynı şekilde manası da bir lafızdır. Fakat mühmel bir lafızdır.

Dördüncüsü: Medlûlün, müstamel mürekkep bir lafız olması, haber gibi. Zira bunun medlûlü, vad’ı edilmiş mürekkep bir lafızdır. Mesela “Zeyd ayaktadır” gibi. **“Haber”** lafzının bir medlûlü vardır. Medlûlü ise, bir mana değildir. Ancak bir lafızdır.

Beşincisi: Medlûlün, mühmel mürekkep bir lafız olması. Bu da hezeyândır. Hezeyân, mühmel lafızları toplayıp, bunlarla konuşmak yahut kendisinden bir parça, bir manaya delalet etse de, kelamın toplamı, kelam açısından bir manaya delâlet etmez. Mesela: terkîbi kastederek **“Kim, bir eve vurdu”** cümlesi terkîbi ve cümle olarak hiçbir manası olmayan ama terkipten her bir lafız için bir mananın olduğu şeylerin benzerleri gibi. Bu kısım, vad’ı edilmiş değildir. Yani bunu Araplar vad’ı etmedi. Çünkü terkîpten maksat, ifâdedir. Bu ise müfid (manidâr) değildir. Dolayısıyla vad’ı edilmiş olmaz. Fakat mevcuttur ve hezeyândır. Şüphe yoktur ki hezeyân, mürekkep bir kelimedir. Ama mühmeldir. Hezeyân lafzının bir medlûlü vardır. Medlûlü ise, bir mana değildir. Ancak bir lafızdır. Lakin mühmel bir lafızdır.

Mürekkep

Mürekkep, parçası mananın parçasına delâlet eden şeydir. Mürekkep, yalnızca delâlet eden kısımlardandır. Mürekkep, müfredatın vaziyetleri bilgisinden sonra işitene, nispeti ve mürekkep manaları anlatmak için serdedildi. Mürekkep, altı kısma ayrılır. Bunlar: İstifhâm, emir, iltimâs, sual, haber ve tenbihdir. Çünkü mütekellim, ancak müfredlerden mürekkebi serdeder. Müfredlerden mürekkebi nefisinden olanı başkasına anlatmak amacıyla telif eder. Mürekkep ara sıra bir talep ifâde eder ara sırada başka bir şey ifâde eder. Eğer mürekkep zatı yani vad’ı itibarıyla bir talep ifâde ederse, bakılır. Eğer talep, mahiyet için olursa, istifhâmdır. Mesela senin, insanın hakikati nedir? Ve Zeyd ayağa kalktı mı? Sözün gibi. Eğer talep, talep edilen kimseye isti’lâyla birlikte mahiyet tahsil etmek için olursa, emirdir. Mesela Allah’u Teâlâ’nın **“Namazı kılın, zekatı verin.”** Kavli gibi. Eğer talep, müsavilikle birlikte mahiyeti tahsil etmek için olursa, iltimâstır, şahsın kendi benzerinden talebi gibi.

Mesela senin arkadaşına “*kitabı ver, ibriği al*” sözün gibi. Eğer talep, alçaklılıkla yani zelillikle birlikte mahiyet tahsil etmek için olursa sualdir. Kulun, “*Allahım! beni bağışla, Allahım! bana merhamet et*” sözü gibi. Eğer terkip, zatı yani vad’ı itibarıyla talep ifade etmezse, şöyle ki asla talebe delâlet etmezse, “Zeyd ayağa kalktı” gibi. Veya talebe delâlet eder ama zatı yani vad’ı itibarıyla değil, senin “Ben şuna talibim” sözün gibi, bu halde eğer tasdik ve tezkibe muhtemelse, haberdır. “Zeyd ayağa kalktı” sözümüz gibi. Eğer tasdik ve tezkibe muhtemel değilse, tenbihtir. Rica, temenni, kasem ve nidâ bunda mündemiçtir. Bu nedenle terkinin kısımları, tenbihte mündemiç olan her şeyin tek bir kısım olması itibarıyla, altı kısımdır.

Delâlet Eden Ve Medlûl İtibarıyla Lafzın Taksimi

Delâlet eden ve medlûl itibarıyla yani lafız ve mana itibarıyla lafız, yedi kısma ayrılır. Bunlar: Münferid, mütebâyin, müterâdif, müşterek, menkûl, hakikat ve mecâzdir. Çünkü lafız ve mana, ya ittihat ederler yahut lafız da, mana da çok olur veya mananın tekliğiyle beraber lafız çok olur yahut lafzın tekliğiyle beraber mana çok olur. **Birincisi:** lafız ve mananın tek olması, Allah lafzı gibi. Çünkü lafız, tekdir ve medlûlü de tekdir. Bu da, münferiddir. Bu, manasıyla lafzının münferitliğinden dolayı münferid olarak isimlendirildi. **İkincisi:** lafız ve mananın çok olması, siyah ve beyaz gibi. Bu da, mütebâyindir. Ancak mütebâyin lafızlarla isimlendirildi. Çünkü bunlardan her biri, diğerine mütebâyindir yani manasında diğerine muhaliftir. **Üçüncüsü:** lafzın çok, mananın tek olması. () “**El-Esed**”, “**Aslan**” ve () “**Es-Seb’u**”, “**Aslan**” gibi. Bu da müterâdifdir. Ancak müterâdif lafızlarla, “**Er-Radîf**” den alınarak isimlendirildi. Er-radîf, tek bir hayvan üzerine iki kişinin binmesidir. Zira müterâdif’deki iki lafız veya lafızlar, tek bir manaya delâlet eder. **Dördüncüsü:** mananın çok, lafzın tek olması. Yani lafız, tek olur, mana çok olur. Şöyle ki lafız, o manalardan her biri için konulmuş olur. Mesela Ayn, hem göz hem de câriye içindir. Bu da, müşterektir. **Beşincisi:** lafzın tek, mananın çok olması. Ama lafız, her biri için konulmuş değildir. Bilakis lafız, bir mana için konuldu sonra başkasına nakledilip ikinci manada meşhur oldu, Salât gibi, Dâbbe gibi, nahivciler nezdindeki Fâil gibi. Bu da menkûldür. Birinci manaya nispetle menkûlün anhu, ikinci manaya nispetle de menkûlün ileyhi diye adlandırılır. Eğer nakleden Şerîatsa, şer’î bir menkûl diye isimlendirilir, Salât gibi. Eğer nakleden genel örfse, örfen bir menkûl diye isimlendirilir, Dâbbe gibi. Eğer nakil, nahivcilerin fâili gibi özel bir ıstılahsa, ıstılahen bir menkûl diye isimlendirilir. **Altıncısı:** lafzın tek, mananın çok olması. Fakat lafız, her biri için konulmadı. Aksine bir mana için konuldu sonra bir alakadan dolayı başkasına nakledildi. Ama ikinci manada meşhur olmadı yani ona galip gelmedi. Bu durumda eğer kendisi için konulan manada kullanılırsa, hakikattir. Menkûl manada kullanılırsa, mecâzdir. Bu da, delâlet eden ve medlûl itibarıyla lafzın taksiminden yedincisidir.

Terâdüf

Terâdüf, teklik itibarıyla tek bir müsemmaya delâlet eden münferid lafızların peş peş gelmeleridir. Konuşan hayvana delâlet eden insan ve beşer gibi. El-Burr ve El-Kamhu “**Buğday**” gibi. Celese ve Ka’ade “**Oturmak**” gibi. Mesela Araplardan nakledilen, uzunluk isimlerinden Es-Salheb ve Eş-Şevzeb, kısalık isimlerinden de El-Buhtur ve El-Buhtur v.b. sözleri gibi. Lügatte terâdüfün vaki olmasının sebebi, iki vâd’ıdan olur. Çünkü bir kabile El-

Kamhu lafzını mesela bilinen buğdaya vad'ı eder. Başka bir kabile de keza onun için El-Burr lafzını kor. İki vad'ı da meşhur olur. Yahut ya nefiste bulunandan haber verme vesilelerini çoğaltmak için yada Bedî' mecalini genişletmek için tek bir vâd'ıdan olur. Bedî', sözün güzellikleri için bir isimdir, mesela nesirdeki seci' ve şiirdeki kafiye gibi. Tıpkı senin }
 { "Geçen ne kadar da uzaktır. Gelecek ne kadar da yakındır" sözün gibi. Şayet "Fâte" lafzı yerine "Medâ" lafzıyla ifâde etseydin, bu mana hasıl olmazdı. Ve mütecanisteki gibi. Tıpkı senin "Burr satın aldım, birrde onu infak ettim." sözün gibi. Şayet El-Burr lafzı yerine El-Kamhu lafzıyla ifâde edilseydi, istenilen şey kaçıp giderdi. Ve makluptaki gibi. Tıpkı Allah'ı Teâlâ'nın "Ve Rabbini, tekbir et."²²² Şayet "Ve Allah'ı tekbir et" lafzıyla ifâde edilseydi, istenilen kaçıp giderdi. İstenilen de rabbindir. "Rabbini" ileri olarak "tekbir et" de geri olarak oku. Böylece terâdüf, Arap lügatine zenginlik verir. Ancak terâdüf, aslın hilâfinadır. Aslolan, terâdüfsüzlüktür. Eğer bir lafız, müterâdif olmak ile müterâdif olmamak arasında gidip gelirse, terâdüfsüzlüğe hamledilmesi evladır. Zira aslolan lafız, başka bir lafzın konmadığı bir mana için konur. Çünkü ilki tarif edildiğinde ikinci lafız tanınır. Onun için bazıları terâdüfün vakiliğinin imtinasına ve her lafzın, başka bir lafzın konmadığı bir mana için konduğuna meyletiler. Fakat sabit olan şudur ki, Arap lügatinde terâdüf mevcuttur ve Araplardan rivayet edilmiştir. Lügati Arapların koymuş olmaları, ki onlar kabilelerdi, terâdüfün vakiliğini iktizâ eder. Ancak terâdüf, aslın hilâfinadır.

İştirâk

İştirâk, lafzın ilk konuluş olarak muhtelif iki hakikat için böyle olmaları yönünden konulmuş olmasıdır. Müşterek ise, iki ve daha fazla manadan her biri için konulmuş lafızdır. Mesela "Ayn" lafzı hem göz hem cariyeye hem de altın içindir. Yine mesela "Rûh" lafzı, hem hayatın sırrı hem Allah'la olan bağı idraki hem de Cebrail içindir, v.b. müşterek lafızlar gibi. Müşterek, iki vad'ıdan her birinin, diğerinin koyduğu şeye mugayir bir lafız koyabilme caizliğinden dolayı Arap lügatinde müşterekin bulunması caizdir. Mesela bir kabile "Ayn" lafzını göz için korken, başka bir kabile de "Ayn" lafzını cariyeye için kor, sonra her iki vad'ıda meşhur olur. Yahut lafız, bir vad'ıdan ipham maksadıyla vaki olur. Zira vad'ı, bir lafzı muhtelif iki mana için kor ki işitene karşılık mütekellim ipham imkanı bulabilsin. Çünkü tasrih, mefsetet için bir sebep olur. Nitekim Ebu Bekir radiyallahu anh'dan, onun ve Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in mağaraya gidiş anında şöyle rivayet edildi:

"...Bir adam Ebu Bekr'le karşılaşır da "Ya Eba Bekr! Şu önündeki adam kimdir?" diye sorar. O da "Bu adam, beni yola hidâyet eden kimsedir." cevabını verir."²²³ Müşterek, Arap lügatinde mevcuttur. Ebu Hasan El-Basrî şöyle der: "Lügat ehli, "Kur'u" ismini hem temizliğe hem de hayza kullandı. Halbuki bu ikisi zıttırlar. Bu da lügatte müşterek ismin vukuuna delâlet eder." Kur'an-ı Azim'de de vaki oldu. Tıpkı Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi: "Üç kur'u."²²⁴ Ve Teâlâ'nın şu sözü gibi:

"Yöneldiği zaman geceye"²²⁵ Yani yöneldi ve geri çekildi. Bu, gecenin yönelmesi ile geri dönmesi arasında bir müşterektir. Bu da müşterekin Arap lügatinde vaki olduğuna delâlet

²²² Müddesir: 3

²²³ El-Buhâri

²²⁴ Bakara: 228

²²⁵ Tekvir: 17

eder. Ancak müşterek, aslın hilafıdır. Aslolan mana için kendisine hâss tek bir lafız konulur. Yani aslolan, iştirâkin olmamasıdır. Lafız, iştirâk ile münferitlik ihtimali arasında deveran ederse, zanna galip olan münferitliktir. İştirâk ihtimali mercûhtur. Eğer mercûh değilse, bu, iştirâk ihtimali ile münferitlik ihtimali müsavi olduğundan dolayı aslın hilafıdır. Bu ikisi de her lafızda kaimdir. Bu, kastedilen manasını beyân eden bir karine olmaksızın lafızdan anlaşılmaz. Bunun için müşterek lafzın manasını, manalarından birine tayin ve tahsis etmek, bir karineye muhtaçtır. O halde kastedilen manayı beyân eden bir karinenin olması kaçınılmazdır. Şayet müşterek, aslın hilafına olmamış olsaydı, iştirâk ihtimalinden ve Şâri'n muradının, bize zahir olan manalardan farklı olmasından dolayı naslarla istidlâl mümteni olurdu. O zaman da naslar, zann ifâde edici olmazlardı. Bunun için müşterek, aslın hilafıdır.

Kuran'da vukuu bulmuş olması delilinden hareketle müşterekin, bütün manalarında beraberce hakikat yoluyla kullanılması caizdir. Allah'u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Allah ve melekleri, Nebiye salât ederler.”²²⁶ Allah'tan salât, bir mağfirettir. Diğerlerinden ise bir istiğfardır. Salât, mağfiret ile istiğfar arasında müşterek bir lafızdır. Her ikisinde de tek bir defada kullanıldı. Zira onu Allah'u Teâlâ'ya ve Meleklerle isnat etti. Malumdur ki Allah'u Teâlâ'dan sadır olan istiğfar değil, mağfiret, Meleklerden de mağfiret değil, istiğfardır. Allah'u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Görmedin mi göklerde ve yerde olan herkes; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan bir çoğu Allah'a secde ederler?”²²⁷ Allah'u Teâlâ burada secde ile huşû'yu kastetti. Çünkü hayvanlardan tasavvur edilen budur. Yine onunla, insanlar tarafından alnın toprağa konulmasını kastetti. Böylece hakikat yoluyla iki mananın kastedildiği de sabit olur. Müşterek lafzın, diğerlerinde değil de manalarından birinde kullanılmasına gelince; bu, kastedilen manayı tayin eden açıklayıcı bir karineye muhtaçtır.

Hakikat ve Mecâz

Hakikat, lügatte ilk konulan şeyde kullanılan lafızdır. Vahşi hayvan hakkında kullanılan aslan gibi. Mecâz ise, aralarındaki alakadan dolayı lügatte ilk konulan şeyin dışında kullanılan lafızdır. Cesur adam hakkında kullanılan aslan gibi. Mecâz üç kısımdır: **Birincisi:** Lafızların müfretlerinde olması, şu sözün gibi: *“Bir aslan gördüm”*. Bununla cesaretli adamı kastedersin. **İkincisi:** Sadece terkipte vaki olması. Şairin şu sözü gibi:

Küçüğün saçını ağarttı, büyüğü fani etti.

Sabahın gelmesi, akşamın gitmesi.

Saçı ağarmak, fani olmak, gelmek ve gitmek, hakiki olarak hâsıl olmuştur. Fakat saçı ağarmayı ve fani olmayı, sabahın gelip, akşamın gitmesine isnat etmek, bunları kaim edenden başkasına isnattır. Bu ise, mecâzdır. Çünkü Allah'u Teâlâ, saçı ağartmanın ve fani etmenin fâilidir. **Üçüncüsü:** Müfret ve terkipte beraberce olması. Senin, şakalaştığın kimseye şu sözün gibi: *“Görünüşünle sürmelenmem beni ihyâ etti.”* Yani görünmen beni sevindirdi. İhya etmek,

²²⁶ Ahzab: 56

²²⁷ Hacc: 18

sevinmek konusunda kullanıldı. Göze sürme çekmek ise görmek konusunda kullanıldı. Bu ise mecâzdır. Sonra ihyâ etmek, göze sürme çekmeye isnat edildi. Halbuki ihyâ eden, Allah'ın Teâlâ'dır. Böylece cümlede, hem müfretlerde hem de terkipte beraberce bir mecâz olur.

Mecâzın istimalinde, hakikî mana ile mecâzî mana arasında alâkanın varlığı şart koşulur. İki mana arasındaki bu alâka, Arapların istimal ettiği alâka türlerinden olmak zorundadır. Ama tabirin, Arapların istimal ettiğinden olması şart koşulmaz. Şu mana da her ferdin istediği cümleyi ve mecâzen istediği lafzı, istimal ettiği hakikî mana ile bundan aldığı mecâzî mana arasındaki alâkadan dolayı tabir etmesi mümkündür. Yalnız sebebiyet veya hâliyet veya v.b. olmasıyla beraber alâka nevinin, Arapların istimal ettiklerinden olması gerekir. Bu bağlamda mesela, külden cüze, sebepten müsebbibe v.b. gibi mecaz yapma nevini Araplar koymalıdır. Cüziyâta gelince; -ki bunlar cümleler ve kullanımlardır-, bunları Arapların istimal etmiş olması şart koşulmaz. Bilakis her fert, Arapların istimal ettiği neville zımnince, dilediği gibi mecâzî tabirler icat edebilir. Mecâzî kullanımda Araplar nezdinde muteber olan alâka, çoktur. Bazıları bunu yirmi beş, bazıları bunu otuz bir, bazıları da onu on iki olarak addetti. Bunların en önemlileri, aşağıdaki nevelerdir:

Birinci nevi: Sebebiyet: Bu, sebebin ismini müsebbibe kullanmaktır. Sebebiyet alâkası dört kısımdır: Birincisi: kabiliyet sebebiyeti. Bu, bir şeyi mukabil bir isimle adlandırmaktır. Mesela Arapların "Vadi aktı" sözleri gibi. Yani vadiye bulunan su. Akan sudan vadi ile tabir edildi. Çünkü vadi, ona kâbil bir sebeptir. Bu nedenle sebebin ismi, müsebbibe karşılık kullanıldı. İkincisi: Suretiyet sebebiyeti. Elin, kudret olarak adlandırılması gibi. Çünkü kudret, eldeki kudret hululünün maddedeki surete hululünden dolayı elin suretidir. Bu mesela elin şöyle diyen kimsenin sözündeki kudrete karşılık kullanılması gibi: "Emirin eli, her abesçiye uzanır" Yani emirin kudreti, abesçilere ulaşır. Elin özel bir sureti vardır, şeye kudret yetirmek onunla mümkündür. Kudrete karşılık elin kullanılması, müsebbibe karşılık sureti sebep isminin kullanılması babındandır. Üçüncüsü: Fâiliyet sebebiyeti. Mesela "Bulut indi" yani yağmur. Yağmurun buluttan sudur etmesi nedeniyle şeyin fâili, bu şeye karşılık kullanılır. Dördüncüsü: Gâyet sebebiyeti. Allah'ın Teâlâ'nın şu kavlinde üzümün hamr olarak isimlendirilmesi gibi:

"Ben kendimi hamr sıkıyor görüyorum."²²⁸ Yani üzüm. Üzüme karşılık hamr kullanıldı. Çünkü üzümün sıkılmasından gâye, hamr olmasıdır.

İkinci nevi: Müsebbibiyet. Bu, müsebbibin ismini sebebe kullanmaktır. Helak edici hastalığı ölümle adlandırmak gibi. Helak edici hastalığa karşılık ölümü kullanmak, müsebbibin ismini sebebine kullanmak babındandır.

Üçüncü nevi: Müşâbehet. Yani bir sıfattaki iştirâk. Müşâbehet, zihin kendisine intikal edecek şekilde zâhir olmalıdır. Kasıt, kendisi için sübutu itibarıyla karine huzurunda anlaşılır. Müşâbehet, ya makûldür, cesur olan için aslan gibi yada mahsûstur, duvara nakşedilmiş suret üzerindeki yani aslan resmi ve sureti üzerindeki aslan gibi.

Dördüncü nevi: Zıddiyet. Bu, bir şeyi zıt ismiyle adlandırmaktır. Allah'ın Teâlâ'nın şu sözü gibi: **"Bir kötülüğün cezası, onun misli bir kötülüktür."**²²⁹ Cezaya karşılık bir kötülük kullandı. Halbuki ceza bir iyiliktir. Yahut ima ve istihza vasıtasıyla tenasüp ve teşbih menzilesine indirgenmiş zıddiyet. Nitekim cimri kimseye, o, kargadır, korkak kimseye de o, aslandır denilmesi gibi.

²²⁸ Yusuf: 36

²²⁹ Şura: 40

Beşinci nevi: Külliyyet. Küll kullanılır ama bazılık kastedilir. Bir kısmı için Kuran gibi ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Parmaklarını kulaklarına koyuyorlardı.”**²³⁰ Yani parmaklarının uçlarını. Parmak ucuna karşılık, parmak kullandı.

Altıncı nevi: Cüzîyyet. Bu, cüzün ismini külle kullanmaktır. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Bir mümin boyun kurtarmak.”**²³¹ Yani bir köle âzâd etmek. Boyun kullandı. Boyun ise köleden bir parçadır. Ama köle olan insanı kastetti.

Yedinci nevi: İstidât. Bu, bir hususa hazır bir şeyi, o hususun ismiyle adlandırmaktır. Hamrı, daha fıçdayken sarhoşluk verici diye adlandırmak gibi. Çünkü bu haldeki hamr, sarhoşluk verici değildir, ama ona hazırdır.

Sekizinci nevi: Mücâvirlik. Bu, bir şeyi kendisine mücavir olan şeyin ismiyle adlandırmaktır. Su tulumuna ki kırbadır, râviye (kap) kullanmak gibi. Zira râviye lügatte üzerinde su taşınan deve veya katır veya eşeğin ismidir, kendisine mücavir olmasından ötürü kırabaya karşılık kullanıldı.

Dokuzuncu nevi: Ziyâde. Bu, bir kelimenin ıskatıyla kelâmın muntazam olmasıdır. Dolayısıyla o kelimenin ziyâdesine hükmedilir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Hiçbir şey Onun misli gibi değildir.”**²³² Çünkü bu, mecâzen ziyâde olarak adlandırılır. Yani Onun misli bir şey yoktur. () Kâf, zâittir. Zira maksat, mislin nefyidir, mislin mislinin nefyi değil. Çünkü **“Kâf”** misli manasındadır. Bu takdirde Allah’u Teâlâ’nın mislinin ispatı lazım gelir ki bu, muhaldir. O halde **“Kâf”** te’kid için bir zâittir.

Onuncu nevi: Bir şeyi, üzerinde bulunduğu durum itibarıyla adlandırmak. İster bu şey, câmid olsun, âzât edilen köleye köle kullanılması gibi. İsterse müştak olsun, darbı bitiren kimseye darp eden kimse kullanılması gibi.

On birinci nevi: Masdar, ismi mef’ûl ve ismi fâil arasında hasıl olan taalluk. Çünkü bunlardan her biri mecâzen diğerine karşılık kullanılır. Bu da altı kısımdır: Birincisi: İsmi mef’ûle karşılık ismi fâilin kullanılması. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Atan bir sudan...”**²³³ Yani medfûk (atılmış). Arapların şu sözleri de bundandır: “Sırrın Kâtimin” yani mektûm (gizlenmiş). İkincisi: İsmi fâile karşılık ismi mef’ûlün kullanılması. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Mestûr (örtünen) bir örtü...”**²³⁴ Yani sâtir (örten). Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Şüphesiz Onun vadi gelmiş olandır.”**²³⁵ Yani âti (gelici). Üçüncüsü: İsmi fâile karşılık masdarın kullanılması. Şu sözleri gibi: yani sâim ve âdil. Dördüncüsü: Masdara karşılık ismi fâilin kullanılması. Şu sözleri gibi: **“Ayağa kalkarak kalk ve susan olarak sus.”** Yani ayağa kalkmak ve susmak. Beşincisi: Masdara karşılık ismi mef’ûlün kullanılması. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Meftûn hanginizde imiş.”**²³⁶ Yani fitne. Altıncısı: İsmi mef’ûle karşılık masdarın kullanılması. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Bu, Allah’ın yaratmasıdır.”**²³⁷ Yani

²³⁰ Bakara: 19

²³¹ Nisa: 92

²³² Şura: 11

²³³ Tarık: 6

²³⁴ İsra: 45

²³⁵ Meryem: 61

²³⁶ Kalem: 6

²³⁷ Lokman: 11

Allah'ın mahlûku. Ve Allah'u Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Onun ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar.”**²³⁸ Yani Onun malûmundan (bildiklerinden).

Kelâma mecâzın dâhil olması, bazen bizzât ile yani asâletle olur, bazen de tabilikle olur. Bizzât ile mecâz, ancak cins isimde olur. Bizzât ile mecâz, vasıflardan bir vasfa itibar etmeksizin birçoklarına intibak etmeye uygun aynı zata delâlet eden şeydir. Cesur kişi için aslan ve şedit darp için katletmek gibi. Bu mecâz, bundan başkasına dahil olmaz. Kendisine bizzât ile mecâzın dâhil olmadığı husus, şunlardır:

Birincisi: Harf. Harfte mecâz olmaz. Çünkü tek başına manası müfit (manidâr) değildir. Bilakis ancak müteallikin zikriyle mana ifâde eder. O halde harf, tek başına manidâr değilse, kendisine mecâz dâhil olmaz. Çünkü mecâzın dâhil olması, kelâmın müfit olmasından bir feridir. Mecâzın harfe tabilik yoluyla dâhil olmasının beyânına gelince; harfin mütealliklerinin mecâzî istimalle istimal edilmelerinden dolayıdır. Onun için mecâz yapmak, mütealliklerden kendisine sirâyet eder. Allah'u Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Sonra Âli**

Firavun onu, sonunda onlara bir düşman, bir hüznü olması için aldı.”²³⁹ Almanın, Onun bir düşmana dönüşümüyle illetlendirilmesi, madem ki mecâzdır, illet lâminin dâhil edilmesi de öyleyse mecâzdır. Dolayısıyla harfteki mecâz, harfin müteallikine tabi olarak geldi. Bizzât ile mecâza gelince; bu, harfte olmaz.

İkincisi: Kısımları ile birlikte fiil, kısımlarıyla birlikte müştak. Darp eden v.b. gibi. Çünkü fiil ve müştaktan her biri, aslına tabidir. Aslı da hakikat veya mecâz olması yönünde masdardır. Mesela darbin bitiminden sonra veya önce darp eden kullanılması ancak bir mecâzdır. Çünkü darp etmek ve bu hali kullanmak, darp sahibi sözümler gibi, mecâzdır, hakikat değil.

Üçüncüsü: İlim. Çünkü eğer bu, irticâlen veya bir alâkasız bir menkûl olursa, bunun mecâz olmadığına hiçbir müşkülât yoktur. Eğer bir alâkaya binaen menkûl olursa, hamileliğinde ve doğumunda bereket bitişmesinden dolayı çocuğunu mübârek diye adlandıran kimse gibi, aynı şekilde bu da mecâz değildir. Çünkü mecâz olmuş olsaydı, alâkanın zâili esnasında böyle demek mümteni olurdu. Halbuki durum, böyle değildir. Bu da onun mecâz olmadığına delâlet eder.

İşte hakikat ve mecâz hakkında kelâmın hûlasası budur. Kelâmda aslolan, hakikattir. Nihayet hakikî mana ile mecâzî mana tearuz ettiği zaman, hakikî (mana) evladır. Çünkü mecâz, aslın hilâfıdır. Lafız, hakikat ile mecâz arasında deveran ederse, hakikate hamledilmesi râcih, mecâza hamledilmesi ise, mecâzın, hakikî mananın ilk vad'ına, bununla mecâzî mana arasındaki münâsebete ve hakikî manadan mecâzî manaya nakle ihtiyacından dolayı mercûhtur. Oysa ki hakikat, ilk vad'ı muhtaç değildir. İşte tek başına bu da, mecâzı aslın hilâfına kılmak için kâfidir.

Şer'î Hakikat

Şer'î isimler, vad'ları Şâri tarafından ifâde edilen lafızlardır. Mahsus filler için salât gibi, çıkarılan miktar için zekât gibi, marûf imsak için oruç gibi, bir delilden kaynaklanan vakiya

²³⁸ Bakara: 255

²³⁹ Kasas: 8

mutabık kesin tasdik için iman gibi ve Şerîatın getirdiği diğer isimler gibi. Bu lafızlar, Şerîatta kendileri için ilk konulan hususlarda istimal edilirlerse, şer’î hakikat olurlar. O halde şer’î hakikat, Şerîatın örfünde kendisi için konulan hususta kullanılan lafızdır. Yani şer’î hakikat, Şerîatın onu kendisine nakledildiği manada kullanmasından dolayı lügavî müsemmasından başkasına menkûl olan bir lafızdır.

İsmin şer’î olabilmesi için, vad’ı, Şâri’ yani vahyin Allah indinden getirdiklerinden yani kitap ve sünnet tarafından ifâde edilmelidir. Fakihlerin bir lafzı bir manada kullanmaları, onu şer’î bir isim kılmaz. Aynı şekilde imamların ve müçtehitlerin de bir lafzı, bir manada kullanmaları, onu şer’î bir isim kılmaz. Bir lafız ancak, sadece Şerîat onu kullandığı zaman yani kitap veya sünnet veya icma-us sahâbe’de onun kullanımı cereyân ettiği zaman, şer’î bir isim olur. Kitaba gelince; lafzen ve manen vahiy onu getirdi. Sünnete gelince; manen onu vahiy getirdi, Rasûl de onu kendi katından lafızlarla ifâde etti. Dolayısıyla o da vahyin getirdiklerindedir. İcma-us sahâbe’ye gelince; bir delili keşfeder, dolayısıyla bu da vahyin getirdiklerinden olur. Arapların muayyen bir mana için koyduklarından olan bir lafzın, onların kendisi için koydukları şeyin dışında bir manada, kullanımı cereyan eder ve bu kullanım da kitap veya sünnet veya icma-us sahâbe’de geçmiş olursa, bu kullanımdaki bu lafız, Şâri’nin onu bu mana için koyduğu şer’î bir isim olur. Onun, Şâri’nin kendisi için koyduğu husustaki kullanımı, şer’î bir hakikat olur.

Şer’î Hakikatların Varlığı

Şer’î hakikat, Şerîatın bir mana için koyduğu lafızdır. Öyle ki bu manaya karinesiz delâlet eder. Şer’î lafızların varlığında ve bunların Şerîatın lafızlarında vukuunda ihtilaf edildi. Bu bağlamda El-Kâdı Ebu Bekr El-Bâkılânî: “*Onlar, mevcut değildir*” der ve vukuunu men eder. Mutezile de “*Onlar mevcuttur*” derler ve vukuunu ispat ederler. Aynı şekilde Hâriciler ve fakihlerde buna kail olurlar. El-Kâdı Ebu Bekr, şer’î hakikatlerin vukuunun men’ine iki delille ihticac eder:

Birincisi: Muhakkak ki Şâri’, bunu yapmış olsaydı, Ona tevkif yoluyla o isimlerin naklini ümmete bildirmek elzem olurdu. Aksi takdirde o isimlerden kendi muradını anlamakla onları mükellef tutmuş olurdu. Halbuki onlar bunu anlayamazlar. Bu ise, teklifi mala yutaktır. Bu gibi hususlarda vârit olan tevkif, bunlarda âhâd’ın hüccet kaim olmayışından dolayı mütevatir olmak zorundadır. Halbuki hiçbir tevatür de yoktur. Bu da, onların Şerîatta vâki olmadıklarına dair bir delildir.

İkincisi: Şüphesiz bu lafızlara, Kuran şamildir. Şayet bunlar, lügatteki medlûllerinden başka bir şey ifâde etmiş olsalardı, bunlar lügat ehlinin lisanından olmazlardı. Çünkü lafzın Arapça oluşu, zatından ve suretinden dolayı değil, bilakis lafzın, lügat ehlinin onun karşılığında koyduklarına delâlet etmesinden dolayıdır. Aksi halde onların lafızlarının hepsi, üzerlerinde karşılıklı vad’ı edinilmeden önce Arapça olurdu. Oysa bu mümtenidir. Bundan da Kuran’ın Arapça olmaması lazım gelirdi. Halbuki bu Allah’u Teâlâ’nın şu sözünün hilâfinadır:

“**Biz onu Arapça bir Kuran kıldık.**”²⁴⁰ Ve şu sözünün:

“**Apaçık Arapça**

²⁴⁰ Zuhruf: 3

lisani ile.”²⁴¹ Ve Teâlâ’nın şu sözünün: “Biz her rasulü ancak kavminin lisani ile gönderdik.”²⁴² Bu ise, mümtenedir. Bu da, onların vâki olmadıklarına dair bir delildir.

Salât, zekât, hacc gibi, şer’î isimlerin vâki olmasına gelince; El-Kâdı Ebu Bekr: “Kuşkusuz Şâri bunları ancak lügavî hakikatlerinde kullandı. Emredilen salâttan murât, duâdır. Fakat Şâri’, dua ancak kendisine eklenmiş şartlarıyla makbuldür diye başka deliller ikâme etti” der.

Mutezile de, şer’î hakikatlerin vukuuna iki delille ihticac ettiler.

Birincisi: Şâri’, Araplara makûl olmayan manalar icat etti. Şu halde bunlara delâlet eden lafızlar olmalıdır. Bunları vad’î edenin, Araplar olması muhaldir. Çünkü onlar, bunları akletmezler. Öyleyse bunları vad’î eden, Allah’u Teâlâ’dır. Böylece bunlar, lügavî değil şer’î olurlar. Bu da, şer’î hakikatlerin varlığına dair bir delildir.

İkincisi: İman, lügavî manası dışında kullanılır. Çünkü lügatte iman, tasdikdir. Şer’iatta ise, tasdikten başkasına kullanılır. Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözü de buna delâlet eder:

“İman, yetmiş küsur baktır. En efdali Lâ İlâhe İllallah’tır. En altı da, yoldan ezâyı kaldırmaktır.”²⁴³ Ezâyı kaldırmak, iman olarak isimlendirildi. Halbuki o, tasdik değildir. Yine Şer’iatta din, ibadetleri yapmak, namazı ikâme etmek ve zekâtı vermekten ibârettir. Delili, Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür:

“Halbuki onlara ancak, dini yalnız O’na has kılarak Allah’a kulluk etmeleri emrolunmuştu.”²⁴⁴ Sonra buyurdu ki: “Sağlam din de budur.” Bu, mezkûr olanların hepsine râcidir. Din, Allah’u Teâlâ’nın şu kavlinden ötürü İslâm’dır:

“Allah katında din ancak İslâm’dır.”²⁴⁵ İslâm, imandır. O halde Şer’iatta iman, ibadetleri yapmaktır. Keza Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Allah sizin imanınızı asla zayi eden değildir.”²⁴⁶ Bununla Beyt-ul Makdise doğru namaz kılmayı kastetti. Dolayısıyla Şâri’, lügat ehlinin kendileri için koydukları manalardan farklı manalar için lafızlar koydu. Bunlarla Arapların koydukları manalar arasında hiçbir alâka yoktur. Mesela Beyt-ul Makdise doğru namaz kılmaya iman denilmesi gibi. Bu da, şer’î hakikatlerin, Şer’iatın lafızlarında vâki olduklarına ve onların mevcut olduklarına dair bir delildir.

İmam Cemâluddin El-Esnevî şöyle der: “Hak olan şudur ki, şer’î lafızlar, manalarında lügavî mecâzdırlar. Bu lügavî mecâzlar, bu manalarda Şâri’n bunları bu manalarda karinelerin yardımıyla mecâz olarak kullanmasından sonra meşhur oldular. Sonra şöhretin ardından karinesiz anlaşıldılar ve lügavî hakikatler, Şer’iatta terk edilmiş oldular. İşte lügavî hakikatlerin, şer’î hakikatler olmalarından kasıt budur. Yoksa onların başlangıçta konulmuş olmaları değil...”

İmam-ul Haremeyn de şunu ihtiyâr eder: “Şer’î lafızlar, lügavî manada kullanılmadı. Kullanım halinde ondan bakış kesilmedi. Bilakis Şâri’, şer’î lafızları bu manalarda, bunlarla lügavî manalar arasındaki alâkadan dolayı kullandı. Mesela salât, lügatte duâ için

²⁴¹ Şuara: 195

²⁴² İbrahim: 4

²⁴³ İbn-u Hibbân

²⁴⁴ Beyyine: 5

²⁴⁵ Ali İmran: 19

²⁴⁶ Bakara: 143

konulmuşsa, duâ, şer'î manadan bir cüzdür, salâtta, şer'î manaya mecâz olarak, bir şeyi bir kısmıyla adlandırmak için, kullanıldı. Bununla salât, lügatin hakikat ve mecâza ayrılmasından dolayı, Arapların lügatinden dışarı çıkmış değildir. Yani bu lafızlar, lügavî mecâzlar olarak kullanıldı, sonra meşhûr olup şer'î hakikatler oldular.”

Bu iki söz, El-Esnevi ve İmam-ul Haremeyn'in sözleri, El-Kâdı Ebu Bekr'in sözünden itibar edilirler, yeni bir söz değiller. El-Kâdı'nın şer'î hakikatlerin vukuunun men'ine dair sözün tefsirinde ihtilaf edildi. Üstad Ebu İshak El-Esferâyînî şöyle der: “Onun manası şudur: Şâri'n, salât. v.b. gibi, şer'î manalarda kullandığı isimler, bununla lügat ehlinin vad'ından dışarı çıkmadılar. Bilakis onlar, lügavî hakikatler üzerinde mukarrerdir.” El-Merâğî de şöyle der: “Onun manası şudur: Onun şer'î manaları, lügavî hakikatleridir.” El-Hanecî de şöyle der: “El-Kâdı'nın mezhebi şudur: Şer'î hakikat olduğuna dair iddia edilen her husus, lügavî bir mecâzdır.” El-Câraberdî, buna şu sözüne ekler: “Onlar, hakikatler mertebesine ulaşmadı. Yani onlar, lügavî manaları üzerinde bâkidirler. Ziyâdele, onların manalarına dahil değildir.” El-Kâdı Ebu Bekr'in sözüne ilişkin bu tefsirlerden, bilhassa ona ilişkin El-Hanecî'nin tefsirinden, El-Esnevî ve İmam-ul Haremeyn'in sözlerinin yeni bir söz olmadığına istidlâl edilir. Bilakis bu ikisi, El-Kâdı Ebu Bekr'in sözünün ta kendisidir.

Vakia ise şudur ki şer'î isimler, Şerîatın lafızlarında vâkidirler. Lügavî hakikatlerden mütemeyyiz hakikatler olmaları vasfıyla vâkidirler. Onlar, Arapların koydukları bir lafızdır. Şerîat geldi ve o lafız başka bir manaya nakletti. O lafız, bu mana ile meşhur oldu. Lafızın bu manaya nakli, mecâz kabilinden değildir. Bilakis o, örfî hakikatın nakli kabilindedir. Çünkü Şerîat o lafız, mecâzın şartında olduğu gibi, bir alakadan dolayı ikinci manaya nakletmedi. Üstelik o lafız, ikinci manada meşhur oldu. Halbuki mecâz, bir mana için konulan, sonra bir alakadan dolayı başkasına nakledilen, ikinci manada da meşhur olmayan yani ikinci manaya galip gelmeyen bir lafızdır. Bunun için şer'î ismin, Şerîatın kendisi için koyduğu ikinci manaya nakli, hiçbir şekilde mecâz kabilinden olmaz. Bilakis bu, şer'î hakikat kabilindedir. Buna delil ise şudur: Şerîat o lafız, lügat ehlinin kendisi için koyduğu manadan başka bir manaya aralarında herhangi bir alâka mülâhaza edilmeksizin nakletti. Yani o lafız nakletti, ister onun birinci mana ile bir alâkası olsun isterse onun bir alâkası olmasın. Mesela salât, Arapların duâ için koydukları bir lafızdır. Şerîat geldi ve onu başka bir manaya nakletti ki o da mahsus fiiller ve sözlerdir. Bazen içerisinde hiçbir duânın olmadığı fiillere de salât ismi kullanılır, namazdaki duâyı, hatta yapsa bile, anlamayan ahrazın salâtı gibi. Zekât, Arapların nemâ ve ziyâde için koydukları bir lafızdır. Şerîat geldi ve onu, başka bir manaya nakletti ki o da mahsus bir miktardan mahsus bir malın edasıdır. Bazen eksilen ama artmayan mala da zekât ismi kullanılır, dondurulması, onunla ticâret yapılmaması halinde yetimin malının zekâtının verilmesi gibi. Çünkü zekât, şüphesiz malı eksiltir. Hacc, Arapların mutlak kasıt için koydukları bir lafızdır. Şâri' geldi ve onu, başka bir manaya nakletti ki o da mahsûs mekân için mahsûs kasıttır. Sıyâm, Arapların mutlak imsâk için koydukları bir lafızdır. Şâri' geldi ve onu başka bir manaya nakletti ki o da mahsûs imsâktir. İşte bu isimleri Şerîat, Arapların kendileri için koyduklarından farklı başka manalara nakletti. Bu isimler, her ne kadar burada Arapların koydukları mana ile Şerîatın koyduğu mana arasında bir alâka olsa da, şüphesiz Şerîat, bu alâkayı mülâhaza etmedi, onları, bu alâkaya binaen de nakletmedi, işiten kimse de onların şer'î manalarında mutlak bu alâkayı anlamaz. Üstelik bu alâka da bazı zamanlarda mevcut değildir. Bu da, bunun mecâz kabilinden bir nakil olmadığına delâlet eder. Burada Arapların bildiği ama Şâri' kendileri için koyduğu manaları bilmedikleri şer'î isimler de vardır. Mesela Allah'ü Teâlâ için Rahmân lafız gibi. Zira Araplar, Rahmân lafzını Allah için koymadılar. Onun için Allah'u

Teâlâ'nın

“De ki: "İster Allah deyin, ister Rahman deyin” ²⁴⁷

sözü nâzil olduğunda, şüphesiz biz El-Yemâme'nin Rahman'ından başka Rahmân bilmeyiz, dediler. Bütün bunlar, burada Arapların manalar için koydukları isimlerin var olduğuna delâlet eder. Şâri' geldi ve bunları, burada bir alâka olmaksızın ve nakilde bu alâka mülahaza edilmeksizin başka manalara nakletti. Yine burada kesinlikle Arapların manalar için koymadıkları isimler de vardır. Şâri' geldi ve onları muayyen manalar için vad'ı etti. Burada Arapların daha önce manalarını bilmedikleri isimler de vardır. Bu da şer'î isimlerin mevcut olduğuna ve bunları Şerîatın lafızlarında vâki olduklarına delâlet eder. Bu da, Ebu Bekr El-Bâkîllânî'nin sözünü ve doğâl olarak da El-Esnevî ve İmam-ul Haremeyn'in sözlerini nakzeder. Bununla beraber sabit olan şudur ki Şâri', o isimlerin lügavî manalarından Şerîatın bunlar için koyduğu yeni bir manaya nakline ümmeti muttali kıldı. Bu, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in bu manaları beyanı iledir. Bu bağlamda Allah'ı Teâlâ şöyle buyuruyor:

“İnsanlara, kendilerine indirileni beyan edesin diye sana zikri indirdik.”²⁴⁸ Kasıt, indirilenin manalarını beyân edesin diye. Şer'î isimlerin manaları da indirilenlerdendir. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyuruyor: **“Benî**

namaz kılar gördüğünüz gibi namaz kılın.”²⁴⁹ Onları amellerle mükellef tutmuş ve kendilerine onları anlatmıştır. Anlamadıkları şeylerle onları mükellef tutmadı. Ayrıca bununla, şer'î isimlerin varlığı, Arapları anlamadıklarıyla teklifi iktizâ eder ki bu, teklifi mala yutaktır, diyen Ebu Bekr'in hücceti de sâkit olur. Çünkü Rasûl'ün beyanı ve onun şer'î isimlerin manalarını anlatması, onları anladıklarıyla mükellef kılar. O halde şer'î isimler fiilen vâkidirler.

Şu söze gelince *“şer'î isimleri Kuran'da vâki kılmak, Kuran'ın Arapça olmadığını gerektirir. Çünkü lafzın Arapça olması, zatından ve suretinden dolayı değildir. Bilakis lafzın, lügat ehlinin kendisine karşılık koyduklarına delâletinden dolayıdır. İşte bu şer'î manaları, Araplar bunlara delâlet eden lafızlara karşılık koymadı. Şu halde bunlar, Arapça değildir. Bu demektir ki, Kuran'da Arapça olmayan lafızlar var, o halde Kuran Arapça değildir.”* Bu söze gelince; merduttur. Çünkü şer'î lafızları, Araplar koydu, onları Şâri' koymadı. Ancak Araplar onları, muayyen manalara delâlet için koydular. Sonra Şerîat geldi ve onları, Arapların koydukları manalardan farklı başka manalarda kullandı. Araplar geldi ve bunları onlar keza bu şer'î manalarda kullandılar. Bu, onları Arapçalıklarından dışarı çıkarmaz. Bilakis bu onları, örfî hakikat gibi, farksız olarak Arapça'nın kısımlarından bir kısım kılar ki o da menkûldür. Menkûl, delâlet eden ve medlûlü itibarıyla lafzın taksiminden bir kısımdır. Menkûl, lafzın bir mana için konulup sonra başkasına nakledilerek ikinci manada meşhur olmasıdır. Bu da o lafzı Arapların ikinci manada kullanmaları vasıtasıyla olur. Şer'î isimler de işte tamamen böyledir. Bunlar, Arapların koydukları bir lafızdır, Şerîat geldi ve o lafzı kendisi için konulan manadan başka bir manada kullandı. Artık Araplar da o lafzı, Şerîatın onu kullandığı gibi, şer'î manada kullandılar. Bununla o lafız Arapça oldu. O lafız, herhangi bir fark olmaksızın tamı tamına lügavî örfî hakikat gibi, tamamen lügavî şer'î bir hakikattir. Örfî hakikat, Arapların kendisi için konulan manadan başka bir manada kullandıkları bir lafızdır. Onların kullanımıyla, başka bir manaya nakledildi ve birinci mana terk edildi, tıpkı Dâbbe lafzı gibi ve Gâit lafzı gibi. Şer'î hakikat, Şerîatın kendisi için konulan manadan başka bir manada kullandığı bir lafızdır. Araplar, Şerîatın kullandığı manada, Şerîatın kullanımından sonra onu kullandılar. Şerîatın kullanımıyla sonra da Arapların kullanımıyla başka bir manaya nakledildi ve birinci mana terk

²⁴⁷ İsrâ 110

²⁴⁸ Nahl: 44

²⁴⁹ Buhari, K. Ezân, 595

edildi. Salât lafzı gibi ve alfabe harflerinin lafızları gibi. Arapların lafzı, Şerîatin kullanımına binaen kullanmaları, onların lafzı asâleten kendileri tarafından kullanmaları gibidir. Bu iki kullanımdan her biri, lafzı kendisi için konulan manasından başka bir manaya nakletti. O ikisinden her biri, Arapça'dır. Birincisi, lügavî örfî hakikattir. İkincisi, lügavî şer'î hakikattir. Böylelikle şer'î isimlerin hepsi, Arap lüğatindendirler. Arap lüğatinden hariç şer'î bir isim kesinlikle mevcut değildir. Böylece El-Kâdı'nın, şer'î isimlerin varlıklarının olmadığına dair getirdiği delil yok olur gider ve onunla ihticac sâkit olur. Bütün bunlardan açığa çıkar ki şer'î hakikat mevcuttur, bunlar, Şerîatin lafızlarında vakîdirler ve şer'î isimlerin hepsi, lügavî isimler gibi, tamamen Arap lüğatindendirler.

Kurân'ın Hepsî Arapça'dır Onda Arapça Olmayan Tek Bir Kelime Dahi Yoktur

Kuran, Arapça olmayan tek bir kelime bile kesinlikle kapsamaz. Bilakis tamamı Arapça'dır. Onda Arapça olmayan tek bir lafız dahi yoktur. Buna delil, Allah'ı Teâlâ'nın şu kavlidir:

“Biz onu Arapça bir Kuran kıldık.”²⁵⁰ Ve Teâlâ'nın şu kavli:

“Apaçık Arapça lisanı ile”²⁵¹ Yine Teâlâ'nın şu sözü:

“Biz her Rasûl'ü ancak kavminin lisanı ile gönderdik.”²⁵² Şayet Kuran, Arapça olmayı kapsasaydı, bu ayetlere muhalif olurdu. Çünkü onun bir kısmı Arapça diğer kısmı da Arapça olmazdı. Bu halde de Kuran Arapça olmazdı ve Rasûl de onlara kavminin lüğatinden başkasıyla tebliğ ettiği sürece, kavminin lisanından başkasıyla gönderilmiş olurdu. Her iki husus da mümtendir. Şu halde Kuran'da Arapça olmayan bir lafzın olması mümtendir. Velev Kuran'da Arapça olmayan tek bir lafız olmuş olsaydı, Kuran'dan olmazdı. Çünkü Allah Kuran'ı Arapça olmakla vafetti. Kuran kelimesi, bütüne karşılık kullanılır, tek bir süreye karşılık kullanılır, tek bir kelimeye karşılık kullanılır. Kuran, mecmûuna ve ondan bir cüze karşılık kullanılır. Şayet ondan bir cüz, Arapça olmamış olsaydı, elbette Kuran'dan olmazdı. Bu ise batıldır. Öyleyse Kuran'ın Arapça olmayan bir kelimeye şâmil olması da batıldır. Çünkü Allah'ı Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Eğer Biz onu Acemi bir Kuran kılsaydık, elbette “Ayetleri açıklanmalı değil miydi? Acemi ve Arapça olur mu?” derlerdi.”²⁵³ Onun Acemî olmasını nefyetti. Onun **“Acemî ve Arapça olur mu?”** sözünde, Acemî ve Arapça olmasının nefyi, inkârî istifham sığasıylaadır. Bu da onda Acemî bir lafzın olmadığına yani onda Arapça olmayan bir lafzın olmadığına dair bir delildir.

Kuran'ın diğer lüğatlerden alınmış lafızlar kapsamasına gelince; Aynen onun () “El-Miškât” lafzını ki bu Hintçe bir lafızdır. Habeş'çe olduğu da söylendi. O, Duvardaki baca deliğidir, () “El-Kıstâs” lafzını ki bu Rumca'dır. Manası, mizândır, () “El-İstibrak” lafzını ki bu Farsça'dır. Manası, sert ipek kumaştır, () “Es-Siccîl” lafzını ki bu

²⁵⁰ Zuhruf: 3

²⁵¹ Şuara: 195

²⁵² İbrahim: 4

²⁵³ Fussilet: 44

Farsça'dır. Manası, çamurdan taştır ve () “Tâhâ” lafzını ki bu Nabatca'dır, kapsamı gibi. Şüphesiz o, bununla Arapça olmayan kelimeleri kapsamış olmaz. Çünkü bu lafızlar, Arapçalaştırılmış dolayısıyla muarrab (Arapçalaştırılmış) olmuşlardır. O, muarrab lafızlara şâmdir, Arapça olmayan lafızlara değil. Muarrab lafız, her yönüyle Arapların koydukları lafız gibi, Arapça'dır. Cahilî şiir de, Kuran inzal olmadan önce muarrab lafızlara şâmdir. Mesela İmrî'ul Kays'ın şiirinde ayna manasında ki () “Es-Secencel” kelimesi ve cahilliyeye şairlerinden bir çoğunda bulunan nice kelimeler gibi. Araplar, muarrab bir lafız her yönüyle kendi koydukları bir lafız gibi, Arapça olarak itibar ediyorlardı. Arapçalaştırmak, kelimeyi diğer lügatlerden, olduğu gibi, almak ve onu Arapça lügatine koymak değildir. Bilakis Arapçalaştırmak, Acemî bir lafız Arapça vezne sokmaktır. Bunun üzerine bu lafız, Arapça lafızlar vezne veya onların sözlerine göre, Arap lügati fiil vezinlerinden bir fiil vezne konulmasından ardından Arapça olur. Araplar, Acemî bir lafza yöneliyorlar, sonra onu fiil vezinlerinden bir fiil vezne sokuyorlardı, mesela

“Ef’ale, Fe’ale, Fâale, İfteale, İnefeale” v.b. gibi. Eğer o lafız, bunlara muvafakat ediyor ve harfleri de Arap lügatinin harflerine mutabık düşüyorsa, onu alıyorlardı. Eğer Arapça fiil vezinlerine göre değil ve Arap vezinlerinden herhangi bir vezne de muvafakat etmiyorsa, onu bir harfin ziyâdesiyle veya bir harf yahut harflerin eksiltilmesiyle değiştiriyorlar ve onu Arapça vezne sokuyorlardı. O da kendi fiil vezinlerine göre oluyor, o zaman ancak onu alıyorlardı. Aynı şekilde onun harflerinde de böyle yapıyorlardı. Arap lügatiyle insicam etmeyen harfi hafzediyorlar, onun yerine Arapça harflerden bir harf koyuyorlardı ki o, Arapça harflerden olsun. Ancak o zaman bir lafız alıyorlardı, işte böyle. O halde Arapçalaştırmak, Acemî kelimeyi, vezninde ve harflerinde Arapça bir lafız olabilmesi için vezinle, harflerle yeni bir kalıba sokmaktır. O zaman kelime alınır ve muarrab bir lafız olur. Bununla, her yönüyle Arapların koydukları lafız gibi, Arapça olur. Buna göre Kuran'ın muarrab lafızlara şâmil olması, onun Arapça olmayan lafızlara şâmil olduğuna delâlet etmez. Çünkü muarrab, Acemî bir lafız değil, Arapça bir lafızdır. Arap lügatini koyan Arapların kendileri onu Arapçalaştırdılar. Buradan açığa çıkıyor ki Kuran, mutlak olarak Arapça olmayanlara şâmil değildir. Onda Arapça olmayan tek bir lafız dahi yoktur.

Muarrab lafızlar hakkındaki söz münasebetiyle şöyle bir sual varit olabilir. O da şudur: *“Arapçalaştırmak, Arap lügatini koyan ve kendilerinden Arap lügatinin rivayet edildiği hâlis Araplara mı hâsstur, yoksa Arapçalaştırmak, her asırdaki her Arap için caiz midir?”* Buna cevap şöyledir: Arapça alimleri bu mevzûda ihtilaf ettiler. Onlardan kimileri *“O, Arap lügatini koyan Araplara hâsstur. Çünkü o bir vad'ıdır. Nitekim onlar, şu lafız bu manaya delâlet için kendileri tarafından koydular, aynı şekilde Acemî bir lafız, kendi fiil vezinlerine göre ve lügatlerinin harfleriyle yoğurdular ve onu şu mana için koydular. Arapçalaştırmak da bir vad'ıdır. Vad'ı da Arap'tan gayrisi için olmaz. Bundan dolayı Arapçalaştırmak, hâlis Araplara hâsstur, bunlardan gayrisi için caiz değildir.”* dediler. Arapça alimlerden kimileri de: *“Muhakkak ki Arapçalaştırmak, her asırdaki her Arap için caizdir.”* dediler. Ancak bunlar, Arapçalaştırmanın, Arapça aliminden, fiil kalıplarını ve vezinlerini ihâta edenden, harflerine tam muttali olandan olmasını, bunların Arapça ilimlerinde bilhassa lügat ilminde, nahiv ve sarf ilminde, sâbit kıdemi olan kimselerden olmalarını şart koştular. Hak olan şudur ki, şüphesiz ikinci söz, doğrudur. Arapçalaştırmak, her Arap için Arap lügatinde müçtehit olması şartıyla câizdir. Asırlardan herhangi bir asırda Arap lügatindeki her müçtehide, Arapça olmayan herhangi lafızları Arap lügatine

Arapçalaştırması caizdir. Onun bu Arapçalaştırmasından sonra o artık, her yönüyle Arapların koydukları bir lafız gibi, Arapça olur. İster bu, lügatin ifsadından önce yani Hicrî dördüncü asırdan önce olsun, isterse lügatin ifsadından sonra olsun, ister bu asırda olsun, ister gelecek asırlarda olsun. Arapça'daki her müçtehidin, Acemî lügatlerden Arap lügatine Arapçalaştırması caizdir. Çünkü Arapçalaştırmak, aslî bir vad'ı değildir. O ancak mahsûs harflerle mahsûs vezne sokmaktır. İşte Arapçalaştırmanın vakıası budur. Burada Arapçalaştırmak ile vad'ı arasında çok büyük fark vardır. Doğrudur, vad'ı yalnızca hâlis Araplara hâstır. Başkaları için câiz değildir. Çünkü o, kelâmda mevcut olmayan bir şeyi icat etmek ve başlangıçta bir ıstılahtır. Bu nedenle o, ancak ıstilah ehli için sahihtir. Fakat Arapçalaştırmak, mevcut olmayan bir şeyi icat etmek değildir. Bilakis o, mevcut olan bir şeyde içtihad etmektir. O, başlangıçta bir ıstilahta değildir. O ancak üzerinde ıstilahın cereyân ettiği şeyde içtihad etmektir. Çünkü Araplar, Arap lügatinin vezinlerini ve kendi fiil kalıplarını sınırlandırdılar, muayyen harflerle ve sınırlı sayılarla Arap harflerini tahdit ettiler. Arapçalaştırmak ise bu harflerden oluşan bir lafız, Arapça vezinlerinden bir vezne sokmaktır. Bu ise, şüphesiz bir içtihadıdır, bir vad'ı değildir. Bundan dolayı Arapçalaştırmak, Arap lügatindeki her müçtehide caizdir. O, her yönüyle ıstikâk gibidir. İstikâk, Arap harflerinden ve Arapların kullanımına göre, mastardan bir fiil veya bir ismi fâil veya bir ismi mefûl veya v.b müştâklar, türetmendir. İster türettiğini, Araplar söylemiş olsunlar isterse onu söylememiş olsunlar. Aynı şekilde Arapçalaştırmak da Acemî bir lafız alman ve onu Arapların vezinlerinden, Arapça harflerinden ve Arapların kullanımına göre bir vezne sokman, ardından tıpkı ıstikâkın mastardan ismi fâil veya ismi mefûl çıkardığı gibi, bundan Arapça bir lafız çıkarmandır. Müştâkın her Arapça alimine câiz olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. Keza Arapçalaştırmak da Arapça'da her müçtehide câizdir. Çünkü o, bir kalıba sokmaktır, vad'ı değil. Bunun için Arapçalaştırmak hâlis Araplara hâss değil, bilakis her Arap için âmmidir. Ancak ne var ki Arapçalaştırması sahih olan kişide, Arapça'da bir müçtehit olması şart koşulsun ki Acemî bir lafız, Arapların diğer lafızları gibi Arapça bir lafız kılmak kendisine mümkün olsun. Fakat şunun bilinmesi gerekir ki Arapçalaştırmak, eşya isimlerine hâstır, her Acemî lafız için âmm değildir. Arapçalaştırmak, manalara delâlet eden lafızlara ve hayâle delâlet eden cümlelere dâhil olmaz. O ancak eşya isimlerine hâstır. Gayrinde mutlak sahih değildir. Araplar, Arapçalaştırdıklarında sadece eşya isimlerini Arapçalaştırdılar. Başkalarında Arapçalaştırmak cereyân etmedi. Zira onlar, manalara nispetle ıstikâk koydular. Tahayyüllere ve teşbihlere nispetle de mecâzı koydular. Arapçalaştırmayı ancak eşya isimlerinde kullandılar. İbrahim gibi özel isimler de ona dâhildir. Bu yüzden Arapçalaştırmak, sadece eşya isimlerinde ve özel isimlerde câizdir. Bu ikisinden gayrisinde hiçbir şekilde caiz değildir. Eşya isimleri ve özel isimler gayrisindekilere gelince; bunları alma mecâli, ıstikâk ve mecâzda geniştir. Zira ıstikâk, ne kadar çok ve çeşitli olursa olsun manaları almak ve onları ifâde etmek için geniş bir mecâldir. Aynı şekilde mecâz da, ne olursa olsunlar hayâli, teşbihleri ve bunları ifâde etmek için verimli bir mecâldir.

Arapçalaştırmak, ıstikâk ve mecâz gibi, ümmetin hayat zaruretlerinden bir zaruret ve Arap lügat hayatının ve bekasının zaruretlerinden bir zarurettir. Bilakis İslâmî Şeriatın zaruretlerinden bir zarurettir. Çünkü manalar, her gün yenileniyor, eşya da her gün yenileniyor. Müslümanlar, İslâmî daveti âleme taşıma farzîyetini ikâme etmeleri gereğince, diğer ümmetlerle karışmaları kaçınılmazdır. Müslümanlar, ilimlere, keşiflere, icatlara muhtaç olmaları hükmünce, bu ilimleri, keşifleri ve icatları diğer ümmetlerden almaları

zorunludur. Müslümanlar, şer'î hükümlerle mukayyet olmalarından gereğince, yenilenen her şeyin ve meydana gelen her hâdisenin hükmünü bilmeleri gerekir. Bütün bunlar, onlara Arapçalaştırmayı, iştikâkı, mecâzı kesin farz kılar ve onları bunlar karşısında yüz yüze bırakır. Zira onlar, diğer ümmetler indinde olan vakıalar ve eşya üzerine İslâm'ın fikir ve hükümlerini indirerek beyân etmeleri kaçınılmazdır. Onlar, ilimlerin, keşiflerin ve modern icatların isimlerini koymak zorundadırlar. Onlar, yenilenen ve meydana gelen her vakıalar ve eşya hakkında şer'î hükmü tebeyyün etmeleri gerekir. Buradan hareketle onlara, daha önce olmayan yeni eşya ve manalar için daha önce mevcut olmayan yeni lafızlar icat etmeleri lazım gelir. Bu yeni lafızları icat etmekten onların hiçbir kaçışları yoktur. Aksi takdirde daveti taşımaktan, hayat ve istekleriyle beraber seyretmekten, haklarında Şerîatın hükmünün mutlaka beyânı gereken vakıalar ve eşya hakkında Şerîatın hükmünün beyânından geri kalırlar. Bundan dolayı Arapçalaştırmak, iştikâk ve mecâz gibi, ümmetin hayatının ve Şerîatın zaruretlerinden bir zarurettir. Arap lüğatinin kendisi de ancak kullanımla bâki kalır ve hayat bulur. Ümmetin hayatı için zarurî yeni manalar bulunur, Arap lüğatinde de kendileriyle o manaları ifâde edecek lafızlar olmazsa, ümmet zorunlu olarak onunla zaruretlerinden olanları ifâde etmek için başka bir lügate yönelir. Böylece lügat, donar, sonra zamanla terk edilir, bırakılır. Bu sebeple Arapçalaştırmak, iştikâk ve mecâz gibi, Arap lügat hayatının ve bekasının zaruretlerinden bir zarurettir. Bunun için Arapçalaştırmak kaçınılmazdır.

Arap lüğati, Acemî bir lafzın manasını alıp, kendi benzer manasına Arapça'da delâlet eden bir lafızla o manayı ifâde etmeye, Müslümanların bunu yapmaya çalıştıkları gibi, muhtaç değildir. Bilakis bizzat Acemî bir lafız kendisi alınır, Arap harfleriyle ve Arapların kullanımına göre, Arapça vezne sokulur ve muarrab bir lafız konulur. Onların yaptıkları, () "*Kıtâr*" tren, () "*Araba*", araba, () "*Seyyâre*" araba, () "*Hâtuf*" telefon, () "*Mekûd*" oturak v.b. gibi kelimeler vad'ına gelince; tamamı hatalı olan bir ameldir. Fikrî donukluğa ve uygulamalı cehâlete delâlet eder. Bu şeyler, ne manalardır ne tahayyüllerdir ne de teşbihlerdir. Bu nedenle bunlar için kendilerine benzeyen manalara ait isimler konmaz, onlar için isimler de türetilmez. Ancak bunların bizzat Acemî isimleri alınır, Arapça harflerden, Arapların kullanımına göre Arapların fiil kalıplarından bir fiil kalıbına sokulur. Arap lüğatine göre yeni bir lafız konur ve muarrab bir lafız olur. Bu muarrab lafız ve Arapların koydukları bir lafız müsavidir. () "*Telefûn*" kelimesini olduğu gibi almak gerekir. Çünkü vezni, Arapça bir vezindir, (). () "*Urbûn*" da "kaparo" ondandır. Bütün harfleri, Arapça harflerdir. () "*Cedûn*" jeton kelimesinin vezni Arapça bir vezindir, (). "Cehûl" da bu vezindedir. Fakat G harfi, Arap lüğatinde mevcut değildir. Onun yerine () "Cim" harfi veya () "Ğayn" harfi konulur. Bu bağlamda () "Ğadûn" veya () "Cedûn" denilir. Böylelikle de muarrab bir lafız olur. İşte diğer kelimeler de böyledir. Bunlar için kendilerine benzer eşya delâlet eden Arapça lafızların konulması doğru değildir. Zira bu, Arap lüğatine, kaidelerine muhaliftir. Çünkü Arapça, Arapçalaştırmayı eşya isimleri ve özel isimlerin konulması için kıldı. Teşbihleri, eşya isimleri ve özel isimlerin konulması için bir edat kılmadı. Ayrıca "El-Kıtâr, El-Araba, Es-Seyyâra" v.b. gibi, yeni eşya isimleri için konulan bu lafızlar, mutlak olarak Arap lüğati lafızlarından itibar edilmezler. Yani bunlar, ne lügavî hakikat ne şer'î hakikat ne de örfî hakikat değildirler. Dolayısıyla mutlak olarak Arapça olmazlar. Çünkü Arapça lafız, Arapların muayyen bir manaya delâlet etmesi için koydukları lafızdır. Arapların koydukları

lafzın kullanımını, onun için bu lafzı koymadıkları bir manada hâsıl olur ve bu kullanım da Araplardan olursa, bu, şer'î bir hakikat veya örfî hakikat olur, lügavî bir hakikat değil.

Çünkü lügavî hakikat, Arapların lafzı o medlûl için koymaları gerekir. Arap lüğatinin lafızları, şu üçünden dışarı çıkmaz: ya lügavî hakikat ya şer'î hakikat yada örfî hakikat. “El-Kıtâr, El-Araba, El-Hâtif...” lafızlarının konulmaları, o kimseler bunları lüğatin konuluşuna göre bir şeye delâlet etmesi için koydular, bununla bu şeyin lüğaten bunların manaları olmalarını kastettiler. Yani bununla o şeyin lügavî bir hakikat olmasını murât ettiler. Lügavî hakikat ise lüğatte kendisi için ilk konulan hususta kullanılan lafızdır. Yani o, lüğat ehlinin muayyen bir mana karşılığında ona delâlet etmesi için koydukları lafızdır. El-Kıtâr v.b lafızları, Araplar bu mana karşılığında ona delâlet etmesi için koymadılar. Bu nedenle o lafızlar, lügavî hakikat olmazlar. Onlar, şer'î bir hakikat ve örfî bir hakikat da olmadıklarına göre öyleyse Arapça olmayan bir lafız olurlar. Eşyanın isimleri olarak sonradan konulan El-Kıtâr, El-Araba, El-Hâtif kelimeleri, Arapça lafızlar değildir.

Örfî Hakikat

Hakikat, hitâbet ıstılahında kendisi için konulanda kullanılan lafız diye tarif edildi. Bu tarif, lügavî hakikate, şer'î hakikate ve örfî hakikate şâmidir. Ancak ne var ki bunlardan bizzat her birine has olan tarif ise şöyledir: Lügavî hakikat, lüğatte kendisi için ilk konulanda kullanılan lafızdır. Şer'î hakikat, Şer'îatın ıstılahında kendisi için ilk konulanda kullanılan lafızdır. Başka bir tabirle şer'î hakikat, şer'î ismi Şer'îatta kendisi için ilk konulmuş olanda kullanılmaktır. Yani o, Şer'îatın lafzı kendisine intikal ettiği manada kullanmasından dolayı lügavî manasından gayrisine intikal eden lafızdır. Örfî hakikate gelince; lügavî kullanım örfî yoluyla kendisi için konulanda kullanılan lafızdır. Yani örfî hakikat, lüğatte âmm kullanımdan dolayı lügavî manasından gayrisine intikal eden lafızdır. Öyle ki birincisi terk edildi. Örfî hakikat, iki kısımdır:

Birincisi: İsim, âmm bir mana için konur, sonra lüğat ehlinin kullanım örfiyle bazı müsemmalarına tahsis edilir, Dâbbe lafzının örfen dört ayaklılara tahsisi gibi. Her ne kadar bu lafız, lüğatin aslında yeryüzü üzerinde debelenen her şey için olup, insan ve hayvana şâmil olsa da, fakat lüğatteki âmm kullanım, onu dört ayaklılara tahsis etti ve ilk mana terk edildi. Böylelikle nakledildiği manada lügavî örfî hakikat oldu.

İkincisi: İsim, lüğatin aslında bir mana için olur, sonra lügavî vad'ından hâriç manayla kullanım örflerinde meşhur olur. Öyle ki lafızdan kullanıldığında başkası anlaşılmaz, Gâit ismi gibi. Çünkü Gâit, her ne kadar lüğatin aslında yeryüzünden huzur bulunan yer için olsa da, fakat örflerinde insandan çıkan dışkı ile meşhur oldu. Hatta bu lafızdan kullanıldığında başkası anlaşılmaz. Lüğatteki âmm kullanım onu alçak mekân manasından, insandan çıkan dışkı manasına nakletti. Böylelikle bu kelime nakledildiği manada lügavî örfî hakikat oldu.

Şunun bilinmesi gerekir ki, burada bu iki kısımdaki örfî hakikatten maksat, lügavî hakikattir. Yani lüğat ehlinin kullanımını üzerinde örf edindikleri husustur. Yoksa lüğat ehlinen olmayan insanların ıstılah edindikleri husus değildir. Lüğat ehli nezdinde hakikat iki kısımdır: Birincisi; vad'î hakikat. İkincisi: lüğat ehli nezdinde üzerinde örfleşilen

hakikat. Arapların, muayyen bir manaya delâlet etmesi için koydukları bir lafız, lügavî hakikattir, yani lügavî vad'î hakikattir, vahşi hayvan için aslan gibi. Arapların kullanım örfinde, kendisi için konulan manadan başka bir mana ile meşhur olup, öyle ki ilk mana terk edilmişse, kullanımları, Şerîata tabi değil, asâleten olursa, örfî hakikattir. Her ikisi de lügat ehlinen yani Araplardandır. Lügavî hakikati Araplar koydular, bu yüzden o, vad'îdir. Örfî hakikati, Araplar kullandılar bu yüzden o, örfîdir. Yani onu kullanmalarıyla Araplar onu örf kabul ettiler.

Alimlerden her taifenin, nahivcilerin raf'u²⁵⁴, nasb²⁵⁵ ve cerr²⁵⁶ üzerindeki ıstılahları gibi, kendilerine özgü ıstılahlarının olmasına gelince; kuşkusuz bu, hâss örfî hakikattir. Bu, lügavî örfî hakikatten başkadır. Çünkü lügavî örfî hakikat, Arapların bizzat kendilerindedir. Onu kullanmalarıyla onu örf ittihaz ettiler. Hâss örfî hakikate gelince; bu, Araplardan değildir. Ancak muayyen manalara delâlet etmesi için her ilmin alimleri, onu örf ittihaz ettiler. O, Arapların vad'ından ve kullanımlarından değildir. O ancak hâss bir ıstılahtır. Bunun için hâss örfî olarak adlandırıldı. Hâss örfî hakikat, özel bilgilerdeki ıstılahların hepsini kapsar. İster bunlar üzerindeki ıstılah hâlis Araplar zamanında isterse lügat alimleri tarafından cereyân etmiş olsun, nahiv, sarf, fıkıh v.b. gibi. İsterse bunlar üzerindeki ıstılah onlardan sonra gelen veya daha sonra kıyâmete kadar gelecek olan alimler tarafından cereyân etsin, geometri, kimya, tıp v.b. gibi. Herhangi bir ilim veya fen alimlerinin ıstılah edindikleri her şey, hâss örfî hakikattir. Bu, âmm örfî hakikat gibi, her yönüyle Arap lügatindedir. Çünkü âmm örfî'yi, Araplar, bunu kendisi için koydukları şeyin gayrisinde kullandılar ve âmm örfî bu şekilde meşhur oldu. Böylece o, Arapların onu kullanmasından dolayı Arapça'dır. O, kendileri tarafından vad'ı gibidir. Aynı şekilde hâss örfî de böyledir, Arap alimleri tarafından ve onların kulakları önünde onun üzerinde ıstılah cereyân etti, onlar onu ikrar ettiler ve onu lügatten itibar ettiler. Tam aksine onu, örfî hakikatin kullanımı gibi, kendisi için konulan manalarında kullandılar. Onlar bir lafzı, kendisi için konulanın gayrisinde âmm kullanımla kullandılar. Böylece bu, vad'ı ettikleri gibi şey, Arapça'dır. Aynı şekilde onlar nahivde bir lafzı, kendisi için konulanın gayrisinde hâss kullanımla mahsûs bir ilimde kullandılar. Bundan dolayı da bu, âmm kullanımla kullandıkları şey gibi ve vad'ı ettikleri husus gibi Arapça'dır. Koydukları ilimlere ve kullanımlarını ikrar ettikleri ilimlere intibak eden husus, ilimlerden her ilme intibak eder. "Bu bir kıyastır" denilmez. Çünkü kıyas değildir. Bu ancak lafzın, kendi altında mündemiç olanlara bir intibakıdır. Çünkü Araplar, kendi zamanlarında olanı İnsan ve At ismiyle adlandırdılar. Keza kendi zamanlarındaki Fâil'i raf, Mefûl'ü de nasb olarak vasıfladılar. Onlar ancak fâilleri ve mefûlleri vasıfladılar. Bununla birlikte zamanımızdaki isim, lügat ehlinin icmasıyla her İnsan ve At'ta, her Fâil ve Mefûl'de muttarittir. Aynı şekilde Arapların alimleri de ancak zamanlarındaki ilimler için ıstılahlar koydular, bu ıstılahları tahsis ettikleri muayyen bir ilme mahsûs olarak koymadılar, ancak kendi zamanlarındaki ilimler içindir. Dolayısıyla ıstılah, ilimlerden her ilimde o ilmin alimleri için muttarit olur ve Arapça bir vezin, Arapça harflerden ve Arapların kullanımı üzere olduğu müddetince Arapça'dan itibar edilir. Bundan dolayı hâss örfî hakikat, âmm örfî hakikat gibi, eşit şekilde Arapça'dır.

²⁵⁴ İsmi son harfinin harekesinin ötüre olması

²⁵⁵ İsmi son harfinin harekesinin fetha olması

²⁵⁶ İsmi son harfinin harekesinin kesra olması

Menkûl Lafızlar

Menkûl lafızlar, örfî hakikat ve şer'î hakikattir. Zira bunlardan her biri, kullanım yoluyla kendisi için konulan manasından başka bir manaya menkûldür ki bu da her birinin kullanıldığı manadır. Artık her biri, bu manada bir hakikattir. Bu menkûl lafızlarda üç bahis vardır:

Birincisi: Nakil, aslın hilâfinadır. Şu manada, lafız, lügavî hakikatten şer'î veya örfî hakikate nakle yada ademi nakle muhtemelse, aslolan şu iki yönden dolayı ademi naklidir: Birincisi: Asıl, bir hususun olduğu hal üzere bekâsıdır. Ondaki nakil ise, bulunduğu halden intikalidir. Bundan ötürü nakil, aslın hilâfinadır. İkincisi: Nakil, ilkinde yani lügavî vad'a, bunun neshine, sonra da ikinci vad'a bağlıdır. Lügavî vad'ı ise, tek bir şeyle tamamlanır ki o da ilk vad'ıdır. Üç hususa bağlı olan şey, tek bir hususa bağlı olan şeye nispetle mercûhtur. Çünkü o şeyin olmama yolları daha çoktur. Yani ispatı, tek bir hususa, ki o lügavî vad'ıdır, bağlı olan şey, ispat için üç hususa bağlı olandan daha râcihtir. Binaenaleyh lafız, eğer nakil ve ademi nakle muhtemelse, aslolan ademi naklidir.

İkincisi: Şer'î isimlerin nakli vâki oldu. Fakat harflerin nakli vâki olmadı. Fiillere gelince; bunların nakli tabiiyetle vâki oldu, nakilleri asâleten vâki olmadı. İsimlere nispetle ise, lügavî vad'ıdaki durum gibi nakilleri, mütebâyin, müterâdif, müşterek, müşekkek ve mütevâtî' kısımlarında vâki oldu. Mütebâyine gelince; mevcuttur, Salât ve Savm gibi. Mütevâtî'e gelince; Hacc gibi. Zira hacc, İfrâd'a, Temettu'ya ve Kırân'a karşılık kullanılır. Bu üçü, mahiyette ortaktırlar, o da ihrâm, vakfe, tavâf ve sa'y'dır. Müstereke gelince; Salât gibi. Zira salât, hem öğle namazı gibi rükünlerine şâmil olan salâta hem de cenâze namazı gibi rükû' ve secdeden hâlî olan salâta karşılık kullanılır. Bunun benzeri de Tuhûr'dur (temizlik). Zira tuhûr, hem su ile yapılan tuhûr'a hem toprak ile yapılan tuhûr'a hemde deri sepilenecek şeyle yapılan tuhûr'a karşılık kullanılır. Müteradife gelince; farz ve vacib gibi. Zira bunlar, müterâdiftir. Yine haram ve mahzûr gibi. Zira bunlar da müterâdiftir. Bunlar, şer'î isimlerin fiilen mevcut olduklarını ve lügavî isimlerin kısımlarının aynı şekilde şer'î isimlerde de câri olduklarını ispat ederler. Mutezile: *"Şüphesiz şer'î hakikatler, salât ve savm gibi isim fiillere ve ismi fâil, ismi mefûl, sıfat ve ismi tafdil gibi o fiillerden müştak zât isimlere ayrılır."* dediler. Tıpkı bizim: *"Zeyd, mümindir yada fâsıktır yada feragatkâr yada Amr'dan daha fâsıktır."* sözümüz gibi. Şer'î harflere gelince; kesinlikle yoktur. Çünkü onlar tek başlarına manidâr değiller. Ve çünkü mesela () **"El-Bâu"**, ilsâk (bağlamak) içindir, () **"El-Lâm"**, tahsis içindir v.b. gibi başkasıyla birlikte eda etmesi için konulan her harfin manalarının, şer'î kullanımda manalarından nakilleri mevcut değildir. Bunun için şer'î harfler mevcut değildir. Fiile gelince; asâlet yoluyla menkûl mevcut değildir. Şer'î ismin naklinden dolayı tabiiyet yoluyla mevcuttur. Mesela () **"Öğleyi kıldı"** gibi. Çünkü fiil, mastar ve zamandan ibarettir. Eğer mastar şer'î olursa, fiilin şer'î olmaması muhaldir. Eğer mastar, lügavî olursa da böyledir.

Üçüncüsü: Akitlerin sığaları, "Sattım" gibi ve aynı şekilde fesihler de, "Feshettim" "Azad ettim" ve "Boşadım" v.b. gibi, bunlar lügaten ancak ihbar içindir. Yani bunlar, lügatin aslında, inşâ için değil, ihbâr içindir. Şer'îatta ise, bazen ihbâr için kullanılırlar. Ama bunlar, Şer'îatta bir hüküm ihdâs etmek için kullanılırlarsa, inşâyâ menkûl olurlar, ihbâr için olmazlar. İnşâ ile ihbâr arasındaki fark, inşâ, ihbârın hilâfına tasdik ve tekzibe muhtemel değildir. İnşânın manası, ihbârın hilâfına ancak lafza bitişik olur. Halbuki haber, bazen

önce bazen de sonra da olabilir. Bu sığaların inşâ için olduklarına dair delil şudur: şayet bunlar ihbâr olup, bu bağlamda mâzî veya şimdiki zamandan olsaydılar, talakın ta'lik kabul etmemesi gerekirdi. Çünkü ta'lik, bir şeyin varlığını başka bir şeye bağlamaktan ibârettir. Mâzî ve şimdiki zaman, var olmuştur, ta'lik kabul etmez. Halbuki bunlar böyle değildir. O sığalar vâki olacak bir gelecekte haber vermek olsalar, çünkü onun “Seni boşadım” sözü, onun “Seni boşayacağım” sözü kuvvetindedir. Bu takdire göre onlarla talak vâki olmaz. Ayrıca şayet bu sığalar, ihbârlar olsaydılar, durum şundan hâli olmazdı: bunlar ya yalan olurlar yada doğru olurlar. Eğer yalan olurlarsa, muteber değildirler. Yok eğer doğru olurlarsa, doğrulukları bizzat bu sığalarla hâsıl olmuşsa kısır döngü lazım gelir. O zaman doğruluğun husulü, sığanın husulüne, sığanın husulü de doğruluğunun husulüne bağlı olur. Çünkü haberin doğruluğu, mesela “Seni boşadım” gibi, hakkında haber verilen şeyin varlığına bağlıdır, o da talakın vukuudur. Şayet hakkında haber verilen şey, ki talakın vukuudur, habere bağlı olursa, ki “seni boşadım’dır”, elbette kısır döngü lazım gelir. Bu ise batıldır, buna bağlı olarak da bu sığalarla doğrulukları da batıl olur. Eğer doğruluk, sığalardan başkasıyla hâsıl olmuşsa, bu da, bu sığa meydana gelmediğinde vukuun olmaması üzerindeki ittifağa binaen icmâen batıldır.

Anlayışa Hâlel Getirenlerin Teâruzu

Mütakellimin muradını anlamakta hâsıl olan hâlel, beş ihtimalden gelir. Bunlar: İştirâk, nakil, mecâz, izmâr ve tahsîs'tir. Çünkü iştirâk ve nakil ihtimâli yok olursa, lafız tek bir mana için vad'ı edilmiş olur. Mecâz ve izmâr yani takdir yok olursa, lafızdan maksat kendisi için konulan olur. Tahsis ihtimali de yok olursa, lafızdan kasıt, kendisi için konulanların hepsi olur. Bu takdirde de anlayışta hâlel kalmaz. O zaman sem'î delillerden murât edilen mana anlaşılır. Bu, zannı galibe nispetledir. Çünkü zannı galip, şer'î hükümün istinbatında kâfidir. Yani bu beş ihtimaller yok olursa, zannı hâlel getiren bir şey kalmaz. Böylelikle şer'î hüküm, anlaşılır. Yakîn de hâlelin olmaması için ise ki yakîn akaitte mutlaka gereklidir, sadece bu beş ihtimallerin nefyi kâfi değildir. Yani akîdeye sem'î delille istidlâl etmek yani yakîn ifâde etmek için, sadece bu ihtimallerin nefyi kâfi değildir. Bilakis bunlarla beraber başka şeylerde gerekir. Zira sem'î deliller, ancak şu on şarttan sonra yakîn ifâde ederler. Bunlar: Bu beşi ve neshin, takdimin, tehirin, irâb değişikliğinin, tasrifin ve aklî muarızın olmamasıdır. Bu on husus yok olursa, yakîne hâlel getiren şey kalmaz. O zaman sem'î delil yakîn ifâde eder. Kendisiyle akîdeye ve evla babından da şer'î hükme istidlâl edilir. Bu takdirde onun delâleti yakînî olur. Buna, aynı şekilde sübutunun da yakînî olması ilave edilir.

Beş ihtimaller arasındaki çelişki (iştirâk, nakil, mecâz, izmâr, tahsîs), on şekilde vâki olur. Bunun zâbiti, her birini kendisinden sonrakiyle birlikte alınmasıdır. İştirâk, geriye kalan dördüyle tearuz eder. Bunlar: nakil, mecâz, izmâr ve tahsîstir. Nakil geriye kalan üçüyle tearuz eder. Bunlar: mecâz, izmâr ve tahsîstir. Mecâz, geriye kalan ikisiyle tearuz eder. Bunlar: izmâr ve tahsîstir. İzmâr da tahsîsle tearuz eder. İşte on şekil budur. Tearuz anında bu beşten evla olanı bilmek istersen, bunlardan her biri, kendisinden sonrakilerin hepsine nispetle mercûhtur, kendisinden öncekilere de râcihtir. Ancak izmâr ve mecâz müstesnadır. Bu ikisi birbirine müsavidir. Bunun tafsilî aşağıdaki şekildedir:

Birincisi: Nakil, iştirâkten daha evladır. Çünkü menkûlün medlûlü, iki halde de yani nakilden önce ve sonra da aynı manadadır. Nakilden öncesine gelince; kendinden menkûl olan medlûl, lügavî manadır. Sonrasına gelince; kendisine menkûl olan ise, şer'î veya örfidir. Menkûlün medlûlü, aynı manada olursa kendisiyle amel, müşterekin hilâfına, mümtenidir. Çünkü müşterekin medlûlü, aynı vakitte müteaddittir. Karinesiz onunla amel edilmez. Bunun örneği, zekât lafzıdır. O, nemâ ile nisaptan çıkarılan miktar arasında ve onun sadece nema için konulmuş olması sonra şeran çıkarılan miktara nakledilmiş olması muhtemeldir. O halde geçenden dolayı nakil daha evladır.

İkincisi: Mecâz, iştirâkten iki yönden dolayı daha evladır: Birincisi: mecâz, iştirâkten istikrâ yoluyla daha fazladır. Hatta İbn-u Cinnî mübalağa yaparak şöyle der: *“Lügatlerin ekserisi mecâzdır. Ekseriyet ise, şek mahallinde zann ifâde eder.”* İkincisi: Mecâzda dâima lafzın i'mâlî²⁵⁷ vardır. Çünkü lafızla beraber, mecâzın kastedildiğine delâlet eden bir karine olursa, lafzı mecâzda amel ettiririz. Aksi halde lafzı, müşterekin hilâfına, hakikatte amel ettiririz. Çünkü müşterekin i'mâlinde karine gerekir. Bunun örneği, nikâhtır. Nikâhın, akit ile cimâ arasında müşterek olması, birisinde hakikat diğesinde ise mecaz olması muhtemeldir. O halde geçene binaen mecâz daha evladır.

Üçüncüsü: İzmâr, iştirâkten daha evladır. Çünkü izmâr, tek bir surette müstesna, karineye muhtaç değildir. O surette şudur, lafzın zahiri üzerine icrası mümkün olmazsa, o zaman kastı tayin eden bir karine gereklidir. Lafız, zahiri üzerine icra ederse, müşterekin aksine lafız bir karineye muhtaç değildir. Çünkü müşterek, bütün suretlerinde karineye muhtaçtır. Buna örneği Teâlâ'nın şu kavlidir: **“Köye sor.”**²⁵⁸ Köy lafzının, halk ile binalar arasında müşterek olması ve yalnızca binalarda hakikat olması da muhtemeldir, ama halk izmâr edildi. Şu halde izmâr geçenlerden dolayı daha evladır.

Dördüncüsü: Tahsîs, iştirâkten daha evladır. Çünkü tahsîs, mecâzdan daha hayırlıdır. Mecâz da , iştirâkten daha hayırlıdır. Böylelikle tahsîsin iştirâkten daha hayırlı olması evla babındandır. Üstelik daha hayırlıdan, daha hayırlı olan, daha hayırlıdır. Bunun örneği, Teâlâ'nın şu sözüdür: **“Babalarınızın nikahladıklarını nikahlamayınız.”**²⁵⁹ Nikâh lafzının, akit ile cimâ arasında müşterek olması ve akitte hakikat olması muhtemeldir, Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: **“İçinizden yetimlerle nikahlanın.”**²⁶⁰ Ancak nikah lafzı, akde hamledildiğinde, hem fasit akde hem de sahih akde şâmil olur. Ama onu sahih akde tahsis etmek, onu gerek akde gerekse cimâyâ şâmil kılmaktan daha evladır. Bu yüzden o, tahsise hamledilir. Çünkü tahsîs, geçenlere binaen iştirâkten daha evladır. Buna binaen ayet, babanın zina ettiği bir kadınla nikahın haramlığını ifâde etmez.

Beşincisi: Mecâz, nakilden daha evladır. Çünkü nakil, mecâzın hilâfına, ilk mananın neshini gerektirir. Bunun örneği Teâlâ'nın şu sözüdür: **“Müşrikler ancak necistir.”**²⁶¹ Necis lafzının, mecâz olması yani manevî pislik olması yani necis gibi olması muhtemeldir. Şer'î hakikate yani şer'î bir necâsete menkûl olması da muhtemeldir. Onu manevî pislige hamletmek, onu şer'î necâsete hamletmekten daha evladır. Çünkü mecâz,

²⁵⁷ Sözü mühmel bırakmayıp bir mâna ile mukayyet ve yüklü eylemek.

²⁵⁸ Yusuf: 82

²⁵⁹ Nisa: 22

²⁶⁰ Nur: 32

²⁶¹ Tevbe: 28

nakilden daha evladır. Teâlâ'nın **“Salâtı ikâme ediniz”**²⁶² sözündeki Salât lafzı böyle değildir. Çünkü burada hiçbir mecâz yoktur. Zira mecâz, aslî mananın murât edilmesine mâni olan bir karineden dolayı, lafzı kendisi için konulandan başkasında kullanmaktır. Salât'ı, mahsûs sözler ve fiillerde kullanmak, aslî manaya mâni olan bir karineden dolayı değildir. Bilakis Şerîatin, karine mûlahaza etmeksizin salâtı, kendisi için konulandan başka bir manada kullanmasından, sonra da Arapların, onu bu manada kullanmalarından dolayıdır. Bu kullanıma binaen salât, ikinci manaya nakledildi, Dâbbe ve Gâit lafızlarının, Arapların bunları kullanmalarından ötürü nakledildiği gibi. Salât lafzı, örfî hakikat gibi eşit şekilde şer'î bir hakikattir. Bunun içindir ki o, burada mecâz nakilden daha evladır diye örnek olmaya uygun değildir.

Altıncısı: İzmâr, nakilden daha evladır. Çünkü izmâr ve mecâz müsavidirler. Mecâz, geçenlerden ötürü nakilden daha hayırlıdır. Öyleyse izmâr, nakilden daha hayırlıdır. Zira hayra müsavi olan daha hayırlıdır. Bunun örneği Teâlâ'nın şu sözüdür: **“Ribâyı haram kıldı.”**²⁶³ Ribâ lafzından kastın akit olması muhtemeldir, yani ribâ akdi haram kılındı. Bu nedenle izmâr yani bir şey takdir etmek muhtemeldir. Yani ribâ değil riba akdi haram kılındı. Yine ondan kastın, şer'î manasına nakledilerek bizzat ziyâdenin olması da muhtemeldir. Yani ribâ yani ziyâde haram kılındı. Eğer izmâr muhtemelse, nehy akde musallat olur ki o zaman akit, batıldır. Yok eğer nakil muhtemelse, nehy akdin şartlarından bir şarta musallat olur ki o zaman akit fâsit olur yani aslı sahihtir. Ziyâde geri verildiği zaman akit sahih olur. Ribâyı, akde hamletmek, onu ziyâdeye hamletmekten daha evladır. Yani onu izmâra hamletmek, onu nakle hamletmekten daha evladır. Böylece nehyedilen husus, akdin kendisidir. Buna göre akit, ister ziyâdenin terki üzerinde ittifak etsinler isterse etmesinler, batıl olur.

Yedincisi: Tahsîs, nakilden daha evladır. Çünkü tahsîs, mecâzdan daha hayırlıdır. Mecâz da nakilden daha hayırlıdır. Şu halde tahsîs, nakilden daha hayırlıdır. Zira daha hayırlıdan daha hayırlı olan daha hayırlıdır. Bunun örneği Teâlâ'nın şu sözüdür: **“Allah, alış-verişi helâl kıldı.”**²⁶⁴ Alış-veriş lafzından kastın, lügaten alış-verişin olması muhtemeldir. O da malın bir malla mutlak mübadelesidir. Böylelikle umûm lafızlardan olur ve bundaki tahsîs bir şer'î nassdır. Yine ondan kastın, şer'î şartlarını barındıran şer'î alış-verişin olması da muhtemeldir. Böylece alış-veriş lafzı, şer'î manasına nakledilmiş olur. Yani ayet şuna muhtemeldir, alış-veriş, Allah'ın helal kılıp, başka nasslarla tahsis edildiği lügavî alış-veriştir. Buna göre ayet, tahsisi muhtemeldir. Yahut alış-veriş, şartlarının tamamını barındıran şer'î alış-veriştir. Onu başka nasslarla tahsis edilen lügavî alış-verişe hamletmek, onu lügavî alış-verişten şer'î alış-verişe nakle hamletmekten daha evladır. Çünkü tahsîs, nakilden daha evladır.

Sekizincisi: İzmâr, mecâz gibidir. Bunlar, karineye ihtiyaçta ve onun gizlilik ihtimalinde müsavi olduklarından dolayı bir delilsiz biri diğerine tercih edilemez. Çünkü bunlardan her biri, muhâtabın zâhiri anlamasına mâni olan bir karineye muhtaçtır. Muzmarın tayininde gizliliğin vukuu nasıl muhtemelse, mecâzın tayininde de gizliliğin vukuu muhtemeldir. Bunlar eşittirler. Buna örnek, adamın oğlu olmayan kimseye *“Bu, benim oğlumdur”* demesidir. Çünkü bunun, mecâz olması muhtemeldir. Şu mana da: o,

²⁶² Bakara 43

²⁶³ Bakara: 275

²⁶⁴ Bakara: 275

benim için muazzездir sevgilidir. İzmâr da yani “**Teşbih Kâf**” ın takdiri de muhtemeldir. Yani “*Bu, benim oğlum gibidir.*” İki ihtimalde birlikte eşittir. Bunu, diğerine değil de birine hamletme tercihinin gerektirecek şey mevcut değildir. Dolayısıyla bir karine olmadıkça o ikisinden birine hamledilmez.

Dokuzuncusu: Tahsîs, mecâzdan daha evladır. Çünkü tahsîsten sonra geriye kalan, taayyün eder, bilinir. Çünkü âmm, fertlerin hepsine delâlet eder. Bir delille bazısı çıktığında, âmmın delâleti, taayyününü teemmül etmeksizin geriye kalanlarda bâkidir. Mecâza gelince; bazen taayyün eder, bazen taayyün etmez. Çünkü lafız, hakikî manaya delâlet etmesi için konuldu. Hakikî mana, bir karine ile yok olduğunda, lafzın mecâza sarfı, mecâzların taaddüt ihtimalinden ötürü teemmül ve istidlâl nevini iktizâ eder. Bundan ötürü mecâzın tayini, tahsîsin hilâfına müteekkit değildir. Oysa tahsîsin tayini müteekkittir. Tayini müteekkit olan, müteekkit olmayandan daha evladır. Bu sebeple tahsîs, mecâzdan daha evladır. Bunun örneği Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Üzerine Allah'ın ismi zikredilmeyeni yemeyin.”²⁶⁵ “*Üzerine Allah'ın ismi zikredilmeyen*” lafzından kastın, umûm olması, yani Allah'tan başkasının adının zikredildiği şey ve mutlak olarak Allah'ın isminin zikredilmediği şey olması muhtemeldir. Başka naslarla “Üzerine Allah'tan başkasının adının zikredildiği” şeye tahsis edildi. Yine ondan kastın, Allah'tan başkasının adının zikredildiği şey olması da muhtemeldir. Bu durumda mecâz olur. Yani tahsîs de muhtemeldir, mecâz da muhtemeldir. Onu tahsîse hamletmek daha evladır. Yani o, diğer naslarla Allah'tan başkasının adının zikredildiği şeye tahsis edildi.

Onuncusu: Tahsîs, izmârdan daha evladır. Çünkü tahsîs, mecâzdan daha evladır. Mecâz ve izmâr ise müsavidir. Böylece tahsîs, izmârdan daha evla olur. Bunun örneği Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Kısasta sizin için hayat vardır.”²⁶⁶ Çünkü “Sizin için” lafzından murât, umûmdur. Yani kısasta bütün insanlar için hayat vardır. Ama lafız, maktûlün bekasıyla tahsis edildi. Çünkü onun için hayat, kâtili katlinden alıkoymaktadır. Yani kâtilin katli, onu katletmekten alı kor, bir şahsı katletmesine mani olur. Öyleyse hayat, öldürecek olan kimse için olur. Yine burada izmârın olması da muhtemeldir. Yani kısasın meşruiyeti, kısastan sakınarak kâtil katletmekten geri durmasıyla iki nefsin bekasını iktizâ ettiğinden dolayı bir hayattır. Onu tahsîse, yani kâtilin katli sebebiyle insanlar onun şerrinden selamette olduklarından, katledilecek olan kimse de hayat bulacağından kısasta sizin için hayat vardır diye hamletmek, onu bir şeyin izmârına yani şer'î bir kelime takdir etmeye hamletmekten daha evladır. Yani onu, kısas meşruiyetinin takdirine hamletmekten daha evladır. Yahut hayat lafzı, bütün insanlar için hakikî hayata muhtemel olup câniden başkalarına tahsis edildi. Çünkü onun için hayat yoktur, bilakis katledilir. Bir şey takdir etmekte muhtemeldir. Yani kısasın meşruiyetinde sizin için hayat vardır. Çünkü şahıs, kendisinden kısas alınacağını bildiği zaman, katletmekten el etek çeker. Böylece “sizin için” lafzından kasıt, kâtilden başkasına hayat var yani tahsîs, ondan kastın mutlak alıkoymak olduğuna yani izmâr olmasına tercih edilir. Çünkü tahsîs izmârdan daha evladır.

Fil

²⁶⁵ En'am: 121

²⁶⁶ Bakara: 179

İsim bahsi cereyân ettikten sonra fiil ve harften bahsetmek kaçınılmazdır. Fiil, husule gelen bir zamana bitişik bir hadiseye delâlet eden şeydir. Hadise, mastardır, isim fiildir. Husule gelen zaman ise, mâzî, şimdiki zaman ve gelecek zamandır. Mâzî'den olanlar, “*kalktı, oturdu*” gibi. Şimdiki zaman ve gelecek zaman ise, “*Kalkar, oturur*” gibi. Gelecek zaman ise “*Kalkacak*” gibi. Şimdiki ve gelecek zaman lafızda tekdir ve muzâri diye isimlendirilir. Muzâri, başında şu dört eklerden biri olan fiildir. Bunlar: **Hemze, Tâ, Nûn ve Yâ**'dır. Gelecek zaman, şimdiki zamandan kendisine “**Sîn ve Sevfe**” nin dâhil olmasıyla soyutlanır. Senin () “**Kalkacak**” ve () “**Kalkacak**” sözün gibi. Emir fiile gelince, kendisinden başka değil, muzâri harfinin atıldığı şeydir.

Harf

Harf, başkasında bir manaya delâlet eden şeydir. Harf, bir manaya başkasına bitiştiği zaman delâlet eder. Başkasına bitişmezse, hiçbir manası yoktur. Harf, manasıyla müstakil değildir. Çünkü kendisi için konulan manası, ancak bir manaya, ki harfin müteallikidir, delâlet eden başka bir lafız itibara alınarak anlaşılır. Fıkıhta bilinmelerine fikhın delillerinde vâki olmalarından ötürü gereksinimin şiddetle arttığı harflerin tefsiri mutlaka gereklidir. Harf, sınıflara göre. Bunlar, şunlardır:

Birincisi: İzâfet Harfleri. Bunlar, fiillerin manalarını isimlere götürenlerdir. Bunlardan bazıları sadece harf olurlar, bazıları harf ve isim olurlar, bazıları da harf ve fiil olurlar. Sadece harf olanlara gelince; bunlar, şunlardır: () Min, () İlâ, () Hattâ, () Fî, () El-Bâ, () El-Lâm, () Rubbe, () Vâv-ul Kasem ve () Tâ-ul Kasem. Bunların manaları da şöyledir:

() “**Min**” gâyenin başlangıcı içindir, senin şu sözün gibi: **“Bağdat'tan yürüdüm”**. Tab'iz içindir, senin şu sözün gibi: **“Ekmekten yedim”**. Cinsin beyânı içindir, senin şu sözün: **“Demirden bir yüzük”**. Ve Zâittir, senin şu sözün: **“Bana hiçbir kimse gelmedi”**.

() “**İlâ**” gâyenin sonu içindir, senin şu sözün gibi: **“Bağdat'a kadar yürüdüm”**. () “**Mea**” beraber manasında olur, Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Onların mallarını kendi mallarınızla birlikte yemeyin.”**²⁶⁷

() “**Hattâ**” gâyenin sonu içindir ve “**İlâ**” gibi “**Mea**” beraber manasında olur.

() “**Fî**” zarfiyet içindir, şu sözün gibi: **“Zeyd evdedir.”** () “**Alâ**” üzerinde manasında gelebilir, Teâlâ'nın şu sözü: **“Sizi hurma dallarının üzerine asacağım.”**²⁶⁸ Bazen de şu sözlerindeki gibi onunla mecâz yapılabilir: **“Falan ilme baktım”**.

() “**El-Bâ**” ilsâk için olur, senin şu sözün gibi: **“Onunla hastalık vardır”** demen gibi. Yardım istemek içinde olabilir, senin şu sözün: **“Kalemle yazdım”**. Musâhabe için olur, senin şu sözün gibi: **“Atı, eğeri ile birlikte satın aldım”**. “**Alâ**” üzerinde manasında varit olabilir. Teâlâ'nın şu sözü gibi:

²⁶⁷ Nisa: 2

²⁶⁸ TaHa: 71

“Ehli kitaptan öylesi vardır ki, ona kantarla emanet bıraksan, onu şana iade eder. Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, onu sana iade etmez.”²⁶⁹ Yani kantar üzerinde ve dinar üzerinde. () “Min Ecli” içinlik manasında da varit olabilir. Allah’u Teâla şöyle buyurdu: **“Ve ben, Rabbim, senin duan sebebiyle bedbaht olmadım.”**²⁷⁰ Yani senin duandan dolayı. Senin duanda manasında olduğu da söylendi. Bazen de zâit olabilir, Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”**²⁷¹ Zaman zaman “El-Bâ” harfî, dâhil oldukları yerde “Fî” harfiyle karışabilir. Zira bazen “El-Bâ” harfî, “Fî” manasında kullanılabilir. Mesela Teâlâ’nın şu kavli gibi: **“Senin duanda”**. Bazen de mana, “El-Bâ” ve “Fî” ye muhtemel olabilir. Senin şu sözün gibi: **“Aşağıdaki şekilde sana sözümü özetlerim”**. Çünkü şöyle demen de sahihtir: **“Aşağıdaki şekilde”**. Senin şu sözün gibi de olur: **“İlme baktım”**. Özetlemek, manalar üzerinde vâki olur. Şöyle dememiz de sahihtir: yani manaların vasıtasıyla. “Fî” ve “El-Bâ” kullanımları arasında karışıklık vâki olma imkânını izâle etmek şöyledir: manevî zarfiyetten olanlarda, hissî zarfiyet gibi “Fî” kullanılır. Manevî Zarfiyete kâbil olmayanlarda ise, mesela senin şu sözündeki Asâ gibi: **“Asâ ile vurdum”**. Şüphesiz bunda sadece “El-Bâ” kullanılır. Zira “Fî” nin sebebiyet için geldiği sabit olmadı. “El-Bâ”, lâzım fiili, müteaddi kılar, müteaddi fiili de parça parça, kısım kısım kılar.

() **“El-Lâm”** tahsis için olur, senin şu sözün: **“Mal, Zeyd’indir”**. Zâitte olur, Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Sizin ardınıza gelir”**²⁷².

() **“Rubbe”** azlık için olur. Sadece nekraya dâhil olur, senin şu sözün gibi: **“Pek az kişi alimdir”**.

() **“Vâv-ul Kasem”**. Bu, senin **“Allah’a yemin ettim”** sözündeki ilsâk “Bâ” sından bedeldir. () **“Tâ-ul Kasem”** de, senin **“Tallahi”** sözündeki Vav’dan bedeldir.

İzâfet harflerinden hem harf hem isim olanlara gelince; bunlar: () Alâ, () An, () El-Kâf, () Müz, () Münzü’dür. Bunların manaları da şöyledir:

() **“Alâ”** istilâ içindir. O, ya bir harftir, şu sözün gibi: **“Zeyd, üzerinde borç vardır”** yada bir isimdir, şairin şu sözü:

**Susuzluğu gerçekleştikçe üzerinden erkenden geçer,
Bilinmez küçük tepede avuçlamaktan ses çıkarır,**

() **“An”** uzaklaşmak için olur. Bu da ya bir harftir, Teâlâ’nın şu sözü: **“Onun emrine muhalefet edenler sakınsın.”**²⁷³ Yada bir isimdir, şu sözün gibi: **“Onun sağ tarafından oturdum.”**

²⁶⁹ Ali İmran: 75

²⁷⁰ Meryem: 4

²⁷¹ Bakara: 195

²⁷² Naml 72

²⁷³ Nur: 63

() “**El-Kâf**” bazen teşbih için bir harf olur, senin şu sözün gibi: **“Falanca dolunay gibidir”**. Bazen de isim olur, şu sözleri gibi: **“Soğuktan gülüyorlar”**.

() “**Müz**” ve () “**Münzü**” zamanda gâyenin başlangıcı için olurlar. Şöyle deriz: **“Onu bugünden beri görmedim”** ve **“Cuma gününden beri”**. Kendilerinden sonraki merfu olduğunda isim olurlar.

İzâfet harflerinden hem harf hem fiil olanlara gelince; şunlardır: () Hâşâ, () Halâ, () Adâ’dır. Bunlar, kendilerinden sonrakileri harfiyetle mecrûr kılarlar. Bazen de onları fiiliyatla nasb ederler. Bunların manaları, istisnâdır.

İkincisi: Fiile benzeyen harfler. Bunlar: () İinne, () Enne, () Lakinne, () Keenne, () Leyte, () Lealle’dır. Bunlar, ismi nasb, haberi raf ederler. () İinne ve () Enne, te’kid içindir. () Lakinne, istidrâk içindir. () Keenne, teşbih içindir. () Leyte, temenni içindir. () Lealle de ummak içindir.

Üçüncüsü: Atıf harfleri. Bunlar: () El-Vâv, () El-Fâu, () Sümme, () Hattâ, () Ev, () Em, () Lâ, () Bel, () Lakin. Bunların manaları şöyledir:

() “**El-Vâv**” mutlak cemi içindir. Tertip ve beraberlik ifâde etmez. Senin şu sözün gibi: **“Zeyd ve Amr geldi.”**

() “**El-Fâu**” tertip ve takip ifâde eder, şu sözün gibi: **“Zeyd pesinden de Amr geldi.”**

() “**Sümme**” tertip ve terâhi ifâde ifâde eder. Şu sözün gibi: **“Zeyd, sonra da Amr geldi.”**

() “**Hattâ**” tertip ifâde eder ve matûf, matûfun aleyh’ten bir cüzdür. Şu sözün gibi: **“İnsanlar öldü hatta peygamberler de, hacceden geldi hatta yayalar da.”**

() “**Ev**” hükmü, mezkûrlardan birine bağlamak ifâde eder. Haberde, emirde, istifhâmda vâki olur. Haberde, şek içindir, emirde tahyir ve mubahlık içindir. İstifhâmda ise, şekle birlikte iki hususun varlığında olur.

() “**Em**” hükmü, mezkûrlardan birine bağlamak ifâde eder. Sadece istifhâmda vâki olur. İki husustan biri bilinmekle birlikte, onun tayininde şek vardır.

() “**Lâ**” () “**Bel**” () “**Lakin**” hükümde matûfun, matûfun aleyh’e muhalif olmasında ortaklırlar. Şöyle dersin: **“Bana Zeyd geldi, Amr değil.”**

“Bana Zeyd gelmedi lakin Amr (geldi).” **“Yolda yürüdüm bilakis onda koştum.”**

Dördüncüsü: Nefy Harfleri. Bunlar: () Mâ, () Lâ, () Lem, () Lemmâ, () Len, () İn’dır. Bunların manaları şöyledir:

() “**Mâ**” şimdiki zamanı ve şimdiki zamanı yakın mâzîyi nefy içindir. Şu sözün gibi: **“Yapmıyorsun”, “Yapmadı”**.

() “**Lâ**” gelecek zamanı ya haber olarak, senin şu sözün gibi: **“Evde hiçbir adam yoktur.”** Ya nehiy olarak, senin şu sözün gibi: **“Yapma”** Yâda dua olarak, senin şu sözün gibi: **“Allah seni korumasın!”** nefy içindir.

() “Lem” ve () “Lemmâ” muzâriyi mâzîye çevirmek içindir. Şöyle deriz: —
“Henüz yapmadı.” — “Hiç yapmadı.”

() “Len” gelecek zamanı te’kid içindir. — “Bugün yerimde durmam” sözünü te’kid için — “Bugün asla yerimde durmayacağım.” sözün gibi.

() “În” şimdiki zamanı nefy içindir. Teâlâ’nın şu sözü gibi: —
“Korkunç sestem başka bir şey değildi.”²⁷⁴

Beşincisi: Tenbih Harfleri. Bunlar: () Hâ, () Elâ, () Emâ’dır. Şöyle dersin:
“İste ben”, “İste su”, “İste yapıyorum!”. Yine şöyle dersin:
“Dikkat ediniz! Adam bana yol gösteriyor!” ve şöyle dersin: — “Dikkat et! sen dışarıdasın!”

Altıncısı: Nidâ Harfleri. Bunlar: () Yâ, () Eyâ, () Heyâ, () Ey, () Hemze, () Vâh’dır. İlk üçü, uzağa nidâ içindir. () () Ey ve Hemze, yakın içindir. () Vâh, nüdbe içindir.

Yedincisi: Cevâp Harfleri. Bunlar: () Neam, () Belâ, () Ecel, () Ceyr, () İy, () İnne’dır. Bunların manaları şöyledir:

() “Neam” söyleyenin sözünden geçeni doğrulamak içindir. — “Zeyd kalktı mı?” — “Evet” diye cevap verilir. Yada onun — “Zeyd kalkmadı mı?” sözüne — “Evet” denilir.

() “Belâ” nefyedilene cevap vermek içindir. Senin, — “Zeyd kalkmadı mı?” diyen kimseye — “Evet (kalkmadı)” sözün gibi. Ve Teâlâ’nın — “Sizin Rabbiniz değil miyim?” sözüne cevaben — “Dediler ki Evet (Rabbimizsin)” sözü gibi.

() “Ecel” haberi tasdik içindir, başka değil. Senin, — “Zeyd geldi” diyen kimseye — “Evet (geldi)” sözün gibi.

() “Ceyr” () “İy” () “İnne” tahkik içindir. Şöyle dersin: — “Evet öyle yaparım.” — “Evet durum öyle.” — “Evet, vallahi!”

Sekizincisi: İstisnâ Harfleri. Bunlar: () İllâ, () Hâşâ, () Adâ, () Halâ’dır. Masdarî Harf. Bu da senin şu sözündeki () “Mâ” dır: — “Yaptığın beni şaşırttı.” Yani () “Senin yaptığın”. Ve şu sözündeki () “Enne”dir: — “Böyle yapmanı istiyorum.” Yani () “Senin yapmanı”. Bu, mastarı ile müevveddir. Teşvik Harfleri. Bunlar: () Levlâ, () Levmâ, () Helâ, () Ellâ’dır. Fiile teşvik etmek istediğinde böyle yaparsın. Mâzîyi, şimdiki zamana yaklaştırma harfi. O da senin şu sözündeki () “Kad” tır: — “Zeyd kalkmıştı.”. İstifhâm Harfleri. Bunlar senin şu sözündeki () Hemze ve () Hel’dir: — “Zeyd kalktı mı?” ve — “Zeyd kalktı mı?”. İstikbâl Harfleri. Bunlar senin şu sözündeki () Es-Sîn, () Sefve, () En, () Lâ, () İn’dir: — “Yapacak”, — “İleride yapacak”, — “Yapmanı istiyorum”, — “Yapma”, — “Eğer yaparsan”. Şart Harfleri. Bunlar senin şu sözündeki () İn ve () Lev’dir: — “Bana gelirsen”, — “Savet bana gelseydin sana ikramda bulunurdum.”. İllet Harfi. Bu da senin şu sözündeki ()

²⁷⁴ Yasin: 29

Key'dir: — **“Bana iyilik etmesi için filancaya gittim.”** Azar Harfi. O da senin, sana — **“Gerçekten mesele şöyledir”** diyen kimseye cevaben () Kellâ **“Asla”** sözündeki gibi.

Dokuzuncusu: Lâmlar. Bunlar: Muarraf kılmak için nekre isme dâhil olan Tarîf Lâm'ı. — **“Belirli adam”** gibi. Senin şu sözündeki Kasem cevâp Lâm'ı: **“Allah'a yemin olsun ki, elbette öyle yapacağım.”**. Senin şu sözündeki Kaseme hazırlık Lâm'ı: **“Allah'a yemin olsun ki, bana ikramda bulunursan sana ikramda bulunurum.”**. Senin şu sözündeki () Lev'in cevap Lâm'ı:

“Şayet öyle olsaydı elbette şöyle olurdu.”. Ve senin şu sözündeki Emir Lâm'ı:

“Zeyd yapsın.”. Şu sözündeki Başlangıç Lâm'ı: **“Zeyd, hareket etmiştir.”**

Onuncusu: Senin şu sözündeki Sâkin Müenneslik Tâ'sı: — **“Q (Kadın), böyle yaptı.”**

On birincisi: Senin şu sözündeki Tenvîn ve Te'kid Nûn'u: — **“Allah'a yemin olsun ki, kesinlikle öyle yapacağım.”**

MANTÛK VE MEFHÛM

Arap lügati, lüğatin lafızlarının ve kısımlarının beyânıyla, lüğat kısımları bilindikten sonra kitap ve sünnetle istidlâl mümkündür. Çünkü kitap ve sünnetle istidlâl, ancak bunların lafızlarıyla istidlâldır. Arap lüğatinin lafızları beyân edildiği zaman, lüğatle istidlâlin gerektirdiği husus tamamlanmış olur ki, o da lüğat lafızlarının ve kısımlarının beyânıdır. Ancak ne var ki lafızlarla istidlâl, onun mantûk veya mefhûm yoluyla olması açısından istidlâl keyfiyetinin bilinmesine bağlıdır. Yani lafzın, medlûlüne delâleti yoluyla veya medlûlün başka bir medlûle delâleti yoluyla olması açısındandır. Yani lafzın delâlet ettiği mana yahut lafzın kendisi değil de lafzın manasının delâlet ettiği mana yönündendir. Bundan dolayı mantûk ve mefhûmun bahsi kaçınılmazdır. Mantûk ve mefhûmun bahsinden önce şu iki hususun bahsi gerekir. Birincisi: Kuran’da mühmel bir lafız yoktur. Sünnette de öyledir. İkincisi: Allah’u Teâlâ, kelâmında, beyânsız zâhirin hilâfına kastetmez. Birinci hususa nispetle ise, şüphesiz Allah’u Teâlâ bize mühmel yani manaya hiçbir delâleti olmayan şeyle hitap etmez. Çünkü bu, bir hezeyândır. Hezeyân, bir noksanlıktır. Bu ise Teâlâ hakkında muhaldır. Çünkü mühmel, hezeyânın ta kendisidir. Hezeyân, mühmel lafızları toplayıp onlarla konuşmaktır. Yada kelâmın toplamı, kendisi açısından bir manaya delâlet etmemesidir, her ne kadar ondan her bir cüz bir manaya delâlet etse de. Mühmelin her iki sureti de Allah’u Teâlâ’ya layık değildir. Bundan dolayı Allah’u Teâlâ’nın bize mühmel hitap etmesi muhaldendir. Bu nedenle Kuran’da bir mühmel olmaz. Aynı şekilde sünnette de bir mühmel olmaz. Çünkü sünnet, manalarına nispetle Allah’u Teâlâ’dan bir vahiydir. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem onu kendi indinden lafızlarla ifâde etti. Bu yüzden onda bir mühmelin olması muhaldır. Sürelerin başlarına gelince; onların bir manaları vardır. Fakat müfessirler onlarda bir çok görüşler şeklinde ihtilaf ettiler. Onlar hakkında hak olan, onların sürelerin isimleri olmalarıdır. Buna binaen onlar, mühmel olmazlar. Allah’u Teâlâ’nın şu sözüne gelince:

“Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir.

İlimde derinleşenler ise: Ona iman ettik, derler” ²⁷⁵ Onun **“Ancak Allah”** sözünde durarak, Onun **“İlimde derinleşenler”** sözünü de istinâf kelâmı (başlangıç) kılınmasıyla, Kuran’da, manasını ancak Allah’ın bileceği hususlar vardır. Böylece de bizim manasını bilemeyeceğimiz hususlarla bize hitap etti ki o da mühmeldir. Bu söze gelince; iki yönden merduttur:

Birinci vecih: Durmak, Onun **“Ancak Allah”** sözü üzerinde olmaz. Çünkü buradaki **“Vâv”** bir atif harfidir, istinâf harfi değil. O, Celâle lafzı üzerine matûftur. Bunun üzerine mana şöyle olur: onun tevilini Allah bilir ve ilimde derinleşenler de onun tevilini bilirler. İstinâf Vâv’ı, kelâm ve mana bitip yeni bir kelâm ve mana başladığında ancak olur. Bunun dışında mutlak olmaz. Burada ise kelâm ve mana tamamlanmamıştır.

²⁷⁵ Ali İmran: 7

Allah’u Teâlâ’nın **“Ona iman ettik, derler”** sözüne gelince; bu, Onun **“İlimde derinleşenler”** sözünden bir hâldir. O, bir hâldir, haber değil. Şöyle denilmez: *“Şüphesiz yok ki hâl, matûf ve matûfun aleyh’ten sonra geldiği zaman, ikisinin münsarifi olup, ikisinden bir hâl olur. Burada ise, onun, Allah’ın **“Biz ona iman ettik”** demesinin muhalliğinden dolayı matûf ve matûfun aleyh’ten bir hâl olması imkânsızdır. Sadece matûftan bir hâl olur. Bu ise lügatin hilâfıdır. Böylece taayyün eder ki o, Onun **“İlimde derinleşenler”** sözünün bir haberidir, ondan bir hâl değil.”* Böyle denmez. Çünkü bunun mahalli, burada bir karine olmadığıdır. Bir karine bulunurda, hâl de matûf ve matûfun aleyh’ten sonra geldiği zaman ise, karine matûfun aleyh’e değil de matûfa münsarif olur, Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Ona İshak’ı ve Yakub’u nâfile olarak lütfettik.”**²⁷⁶ Çünkü **“Nâfile olarak”**, Yakub’tan yani matûfun aleyh’ten değil, matûftan bir hâldir. Çünkü nâfile, çocuğun çocuğudur. Buna göre o, Yakub’tan bir hâl olur. Keza ayette böyledir. Çünkü Allah’ın **“Biz ona iman ettik”** demesinin muhalliği, onun matûfun aleyh’ten değil de matûftan bir hâl olduğuna bir karinedir. Bununla açığa çıkar ki ilimde derinleşenler onun tevilini bilirler. Böylelikle Kuran’da bir manaya hiçbir delâleti olmayan bir lafız olmaz. Dolayısıyla onda mühmel de olmaz.

İkinci vecih: Onun **“İlimde derinleşenler”** sözü, atfî istinâfa râcih kılar. Çünkü o bir istinâf olsaydı, şöyle buyururdu: *“Onun tevilini ancak Allah bilir, alimler ise, ona iman ettik, derler.”* Ama böyle buyurmamış, ancak şöyle buyurmuştur: **“İlimde derinleşenler.”** İlme nispetle zâit bir vasıf vermiştir. O da **“Derinleşenler”** kelimesidir. Bu vasıf, sadece bilgiden söz edildiğinde verilir. Bilgisizlikten söz edildiğinde verilmez. **“Derinleşenler”** kelimesiyle ifâde edilmesinde, kelâmdaki maksadın bilgisizlik değil bilgi olduğuna bir işâret vardır. Yani onu Allah bilir ve alimlerden ilimde derinleşenler de onu bilir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözüne gelince: **“Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir.”**²⁷⁷ Bu, Araplar için malûmdur. Çünkü o, kabîh görmek hakkında aralarında tedavülde olan bir meseldir. Zira onlar, onu kabîh olarak tahayyül ediyorlardı. Dolayısıyla o, Araplar nezdinde manası olan bir şeyle hitaptır, mühmelden değildir. Binaenaleyh Allah’u Teâlâ, bize mühmelle hitap etmez.

Allah’u Teâlâ kelâmında, beyânsız zâhirin hilâfına kastetmez hususuna gelince: çünkü lafız, ancak bir manaya delâlet için konuldu. Bir kimse onunla konuştuğunda, ancak lafzın delâlet ettiği manayı kasteder. Eğer lafzı söyleyen kimse, onun delâlet ettiği manalardan başkasını kastediyorsa, kuşkusuz o kimse, lafzın konulduğu manadan başkasını kastettiğine delâlet eden bir karine koyar. Yada şunu söylediğini ve bunu murât ettiğini beyân eder. Lafzın, kendisi için konulduğu manadan başkasını murât ettiğine delâlet eden bir karine bulunmaz ve bu sözden falanca manayı murât ettiğini de beyân etmediğinde ise, lafızdan ancak lügat ehlinin kendisi için koydukları veya örfî yahut şer’î kullanımla lafzı kendisinde kullandıkları mana anlaşılır. Bundan dolayı Allah’u Teâlâ şu sözünde, zâhirin hilâfına kastettiğini beyân etmeksizin, zâhirin hilâfına kastetti demek mümkün değildir. Çünkü lafızlardan ancak medlûlleri hârici anlaşılması imkânsızdır. Bu nedenle Kuran’da kendilerinden lafızların delâletlerinin hilâfına kastedilenler mevcut değildir. Yani onda Allah’u Teâlâ’nın kendisinden zâhir manadan başka bir manayı yani bunu beyân etmeksizin lafızların delâletlerinden başkasını kastettiği bir kelâm mevcut

²⁷⁶ Enbiya: 72

²⁷⁷ Saffât: 65

değildir. Sonra Allah'ü Teâlâ, zâhirin hilâfına kastettiğini beyân etmeksizin, kelâmı zâhirin hilâfına kasteder diye kelâm hakkında ileri sürülen söz, Allah, lafızla ne demek istediği manidâr olmayan bir kelâmı insanlara hitap ettiğine ilişkin bir söz olur. Bunun manası, O, onlara mühmel hitap etti demektir. Çünkü lafızların delâletine göre hiçbir manası olmayan kelâm, mühmel bir kelâmdır. Zira lafız, murât edilen o manaya nispetle, onu bildirip âgâh eylemediğinden ve ona delâlet etmediğinden dolayı mühmeldir. Allah'ü Teâlâ mühmel bize hitap etmeye layık değildir. Bununla sabit olur ki, Kuran'da Allah'ü Teâlâ'nın, bir beyânsız zâhirin hilâfına kastettiği bir kelâm mevcut değildir. Buna binaen Kuran'da, bâtın bir mana ve zâhir bir mana bulunmaz. Bilakis Kuran'daki her şeyde, Allah ancak lügat ehli indinde kendisi için koydukları veya örfî yahut şer'î kullanımla kullandıkları lafızlarının bir delâleti olan hususları kasteder. Burada bir karine veya bir beyân olduğu zaman müstesna, bundan başkasını mutlak kastedmez.

Mantûk

Hitâbın hükme delâleti, lafızdan olursa, bu, mantûk delâletidir. Lafzın delâlet ettiği manadan olursa, bu da mefhûm delâletidir. Mantûk, nutuk mahallinde kati olarak lafzın delâlet ettiği'dir. Yani bir vasıtasız ve bir ihtimalsiz doğrudan lafızdan anlaşılır. Buna göre iktizâ delâleti hariçte kalır. Çünkü o, kati olarak anlaşılmaz, bilakis ihtimal olarak anlaşılır. Doğrudan lafızdan anlaşılmaz, ancak o, lafızdan anlaşılmanın iktizâ ettiği'dir.

Aleyhissalatu Vesselam'ın

“Kitabın fatihasıyla olmadıkça namaz yoktur.”²⁷⁸ sözü, bilfiil o var olmasıyla birlikte salâtın varlığı için nefydir. Öyleyse kasıt, sıhhatin nefyi veya kemâlin nefyidir. Hadisin, salâtın sahih veya kemâl olmamasına delâleti, mantûk delâletinden değildir. Çünkü bu, doğrudan lafızdan anlaşılmaz. Ancak bu, lafızdan anlaşılmanın mananın iktizâ ettiği'dir. Onun için nutuk mahallinde lafızdan anlaşılır denilip bununla iktifâ edilmez. Bilakis katî delâletle delâlet ettiği lafza delâlet eden şeyin zikretmesi kaçınılmazdır. Bu da iktizâ delâletinin hariçte kalabilmesi için **“Kati olarak”** kelimesini ziyâde etmekle olur. Binaenaleyh mantûk, nutuk mahallinde kati olarak lafzın delâlet ettiği'dir. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünden anlaşılın Ramazan orucunun vacibiyeti gibi:

“İçinizden kim (Ramazan) ayına şahit olursa oruç tutsun.”²⁷⁹ Çünkü lafız, mantûkuyla manaya delâlet eder ki bu, lafzî delâlet olarak adlandırılır. Lafzın, mutâbakat veya tazammun olarak delâlet ettiği husus, mantûktur. Yoksa kelâmın siyâkından anlaşılın değil. Çünkü lafız, yalnızca delâlet eden itibarıyla üç kısma ayrılır. Bunlar: Mutâbakat, tazammun ve iltizâmdır. Lafzın, manasının tamamına delâleti, mutâbakattır. İşte bu, mantûktandır. Lafzın müsemmanın cüzüne delâleti, tazammundur. Bu da aynı şekilde mantuktandır. Hitâp, hükme mantukuyla delâlet ettiği zaman, bu ilk önce şer'î hakikate hamledilir. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü gibi:

“Yolculukta oruç tutmak birrden değildir.”²⁸⁰ Bu, lügavî değil, şer'î oruca hamledilir. Çünkü Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, şer'îyyâtı beyân için gönderildi. Eğer lafız, şer'î hakikat olmazsa veya olurda onu şer'î hakikate hamletmek mümkün değilse, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem zamanında mevcut olan örfî

²⁷⁸ Ebu Avâne

²⁷⁹ Bakara: 185

²⁸⁰ Ahmed

hakikate hamledilir. Çünkü o, ilk akla gelendir ve Şerîatın yemin gibi bir çok hükümlerde örfe itibar etmesinden dolayıdır. Eğer onu şer'î hakikate ve Rasûl zamanında mevcut olan örfî hakikate hamletmek imkânsızsa, lügavî hakikate hamledilir. Şer'î naslar, teşrîî lafızlardır. İslâmî Şerîatın beyânı için geldiler. Dolayısıyla onların delâletlerinde aslanan şer'î manadır, sonra örfî manadır, sonra lügavî manadır. Bu, şer'î ve örfî kullanım çok olduğu zamandır. Şöyle ki o ikisinden biri, lügavî değil, öne geçerse böyledir. Eğer böyle olmazsa müşterek olur. Ancak bir karine ile tercih edilir. Eğer üç hakikatler imkânsızsa, kelâmı ihmalden korunmak için mecâzîye hamledilir.

Mefhûm

Mefhûm, nutuk mahalli gayrisinde lafızdan anlaşılır. Yani o, lafzın medlûlünün delâlet ettiğiidir. Yani lafzın manasının delâlet ettiği manadır. Mantûk, lafzın delâletinden anlaşılır. Mefhûm ise, lafzın medlûlünden anlaşılır. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“O ikisine öf, bile deme!”**²⁸¹ Lafzın delâleti, o ikisine öf etme. Bu, mantûktur. Fakat lafzın medlûlü ise, öf demekten nehydir. Bundan, onları dövme, anlaşılır. Buna göre Allah'ı Teâlâ'nın **“O ikisine öf, bile deme!”** sözünün mefhûmu, onları dövmedir. Allah'ı Teâlâ'nın **“O ikisine öf, bile deme!”** sözünden anlaşılacak ebeveyni dövmenin haramlığına ayetin mefhûmu delâlet etti. Ondaki hitâp, hükme mefhûmla delâlet etti. Manevî delâlet ve iltizâmî delâlet diye adlandırılan da budur. Çünkü lafız, yalnızca delâlet eden itibarıyla üç kısma ayrılır. Bunlar: Mutâbakat, tazammun ve iltizâmıdır. Mutâbakat, lafzın manasının tamamına delâletidir. Tazammun, lafzın müsemmanın cüzüne delâletidir. Her ikisi de, kati olarak ihtimalsiz lafızdan bir delâlettir. Yani doğrudan lafızdan bir delâlettir. Onun için mantûktandırlar. İltizâm delâletine gelince; lafzın manasının lâzımına delâletidir. O, hakikatinde lafzın medlûlü değil mananın medlûlüdür. Lafız, ona dolaylı bir şekilde delâlet etti. Yani manaya delâletindedir, lafzından değil. Yani mana, lafızdan anlaşılır, nutuk mahallinde değil. Yani lafzın manasından anlaşılır. Buna binaen mefhûm, iltizâm delâletidir. Öyle ki yalnızca delâlet eden itibarıyla lafzın delâletleri, bu üç delâletle sınırlıdır. Öyle ki mutâbakat delâleti ve tazammun delâleti, mantûktandır. Hal böyleyken geriye sadece bir delâlet kalır. O da mefhûmdan olan iltizâm delâletidir. Delâletlerden her bir delâlet, mantûktan olmadığı zaman, mefhûmdandır. Böylece lafzın delâleti, mantûk ve mefhûmla sınırlıdır. Lafzın delâleti, mantûktan değilse, mefhûmdandır, bunun gayrisi yoktur. Buna göre iktizâ delâleti, tenbîh ve îmâ delâleti, işâret delâleti, mefhûmdandır. Aynı şekilde Mefhûm-ul Muvâfakat ve Mefhûm-ul Muhâlefet de mefhûmdandır. Ancak iltizâmî delâlet, mefhûmdur ve manevî delâlet diye isimlendirilendir. İltizâmî delâlete bakıldığında açığa çıkar ki lâzım, mütekelimin doğruluk zaruretine veya telaffuz edilenin vukuu sıhhatine binaen bazen aklın veya Şerîatın iktizâ ettiklerinden olur. İşte bu, iktizâ delâletidir. Bazen de lâzım, vad'ı olarak lafzın medlûlünden bir lâzım olur. Yoksa lafzın, vad'ıyla ona delâlet eden olması değildir. İşte bu da tenbîh ve îmâ delâletidir. Bazen de lâzım, hükmün beyânı için sevk edilen veya bir hükme delâlet eden bir kelâmın bir lâzımı olur. Ama bu lâzım, maksût değildir. Bilakis maksût, ancak hükümdür. Lakin kelâm, bu

²⁸¹ İsrâ: 23

manayı verir, bu mana sözden maksût olmasa da. İşte bu da işârettir. Bazen de lâzım, kelâmın terkiibinin bir lâzımı olarak, cümlelerin terkiibinden istifâde edilen olur. İşte bu da, mefhûmdur. Eğer mefhûm, icap ve selbide mantûka muvâfıksa, Mefhûm-ul Muvâfakât'tır. Fahvâl Hitâp yani hitâbın manası diye de isimlendirilir. Nitekim Tenbîh-ul hitâp diye de adlandırılır. Eğer mefhûm, mantûka muhalif olursa, Mefhûm-ul Muhâlefet'tir. Hitâp Delili diye de adlandırılır. Nitekim Lahni-l Hitâp diye de isimlendirilir.

İktizâ Delâleti

İktizâ delâleti, lâzımın onda lafızların manalarından istifâde edildiği şeydir. Çünkü lâzım, mutâbakat yoluyla üzerine delâlet olunan mana için bir şart olur. Lâzımı bazen akıl, bazen de onu Şerîat, ya mütekellimin doğruluk zaruretine binaen yada telaffuz olunanın vukuu sıhhatine binaen, iktizâ edebilir. Bunun misali Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Kafirlerden yakınınızda olanlarla savaşın.”²⁸² Çünkü Onun **“Savaşın”** sözü, silah, mühimmat ve eğitim gibi savaş araçlarını elde etmeye dair emri gerektirir. Bu, aklın iktizâ ettiklerindedir. Bu ise telaffuz olunanın ki o **“Savaşın”** dır, vukuu sıhhati için bir şarttır. Yine mesela senin başka birine şöyle demen gibi: *“Köleni bana bin dirheme âzâd et.”* *“Âzâd et”* in medlûlünden lâzım mefhûm, kölenin satın almak veya hibe yoluyla mülk edinilmesidir. İşte bu mefhûm, şeran bu medlûlün tahakkukunun kendisine bağlı olduklarından. Zira Ademoğlunun mâlik olmadıklarında hiçbir âzâd yoktur. Sanki şöyle deniliyor: *“Bu köleyi benden satın al veya hibe et. Sonra da âzâd etmekte benim vekilim ol.”* İşte bu, Şerîatın iktizâ ettiklerindedir. Bu, telaffuz olunanın ki o *“Âzâd et”* tir, vukuu sıhhati için şarttır. Mesela Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü gibi:

“Ümmetinden hata, unutma ve üzerinde zorlandıkları husus kaldırıldı.”²⁸³ Yani hatanın, unutmanın, üzerinde zorlandıkları hususun hükmü kaldırıldı. Zira tahakkukları sebebiyle kesinlikle bu şeylerin kendilerini kaldırmış olması doğru olmaz. İşte bu da mütekellimin doğruluk zaruretine binaen Şerîatın iktizâ ettiklerindedir. Bunun benzeri de Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüdür:

“Geceden oruca niyetlenmeyenin orucu yoktur.”²⁸⁴ Ve şu sözüdür: **“Kitabın fatihasıyla olmadıkça namaz yoktur.”**²⁸⁵ Çünkü orucun ve salâtın tahakkuklarıyla birlikte kaldırılmaları mümtendir. O halde nefyedilenin, nefyi mümkün olan bir hüküm olmalıdır. Oruç hadisindeki sıhhatin nefyi ve salât hadisindeki sıhhat ve kemâlin nefyi gibi. Keza bunun benzeri de Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Allah kafirler için müminler üzerinde asla bir yol kılmayacaktır.”²⁸⁶ Kafirlerin müminler üzerinde bir yolun varlığı tahakkuk etmiştir. Bu daha Rasûl zamanlarında Mekke'de vâki oldu. Zira orada Müslümanlar, kafirlerin hükmü altındaydılar. O, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem zamanlarından sonra da vâki oldu. Zira Endülüs beldelerinde Müslümanlar kafirlerin hükmü altındaydılar. Keza o, bugünde mevcuttur. Ebediyet ifâde eden () **“Len”** lafzıyla, kafirler için müminler

²⁸² Tevbe: 123

²⁸³ İbni Mace, K. Talâk, 2035

²⁸⁴ İbni Mace, K. Sıyâm, 1690

²⁸⁵ Ebu Avâne

²⁸⁶ Nisa: 141

üzerinde bir yol bulmanın nefyi, vukuu tahakkuk ettiğinden ötürü mümtendir. Onun için o, nefyi mümkün olan bir hüküm için nefy olmalıdır. O hükümde, caizliğin nefyidir. Yani kafirler için müminler üzerinde bir yolun olması haramdır. İşte bu da haberin doğruluk zaruretine binaen Şerîatın iktizâ ettiklerindedir.

Tenbîh Ve İmâ Delâleti

Tenbîh ve imâ delâleti ancak, illetliğe delâlet eden hususlarda vâki olur. Bu, lafzın vad'ıyla ta'lile delâlet eden olması değil, ta'lil, vad'ı olarak lafzın medlûlünden lâzım olmalıdır. Yani lafız, vad'ıyla ta'lile delâlet etmez. Zira delâlet etmiş olsaydı, tenbîh ve imâ delâletinden olmazdı. Bilakis lüğatin vad'ına göre lafzın medlûlünden vad'ı olarak, lafzın delâlet ettiği manadan başka bir mana lâzım gelir. Lüğatin vad'ına göre, lafzın medlûlü için lâzım olan başka manaya delâlet, işte tenbîh ve imâ ile delâlettir. Bunun misali Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadının ellerini kesin.”²⁸⁷ Şüphesiz bu, sirkatin kesmenin sebebi olduğuna delâlet eder. İşte bu delâlet, vad'ı bakımından () **“Fâ”** nın manasının lâzımıdır. Zira () **“Fâ”** ile hükmün üzerine terettüp ettiği şey, () **“Fâ”** nın lügatte akîbette zâhir olmasından ötürü, hüküm için bir sebep olur. İşte bundan da sebebiyet lâzım gelir. Çünkü kendisi peşi sıra üzerine hüküm sabit olmadıkça vasfın sebep olmasının hiç bir manası yoktur. Onun için () **“Fâ”** nın kendisi için konulduğu manadan başka bir mana lâzım gelir. O da () **“Fâ”**dan öncekinin () **“Fâ”** dan sonraki için sebep olmasıdır. Bu lüzumluluk, lüğatin vad'ına göre, akla ve Şerîata göre değil. Keza onun bir benzeri de Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüdür:

“Kadı kızgınken hüküm vermez.”²⁸⁸ Çünkü bu, kızgınlık münasip bir vasıftır, hükümle birlikte zikredildiği için kızgınlığın hükümden nehyin bir illeti olduğuna delâlet eder. Kızgınlığın münasip bir vasıf olmasından, ki o lügatte kendisi için konulandır, hükümle birlikte zikredildiği zaman onun bir illet olması lâzım gelir. Bu lüzumluluk, lüğatin vad'ına göre, Zira şayet vasıf olmasaydı, öyle ki câmit olsaydı veya vasıf olsaydı ama münasip olmasaydı, bundan lüğatin vad'ına göre hükme bitiştiğinde illet olması elzem olmazdı. O halde kızgınlığın lüğatin vad'ına göre münasip bir vasıf olması, ona lüğatin vad'ına göre lâzım bir mana kıldı. O da hükme bitiştiği zaman bir illet olmasıdır. Yine onun bir benzeri de Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüdür:

“Katil hiçbir şey varis olmaz.”²⁸⁹ Ve şu sözüdür: **“Kafir Müslüman'a, Müslüman'da kafire varis olmaz.”**²⁹⁰ Bu, hükme bitişmiş münasip bir vasıftır. Onun bir illet olduğuna delâlet eder. Zira onun münasip bir vasıf olmasından, hükme bitiştiği zaman onun bir illet olması lâzım gelir. Bu lüzumluluk, lüğatin vad'ına göre, Zira şayet vasıf olmasaydı, öyle ki câmit olsaydı veya vasıf olsaydı ama münasip olmasaydı, bundan lüğatin vad'ına göre hükme bitiştiğinde illet olması elzem olmazdı. O halde kızgınlığın lüğatin vad'ına göre münasip bir vasıf olması, ona lüğatin vad'ına göre lâzım bir mana kıldı. O da hükme bitiştiği zaman bir illet olmasıdır. Yine onun bir benzeri de Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüdür:

İşâret Delâleti

²⁸⁷ Maide: 38

²⁸⁸ Tirmizi, K. Ahkâm

²⁸⁹ Ebu Dâvud

²⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, Müs. Ensâr, 20757

İşâret delâleti, kelâm bir hükümün beyânı için sevk edilir veya bir hükme delâlet eder ama ondan, beyânı için sevk edilen hükümden hariç başka bir hüküm anlaşılır veya ona delâlet etmesi için gelir. Halbuki bu başka hüküm, kelâmdan maksat değildir. Kelâmın, kendisi için sevk edilmediği ve ona delâlet etmediği bu hükme delâletinden işte işâret delâleti anlaşılır. Bunun misali Allah’u Teâlâ’nın şu sözünün yekûnunun delâletidir:

“Onun taşınması ile süttten kesilmesi, otuz aydır.”²⁹¹ Ve Teâlâ’nın şu sözü:

“Süttten kesilmesi de iki yıl içindedir.”²⁹² Oysa hamilelik müddetinin en asgarisi altı aydır, her ne kadar lafızdan maksût bu değilse de. Aynı şekilde Allah’u Teâlâ’nın şu sözü de öyledir:

“Artık onlara yaklaşın.”²⁹³ Fecrin doğuşuna kadar, yaklaşmayı şu sözleyle mubah kıldı:

“Size sabahın beyaz ipliği, siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar.”²⁹⁴

Bunun beyânı, bizzat maksûtta. Bununla beraber bundan, kim Ramazan gecesi cimâ eder ve cünüp olarak sabahlarsa orucu fâsit olmaz da lâzım gelir. Çünkü gecenin sonunda cimâ eden kimse, guslünü gündüze tehir etmek zorundadır. Şayet bu orucu ifsat edenlerden olsaydı, gecenin en son cüzünde cimâ mubah kılınmazdı. Bununla beraber bu, kelâmdan bir maksût olarak vâki olmadı. İşte kendisinden bir hüküm anlaşıldığı her kelâm böyledir. Kelâm ne o hüküm için ne de ona delâlet için sevk edilmiş değildir. Kelâmın bu hükme delâleti, mantûktan değildir, her ne kadar lafzın mantûkundan anlaşılrsa da. O ancak iltizâm delâletindedir. Çünkü o, kelâmdan anlaşılrsa da, ama kelâm onun için sevk edilmedi ve ona delâlet için gelmedi. Bunun için o, kendisi için sevk edilen veya onu beyân için gelen mananın lâzımıdır. Bundan dolayı iltizâm delâletindedir ve işâret delâleti olarak adlandırılır.

Mefhûm-ul Muvâfakat

Mefhûm-ul Muvâfakat, sükût mahallindeki lafzın medlûlünün, nutuk mahallindeki medlûlüne muvâfık olmasıdır. Yani lafzın medlûlünden anlaşılmanalar ve hükümlerin bizzat lafızdan anlaşılana muvâfık olmasıdır. Lafzın medlûlünün lâzımı olan mana, o medlûle muvâfık olursa, bu, Mefhûm-ul Muvâfakat’tır. Fahvâl Hitâp ve Tenbîh-ul Hitâp olarak da adlandırılır. Bundan murât, hitâbın manasıdır. Bunun misali Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür:

“O ikisine öf bile deme.”²⁹⁵ Bu, ebeveyne sövmenin ve onları dövmenin haramlığına delâlet eder. Zira öf demenin haramlığı, ondaki ezâdan dolayıdır. Öf demenin haramlığından, ondan daha şedid olan şeyin, sövmek ve dövmek gibi, haramlığı lâzım gelir. Dövmenin haramlığını, terkipten istifâde ettik. Çünkü mücerret öf demek, dövmenin haramlığına delâlet etmez. Burada lâzım mana, ancak cümlenin terkipten istifâde edilir. Cümlenin terkipten, öf demenin haramlığının ancak ondaki ezâdan dolayı olduğunu ifâde etti. Bundan da daha şedid olan ezânın ki o sövmek ve dövmektir haramlığı lâzım geldi. Burada sükût mahallindeki lafızdan anlaşılman

²⁹¹ Ahkâf: 15

²⁹² Lokman: 14

²⁹³ Bakara: 187

²⁹⁴ Bakara: 187

²⁹⁵ İsrâ: 23

hüküm, nutuk mahallindeki hükme muvâfıktır. Öyleyse o Mefhûm-ul Muvâfakat'tandır. Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler.”²⁹⁶ Bu, onların mallarının itlâfının haramlığına delâlet eder. Çünkü onların yenmelerinin haramlığı, ancak mülkiyetlerinden olan şeylerin giderilmeleri ve onların yok edilmelerinden dolayıdır. Öyleyse içerisinde yetim malının izâle edildikleri her şeyin, ister yemekten daha şedid olsun isterse ona müsavi olsun, haramlığı lâzım gelir. Yetim malının itlâfının haramlığını, terkipten istifâde ettik. Çünkü mücerret yetim malını yemek, haramlığa delâlet etmez. Fakat buradaki cümlenin terkibi ve haramlığın sadece onların yenmelerine değil haksızlıkla yenmelerine musallat oluşu, işte bu terkipten lâzım mana müstefâddır (anlaşıp çıkarılan mana) ki o da yetim malının itlâfının haramlığıdır. Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Kim zerre ağırlığı kadar hayır işlemişse onu görür, kim de zerre ağırlığı kadar şer işlemişse onu görür.”²⁹⁷ Bu, kim zerre ağırlığından daha çok hayır işlerse, kim de zerre ağırlığından daha çok şer işlerse, evla babından onu göreceğine delâlet eder. Buradaki onun delâleti, her ne kadar zerre fazlalığından anlaşılmış olsa da, lakin cümlenin terkipten geldi. Delâlet, bazen fazla olanlardan olabilir bazen de noksan olanlardan olabilir bazen de onunla müsavi olanlardan olabilir. Lâzım manaya delâlet, ne fazlalıktan ne noksanlıktan ne de müsavilikten gelmedi. Ancak cümlenin terkipten geldi. Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Ehli kitaptan öylesi vardır ki, ona kantarla emânet bıraksan, onu sana iâde eder. Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emânet bıraksan, onu sana iâde etmez.”²⁹⁸ Kantardan aşağısını iâde etmekle ve dinardan üstünü iâde etmemekle. Mesela Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü:

“Sizden biriniz, kardeşinin atasını aldığı zaman, onu ona geri versin.”²⁹⁹ Bu, kim asadan fazlasını alırsa, reddinin ona elzem olduğuna keza asaya müsavi olanın da reddinin ona mecbur olduğuna aynı şekilde asadan daha az olanın da reddinin onun üzerine vacip olduğuna delâlet eder. Lâzım mana, fazlalık ve noksanlıktan değil, terkipten müstefâddır. Mesela Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü:

“Kim haksız yere topraktan bir karışıkta' ederse, o ona Kıyamet günü yedi arzlara kadar tasmalanır.”³⁰⁰ Bu, bir karışım üstünün ikta' edilmesinin evla babından haramlığına delâlet eder. Aynı şekilde bir karışım aşağısının da ikta' edilmesinin haramlığına delâlet eder. Bir karışım zikredilmesi, Kıyâmet günü azlık ve çokluğun müsâvi olduğuna bir işârettir. Mesela Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü:

“Kim Müslümanların yolundan bir karışıkta' alırsa, Kıyamet günü Allah onu yedi arzdan tasmalattır.”³⁰¹ Bu, bir karıştan daha fazla almanın evla babından haramlığına delâlet eder. Aynı şekilde bir karıştan daha az almakta öyledir. Buradaki delâlet, fazlalıktan ve noksanlıktan değil, bilakis cümlenin terkiptendir. El-Âmidî, Mefhûm-ul Muvâfakat bahsinde: *“Bu kısımların hepsindeki delâlet, Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la ve Bil E'la Alâl Ednâ*³⁰² *kabilinden dışarı çıkmaz.”* der. Bu söz, iki yönden hatalıdır:

²⁹⁶ Nisa: 10

²⁹⁷ Zilzâl: 7-8

²⁹⁸ Ali İmran: 75

²⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, 17263

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, B. Mûs. Mükessirîn, 9212

³⁰¹ Et-Tabarâni

³⁰² En altıyla en yükseğine ve en yükseğiyle de en altına dikkat çekmek.

Birincisi: Şüphesiz o, bazen Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la kabilinden olabilir. Öf demenin haramlığından anlaşılan sövmek ve dövmenin haramlığı gibi. Bazen de Tenbîhu Bil E'la Alâl Ednâ kabilinden olabilir. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emânet bıraksan, onu sana iâde etmez.”³⁰³ Fakat keza bazen de müsâvi kabilinden olabilir. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Zalimâne yetimlerin mallarını yiyenler.”³⁰⁴ Bu, onların itlâflarının haramlığına delâlet eder. Ki itlâf, onları yemekle müsâvidir. Bazen de ne A'la ne Ednâ ne de müsâvi olur. O ancak terkitten anlaşılan başka bir şeydir. Çünkü o, mantûkun lâzımıdır. Mesela Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü gibi:

“Kim bir buluntu bir mal bulursa âdalet sahibini şahit tutsun, onun kılıfını ve bağını korusun.”³⁰⁵ Bu, bulunan dinarlarında muhâfazasına delâlet eder. Bu, ne Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la kabilinden ne de Tenbîhu Bil E'la Alâl Ednâ kabilinden değildir. Tüm bunlar, Mefhûm-ul Muvâfakat'ın, Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la ve Tenbîhu Bil E'la Alâl Ednâ kabilinden olanlara münhasır olmadığına delâlet eder. Bilakis bazen bunlar gayrisinde de olabilir.

İkincisi: Muhakkak ki Mefhûm-ul Muvâfakat, ziyâdeden ve noksanlıktan alınmaz. Ancak cümlelerin terkiplerinden alınır. Mefhûm-ul Muvâfakat'daki manayı anlama aslında, Ednâ'nın E'la üzerinde ve E'la'nın da Ednâ üzerinde hiçbir dahili yoktur. Onda aslolan ancak cümlelerin terkiplerinden müstefâd olmasıdır. Öyle ki o, mutâbakî mana için bir şart bilakis ona tâbi olmalıdır. Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la ve Bil E'la Alâl Ednâ'dan her biri, onun misallerinden bir misâldir, ondaki delâlet için asıl değildir. Bunun için Mefhûm-ul Muvâfakat'da evlalığı şart koşmanın hiçbir manası yoktur. Çünkü bu, Mefhûm-ul Muvâfakatı Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la ve Bil E'la Alâl Ednâ'ya münhasır kılar. Halbuki o, bunlar gayrisinde de vârittir. Yine onun delâletinde de aslı, evlalık kılar. Halbuki ondaki asıl, evlalıktan değil, terkitten müstefâd olmasıdır. Kaldı ki Mefhûm-ul Muvâfakat, iltizâmî delâlettendir. İltizâmî delâlet ise, Ednâ Alâl E'la ve E'la Alâl Ednâ delâleti değildir. O ancak lafzın, lâzımına delâletidir. Mefhûm-ul Muvâfakat, lafzın lâzımına delâletidir. Ondaki lâzım, terkitten müstefâddır. Onun için onda evlalık şart koşulmaz. O, Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la ve Bil E'la Alâl Ednâ kabilinden gelen değildir ki delâlet, bu ikisinden dışarı çıkmaz denilsin. Bilakis onda, mananın, üzerine delâlet olunan mananın lâzımı ve onun tâbisi olması, şart koşulur. O, terkitten müstefâddır, başka değil.

Mefhûmun delâleti, sükût mahallinde lafızdan anlaşılandır. Sükût mahallindeki lafzın medlûlü, onun nutuk mahallindeki medlûlüne muvâfıkça, Mefhûm-ul Muvâfakat'tır. Mefhûmun delâleti, lafızdan anlaşılandır. Fakat nutuk mahallinde değil sükût mahallindedir. Yani o, telaffuz olunan mananın, hakkında sükût geçilen lâzım manasıdır. O, lafzın medlûlüne kıyâs edilerek değil, lafızdan anlaşılandır. Bunun için o, lafzî delâlettendir, kıyâsî delâletten değildir. Sükût mahallindeki hükmün dayanağı, kıyâsî delâletin değil, lafzî delâletin fahvâsıdır. Buna delil şu iki husustur:

Birincisi: Şu bir gerçektir ki Mefhûm-ul Muvâfakat, iltizâmî delâlettendir. İltizâmî delâletteki lüzumlulukta muteber olan ise, zihnî lüzumluluktur. Yani iltizâm delâleti,

³⁰³ Ali İmran: 75

³⁰⁴ Nisa: 10

³⁰⁵ Ahmed

ancak zihnî lâzımda tasavvur edilir. Zihnî lâzım, lafız işitildiğinde zihnin kendisine intikal ettiği şeydir, aslanın cesârete delâleti gibi. O halde iltizâm delâleti, lafzî delâlettir. Çünkü zihin mücerret lafzı işittiğinde kendisine intikal etti. Kendisine delâlet eden şey, ancak lafızdır. Kişi hizmetçisine: “Zeyd’e bir tane verme!”, “Ona öf bile deme!”, “Ona zerre kadar bile zulmetme!”, “Onun yüzüne karşı surat asma!” dediği zaman, bu cümleler işitildiğinde akla ilk gelen, bir tane üstündekini vermekten, sövmek ve vurmaktan, zerre kadar ve üstünde zulmetmekten, surat asmaktan başka, küsmek v.b. gibi ona eziyet etmekten imtinâ etmektir. Bunun için Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in

“*Onun kılıfını ve bağını koru.*”³⁰⁶ sözünden anlaşılan, bulunan dinarları da korumaktır. Aleyhissalatu Vesselam’ın “*İğne ve ipliği iâde edin.*”³⁰⁷ sözünden dolayı da yükler, nakitler ve diğerlerini iâde etmektir. Böylece sükût mahallindeki hükmün dayanağı, kıyâsın değil, lafzî delâletin fahvâsıdır.

İkincisi: Araplar, bu lafızları ancak sükût mahallindeki hükmü te’kid etmek hususunda mübalağa için koydular. Bunun için onlar iki attan birinin diğerini geçmesi hususunda mübalağayı kastetmek istedikleri zaman: () “*Bu at, şu atın tozuna bile yetişemez.*” derler. Bu da onlar nezdinde şu sözlerinden daha belîğdir: () “*Bu at, şu atı geçer.*” Dolayısıyla mefhûm, Arapların vad’ındandır. Bu demektir ki mefhûm, vad’ı bakımından lafzî delâlettendir. Kıyâsî delâletten olmaz.

Kaldı ki kıyâsî delâlet yoktur. Ancak kıyâs vardır. Kıyâs da, fer’i asla ilhâk etmektir. Burada mefhûmda ise, fer’i ve asıl yoktur. Ancak lafzın delâlet ettiği bir mana ve lafzın delâlet ettiği mananın lâzımı mevcuttur. Bunun için kıyâsın varlığına hiçbir mahal yoktur.

Mefhûm-ul Muhâlefet

Mefhûm-ul Muhâlefet, sükût mahallindeki lafzın medlûlünün, onun nutuk mahallindeki medlûlüne muhâlif olmasıdır. Yani lafzın medlûlünden anlaşılan manalar ve hükümlerin, bizzat lafızdan anlaşılana muhâlif olmasıdır. Lafzın medlûlüne lâzım mana, o medlûle muhâlif olduğu zaman, bu, Mefhûm-ul Muhâlefettir. Hitâp delili ve Lahn-ul Hitâp olarak da isimlendirilir. Bu da, sıfat mefhûmu, şart mefhûmu, gâye mefhûmu ve adet mefhûmu gibidir.

Sıfat Mefhûmu

Sıfat mefhûmu, hükmü, zât sıfatlarından bir sığata bağlamaktır. Çünkü sıfat mefhûmu, o sıfat yok olduğunda zâtın hükmün nefyine delâlet eder. Onun şartı, o sıfatın müfhem bir vasıf yani illetlik ifâde edenlerden olmasıdır. Eğer o sıfat, müfhem bir vasıf olmazsa onun hiçbir mefhûmu yoktur. Sıfat mefhûmunun şartı, müfhem vasıf olmasıdır.

³⁰⁶ Buhari, K. Likata, 2249

³⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, B. Mûs. Ensâr, 21655

Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü gibi: ... *“...Otlayanlardaki koyunların zekâtında...”*³⁰⁸ Çünkü koyunlar, zât isimdir. Onların iki sıfatı vardır: beslenmek ve otlanmak. Vacibiyet, otlanmak sıfatına bağlandı. Bu da beslenende vâcib olmadığına delâlet eder. Otlanan lafzı, müfhem bir vasıftır. Onun için bunun bir mefhûmu vardır. Vasıf, müfhem olmadığına ise, *“Beyaz yediğinde doyar.”* Sözü gibi, şüphesiz bu, müfhem olmayan bir vasıftır. Zira siyah da yediği zaman doyar. Bunun için Ömer'in *“Muhtecirin üç seneden sonra hakkı yoktur.”*³⁰⁹ sözü, mefhûmdan değildir. Çünkü o, her ne kadar bir vasıf olsa da, ama müfhem değildir. Onun için onun hiçbir mefhûmu yoktur. Bunun içindir ki şöyle dediler: *“Vasıfta, bir mefhûmu olabilmesi için munâsip bir vasıf yani müfhem olması şart koşulur. Eğer sıfattan münâsiplik olmazsa, onun hiçbir mefhûmu olmaz.”*

Sıfat mefhûmunun hüccet olduğuna delil şu iki husustur:

Birincisi: Hükmü, vasa terettüp etmek, illetliği hissettirir. Yani vasıf, o hüküm için bir illet olur. Mesela otlanmak vaciplik için bir illet olur. O zaman hüküm, o sıfatın yok olmasıyla yok olur. Çünkü ma'lûl, illetinin zâil olmasıyla zâil olur. Bunun üzerine iltizâm uygun düşer. Zira otlananda zekâtın vacibiyetini zikretmek, beslenen hakkında hükmünün ne olduğunu sormak, bu, hakkında sükût geçilen hükmündedir. Otlananda zekâtın vacibiyetini ıspat etmek ve beslenen hakkında sükût geçmek, beslenende zekâtın vâcib olmadığını ifâde edici olur. Şu halde o, iltizâm delâletine dâhildir. Bunun için o, hüccettir.

İkincisi: Mefhûm-ul Muhâlefet'le amel etmek hakkında naslar sâbit oldu. Bunlardan biri Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyuruyor:

*“Vâcidin leyyi, ırzını ve cezalandırmayı helal kılar.”*³¹⁰ Vâcid, zengin olandır. Leyyi, geciktirmesidir. ırzını helâl kılmak, ondan istemektir. Onu cezalandırmak, onu hapsedmektir. Bundaki Mefhûm-ul Muhâlefet ise, vâcid dışındakilere bunlar helal olmaz. Rasûl hadisle vâcid olmayan kimsenin ırzının ve cezalandırılmasının helal olmadığını kastetti. Onan biri de Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüdür: *“Zenginin geciktirmesi zulümdür.”*³¹¹ Bu, fakirin geciktirmesinin zulüm olmadığına delâlet eder. Örfte yani lügat ehlinin kullanımında bu sabit olunca, keza lügatte de sabit olur. Çünkü aslanan, ademi nakildir. Bilhassa da bunu bu hadiste Ebu Ubeyde tasrih etti. Ebu Ubeyde, kendilerine müracaat edilen lügat imamlarındandır.

Şart Mefhûmu

Şart mefhûmu, hükmü bir şeye () **“İn”** kelimesiyle veya başka lügavî şartlarla bağlamaktır. Çünkü şart mefhûmu, şartın tahakkuk etmemesi anında hükmün nefyine delâlet eder. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in Suleyman İbn-u Burayde'nin babasından hadisindeki sözü gibi:

“Sonra onları Dâr'larından Muhâcirlerin Dâr'ına gitmeye davet et.”

³⁰⁸ El-Buhârî

³⁰⁹ Ebu Yûsuf

³¹⁰ Nesei, K. Buyu', 4610

³¹¹ Ahmed b. Hanbel, B. Mûs. Mükessirin, 7226

Onlara eğer onu yaparlarsa, Muhâcirlerin lehine olan onlarında lehine olduğunu haber ver.³¹² Bu, onlar eğer gitmezlerse, mucâhirlerin lehine olanın onların lehine olmayacağına, aleyhlerine olanın da onların aleyhlerine olmayacağına delâlet eder. Zira hüküm, şarta bağlandı. Yine Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi:

“Eğer hamile iseler, hamileliklerini bırakıncaya kadar onlara infak edin.”³¹³ Bu, hamilelik olmadığında infâkın vâcib olmadığına delâlet eder. Zira hüküm şarta bağlandı.

Kendisine müallak hükümde Mefhûm-ul Muhâlefet’in ma’ûlün bih (kendisiyle amel edilen) olduğuna delil, şu iki husustur:

Birincisi: Lügavî şartın sübûtu anında meşrûnun sübûtunda hiçbir ihtilâf yoktur. () **“İn”** in buna yani sübûta delâletinde ve lügavî şart olmadığında meşrûnun sübûtunda olmadığına hiçbir ihtilaf yoktur. Yalnızca bu bile şart mefhûmuyla amel etmeye delâlette kâfidir. Çünkü şartın sübûtu anında meşrûnun sübûtu lâzım gelir. **“İn”** in buna delâleti, şartın varlığına müallak hükme delâlette kâfidir. Çünkü bunun manası, şart sabit olmadığı zaman, meşrûta sabit olmaz, demektir. Peki buna keza şu da ilâve edildiği zaman nasıl olur? Şart olmadığında aynı şekilde meşrûnun sübûtunda olmadığı muhakkaktır. Bu da o manayı açıkça te’kid eder. **“İn”**’in yokluğa delâletine gelince; doğru olan buna delâlet etmesidir. Buna delil, nahivciler, onun şart için olduğunu, şartın yokluğundan meşrûnun yokluğu lâzım geldiğini, belirtirler. Şöyle denmez: *“İn”in, bir şart harfî olarak adlandırılması, ancak nahivcilerin, raf, nasb v.b ıstılâhları gibi bir ıstılahtır. Bu, lügavî bir medlûl değildir.*” Böyle denmez. Çünkü raf ve nasb, nahivcilerin ıstılâhlarıdır. Bunlarda raf ve nasb kelimelerini, lügavî manalarından başkasına naklettiler. Böylece bir ıstılâh oldular. Halbuki bu, **“İn”**’in bir şart harfî olarak adlandırılmasının hilâfıdır. Çünkü o, kelimeyi lügavî manasından başkasına nakletmekle olmadı. O ancak kelimeyi Arapların kendisi için kullandıklarıyla adlandırmaktır. Araplar **“İn”**’i şart için kullandılar. Bunun üzerine bir şart harfî olarak adlandırıldı. O, Arapların kendisini kullandıkları yerde kullanılmaktadır, menkûl değildir. Biz, onun şuanda şart için kullanımı sebebiyle onun lügattede böyle olduğuna istidlâl ediyoruz. Zira şayet böyle olmamış olsaydı, medlûlünden menkûl olurdu. Aslolan, ademi nakildir. Binaenaleyh şartın sübûtu anında meşrûnun sübûtu ve **“İn”**’in buna delâleti, şart olmadığında meşrûnun olmadığı ve **“İn”**’in buna delâleti, şart mefhûmunun ma’ûlün bih olduğunu ispat eder. Şart mefhûmu, sübûtta şart olduğu zaman yokluk ma’ûlün bihdır. Yoklukta şart olduğu zaman sübût ma’ûlün bihdır. Böylelikle şart mefhûmu, kendisine müallak hükümde ma’ûlün bihdır.

İkincisi: Sahâbe, **“İn”**’in dâhil olduğu şey, hükümde bir şarttır. O şey bir şartsa, onun yokluğundan meşrûnun yokluğu lâzım gelir diye anladılar. Bunlardan biri rivayet edilen şu husustur: Ya’lâ İbn-u Umeyye, Ömer’e dedi ki: *“Bize ne oluyor ki kısaltıyoruz. Halbuki biz güvendeyiz. Oysa Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:*

“Yeryüzünde sefere çıktığınızda, kafirlerin size fitne vermekten korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir vebal yoktur.”³¹⁴ Bununla ihticac vechi şöyledir: O, kısaltmanın korku haline tahsisinden, korku olmadığında kısaltmanın olmayacağını anladı. Ömer’de onu inkâr etmedi. Bilakis onu bu durum

³¹² Müslim, K. Cihâd, 3261

³¹³ Talak: 6

³¹⁴ Nisa: 101

üzerinde ikrar edip ona şöyle dedi: “*Senin şaşırдыңın şeyden bende şaşırırım. Bunun üzerine onun hakkında Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e sordum. O da şöyle buyurdu:*

“Bir sadakadır, Allah onu size tasadduk etti. Onun sadakasını kabul edin.”³¹⁵ Ya’lâ İbn-u Umeyye ve Ömer, Arapların fasihlerindedir. Onlar bunu anladılar. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’de onları, anlayışlarını üzerinde ikrar etti. Bu da, yokluk anında yokluğu dair zâhir bir delildir. Onlardan bir diğeri de sahâbenin şu anlayışındır: senenin dönümü zekâtın vacibiyeti için şarttır. Onlar, Sene geçmediğinde zekâtın vacip olmadığına hükmettiler. Şayet bu, şartın muktezası olmamış olsaydı, böyle olmazdı. Bundan açığa çıkar ki, şart mefhûmu ma’ mûlûn bihdır.

Gâye Mefhûmu

Gâye mefhûmu, hükmü bir gâyeye bağlamaktır. Hüküm bir gâye ile kayıtlandığı zaman, hükmün gâyeden sonrakinde nefyine delâlet eder. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi:

“Sonra akşama kadar orucu tamamlayın.”³¹⁶ Oruç, bir gâye ile sınırlandı ki, o da akşamdır. Bu, akşam girdikten sonra orucun olmadığına delâlet eder. Gâye mefhûmunun, ma’ mûlûn bih olduğuna delil, () “**Hattâ**” ve () “**İlâ**” ile gâyelendirilerek vârit olan hükümler, gâyeden öncekiler için sâbit, gâyeden sonrakilerden ise nefyedilmiştir. Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Sonra akşama kadar orucu tamamlayın.”³¹⁷ Bunun manası, akşam girdikten sonra oruç yoktur. Delili, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüdür:

“İnsanlar iftari acele yaptıkları sürece hayırla dâimdirler.”³¹⁸ Keza bir delili de oruçta visâlden nehydir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın.”³¹⁹ Bunun manası, dirseklerden ötesini yıkmaya vâcib değildir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.”³²⁰ Bunun manası, temizlendikten sonra onlara yaklaşmanın mubahlığıdır. Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür:

“Ondan sonra bir başka eşle evlenmedikçe kadın ona helâl olmaz.”³²¹ Bunun manası, başka bir eşle evlenince ona helâl olur. Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Ta ki onlar cizye verinceye kadar.”³²² Bunun manası, cizye verdiklerinde onlarla savaşmak caiz değildir. İşte () “**Hattâ**” ve () “**İlâ**” ile gâyelendirilerek vârit olan nassların hepsi böyledir. Gâyeden sonraki hüküm, öncekine muhâlif olarak geldi. Bu da, gâyeyle olan Mefhûm-ul Muhâlefet’in ma’ mûlûn bih olduğuna delâlet eder. Bunu şu da te’kid eder, hükmü gâye ile kayıtlamanın Mefhûm-ul Muhâlefet’i olmamış olsaydı, hükmü onunla kayıtlamanın kendisinden sonrasından hükmü nefyedici olmazdı. Yine gâyenin zikrinin de bir fâidesi olmazdı. Bu ise hem vakıanın hem de Kuran’ın üzerinde bulunduğu hususun hilâfinadır. Zira vakıa şudur ki, hüküm nefyedilmiştir. Kendisinin nefyi de, gâye için olan Mefhûm-ul

³¹⁵ Tirmizi, K. Tefsiri’l Kur’an, 2960

³¹⁶ Bakara: 187

³¹⁷ Bakara: 187

³¹⁸ Buhari, K. Savm, 1821

³¹⁹ Maide 6

³²⁰ Bakara: 222

³²¹ Bakara: 230

³²² Tevbe: 29

Muhâlefet'ten kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın üzerinde bulunduğu husus ise, Kuran'da zikredilen her kelime veya her harf ancak bir fâideye binaen zikredildi. Onda kesinlikle zâit bir şey yoktur. Mefhûm-ul Muhâlefet'le amel etmemek, gâyenin zikrini abes kılar. Halbuki bu, câiz değildir. Bunun için gâye mefhûmu, ma'mûlün bihdır.

Adet Mefhûmu

Adet mefhûmu, hükmü bir adede bağlamaktır. Zira hükmü, mahsûs bir adetle kayıtlamak, o adet dışındakilerinin kendisinin hilâfına olduğuna delâlet eder. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun.”³²³ Sopa muayyen bir adetle kayıtlandı ki o da yüz'dür. Bu da yüz üzerine ziyâdenin haramlığına delâlet eder. Hüküm bir adete bitiştiği zaman Mefhûm-ul Muhâlefet'e delâlet ettiğine delil, Katâde'den rivâyet edilen şu husustur. O şöyle dedi: Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü nâzil olunca:

“Onlar için ister istiğfâr et, ister onlar için istiğfâr etme, onlar için yetmiş kez istiğfâr etsen de Allah onlara asla mağfîret etmeyecek.”³²⁴ Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle dedi:

“Rabbim beni muhayyer bıraktı. Allah'a yemin olsun ki elbette ben yetmiş üzerine ziyâde edeceğim.”³²⁵ Yetmiş üzerine ziyâde edilenin kendisinin hilâfına olduğu makûldür. Bu da adet için olan Mefhûm-ul Muhâlefet'in ma'mûlün bih olduğuna bir delildir. Ayrıca içerisinde adedin zikredildiği nasslarda, adede muhâlif olanın hükmü, adedin hükmünden başkadır. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü böyledir:

“Onlardan her birine yüz sopa vurun.”³²⁶ **“Onlara seksen sopa vurun.”**³²⁷ Zâniye yüzden daha az ve yüzden daha çok sopa vurmaya câiz değildir. İftirâ atana da yüzden daha az ve yüzden daha çok sopa vurmaya câiz değildir. Ve Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü:

“Su iki kulleye ulaştığı zaman pislik taşmaz.”³²⁸ Bunun mefhûmu, eğer iki kulleye ulaşmazsa pislik taşır. İşte tüm nasslar böyledir. Ancak burada şunun bilinmesi gerekir ki, adetteki Mefhûm-ul Muhâlefet'le ancak tek bir halde amel edilir. O da, hüküm mahsûs bir adetle kayıtlanır. Bu kayıtlama, o hükmün adette sübûtuna, adetten dışındakilerden ise nefyine veya Fahvâ-l Hitâp'taki durum gibi, kelâmın siyâkından, o hükmün adette nefyine, onun dışındakilerde ise sübûtuna delâlet ettiğinde olur. Yani kelâmın siyâkından, hükmü kendisiyle kayıtlamanın cereyân ettiği mahsûs bir adetle hüküm mukayyetir diye bilindiğinde olur. Yani bu mukayyetlilik, iltizâm delâletinin üzerine intibak ettiklerinden olduğunda olur. Öyle ki o mana, kelâm işitildiğinde zihin kendisine intikâl eder. Yani o mana, zihni lâzımdan olur. Eğer o mana, böyle olmazsa yani zihni lâzımdan olmazsa muteber değildir. Çünkü adet mefhûmu, iltizâm delâletindedir. Lüzumlulukta muteber olan ise, zihni lüzumluluktur. Mahsûs bir adetle mukayyet olan her hüküm ve bunun, adette o hükmün sübûtuna, onun dışındakilerde ise nefyine delâleti de olur veya onun, adette o hükmün nefyine, onun dışındakilerde ise

³²³ Nur: 2

³²⁴ Tevbe: 80

³²⁵ Et-Tabarî

³²⁶ Nur: 2

³²⁷ Nur: 4

³²⁸ Ed-Dârukutî

sübûtuna delâleti, kelâmın siyâkından alınır. Öyle ki lafız işitildiğinde zihin kendisine intikâl ederse, şüphesiz bu haldeki adet mefhûmu ma'mûlün bihdir. Bu, mesela Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü gibi:

“Üç kişi bir yolculuğa çıktıklarında, kendilerinden birini emir seçsinler.”³²⁹ Buradaki hüküm, ki emir seçmektir, bir adetle kayıtlıdır ki o da birdir. Kelâmın siyâkı da, maksat, iki kişiyi emir seçmek değil, bir kişiyi emir seçmek olduğuna delâlet eder. Buna göre mefhûmu, birden çok kişinin imâreti câiz değildir. Kelâmın siyâkı da, hükmün bu adetle mukayyet olduğuna delâlet etti. Böylelikle Mefhûm-ul Muhâlefet, ma'mûlün bihdir. Bunun için Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, müminlerin imâreti yani Hilâfet hakkında şöyle buyurdu:

“İki halifeye biat edildiğinde onlardan sonra geleni öldürün.”³³⁰ Kelâmın siyâkı, mukayyetliliğe delâlet etmediğinde ise, nitekim bir kimse kendisine borcu olan şahsa: *“Benim sende olan iki kuruşu ver.”* dediğinde, bunun Mefhûm-ul Muhâlefet'i yoktur. Zira hükmü adetle kayıtlamak, iki kuruşla vârit olmadı. O ancak mutlak adet için bir kullanımdır. Bazen onun borcu yüz dinar olabilir. Bu demektir ki, adetteki Mefhûm-ul Muhâlefet, ancak şu iki şart tamamladı zaman ma'mûlün bih olur. Birincisi: Hükmü adetle kayıtlamak. İkincisi: Kelâmın siyâkı, adetin gayrisinden hükmün nefyine delâlet etmesi.

Mefhûm-ul Muhâlefet'ten Ma'mûlün Bih Olmayanlar

Bu dört sınıf; sıfat, şart, gâye ve adet, kendilerinde Mefhûm-ul Muhâlefet'le amel edilenlerdir. Bunların dışındakiler, ma'mûlün bih değildir. İster özel isim olsun, Zeyd ayaktadır gibi, isterse cins isim olsun, senin “koyunda zekât vardır” sözün gibi, ismin mefhûmuyla mutlak amel edilmez. Çünkü bu isimle muallak olan hüküm, o ismin medlûlü gayrisinden nefyine delâlet etmez. Mesela Zeyd ayaktadır, Zeyd gayrisinden ayaktalığın nefyine delâlet etmez. Mesela koyunda zekât vardır, koyun dışındakilerden zekâtın nefyine delâlet etmez. Hükmü, isme ve lakap ve künye gibi o manadakilere bağlamak, başkalarından onun nefyine delâlet etmez. Tıpkı kendisinde faizi haram kılmakla altı eşyadan her sınıfı, nassla belirtmek gibi. Zira bu, bu sınıfın dışındakilerde faizin mubahlığına delâlet etmez. Tıpkı kendisinde zekâtın vacipliği konusunda on eşyadan her sınıfı, nassla belirtmek gibi. Zira bu, bu sınıfın dışındakilerde zekâtın vâcib olmadığına delâlet etmez. Ve tıpkı, Zeyd ayağa kalktı veya Zeyd ayaktadır, diyen kişinin sözü gibi. Zira bu, ayaktalığın Zeyd'den hâsıl olduğuna delâlet eder, diğerlerinden hâsıl olmadığına delâlet etmez. Bu misalde hüküm, özel isme bağlandı. Oysa ismin mefhûmu kesinlikle ma'mûlün bih değildir.

Aynı şekilde müfhem olmayan vasfın mefhûmuyla da amel edilmez. Ömer İbn-ul Hattâb'ın şu sözü gibi:

“Muhtecirin üç seneden sonra hakkı yoktur.”³³¹ Bu, muhtecir dışındakilerin, kendilerine ikta' yoluyla arazi ikta' edilen kimseler gibi, üç sene âtil bırakılmalarından sonra arazide hakları olduğuna delâlet etmez. Yine Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü gibi:

“Bir at üzerinde gelse

³²⁹ El-Bezzâr

³³⁰ Müslim, K. İmârat, 3444

³³¹ Ebu Yûsuf

*de, dilenenin de bir hakkı vardır.*³³² Bu, dilenen dışındakilerin zekatta hiçbir hakları olmadığına delâlet etmez. Bilakis hem dilenene hemde dilenen dışındakilere verilir. Müfhem olmayan yani münâsîp olmayan vasfın Mefhûm-ul Muhâlefet' ile amel edilmez, hüccet olarak da itibar edilmez. Çünkü lafız işitildiğinde zihin kendisine intikâl etmez, illetlikte ifâde etmez.

Aynı şekilde () **“İnnemâ”**nın mefhûmuyla da amel edilmez. Nitekim hadisteki gibi:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, şufayı ancak taksim olunmamış her malda kıldı.”³³³ **“Ameller ancak niyetlere göredir.”**³³⁴ **“Velâ ancak azad eden içindir.”**³³⁵

“Riba ancak nesîdedir.”³³⁶ Çünkü o, hasra delâlet etmez. Onun Mefhûm-ul Muhâlefet' ile de amel edilmez. Zira **“İnnemâ”** lügatte, Mefhûm-ul Muhâlefet' ile amel edilebilmesi için lügat ehli nezdinde katiyetle hasra delâlet etmez. O, bazen vârit olur ve kendisiyle hasır murât edilir. Bazen de vârit olur, ama kendisinde hiçbir hasır olmaz. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü:

“Ben ancak sizin gibi bir beşerim.”³³⁷ Teâlâ'nın şu sözü:

“Sadakalar ancak yoksullar içindir.”³³⁸ Kendisiyle bu iki ayette murât, hasırdır. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü:

“Ribâ ancak nesîdedir.” Ondan murât, hasır değildir. Çünkü ribâ, fazlalık ribâsının haramlılığı üzerinde de İcma-us sahâbe inikat ettiği için, nesîeye münhasır değildir. Zira onun haramlılığında İbn-u Abbas dışında sahâbeden muhâlefet olmadı. Sonra o da görüşünden geri döndü. Şu hadiste öyledir:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, şufayı ancak taksim olunmamış her malda kıldı.” Ondan murât, hasır değildir. Çünkü şufa, ortağa hasredilmiş değildir. Bilakis o, Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözünden dolayı:

“Komşu, komşusunun şufa'sına daha layıktır. Yolları bir olduğunda, o kayıpsa da şufa'yi bekler”³³⁹ keza komşu için de sâbittir. Madem ki **“İnnemâ”** hasra delâlet etmez, bilakis bazen hasır için, bazen de başkası için olabilir, öyleyse kendisindeki Mefhûm-ul Muhâlefet'le amel edilmez.

Aynı şekilde nutuk mahallinde, Mahrec-il Eamm vel Agleb (ağlebiyet ve genellik mahreci) çıkışından dolayı her tahsîs biz'zikir (bir şeyi özellikle zikretmek) hitâbının mefhûmu yoktur. Bu mesela Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarımızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız.”³⁴⁰ Ve şu sözü:

“Eğer aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ehlinden bir hakem ve kadının ehlinden bir hakem gönderin.”³⁴¹ Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü:

“Hangi kadın, velisinin izni olmaksızın nikâhlanırsa, nikâhı bâtıldır.”³⁴² Ve Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü:

³³² Ahmed

³³³ El-Buhârî

³³⁴ El-Buhârî, Muslim

³³⁵ Muslim

³³⁶ Muslim

³³⁷ Kehf: 110

³³⁸ Tevbe: 60

³³⁹ Ahmed b. Hanbel, Müs. Kufîyyin, 18640

³⁴⁰ Nisa: 23

³⁴¹ Nisa: 35

³⁴² Et-Tirmizî

biri defî haceti için gittiği zaman üç taşla temizlensin. Çünkü o, ona kâfidir.³⁴³ Zira bu sûretlerin hepsinde, hitâbın nutuk mahalline tahsîsi biz'zikri, sadece ekseriyet olmasından dolayıdır. Zira ekseriyetle, üvey kız ancak evde olur, ayrılık şiddetli geçimsizlikle birlikte olur, kadın kendisini, ancak velisinin izni olmadığında ve kendisini evlendirmeyi reddettiğinde, evlendirir, istincâ ancak taşla olur. Onun için bu misallerin hepsinde v.b, hitâbın mefhûmu yoktur.

Aynı şekilde Kitap veya Sünnetten kendisini iptal eden bir nass vârit olduğu zaman Mefhûm-ul Muhâlefet'le amel edilmez. Zira o zaman kendi hilâfına nassın vürûdünden dolayı iptal olur. Allah'u Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Kat kat artırılmış olarak ribâ yemeyin.”³⁴⁴ Ve Teâlâ'nın şu sözü: **“İffetli kalmak isterlerse, câriyelerinizi fuhuşa zorlamayın.”**³⁴⁵ Zira ribâ, kat kat artırılmış

olmadığında, ayetin mefhûmu gerekçesiyle, helaldir denmez. Bu mefhûmu iptal eden başka bir nass vârit oldu ki o da Allah'u Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Eğer tevbe ederseniz, anamalınız sizindir.”³⁴⁶ Onun için bütün ribâ haramdır. Onun **“Kat kat artırılmış olarak”** sözünün, mefhûmuyla amel edilmez. Keza, iffetli kalmak istemezlerse, ayetin mefhûmu bahanesiyle, onları fuhuşa zorlayın, denmez. Bu mefhûmu iptal eden başka bir nass vârit oldu ki o da Allah'u Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Zinâyâ yaklaşmayın. Zira o bir fuhuşdur.”³⁴⁷ Dolayısıyla onları fuhuşa zorlamak, ister iffetli kalmak istesinler, isterse istemesinler, haramdır.

Böylece Mefhûm-ul Muhâlefet, şu dört sınıfa mahsûrdur, başka değil. Bunlar: Sıfat mefhûmu, şart mefhûmu, gâye mefhûmu ve adet mefhûmu. Bunlar hâricindekilerin hiçbir mefhûmu yoktur. Onlarda Mefhûm-ul Muhâlefet'le mutlak amel edilmez.

³⁴³ Ahmed

³⁴⁴ Ali İmran: 130

³⁴⁵ Nur: 33

³⁴⁶ Bakara: 279

³⁴⁷ İsra: 32

KİTÂP VE SÜNNETİN KISIMLARI

Arap lügati bahsi bittikten, Arap lügat ve kısımları bilgisi tahsil edildikten sonra, Kitâp ve Sünnetle istidlâlinin kendisine bağlı olduğu şeyin kemâle ermesi amacıyla, Kitâp ve Sünnetin kısımlarını da bilmek gerekir. Çünkü Arapça lügatini ve kısımlarını bilmek, Kitâp ve Sünnetle şer'î hükümlere istidlâl etmek için kâfi değildir. Çünkü Kitâp ve Sünnetin lafızları, teşrî nasslardır. Onlarda, fiilin talebi ve terkin talebi var, onlarda âmm ve hâss nass var, onlarda mutlak ve mukayyet nass var, onlarda bir beyâna muhtaç mücmel kelâm var, onlarda beyân ve mübeyyen var, onlarda hükmü mensûh ve mensûh olmayanlar var. Tüm bunlar, Kitâp ve Sünnetle şer'î hükme istidlâl etmek için bilinmelidir. Çünkü lügat ve kısımlarını bilip Kitâp ve Sünnetten bu kısımları bilmemek, hükme istidlâl için kâfi değildir. Onun için Arap lügati ve kısımları bilgisi yanı sıra Kitâp ve Sünnetin kısımları da bilinmelidir. Kitâp ve Sünnetin istikrâsından sonra açığa çıktı ki, Kitâp ve Sünnetin kısımları şu beş kısma münhasırdır: **Birincisi:** Emirler ve Nehyler. **İkincisi:** Umûm ve Husûs. **Üçüncüsü:** Mutlak ve Mukayyed. **Dördüncüsü:** Mücmel, Beyân ve Mübeyyen. **Beşincisi:** Nâsîh ve Mensûh. Bu beşinden dışındakiler, özel bir kısım olarak muteber değildir. Onlar ancak bunlardan birine veya lügate râcidir yahut bir hilekârlıktır, hiçbir manası yoktur. Mesela, Kitâp ve Sünnetin kısımları arasında zâhir ve müevvelde var, dediler ve zâhiri: *“Aslî veya örfî vad'ıyla bir manaya delâlet edip, diğerleri de mercûh ihtimâlle muhtemel olandır.”* diye tarif ettiler. Müevveli de: *“Lafzı, zâhir medlûlünden başkasına, ihtimâliyle birlikte, onu destekleyen bir delille hamletmektir”* diye tarif ettiler. Buna binaen inhiraflar ve teviller yaptılar. Hakikatte ise, manaya delâleti açısından lafızda ancak lügate müracaat edilir. Ona ya vad'ı yolla ya örfî yolla yada şerî yolla delâlet edilir. Bunlarda ise zâhir ve müevvel yoktur. Şayet olsaydı, Kitâp ve Sünnetin kısımlarından değil, kesinlikle lügatin kısımlarından olurdu. Yine Kitâp ve Sünnetin kısımları arasında nass da var, dediler ve nassı: *“Sîganın kendisinde değil, mütekellimin nefsindeki bir manadan dolayı zâhir üzerindeki netliği artıran şeydir.”* diye tarif ettiler. Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Size temiz olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın.”³⁴⁸ Ayetin evveli şöyledir:

“Eğer yetimlerin hakkına riayet edememekten korkarsanız, nikâhlayın”³⁴⁹ Yani şehvetlerinin eksikliği ve size karşı olan rağbetlerinin azlığı nedeniyle yetimlerde adil davranamamaktan korkarsanız, size temiz olan başkalarını yani size helal olan kadınları nikâhlayın. Dediler ki: *“Ayet, temiz olan kadınları nikâhlanmanın câizliğinde zâhirdir. Çünkü bu, mücerret sîganın işitilmesiyle anlaşılır. Aynı şekilde ayet, adedin beyânında da bir nassdır. Çünkü nikâhın cevazlığı, bu ayetin vürûdünden önce başka nasslarla ve Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in fiiliyle marûftu. Fakat adeti mübeyyen değildi, bu ayetle açıklandı. Böylece ayetin, nassın bir anlayışı itibar ederek eşlerin sayısının dörtle teşrîsi için olduğu*

³⁴⁸ Nisa: 3

³⁴⁹ Nisa: 3

anlaşılır. Yetimler dışındakilerin evliliği ise, zahirin bir anlayışı olduğu anlaşılır.” İşte onların dedikleri budur. Hakikat ise şudur: adet anlayışı, Allah’u Teâlâ’nın şu sözünün mantûkundan geldi:

“İkişer, üçer, dörder.”³⁵⁰ Yetimler dışındakilerin evliliği de Allah’u Teâlâ’nın şu sözünün mantûkundan geldi: “Size

temiz olan kadınlardan.”³⁵¹ Mantûktan bir anlayış olması bakımından iki ayet arasında hiçbir fark yoktur. Bu, nasstan geldi, şu da zâhirden geldi, diye böyle ayrıma hiçbir mahal yoktur.

Yine Kitap ve Sünnetin kısımları arasında nassın ibâresi de var, dediler. Zira onlar: “Nassın ibâresiyle istidlâl, kelâmın kendisi için sevk edildiği şeyin zahiriyle amel etmektir. Nass ise, Kurân ve Sünnetin ibâresidir. Bu da nass veya zâhir veya müfesser veya hâss olmaktan daha geneldir. Yani zihnin, Kurân’ın ibâresinden hükme intikâli, müçtehidin kelâmın kendisi için sevk edildiği şeyi zâhirinden istinbâtıdır. Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi:

“Onların rızıkları ve giyimleri marûfla baba üzerinedir.”³⁵² Nassın ibâresiyle -ki bu “onların rızıkları baba üzerinedir”- sâbit olan, annelerin nafaka vacipliğidir. Çünkü kelâm bunun için sevk edildi.” dediler. Aynı şekilde bu kısmın da varlığının hiçbir manası yoktur. Çünkü hüküm, ayetin mantûkundan alındı. Öyleyse bu kısım da mantûktandır.

Yine Kitap ve Sünnetin kısımları arasında nassın işâreti de var, dediler ve onu şöyle tarif ettiler: “Nazmı lügat yönünden sâbit olan şeyle amel etmektir. Fakat o şey, maksût değildir, nass onun için de sevk edilmedi. Her yönden zâhir de değildir.” Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Onların rızıkları ve giyimleri marûfla baba üzerinedir.”³⁵³ Çünkü bu nassın işâretile sâbit olan, çocuğun babaya nispetidir. Zira çocuk, tahsisi iktizâ eden “Lâm” harfiyle nispet edildi. Ayrıca nassta, baba dışında, mirastan hisseleri miktarınca akrabalar üzerine de nafaka gerektiğine dair işâret vardır. Hatta anne ve dede üzerine de çocuğun nafakasının üçte biri vâcibtir. Çünkü vâris, ırstan, türemiş bir isimdir. Dolayısıyla hükmü, onun manası üzerine bina etmek gerekir. Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Taşınması ve süttten ayrılması otuz aydır.”³⁵⁴ Nassla sâbit olan, çocuk üzerindeki anneye ait minnetin beyânıdır. Çünkü ayet şöyledir:

“Biz insana, ebeveynine ihsân tavsiye ettik, annesi onu zahmetle taşıdı ve onu zahmetle doğurdu. Onun taşınması ve süttten ayrılması otuz aydır.”³⁵⁵ Bunda, hamilelik müddetinin en az altı ay olduğuna dair bir işâret vardır. Abdurrezzâk Musannif’inde ve El-Beyhakî Mâlik İbn-u Enes’ten şöyle rivâyet ettiler:

“Bir adam bir kadınla evlendi. Kadın altı ay içerisinde doğurdu. Osman, onun recmine niyetlendi. Bunun üzerine İbn-u Abbâs: “Eğer kadın sizinle hasımlaşsaydı elbette sizinle hasımlaşır. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu: “Onun taşınması ve süttten ayrılması otuz aydır.” Ve buyurdu ki: “Süttten ayrılması iki yıl içinde olur.” Süttten ayrılmaktan iki yıl gittiğinde, hamilelik için geriye altı ay kalır.” dedi. Ardından Osman, ondan haddi kaldırdı.” Keza bu kısmı da, Kitâp ve Sünnetin

³⁵⁰ Nisa: 3

³⁵¹ Nisa: 3

³⁵² Bakara: 233

³⁵³ Bakara: 233

³⁵⁴ Ahkaf: 15

³⁵⁵ Ahkaf: 15

kısımlarından bir kısım kılmanın hiçbir manası yoktur. Çünkü o, mefhûmun kısımlarındandır. O, işâret delâletindedir. İşâret delâleti de lügat bahislerindedir. Kitâp ve Sünnet bahislerinden değildir.

Yine Kitâp ve Sünnetin kısımları arasında nassın delâleti de var, dediler ve onu şöyle tarif ettiler: “İçtihâden değil lügaten nassın manasıyla sâbit olandır. Öf demekten nehy gibi. Bununla içtihâdsız öf demenin haramlığına vâkıf olunur. Nassın delâletiyle sâbit olan, lügaten nazmın manasıyla da sâbit olan şeydir. O şey, teemmülsüz lafzın işitilmesiyle bilinen zâhir bir mana demektir.” Bu kısmın hakikati ise, onun mantûkun delâletinden olduğu kendisinde zâhirdir. Dolayısıyla lügat bahislerindedir.

Yine Kitâp ve Sünnetin kısımları arasında nassın iktizâsı da var, dediler. Nassın iktizâsı, başına dâhil olan bir şartla nassın amel etmesidir. Çünkü bu, ele aldığı şeyin sıhhati için nassın iktizâ ettiği bir husustur. Böylece bu, muktezâ vasıtasıyla nassa muzâf oldu. Bunun misâli Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür: **“Bir köle âzâd etmektir.”**³⁵⁶

Bu, kölenin mülkiyetini iktizâ eder. Halbuki bu, zikredilmiş değildir. Sanki O, şöyle buyuruyor: “Sizin mâlik olduğunuz bir köle âzâd etmektir.” Çünkü hür olanı ve başkasının kölesini âzâd etmek sahih değildir. Öyleyse bir köle âzâd etmek, “Sizin mâlik olduğunuz” u iktizâ eder. İşte bu, nassın iktizâsındandır. Oysa bu kısmı da aynı şekilde Kitap ve Sünnetin kısımlarından bir kısım kılmak sahih değildir. Zira o, lügat bahislerindedir ve iltizâmî delâlet kabilindedir. Çünkü o, mutabâkat yoluyla üzerine medlûl mananın bir şartı olmasıyla, müfred lafızların manalarından müstefâd olan şeylerdendir. O şeyi ya akıl iktizâ eder, Onun “At” sözü gibi. Zira mesele, ok ve atan şeyin tahsilini gerektirir. Çünkü akıl, bunlarsız atmayı var saymaz. Yada onu Şerîat iktizâ eder, Onun “Köleni bana âzâd et” sözü gibi. Zira sorusu, mülkiyetine sahip olmasını gerektirir. Nihayet onu âzâd ettiğinde, onun kendi mülkiyeti içerisine dâhil olduğu açığa çıkar. Çünkü şeran âzâd etmek, ancak sâhip olunanda olur. İşte bunun misali **“Bir köle âzâd etmektir”**. Bu, kölenin mülkiyetini iktizâ eder. Bu, iltizâm delâletindedir ve mefhûmun kısımlarındandır. Bu, iktizâ delâletidir. İktizâ delâleti de lügatin bahislerindedir. Kitap ve Sünnet bahislerinden değil.

Yine Kitap ve Sünnetin kısımları arasında hafıyy de var, dediler. Hafıyy, sîgadan başka bir mâni sebebiyle muradı gizli olan, ancak istekle (tekellüfle) elde edilen şeydir. Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin.”**³⁵⁷, her hırsızın elini kesmek vücûbiyeti hakkında zâhirdir. Aynı zamanda o, yankesici ve kefen hırsızlığı hakkında da hafıyydir. Çünkü bunlara, lisân ehlinin örfünde hırsızdan başka bir isim tahsis edildiler. Bunun üzerine biz teemmül ettik, ardından yankesiciye, hırsızlık manasının ziyâdesinden dolayı başka bir isim tahsis edildiğini gördük. Zira hırsızlık, kiler misâli, korunaktan, mahrumiyeti olan bir malı almaktır. Yankesici ise malın muhafazası kasteden uyanık kimselerden gaflet vuruşuyla ve onların soyundukları bir anda çalar. Kefen hırsızına başka bir ismin tahsis edilmesi ise, ondaki hırsızlık manasının noksanlığından dolayıdır. Çünkü o, korumayı kastetmeyen ölüden çalar. İşte tüm bunlar, hafıyydir. Bu kısım, hiçbir manası olmayan bir hilekarlık olarak itibar edilir. Çünkü hırsızlığın lügatteki bir manası vardır, yankesici ve kefen hırsızlığı üzerine intibak etmez. Sonra el kesmek için de sünnetin getirdiği şartlar vardır.

³⁵⁶ Nisa: 92

³⁵⁷ Maide: 38

Hırsızın hükmü marûftur. O, yankesici ve kefen hırsızının hükmünden, yağmalayan ve kap kapçının hükmünden başkadır. Bunu hafiyiy olarak adlandırmak ve onu Kitap ve Sünnetin kısımlarından bir kısım kılmak, hiçbir manası olmayan bir hilekarlıktır.

Yine Kitap ve Sünnetin kısımları arasında müşkil de var, dediler. Müşkil, işkâli içerisine dâhil olandır. Yani emsallerinde benzeşen kelâmdır. Müşkilde, hafiyiy üzerine gizlilik ziyâdesi vardır. Müşkil, kendisinde zâhir üzerine zâhirlik ziyâdesi bulunan nassa mükabildir. Bunun için istek ve teemmül arasında nazara muhtaçtır. Bunun misâli Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü:

“Tarlalarınıza dilediğiniz yerden varın.”³⁵⁸

Çünkü **“Ennâ”** kelimesi, müşkildir. Bazen nereden manasıyla gelir. Nitekim Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

“Bu, sana nereden”³⁵⁹ Yani, her gün sana gelen bu rızık nereden. Bazen de nasıl manasındadır. Nitekim Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

“Benim nasıl oğlum olabilir”³⁶⁰ Yani benim nasıl bir çocuğum olur.! Burada manası karıştı. O, nereden manasında mıdır? Yoksa nasıl manasında mıdır? Tarla lafzında teemmül ettiğimizde, onun nereden manasında değil, nasıl manasında olduğunu biliriz. Çünkü dübür, tarla mahalli değildir, artık mahallidir. Buna göre kadına dübüründen yaklaşmak haram olur. Tarla kelimesi olmamış olsaydı, “Ennâ” lafzı müşkil olurdu. Çünkü livâta, kesinlikle haramdır. “Ennâ”yı nereden manasında tefsir etmekte mümkün olurdu. Bu da kadımla livâtanın helalliğine götürürdü.

“Tarlalarınız” kelimesi gelince, müşkil izâle oldu. Aynı şekilde bu kısım da Kitap ve Sünnetin kısımlarından bir kısım kılmak, doğru değildir. O ancak lügat bahislerindedir. Zira “Ennâ” lafzı, müşterek lafızlardandır ki bu delâlet eden ve medlûl itibarıyla lafzın kısımlarından bir kısımdır, “Ayn”ın göz ve câriye için olduğu gibi. “Ennâ” lafzı da müşterek lafızlardandır. Müşterek lafızlardan murât edilen manayı karine tayin eder. Karineyle onlardan murât edilen mana anlaşılır. Burada “Tarlalarınız” kelimesi, “Ennâ” lafzından muradın, nasıl olduğuna delâlet eden bir karinedir. Herhangi bir işkâl mevcut değildir. Onun için müşkil diye adlandırılana, Kitap ve Sünnetin kısımlarından bir kısım olarak itibar edilmez.

Yine Kitap ve Sünnetin kısımları arasında müfesser de var, dediler. Müfesser, kendisiyle birlikte tevîl ve tahsis ihtimali kalmayacak şekilde nass üzerindeki netliği artıran şeydir. Mesela Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü:

“Meleklerin

hepsi de birden hemen secde ettiler.”³⁶¹ Melekler, âmm zâhir bir isimdir. Fakat husûsta muhtemeldir. “Hepsi” sözüyle tefsir edildiğinde, bu ihtimal kesilir. Ama bir ve ayrı ayrı ihtimali hala bâkidir. Ardından “Birden” sözüyle de ayrı ayrı tevîl ihtimali de kesilir. Bu kısımda hiçbir manası olmayan hilekarlıktır. Çünkü kelâmda te'kid kullanmak, ne onu kelâmın kısımlarından bir kısım ne de Kurân'ın kısımlarından da özel bir kısım kılar. Şer'î hükümlerin istinbâtı işinde onun bahsine mahal yoktur.

İşte böylece Kitap ve Sünnetin kısımları olarak zikrettikleri hususların hepsi, onların kısımları değildir. Bilakis bunlar, lügatin bahislerinden veya hiçbir manası olmayan hilekarlıktandır. İstikrâdan sonra Kurân'ın kısımlarının, beş kısımla sınırlı olduğu tebeyyün eder. Bunlar: Emirler ve nehiyeler, umûm ve husûs, mutlak ve

³⁵⁸ Bakara: 223

³⁵⁹ Ali İmran: 37

³⁶⁰ Ali İmran: 40

³⁶¹ Hicr: 30

mukayyed, mücmel ve mübeyyen, nâsîh ve mensûhtur. Bunlardan başka kesinlikle yoktur.

EMİR VE NEHY

Emir, fiilin istilâ vechi üzere talebidir. Nehy ise, terkin istilâ vechi üzere talebidir. Emir ve nehyin manaları, taleptir. Emir, fiili yapmanın talebidir. Nehy ise, fiili terk etmenin talebidir. Ancak ne var ki Şâri'n emrettiği veya nehyettiği her şeyde, emir ve nehy tek bir üslûp üzere seyreder değildir. Bilakis emirler ve keza nehyler, karinelere ve ahvâlün ihtilâfıyla ihtilâf eder. Bazen emir, vâcib için olur, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Namaz kıl.”³⁶² Bazen de mendub için olur. Kölelerin mükâtebesindeki Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Onlarla mükâtebe yapın.”**³⁶³ Bazen de mubah için olur, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“İhramdan çıktığınızda avlanın.”**³⁶⁴

Emirlerin ve Nehylerin Çeşitleri

Emirler ve nehyler iki guruhur: Sarîh ve gayri sarîh.

Sarîh de iki guruhur: Birincisi: Emir ve nehy lafzıyla olmasıdır, mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Allah size, emânetleri ehline vermenizi emreder.”**³⁶⁵ Mesela şu sözü gibi:

“Allah yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizden sizi nehyeder.”³⁶⁶ İkincisi: Lügaten emir ve nehy için konulmuş sîganın, bizzat emir veya nehye delâlet eden olmasıdır. Mesela: **“Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin.”**³⁶⁷ Mesela: **“Müminlerden bir tâife onların cezasına şahit olsun.”**³⁶⁸ Mesela: **“Siz sarhoşken namaza yaklaşmayın.”**³⁶⁹ Mesela: **“Allah ve Rasûl'e ihânet etmeyin.”**³⁷⁰ Bu naslarda, lügaten emir için konulmuş sîga emre, nehy için konulmuş sîga da nehye delâlet etti.

Gayri sarîh ise, emir veya nehy sîgası, bizzat emir veya nehye delâlet eden olmaz. Bilakis nassta vârit olan cümle, emir veya nehy manası tazammun eder. Yani emir veya nehye delâlet, nassta vârit olan cümlenin tazammun ettiği emir veya nehy manasından gelmektedir, emir veya nehy sîgasından değil. Mesela: **“Size oruç yazıldı.”**³⁷¹ **“Allah israf edenleri sevmez.”**³⁷² v.b. Gayri sarîh, müteaddit hallerde gelir:

³⁶² İsrâ: 78

³⁶³ Nur: 33

³⁶⁴ Maide: 2

³⁶⁵ Nisa: 58

³⁶⁶ Mümtetine: 9

³⁶⁷ Maide: 38

³⁶⁸ Nur: 2

³⁶⁹ Nisa: 43

³⁷⁰ Enfal: 27

³⁷¹ Bakara: 183

Onlardan biri, bir hükmün ikrarı hakkında haber vermek şeklinde gelenidir. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Size oruç yazıldı.”**³⁷³

“Anneler, çocuklarını emzirirler.”³⁷⁴

“Allah kafirler

için müminler üzerinde asla bir yol kılmaz.”³⁷⁵

“Onun keffâreti,

on miskini doyurmaktır.”³⁷⁶ Kendilerinde emir ve nehy manası bulunan v.b. Emirde sarâhaten vârit olan farz, vâcib ve helâl lafızları, bu bابتandır. Mesela Allah'ı Teâlâ'nın sadakalar ayetindeki sözü:

“Sadakalar fakirlere ve miskinler

içindir.” şu sözüne kadar:

“Allah'tan bir farz olarak”³⁷⁷ Mesela rivâyet

edilen şu husus: Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem hutbe vererek şöyle buyurdu:

“Ey insanlar! Şüphesiz ki Allah Azze ve Celle size hacca farz kıldı.”³⁷⁸ Mesela İbn-u Ömer'den rivâyet edilen şu husus:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem fitr sadakasını farz kıldı.”³⁷⁹ Mesela Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü:

“Cihâd her emirle birlikte size

vâcibtir.”³⁸⁰ Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Oruç

gecelelerinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.”³⁸¹ Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Allah, alış-verişi helâl kıldı.”³⁸² Aynı şekilde, vârit olan haram

kılmak lafızları da böyledir. Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“De ki: Rabbim ancak açık ve gizli olan fuhuşatları haram kıldı.”³⁸³

Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Ve ribâyı haram kıldı.”³⁸⁴ Ve Teâlâ'nın şu

sözü:

“Ölü eti, size haram kılındı.”³⁸⁵ İşte tüm bunlar, gayri sarîhtendir.

Bunlar, her ne kadar şer'î hükme delâlet de sarîh olsalar da fakat emir ve nehyde sarîh değildir. **“Farz kıldı”**, şer'î hükümde sarîhse de fakat emirde sarîh değildir. **“Haram kıldı”**, şer'î hükümde sarîhse de fakat nehyde sarîh değildir. Onun için gayri sarîhten itibar edildiler.

Gayri sarîh hallerden biri de meth şeklinde gelen veya emirde fâili meth edilendir. Yahut zemmedilen veya nehyde fâili zemmedilendir. Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Allah'a ve Rasûl'üne iman edenler, işte onlar siddîk olanlardır.”³⁸⁶ Ve Teâlâ'nın şu sözü: **“Doğrusu siz müsrif bir kavimsiniz.”**³⁸⁷ V.b.

Onlardan biri de emirlerde fiile sevâbın terettübü, nehiylerde de nehyedilene ikâbın terettübü şeklinde gelendir. Mesela Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Kim Allah ve Rasûl'üne itâat ederse, Allah onu cennetlere kor.”³⁸⁸ Mesela Teâlâ'nın

³⁷² En'am: 141

³⁷³ Bakara: 183

³⁷⁴ Bakara: 233

³⁷⁵ Nisa: 141

³⁷⁶ Maide: 89

³⁷⁷ Tevbe: 60

³⁷⁸ Nesei, K. Menâsık el'Hac, 2572

³⁷⁹ İbn-u Mâce

³⁸⁰ Ebu Davud, K. Cihâd, 2171

³⁸¹ Bakara: 187

³⁸² Bakara: 275

³⁸³ Araf: 33

³⁸⁴ Bakara: 275

³⁸⁵ Maide: 3

³⁸⁶ Hadid: 19

³⁸⁷ A'raf: 81

³⁸⁸ Nisa: 13

şu sözü: **“Kim Allah ve Rasûl’üne isyân eder ve hududlarını aşarsa, onu ateşe sokar.”**³⁸⁹ v.b.

Onlardan bir diğeri de emirlerde Allah sevgisini, nehiylerde de buğz ve kerâhiyeti haber vermek şeklinde gelendir. Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Allah müsrifleri sever.”**³⁹⁰ Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Allah müsrifleri sevmez.”**³⁹¹ Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“O, kulları için küfürden razı olmaz.”**³⁹² **“Eğer şükrederseniz, sizin için bundan razı olur.”**³⁹³ v.b.

Onlardan bir diğeri de hükme delâlet eden haber vermektir. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü gibi: **“Haraç, tazmindedir.”** Ve şu sözü: **“Kim aşılansın bir hurma ağacı satarsa, satın alanın şart koşması müstesna meyvesi satana aittir.”**³⁹⁴ Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“O evi haccetmek, Allah’ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır.”**³⁹⁵ v.b.

Tüm bu hususlar, fiilin talebine veya terkin talebine delâlet ederler. Ancak bunlardaki emir ve nehye delâlet, emir ve nehy sîgasından gelmemektedir. Sadece nassta vârit cümle emir ve nehy manasını tazammun eder.

Emir Sîgası

Lügaten emir için konulan sîga, () **“İfal”** sîgası veya onun makamında kâim olandır ki bu da isim fiildir, mesela () **“Hâti”** gel, () **“Teâli”** gel gibi. Ve emir lâm’ına bitişmiş muzâri fiildir. Mesela; **“Varlıklı olan varlığına göre infâk etsin.”**³⁹⁶ **“Müminlerden bir tâife onların cezasına şahit olsun.”**³⁹⁷ İşte lügatte emir için konulan sîga bunlardandır. Bunlardan başka bir sîga mevcut değildir. Şâri, emir sîgası için de şer’î bir ıstılâh koymadı. Bilakis lügaten konulan, şeran muteber olandır.

Emir sîgası, on altı mana için vârit olur:

Birincisi: Vâcib kılmak. Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Namaz ikâme ediniz.”**³⁹⁸

İkincisi: Mendûb. Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız hemen onlara mükâtebe yapın. Allah’ın size vermiş olduğu maldan siz de onlara verin.”**³⁹⁹ Zira mükâtebe ve maldan vermekten her biri, ikâbın olmamasıyla birlikte sevâbı iktizâ eder olması

³⁸⁹ Nisa: 14

³⁹⁰ Ali İmran: 148

³⁹¹ En’am: 141

³⁹² Zümer: 7

³⁹³ Zümer: 7

³⁹⁴ Buhari, K. Buyu’, 2052

³⁹⁵ Ali İmran: 97

³⁹⁶ Talak: 7

³⁹⁷ Nur: 2

³⁹⁸ Bakara: 43

³⁹⁹ Nur: 33

sebebiyle mendûbtur. Te'dip de mendûbtandır. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in İbn-u Abbâs'a sözü gibi: **“Sana yakın olandan ye!”**⁴⁰⁰

Üçüncüsü: İrşâd. Tıpkı Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“İki şâhid bulundurun.”**⁴⁰¹ Zira Teâlâ, kullara borçlanma esnasında şâhid bulundurmaya irşâd etti.

Dördüncüsü: Mubâh kılmak. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Yiyiniz ve içiniz.”**⁴⁰² Çünkü yemek ve içmek mubahtır. Delili, onlara dair izin bizim için meşru kılındı. Şayet vâcib olsaydılar, üzerimize meşrû kılınır.

Beşincisi: Tehdit yani korkutmak. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O, yaptıklarınızı görücüdür.”**⁴⁰³ Çünkü korkutmak kastına dair karinelerin yardımından hareketle, maksat diledikleriyle amel etme izin olmadığı zâhirdir. İnzâr da tehdite yakındır. İnzâr, korkutmakla birlikte tebliğ etmektir. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“De ki: faydalanın! Çünkü dönüşünüz ateşedir.”**⁴⁰⁴ Çünkü Onun **“De ki”** sözü, tebliğ etmekle ilgili bir emirdir.

Altıncısı: Kullara minnet etmek. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Allah'ın sizi rızıklandırdıklarından yiyeceğinizi.”**⁴⁰⁵ Zira Onun **“Allah'ın rızıklandırdıklarından”** sözü, minnete dair bir karinedir.

Yedincisi: Emredilenle ikrâm. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Oraya güvenli olarak selametle girin.”**⁴⁰⁶ Çünkü Onun **“Güvenli olarak selametle”** sözü, ikrâm maksadına dair bir karinedir.

Sekizincisi: Müsahhar kılmak. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Onlara, aşağılık maymunlar olun! dedik.”**⁴⁰⁷ Yani dönüşün! Çünkü Teâlâ, onları zelil kılmak gösterimi anında onlara hitâp etti. Yani maymunlara dönüşün. Onlar da Onun istediği gibi oldular.

Dokuzuncusu: Aciz bırakmak. Aynen Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Haydi onun benzeri bir süre getirin.”**⁴⁰⁸ İtiraz talebinde, onun benzeri bir süre getirmekten onları aciz bıraktı.

Onuncusu: Küçümsemek. Tıpkı Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü: **“Tad bakalım! Hani sen azizdin, kerimdin!”**⁴⁰⁹ Zira bu, makâm karinesi sebebiyle tahkir içindir. Aziz ve kerim diye vasıflamak, bir istihzâdır. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü de tahkirdendir: **“De ki: ister taş, ister demir olun!”**⁴¹⁰ Bununla, ister aziz ister zelil olsunlar, onlara ihtimamın azlığını kastetti. Yoksa onların, taş yada demire dönüşmelerini kastetmedi.

⁴⁰⁰ Buhari, K. Et'ameh, 4958

⁴⁰¹ Bakara: 282

⁴⁰² Bakara: 60

⁴⁰³ Fussilet: 40

⁴⁰⁴ İbrahim: 30

⁴⁰⁵ En'am: 142

⁴⁰⁶ Hicr: 46

⁴⁰⁷ Bakara: 65

⁴⁰⁸ Bakara: 23

⁴⁰⁹ Duhan: 49

⁴¹⁰ İsra: 50

On birincisi: Müsavilik. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Artık sabredin veya sabretmeyin!”**⁴¹¹ Yani sabretmek veya etmemek faydasızlıkta eşittir.

On ikincisi: Duâ. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Rabbimiz! Bize Rasullerin üzerinden vaadettiklerini bize ver.”**⁴¹²

On üçüncüsü: Temenni. Şâirin şu sözü gibi: *“Ey uzun gece, bitmiyon mu artık!?”* Zira bu, gecenin bitip sabahın inkişâf temennisini hissettirmektedir.

On dördüncüsü: Hakir görmek. Allah’u Teâlâ’nın, Musa’nın sihirbazlara dediğinden naklen şu sözü gibi: **“Ne atacaksanız atın!”**⁴¹³ Mucize karşısında onların sihirlerini hakir görmek içindir.

On beşincisi: Tekvin. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Ol, der, oluverir.”**⁴¹⁴ Murât, hitâp hakikati ve icât değildir, bilakis bu, Teâlâ’nın oluşturma sürati veya bizzat oluşturma kendisi hakkında bir kinâyedir. Tekvin için olanla müsahhar kılmak için olan arasındaki fark, tekvinde kastedilen ma’dûm bir şeyin olmasıdır. Müsahhar kılmakta ise, bir suretten veya sıfattan başkasına intikâl ederek dönüşümdür.

On altıncısı: Haber. Yani sîganın o manada vürûdudur. Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözü gibi: **“Haya etmezsen, dilediğini yap!”**⁴¹⁵ Yani yaparsın. Sîga, emir sîgası olarak geldi. Fakat ondan kasıt, haberdur. Bunun aksi ise, haberin talep manasında vürûdudur. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirirler.”**⁴¹⁶ Bu, daha önce gayri sarîh emirde geçti.

Bu nasrlardaki emir sîgasının ifâde ettiği bu manalar, emir sîgasının birkaç manalarda kullanıldığına delâlet edilen hususlardandır. Şimdi vârit olan soru şudur: *“Emir sîgası, lügaten bütün bu manalara, bunlar arasında müstereklik yoluyla mı delâlet eder. Emir sîgası, birkaç manalara delâlet eden müsterek bir lafızdır. Maksûd mana bir karineyle mi anlaşılır? Yoksa onlardan birine hakikat, geri kalanlara da mecâzen mi delâlet eder?”*Buna cevâp şöyledir: Emir sîgası, lügaten talebe delâlet için konulmuştur. Vâcib, mendûb, mubâh, aciz bırakmak ve zikredilen diğer manalar için konulmuş değildir. Bilakis mücerret talep için konulmuştur, başka değil. Zikredilen manalardan her bir manaya delâletine gelince; onun ancak, kastın talep olduğunu beyân eden bir karineyle birlikte talebe delâleti sebebiyledir. Yani lügavî vad’ı göre bütün bu cümlelerdeki sîgada, delâletin aslı, ancak talep içindir, başka değil. Ancak talep lafzı âmmdır, her talebe şâmildir. Sonra karine geldi ve emir sîgasından kastedilen talebin nevini beyân etti. Bütün bu cümlelerde emir sîgası talebe, yani lügatte kendisi için konulan manalarına delâlet etti. Talebin yanında cümledeki talepten murât edilene yani talebin nevine; o kesin bir talep mi? Yoksa kesin olmayan bir talep mi? Yoksa muhayyerlik için bir talep mi? Yoksa aciz bırakmak için bir talep mi? Yoksa küçümsemek için bir talep mi? v.b. delâlet eden bir karine geldi. Buna göre mezkûr manalar, talepten yani talebin nevinden murât edilen manalardır. Onlar, emir sîgasının

⁴¹¹ Tûr: 16

⁴¹² Ali İmran: 194

⁴¹³ Şuara: 43

⁴¹⁴ Bakara: 117

⁴¹⁵ Buhari, K. Edeb, 5655

⁴¹⁶ Bakara: 233

manaları değildir. Emir sîgası, lügatin vad'ında olduğu gibi, talep için geldi. Talepten murât edilene delâlet eden bir karineye bitişti. Böylece karineyle birlikte emir sîgasının toplamı, vâcibe, mendûba, mubâha, aciz bırakmaya, küçümsemeye... delâlet edendir. Karinesiz tek başına sîga, ancak talebe delâlet eder, başka değil. Karinesiz mücerret talepten başka bir şeye kesinlikle delâlet etmez.

“*Muhakkak ki emir sîgası, vâcibte hakikat, geri kalanlarında ise mecâzdır.*” denmez. Çünkü hakikat, hitâbet ıstılâhında kendisi için konulanda kullanılan lafızdır. Mecâz ise, aslî mananın murât edilmesine mâni olan bir karineden dolayı, kendisi için konulandan başkasında kullanılan lafızdır. Buradaki hitâbet ıstılâhı, Arap lügatidir. Emir sîgası, lügatte vâcib için konulmadı. Sadece talep için konuldu, başka değil. Şu halde o, lügaten vâcibte hakikat değildir. Aynı şekilde mendûbta da mubâhta da, aciz bırakmakta da küçümsemekte de ve daha önce geçen cümlelerdeki mezkûr manalardan herhangi bir manada da hakikat değildir. Çünkü lügaten bu manalardan herhangi bir mana için konulmadı. Dolayısıyla onda da hakikat olmaz. Aynı şekilde emir sîgası, “*Hamamda bir aslan gördüm*” örneğinde olduğu üzere mubahta da mecâz değildir. Çünkü emir sîgası, aslî mananın murât edilmesine mâni olan bir karineden dolayı, kendisi için konulandan başkasında kullanılmadı. Bilakis daha önce geçen cümlelerin hepsinde, lügaten kendisi için konulanda kullanıldı. O da taleptir. Mendûb ve mubâh vâcib gibi bir taleptir. Aciz bırakmak ve küçümsemek de vâcib gibi bir taleptir. Emir sîgasının bunların hepsindeki kullanımı, aralarında hiçbir fark olmaksızın her yönüyle vâcibteki kullanımı gibidir. Emir sîgası, diğer manalarda kullanılmadı, sadece talebin yanında diğer manalara delâlet eden bir karine geldi. Diğer manalar, tek başına emir sîgasına için değildir. Aksine karineyle birlikte emir sîgasının toplamı içindir. Allah’u Teâlâ’nın **“Allah’ın sizi rızıklandırdıklarından yiye”**⁴¹⁷ sözü, minnet manası ifâde eder. Bu mana, **“yiye!”** sîgasından alınmadı. **“Allah’ın sizi rızıklandırdıklarından”** cümlesinden de alınmadı. Bilakis **“yiye!”** kelimesinin, **“Allah’ın sizi rızıklandırdıklarından”**a bitişmesinden alındı. Allah’u Teâlâ’nın **“Allah’ın sizi rızıklandırdıklarından”** sözü, murât edilenin onlar için yemeye dair bir emir olmadığına delâlet eden bir karinedir. Aksine onları rızıklandırdıklarıyla kendilerine bir minnettir. Allah’u Teâlâ’nın **“Oraya güvenli olarak selâmetle girin.”**⁴¹⁸ sözü, ikrâm manası ifâde eder. O, bunu ancak Onun **“oraya girin”** yani cennete sözü yanı sıra **“güvenli olarak selâmetle”** karinesiyle ifâde etti. İşte sâir manalarda böyledir. Onlar, emir sîgası için değildir. Aksine karineyle birlikte beraberce sîga içindir. Bu, bir yöndendir. Diğer bir yönden ise, burada karine, aslî mananın murât edilmesine mâni değildir. Aslî mana da taleptir. Mesela *“Hamamda aslan gördüm”* cümlesinden *“hamamda”* sözü, ancak talebin nevini yani ondan murât edileni beyân edicidir. Bunun için o, mecâz olmaz. Çünkü mecâzda, aslî mananın murât edilmesine mâni olan karine vardır. Mesela *“Mescidde bir deniz gördüm”* gibi. Buna binaen emir sîgası, o manalarda mecâz olmaz.

Aynı şekilde emir sîgası, onların hepsi arasında müşterek bir lafız da değildir. Çünkü müşterek, iki veya daha fazla manadan her biri için konulmuş lafızdır. Mesela göz, hem câriye hem göz hemde nakit içindir. Emir sîgası, lügaten bu manalardan her biri için konulmadı. Bilakis onlardan biri için dahi konulmadı. Ancak talep için konuldu. Bu manalar, talebin nevini beyân edicidir. Yani Allah’u Teâlâ’nın **“Haydi**

⁴¹⁷ En’am: 142

⁴¹⁸ Hicr: 46

onun benzeri bir sûre getirin.”⁴¹⁹ sözündeki Teâlâ'nın emrinin, aciz bırakmak için bir talep ve Onun **“Tad bakalım! Hani sen azizdin, kerimdin!”**⁴²⁰ sözünün de küçümsemek için bir talep olduğunu beyân edicidir v.b. Bunun için emir sîgası, müşterek bir lafız değildir.

“Emir sîgası, şeran yani şer’î vad’a göre vâcibte hakikat, diğerlerinde ise mecâzdır.” da denmez. Çünkü Şâri, emir sîgası için muayyen bir mana koymadı. Ne () **“İfal”** lafzı için ne de onun makamında kâim olanlar için, () **“Hâti”** gibi isim fiil ve Lâm bitişmiş muzârî gibi, mesela () **“Liyünfik”**. Bilakis Şâri onu lügavî vad’a göre kullandı. Şer’î nasların tümünde ondan murât, lügavî manadır. Onun herhangi bir şer’î manası yoktur. Farz, vâcib, mendûb ve mubâh lafızlarına gelince; onlar, emir sîgası için değil, Allah’ın emirlerinin nevi için şer’î istilâhlardır. Yani Allah’ın emri, vâcib, mendûb ve mubâh olabilir. Onun kıyâmı müekked emri, Onun kıyâmı gayri müekked emri ve Onun kendisinde muhayyerliğin bulunduğu emri, tüm bunlar, Allah’ın emirleridir. Allah’ın emri, ister kıyâmı müekked olsun, ister gayri müekked olsun, isterse muhayyer olsun, fiilin kıyâmını talebidir. Biz bu emri naslardan anladık. Bu emri, bazen emir sîgasıyla olur, bazen de emir sîgasından başkasıyla olur. Istilâhlar, emir sîgası için değil, Allah’ın emirlerinin neveleri içindir. Emir sîgasına gelince; o, Arap lüğatinin talep için koyduğu sîgadır. Bunlar () **“İfal”** ve onun makamında kâim olanlardır, mesela isim fiil ve başına emir Lâm’ına bitişmiş muzârî fiil gibi. Bu sîga için Şâri şer’î bir mana koymadı, bilakis onu lügavî manası üzerinde terk etti. Murât, bu sîgayı ve onun Allah’ın ve Rasûlullah’ın kelâmında delâlet ettiğini anlamaktır. Bu sîgayı anlamak murât edildiğinde, lüğatin delâletine göre onu, lügavî bir anlayışla anlamak gerekir. Lügavî mana, ondan murâttır. Lügavî manadan, Allah’ın bu nasstaki emrinden murât edilen anlaşılır. Buna göre emir sîgası, naslardan hangi nassta vârit olursa olsun, manası taleptir. Çünkü lüğaten emir sîgası onun için konuldu. Bu talepten murât edilenin anlaşılabilmesi için, onu beyân eden yani bu talepten murât edileni beyân eden karinelere bir karine olmak zorundadır. Bazı insanları, emir, vücûp içindir demelerine sevk eden şüpheye gelince; onlar, bir emir olması açısından emir ile emir sîgası arasında ve Şerîatla kayıtlanma talebi ile emir sîgası arasında ayırım yapmadılar. Bunun için hataya düştüler. Allah’ın emri ile emir sîgası arasında ayırım yapılmamasına nispetle ise, onlar emir sîgasının, vâcibte hakikat olduğuna on yönden istidlâl ettiler:

Birincisi: Şüphesiz ki Allah Subhânehu ve Teâlâ, İblis’i şu sözüne **“Secde edin”**⁴²¹ muhâlefetine binaen zemmetti. Şöyle buyurdu: **“Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?”**⁴²² Buradaki istifhâm, azarlamak ve zemmetmek içindir. Emredilenin terki üzerine onu zemmetti. Öyleyse emir vücûp içindir.

İkincisi: Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Onlar kendilerine; rükû’ kapanın! denildiği vakit rükû’ kapanmazlar.”**⁴²³ Onları, muhâlefete binaen yani emrin terkine binaen zemmetti. Bu da, vücûp delilidir.

Üçüncüsü: Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Onun emrine muhâlefet edenler, kendilerine bir fitnenin isâbet etmesinden

⁴¹⁹ Bakara: 23

⁴²⁰ Duhan: 49

⁴²¹ A’raf: 11

⁴²² A’raf: 12

⁴²³ Mürselat: 48

veya kendilerine elîm bir azâbın isâbet etmesinden sakınsınlar.”⁴²⁴ Emre muhâlefete binaen zemmetti. Bu da emrin vücûp için olduğunu te’kid eder.

Dördüncüsü: Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Emrime asi mi oldun?”**⁴²⁵ şu sözü: **“Kendilerine emredilen hususta Allah’a asi olmazlar.”**⁴²⁶ Ve şu sözü: **“Sana bir emirde asi olmam.”**⁴²⁷ Emre muhâlefet edeni isyânla vasfetti. İsyân ise, bir zem ismidir. Bu da, vâcibten başkasında olmaz. Bu ayetlerde, emri terk eden kimseler âsî olarak isimlendirildi. Âsî, Allah’u Teâlâ’nın şu kavlimden dolayı ateşe müstahak olur: **“Kim Allah ve Rasûl’üne isyân ederse, onlara cehennem ateşi vardır. Orada ebedi kalıcıdır.”**⁴²⁸ Bu, emrin vücûp için olduğuna delâlet eder.

Beşincisi: Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Allah ve Rasûl’ü bir işe hüküm verdiğinde mümin bir erkek ve kadın için işlerinde muhayyerlik yoktur.”**⁴²⁹ Onun **“hüküm vermek”** sözünden murât, elzem kıldı’dır. Onun **“bir iş”** sözünden de yani kendisiyle memur olunan şeydir. Kendilerinde muhayyerliğin olmadığı emirler, vâcib olurlar. Bu da, emrin vücûp için olduğuna delâlet eder. Zira Allah, burada Allah’ın emrettiği şeylerde bir muhayyerliğin bulunmadığını beyân etti. Mendûb, muhayyerliktir. Keza mubâh da öyledir. Bu da, emrin vücûba delâlet ettiğine delâlet eder. Çünkü Allah, Nebisi katından vârit olan her emirde muhayyerliği iptal etti.

Altıncısı: Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Allah’a itâat edin ve Rasûl’üne de itâat edin.”**⁴³⁰ Sonra şu sözüyle tehdit etti: **“Eğer yüz çevirirseniz, yüklendiği onun üzerine, sizin yüklenendiğiniz de sizin üzerinizdir.”**⁴³¹ Muhâlefete karşılık tehdit, vücûp delilidir.

Yedincisi: Berîra hadisidir. Hoşlanmadığı bir kölenin nikâhı altındayken âzâd edildi. Bunun üzerine Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e sordu. O zaman O da ona şöyle dedi: **“Keşke ona geri dönseydin.”** Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kocasını (Muğîs) kasdetti. Bunun üzerine **“Bana emrediyor musun, ya Rasulullah?”** dedi. O da **“Hayır, ben ancak şefâat ediyorum.”** buyurdu.⁴³² Görüldüğü gibi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, emri ile şefâati arasını ayırt etti. Böylece sâbit oldu ki şefâat, Aleyhissalatu Vesselam’ın kendisinde şefâat ettiği şeyin yapılmasını bir kimseye vâcib kılmaz. Halbuki emri, bunun hilâfinadır. Onda sadece vâcib kılma vardır. Berîra, eğer o bir emir olsaydı, kesinlikle vâcib olurdu ve Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kendisini o şey üzerinde ikrar ederdi, diye akletti.

Sekizincisi: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü: **“Ümmetime sıkıntı vermeseydim, onlara her namazda misvâkı emrederdim.”**⁴³³ Bu, vücûp delilidir. Aksi halde eğer emir mendûb için olsaydı, misvâk da mendûb olurdu.

⁴²⁴ Nûr: 63

⁴²⁵ TaHa: 93

⁴²⁶ Tahrîm: 6

⁴²⁷ Kahf: 69

⁴²⁸ Cin: 23

⁴²⁹ Ahzab: 36

⁴³⁰ Nûr: 54

⁴³¹ Nûr: 54

⁴³² İbn-u Mâce

⁴³³ Tirmizi, K. Tahârat, 22

Dokuzuncusu: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem hutbe vererek şöyle buyurdu:

“Ey insanlar! Allah Azze ve Celle size hacı farz kıldı. Haccediniz.” Bir adam, “her sene mi? Ya Rasûlullah” dedi. O sükût etti. Nihayet o, bunu üç kez söyledi. Bunun üzerine Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem: **Eğer evet, deseyseniz vâcib olurdu ve güç yetiremezsiniz. Sonra “Beni sizi terk ettiklerimle baş başa bırakın. Zira sizden öncekiler sorularının çokluğu ve Nebileri üzerinde ihtilâfları sebebiyle helâk oldular. Size bir husus emrettiğimde, ondan gücünüz yettiğince yerine getirin. Sizi bir şeyden de nehyettiğimde onu bırakınız.”**⁴³⁴ Aleyhissalatu Vesselam bu hadiste, kendisinde hiçbir müşkül olmayan bir beyânla, emrettiği her şeyin, muktedir olunmasa bile, vâcib olduğunu beyân etti. İşte bu, Allah’u Teâlâ’nın şu sözünün manasıdır: **“Eğer Allah dileseydi sizi meşakkate sokardı.”**⁴³⁵ Fakat Teâlâ bizden sıkıntıyı kaldırdı ve bize merhamet etti. Sonra okuduğun gibi, Nebisi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in lisanı üzerinden Aleyhissalatu Veselam’ın emrettiği her şeyle, gücün sonuna dek, amel edilmesinin vâcib ve Aleyhissalatu Veselam’ın nehyettiği şeyden de ictinâbının vâcib olduğunu emretti.

Onuncusu: Vaîd, tüm emirlere bitişik hâsıl oldu. Ancak, üzerine hiçbir vaîd yoktur. Çünkü vâcib değildir diye Nebi Aleyhissalatu Vesselam’dan menkûl kesin bir nassın ve icmânın gelmesi müstesnadır. Allah’u Teâlâ’nın kelâmından bir şey, ancak Teâlâ’nın bir diğer vahyinin düşürdükleri müstesna, düşmez. Ebu Hurayra’dan Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edildi:

“Bütün ümmetim cennete girer, reddeden hariç.” Dediler ki: **“Ya Rasûlullah! Kim Reddeder? Dedi ki: “Bana itâat eden cennete girer, bana isyân eden reddetmiştir.”**⁴³⁶ Masiyet, memurun, âmirin emrettiklerini yapmayı terk etmesidir. Kim, Allah ve Rasûl’ü Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in emrettiklerini terk etmeyi câiz görürse, Allah ve Rasûl’üne isyân etmiştir. Bunlara isyân eden kimse, uzak bir dalâletle dalâlettedir. Allah’u Teâlâ ve Rasûl’ünün, şunu **“Yap”** –Âmir- deyip, memurun da **“Yapmam, ancak dilersen yaparım ve sizin bana emrettiğinizi terk etmem bana mubâhtır”** demesinden daha büyük bir isyân yoktur. Bir kimse bundan başka isyân tanımaz. Bu da, emrin vücûp için olduğuna delâlet eder.

İşte tüm bu deliller, emrin vücûp için olduğunda sarihtir. Böylelikle emir, vâcibte hakikat, diğerlerinde mecâzdır. Buna cevâp şöyledir: Bu deliller, emre itâat ve ona isyânla ilgilidir, emir sîgasıyla alakalı değildir. Allah’ın emri, itâatı vâcibtir, ona isyân da haramdır. Emre itâat, ona karşı ayak direktmemekle olur. Allah bir hususu emrettiğinde ona karşı ayak direktmek haramdır, ona itâat vâcibtir. Fakat ona itâat, emredilene göre olur. Bir hususu kesin emrettiğinde, emredilene göre ona itâat vâcibtir. Fiili yapmak vâcibtir, fiili yapmazsa âsî olur. İşte farz ve vâcib budur. Bir hususu kesin olmayarak emrettiğinde, kesin olmayan şekil üzere emredildiği gibi, ona itâat vâcibtir. Fiili yaparsa, ona bir sevap vardır. Eğer emre teslim olur ama emredilen fiili yapmazsa, ona bir şey yoktur, günahlâr olmaz, âsî de değildir. İşte bu da mendûbtur. Onu yapmamak, Allah’a isyân değildir. Onun emrine muhâlefet de değildir. Çünkü emri, kesin değildir. Böylece

⁴³⁴ Nesei, K. Menasık el’Hac, 2572

⁴³⁵ Bakara: 220

⁴³⁶ Buhari, K. E’tusâm, 6737

ona itâat, emre teslim olmak ve ona karşı gelmemekle vâcibtir. Yoksa fiili yapmakla değil. Zira ona bu şekilde teslim olmak, emrettiği fiili kesin olmayarak yapmakla olur. Onu yaparsa, sevaplandırılır, onu yapmazsa üzerine bir şey yoktur, günahkâr da olmaz. Onu yapmamakla, Allah Teâlâ'nın emrine muhâlefet etmiş olmaz. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Muhakkak ki Allah, adaleti, ihsânı emreder.”⁴³⁷

Adaleti ve ihsânı emretti. Ancak ne var ki adaleti emretmek vücûp içindir, ihsânı emretmek ise mendûb içindir. Halbuki bunlar, tek bir emirle vârit oldular. Bunlara itâat, vâcibtir. Itâat, emredilen şeye imtisâl etmek, ona teslim olmak ve ona karşı gelmemektir. Fiili yapmaya gelince; adalette bu vâcibtir. Yapmamak masiyettir. İhsânda ise, mendûbtur. Onu yapmamak masiyet olarak itibar edilmez. Onu yapmayan kimse üzerine bir şey yoktur. Bu durumda onu yapmamak, emre muhâlefet ve onu terk olarak itibar edilmez. Aynı şekilde Allah veya Rasûl'ü, yapmak ile yapmamak arasında muhayyer olarak bir hususu emrettiğinde, emredildiği gibi yani fiili yapmak veya yapmamak arasında muhayyerlik veçhi üzere, bu emre itâat vâcibtir. Yoksa emre itâatte ve itâat etmemekte muhayyerlik veçhi üzere değil. Fiili yaparsa, bu olabilir, onu yapmazsa, bu da olabilir. Her iki halde de kişi, emre itâat edicidir. Dolayısıyla burada emre itâat, ister fiili yapsın isterse yapmasın, ona teslim olmakla olur. Onu yaparsa, üzerine bir şey yoktur, yapmazsa da keza üzerine bir şey yoktur. Emre muhâlefet olarak da itibar edilmez. Çünkü emir, böyle geldi. Binaenaleyh, emre itâat ve isyân, emredilen fiili yapmaya veya yapmamaya delâlet etmez. Ancak, fiili yapmak gerekliliği veya gereksizliği veya ondaki muhayyerlik bakımından, emredilen şekilde, emre teslim olmaya ve ona itâat etmeye delâlet eder. Oysa bu, emir sîgasında bahis mahalli değildir, emir sîgasına muayyen bir delâlet de vermez. Bunun bahsi ancak itâat ve masiyet hakkındadır. Emir sîgası ise, onun bahsi, Arap lûgati medlûlüne râcidir. Buna göre on delilin nassları, emir lafzıyla olup, emir sîgasıyla vârit değildir. Merdutturular, çünkü konuları itâat ve masiyettir, emir sîgası değil. Onlardan vârit olanlara ve nasslarının emir lafzıyla olmalarına ilâveten, içlerinde emrin vücûp için olduğuna delâlet edenlere gelince; bunlar şu üç hadistir. Birincisi: Berîra hadisi. İkincisi: Misvâk hadisi. Üçüncüsü: Hacc hadisi. Berîra hadisine gelince; onda hiçbir hüccet yoktur. Berîra, sadece bir husus hakkında ona itâatine binaen sevâp talep ederek sordu. Sevâp, hem vâcib hem de mendûbla olur. Onun: *“Bana emrediyor musun?”* sözü, emri vücûp için anladığına delâlet etmez. Rasûl'ün, onun hakkında emir ile şefâat arasını ayırmış olması, bunun itâati vâcib olanlardan olmadığını kendisine anlatmak içindir. Yoksa bunun yapılması vâcib olanlardan olmadığını kendisine anlatmak için değil. Kaldı ki Berîra'nın Rasûl'ün: **“Keşke ona dönseydin”** sözünü, emir ifâde eden bir taleptir diye anlaması, emrin vücûp için olduğuna bir hüccet olmaya uygun olmaz. Çünkü o, bir insanın mücerret anlayışıdır, hatalı olabilir, doğru olabilir. Dolayısıyla talebin vücûp ifâde ettiğine bir delil olmaz. Bununda ötesinde Rasûl, ona bu anlayışın hatasını, kendisinin emri murât etmediğini sadece şefâati murât etmekle, beyân etti. Misvâk hadisine gelince; Rasûl'ün onda emirle vücûp emrini murât ettiğine delâlet eden bir husus vardır. Delili ise, Rasûl, emri meşakkate bitişirdi. Meşakkat, yapmak ile terk etmek arasında muhayyerlik mahallinde oluşundan dolayı mendûbun hilâfına, ancak zorunluluğuna binaen vâcibin yapılmasında olur. Bütün bunlardan dolayı o şüphe, emir ile emir sîgası arasındaki farkın zühûru nedeniyle sâkit olur. Onun **“Evet”** sözü, emirlerin vücûp için olduğuna dair bir delildir konusundaki Hacc hadisine gelince; bu, vücûp için

⁴³⁷ Nahl: 90

olmasına yönelik bir emir değildir. Bilakis o, Allahu Teâlâ'nın şu sözüne bir beyân olması içindir: **“O evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır.”**⁴³⁸ Bu, vücûpluğu iktizâ edicidir. Beyân da, mübeyyene tâbidir.

Şerîatla kayıtlanma talebi ile emir sîgası arasında ayırım yapılmamasına nispetle ise, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüyle istidlâl ettiler:

“Hayır, Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan bir ihtilafta seni hakem kılmadıkça sonra senin hükmettiğine içlerinde bir sıkıntı duymadıkça iman etmiş olmazlar.”⁴³⁹ Yani emrettiğine. Şayet emir, vücûp için olmamış olsaydı böyle olmazdı. Buna cevap şöyledir: Teâlâ'nın **“Senin hükmettiğine”** sözünün manası, “emrettiğine” değil, “hükmettiğine”dir. Yani senin vâcibe, mendûba, mubâha, harâma, mekrûha, butlâna v.b. hükmettiklerine. Bunda, Onun hükmettiği her şeyin vâcib olduğuna delâlet eden bir şey yoktur.

Bu ve burada bazı nasslar, emrin vücûp için olduğuna delâlet ederler diye haklarında şüpheye düşüldü. Onlardan biri şudur:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Ebu Saîd İbn-ul Muallâ'yı, namazda iken çağırdı. O da ona icâbet etmedi. Bunun üzerine şöyle dedi: “Ben seni çağırdığımda bana icâbet etmekten seni alıkoyan nedir? Allah'ın şöyle buyururken işitmedin mi? “Ey iman edenler! Allah ve Rasûl'ü sizi size hayat verene çağırınca ona icabet edin.”^{440,441} Rasûl, emrine icâbet etmemesi üzerine onu azarladı ve onu zemmetti. Bu da emrin vücûp için olduğuna delâlet eder. Keza onlardan bir diğeri de Muslim'in Ebu'z Zubeyr El-Mekki'den rivâyet ettiği şu husustur: Ona Ebu't Tufeyl Âmir İbn-u Vâsile haber verdi ki, ona da Muâz İbn-u Cebel haber verdi ki. Muâz şöyle dedi:

...

*“Biz Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'le birlikte Tebük Gazası çıktık. Sonra şöyle buyurdu: “Siz yarın inşaallah Tebük kaynağına varacaksınız. Siz ona kuşluk zamanı olmadan varmayacaksınız. Şimdi ona sizden kim varırsa ben gelinceye kadar suyundan hiç bir şeye dokunmayın!” Derken biz oraya vardık. Bizden önce ona iki adam varmış. Kaynak, fotin bağı gibi su akıtıyordu. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem o iki adama: “Bunun suyundan bir şeye dokundunuz mu?” diye sordu. “Evet!” cevâbını verdiler. Bunun üzerine Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem onlara sitem etti. Onlara Allah'ın dilediği kadar söz söyledi.”*⁴⁴² Bu iki adam, suya dokunma nehyine muhâlefetlerinden dolayı Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den siteme müstahak oldular. Halbuki burada daha önce geçen bir vaîd yoktu. Böylelikle bir nassın tahsis ettiği müstesna, Onun bütün emri vücûp için olduğu sâbit oldu. Şayet o iki adam, bir vâcibi terk etmiş olmasalardı Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in sitemine müstahak olmazlardı. Cevâp, şu şekildedir: Bu iki hadis, emrin vücûp için olduğuna delâlet etmez. Birinci hadise gelince, ki İbn-u Muallâ hadisidir, burada onu yapmanın vücûbiyetine delâlet eden bir karine

⁴³⁸ Ali İmran: 97

⁴³⁹ Nisa: 65

⁴⁴⁰ Enfal: 24

⁴⁴¹ Nesei, K. İftitâh, 904

⁴⁴² Müslim, K. Fedâil, 4229

vardır. O da Ebu Saîd'in Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kendisini çağırdığında namazda olmuş olmasıdır. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, onu çağırdığında onun namaz kıldığını biliyordu. Bununla beraber namazı terk edip kendisine icâbet etmesi için onu çağırdı ki bu, emrin vücûp için olduğuna delâlet eder. Ayrıca Allah'ü Teâlâ'nın:

“Allah ve Rasûl'ü sizi size hayat verene çağırınca ona icâbet edin.”⁴⁴³ sözü de ancak, davetine icâbette Allah'ü Teâlâ'yı ve Rasûl'ünü tazîm etmek için ve davetine icâbetten yüz çevirmekle onu küçümsemek ve onu hakir görmeyi nefyetmek için davete icâbet vücûbiyetine hamledilir. Çünkü davete icâbetten yüzçevirmek, nefislerde hazmedilebilir. Bu da bisetin maksûdunu ihlâlâ götürür. Emri, bir karineyle vücûba sarfetmek mümteni değildir. Hadis, mücerret emirden dolayı değil, bir karineyle vücûpluğu ifâde etti. Rasûl'ün onu azarlaması, fiili yapmadığından dolayı değildir. Bilakis Onun onu azarlaması, kesin bir emirle emrettiği fiili yapmadığından dolayıdır. Rasûl'ün, emirler emretmesi ve emrettiği fiili yapmanın vâcib olmadığını beyân etmesi de buna delâlet eder. Ebu Dâvud'un Sünen'inde şöyle geçti:

*“İbn-u Mesûd, Cuma günü Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem hutbe verirken çıka geldi. Onu **“Oturun”** derken işitti. Derhal mescidin kapısına oturdu. Onu, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem gördü ve ona **“Buraya gel, ya Abdullah!”** buyurdu.”* Bu, Onun emrettiği fiili yapmasının vâcib olmadığına delâlet eder. Yine emrin vücûp için de olmadığına delâlet eder. Ve

*“Abdullah İbn-u Ravâha yoldayken, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem **“Oturun”** derken işitti. Hemen yola oturdu. O yoldayken Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem ona uğradı ve **“Neyin var?”** diye sordu. Seni **“Oturun”** derken işittim, dedi. O da **“Allah, itâatını artırsın”** buyurdu.”* Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in, onun oturmasını garip bulması, Rasûl'ün bu emrinin kesin olmadığına delâlet eder. İkinci hadise gelince; ki iki adam hadisidir, burada muhâlefet edenin günahkârlığına delâlet eden bir karine vardır. O da Tebûk kaynağındaki suyun azlığıdır. Buna hadisin lafzının şu sözü delâlet eder: *“Kaynak, fotin bağı gibidir.”* Yani cidden ince. Ve şu sözü: *“Su akıtıyordu.”* Yani azar akıtıyordu. Bunun hakkında şöyle denilir: *“Su indiriyordu”* İşte bu, Rasûl'ün emrinin kesin olduğuna delâlet eder. O iki adam, emre muhâlefetlerinden dolayı siteme müstahak oldular. Ayrıca su içmek, mubâhtır. Rasûl'ün o vakitte o kaynaktan su içimini nehyetmesi demek, bir mubahın menidir. Bu da talebin kesin olduğuna bir karinedir. Çünkü o, bir mubâhtan nehydir. Kaldı ki bu hadis, bir emir değildir. O sadece bir nehydir. Dolayısıyla vücûba delâlet etmez. Sadece terkin talebiyle birlikte bir karineden dolayı haramlığa delâlet eder.

Bütün bunlardan açığa çıkar ki Rasûl'ün emrine itâat vücûbiyetine ilişkin gelen şüphe ve bundan da itâat vücûbiyeti demek, emir sîgası vücûp içindir diye anlamak, sâkıt bir şüphe. Çünkü emre itâat, emir sîgasından başkadır. Allah'ın emrinin, itâatı vâcibtir. Ama bu emir, lügavî bir delâleti olan lafızlarla ifâde edildi. Emrin nevi, bu lafızların delâletinden anlaşılır. O, emredildiği gibi yerine getirilir. Lafızların delâleti de lügatten alınır. Mesele, emir sîgasını anlamaktır. Yoksa mesele, emre itâat ve isyân değildir. Keza Şâri, bize Şerîata göre hükmetmemizi emretti ve ona muhâlefeti haram kıldı şüphesi de sâkittir. Çünkü Şerîatla kayıtlanmak, şer'î nasslardan emir sîgasını anlamaktan başkadır.

⁴⁴³ Enfal: 24

Aynı şekilde iki hadisten: El-Muallâ hadisi ve Tebûk kaynağı hadisi, emrin vücûp için olduğuna delâlet ederler, diye gelen şüphe de sâkıttır. Çünkü onlardaki emir, vücûba, sîgadan değil, ancak ona delâlet eden bir karineyle delâlet etti. Bu şüpheler düştüğü zaman, geriye emir vücûpta hakikattir diyenlerin hücceti kalmaz.

Nehy Sîgası

Lügaten nehy için konulan sîga, () “Yapma” ve () “Yapmayın” sîgasıdır. Yani muzâri fiile dâhil olan () Lâm-ı nâhiyedir. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü gibi:

“Sizden biri mescitteyken, parmaklarını birbirine kenetlemesin.”⁴⁴⁴ İşte nehy için konulan sîga budur. Bundan başka bir sîga yoktur. Şâri nehy sîgası için şer’î bir ıstılâh da koymadı. Bilakis lügaten konulan, şeran muteber olandır. Bu sîgadan başka, vârit olan nehye gelince; mesela Ömer İbn-ul Hattâb’dan rivâyet edilen gibi:

*“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, fecirden sonra güneş doğana dek namazdan nehyetti.”*⁴⁴⁵

Mesela Ebu Saîd’dan rivâyet edilen gibi: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“İkindi namazından sonra güneş batına dek namaz yoktur.”⁴⁴⁶ Mesela Enes’ten rivâyet edilen gibi: O şöyle dedi: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bana şöyle buyurdu:

“Ey oğulcuğum namazda sağa sola bakmaktan sakın.”⁴⁴⁷ Mesela Âişe’den rivâyet edilen gibi:

*“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e namazda sağa sola bakmak hakkında sordum. “Bir aşırmadır, onu şeytan kulun namazından aşırır.” buyurdu”*⁴⁴⁸ Mesela Ebu Zerr’den rivâyet edilen gibi: Şöyle dedi: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Allah Azze ve Celle namazında sağa sola bakmadıkça her dâim kula yönelmeye devam eder.”⁴⁴⁹ Tüm bu suretler, nehy ifâde etti. Ancak nehyi ifâde edişleri, sîgadan gelmedi, sadece cümleden geldi. Onlar, sîga hâricinden, ya emirdeki emretmek lafzının tarzı üzere nehyetmek lafzından yada cümleden alınan nehylerdendir. Onlar, gayri sarîh emirler tarzı üzere gayri sarîh nehylerdir. Lügaten kendisi için konulan nehy sîgası ise, sadece Lâmı nâhiye’ye bitişen muzâridir.

Nehy sîgası, dokuz mana için vârit olur:

Birincisi: Haram kılmak. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Ribâ yemeyin”**⁴⁵⁰

İkincisi: Kerâhiyet. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü gibi:

“Sizden biri abdest alır sonra namazı kastederek çıktığında parmakları arasını birbirine kenetlemesin.”⁴⁵¹

⁴⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, B. Mûs. Mükessirin, 10958

⁴⁴⁵ Muslim

⁴⁴⁶ Muslim, K. Salât el’Musâfirin, 1368

⁴⁴⁷ Tirmizi, K. Cema’at, 537

⁴⁴⁸ Buhari, K. Ezân, 709

⁴⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, Mûs. Ensâr, 20531

⁴⁵⁰ Ali İmran: 130

⁴⁵¹ Ahmed

Üçüncüsü: Tahkîr. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi:
“Sakin bazı çiftleri kendisiyle faydalandırduğumuz şeye göz dikme.”⁴⁵²

Dördüncüsü: Âkibetin beyânı. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi:
“Sakin, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından ğâfil sanma!”⁴⁵³

Beşincisi: Duâ. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi:
“Ey Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme.”⁴⁵⁴

Altıncısı: Yeis. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Bugün mazeret ileri sürmeyin.”**⁴⁵⁵

Yedincisi: İrşâd. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Bazı şeylerden sormayın.”**⁴⁵⁶

Sekizincisi: Teselli. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Onlardan dolayı üzülme.”**⁴⁵⁷

Dokuzuncusu: Şefkat. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü gibi:
“Hayvanları iskemleler edinmeyin.”⁴⁵⁸

Bütün bu manaları, nehy sîgası naslardan ifâde etti. Ki bu, nehy sîgasının birkaç manada kullanıldığına delâlet eder. Madem ki nehy, emrin mukâbilidir, emir hakkında söylenen her şey, nehy hakkında da onun benzeri söylenir. Bunlardan emir hakkında beyân edilenler, aynısı nehy için de bir beyândır. Nehy, terkin talebinde hakikattir, haramda, mekrûhta, tahkîrde, âkibetin beyânında değil. Sadece bu manalar, karineye izâfeten nehy sîgasından alınır. Kitâp veya Sünnetten şer'î bir nassta vârit olan bir nehy sadece terkin talebine delâlet eder. Talebin nevini sâbit kılan karinedir. Onların irât ettikleri hadislerde, nehy, haramlılığa delâlet etti. Mesela Tebûk kaynağı hadisi ve Rasûl'ün kendi nehyine muhâlefet iki adama sitemi gibi. Bunların delâleti, tek başına nehy sîgasından değil, nehy sîgasıyla birlikte karineden geldi. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüne gelince:

“Rasul size ne verdi ise onu alın. Sizi neden nehyetti ise ondan kaçının.”⁴⁵⁹ Bu, nehyin haramda hakikat olduğuna delâlet etmez. Bilakis kaçınmanın, nehyedilen gibi olduğuna delâlet eder. Kesin nehyyle nehyedilmişse, haramlılığa delâlet edicidir. Kesin olmayan bir nehyyle nehyedilmişse kerâhiyete delâlet edicidir. Nehy haramlılık içindir diyenler nezdinden gelen şüphe, ancak nehyettiklerinde Şâri'ye itâat etmemek ile nehy sîgası arasında ayırım yapmamaktan geldi. Halbuki mevzû, nehy sîgasının delâlet ettiği şeydir. Nehyettiklerinde Şâri'ye itâat etmemek değildir. Eğer fark idrak edilseydi, elbette bu şüphe zâil olurdu.

⁴⁵² Hicr: 88

⁴⁵³ İbrahim: 42

⁴⁵⁴ Bakara: 286

⁴⁵⁵ Tahrîm: 7

⁴⁵⁶ Maide: 101

⁴⁵⁷ Hicr: 88

⁴⁵⁸ Ahmed

⁴⁵⁹ Haşr: 7

Bir Şeyi Emretmek, Zıddından Nehyetmek Değildir Bir Şeyden Nehyetmek de Zıddını Emretmek Değildir

Emir, Şâri'nin hükme delâlet eden hitâbıdır. Keza nehy de, Şâri'nin hükme delâlet eden hitâbıdır. Bunların hükme delâleti, mefhûm delâleti değil, mantûk delâletidir. Çünkü hüküm, nutuk mahallinde katiyetle lafzın delâletinden anlaşılır. Bunların delâletleri, mutâbakat delâletinden veya tazammun delâletindedir, iltizâm delâletinden değildir. Bunların iltizâm delâletiyle hiçbir alâkası yoktur. Allah'ı Teâlâ'nın **“Namazı ikâme ediniz.”** Sözü, namaza dair bir emirdir. Bu kelâmın kesinlikle mefhûmu yoktur. Allah'ı Teâlâ'nın **“Mallarınızı sefihlere vermeyin.”**⁴⁶⁰ sözü de, malları sefihlere vermekten bir nehydir. Bunun da kesinlikle bir mefhûmu yoktur. Emir ve nehy, hükme delâlet eden bir hitâptir. Hükme delâlet eden hitâbın, hükme yani vâcibe, harâma, mendûba, mekrûha ve mubâha delâleti açısından hiçbir mefhumu yoktur. Hatta onun sıfat açısından bir mefhûmu olsa bile...Mesela Aleyhissalatu Vesselam'ın ...
... **“...Otlayanlardaki koyunların zekâtında...”**⁴⁶¹ sözünün, hitâbın hükme -ki o koyunlarda zekât vücûbiyetidir- delâleti açısından hiçbir mefhûmu yoktur. Hadisten anlaşılan zekât vücûbiyetinin vücûpluk açısından hiçbir mefhûmu yoktur. Burada mefhum, ancak sıfat yani *“Otlayan koyun”* bakımındandır. Yoksa hitâbın delâleti bakımından değildir. O da, zekât vücûbiyetidir. Allah'ı Teâlâ'nın: **“Onlara öf bile deme!”**⁴⁶² sözünün, hitâbın hükme ki o ebeveyne öf demenin haramlılığıdır, delâleti bakımından kesinlikle hiçbir mefhûmu yoktur. Ayetten anlaşılan öf demenin haramlılığının, haramlık bakımından hiçbir mefhûmu yoktur. Burada mefhûm sadece sıfat bakımındandır, hitâbın delâleti -ki haramlılıktır- bakımından değildir. Buna göre bir şeyi emretmek, zıddından nehyetmek değildir. Bir şeyden nehyetmek de zıddını emretmek değildir. Çünkü bir şeyi emretmeyi, zıddından nehyetmek ve bir şeyden nehyetmeyi de zıddını emretmek kılınmış olsaydı, hitâbın delâleti mantûktan değil mefhûmdan olurdu. İltizâm delâletinden olurdu. Bu ise hakikatin hilâfıdır. Zira hitâbın delâleti, mefhûmdan değil, mantûktandır. İltizâm delâletinden değil, mutâbakat veya tazammun delâletindedir. Bu nedenle emrin delâleti, emir lafzının kastettiği şeydir. Yani nutuk mahallinde lafızdan anlaşılan şeydir. Aynı şekilde nehyin delâleti de, nehy lafzının kastettiği şeydir. Yani nutuk mahallinde lafızdan anlaşılan şeydir. Bundan dolayı bir şeyi emretmek zıddından nehyetmek, bir şeyden nehyetmek de zıddını emretmek demek değildir. Allah'ı Teâlâ'nın farzın terkine ve haramı yapmaya karşılık günah terettüp edip, mendûbun terkine ve mekrûhun işlenmesine karşılık günah terettüp etmemiş olmasına gelince; bu, başka bir delilden gelmektedir. O da, ister fiilin talebi veya terkin talebi kesin olsun isterse kesin olmasın Allah'ın talep ettiğine muhâlefet etmektir. Farzın terkine günah terettüp etmek, bir şeyi emretmek zıddından nehyetmekten gelmemektedir. O sadece, Allah'ın emrettiğine muhâlefet etmektir. Aynı şekilde haram fiile günah terettüp etmek de, bir şeyden nehyetmek zıddını emretmekten gelmemektedir. Aksine Allah'ın nehyettiğine muhâlefet etmektir. Bunun için farzın terkine ve haramın fiiline günah terettüp etmek, bir şeyi emretmek zıddından nehyetmek, bir

⁴⁶⁰ Nisa: 5

⁴⁶¹ Ahmed b. Hanbel, Müs. Ensâr, 20577

⁴⁶² İsra: 23

şeyden nehyetmek de zıddını emretmek olduğuna delâlet etmez. Zira günah, fiilin talebinin Allah'tan olup, farzın terkinde kulun ona muhâlefet etmesi yönünden ve terkin talebi de Allah'tan olup haramın işlenmesinde kulun ona muhâlefet etmesi yönünden geldi. Bunun için farzın terki haramdır denmez, bilakis gûnahtır denilir. Nitekim haramı yapmak da gûnahtır denilir. Keza haramı terk etmek, farzdır veya farzı yapmak da farzdır denmez. Çünkü farz, terk etmek değil, bilakis yapmaktır. Haram da, fiili yapmamak değil, bilakis fiili yapmaktır. Çünkü bunlardan her biri taleptir. Hüküm, taleptir. Eğer talep, fiilin talebi olursa, hüküm, ister farz ister mendûb olsun, fiili yapmak olur, terk etmek değil. Eğer talep, terkin talebi olursa, hüküm, yapmak değil, fiili yapmayı terk etmek olur.

Hitâp delâletinin vakıyası şudur: Şâri'n hitâbı ya talep olur yada muhayyerlik olur. Talep de, ya fiilin talebi olur yada terkin talebi olur. Fiilin talebinin delâleti, kesin talepse farzdır, kesin olmayan talepse mendûbtur. Terkin talebinin delâleti de, kesin talepse haramdır, kesin olmayan talepse mekrûhtur. Fiilin talebinde harama veya mekrûha hiçbir delâlet yoktur. Terkin talebinde de farza veya mendûba hiçbir delâlet yoktur. Bu da haramı terk etmek hakkında o, farzdır, farzı terk etmek hakkında da o, haramdır denilmeyeceğine delâlet eder. Yani bir şeyi emretmek, şeran zıddından nehyetmek demek değildir. Yani zıddı haramdır demek değildir. Çünkü Şâri'n hitâbından harama ait özel bir delâlet vardır. Aynı şekilde bir şeyden nehyetmek, şeran zıddını emretmek demek değildir. Yani zıddı, farz demek değildir. Çünkü Şâri'n hitâbından farza ait özel bir delâlet vardır. Nitekim farzı terk etmek, haramdır, haramı terk etmek de farzdır denmez. Keza farz ve haramda beyân edilen sebepten ötürü mendûbu terk etmek mekrûh, mekrûhu terk etmek de mendûb denmez. Zira bunların hepsi, talep hükmünün altına dâhildir. Aralarındaki fark, talepteki kesinlik ve kesinlik olmamasındadır.

Şuna dikkat etmek gerekir ki, müfretlerinde ve terkiplerinde teşrî lafızların delâletinde, akla ve mantikî kaziyelere değil, ancak Arap lügatine ve şer'î nasslara müracaat edilir. Çünkü mesele, teşrî koymak değil, teşrî anlamaktır. Hatta teşrî konulsa bile, onda mantikî kaziyeler değil, teşrî vakıa gözetilir. Teşrîde mantıktan yani mantikî kaziyelerden daha tehlikelisi yoktur. Çünkü teşrî, hissedilen, çeşitli ve muhtelif fertleri olan vakıadan bahseder. Bunlardaki fertlerden birinde diğer bir fert üzerine intibak eden bir illet bulunduğu zaman, ancak onlar üzerine kıyâs yapılır. Aksi takdirde kıyâs, mantikî kaziyeler hilâfına, mümtenidir ve tehlikelidir. Mantikî kaziyeler, vakıalarının varlığına dair aklın tasavvur farazileridir. Kâideleri, şümûl ve genellemeye kâbilidir. İşte teşrîye tehlikeleri buradan geliyor. Bir şeyi emretmek, zıddından nehyetmek midir yoksa değil midir, bir şeyden nehyetmek, zıddını emretmek midir, yoksa değil midir mevzûsu, istinbât usûlüne müteallik teşrî bir mevzûdur. Kelâm ilmine müteallik aklî bir mevzû değildir. Teşrî anlamaktan murât, müfretler ve terkipler olarak emir lafızları ve nehy lafızlarının delâleti, yani talep lafızlarının delâleti: Fiilin talebi ve terkin talebi, lügaten ve şeran hangi şeye delâlet eder. Yoksa murât, emir ve nehyden Allah'ın kastını anlamak değildir. O halde burada aklî delâlete ve mantikî kaziyelere mahal yoktur. Onun için şöyle denmez: *"Emir, nefiste kâim olanın talebidir. Böylece bizzat bir şeyi emretmek, zıddlarından nehyetmek midir, bizzat fiili talep etmek, zıddlarını terk etmek midir diye araştırılır yada bizzat bir şeyi emretmek, zıddlarından nehyetmek midir diye araştırılır. Şu mana da, bir şeyi emretmek, zıdlardan nehyi gerektirir. Çünkü emreden nehyedenin ta kendisidir."* Böyle denmez. Çünkü mevzû bahis olan, emretmek, nefiste kâim olanın

talebidir, değildir. Bilakis mevzû bahis olan, Kitab ve Sünnette talep için yani ihtilâflarına rağmen emir ve nehy için vârit olan bu sîgadan, bir şeyi talep etmek başkalarını talep etmek değildir diye anlaşılır mı yoksa anlaşılmaz mı? Bahis, müfretlerin, terkiplerin delâleti hakkında, bunlardan istinbât edilenler hakkında ve Şerîatın nasslarından istinbât edilen haram ve farzın tarifî hakkında teşrî bir bahistir. Yani bahis, bizzat emir ve nehyin kendileri hakkındadır. Yoksa bahis, emreden ve nehyeden hakkında değildir. Buradan hareketle şöyle de denmez: *“Nehyin muktezâsı yani nehyle matlûp olan, ki nehyin taalluk ettiği şeydir, ancak nehyedilen şeyin zıddını yapmaktır. **“Hareket etme!”** dediği zaman, bunun manası **“sakin ol”** demektir.”*Böyle denmez. Çünkü mevzû bahis olan, emir ve nehyin kendisidir, delâletleridir, nehyin taalluk şey değildir. Bahis, ne emreden ve nehyeden hakkında ne de emir ve nehyin taalluk ettiği şey hakkındadır. Ancak bahis, bizzat emir ve nehyin kendileri hakkındadır. Onun için aklî bahis ve mantıkî kaziyeler, vârit olmaz. Çünkü bunların burada ne bahis ne de mevzû olarak mahalleri yoktur. Müfretler ve terkipler olarak teşrî lafızları, akıldan yada mantıkî kaziyelerden anlamak câiz değildir. Bilakis bunları anlamak, lügatin delâletine ve nassı anlamak, ondan hükmü istinbât etmekte Şerîatın delâletine mahsûrdur. Lügat, delâlet ancak lafızlar içindir, ne telaffuz eden için ne de lafzın delâlet ettiği şey için değildir diye tayin etti. Yani lügat, emrin ve nehyin delâleti, ancak emir ve nehy lafzı içindir, ne emreden ve nehyeden için ne de emredilen ve nehyedilen şey için değildir diye tayin etti. Aynı şekilde lügat, delâletleri, mutâbakat, tazammun ve iltizâm olarak tayin etti. Lafzın delâlet ettiği mana, mutâbakat veya tazammundur. Lafzın medlûlünün delâlet ettiği mana da iltizâmdır. Yine lügat, emirler ve nehyeler yani talepteki mana, lafzın medlûlünden değil, lafızdan anlaşıldığını tayin etti. Bütün bunların ötesinde lügat, Mefhûm-ul Muhâlefetten olan iltizâm delâletinde muteber olan lüzûmluluk, ancak akla göre değil Arapların vad’ına göre lafız işitildiğinde zihnin kendisine intikâl ettiği zihnî lüzûmluluktur. Velez ki vakıa da olsa yalnız başına hârici lâzımlılık, Arapların vad’ına göre zihni bir lâzım olması müstesna, muteber değildir. Tüm bunlar, hatta hâriçteki vakıa zıddını terk etmek olsa bile, bir şeyi emretmek, zıddından nehyetmek olmadığına delâlet eder. Çünkü onun Arapların vad’ına göre zihnî bir lüzûmluluğu yoktur. Keza onlar, hatta hâriçteki vakıa zıddını yapmak olsa bile, bir şeyden nehyetmek, zıddını emretmek olmadığına da delâlet eder. Çünkü onun, Arapların vad’ına göre zihnî bir lüzûmluluğu yoktur.

Kaldı ki lügatin delâleti şudur; hüküm, hitâbın delâletinden anlaşılır. O da taleptir. Bu ise, mefhûmdan değil, mantûktandır. Bilakis ona mefhûm dâhil olmaz. Hükmün mahalli, bir mefhûmu olması mümkün olandır. Madem ki emir ve nehyden her biri taleptir, talep de hükümdür, mahalli değil, bunun için ona mefhûm dâhil olmaz. Yani farz, haram, mendûb, mekrûh, mubâh bizzat hüküm olduğuna göre, hüküm mahalli değil, o halde onlara kesinlikle mefhûm dâhil olmaz. Mefhûm-ul Muhâlefetleri de yoktur. Bunun için bir şeyi talep etmek, başkalarını talep etmemek değildir. Bir şeyi emretmek, zıddından nehyetmek ve bir şeyden nehyetmek, zıddını emretmek değildir. Farzı terk etmek, haramı işlemek demek değildir, haramı işlemek de farzı terk etmek demek değildir. Mendûbu terk etmek, mekrûhu işlemek demek değildir. Aksi de değildir. Bilakis bunlardan her biri, hakkında sükût geçilen başka bir mana kendisinde olmaksızın sadece lafzının delâlet ettiği şey demektir.

Tasarruflardan Ve Akitlerden Nehy

Alış-veriş, nikâh v.b gibi hükümler ifâde eden akitler ve tasarruflardan nehyetmek, ya akdin kendisine râci olur, yada onun hâricine râci olur. Eğer tasarruf ve akit hâricine râci olursa, Cuma günü ezan vaktinde alış-verişten nehy gibi, akde ve tasarrufa butlân ve fâsidlik yönünden tesir olmaz. Eğer tasarruf veya akdin zatına râci olursa, şüphesiz akde ve tasarrufa tesir eder ve onu bâtil veya fâsid kılar. Nehyin, tasarruflara etki edip onları bâtil veya fâsid kıldığına dair delil, Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüdür:

“Kim emrimiz üzerinde olmayan bir amel yaparsa, o merduttur.”⁴⁶³ Murât, sahih ve makbûl değildir. Şüphesiz ki hakkında nehyolunan şey, emredilen değildir, dinden de değildir. Dolayısıyla merduttur. Butlân ve fâsid hâricinde merdût olmasının hiçbir manası yoktur. Ayrıca sahâbe radiyallahu anhum, akitlerin fesâdına ve butlânına nehye istidlâl ettiler. İbn-u Ömer'in müşrik kadınların nikahının fesâdına yani butlânına Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüyle ihticacı böyledir: **“Müşrik kadınları nikâhlamayın.”**⁴⁶⁴ Onu hiçbir inkarcı inkâr etmedi. Böylece bir icmâ oldu. Sahâbenin, ribâ akitlerinin fesâdına yani butlânına Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüyle ihticacı da öyledir:

“Arta kalan ribâyı bırakın.”⁴⁶⁵ Ve Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüyle: **“Altını altınla, kağıt parayı kağıt parayla satmayın.”**⁴⁶⁶ Bütün bunlar, nehyin tasarruflara tesir edip onları bâtil veya fâsid kıldığına dair bir delildir. Ancak bu, terk için kesin bir talep olarak nehy haram ifâde ettiğinde böyledir. Nehiy, haram ifâde etmeyip mekrûh ifâde ettiğinde ise tasarruflara ve akitlere tesir etmez. Çünkü tesir, haramlık yönünden gelir. Tasarrufu ve akdi haram kılmak, onu bâtil veya fâsid kılar.

Haram kılmak, ne zaman tasarrufu ve akdi iptal edicidir ve ne zaman onu fâsid kılar hususuna gelince; şüphesiz bu, nehyin râci olduğu cihete göre olur. Eğer nehy, akdin kendisine veya rükünlerinden bir rükne râci olursa, butlâna delâlet eder. Hasât alış-verişten nehy gibi. Bu, taşla isâbeti sîga makamına kâim olan bir alış-veriş kılmaktır. Ve melâkîhlerin alış-verişi gibi. Bu, annelerin karnında olandır. Çünkü hasât alış-verişte nehy, akdin kendisine râcidir. Melâkîhlerin alış-verişinde ise nehy, mebîi (satılan) râcidir. Mebîi akdin rükünlerinden bir rükündür. Çünkü rükünler üçtür: akdeden, makûdun aleyh ve sîgadır. Bu gibilerde nehy, butlâna delâlet eder. Ondarda alış-veriş mutlak olarak inikat etmiş itibar edilmez., anonim şirketler gibi, böyledir. Zira onlar, bâtil tasarruflar ve akitlerdir. Çünkü onlardaki nehy, her yönüyle hasât alış-verişinden nehy gibi, akit olması açısından akde odaklaşmıştır. Şâri, o hasât alış-verişin kendisinden nehyetti. Şerîat, bunlardan ise, Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüyle âmm bir nehye nehyetti. Bu âmm nehy, onlara geneldir, onlardan her birinin zatına şâmilidir:

“İnkâr etmekle emrolunmuş oldukları halde, tağutla hükmedilmek istiyorlar.”⁴⁶⁷ Ve Teâlâ'nın şu sözüyle: **“Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan ihtilaflarda seni hakem kılmadıkları müddetçe**

⁴⁶³ Müslim, K. Akdiyye, 3243

⁴⁶⁴ Bakara: 221

⁴⁶⁵ Bakara: 278

⁴⁶⁶ Müslim, K. Musakât, 2966

⁴⁶⁷ Nisa: 60

iman etmiş olmazlar.”⁴⁶⁸ Ve Teâlâ'nın şu sözüyle:

“**Rasûl size ne verdiyse onu alın, sizi neden nehyettiye kaçının.**”⁴⁶⁹ Ve Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüyle:

“**Kim emrimiz üzerinde olmayan bir amel yaparsa, o merdûttur.**”⁴⁷⁰ Bunların hepsi, İslâm'ın getirmediği, İslâm'dan başkasından gelen tasarruflar ve akitlerden nehyeden naslardır. Onlar, bu âmm nehyin altına dâhildir. Kaldı ki anonim şirketleri, başka bir yönden de bâtıldır. Onlarda bir diğer ortak yoktur. Bilakis onlar, vakıf gibi, tek yönlü bir tasarruftur. Keza onlar, bu yönden de şirket rükünlerinden bir rükünün olmayışı nedeniyle bâtıldır.

Nehy, akdin zatına ve rükünlerinden bir rükne râci olmaz ama onun ayrılmaz sıfatlarından bir sığata râci olursa, fesâda delâlet eder, iki kız kardeş arasını birleştirmek gibi. Çünkü bu, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüyle hakkında nehyolundu: **“İki kız kardeş arasını birleştirmenizden.”**⁴⁷¹

Fakat nehy, akdin zatına ve rükünlerinden bir rükne değil, bilakis ondan hâriç bir hususa râcidir. Lâzım bir sığata râcidir. O da eşlerden birinin diğerinin kız kardeşi olmasıdır. Çünkü iki kız kardeşten her biriyle evliliğin aslı şeran câizdir. Fakat hakkında nehyolunan şey, ikisi arasını birleştirmektir. Bunun için fâsiddir, bâtil değildir. Yani nikâh inikat eder. O adam üzerine düşen, birisini boşamaktır. Tıpkı bir şahsın, başka birine bir meblağ para borç vermesi ve ona onu sanayide harcamamasını, onunla aletler fabrikası kurmamasını, ziraatta harcamasını şart koşması gibi. Kuşkusuz bu akit, fâsiddir, yani akit sahihtir, şart batıldır. Yahut ona, ekim için kullanması, yemek için kullanmaması veya onu başkasına satmaması şartıyla buğday satması gibi. Bu akit de fâsiddir, yani akit sahihtir, şart bâtıldır. Yahut bir erkek ile bir kadın arasında erkeğin ikinci karısını boşaması şartıyla nikâh akdinin cereyân etmesi gibi. Bu akit, fâsiddir, yani akit sahihtir, şart bâtıldır. Sebebi ise Rasûl'ün şu sözüdür:

“**Bir diğerinin talakıyla kadını nikâhlanması helâl değildir.**”⁴⁷² Bu akit, hakkında nehyolunandır. Ama nehy, akdin zatına ve rükünlerinden bir rükne değil, bilakis o ikisinden hâriç bir hususa râcidir. Bilakis o, akdin zatından hâriç bir sığata râcidir. Her ne kadar şart koşulmasında akdin lâzımı olmuş olsa da. Bunun için akit bâtil olmaz, bilakis fâsid olur. Bunun bir benzeri de muhallil⁴⁷³ nikâhıdır. Kendisini üç talakta boşayan kocasına kendisini helâl kılması için bir kadının kendisini bir adamla evlendirmesi gibi. Bu akit, fâsiddir yani akit sahihtir, şart bâtıldır. Çünkü İbn-u Mesûd'dan şöyle dediği rivâyet edildi:

“**Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, muhallil ve muhalleün lehe lanet etti.**”⁴⁷⁴ Bu, hakkında nehyolunandır. Ama nehy, akdin zatına ve rükünlerinden bir rükne değil, bilakis o ikisinden hâriç hususa râcidir. Zira nehy, akdin lâzım sıfatına râcidir. O da, muhallil nikâhtaki akitte helal kılmak şartının olmasıdır. Ki bu, hakkında nehyolunandır. Böylelikle nehy tasarruf veya akdin lâzım sıfatına râciyse, akdin zatına ve rükünlerinden bir rükne râci değilse, akit fâsid olur. Ancak ne var ki bu, o sıfat akidden olur yani lâzım sıfattan nehy, tasarruf veya akde râci olur, o sıfat zatından dolayı yani tasarruf veya akit, fâsid şart gibi, zatından dolayı nehyedildiğinde, o zaman nehy akdin kendine râcidir.

⁴⁶⁸ Nisa: 65

⁴⁶⁹ Haşr: 7

⁴⁷⁰ Müslim, K. Akdiyye, 3243

⁴⁷¹ Nisa: 23

⁴⁷² Ahmed b. Hanbel, 6360

⁴⁷³ Üç talakla boşanan ve iddetini bitiren bir kadınla evlenen erkek

⁴⁷⁴ Et-Tirmizi

Nehy, akitten ve onun lâzım sıfatlarından her bir sıfattan hâriç bir hususa râci olursa, ister bu sıfat, muhallil nikâh gibi akdin nevinin bir lâzımı olsun isterse fâsid şart gibi akdedenlerin ittifat ettiklerine göre bir lâzımı olsun, nehy tüm bunlardan hâriç bir hususa râci olduğu zaman, nehy akitten başkasına râci olur. Bununla nehy, Cuma ezanı vaktinde alış-veriş gibi haramda olsa akde tesir etmez. Çünkü o vakitteki alış-veriş, haramda olsa sahihtir. Ve gaspedilen arazideki namaz gibi, haramda olsa sahihtir.

UMÛM VE HUSÛS

Âmm, iki ve daha fazla manaya delâlet eden lafızdır. Hâss, iki itibarla kullanılır: Birincisi: medlûlûna birden çoklarının iştirâkinin uygun olmadığı tek lafızdır, Zeyd, Amr v.b. gibi özel isimler. İkincisi: kendisinden daha genel olana nisbetle husûsi olan şeydir. Bunun tanımı şöyledir: bir yönden medlûlü ve medlûlünden başkasına diğer bir lafzın söylendiği lafızdır, insan lafzı gibi. Çünkü o, hâstır. Hem medlûlüne hem de medlûlünden başkasına, at ve hayvan gibi, bir yönden hayvan lafzı söylenir.

Âmm, kendisinden daha âmm olmayan âmma, mezkûr lafzı gibi, zira bu, hem mevcûdu hem madûmu hem de meçhûlü içerir ve nispeten âmma ayrılır, hayvan lafzı gibi. Zira o, kendi altında olan insan ve at'a nispetle daha âmmdir. Hâss da kendisinden daha hâss olmayan hâssa, özel isimler gibi ve cevher ve cisim lafzı gibi, kendi üstünde olanlara nispetle de hâssa ayrılır.

Umûm

Umûm, tek bir lafızla uygun olanların tamamını kapsayan lafızdır. Mesela kavim ve adamlar gibi. Lügatte umûma delâlet eden hâss sîgalar vardır. Burada lügat ehlinin umûm için koydukları lafızlar vardır. Bunlarla, kendilerinden murât umûm olduğuna dair ihticac etmek sahihtir. Bunların delâlet ettikleri, âmm olur. Bu lafızlardan biri () **“Herhangi biri”**dir. Çünkü bu, cezâ⁴⁷⁵ ve istifhâmda çoğul ve fertler olarak akledenler ve akletmeyenler hakkında âmmdir. Onlardan biri de, ahd⁴⁷⁶ olmadıklarında, ister cemi selîm olsun isterse cemi teksîr olsun, muarref cemi isimlerdir, Müslümanlar ve erkekler gibi. Ve nekra cemi isimlerdir, erkekler ve Müslümanlar gibi. Ve bunları te'kid eden isimler, bütün ve hepsi gibi. Onlardan bir diğeri de, ahd hâricinde kendisine Elif ve Lâm'ın dâhil olduğu cins isimdir, adam ve dirhem gibi. Onlardan bir diğeri de menfî nekradır. Senin şu sözün gibi: () **“Evde hiçbir adam yok”** ve () **“Evde hiçbir adam yok”**. Onlardan bir diğeri de, izâfettir. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Allah size, sizin çocuklarınız hakkında emreder.”⁴⁷⁷ Ve senin şu sözün gibi: () **“Kölemi dövdüm ve Dirhemlerimi infâk ettim”**. Onlardan bir diğeri de, istifhâm ve cezâdaki başkası değil de akledenler hakkında olan () **“Kim”**dir. Senin şu sözün gibi: () **“Yanında kim var?”** ve () **“Kim gelirse, ona ikram ederim.”** Onlardan bir diğeri de, istifhâm ve cezâdaki () **“Ne”**dir. Çünkü o, bir cinse mahsûs olmaksızın mutlak olarak akletmeyenler hakkında âmmdir. Cezâda Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü gibi: **“Ödeyesiye kadar aldığı, elin üzerindedir.”**⁴⁷⁸ İstifhâmda da senin şu sözün gibi: () **“Ne yaptın?”**. Onlardan bir diğeri de cezâ ve istifhâm olarak zamandaki () **“Ne zaman”**dır. Onlardan bir diğeri de cezâ ve istifhâm olarak mekândaki () **“Nerede”** ve () **“Nerede”**dir.

⁴⁷⁵ Şartın cevabına dilde cezâ denir.

⁴⁷⁶ Dilde başına Elif lam takısı geldiğinde halde önceden geçen nekrayı belirli hale getirmek veya kişinin bildiği şeyi kasdetmeye denir

⁴⁷⁷ Nisâ 11

⁴⁷⁸ Tirmizi, K. Buyu', 1187

Şöyle dersin: () “Kavim ne zaman geldi?”, () “Bana ne zaman gelirsen, sana ikram ederim.” Ve şöyle dersin: () “Sen neredeydin?”, () “Her nerede olursan sana ikram ederim.” Burada lügat ehlinin umûm için koydukları lafızların varlığına delil, Araplar vad’ın aslında umûm ve husûsun te’kidi arasını ayırdılar. Husûs hakkında şöyle dediler: () “Zeyd’in bizzat kendisini gördüm.” Şöyle demediler: () “Zeyd’in hepsini tamamını gördüm.” Umûm hakkında da şöyle dediler: () “Adamların hepsini tamamını gördüm.” Şöyle demediler: () “Adamların bizzat kendilerini gördüm.” Te’kîdin ihtilâfı, te’kîd edilenin ihtilâfına delâlet eder. Çünkü te’kîd, te’kîd edilene mutabıktır. Ayrıca şer’î naslar, bu lafızları umûm için kullandı. Bunlardan biri Et-Tabarânî’nin El-Kebîr’de rivâyet ettiği şu husustur: Allah’u Teâlâ’nın şu sözü nâzil olduğunda:

“İbn-ul Zebâri: “Ben sizin için Muhammed’le hasımlaşırım” dedi. Sonra “Ey Muhammed! Allah’ın sana indirdikleri arasında **“Siz ve Allah’tan başka taptığınız şeyler, cehennem yakıtıdır. Sizler oraya varıcılarsınız”**”⁴⁷⁹ yokmu dedi. “Evet” buyurdu. “Bak işte şu Nasrâniler İsa’ya ibadet ediyorlar, şu Yahudiler Uzeyre ibadet ediyorlar, şu Beni Temim de meleklerle ibadet ediyorlar. Bunlar cehennemde mi?” dedi.” O, “Mâ”nın umûmuyla istidlâl etti. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem de ondan bunu inkâr etmedi. Bilakis Allah’u Teâlâ’nın şu sözü, onun sözünü inkâr etmeksizin aksine onu Allah’u Teâlâ’nın şu sözüyle tahsis ederek nâzil oldu:

“Tarafımızdan kendilerine güzel akibet takdir edilmiş olanlara gelince, işte onlar ondan uzak tutulurlar.”⁴⁸⁰ Onlardan bir diğeri Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür:

“Elçilerimiz İbrahim’e müjdeyi getirdiklerinde şöyle dediler: Biz bu memleket halkını helak edeceğiz. Çünkü halkı zâlimlerdir. Dedi ki: Ama orada Lût var! Şöyle cevap verdiler: Biz orada kimin bulunduğunu çok iyi biliyoruz. Onu ve ehlini elbette kurtaracağız. Yalnız karısı müstesna, o, kalacaklar arasındadır.”⁴⁸¹ Bununla ihticac veçhi şöyledir: İbrahim Bu memleketin halkından, umûmu anladı. Öyle ki o Lût’u da zikretti. Melekler onu bunda ikrar ettiler. Ona, Lut ve ehlini tahsis ederek istisna yoluyla ve karısını da kurtulanlardan istisna ederek cevâp verdiler. Bütün bunlar, umûma delâlet eder.

Keza bu lafızların umûm için kullanıldıklarına sahâbenin icmâsı inikat etti. Bunlardan biri, zekât vermeyenlerle savaşmak hakkında Ömer’in Ebu Bekr’e şu sözüyle ihticac etmesidir: Onlarla nasıl savaşırın. Halbuki Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Lâ ilahe illallah diye şehâdet getirinceye kadar, bana ve benim getirdiklerime iman edinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Eğer bunu yaparlarsa benden kanlarını ve mallarını korurlar. Hakkıyla müstesna. Onların hesapları Allah’a aittir.”⁴⁸² Sahâbeden hiçbir kimse, onun bununla ihticacını ona inkâr etmedi. Bilakis Ebu Bekr, istisna yoluyla yorumla yöneldi. O da Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüdür: **“Hakkıyla müstesna.”** Bu da, muarref cemi lafzın umûm için

⁴⁷⁹ Enbiya: 98

⁴⁸⁰ Enbiya: 101

⁴⁸¹ Ankebut: 31-32

⁴⁸² Nesei, K. Cihâd, 3042

olduğuna delâlet eder. Onlardan bir diğeri de Osmân İbn-u Mazûn şairin şu sözünü işittiğinde

“Dikkat edin, Allah’tan başka her şey batıldır.

Her nimet de kaçınılmaz zâil olacaktır.”

Dedi ki: *“Yalan söyledin. Cennet ehlinin nimeti zâil olmaz.”* Hiçbir inkarcı onu inkâr etmedi. Şayet *“Her”* umûm için olmamış olsaydı, böyle olmazdı. Onlardan bir diğeri de, Ebu Bekr’in, Ensâr’a Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüyle ihticac etmesidir:

“İmamlar Kurayş’tendir.”⁴⁸³ Herkes, inkârsız bu ihticacın sıhhatine muvafakat etti. İmamlar lafzı, âmm olmamış olsaydı, ihticac sahih olmazdı. Onlardan bir diğeri de sahâbenin, Allah’u Teâlâ’nın şu sözünün icrası üzerinde icmâlarıdır:

“Zina eden kadın ve zina eden erkek.”⁴⁸⁴ **“Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadın.”⁴⁸⁵** **“Kim mazlumunu öldürürse.”⁴⁸⁶**

“Faizden arta kalanı terk edin.”⁴⁸⁷ **“Kendinizi öldürmeyin.”⁴⁸⁸** **“İhramda iken av öldürmeyin.”⁴⁸⁹** Ve Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü:

“Vârise vasiyet yoktur.”⁴⁹⁰

“Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikâhlanmaz.”⁴⁹¹ **“Her kim silahı bırakırsa, güvendedir.”⁴⁹²** v.b nice umûm üzerinde olanlar, lügat ehlinin bu lafızları umûm için koyduklarını tekit eden hususlardandır.

Lafzın Umûmunun Sübût Yolları

Lafızla sâbit olan umûm, ya lügaten sâbit olur, ki bu lügatin vad’ından müstefâd olandır. Ya örfen sâbit olur, ki bu da örften müstefâd olandır yani lügat ehlinin kullanımından vad’ından değil. Yada aklen sâbit olur, ki bu akıldan değil istinbâttan müstefâd olandır. Yahut başka bir ibâreyle, lafzın umûmu, ya bize nakil yolundan sâbit olur. Öyle ki Araplar bu lafzı umûm için koydular veya bu lafzı umûmda kullandılar. Yada bize, nakilden istinbât yoluyla sâbit olur. Şöyle ki muarref cemiye istisnânın dâhil olduğunu bilmek, istisna, lafzın içerdiği şeyi çıkarmaktır diye bize nakledildi. Şüphesiz bu, her ne kadar istinbâtsa da ama nakil yolundan bir bilgidir. Zira bize, istisna, lafzın içerdiği şeyi çıkarmaktır diye nakledildi. Bizde bundan muarref cemi umûm içindir diye anladık. Buna göre lafızla sâbit olan umûm, iki yoldan sâbit olur: Birincisi: nakil. İkincisi: istinbât. Her ikisi de Arapların vad’ından itibar edilir. Böylece lafızla sâbit olan umûm, tamamıyla Arapların vad’ından sâbittir.

⁴⁸³ Ahmed b. Hanbel, Müs. Basriyyîn, 18941

⁴⁸⁴ Nur: 2

⁴⁸⁵ Maide: 38

⁴⁸⁶ İsrâ: 33

⁴⁸⁷ Bakara: 278

⁴⁸⁸ Nisa: 29

⁴⁸⁹ Maide: 95

⁴⁹⁰ Nesei, K. Vesâyâ, 2381

⁴⁹¹ Müslim, K. Nikâh, 2518

⁴⁹² Muslim

Nakil yolundan sâbit olan umûm, ya lügatin vad'ından müstefâd olur olur yada lügat ehlinin kullanımından müstefâd olur. Lügatin vad'ından müstefâd olan umûma gelince; iki hali vardır: Birincisi: kendi başına yani bir karineye ihtiyaç olmaksızın âmm olmasıdır. İkincisi: umûmu, lügatin vad'ından müstefâd olması ama bir karineyle. Kendi başına âmm olana gelince; onlar içerisinde, her şeyde âmm olanlar vardır. Onlar içerisinde akledenlerde yani ilim sahiplerinde âmm olanlar vardır. Onlar içerisinde akletmeyenlerde âmm olanlar vardır. Onlar içerisinde hassaten mekanlarda âmm olanlar vardır. Onlar içerisinde müphem zamanda âmm olanlar vardır. İlim sahiplerinden veya başkalarından her şeyde âmm olanlar, () **“Hangi”**dir. Şöyle dersin: () *“Hangi adam geldi?”* ve () *“Hangi elbiseyi giydin?”*. Aynı şekilde () **“Hepsi”**, () **“Herkes”**, () **“O şey ki”** ve () **“O şey ki”** v.b. gibi. Ayrıca () **“Sâir”**de eğer () **“Suver”** den değil de ki bu bakiyedir, şehrin surlarından alınmışsa, ki bu şehri ihâta edendir, öyledir. **“Hangi”** nin şartı, istifhâmî veya şartiye olmasıdır. Eğer mevsûlse, mesela () *“Onlardan kâim olana uğradım”* yani () *“Kâim olan kimseye”* gibi veya mevsûlsa, mesela () *“Bir adama uğradım ne adamdı”* yani kâmil manasındadır veya halse, mesela fetha olarak () *“Adam olarak Zeyd'e uğradım”* gibi yani yine kâmil manasındadır veya münâdîyse mesela () *“Ey adam!”* gibi, kuşkusuz bunlar umûm değildir. Akledenler yani ilim sahiplerinde âmm olana gelince; bu, () **“Kim”** gibidir. Sahih olan onun erkekler ve dişilere, hürler ve kölelere umûm olmasıdır. Şartı, istifhâmî veya şartiye olmasıdır. Eğer mevsûf nekraysa, mesela *“şaşırtan”*ın mecrur olmasıyla () *“Seni şaşırtan kimseye uğradım”* yani, şaşırtan bir adam gibi, veya mevsûlsa mesela () *“Ayağa kalkan kimseye uğradım”* yani () *“ayağa kalkan”* gibi, bunlar umûm olmaz. Akletmeyenler yani ilim sahibi olmayanlarda âmm olana gelince; () **“Ne”** gibidir. Mesela: () *“Gördüğün şeyi satın al”* gibi. Ona, köle ce cârîye dâhil olmaz. Fakat () mevsûf nekra olursa mesela () *“Seni şaşırtana uğradım”* yani bir şeye, gibi. Veya mevsûf olursa mesela () *“Zeyd ne güzeldir”* gibi, bunlar umûm olmazlar. Hassaten mekanlarda âmm olan ise, () **“Nerede”** ve () **“Nerede”**dir. Mesela () *“Sen nereye oturursan otur, bende otururum”* ve () *“Nereye oturursan otur, otururum”* gibi. Müphem zamanda âmm olan ise, () **“Ne zaman”**dır. Mesela () *“Ne zaman oturursan, otururum”* gibi. Tüm bunlar, lügatin vad'ına göre kendi başlarına umûm ifâde ederler. Umûmu bir karineden müstefâd olanlara gelince: karine, bazen müspette olabilir, bazen de menfi de olabilir. Müspette olan karineye gelince; () **“Elif Lâm”** ve izâfettir. Bunlar mesela *“kul”* ve *“kölem”* gibi, cemiye ve mesela **“Zinaya yaklaşmayın.”**⁴⁹³ ve **“Onun emrine muhâlefet edenler sakınsınlar.”**⁴⁹⁴ gibi, cins isme dâhil olurlar. **“Elif Lâm”**dan ve izâfetten cins isme dâhil olanlar, müfretlere umûmdur, cemiye dâhil olanlar da cemilere umûmdur. Çünkü **“Elif Lâm”** bir cemiye dâhil olduğu halde dâhil oldukları fertlere umûmdur. Keza izafet de böyledir. Menfideki karineye gelince; bu, nefyin siyâkıdaki nekradır. Nefyin siyâkıdaki nekra, ister nefy doğrudan ona gelsin mesela () *“Hiçbir kimse ayakta değildir”* gibi, isterse doğrudan âmiline gelsin mesela () *“Hiç kimse ayağa kalkmadı”* gibi ister nefyeden () olsun ister () olsun ister () olsun ister () olsun, isterse v.b olsun, umûmdur. Aynı şekilde menfi müteaddi fiil de

⁴⁹³ Isra: 32

⁴⁹⁴ Nur: 63

mefûllerinin hepsine umûmdur, senin: () “*Vallahi yemem*” sözün gibi. Sen herhangi bir şey yediğinde, tahsis ettiğin zaman müstesna, yemini bozarsın. Çünkü “**yemem**” fiili, müteaddidir. O da burada menfidir. Dolayısıyla yemeğin bir türüne tahsis etmen müstesna, her yenilene umûmdur.

Lügat ehlinin kullanımından müstefâd olan umûma gelince; bu, örfen müstefâd olan umûmdur. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Size anneleriniz haram kılındı.”**⁴⁹⁵ Zira örf ehli, bu mürekkebi zatın haramlığından bütün faydalanma şekillerinin haramlığına naklettiler. Çünkü kadınlardan maksûd, istihdam etmek değildir. Bunun bir benzeri de Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür: **“Size ölü eti haram kılındı.”**⁴⁹⁶ Zira bu, örften dolayı yemeye hamledilir. İşte bu, örfî hakikattendir.

İstinbât yolundan sâbit olan umûna gelince; kuralı, hükmü takip ve sebep “**Fâ**” sıyla vasfa terettüp etmektir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadının ellerini kesin.”**⁴⁹⁷ Ve mesela hamr, şarhoşluktan dolayı haram kılındı v.b. gibi.

İbre Sebebin Husûsiliğinde Değil Lafzın Umûmiliğindedir

Hitâp, muayyen bir sebep üzere vârit olduğunda, hadiselerden bir hadisede vârit olması veya bir soruya cevap olarak vârit olması gibi, şüphesiz hitâp âmm olur, ne hâdiseye ne de tek başına soruna hâss olmaz. Hitâbın bir hâdisede vürûduna gelince; vakıalardan bir vakıa hâsıl olur, nass da umûm sîgalardan bir sîgayla onun hükmünü beyân için gelirse, âmm olur, o hâdiseye hâss kılınmaz. Bunun misali Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den rivayet edilen şu husustur: O, Meymûne’nin ölüyken koyununa uğrar. Bunun üzerine Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu: **“Tabaklanan her deri temizdir.”**⁴⁹⁸ Bu, Meymûne’nin koyununa hâss değildir. Bilakis her deriye âmmdır. Çünkü deri, tabaklanmayla temiz olur. Zira hitâp âmmdır. Yine onun bir benzeri de sırkât ayetidir. Zira o, kalkan veya Safvân’ın ridâsının sırkâtı hakkında nâzil oldu. Zihâr ayeti, Seleme İbn-u Sahr hakkında nâzil oldu. Liân ayeti, Hilâl İbn-u Umeyye hakkında nâzil oldu v.b. Tüm bunlar ve benzerlerinde ibre hâdisenin hususiliğinde değildir. Sebep hâss olsa da hitâp âmm olur. Buna delil, sahâbe radiyallahu anhum inkârsız bu ayetlerin hükümlerini genelleştirdiler. Bu da hâss sebebin, umûmu düşürmediğine delâlet eder.

Hitâbın, soruya cevap olarak vürûduna gelince; soru âmmsa, cevap da âmm olur. Nitekim Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den şöyle rivayet edildi: Kendisine, taze hurmanın kuru hurma ile satışı sorulduğunda şöyle buyurdu:

“Kurduğunda eksilir mi?” “Evet” dediler. “O halde hayır” buyurdu.”⁴⁹⁹ Nitekim Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den şöyle rivâyet edildi: Kendisine şöyle soruldu. Denildi ki:

“Biz, denize biniyoruz (yolculuk ediyoruz). Beraberimizde az su

⁴⁹⁵ Nisa: 23

⁴⁹⁶ Maide: 3

⁴⁹⁷ Maide: 38

⁴⁹⁸ İbni Mace, K. Libâs, 3599

⁴⁹⁹ Nesei, K. Buyu’, 4470

taşıyoruz. Onunla abdest alsak susuyoruz. Deniz suyuyla abdest alabilir miyiz? Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu: **“Denizin, suyu temiz, ölüsü helaldir.”**⁵⁰⁰ Ebu Hurayra’dan şöyle dediği rivayet edildi:

“Bir

adam Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e Ya Rasûlullah! biz denizde yolculuk yapıyoruz. Beraberimizde az su taşıyoruz. Onunla abdest alsak susuyoruz. Deniz suyuyla abdest alalım mı? Bunun üzerine Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem: **Onun suyu temizdir, buyurdu.**”⁵⁰¹ Bu iki misalde Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem muayyen bir yaş hurma hakkında değil, yaş hurmanın satışı hakkında soruldu. Yine muayyen bir deniz suyu hakkında değil, deniz suyu hakkında soruldu. Soru âmmdir, cevap da âmmdir. Hitâbın umûmiliğinde hiçbir söz yoktur. Eğer cevap sorudan daha âmm olursa, kendi başına sorusuz da müstakil de olursa, keza cevap yine âmm olur. Ebu Saîd El-Hudrî’den şöyle rivayet edildi:

“Ya Rasûlullah! Budâa kuyusunun suyundan abdest alabilir miyiz? O, içerisine hayz bezlerinin, köpek etlerinin ve pis şeylerin atıldığı bir kuyudur, denildi. Bunun üzerine Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem: **“Muhakkak ki su, temizdir. Onu hiçbir şey kirletemez.”** buyurdu.”⁵⁰² Buradaki soru, muayyen bir kuyuya hâsstı. Cevapsa, su hakkında âmmdi. Dolayısıyla hitâp âmmdir. İbre, sorunun husûsiliğinde değildir.

Cevabın soruya mutabık düşmesine ve mutabık düşmemesine gelince; bunun umûmun bahsinde bir dahili yoktur. Cevap, bazen soruya mutabık düşebilir. Soru üzerine ziyâde edilmeyebilir. Bazen de soruya mutabık düşmeyebilir. Cevaba, soru soranın sorusundan fazla ziyâde edilebilir. Aslolan cevabın soruya mutabık düşmesi değildir. Bilakis mutabık düşmesi câizdir. Mutabık düşmemesi de câizdir. Buna şu hususta delâlet eder: Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e deniz suyuyla abdest almak hakkında sorulduğunda şöyle buyurdu:

“Onun suyu temiz, ölüsü helaldir.”⁵⁰³ O, ölünün helâllüğünü, ondan sorulmadığı halde arzetti. Soruya cevapta ziyâde etmek, meşrûdur ve şer’î nasrlarda vâkidir. Soruya cevapla yetinmek, lâzım değildir, aslolan bu da değildir. Bunun umûmun bahsinde hiçbir dahili yoktur. El-Buhârî, bir fasıl akdederek, **“Suâl sorana sordu şeyden fazlasıyla cevap veren kimse babı”** dedi ve İbn-u Ömer’in şu hadisini zikretti:

“Bir adam ona ihrama giren ne giyer? diye sordu. **“Ne gömlek, ne sarık, ne don, ne bornus, ne çehri veya zağferânın değdiği bir elbise giyer. Na'leyn bulamazsa mest giysin ve onları topukların altına varıncaya kadar kessin”** buyurdu.”⁵⁰⁴ Sanki o kimse ihtiyâr hali hakkında sordu. O da ona, o hal hakkında cevap verdi ve zorunluluk halini de ziyâde etti. O zorunluluk hali suâla yabancı değildir. Çünkü sefer hali bunu iktizâ eder. Dolayısıyla suâlin cevabındaki umûmda, cevabın suâla mutabık olması vacip değildir. Cevabın suâla mutabık düşmesi bahsi, umûm bahislerinden değildir. Bu babda da vârit olmaz.

⁵⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, 14481

⁵⁰¹ Tirmizi, K. Tahârat, 64

⁵⁰² Tirmizi, K. Tahârat, 61

⁵⁰³ Tirmizi, K. Tahârat, 64

⁵⁰⁴ Buhari, K. İlm, 131

Sebebin Husûsiliğindeki Lafzın Umûmu, Her Şeyde Umûm Değil Hâdise ve Suâl Mevzûsunda Umûmdur

Kuşkusuz hâdise ve suâlin cevabındaki hitâbın umûmu, ancak suâl mevzûsundadır, her şeyde âmm değildir. Yani hitâp, o hâdise ve başkasındaki mevzû için âmmdır. Meymûne'nin koyunu hâdisesinde, cevap ölünün derisi hakkında idi. Hem Meymûne'nin koyununa hem de başkasına şâmidir. Fakat hâdisenin mevzûsundadır. O da ölünün derisidir. Kalkan veya Safvân'ın ridâsı hâdisesinde, kalkan ve başkasına şâmidir. Hem Safvân'ın ridâsını hem de başkasına şâmidir. Lakin hâdisenin mevzûsundadır. O da sırkattir. Seleme İbn-u Sahr hâdisesinde, Seleme ve başkasına şâmidir. Ama hâdisenin mevzûsundadır. O da zihârdır. Umûm, ancak hâdisenin mevzûsundadır, başkasına şâmil olmaz. Suâlin cevabı da böyledir. Budâa kuyusu hâdisesinde, Rasûl Budâa kuyusu suyula temizlenmek hakkında soruldu. Cevap su ile temizlenmek hakkında idi. Budâa kuyusuna ve başkasına şâmidir, fakat hâdisenin mevzûsundadır. O da temizlenmektir. Zira suâlin mevzûsu temizlenmektir. Çünkü onlar, her ne kadar abdest hakkında sormuş olsalar da, bir abdest mevzûsu olması vasfıyla abdest hakkında suâl maksûd değildir. Ancak suâl, abdest için temizlenmek hakkında idi. Öyleyse suâlin mevzûsu abdest değil temizlenmektir. Böylece cevap bütün suda âmmdır, fakat temizlenmek mevzûsundadır. Her şeyde âmm değildir. Onun için ondan içmenin hükmünü ifâde etmez. Bunun benzeri de deniz suyu hakkındaki suâldir. Zira o, temizlenmek hakkında bir suâldir. Çünkü onlar, her ne kadar abdest hakkında sormuş olsalar da, bir abdest olması vasfıyla abdest hakkında suâl maksûd değildir. Yani onlar abdest hakkında sormadılar. Ancak abdest için temizlenmek hakkında sordular. Dolayısıyla suâlin mevzûsu, abdest değil temizlenmektir. Cevap temizlenmek hakkında âmmdır, her şeyde âmm değildir. İçmeyi kapsamaz. Binaenaleyh umûm, ancak mevzûdadır, hâdise ve suâl mevzûsundadır. Bunlara hâss olur, başkalarını kapsamaz. Mevzûya, ibre lafzın umûmundadır sebebin husûsiliğinde değildir kâidesi dâhil olmaz. Çünkü mevzû, sebepten başkadır, yani hâdiseden ve suâlden başkadır. Çünkü kelâm, başkası üzerine değil onun üzerine vârittir. Böylece ona hâss olur. Çünkü Rasûl'ün lafzı, suâl ve hâdise mevzûsuna bağlıdır. Dolayısıyla hüküm o mevzûya bağlı olur. Muayyen bir hâdise hakkında söylenen nassı ve bir suâlin cevabı olan nassı, suâl ve hâdisenin mevzûsuna tahsis etmek gerekir. Her şeyde âmm olması doğru değildir. Çünkü suâl, cevaba dönücüdür. Zira kelâm, muayyen bir mevzû hakkındadır. Hükümün, o mevzûya hasredilmesi gerekir. Çünkü içerisinde suâlin veya hâdisenin hükmünün beyân edildiği Rasûl'ün lafzı, sadece suâl ve hâdiseye bağlıdır. Kesinlikle başkasına bağlı değildir. Hüküm, suâl ve hâdise mevzûsuna yani hakkında sorulan hususa veya hakkında konuşmanın cereyan ettiği hususla bağlantılıdır, başkasıyla bağlantılı değildir. Mevzûdan başkasına âmm olmaz. Bilakis ona hâss olur. Şöyle denmez: *“Suâl, eğer cevaba dönücüyse, cevap suâle hâss olur. Aksi halde âmm olacaktır, kaçınılmazdır.”* Böyle denmez. Çünkü cevaba dönücü olan, suâlin mevzûsudur. O da, Budâa kuyusu hadisinde temizlenmektir, Budâa kuyu değildir. Çünkü suâl, temizlenmek hakkındadır, Budâa kuyu hakkında değildir. Cevaba dönücü olan, suâlin mevzûsudur. Yani hakkında suâlin cereyan ettiği şeydir. Hükümü ona hasretmek gerekir. Hüküm ona hâss olur. O hâdise veya başkasına yani Budâa kuyu suyuna ve başkasına âmm olur. Çünkü hâdise, cevaba dönmez, onunla da bağlantılı değildir. Şöyle de denmez: *“Şâri'n çoğu kez muayyen bir mevzûya ilişkin cevabı, suâle müteallik olmayan bir çok mevzûlara*

şâmindir. Tıpkı Aleyhissalatu Vesselam'a deniz suyu ile abdest almak hakkındaki sorulması gibi. Onun cevabı şöyleydi: **“Onun suyu temiz, ölüsü helaldir.”**⁵⁰⁵ Hem suâlin mevzûsunu hem de başkasını beyân etti.” Böyle denmez, çünkü suâlin veya hâdisenin mevzûsunda hâss olan, Rasûl'ün cevabı değildir. Ancak Rasûl'ün suâlin veya hâdisenin mevzûsuna hakkında verdiği hükümdür. Rasûl'e, bazen bir hüküm hakkında sorulur, o da birkaç hüküm hakkında cevap verir. Suâl ile cevap arasındaki mutabakat elzem değildir. Fakat o suâl veya hâdisenin mevzûsuna hakkında beyân ettiği hüküm, bunların mevzûlarından başkasını kapsamaz. Rasûl'e deniz suyu hakkında yani deniz suyu ile temizlenmek hakkında soruldu, o da suyunun temiz olduğuyla yani ondan temizlenmenin câiz olduğuyla cevap verdi. Yine ölüsünün helâl olduğuyla cevap verdi. Yani iki hükümle cevap verdi. Birisi, hakkında sorulan hükümdür. O da temizlenmektir.

Bu hüküm, suâl mevzûsuna hâstır. O da temizlenmektir. Başkasını kapsamaz. Mesela içmeyi kapsamaz. Suâl mevzûsundaki husûsilik, sadece Rasûl'ün cevapladığı hükümdedir, Rasûl'ün cevabında değildir. Buna binaen muayyen hâdisenin veya bir suâlin cevabı hakkında gelen nass, bu nass âmmdır. Hem kendisinden hâdisenin vâki olduğu kimseyi hem de başkalarını kapsar. Hem soranı hem de başkalarını kapsar. Fakat hâdisenin veya suâlin getirdiği mevzûda hâstır. Başkasını kapsamaz. Zihâr, liân, kazf haddi ayeti ve diğerleri, hâdiselerin vükûunda malûm şahıslar için nâzil oldular. Onlara hâss değildir. Çünkü hükümleri âmmdır, fakat nâzil oldukları mevzûda hâstırlar. O da, zihâr veya liân veya kazf veya v.b. Başka mevzûlara âm olamazlar. Buna göre **“İbre lafzın umûmiliğindedir, sebebin husûsiliğindedir değildir”** kâidesi, hâdisenin veya suâlin mevzûsunu kapsamaz. Zira sebebin husûsiliğindeki lafzın umûmu sadece hâdisenin veya suâlin mevzûsundadır, her şeyde değildir. Bunun misali, Aleyhissalatu Vesselam'dan rivâyet edilen şu husustur: **“Cinsleri muhtelif ribâ hakkında soruldu. Bunun üzerine:**

“Ribâ ancak nesîdedir.”⁵⁰⁶ Çünkü bu, hakkında sorulan mevzûda hâstır. O da cinsleri muhtelif ribâdır. Her ribâda âm değildir. Çünkü ribâ, cinsleri aynı olanlarda peşin ve veresiyeye hâsil olur. Onun bir örneği de, Ebu Bekra'dan şöyle dediğine dair rivâyet edilen şu husustur:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e Fars ehlinin, üzerlerine Kısra kızını kraliçe tayin ettikleri ulaştınca: “İşlerini bir kadına tevdi eden bir kavim asla iflah olmaz.” buyurdu.”⁵⁰⁷ Bu, hakkında kelâm edilen mevzûda hâstır. O da Fars ehlinin üzerlerine bir kadını kraliçe olarak atamalarıdır. Yani o, meliklik yani devlet reisi mevzûsunda hâstır. Yahut yönetim mevzûsunda hâstır. Her velâyette âm değildir. Çünkü velâyet, yönetimde olur. Çocuk, üzerine velâyete olur, çocuk üzerine vesâyete olur. Kadâ işini yapmak olur. Velâyete, yönetimde hâsil olur, çocuk üzerine vesâyete hâsil olur. Hadis, âm değildir. Bilakis yönetim velâyete hâstır. Bunun için kadının, çocuk üzerine vasiyet olması câizdir. Ömer İbn-ul Hattâb, Şifâ'yı, kavminden bir kadını, pazar kadâsı olarak atadı. Sebebin husûsiliğindeki lafzın umûmu, her şeyde umûm değildir. Bilakis hakkında konuşmanın veya hakkında suâlin cereyan ettiği mevzûda umûmdur.

⁵⁰⁵ Tirmizi, K. Tahârat, 64

⁵⁰⁶ Buhari, K. Buyu', 2032

⁵⁰⁷ Buhari, K. Megâzî, 4073

Rasûl'e Hitâp Ümmeti İçin Bir Hitâptır

Şüphesiz Rasûl'e hitâp, her ne kadar ona tevcih edilmiş ve onu ele almış olsa da, ama sadece şahsî bir sıfat değil, bir Rasûl vasfıyla Rasûl'ün kendisi hitâbı kendisine yöneltmişse de, ümmetin Rasûl'ü için bir hitâp olur. Bu, ümmet için bir hitâptır ve âmmdan olur, devlet reisine yöneltilmiş hitâp, bütün devlete yöneltilmiştir gibi. Vilâyet emîrine yöneltilmiş hitâp, vilâyet için yöneltilmiştir. Muhatabın üzerinde bulunduğu sıfat, hitâbı, hâss değil, umûm sîgalardan kılar. Muayyen bir şahsa yöneltilmiş olursa hilâfinadır. Çünkü bu, o şahsa hâss olur. Bu nedenle bazı zamanlarda Rasûl'e hitâp cemi lafzıyla geldi. Allah'u Teâlâ şöyle buyurdu: **“Ey Nebi! Kadınları boşadığınızda.”**⁵⁰⁸ Boşadığında demedi. Ona yöneltilmiş hitâbın ümmete yöneltilmiş olduğuna delâlet eden şeyler geldi. Bu bağlamda Allah'u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Zeyd, o kadından ilişkisini kesince

Biz onu seninle evlendirdik ki evlatlıkları, karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde müminlere bir güçlük olmasın.”⁵⁰⁹ Keza Rasûl'e hitâbın, ümmeti için bir hitâp olduğuna dair delil de, Rasûl'e hâss olan hitâbın, onun Rasûl'e hâss olduğunu beyân etmesidir. Allah'u Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Bir de kendisini**

Nebiye hibe eden mü'min kadını” şu sözüne kadar

“Diğer

müminlere değil sana mahsus olmak üzere.”⁵¹⁰ Ve Allah'u Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Gecenin bir kısmında senin için nafîle olmak üzere teheccüd kıl.”⁵¹¹ Şayet ona mutlak hitâp, ümmeti için bir hitâp olmasaydı, bilakis ona hâss olsaydı, burada ona tahsis beyânına ihtiyaç olmazdı.

Nebi'nin Ümmetinden Biri İçin Hitâbı Ümmeti İçin Bir Hitâptır

Rasûl'ün ümmetinden birine hitâp ettiği her hitâp, ümmetinin hepsi için bir hitâptır. O hitâp âmmdır, ancak onun o şahsa tahsisine delâlet eden bir şey vârit olması müstesnadır. Buna delil Allah'u Teâlâ'nın şu sözüdür: **“Biz seni**

ancak bütün insanlara gönderdik.”⁵¹² Ve Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüdür: **“Ben, bütün insanlara gönderildim.”**⁵¹³ Ve Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüdür: **“Ben, kırmızı ve siyaha gönderildim.”**⁵¹⁴

Sahâbe, hâdiselerin hükümlerinde, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in ümmetin bireyleri üzerine verdiği hükme rucûları üzerinde icmâ ettiler. Bunlardan bazıları onların zina haddinde onun Maiz hakkında verdiği hükme müracaat etmeleri, Müfevvida (mihirsiz evlenen kadın) hakkında Berû'a Bint-u Vâşık kıssasına müracaat etmeleri, Mecusilere cizye koymak hakkında Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in Hicr Mecusilerine

⁵⁰⁸ Talak: 1

⁵⁰⁹ Ahzab: 37

⁵¹⁰ Ahzab: 50

⁵¹¹ İsra: 79

⁵¹² Sebe': 28

⁵¹³ Ahmed b. Hanbel, Müs. Benî Hâşim, 2606

⁵¹⁴ Ahmed

cizye koymasına müracaat etmeleridir. Ayrıca ümmetinden muhâtap şahsa hâss hitâptan olanları, onların Rasûl o şahsa hâss olduklarına beyân etti. Bunlardan biri Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in, bir oğlağı kurban kesmek hakkında Ebu Burde'ye şu sözüdür:

“Onu kurban kes. O, senden başkasına uygun olmaz.”⁵¹⁵ Ve koşarak namazdaki safa dahil olduğunda Ebu Bekra'ya şu sözüdür: **“Allah, senin hursunu artırsın. Bir daha yapma.”**⁵¹⁶ Ve nitekim El-Buhârî'nin de rivayet ettiği gibi sadece Huzeyme için, onun tek başına şahitliğinin kabulünü dair tahsisidir. Şayet bir kişi üzerine verdiği hüküm, ümmet üzerine bir hüküm olmamış olsaydı, tahsise dair nass belirtmeye gerek olmazdı.

Rasûl'ün Lisânıyla Vârit Olan Hitâbın Umûmuna Rasûl da Dâhildir

Allah'ı Teâlâ'nın **“Ey iman edenler!”** **“Ey insanlar!”**
“Ey kullarım!” sözüyle Rasûl'ün lisânı üzerinden hitabın vürûd umûmuna Rasûl de dâhil olur. Bu ayetler gibi, mutlak olarak vârit olup da Rasûl'ün, evvelinde onu ümmete emretmekle memur olmadığı her hitâp içerisine, O da dahildir. Çünkü bu sîgalar, her insan, her mümin ve her kul için âmmdır. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem insanların, müminlerin ve kulların efendisidir. Nübüvvet, bu isimlerin ona kullanılmasından onu hâriç tutucu değildir. Onu bu umûmlardan hâriç tutmaz. Çünkü Rasûl, sahâbeye bir hususu emreder de kendisi ondan geri kalıp onu yapmadığında, onlar ona *“Size ne oluyor niçin onu yapmıyorsunuz?”* diye soruyorlardı. Eğer onlar, kendilerine emrettiği hususun içerisine Onun dâhil olduğunu akletmeselerdi, onun hakkında Ona sormazlardı. Nitekim ondan şöyle rivâyet edildi:

:
: *“O, sahâbeye haccı umreye dönüştürmeleri emretti. Ama dönüştürülmedi. Onlar Ona: “Bize dönüştürmeyi emrettin, ama sen dönüştürmedin.” dediler. O da, onların kendisinin o emre dâhil olduğuna dair anlayışlarını onlara inkâr etmedi. Bilakis mazerete yönelerek, şöyle dedi: “Ben bir kurban başta bulundum.”*⁵¹⁷
Ondan şöyle dediği de rivâyet edildi: **“Şayet ben emrime yönelseydim geri dönmezdim. Ben kurbanlığı sürmedim, onu bir umrelik kıldım.”**⁵¹⁸

Doğrudur, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e hükümler tahsis edildi, ümmet onlarda ona iştirak etmezler. Mesela Sabah namazının iki rekatinin, Duhâ'nın, Kurbanlığın vücûbu, Ona zekâtın haramlığı, velisiz, mehirsiz ve şahitsiz nikâhın ona mubah olması v.b. husûsiyetler. Ancak bu, onun teklifi hükümlerde ümmetten ayrıldığına delâlet etmez ve hitâbın umûmlarından hâriç tutulduğunu mücip ettirici değildir. Görmüyor musun! Hayızlı, hasta, seferi ve kadından her birine hükümler tahsis edildi. Bunlarda başkaları o kimseye iştirak etmezler. Bununla birlikte bunlarla o kimse hitâbın umûmlarından hâriç tutulmadı. Binaenaleyh Rasûl'e bazı hükümlerin tahsis edilmesi, onu hitâbın umûmlarından hâriç tutmaz.

⁵¹⁵ Muslim

⁵¹⁶ Buhari, K. Ezân, 741

⁵¹⁷ Amidî

⁵¹⁸ Ahmed

Husûs

Husûs ve tahsis aynı manadadır. Tahsis, lafzın içerdiklerinin bazısını hâriç tutmaktır. O ancak kendisinde şümûl yani umûm manasının tasavvur edildiği hitâpta vâki olur. Onun için, ona umûmun tahsisi denilir. Kendisinde şümûl manasının tasavvur edilmediği herhangi bir hitâpta tahsis vâki olmaz. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in, Ebu Burde'ye

“Onu kurban kes. O, senden başkasına uygun olmaz.”⁵¹⁹

sözünde tahsis tasavvur edilemez. Çünkü tahsis, lafzı umûm cihetinden, husûs cihetine sarfetmektir. Umûmu olmayan şeyde bu sarfetme tasavvur edilmez. Tahsisin câizliğine dair delil, onun âmm emirlerde vükûudur, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Müşrikleri öldürün.”⁵²⁰ Bundan zimmet ehli hâriç tutuldu. Ve Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Hırsızlık yapan erkek ile kadının ellerini kesin.”⁵²¹

Bundan nisap miktarı altında çalan veya korunmamış v.b. çalan kimseler hâriç tutuldu. Ve Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Zina eden kadın ve erkekte her birine yüz sopa vurun.”⁵²² Bundan muhsân zâni hâriç tutuldu. Zira o, recmedilir. Ve Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Çocuklarınız hakkında Allah şöyle emrediyor: Erkeğe iki dişinin payı vardır.”⁵²³

Bundan kâfir ve kâtil hâriç tutuldu. İşte böyle bir çok naslar, âmm olarak gelip tahsis edildi. Bu da tahsisin câiz, Kitap ve Sünnette vâki olduğuna dair bir delildir.

Umûmu Tahsis Delilleri

Tahsise delâlet eden şey, bazen muttasıl bazen de munfasıl olabilir. Muttasıl, kendi başına müstakil olmayan şeydir. Bilakis içerisinde âmmın zikredildiği lafza bağlıdır. Munfasıl ise, onun aksidir. O, kendi başına müstakil olan şeydir. Yani tahsise delâlet eden şey, tahsisinin cereyân ettiği âmma muttasıl olarak tahsis edatlarından bir edat olur, mesela, istisna gibi. İşte muttasıl tahsis budur. Ve âmm nasstan munfasıl başka bir nas olur, mesela muhsan olmayan zâninin kırbaçlanmasını başka bir nasla tahsis etmek gibi. O nassta Rasûl'ün muhsan zâniyi recmetmesidir. Muttasıl tahsis, dört türdür: İstisna, şart, sıfat ve gâye.

İstisnâyla Tahsis

İstisnâ ile tahsis, () “İllâ” veya kardeşlerinden sonrasını, bunların öncelerinden hâriç tutmaktır. İstisnâ edatları şunlardır: () “İllâ”, () “Ğayra”, () “Sivâ”, () “Halâ”, () “Hâşâ”, () “Adâ”, () “Mâ Adâ”, () “Mâ Halâ” () “Leyse” () “Lâ Yekün” v.b. Bu sîgâlardaki babın anası () “İllâ”dır. İstisnânın sıhhat şartı,

⁵¹⁹ Muslim

⁵²⁰ Tevbe: 5

⁵²¹ Maide: 38

⁵²² Nur: 2

⁵²³ Nisa: 11

aralarına bir fâsıla girmeksizin hakikaten müstesna minh'e muttasıl veya muttasıl hükmünde olmasıdır. Muttasıl hükmünde olan ise, nefesin kesilmesiyle aralarına bir fâsıla girmişse de, mütekellim ilk kelâmını bitirdikten sonra örfe onu getirmek üzere geri dönmediği şeydir. Eğer aralarında bir fâsıla hâsıl olmuşsa, istisnâ olarak itibar edilmez. Bir şeye yemin eden, ardından bir ay sonra İnşallah diyen kimse yeminini bozmaz gibi, İbn-u Abbas'tan, zaman bir ay uzasa da munfasıl istisnânın sıhhatine kâil olduğuna dair rivâyete gelince; bunu Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den rivâyet edilen şu husus nakzeder:

“Kim bir yemin eder, sonra başkasını ondan daha hayırlı görürse, daha hayırlı olanı yapsın ve yeminine kefâret versin.”⁵²⁴ Şöyle de rivâyet edildi: **“Yeminine kefâret versin ve daha hayırlı olanı yapsın.”**⁵²⁵

Şayet istisnâ sahih olsaydı, birr ve yemini bozmamaktaki hayır teemmül edildiğinde istisnâ yemin eden için bir kurtuluş yolu olması sebebiyle Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem elbette ona irşâd ederdi. Çünkü Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem ancak kolaylık ve basitliği kasteder. İstisnâ, kefâretten daha kolay ve daha basittir. Öyle ki Onun istisnâyâ irşad etmemesi, istisnânın sahih olmadığına delâlet eder. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den rivâyet edilen şu hususa gelince:

“Vallahi! Elbette Kurayş'le savaşıyorum. Sonra sustu. Sonra “İnşallah.” buyurdu.”⁵²⁶ Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in buradaki sükûtu, muttasılığa hâlel getirmeyen sükût olması muhtemeldir. Zira ondan, konuşmayı kestiği veya başka bir hususla meşgul olduğu veya meclisi terk ettiği rivâyet edilmedi ki fâsıla mevcuttur densin. Onun ancak sükût ettiği sonra inşaallah dediği rivâyet edildi. Bu da o sükûtun muttasılığı kesmeyen sükûtun olduğuna delâlet eder.

Şartla Tahsis

Usûlî manadaki şart, nefyinden, varlığı için sebep ve sebebe de dâhil olmayacak şekilde herhangi bir hususun nefyinin lâzım geldiği şeydir. Başka bir ifâdeyle şart, yokluğundan yokluğun lâzım geldiği varlığından bir varlığın lâzım gelmediği şeydir, abdest gibi. Abdest namazın sıhhatinde şarttır. Abdestin yokluğundan, namazın yokluğu lâzım gelir. Fakat abdestin varlığından namazın varlığı lâzım gelmez. Abdest, namazın varlığı için bir sebep değildir ve sebebe de dahil değildir.

Lügavî şart sîgalarından bir sîga kelâma dâhil olduğunda, bir şeyi kelâmdan hâriç tutar. Şayet o sîga olmasaydı o şey kelâmda kalırdı. Yani şart, kelâmdan bir şeyi hâriç tutar. Eğer şart olmasaydı o şey kelâma dâhil olurdu. Senin şu sözün gibi:

“Kaleyi fethederlerse mücâhitlere ikram et.” Eğer () sîgası olmasaydı, ikram bütün mücâhitler için âmm olurdu. Fakat ()'in dâhil olması, kaleyi fethetmeyenleri ikramdan hâriç tuttu. Kaleyi fethetmezlerse onların hepsini hâriç tuttu. Şart sîgalarına gelince; çoktur. Bunlar şeddesiz () **“İn”** () **“İzâ”** () **“Men”** () **“Mehmâ”** () **“Haysumâ”** () **“Eynemâ”** () **“İzmâ”**dır. Bütün bu sîgaların anası, şartiyye ()'nidir. Çünkü o bir harftir. Onun dışındaki şart edatları, isimlerdir. Şart isimlerinin manalar ifâde etmesinde aslolan ancak harftir. Çünkü (), şart isimlerinin hilâfına şart

⁵²⁴ Ahmed

⁵²⁵ Neseî, K. İmân ve'n Nuzûr, 3721

⁵²⁶ Ebu Dâvud

sîgalarının hepsinde kullanılır. Bu sîgaldaki şartın sıhhat şartı, aralarına bir fâsıla girmeksizin hakikaten meşrûta muttasıl olmasıdır. Meşrût üzerine takdim ve tehiri, ama muttasıllıkla birlikte câizdir.

Sıfatla Tahsis

Âmm, bir sıfata bitiştiği zaman onu o sıfatla tahsis eder ve ondan sıfat dışındakileri hâriç tutar. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü gibi:

“Her bir deve de bir otlanan koyun ve her kırktada bir süt deve yavrusu vardır.”⁵²⁷

Onun “otlanan koyun” sözü, âmma bitişmiş bir sıfattır. O âmm da deve lafzıdır, her deveye şâmildir. Ama sıfata bitişmesi, ki otlanan koyundur, ondan otlanmayanları hâriç tutar. O da beslenen koyundur. Bu da beslenen koyunda zekâtın olmadığına delâlet eder. Sıfat, âmmi tahsis etti. Sıfatla tahsisin sıhhat şartı, sıfatın mevsûfa muttasıl veya muttasıl hükümde olmasıdır.

Gâyeyle Tahsis

Gâye sîgaları iki lafızdır. Bunlar: “**İlâ**” ve () “**Hattâ**”dır. Bunlardan herhangi biri, âmm kelâma dâhil olduğunda, ondan kendisinden sonrasını hâriç tutar. Kendisinden sonrasının hükmü, kendisinden öncesine muhâlif olmak zorundadır. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi:

“Sonra akşama kadar orucu tamamlayın.”⁵²⁸ ()’ dan

sonra olan akşamın hükmü, kendisinden öncekine muhaliftir. Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın.”⁵²⁹ ()’dan sonra olan dirseklerin hükmü, ondan öncekine muhaliftir...işte böyle. Hükmü, ()’dan öncekiyle tahsis etti ve hükümden kendisinden sonrasını hâriç tuttu.

Munfasıl Delillerle Tahsis

Munfasıl delillerle tahsis, ancak semî delillerle olur. Çünkü tahsis edilen âmm, ancak semî delilin getirdiği bir lafızdır. Onu ancak semî bir delil tahsis eder. Semî deliller, Kitap, Sünnet, İcma-us sahâbe ve illeti Kitap ve Sünnetten alınmış Kıyâstır. Bu dört delil dışındakiler, tahsis delillerinden itibar edilmezler. Umûmu, aklî delille tahsis etmek câiz değildir. Buna delil şudur:

Birincisi: Tahsis, lafzın içerdiğini bazı şeyleri, ondan hâriç tutmaktır. Lafzın manaya delâletinde, mütekellimin lügaten ve şeran lafzın manasından yani lügaten ve şeran lafzın delâlet ettiği şeyden murâdı vardır. Aklın bunda bir dahli yoktur. Akıl gelir

⁵²⁷ Ahmed b. Hanbel, Mûs. Ensâr, 20577

⁵²⁸ Bakara: 187

⁵²⁹ Maide: 6

ve lafzın delâlet ettiği o manadan başka bir manayı istisna ettiği zaman, lafzın manalarını akılla lügavî medlûllerinden hâriç tutmuş olur. Halbuki bu, doğru değildir. Çünkü lafzın manasına delâletinde ancak lügate müracaat edilir, akıla değil. Onun için aklın muhassis olması sahih olmaz.

İkincisi: Tahsis, bir beyândır. Beyân da bir teşrîdir. Şer'î nassı vahy getirdi. Öyleyse onu ancak vahyin getirdiği bir şey beyân eder. Eğer vahyin getirdiği şeyi, lügatin kendisine delâlet etmediği şekilde beyân etmek akla bırakılırsa, Şer'îat koymak akla ait kılınmış olur. Oysa bu câiz değildir. Çünkü Şer'îat ancak Allahu Teâlâ'ya aittir. Onun için beyân ve mübeyyen vahyin getirdiklerinden olmalıdır. Vahyin getirdiklerini aklın mübeyyen edici olması doğru değildir. Dolayısıyla aklın muhassis olması sahih olmaz.

Üçüncüsü: Tahsis, âmmdan bir cüzün neshi mesâbesindedir. Çünkü tahsis, hükmü umûmdan sarfetmek, bazısında onu iptal etmek ve yerine başka bir hüküm koymaktır. Allah'u Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun.”**⁵³⁰ Bu, muhsan olan ve muhsan olmayan için bir hükmüdür. Tahsis geldi ve onu muhsanda iptal etti, onun için başka bir hüküm kıldı. O da recmdir. Neshin akılla olması sahih değildir. Aksi halde her bir akıl için herhangi şer'î bir hükmü iptal etmek câiz olurdu. Tahsis de böyledir, akılla olması câiz değildir.

Allah'u Teâlâ'nın şu sözünü gelince; **“Ona yol bulanların o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerine bir hakkıdır.”**⁵³¹ Çocuk ve mecnun insanlardandır. Halbuki bunlar umûmdan murâd değildir. Akıl bunların tekliflerinin mümteni olduğuna delâlet etti. Öyleyse akıl, ayetin umûmu muhassis kılıcıdır. Bunun, aklın muhassis kılıcı bir delil olması sahihtir diye hüccet olması uygun olmaz. Zira çocuk ve mecnuna Şâri'n hitâbı mümteni değildir. Onlara teklif mümteni değildir. Bunun delili, onlar cinayet diyetleri, telef kıymetleri, mallarında zekât vücûbu hitâbı altına dâhildirler. Ayetin umûmu akılla tahsis edilmedi. Ancak şu hadisle tahsis edildi: **“Kalem üç kişiden kaldırıldı.”** Çocuk, mecnûn ve uyuyan. Hadisin lafzı şöyledir: **“Kalem üç kişiden kaldırıldı. Bâliğ oluncaya kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve ayılıncaya kadar bayılandan.”**⁵³² Dolayısıyla tahsis akılla vâki olmadı.

Bazılarının Allah'u Teâlâ'nın şu sözüyle ihticaclarına gelince: **“Allah her şeyin yaratıcısıdır.”**⁵³³ Ve şu sözüyle: **“O her şeye kadirdir.”**⁵³⁴ Bu, lafzının umûmu sebebiyle lügaten her şeyi kapsar. Halbuki O'nun zatı ve sıfatları, hakiki şeylerdir. O, onların hâliki değildir, onlar O'nun takdiri de değildir. Çünkü Vacib'ul kadim'in kendi zatını yaratması ve O'nun aklın zaruretiyle takdir edilen olması muhaldir. Zatı ve sıfatları aklın zaruret delâletiyle lafzın umûmunda çıkarıldı. Böylelikle akıl, ayetlerin umûmunu tahsis edici olur. Bu gibi ayetlerle bu ihticaca gelince; vârit değildir. Çünkü bu ayetler, şer'î hükümlerle değil akâidle ilgilidir. Akâid üzerine hem akıl hem de Şer'îatla istidlâl edilir. Esasen Şer'îata itikâdın delili, akıldır. Bunun için aklın akâid üzerine delil olması sahihtir. O ayetleri anlamak üzerine delil olması da sahihtir. Akâidi tahsis edici olması da sahihtir. Şer'î hükümlere gelince; Şâri'n kulların fiillerine

⁵³⁰ Nur: 2

⁵³¹ Ali İmran: 97

⁵³² Ebu Davud, K. Hudud, 3825

⁵³³ Zümer: 62

⁵³⁴ Maide: 120

ilişkin hitâbıdır. Delillerinin ancak semî olması sahihtir. Çünkü onlar, Şâri'n hitâbıdır. Delilleri Şâri'den gelmesi yani vahyin getirdiklerinden olması kaçınılmazdır. Aynı şekilde muhassısları da böyledir. Çünkü muhassısları da keza şer'î bir hükümdür. O da aynı şekilde Şâri'n hitâbıdır. Şâri'den gelmeli yani vahyin getirdiklerinden olmalıdır. Bunun için aklın şer'î hüküm için tahsis edici olması sahih değildir. Çünkü akıl, Şâri'den gelmedi, o, vahyin getirdiklerinden de değildir. Binaenaleyh ayetler, şer'î hükümler üzerine vârit olmazlar. Çünkü onlar, akâide hâsıtır.

Kitâb'ı Kitâp'la Tahsis Etmek

Kitâb'ı Kitâp'la tahsis etmek câizdir. Çünkü onlardan her birini lafzen ve manen vahiy getirdi. Birinin diğerine tahsis edici olması sahihtir. Çünkü Kuran'da Kuran'la tahsis fiilen vâki oldu. Bunlardan biri Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Yüklü olanların iddeti, yüklerini bırakmalarıdır.”⁵³⁵ Bu ayet, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünü tahsis edici olarak vârit oldu:

“Sizden ölenler ve geride eşler bırakanlar, kendi başlarına dört ay on gün beklerler.”⁵³⁶ Onlardan bir diğeri de Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden iffetli kadınlar.”⁵³⁷ Bu ayet, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünü tahsis edici olarak vârit oldu:

“İman etmedikçe müşrik kadınları nikâhlaymayın.”⁵³⁸ Böylece Kitâb'ın Kitâp'la tahsisinin fiilen vâki olması, Kitâb'ın Kitâp'la tahsisinin cevâzına dair bir delildir. Allah'ı Teâlâ'nın Rasûl'e hitâben

“İnsanlara kendilerine indirileni beyân etmen için”⁵³⁹ sözüne gelince; bunda Kitâb'ın Kitâp'la mübeyyen olmasına mâni olan hiçbir şey yoktur. Zira hepsi de Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in lisânıyla vârittir. Onun tahsis edici ayeti zikretmesi, ondan bir beyândır. İster onun lisânıyla vârit olan, Kitâp olsun isterse Sünnet olsun, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünün umûmuna muvâfakatından dolayı O'nun mübeyyen olma vasfını, beyânın O'nun lisânıyla vârit olduğuna hamletmek gerekir:

“Sana Kitâb'ı her şey için bir açıklama olarak indirdik.”⁵⁴⁰ Zira bunun muktezâsı, Kitâb, bir şey olması sebebiyle Kitâb'tan olan her şeyin mübeyyeni olur.

Kitâb'ı Sünnetle Tahsis Etmek

İster mütevatir olsun isterse haberi âhâd olsun Sünnetle Kitâb'ı tahsis etmek câizdir. Çünkü onlardan her birini vahiy getirdi. Vahyin getirdiği şey, vahyin getirdiğiyle tahsis edilmiş olur. Biri, diğerini tahsis edici olur. Çünkü Kuran'da Sünnetle tahsis fiilen vâki oldu. Bunlardan biri Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

⁵³⁵ Talak: 4

⁵³⁶ Bakara: 234

⁵³⁷ Maide: 5

⁵³⁸ Bakara: 221

⁵³⁹ Nahl: 44

⁵⁴⁰ Nahl: 89

“Çocuklarımız hakkında Allah şöyle emrediyor: Erkeğe iki dişinin payı vardır.”⁵⁴¹ Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüyle tahsis edildi: **“Kâtil vâris olamaz.”**⁵⁴² Allah’u Teâlâ’nın şu sözü de: **“Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun.”**⁵⁴³ Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in Mâiz radiyallahu anh’u recm etmesiyle tahsis edildi. Ayrıca sahâbe radiyallahu anhum, Sünnetle Kitâb’ın tahsisinin cevâzı üzerinde icmâları inikat etti. Onlar Allah’u Teâlâ’nın **“Bunların gayrısı size helâl kıldı.”**⁵⁴⁴ sözünü, Ebu Hurayra’nın Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den rivayet ettiği şu sözüyle tahsis ettiler: **“Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikâhlanmaz.”**⁵⁴⁵ Allah’u Teâlâ’nın **“Çocuklarımız hakkında Allah şöyle emrediyor.”**⁵⁴⁶ sözünü, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüyle: **“Kâtil vâris olamaz.”**⁵⁴⁷ Ve Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüyle de **“Kâfir Müslüman’a, Müslüman da kâfire vâris olamaz.”**⁵⁴⁸ Ve Ebu Bekr’in Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den rivayet ettiği şu sözüyle de **“Biz mirâs bırakmayız. Bıraktığımız sadakadır”**⁵⁴⁹ tahsis ettiler. Allah’u Teâlâ’nın **“Allah, alış-verişi helâl kıldı.”**⁵⁵⁰ sözünü de, dirhemi iki dirhemle satmaktan nehyettiğine dair Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den rivayet edilen hususla tahsis ettiler. Allah’u Teâlâ’nın **“Hırsızlık yapan erkek ve kadın.”**⁵⁵¹ Sözünü de, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in: **“Dörtte bir dinar ve fazlasında ancak el kesme vardır.”**⁵⁵² Allah’u Teâlâ’nın **“Müşrikleri öldürün.”**⁵⁵³ Sözünü de, Aleyhissalatu Vesselam’dan Hicr mecusileri hakkında: **“Onlara Ehli Kitap muamelesiyle muamele edin.”**⁵⁵⁴ buyurdu diye rivayet edilen hususla tahsis ettiler. V.b bir çok suretler vardır. Sahâbe, bu yaptıklarında inkar eden olmayınca, bu bir icmâ olur. Binaenaleyh Sünnetle Kitâb’ı tahsis etmek şeran câizdir.

Kitâb’ı İcmâ-us Sahâbeyle Tahsis Etmek

İcmâ-us Sahâbe, şer’î bir delili keşfeder. Sahâbe, bu hükmün şer’î bir hüküm olduğu üzerinde icmâ ettiklerinde, bu, onların buna dair bir delilleri var demektir. Onlar delili rivâyet etmeksizin hükmü rivâyet ettiler. Bu da delilin rivayeti gibi oldu. Onun için onların icmâsı burada şer’î bir delili keşfedicidir. Yani onlar, Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu işittiler veya onun şöyle yaptığını veya hakkında sükut ettiğini gördüler. Bu da sünnet kabilindedir. Onun için sünnet muamelesi gibi muamele görür ve rivayetle

⁵⁴¹ Nisa: 11

⁵⁴² Tirmizi, K. Ferâid, 2035

⁵⁴³ Nur: 2

⁵⁴⁴ Nisa: 24

⁵⁴⁵ Müslim, K. Nikâh, 2518

⁵⁴⁶ Nisa: 11

⁵⁴⁷ Tirmizi, K. Ferâid, 2035

⁵⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 9593

⁵⁴⁹ El-Buhâri

⁵⁵⁰ Bakara: 275

⁵⁵¹ Maide: 38

⁵⁵² Malik, K. Hudûd, 1323

⁵⁵³ Tevbe: 5

⁵⁵⁴ Malik, K. Zekât, 544

alınır. Madem ki durum böyledir, o halde Kitâb'ı İcma-us Sahâbe ile tahsis etmek câizdir. Kuran'da İcma-us Sahâbe ile tahsis fiilen vâki oldu. Bunlardan biri iftira atanlar hakkındaki Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü: **“Onlara seksen sopa vurun.”**⁵⁵⁵

İcma-us Sahâbe ile hürlere tahsis edilmesiyle ve köleye de iftira haddinin yarısının uygulanmasıyla tahsis edildi. Vükû, cevazlık delilidir. Bu da Kitâb'ı, İcma-us Sahâbe ile tahsis etmenin şeran câiz olduğuna delâlet eder.

Kitâb'ı Kıyâsla Tahsis Etmek

Muhakkak ki muteber kıyâs, illetini Şerîatın getirdiği yani illeti, Kitâp, Sünnet ve İcma-us Sahâbe'den alınan kıyâstır. İleti Şerîatta vârit olmayan, şer'î bir delil olarak itibar edilmez. Madem ki kıyâsın illeti, Kitâp veya Sünnet veya İcma-us Sahâbe'de vârit oldu ve tahsis de Kitâp, Sünnet ve İcma-us Sahâbe'de câizdir, öyleyse illeti, Kitâp veya Sünnet veya İcma-us Sahâbe'de vârit olan kıyasla Kitâb'ı tahsis etmek, daha önce geçen Kitâp'la, Sünnetle ve İcma-us Sahâbe ile Kitâb'ı tahsis etmek caizliği delillerinden dolayı câizdir. Binaenaleyh illetini Şerîatın getirdiği kıyâsla Kitâb'ı tahsis etmek câizdir.

Sünneti Kitâp'la Tahsis Etmek

Sünnetin umûmunu Kuran'ın husûsu ile tahsis etmek câizdir. Çünkü onlardan her birini vahiy getirdi. Dolayısıyla vahyin getirdiği şey, vahyin getirdiği şeyle tahsis edilmiş olur. Böylece birinin diğerini tahsis edici olması sahihtir. Kuran'ı, lafzen ve manen vahiy getirmiş, Sünneti de manen vahiy getirmişse de, tahsis lafza değil, manaya mütealliktir. Sünnetin lafzının Rasûl'den olması etkin değildir. Çünkü mana, Allah'tan bir vahiydir. Tahsis edici olması sahihtir. Ayrıca Allah'ü Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Kitabı sana her şey için bir açıklama olarak indirdik.”⁵⁵⁶ Şüphe yok ki Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in sünneti, şeylerdendir. Umûmun altına dâhildir. Kuran'ın Sünnetin bir açıklayıcısı olması sahihtir. Muhassıs, bir mübeyyendir. Böylece Kuran'ın Sünneti tahsis edici olması câizdir. Şöyle denilebilir: *“Allah'ü Teâlâ Rasûl'e şöyle buyuruyor: **“Kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye.”***⁵⁵⁷ *Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem indirilen Kitâb'ın bir mübeyyeni kıldı. Bu da ancak onun Sünnetiyle olur. Bu ise tahsisin Allah'tan değil ancak Rasûl'den yani Kuran'la değil, Sünnetle olduğuna delâlet eder.”* Buna cevap şöyledir: Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'i, kendisine indirilenin bir mübeyyeni olarak vasfetmekten, onun lisânıyla vârit olan Kur'an'la Sünneti beyân etmesi mümteni değildir. Çünkü Sünnet, Allah'ü Teâlâ tarafından indirildi, Kuran'da Allah'ü Teâlâ tarafından indirildi. Öyleyse kendisine indirilen Sünneti, kendisine indirilen Kuran'la beyân etmesi câizdir.

Binaenaleyh Kuran'la Sünneti tahsis etmek câizdir.

⁵⁵⁵ Nûr: 4

⁵⁵⁶ Nahl: 89

⁵⁵⁷ Nahl: 24

Hudeybiyye sulhunda şöyle vârit oldu: *“Senin dinin üzere olsa da sana bizden bir kimse gelirse, onu bize geri vereceksin”*⁵⁵⁸ **“Bir kimse”** erkek ve kadında âmmdır. Yani Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in buradaki ikrarıyla sünnet, ister erkek olsun isterse kadın olsun Kurayş’dan gelen her kimseyi iadeyi vâcib kıldı. Sonra Allah Subhanehu Kitâb’ında şöyle indirdi:

“Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların mümin kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin.”⁵⁵⁹. Böylece Kitâp, kadınlar değil de sadece erkeklerin iadesiyle Sünneti tahsis etti.

Sünneti Sünnetle Tahsis Etmek

İster mütevatir olsun, ister âhâd haber olsun, Sünnetle Sünneti tahsis etmek câizdir. Çünkü onlardan her birini bir mana olarak vahiy getirdi. Birinin diğerinin tahsis edici olması sahihtir. Ve çünkü Sünnette Sünnetle tahsis fiilen vâki oldu. Onlardan biri şudur: Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu: **“Semânın suladıklarında onda bir (öşür) vardır.”**⁵⁶⁰ Bu, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüyle tahsis edildi: **“Beş vesak aşağısında zekât yoktur.”**⁵⁶¹ Onlardan bir diğeri de Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözüdür: **“Sadaka, zengin ve hali düzgün olan kimseye helâl olmaz.”**⁵⁶² Bu, Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözüyle tahsis edildi:

“Şu beş hariç, zekât zengine helal değildir: Zekât âmili veya malına karşılık zekâtı satın alan kimse veya borçlu kimse veya Allah yolunda savaşan kimse veya zekâtı kendisine tasadduk edilipte ondan zengine hediye eden miskin kimse.”⁵⁶³

Sünneti İcmâ-us Sahâbe Ve Kıyâsla Tahsis Etmek

İcma-us Sahâbeyle Sünneti tahsis etmeye gelince: çünkü daha önce İcma-us Sahâbeyle Kuran’ı tahsis etmenin câizliği geçmişti. Aynı şekilde Sünneti tahsis etmekte câizdir. Çünkü Kuran’ı tahsis etmesi câiz olan şeyin, Sünneti tahsis etmesi de câizdir. Çünkü İcma-us Sahâbe, bir delili keşfeder. O, vahyin getirdiklerindedir. Vahyin getirdiklerini tahsis etmesi sahihtir. Kıyâsa gelince: çünkü illeti ya Kur’an’la yada Sünnetle vârit olur. Onunla tahsis, eğer illeti Kuran’la Sünneti tahsis etmek için Kuran’la vârit olmuşsa, caizdir. Eğer illeti, Sünnetle vârit olmuşsa, o zaman onunla tahsis, Sünnetle

⁵⁵⁸ El-Buhâri

⁵⁵⁹ Mumtehinê 10

⁵⁶⁰ Buhari, K. Zekât, 1388

⁵⁶¹ Ebu Davud, K. Zekât, 1333

⁵⁶² Tirmizi, K. Zekât, 589

⁵⁶³ Ahmed b. Hanbel, B. Mûs. Mükessirîn, 11113

Sünneti tahsis olur ki keza bu da câizdir. Buradan hareketle kıyâsla Sünneti tahsis etmek câizdir.

Mantûku Mefhûmla Tahsis Etmek

İster Mefhûm-ul Muvâfakat isterse Mefhûm-ul Muhâlefet kabilinden olsun, mefhûmla mantûku tahsis etmek câizdir. Çünkü daha önce geçtiği gibi mefhûm, hüccettir. Âmm da hüccettir. İkisi tearuz ettiğinde, onunla âmmı tahsis etmek vâcib olur. İlk delili ihmâl etmek elzem değildir. Bunun örneği Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüdür:

“Suyu hiçbir şey pisletemez. Kokusuna ve tadına gâlip gelen şey müstesnadır.”⁵⁶⁴ Çünkü bu, mantûkuyla, ister iki kulle olsun, isterse olmasın, değişim olmadığında suyu hiçbir şeyin kirletmediğine delâlet eder. Zira hadisin mantûku, azı ve çoğu, akamı ve durgun olanı kapsar. Aleyhissalatu Vesselam'ın

“Su iki kulleye ulaştığında pislik taşımaz.”⁵⁶⁵ sözü, mefhûmuyla değişmese de az suyun pisleneceğine delâlet eder. Böylece ikinci hadisin mefhûmu, birinci hadisin mantûkunu tahsis edici olur. Onun bir benzeri de Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüdür:

“Kırktan yüz yirmiye kadar olan koyunda bir koyun vardır.”⁵⁶⁶ Bunun mantûku, her koyunda zekâtın vücûbuna delâlet eder. Çünkü o, âmmdır. Aleyhissalatu Vesselam'ın ...

“Otlayanlardaki koyunun zekâtında vardır.”⁵⁶⁷ Sözü, mefhûmuyla, beslenen koyunda zekât olmadığına delâlet eder. Dolayısıyla ikinci hadis, mefhûmuyla zekâtın vücûbundan koyunun beslenenini çıkarmakla, birinci hadisin mantûkunun umûmunu tahsis edici olur.

⁵⁶⁴ Et-Tabarâni

⁵⁶⁵ Dâremi, K. Tahârat, 725

⁵⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, 4405

⁵⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, Müs. Ensâr, 20577

MUTLAK VE MUKAYYED

Mutlak, cinsinde yaygın bir medlûle delalet eden lafızdır. Mukayyed ise, muayyen bir medlûle delâlet eden şeydir, mesela Zeyd ve Amr gibi. Aynı şekilde mukayyed, mutlak medlûlünü zâit bir sıfatla vasfetmeye delâlet eden lafza karşılıklıta kullanılır, mesela bir Irak dinarı ve bir Mısır cüneyhi gibi. Bir Irak dinarı lafzı, cinsinde mutlaktır. Her Irak dinarını kapsar. Fakat o, Irak veya Ürdün olduğunu beyân etmeksizin mutlak dinara nispetle mukayyedir. O, bir yönden mutlaktır, diğer bir yönden de mukayyedir. Mesela mümin köle, zira o, mümin köleler arasında yaygın olsa da, mutlaktır. Her mümin köleyi kapsar. Fakat o, mutlak köleye nispetle, mukayyedir. Dolayısıyla bir yönden mutlaktır diğer bir yönden de mukayyedir. Yani mukayyed in bu ikinci nevi, herhangi bir şekilde cinsinde yaygın olandan çıkarılan şeydir. Tıpkı mutlak dinar lafzını zâit bir sıfatla çıkarmak gibi ki o da Irak'tır. Ve mutlak köle lafzını, zâit bir sıfatla çıkarmak gibi ki o da mümindir.

Allah' u Teâlâ'nın şu sözü gibi mutlak bir nass vârit olur:

“Kadınlara zihâr yapanlar sonra söylediklerinden geri dönenler, bir köle âzâd etmelidir.”⁵⁶⁸ Ve Allah' u Teâlâ'nın bu sözü gibi, başka bir ayette de aynı nass mukayyed olarak vârit olduğunda:

“Hataen bir mümini öldüren kimse, mümin bir köle azad etmelidir.”⁵⁶⁹ ona bakılır. Eğer hükümleri muhtelif olursa, mutlak mukayyed üzerine hamledilmez. Çünkü onlardan her birinin hükmü diğerinden muhtelifdir. Eğer hükümleri muhtelif olmazsa bakılır. Eğer sebepleri aynı olursa mutlak mukayyed üzerine hamledilir. Nitekim zihâr hususunda şöyle deseydi: *“Bir köle azad edin”* sonra da *“Müslüman bir köle azad edin”* deseydi, ilk nasstaki köle, o Müslüman köledir diye ikinci nass üzerine hamledilir. Ancak burada mutlak mukayyed üzerine hamledildi. Çünkü mukayyedle amel eden kimse, mutlakın delâletiyle ameli ifâ etti. Mutlakla amel eden kimse ise, mukayyed in delâletiyle ameli ifâ etmedi. Dolayısıyla cem etmek, vâcibtir ve evla olandır. Eğer sebepleri muhtelif olursa, Allah' u Teâlâ'nın, zihâr kefaretindeki şu sözü gibi, mutlak mukayyed üzerine hamledilmez:

“Kadınlara zihâr yapanlar sonra söylediklerinden geri dönenler, bir köle azad etmelidir.”⁵⁷⁰ Ve Allah' u Teâlâ'nın hataen öldürmedeki şu sözü gibi:

“Hataen bir mümini öldüren kimse, mümin bir köle azad etmelidir.”⁵⁷¹ Zihâr kefaretinde köle azad etmek mutlak olarak geldi. Hataen mümin öldürmede köle azad etmek, mümindir diye mukayyed olarak geldi. Onlardan her birindeki azad etme sebebi diğerinden farklıdır. Onun için mutlak, mukayyed üzerine hamledilmez. Çünkü azad etme sebebindeki mevzûnun ihtilâfı, hükmün ihtilâfı gibidir. Nitekim hüküm muhtelif olduğunda, mutlak mukayyed üzerine hamledilemeyeceği gibi, sebepteki mevzû muhtelif olduğunda da aynı şekilde hamledilmez. Allah' ın zihâr mevzûsunda bir köle azad etmek emrinde köle mutlak olarak geldi. Mutlaklığı üzere kalır. Allah' ın hataen mümin öldürme mevzûsundaki emrinde köle mukayyed olarak geldi. Bununla mevzû mukayyed olur, onu aşmaz. Bütün kefaretlere kapsamaz. Sebep muhtelif olduğunda, mutlakın mukayyed üzerine hamledilemeyeceğine delil, yemindeki

⁵⁶⁸ Mücadele: 3

⁵⁶⁹ Nisa: 92

⁵⁷⁰ Mücadele: 3

⁵⁷¹ Nisa: 92

oruçta vârit olan husustur. Çünkü o, mutlak olarak vârit oldu. Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu: **“Kim bunları bulamazsa, üç gün oruç tutmalıdır.”**⁵⁷²

Burada mutlak olarak vârit oldu. Onu peşpeşe mi yoksa ayrı ayrı mı tutacağı, zikredilmedi. Zihâr kefâretinde oruç ise, peşpeşe olarak vârit oldu. Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu: **“Kim bunu bulamazsa, peşpeşe iki ay oruç tutmalıdır.”**⁵⁷³

Şayet mutlak mukayyed üzerine hamledilseydi, yemin kefâretindeki oruç, zihâr kefâretindeki oruç üzerine hamledilirdi. Buna kâil olan yoktur. Bunun için yemin orucunda peş peşeliğe kâil olanlar, onu zihâr kefâreti üzerine hamletmediler. Ancak, âhâd kırâat, âhâd haberler menzilesine inerler, mutlakın takyidine ve âmmin tahsisine uygundur itibarıyla, onu Ubeyy İbn-u Ka'b ve İbn-u Mesûd'un *“peş peşe üç gün oruç tutmak”* kırâatı üzerine hamlettiler. Halbuki bu da aynı şekilde bir hatadır. Çünkü haberi âhâd sünnettendir. Sünnet, Kitâb'ın umûmunu tahsis eder, mutlakını takyit eder. Âhâd kırâata gelince; Kuran'dan değildir. Yani Kuran'dan itibar edilmez. Çünkü mütevatir olan, ancak Kur'an'dan itibar edilir. Onun için bu kırâat, Kitâb'ın mutlakını takyide uygun değildir. Nitekim umûmunu tahsise de uygun değildir. Bundan açığa çıkıyor ki, sebebin ihtilâfi hükmün ihtilâfi gibidir. Onda mutlak mukayyed üzerine hamledilmez. Nitekim yeminin kefâret orucu, zihârın kefâret orucuna hamledilemeyeceği gibi aynı şekilde zihârın kefâret azadı da öldürmenin kefâret azadı üzerine hamledilmez. Sebep muhtelif olduğunda mutlak mukayyed üzerine hamledilmez. İşte umûm ve husûs arasında cereyan eden, mutlak ve mukayyed arasında da cereyân eder. Çünkü bunlar, tek bir babdandır. Umûmun mukabili husûstur. Umûmda tahsis cereyân eder. Mutlakın mukabili mukayyedir. Mutlakta da takyid cereyân eder. Kitâp, Kitâp'la, Sünnetle, İcma-us Sahâbeyle ve Kıyâsla takyid edilir. Sünnet de, Kitâp'la, Sünnetle, İcma-us Sahâbe ve Kıyâsla takyid edilir. Umûm ve husûsta hâsıl olan her şey, mutlak ve mukayyedde de hâsıl olur.

⁵⁷² Maide: 89

⁵⁷³ Mücadele: 4

MÜCMEL

Mücmel, kullanım esnasında kendisinden muayyen bir şeyin anlaşılması aksine kendisinden birden fazla hususun anlaşıldığı ve bir hususun diğeri üzerine hiçbir meziyeti olmadığı lafızdır. Yahut mücmel, delâleti vâzih olmayan şeydir. Murâd, bir delâletin olması ama vâzih olmamasıdır. Bu, bazen müşterek müfred bir lafızda ya iki muhtelif arasında, altın ve güneş için ayn gibi, fâil ve mef'ûl için muhtâr gibi yada iki zıd arasında olur, temizlenmek ve hayz için kuru' gibi. O bazen de mürekkebi bir lafız da olur, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Ya da elinde nikah bağını bulduran kimse affeder.”⁵⁷⁴

Çünkü bu, eş ve veli arasında mütereddittir. Bazen de zamirin kendisinden öncekine dönmesinde tereddüt etmesi sebebiyle olur, senin şu sözün gibi: ()
“*Fakihin bildiği her şey, o, onun bildiği gibidir.*” Çünkü ()’deki zamir, fakih ile fakihin bildiğine dönmesinde mütereddittir. Bazen de o, buna kâil olanlar nezdinde, lafzı, bize beyân vaktinden önce Şerîatın örfünde, lügatte kendisi için konulandan çıkarmak sebebiyle olur, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Namaz kılın.”⁵⁷⁵

“Zekât verin.”⁵⁷⁶

“Ona yol bulanların o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerine bir hakkıdır.”⁵⁷⁷ Bu, lafzın bizzat kendisinden murâdın mahsûs fiiller olduğunu hissettirmemesinden dolayı mücmeldir. Çünkü o, vücûba nispetle mücmeldir.

Lafzın delâletinin vâzih olmamasından murâd, ya vad'ı ya Şerîat ya da örf yoluyla lügatin ona delâletine göre onun vâzih olmasıdır. Kullanım esnasında kendisinden muayyen bir şeyin anlaşılması aksine kendisinden birden fazla hususun anlaşıldığı ve bir hususun diğeri üzerine hiçbir meziyeti olmadığı lafız, vad'ı veya Şerîat veya örf yoluyla ancak Arapçanın delaletine nispetlidir. Vad'ı veya Şerîat veya örf bakımından kendisinden muayyen bir şeyin anlaşılması hususa gelince; mücmelden itibar edilmez. Yani lügat veya Şerîat veya örf göre delâleti vâzih olmayan şey, mücmelden itibar edilmez. Buna göre Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Size anneleriniz haram kılındı.”⁵⁷⁸

“Size ölü eti haram kılındı.”⁵⁷⁹ zâtlara muzaf olan helâllik ve haramlıkta, mücmellik yoktur. Zira bir kimse başkasına “*Sana yemek, içmek haram kılındı*” ve “*Sana kadınlar haram kılındı.*” dediğinde, lügat ehlinin örfüne muttali olan ve Arapların lafızlarına alışkın olan herkesin anlayışına, yiyecek, içecekten yeme, içmenin haramlığı ve kadınlara cimânın haramlığından başka bir şey gelmez. Anlayışı ilk akla gelen her şeyde aslolan, ya vad'ı ya da kullanım örfü yoluyla bir hakikat olmasıdır. Lügate muttali olanın anlayışından murâd, Arapların lafızlarına alışkın olan kimsedir. Binaenaleyh buradaki “haram kılındı”nın manası vâzih olur. O, muayyen bir hususa delâlet edendir. Keza Allah'ı Teâlâ'nın

“Başlarınızı mesh edin.”⁵⁸⁰ sözünde de hiçbir mücmellik yoktur. Çünkü buradaki () **“El-Bâu”** ilsâk içindir. O, başın tamamının mesh vücûbunu iktizâ etmez. Zira senin “*Onun abraşlığı var*” ve “*Onun hastalağı var*” sözün, abraşlığın ve hastalağın onun bütün bedenine şümülünü gerektirmez. Aynı şekilde “*Başını mesh et*” de başın tamamının meshini gerektirmez. Ayrıca Arapların kullanımı da, bütün ve bir kısmına bakılmamasıyla birlikte

⁵⁷⁴ Bakara: 237

⁵⁷⁵ Bakara: 43

⁵⁷⁶ Bakara: 43

⁵⁷⁷ Ali İmran: 97

⁵⁷⁸ Nisa: 23

⁵⁷⁹ Maide: 3

⁵⁸⁰ Maide: 6

sadece meshi yerine getirmeyi iktizâsıyla câridir. Bunun için bir kimse başkasına “*Elini mendille sil*” dediği zaman, lügat ehlinden hiçbir kimse bundan mendilin tamamıyla değil bilakis mendille elini silmek ona vacip olduğunu anlar. Dilerse bütünüyle dilerse bir kısmıyla yapar. Aynı şekilde Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözünde de mücmellik yoktur:

“*Allah ümmetinden hata ve unutkanlığı kaldırdı.*”⁵⁸¹ Ve Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü de: “*Abdestsiz namaz yoktur.*”⁵⁸² Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü de: “*Kitâb’ın fatıhasız namaz yoktur.*”⁵⁸³ Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü de: “*Geceden ona niyetlenmeyen kimsenin orucu yoktur.*”⁵⁸⁴ Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü de: “*Velisiz ve iki adil şahitsiz nikâh yoktur.*”⁵⁸⁵ Zira tüm bunlar, delâlet-ul iktizâ kabilindendir. Bunların delâletleri, lügatin vad’ına göre vâzıhtır. Zira delâlet-ul iktizâ, vad’ı yoluyla lügaten lafızların delâletindedir. Dolayısıyla mücmelden olmaz.

Velhâsıl vad’an veya şeran veya örfen lügatin delâletlerinden biriyle delâleti vâzıh olan her şey, mücmelden itibar edilmez, mecâza hamledilir veya bir karineden anlaşılır veya lafzın delâletinden veya mananın delâletlerinden veya v.b. den alınır. Madem ki bu, herhangi bir lafızda mümkündür öyleyse o lafızdan mücmel nefyedilir ve mücmelin medlûlü, bir delâleti olan ama delâleti vâzıh olmayan lafza hasredilir, mesela “**Zekât verin**” gibi. Zira bu, mücmeldir, beyâna muhtaçtır.

⁵⁸¹ İbni Mace, K. Talâk, 2035

⁵⁸² Et-Tabarâni

⁵⁸³ Ebu Avâne

⁵⁸⁴ İbn-u Mâce

⁵⁸⁵ Ed-Dârukutni

BEYÂN VE MÜBEYYEN

Beyân, bir şeyi müşküllük hayzinden vüzûhluk hayzine çıkarmaktır. Ya da beyân, delilden hâsıl olan ilim veya zanndır. Onun için bazıları onu delil diye tarif ettiler. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü: **“Namaz kılınız.”** mücmeldir. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den fiiliyle namazı tarif ettiği dair rivayet edilen husus, öyle ki şöyle buyurdu:

“Beni namaz kılıyor gördüğünüz gibi namaz kılın.”⁵⁸⁶ bu mücmel için bir beyândır. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü: **“Zekât verin.”** mücmeldir. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in hadislerinde, zekât verilecek sınıfların zekâtı hakkında vârit olanlar, mücmel için bir beyândır. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurması:

“Altın ve gümüşten haklarını eda etmeyen hiçbir altın ve gümüş sahibi yoktur ki, onun için kıyamet gününde ateşten levhalar kaplanmasın”⁵⁸⁷ Ve Ebu Bekr radiyallahu anhu'n, Bahreyn'e gönderdiğinde Enes radiyallahu anh'a yazdığı şu mektup:

“İşte bu, Allah'ın kendi Rasûlü'ne emrettiği ve Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in de Müslümanlar üzerine farz kıldığı zekât farızasıdır.”⁵⁸⁸ Ve Mesrûk hadisinden gelen şu husus:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Muâz'ı Yemen'e göndereceğinde her otuz sığırdan bir yaşını bitirip iki yaşına basmış bir erkek veya dişi sığır, her kırk sığırdan da iki yaşını bitirip üç yaşına basmış bir dişi sığır almasını emretti.”⁵⁸⁹ Ve Ebu Burde hadisinde Ebu Musa ve Muâz radiyallahu anhum'dan gelen şu husus:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem o ikisini insanlara din işlerini öğretmeleri için Yemen'e gönderdi. Onlara ancak şu dört husustan: arpa, buğday, kuru üzüm ve hurmadan zekât almalarını emretti.”⁵⁹⁰ Tüm bunlar mücmel için bir beyândır. Binaenaleyh beyân, mücmeli beyân eden delildir. Mübeyyene gelince; bazen kullanılır ve ondan, kendi başına beyândan müstağni olan başlangıç hitâbı murâd edilir. Bazen de ondan beyân muhtaç olan ve hakkında beyânının vârit olduğu husus kastedilir. Bu, kendisinden murâd edilen beyân edildiğinde mücmel lafız, tahsisten sonra âmm, takyidden sonra mutlak ve kendisine, ondan kastedilen şekle delâlet eden bir şey birleştiğinde, fiil gibidir.

Beyân, Allah ve Rasûl tarafından bir sözle olur. Rasûl tarafından bir fiille olur. Allah tarafından beyâna misal, Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüdür: **“Sarı renkli parlak tüylü.”**⁵⁹¹ Bu, Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü için bir beyândır: **“Allah bir inek kesmenizi emrediyor.”**⁵⁹² Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem tarafından sözlü olarak beyâna misal, El-Beyhâkî'nin tahriç ettiği şu husustur:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem zekâtı ancak şu on eşyada farz kıldı: deve, inek, koyun, altın, gümüş, buğday, arpa,

⁵⁸⁶ Buhari, K. Ezân, 595

⁵⁸⁷ Muslim

⁵⁸⁸ El-Buhâri

⁵⁸⁹ Ebu Dâvud

⁵⁹⁰ El-Hâkim

⁵⁹¹ Bakara: 69

⁵⁹² Bakara: 67

hurma, kuru üzüm ve sulte” Sulte, el-kamûsta geçtiği gibi, arpadan bir cinstir. Bu, zekât farzıyet ayetler için bir beyândır. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem tarafından fiili olarak beyâna misal, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den salât ve haccı fiiliyle tarif ettiğine dair rivayet edilen husustur. Öyle ki o şöyle buyurdu: **“Beni namaz kılıyor gördüğünüz gibi namaz kılın.”**⁵⁹³ **“Menâsiklerinizi benden alınız.”**⁵⁹⁴ Zira onun salâta dair fiili, Allah’u Teâlâ’nın **“Namaz kılınız.”** sözü için bir beyândır. Onun hacca dair fiili de Allah’u Teâlâ’nın **“Ona yol bulanların o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerine bir hakkıdır.”**⁵⁹⁵ sözü için bir beyândır.

Beyân, Rasûl tarafından bir sözle ve fiille hâsıl olduğunda yani beyânda söz ve fiil birleştiğinde ona bakılır. Eğer tek bir hükme delâlette muvâkat ederlerse, ister söz isterse fiil olsun kendisiyle maksûd hâsıl olduğundan dolayı onlardan mukaddem olan beyândır, ikincisi ise te’kiddir. Eğer hükme delâlette muhtelif olurlarsa, nitekim Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den, hacc ayetinden sonra şöyle buyurduğu rivayet edildi:

“Haccı, umre ile birleştiren kimse, bir tek tavaf yapsın.”⁵⁹⁶ Yine Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den birleştirdiği, iki tavafla tavaf ettiği ve iki sa’yla say yaptığı rivayet edildi. Bu durumda bakılır. Onlardan birinin önce olduğu bilinmediği zaman, öyle ki onlardan hangisi diğerinden önce, söz mü evveldir yoksa fiil mi diye bilenmezse, söz alınır. Çünkü söz, Rasûl’ün fiilinin hilâfına, başlı başına beyân oluşa delâlet eder. Fiil ise, başlı başına değil bilakis vasıta ile beyân oluşa delâlet eder. Çünkü fiilin mücmel için bir beyân oluşu ancak şu üç husustan biriyle bilinir: Birincisi: zaruretle fiilin kastından bilinir. Yani zarurî ilim, Nebinin onunla beyân kastına birleşmeksizin fiilin beyân oluşu tamamlanmaz. İkincisi: Rasûl, bu fiil mücmel için bir beyândır der. Üçüncüsü: Kendisiyle amel etmeye ihtiyaç vaktinde mücmel zikredilir, sonra onun için beyân olmaya uygun olan bir fiil yapılır, başka bir şey yapılmaz. Böylelikle o fiilin onun için bir beyân olduğu bilinir. Fiil, zâtı gereği bir beyân olmaz. Söz ise zâtı gereği bir beyân olur. Bunun için söz alınır. Onun mukaddem olması takdir edilir. Fiil de ikinci tavaf mendûbtur diye hamledilir. Onlardan birinin, diğerine mukaddem olduğu bilindiğinde ise bakılır. Eğer söz, mukaddem olursa, ikinci tavâf vâcib değildir. Nebinin fiilinin, mendûb olduğuna hamledilmesi gerekir. Eğer mukaddem olan fiilse, söz, fiilin delâlet ettiği ikinci tavâfın vücûbunu neshedici olur veya Rasûl’ün fiili, ikinci tavâfın vücûpluk beyânı ümmeti değil de kendisi hakkındadır diye hamledilir.

⁵⁹³ Buhari, K. Ezân, 595

⁵⁹⁴ Ebu Davud, K. Menâsik, 1680

⁵⁹⁵ Ali İmran: 97

⁵⁹⁶ Tirmizi, K. Hac, 870

NÂSİH VE MENSÛH

Nesh, önceki bir nasstan müstefâd olan hükmü sonraki bir nassla iptal etmektir. Aleyhissalatu Vesselam şöyle buyurdu: **“Sizleri kabirleri ziyaret etmekten nehyetmiştim. Dikkat ediniz! Artık onları ziyaret ediniz.”**⁵⁹⁷ Yahut nesh, önceki şer’î hitâbın hükmünden sâbit olanın devamlılığına mâni Şâr’in hitâbıdır. Mensûh olan hüküm şer’î olmalıdır. Hükmün kaldırılmasına delâlet eden delil de, hükmü mensûh olan hitâptan geri kalmış şer’î olmalıdır. Hükmü kaldırılan hitâp da, muayyen bir vakitle mukayyet olmalıdır. Hükmü, bu şartları tamamladığında, kendisinde neshin vâki olması câizdir. Nesh, önceki hükmü sonraki hükümle tebdil etmektir. Tebdil, lügatte nesh etmektir. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu: **“Bir ayetin yerini başka bir ayetle tebdil ettiğimizde.”**⁵⁹⁸ Tefsir ehli, tebdili nesh olarak tefsir ettiler. Nesh de, tebdil olarak isimlendirildi. Neshin manası, bir şeyi izâle etmek ve başkasının onun yerine geçmesidir. Yani önceki hüküm son bulur, onun yerini sonraki hüküm geçer. İşte neshin manası budur. Nâsihe gelince; bazen Allah’u Teâlâ’ya karşılık kullanılır. O, nesh etti, dolayısıyla O, nâsihtir, denir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü böyledir: **“Biz bir ayeti nesh edersek.”**⁵⁹⁹ Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Allah, şeytanın atacağı şeyi nesh eder.”**⁶⁰⁰ Bazen de ayete karşılık o, nâsihtir diye kullanılır. Seyf ayeti, şunu neshetti, dolayısıyla o, nâsihtir, denir. Aynı şekilde Rasûl’ün haberi, fiili ve takririnden hükmün neshinin bilindiği her yol ve hükme karşılıkta kullanılır. Ramazan orucunun vücûbu, Aşûrâ orucunun vücûbunu nesh etti, dolayısıyla o, nâsihtir, denir. Hükmün neshine itikat edene de kullanılır. Filan, Kuran’ı Sünnetle nesh etti, yani buna itikat ediyor, denir. Mensûha gelince; o, kaldırılan hükümdür, yani iptal olan, son bulan hükümdür. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’le münâcat öncesinde sadaka takdim etmek hükmü, ebeveyne ve akrabalara vasiyet hükmü, kocası ölen kadın hakkında tam bir yıl iddet bekleme hükmü gibi, v.b. Neshin câizliğine delil, Kitâp, İcma-us Sahâbe ve bilfiil neshin vükûdur.

Kitâb’a gelince; Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Biz, bir ayeti nesh eder veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir.”⁶⁰¹ Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

“Biz, bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman, Allah neyi indireceğini en iyi bilendir, “Sen ancak bir müfterisin” dediler. Hayır onların çoğu bilmezler. De ki: onu, Ruh-ul Kudus, iman edenlere sebat vermek için ve Müslümanlar için bir hidayet ve müjde olarak, Rabbin katından hak olarak indirdi.”⁶⁰² El-Kurtubî, Allah’u Teâlâ’nın **“Nesh edersek”** sözünün tefsiri hakkında şöyle dedi: *“Bu ayetin nüzul sebebi şudur: Yahudiler, Kâbe’ye yönelmek hususunda Müslümanlara haset ettiklerinde, bununla İslâm’a ta’n*

⁵⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, B. Müs. Ensâr, 21974

⁵⁹⁸ Nahl: 101

⁵⁹⁹ Bakara: 106

⁶⁰⁰ Hacc: 52

⁶⁰¹ Bakara: 106

⁶⁰² Nahl: 101-102

ettiklerinde, “Muhammed ashabına bir şeyi emrediyor, sonra onları nehyediyor. Bu Kuran, ancak onun indindedir. Bunun için bazısı bazısıyla tenâkuz ediyor” dediler. Bunun üzerine şunu indirdi:

“Bir ayetin yerini başka bir ayetle tebdil ettiğimizde.”⁶⁰³ Ve şunu indirdi: “Biz, bir ayeti nesh eder.”⁶⁰⁴ Ez-Zemahşerî

de, El-Keşşâf’da Allah’u Teâlâ’nın **“Biz bir ayeti tebdil ettiğimizde”** sözünün tefsiri hakkında şöyle der: “Ayet yerine ayeti tebdil etmek, neshdir. Allah’u Teâlâ Şeriatları, Şeriatlarla nesh eder. Çünkü onlar, maslahatlarıdır. Allah’u Teâlâ, maslahatları ve mefsedetleri bilendir. Dilediğini sâbit kılar, dilediğini de hikmeti gereği nesh eder. İşte bu, Allah’u Teâlâ’nın şu sözünün manasıdır: **“Allah neyi**

indireceğini çok iyi bilir. “Sen ancak bir müfterisin” dediler.”⁶⁰⁵ “Biz, bir ayeti nesh eder.”⁶⁰⁶ ayetinin tefsiri hakkında müfessirlerin iki yolu vardır: Birincisi:

Buradaki nesh, tebdil demektir. Bunu Nahl ayeti teyid eder. O da Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür: **“Bir ayetin yerini başka bir ayetle tebdil ettiğimizde.”⁶⁰⁷**

Yani biz bir ayetten bedel bir ayet kıldığımızda, bu bedeli, tebdil edilenden daha hayırlı veya misli kılarız. Halbuki bu yol zayıftır. Çünkü o, hayırlılığı ayete musallat kılıyor. Oysa ayetlerde bazıları arasında hiçbir hayırlılık yoktur. Bize nispetle hayırlılık ancak meşakkate tahammüle râci olan konularda bazısı bazısından daha hafif olur veya bazısının sevâbı diğer bazısından daha çoktur bakımından bizden kaldırılan ve üzerimize konulan ayetlerin hükümlerine dönen hususlardadır. Müslüman’ın iki kafire karşı sebat hükmü, onuna karşı sebatından daha hafiftir. Nâsîh olan hüküm, ki iki kafire karşı sebat etmektir, mensûh olan hükümden daha hafiftir. O da onuna karşı sebat etmektir. Ramazan orucu hükmü, Aşûrâ günü oruç hükmünden daha şiddetlidir. Fakat sevap yönünden daha çoktur. Dolayısıyla hayırlılık, ayetlerin kendilerinde değildir. Ancak onların getirdikleri hükümlerdir. Bazen hayırlılık, hafifletmek hayırlılığı olabilir. Bazen de sevâp hayırlılığı olabilir.

İkincisi: Murâd, ayetin tilâvetini nesh etmek değil, ayetin hükmünü nesh etmektir. Bu söz, ekseriyetin seçeneğidir, meyil onadır. Bütün Kuran ayetlerinin katî delille sâbit olmaları da onu teyid eder. Ayet, katî delille sâbit olmamışsa, Kuran’dan itibar edilmez. Kurân ayetlerinden bir ayetin tilâvetinin neshi, katî delille sâbit olmadı. Tilâvetin neshinin varlığına dair vârit olan zannî delilin, nesh itibar etmekte hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü katî olan, zannî olanla nesh olmaz. Ancak katî olanla, benzeriyle veya üstüyle nesh olur. Tilâvetin neshine dair katî bir delil vârit olmadı. İşte bu da, murâdın tilâveti neshetmek değil, hükmü nesh etmek olduğunu teyid eder.

İcmâ-us Sahâbe’ye gelince; Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in Şeriatının, önceki bütün Şeriatları nesh edici olduğu üzerinde, Kâbe’ye yönelmekle Beyt-ul Makdis’e yönelme vücûbiyetinin neshi üzerinde, miras ayetleriyle ebeveyne ve akrabalara vasiyetin neshi üzerinde, Ramazan orucuyla Aşûrâ günü orucunun neshi üzerinde, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’le münâcât öncesinde sadaka takdim etmek vücûbiyetinin, kocası ölen kadının tam bir yıl iddet bekleme vücûbiyetinin, bir kişinin on kafire karşı sebat etme vücûbiyetinin neshi v.b. diğer hükümler üzerinde onların icmâları

⁶⁰³ Nahl: 101

⁶⁰⁴ Bakara: 106

⁶⁰⁵ Nahl: 101

⁶⁰⁶ Bakara: 106

⁶⁰⁷ Nahl: 101

inikat etti. Tüm bunların neshi üzerinde sahâbe icmâ etti. Böylece nesh üzerinde onların icmâları inikat etmiş olur. Bu da, neshe dair şer'î bir delildir.

Bilfiil neshin vükûuna gelince; kendilerinde neshin vâki olduğu hadiseler üzerinde sahâbenin icmâa etmesi, neshin vükûuna dair bir delildir. Kiblenin neshine nispetle Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu:

“Biz, senin yüzünün semâya çevirdiğini görüyoruz. İşte şimdi seni razı olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.”⁶⁰⁸ El-Buhârî ve Muslim şöyle rivayet ettiler:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem on altı ay Beyt-ul Makdis'e doğru namaz kıldı. Sonra kiblenin Kâbe'ye döndürülmesini arzulamaya başladı. Ardından “Biz görüyoruz” ayeti indi.” Kible olarak Beyt-ul Makdis'e doğru yönelme hükmü, nesh olur. Yerine kible olarak Kâbe'ye doğru yönelmek kılındı. Ebeveyn ve akrabalara vasiyete nispetle Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu:

“Birinize ölüm geldiğinde eğer bir hayır bırakacaksa, ebeveyne, akrabaya marûfla vasiyet etmek, muttakiler üzerine bir hak olarak size yazıldı.”⁶⁰⁹ Yani ey müminler topluluğu birinize ölüm sebepleri ve alâmetleri geldiğinde, eğer malı çoksa ebeveyne ve akrabalara bu maldan bir şey vasiyet etmeniz sizlere farz kılındı. Bu, şer'î bir hükümdür. O şer'î hüküm de ebeveyne ve akrabalara vasiyet etmektir. Bu ayet, miraslar ayetiyle nesh edildi. Çünkü miraslar ayeti, bilittifak bundan sonra nâzil oldu ve ebeveyne ve akrabalara, meytenin malından paylarını beyân etti. Yani meytenin malındaki ebeveynin ve akrabaların hükmünü beyân etti. Miraslar ayetinde farz olan hüküm, kendisinden önceki hükümü nesh etti. Onun için hüküm, ebeveyne ve akrabalara vasiyet câiz değildir oldu. İşte sahâbenin kendilerinde neshin varlığına icmâ ettikleri hükümlerin hepsi böyledir. Burada kendilerinde neshin vâki olduğu başka hükümler de keza vardır. Bunlardan biri Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüdür:

“Sizleri kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Dikkat ediniz! Artık onları ziyaret ediniz.”⁶¹⁰ Onlardan bir diğeri de, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den hamr için hakkında şöyle buyurduğuna dair rivayet edilen şu husustur: **“Dördüncü defa onu içtiklerinde, onları öldürün.”**⁶¹¹ Bu, ondan dördüncü defa onu içen kimse kendisine iletildiğinde onu öldürmedi diye rivayet edilenle nesh edildi. Onlardan bir başkası da Allah'ü Teâlâ, İslâm'ın başlangıcında, zinaya had olarak evlerde hapsi ve şiddeti farz kıldı. Teâlâ şöyle buyurdu:

“Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol kılincaya kadar evlerde hapsedin. Sizlerden fuhuş yapan o iki kişiye eziyet edin. Eğer tevbe edip uslanırlarsa artık onlardan vazgeçin. Allah tevbeyi kabul edendir, rahimdir.”⁶¹² Bu, bekar hakkında sopayla ve yurttan sürülmekle, dul hakkında da taşla recmle nesh edildi. Allah'ü Teâlâ şöyle buyurdu:

⁶⁰⁸ Bakara: 144

⁶⁰⁹ Bakara: 180

⁶¹⁰ Ahmed b. Hanbel, B. Müs. Ensâr, 21974

⁶¹¹ Ahmed b. Hanbel, Müs. Şâmiyyîn, 16256

⁶¹² Nisa: 15-16

“Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun.”⁶¹³ Hakkında Allah’ın Kitab’ıyla hükmetmesini isteyen bedeviye Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Oğlun üzerine yüz sopa ve bir yıl sürgün gerekir.”⁶¹⁴ Ubâde İbn-u Sâmet’ten Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurduğu rivayet edildi:

“Benden alın, benden alın. Allah onlar için bir yol kıldı. Bekar bekarla yüz sopa ve bir sene sürgün.”⁶¹⁵ Câbir İbn-u Abdullah’tan şöyle dediği rivayet edildi:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Müslüman olan bir adamı, Yahudilerden bir adam ve eşini recm etti.”⁶¹⁶ V.b bilfiil kendilerinde neshin vâki olduğu hükümler. Bu, neshin varlığına bir delildir. Zira bilfiil vükûu, cevâza ve varlığa bir delildir. Bu, nesh dair bir delildir. Artık hiçbir söz yoktur. Nesh, Kurân ve Sünnette vâkidir. Bunlar, nesh mahallidir. Kurân’a gelince; hükmen neshi câizdir. O, fiilen de vâkidir. Delili, Kitâp, İcma-us Sahâbe ve bilfiil neshin vükûundan yukarıda geçenlerdir.

Tilâveten Kurân’ın neshine gelince; memnûdur ve caiz değildir. Vükûu da katî delille sâbit olmadı. Câiz olmadığına delil, kendisiyle neshin cevâzının sâbit olduğu ayettir. Şöyle diyor:

“Biz bir ayeti nesheder veya onu unutturursak, daha hayırlısını yahut benzerini getiririz.”⁶¹⁷ Bütün Kurân, içerisindeki fark olmaksızın hayırlıdır. Şayet ayetin neshinden murâd, Levh-u Mahfuz’dan onu izâle etmek, yerine başkasını yazmak olsaydı, hayırlılık vasfı tahakkuk etmezdi. O halde bunun manası, ayet değil, onun hükmüdür. Ayrıca Kurân’ın nüzûlu, muhafazası, yazımı tevatür yolla sâbit oldu. Ona bu şekilde iman, bir akidedir. Akide, ancak sübûtu katî, delâleti katî delilden alınır. Bu ise, tilâveten Kurân’ın neshinin cevâzına delâlet eden katî bir delil getirilmedikçe, hâsıl olmaz. Öyleyse tilâveten Kurân’ın neshi câiz değildir. Tilâveten Kurân’ın neshinin vâki olmadığına gelince; delili, katî delille sâbit olan ayetlerinden bir ayetin nesh edildiğini ispat eden katî bir delil gelmedi. Zeyd İbn-u Sâbit’ten Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’i şöyle buyururken işittim diye rivayet edilene gelince:

“Yaşlı erkek ve yaşlı kadın zina ettiklerinde, kesinlikle onları recmedin. Bunun üzerine Ömer dedi ki: “Bu, indirilince Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e gittim ve Onu bana yazdır, dedim.”⁶¹⁸ Âişe’den şöyle dediği rivayet edildi:

“Malûm on emme hürmet isbât eder, Kurân’dan indirilenler içerisindeydi. Sonra malûm beşle neshedildiler.”⁶¹⁹ Ubeyy İbn-u Ka’b ve İbn-u Mes’ûd’dan şöyle okudukları rivayet edildi:

“Ard arda üç gün oruç tutmak.” Rivayet edildiğine göre: Ahzâb suresi, Bakara suresine muadildi. V.b. Bütün bunlar, âhâd haberlerdir. Bunlar, katî olanın neshi üzerine hüccet kâim olmazlar. Çünkü onlar, zannî haberlerdir. Katî olan, zannî olanla nesh olmaz. Onu ancak katî olan nesh eder. Onun Kurân’dan olduğuna itikat edilebilmesi için bu ayetin nâzil olduğu katî delille sâbit olmalıdır. Ayrıca sonra da onun nesh edildiği yine katî delille sâbit olmalıdır. Oysa bu asla vâki olmayan şeydir. Binaenaleyh tilâveten Kurân neshi vâki değildir.

⁶¹³ Nur: 2

⁶¹⁴ Buhari, K. Hudûd, 6326

⁶¹⁵ Muslim, K. Hudûd, 3199

⁶¹⁶ Muslim

⁶¹⁷ Bakara: 106

⁶¹⁸ Ahmed

⁶¹⁹ Muslim

Sünnete gelince; tilâveten biz onunla taabbud edici değiliz. Tilâveten onun nesh mevzûsü vârit olmaz. Çünkü tilâvet, tilâvet olması bakımından sünnete nispetle mevcut değildir. Dolayısıyla sünnete nispetle nesh vârit değildir. Hükmen sünnetin neshine gelince; câizdir ve vâkidir. Buna delil, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüdür:

“Sizleri kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Dikkat ediniz! Artık onları ziyaret ediniz.”⁶²⁰ Aşûrâ orucu, sünnetle vâcibtir. O, Allah'ü Teâlâ'nın şu sözündeki Ramazan orucuyla nesh edildi:

“İçinizden kim aya şahit olursa oruç tutsun.”⁶²¹ Beyt-ul Makdis'e yönelme vücûbiyeti, mütevatir sünnetle sâbittir. O, Allah'ü Teâlâ'nın şu sözündeki Kâbe'ye yönelmeyle nesh edildi:

“Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.”⁶²² Bu, sünnette neshin vâki olduğuna delâlet eder. Vükûu, cevâz delilidir. Aynı şekilde o, neshin câiz olduğuna da delâlet eder.

Hitâbın hükmünü, bedelle neshetmek câizdir. Onu bedelsiz neshetmekte câizdir. Onun bedelle neshine gelince; çoktur. Kabe'ye yönelmekle Beyt-ül Makdis'e yönelme vücûbiyetinin neshi, Ramazan ayı orucuyla sayılı günler orucu vücûbiyetinin neshi v.b. gibi. Onun bedelsiz neshine gelince; çünkü Allah, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'le münâcât öncesinde sadaka takdim hükmünü bedelsiz neshetti. İftardan sonra gece imsak vücûbiyetini bedelsiz nesh etti, v.b. Neshin bedelsiz vâki olması, onun cevâzluk delilidir.

Kurân'ın Neshi

Kurân'ı Kurân'la nesh etmek, kendisiyle ilim ve amel etmek vücûbiyetinde müsavi olduklarından dolayı câizdir. Çünkü nâsîh ve mensûhdan her birini, hem lafzen hem de manen vahiy getirdi. Dolayısıyla Kurân'ı, Kurân'la neshi etmek câizdir. Bunlardan bazıları, bir yıl iddet beklemeyi, dört ay on günle nesh etmek, Rasûl'le münâcât öncesinde sadaka takdim etmeyi, Allah'ü Teâlâ'nın **“Çekindiniz mi?”** sözüyle nesh etmek, bir kişinin on kişiye karşı sebâtını, bir kişinin iki kişiye karşı sebâtıyla Allah'ü Teâlâ'nın **“Şimdi Allah, sizden hafifletti”** sözüyle nesh etmektir. Bu, Kurân'da neshin vâki olduğuna dair bir delildir. Şerîatta vükûu, şer'î cevâzlığa dair delâletlerin en çok delâlet edenidir. Şöyle denmez: *“Nesh, hükmü iptal etmektir. Bu ise, Kurân hakkında Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünden dolayı câiz değildir:*

“Ona önünden de arkasından da batıl gelmez.”⁶²³ *Şayet onun bir kısmı nesh edilmiş olsaydı, ona batıl ilişirdi.”* Böyle denmez. Çünkü, bütün Kurân'ı iptal etmek câiz değildir. Bütün Kurân'ı nesh etmek sahih değildir. Bazı hükümlerini ise, câizdir. Yani bu Kitâb'ın kendisini iptal eden Kitâplar önüne geçmedi. Daha sonra da onu iptal edenler gelmeyecektir. Bütün Kurân nesh edilmez. Ancak onun bazı hükümleri nesh edilir. Sonra tilâvetlerini nesh etmekle ayetlerin kendilerini iptal etmek câiz değildir. Onun getirdiği hükümlerin izâle edilmeleriyle iptal edilmelerine yani onlardan bir takım hükümlerin nesh edilmelerine gelince; câizdir. Nitekim bilfiil bunun vükûu sâbittir. Ayrıca ayet, ona iptal gelmez buyurmuyor. Ancak bâtil gelmez buyuruyor. Burada iptal ile bâtil arasında

⁶²⁰ Ahmed b. Hanbel, B. Mûs. Ensâr, 21974

⁶²¹ Bakara: 185

⁶²² Bakara: 144

⁶²³ Fussilet: 12

fark vardır. İptal, hükmü nesh etmektir. Bâtil ise, hakkın zıddıdır. Şüphesiz Kurân, Kurân'la nesh edilir.

Kurân'ın sünnetle neshine gelince; câiz değildir, vâki de değildir. Câiz olmamasına gelince; çünkü Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Sana, kendilerine indirileni insanlara beyân edesin diye bu zikri indirdik.”⁶²⁴ Nebi beyân eden olmakla vasıflandı. Nâsîh, kaldırandır, beyân eden değildir. Kaldırmak, beyândan farklıdır. Teâla şöyle buyurdu:

“Biz bir ayeti nesh edersek veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz.”⁶²⁵

Bu, hayırlı veya mislini getirenin, zamirin kendisine dönmesinden dolayı Allah'ı Teâlâ olduğuna delâlet eder. Bu da nesh eden ancak Kurân olduğu zaman olur. Bunun için şöyle buyurdu:

“Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir.”⁶²⁶ O, hayırlı veya mislini getirenin, kâmil kudrete mahsus olduğunu bildiriyor. Dolayısıyla Sünnetle nesh olmaz. Çünkü onu getiren Rasûl'dür. Her ne kadar sünnet, Kurân gibi Allahu Teâlâ'nın

“O, kendi hevasından bir söz söylemez. O, kendisine vahyedilen bir vahiydir.”⁶²⁷ Sözü sebebiyle vahiyle hâsılsa da ama mana olarak vahiyle hâsıdır. O, tilâvet edilen değildir. Biz onun tilâvetiyle ibadet ederiz. Kurân ise lafzen ve manen vahiyle hâsıdır. O, tilâvet edilendir, biz onun tilâvetiyle ibadet ederiz. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Bir ayetin yerine başka bir ayet tebdil ettiğimizde.”⁶²⁸ O, ancak ayeti ayetle sünnetle değil tebdil ettiğini haber verdi. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Bize kavuşmayı ummayanlar; Ya bundan başka bir Kurân getir ya da bunu değiştir! Dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak bir şey değildir. Ben ancak bana vahy olunana ittiba ederim.”⁶²⁹ Bu, Kurân'ın, Kurân'dan başkasıyla nesh olmadığına bir delildir. Bir ayet yerine ayet tebdil edildiğinde, müşriklerin

“Sen ancak bir müfterisin.”⁶³⁰ demeleri de buna delâlet eder. Allah'ı Teâlâ onların vehimlerini şu sözleriyle izâle etti:

“De ki: Onu Ruh-ul Kudus Rabbin katından hak ile indirdi.”⁶³¹ Bu da tebdilin ancak Ruh'ul Kudus'ün indirdiğiyle olacağına delâlet eder. O da Kurân'dır:

“Onu Ruh-ul Emin indirdi.”⁶³² Velhasıl, her ne kadar Kurân ve Sünnetten her birini vahiy getirmişse de ama sünnet, Rasûl'e nispet edilir. Bu minvalde “Rasûlullah şöyle buyurdu” denir. Ancak Kudsî Hadiste Allah şöyle buyurdu denir. Sünnet Allah'a nispet edilmez. Sünnet, manen Allah'tan geldi. Kurân ise lafzen ve manen Allah'tan geldi. Tilâveten sünnetle ibadet edilmez. Tilâveten Kurân'la ibadet edilir. Tüm bunlar, Kurân sünnetle nesh olmaz kılar. Sonra iki nesh ayetinin nassı, ayeti nesh edenin ancak ayet olduğuna delâlet eder. Birincisi şöyle buyuruyor:

“Biz bir ayeti nesh eder veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz.”⁶³³ Bundan nesh edenin ayet olduğu anlaşılır. Çünkü benzer, ancak ayetlerde

⁶²⁴ Nahl: 44

⁶²⁵ Bakara: 106

⁶²⁶ Bakara: 106

⁶²⁷ Necm: 3-4

⁶²⁸ Nahl: 101

⁶²⁹ Yumus: 15

⁶³⁰ Nahl: 101

⁶³¹ Nahl: 102

⁶³² Şuara: 193

⁶³³ Bakara: 106

olur, hadislerde olmaz. İkincisi de şöyle buyuruyor: **“Biz bir ayetin yerine başka bir ayet tebdil ettiğimizde.”**⁶³⁴ Bu da tebdilin bir ayet yerine bir ayet koymakla hâsıl olduğu noktasında bir nasıttır. Bu demektir ki, nesh eden bir ayet olmak zorundadır. Kurân’ın nâsihi ancak bir Kurân olur. Bütün bunlar, Kurân’ın, ister mütevatir olsun ister âhâd haber olsun, sünnetle nesh edilemeyeceğine delâlet eder.

Kurân’ın sünnetle neshinin vâki olmadığına gelince; çünkü hükümlerden bir hüküm Kurân hükümlerinden bir hükmü nesh edici olarak vârit olmadı. Onların sünnetle nesh edildiğini iddia ettikleri hükümlere gelince; Onlardan bazıları Kurân’la mensûhtur. Onlardan bazıları da nesh değil, tahsistir. Onlar şöyle dediler: *“Allah’u Teâlâ’nın*

“Birinize ölüm geldiğinde eğer bir hayır bırakacaksa, ebeveyne, akrabalara marûfla vasiyet etmek, muttakiler üzerine bir hak olarak size yazıldı.”⁶³⁵ *sözünde vârit olan ebeveyne ve akrabalara vasiyet, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in* **“Vârise vasiyet yoktur.”**⁶³⁶ *sözüyle mensûhtur.”* Buna cevap şöyledir: O, mirâs ayetiyle mensûhtur:

“Allah size, çocuklarınız hakkında şöyle emreder.” Yine onlar dediler ki: *Allah’u Teâlâ’nın* **“Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun.”**⁶³⁷ *Sözünde vârit olan zâniye celde vurmak, sünnetle sâbit olan recmle nesh edildi.”* Cevap şöyledir: celde nesh olmadı, bilakis bâkidir. Sadece celdenin muhsan dışındakine ve recmin da muhsana tahsisi geldi. Bu, bir tahsistir, nesh değildir. Kurân’ı sünnetle tahsis etmek câizdir. Çünkü ona beyân demek uygun düşer. Böylelikle o, Allah’u Teâlâ’nın **“beyân edesin”** sözü altında mündemiçtir. Nesh ise bunun hilâfıdır. Zira nesh, hükmü kaldırmaktır, bir beyân değildir. Bununla beraber bu iki hadis:

“Vârise vasiyet yoktur.” ve recm hadisi, âhâd haberlerdir. Tartışma gereği biz Kurân’ın sünnetle nesh edildiğini farzetsek, onun haberi âhâdla nesh edilmesi câiz değildir. Çünkü Kurân, sübûtu katîdir. Haberi âhâd ise, sübûtu zannîdir. Katî olan, zannî olanla nesh olmaz. Çünkü nesh, iptal etmektir. Kâtî olarak sâbit olan bir hüküm, zannî olarak sâbit olan bir hükümle bertaraf edilmez. Keza bu da onların vükûu dair getirdikleri misallerin sahih olmadığını teyit eder. Kur’an’ın sünnetle neshi kesinlikle vâki olmadığına göre, sadece vâki olmamak bile, câiz olmadığına delâlet için kâfidir. Çünkü cevâzdan murâd, aklen değil, bilakis şeran cevâzdır. Aynı şekilde Kurân İcma-us Sahâbe ve kıyâsla da nesh olmaz. Çünkü bunlardan her biri, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem zamanından sonra hâsıl oldu. Sahâbe, Rasûl’den sonra neshin meni üzerinde icmâ etti. Bu konuda kesinlikle bir muhâlefet eden yoktur.

Sünnetin Neshi

Sünneti Kurân’la nesh etmek, kendisiyle amel etmek vücûbiyetinde müsavi olduklarından dolayı câizdir. Çünkü sünneti manen vahiy getirdi. Kurân’ı ise lafzen ve manen vahiy getirdi. Bunlardan biri Beyt-ul Makdis’e yönelmektir. Zira o, mütevatir sünnetle sâbittir. Kurân’da ona delâlet eden bir şey yoktur. O, Allah’u Teâlâ’nın şu

⁶³⁴ Nahl: 101

⁶³⁵ Bakara: 180

⁶³⁶ Nesei, K. Vesâyâ, 2381

⁶³⁷ Nur: 2

sözyle nesh edildi:

“Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.”⁶³⁸ Onlardan biri de, gece cimâ etmek sünnetle oruç tutana haramdı. Bu, Allah’u Teâlâ’nın şu sözyle nesh edildi:

“Artık onlara yaklaşın.”⁶³⁹ Onlardan bir diğeri de Aşûrâ günü oruç tutmak, sünnetle vâcibtî. Allah’u Teâlâ’nın şu sözündeki Ramazan orucuyla nesh edildi:

“İçinizden kim aya şahit olursa oruç tutsun.”⁶⁴⁰ Onlardan bir başkası da, namazı, savaş bitene kadar tehir etmek sünnetle câizdi. Bundan dolayı o, namazı tehir ettiği halde, onların kendisini namazdan alıkoymaları nedeniyle Hendek günü şöyle demişti:

“Allah onların kabirlerini ateşle doldursun!”⁶⁴¹ Bu cevâzlılık, Kurân’da vârit olan korku namazıyla nesh edildi. Bunların hepsi, Sünnetin Kurân’la neshinin bilfiil vâki olduğuna dair bir delildir. Vükûu ise, cevâzlılık delilidir. Böylelikle sünneti Kurân’la neshi etmek câizdir.

Aynı şekilde sünneti sünnetle nesh etmek de câizdir. Haberi âhadı, haberi âhadla ve mütevatirle nesh etmek câizdir. Mütevatire gelince; ancak mütevatirle nesh etmek câizdir. Mütevatir, âhadla nesh olmaz. Sünneti sünnetle nesh etmeye gelince; çünkü kendisiyle amel etmek vücûbiyetinde müsavidirler. Ve çünkü nâsîh ve mensûhu, manen vahiy getirdi. Bu, bilfiil de vâki oldu. Vükûu, cevâzlılık delilidir. Onlardan biri Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüdür:

“Sizleri kabirleri ziyaret etmekten men etmişim. Dikkat ediniz! Artık onları ziyaret ediniz.”⁶⁴² Onlardan bir diğeri de, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den hamr içen hakkında şöyle buyurduğu rivayet edildi:

“Eğer onlar dördüncü defa içerlerse, onları öldürün.”⁶⁴³ Bu, kendisine dördüncü defa onu içen kişi iletildiğinde onu öldürmediğine dair ondan rivayet edilenle nesh edildi. Bu da, sünneti sünnetle nesh etmenin câiz olduğuna dair bir delildir, o vâkidir. Haberi âhadla mütevatirin neshini gelince; câiz değildir, vâki de olmadı. Câiz olmamasına gelince; çünkü mütevatir, katîdir. Delâleti katî olursa, münkiri kâfirdir. Haberi âhâda gelince; zannîdir, münkiri kâfir olmaz. Katî olan, zannî olanla nesh olmaz. Keza mütevatirin haberi âhadla nesh olduğu da vâki olmadı. Vâki olmamak, şeran câiz olmamaya bir delildir. Çünkü murâd, aklî cevâzlılık değildir. Bilakis murâd, şer’î cevâzlıktır. Bundan murâd, nesh olanı bilmektir. Madem ki vâki olmadı, bu konudaki söz, nazarî farâzî kabilinden olur. Bu ise teşriatlara dâhil olmaz.

Onların getirdikleri Allah’u Teâlâ’nın şu sözüne gelince;

“De ki: Bana vahy olunanda, leşden başkasını yemenin haram olduğuna dair bir şey bulamıyorum.”⁶⁴⁴ Ayet, haramlılığı zikredilenlere hasrı iktizâ eder. Halbuki bu hasr, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den âhâd olarak rivâyet edilenlerle nesh edildi:

“Her yırtıcı hayvandan ve her pençeli kuşdan nehyetti.”⁶⁴⁵ Âhadla Kitâb’ın neshi sâbit olduğuna göre, mütevatir sünnetin neshi evla babındandır.” Buna cevap şöyledir: Kurân’ın sünnetle nesh edilmediği sâbittir. Bu ayet, getirilmez. Çünkü Allah’u Teâlâ’nın

“Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti tebdil ettiğimizde.”⁶⁴⁶ sözünden dolayı ayeti ancak bir

⁶³⁸ Bakara: 144

⁶³⁹ Bakara: 187

⁶⁴⁰ Bakara: 185

⁶⁴¹ Müslim, K. Mesâcid, 994

⁶⁴² Ahmed b. Hanbel, B. Müs. Ensâr, 21974

⁶⁴³ Ahmed b. Hanbel, Müs. Şâmiyyîn, 16256

⁶⁴⁴ En’am: 145

⁶⁴⁵ Muslim

⁶⁴⁶ Nahl: 101

ayet nesh eder. Ayrıca burada bir nesh mevcûd değildir. Çünkü ayet “**Bulamıyorum**” buyuruyor. Bunun manası, hâsıl olan vahiyde zikredilenlerin haramlılığından başkasını bulamıyorum, demektir. Bu, ondan sonra başka bir vahyin, diğerlerinin haramlılığını indirmesine mâni değildir. Bu ayetten sonra vahyin getirdiği nehy, bir nesh olmaz. Bilakis o nehy, ayetten sonra indi. Çünkü “**Bulamıyorum**” şimdiki zaman içindir. Gelecekte bulamayacağına delâlet etmez. Binaenaleyh bu ayet, getirilmez. Çünkü onda hiçbir nesh mevcûd değildir.

İcma-us Sahâbe ve kıyâsla sünnetin neshine gelince; câiz değildir. Çünkü icma-us sahâbe ve kıyâstan her biri, Aleyhissalatu Vesselam zamanından sonra hâsıl oldu. Halbuki Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den sonra neshin menî üzerinde İcma-us Sahâbe inikat etti. Bunda kesinlikle hiçbir muhâlefet eden yoktur.

İcmâyla Sâbit Olan Hükümü Nesh Etmek Câiz Değildir

İcma-us Sahâbeyle sâbit olan hükümü neshetmek câiz değildir. Çünkü icmâ, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den sonra hâsıl oldu. Onun neshi, ancak Kitap veya sünnet veya icmâ veya kıyâstan bir nassa olur. Oysa hepsi de bâtıldır. Nassa gelince; çünkü o icmâyâ mukaddemdir. Zira nassların tamamı, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den telakki edildi. İcmâ ise, Aleyhissalatu Vesselam zamanında inikat etmez. Çünkü eğer Rasûl, onlara muvâfakat etmezse, icmâ inikat etmez. Eğer onlara muvâfakat ederse, onun sözü hüccet olur. Böylece nassın icmâyâ mukaddem olduğu sâbit olur. O zaman onu nesh edici olması muhaldir. İcmâyâ gelince; çünkü onun başka bir icmânın hilâfına inikadı muhaldir. Zira inikat etseydi, iki icmaadan biri hata olurdu. Çünkü birincisi eğer bir delilden olmazsa, hatadır. Çünkü İcma-us Sahâbe, bir delili keşfeder. Eğer bir delilden olursa, ikincisi hata olur. Çünkü o, delilin hilâfına vâki olmasından dolayı icmâ olarak itibar edilmez. Kıyâsa gelince; çünkü onun icmânın hilâfına olması sahih değildir. Zira kıyâs, aslın bir fer'idir. Kitâp'tan veya sünnetten veya İcma-us sahâbeden bir delil, kıyâsın hilâfına geldiğinde, kıyâs terk edilir. Madem ki kıyâsın İcma-us sahâbenin hilâfına olması sahih değildir, o halde icma-us sahâbenin kıyâsla nesh edilmesi câiz değildir.

Kıyâsın Hükümünü Nesh Etmek Câiz Değildir

Kıyâsla istinbat edilen hükümü, nesh etmek câiz değildir. Çünkü kıyâs, bir asıldan istinbat edildiğinde, aslın bekasıyla kıyâsta bâkidir. Asıl zâil olduğunda ve nesh edildiğinde burada bir kıyâs olmaz. Bunun için kesinlikle kıyâsla nesh vâki olmaz. Zira aslın bekasıyla birlikte kıyâs hükümünü kaldırmak tasavvur edilemez. Muteber olan kıyâs, illetini, Kitâp veya sünnetten nassın getirdiği veya icma-us sahâbenin onu getirdiği kıyâstır. Dolayısıyla aslın illeti, bu üçünden birisiyle sâbit olur. Nesh vâki olursa, asılda değil fer'ide vâki olur. Feride vâki olur ve asıl bâki kaldığında, asıl bâki kaldığı müddetince kıyâsın neshi hâsıl olmaz. Asılda vâki olduğunda, çünkü asıl esastır. Asıl nesh olduğu sürece kıyâs da olmaz. Burada kıyâs olmaz ki o neshedildi densin. Üstelik

aslın neshi, kıyâs hükmü için bir nesh değildir. Bilakis o, Kitâp veya sünnet veya icma-us sahâbeyle sâbit olan bir hüküm için bir nesihdir. Bu ise, kıyâstan değildir. Binaenaleyh kıyâsın hükmünde nesih kesinlikle vâki olmaz.

Mensûhdan Nâsıhı Bilmenin Yolu

Nesh eden delilin, nâsıh olduğuna dair şer’î bir hüccat kâim olmalıdır. Aksi halde o, nâsıh olarak itibar edilmez. İki delil arasında mücerret teâruzun zühûru, biri diğerini nesh edicidir demek değildir. Zira onlar arasını cem etmek mümkün olabilir. O zaman da burada herhangi bir teâruz olmaz. Nesh, hükmü iptal etmek ve nassı âtil bırakmaktır. İki delil arasını cem etmek, nesh etmek ve âtil bırakmaktan daha evlâdır. Çünkü ihmâl ve nesh, aslın hilâfıdır. Aslın hilâfına olan şey üzerine bir beyyine gerekir. Eğer o şey üzerine bir hüccet kâim olmazsa, ona itibar edilmez. Buna göre önceki hükmü iptal etmek, onun mensûh olduğuna delâlet eden bir hüccetin varlığına bağlıdır. Bu hüccet de ya sonra gelen, lafzen veya delâleten önce gelen için nesh edici olduğuna dair nass getirir yada iki nass arasında bir teâruz olur ki o hususta onların arasını uzlaştırmak mümkün değildir. Sonra gelenin, önce gelen için nesh edici olduğuna dair nass getirmesine gelince; bu hususta bir takım hükümler vârit oldu. Bunlardan biri, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüdür:

“Sizleri kabirleri ziyaret etmekten men etmişim. Dikkat ediniz artık onları ziyaret ediniz.”⁶⁴⁷ İşte bu, kabirleri ziyaretin haramlığından olan şeyi nesh ettiğini nass beyân etti. Onlardan biri de Ebu Hurayra’dan Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu diye rivayet edilen husustur:

“Eğer sarhoş olursa, ona sopa vurun, sonra yine sarhoş olursa, ona yine sopa vurun. Eğer dördüncü defa tekrarlırsa, onun boynunu vurun.”⁶⁴⁸ Bu, hamr içenin dördüncü defa içtiği zaman öldürüleceğine delâlet eder. Fakat bu, Ez-Zuhrî’den, Kabîsa İbn-u Zueyb’den Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu diye rivâyet edilenle nesh edildi:

... **“Kim hamr içerse, ona sopa vurun. Eğer tekrarlırsa, yine ona sopa vurun. Eğer üçüncü veya dördüncü defa tekrarlırsa, onu öldürün...ruhsattır.”**⁶⁴⁹ Eş-Şâfi der ki: “Öldürmek, bu hadisle ve başkalarıyla yani Kabîsa İbn-u Zueyb hadisiyle mensûhtur.” El-Bezzâr, Câbir yoluyla şu lafızla tahric eder:

... “...Nuaymân getirildi. Dördüncü defa içmişti. Ona sopa vurdu. Onu öldürmedi. Bu, öldürmeyi nesh edicidir.” Önceki Ez-Zuhrî hadisinde, dördüncü defa hamr içen kişinin katlinin nesh edildiğine dair bir nass vârit oldu. Çünkü Onun “Katletmeyi kaldırdı”⁶⁵⁰ sözü, hadisin nassındandır, sahâbî kelâmından değildir. Nitekim o, başka bir rivayette Câbir’den Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den şöyle buyurdu diye geldi:

“Şüphesiz kim hamr içerse, ona sopa vurun. Eğer dördüncü defa tekrarlırsa, onu öldürün.” Dedi ki: sonra Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e bundan sonra dördüncü defa hamr içmiş bir adam getirildi. O da onu dövdü, onu katletmedi.⁶⁵¹

⁶⁴⁷ El-Hâkim

⁶⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 7470

⁶⁴⁹ Ebu Davud, K. Hudûd, 3888

⁶⁵⁰ Ebu Dâvud

⁶⁵¹ Tirmizi, K. Hudûd, 1364

“Onu katletmedi” kelimesi, hadistendir. Aynı şekilde “Katletmeyi kaldırdı” kelimesi de hadistendir. “Onu katletmedi” rivâyeti, katletmenin nesh edildiğini dair nass değildir. Ama o, Rasûl’ün şu sözüyle teâruz eder: **“Dördüncü defada içtiği zaman, onu katledin.”**⁶⁵² Fakat “Katletmeyi kaldırdı” rivâyeti, dördüncü defasında da katletmenin nesh edildiğini dair nasstır. Zira kaldırdı’nın manası, nesh etmektir. Sonra gelenin, delâleten önce gelen için nesh edici olduğuna dair nass olan hükümlerden biri de Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür:

“Ey iman edenler! Rasûl ile münâcatta bulunduğunuz zaman, münâcâtınızdan önce bir sadaka takdim ediniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah gafûrdur, rahîmdir.”⁶⁵³ Bu ayet, Rasûl öncesinde eğer bulunabilirse sadaka zorunluluğuna delâlet eder. Fakat bu, Allah’u Teâlâ’nın şu sözüyle nesh edildi:

“Münâcâtınızdan evvel sadakalar takdim etmenizden çekindiniz mi? Bunu yapmadığınız ve Allah da sizi affettiğine göre, artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Rasûl’üne itaat edin.”⁶⁵⁴ Bu ayette, münâcâtın önce eğer bulunabilirse sadakalar takdim etmek zorunluluğunun, kaldırmak açıkça belirtilmeksizin kaldırıldığına delâlet eden bir şey vârit oldu. Bilinmesi gerekir ki neshe dair nass, aynı nassta olmalı veya nasstan anlaşılmalıdır. Onun için sahabînin “Hüküm şöyleydi, sonra nesh edildi veya kaldırıldı veya bu öncedendi” v.b gibi neshe delâlet edenlerden olan söylemi, neshi öğrenme konusunda sahih yollardan değildir. Bunların hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü belki onları içtihadından söylemiş olabilir. Mesela El-Buhârî, kendi senediyle İbn-u Ömer radiyallahu anhuma’dan şunu rivâyet etti:

“Altın ve gümüşü biriktirenler” ayeti hakkında kendisine soran Arâbî’ye o şöyle der: “Kim onları biriktirir de zekâtlarını edâ etmezse vay onun haline. Bu ancak zekât ayeti nâzil olmadan önce idi. O nâzil olunca, Allah onu mallar için bir temizleyici kıldı.” Bu haberin nesh konusunda hiçbir kıymeti yoktur. Bu, neshe dair bir delil olarak itibar edilmez. O haberdeki zekât ayeti, kenz ayeti için nesh edici olarak itibar edilmez. Çünkü o, sahabînin bir içtihadıdır. Neshe dair bir delil olmaz. Aynı şekilde hadis râvisinin: “Hüküm şöyleydi, sonra nesh edildi” demesi de neshi öğrenme konusunda sahih yollardan değildir. Mesela beşi; Ahmed İbn-u Hanbel, Et-Tirmizî, En-Nesâî, Ebu Dâvud ve İbn-u Mâce Muâviye’den Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurduğunu rivâyet ettiler:

“Onlar hamr içtikleri zaman onlara sopa vurun, sonra yine içtiklerinde, yine onlara sopa vurun. Sonra yine içtiklerinde, yine onlara sopa vurun, sonra onu dördüncü defa içtiklerinde onları öldürün.”⁶⁵⁵ Et-Tirmizî: “Bu, ancak işin başındaydı. Sonra nesh edildi.” der. Bu, neshe dair bir delil olarak itibar edilmez. Aynı şekilde sahabînin, iki mütevatirden biri hakkında, “O, diğerinden önce idi” demesi de, sahih yollardan değildir. Çünkü bu, mütevatirin âhâd sözle neshini tazammun eder. Neshe dair delâlet, ya sarahaten yada delâleten Kitâptan veya Sünnetten bir nass olmalıdır. Bunun dışındakiler, neshe dair hüccet itibar edilmezler.

Her yönden iki nass arasında teâruz olup aralarını uzlaştırmanın imkansız olmasına gelince; onlara bakılır. Eğer onlardan biri malûm diğeri maznûn olursa yani onlardan biri

⁶⁵² Ahmed b. Hanbel, Müs. Şâmiyyîn, 16256

⁶⁵³ Mücadele: 12

⁶⁵⁴ Mücadele: 13

⁶⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 7470

sübûtu katî, delâleti katî olur diğeri sübûtu ve delâleti zannî olursa veya sübûtu katî, delâleti zannî veya aksi olursa malûm olanla amel etmek vâcibtir. Yani ister önce olsun ister sonra olsun isterse bu husustaki durum meçhûl olsun, katî olanla amel etmek vâcibtir. Ama malûm olan maznûn olandan sonra olursa, nesh edici olur. Şayet böyle değilse malûmla amel etme vücûbiyetiyle birlikte nesh edici olmaz. Eğer o iki nass malûm veya maznûn olur, onlardan birinin diğerdinden sonra olduğu bilinirse, sonra olan nâsihtir, önce olan mensûhtur. Bu, tarihle veya râvinin “*Bu, filan senesindedir, bu da filan senesindedir*” demesi gibi, onlardan birini önce olan bir şeye isnat etmesiyle veya bunun dışında öncelik ve sonralığa delâlet eden şeylerle bilinir. Eğer tarih meçhûl olur, onlardan hangisinin diğerdinden daha önce olduğu bilinmezse, şüphesiz hiçbir nesh yoktur. Çünkü onlardan biri, diğerdinden neshe daha evla değildir. Her kim herhangi bir hükmün mensûh olduğunu iddia eder, tarih bilinmezse, tarihin bilinmemesiyle (bu iddia) reddedilir. Bu durumda vâcib olan, ya onlardan biriyle amel etmekten geri durmaktır yada imkan varsa o ikisi arasında seçim yapmaktır.

Eğer aralarını cem etmek imkansızlığıyla birlikte teâruz eden iki nassın birbirine bitiştigi bilinirse, kuşkusuz bu, vükûu mutasavver değildir. Kesinlikle de vâki olmaz. Buradan açığa çıkıyor ki, aralarını uzlaştırma imkansızlığıyla birlikte her yönden birbiriyle teâruz eden iki nassda neshin vükûu ancak şu iki halde tasavvur edilir: Birincisi: O iki nass malûm veya maznûn olur, onlardan birinin diğerdinden sonra olduğu bilindiğinde, sonra olan nâsihtir, önce olan mensûhtur. İkincisi: Onlardan biri malûm diğeri maznûn olur, malûm olan da maznûn olandan sonra olduğunda olur. Bu iki hal dışında kesinlikle nesh mevcûd değildir.

İşte bu, birbiriyle teâruz eden iki nass, her yönden birbirine zıt olur ve aralarını uzlaştırmak imkansız olursa böyledir. Birbiriyle teâruz eden iki nass, her yönden birbirine zıt olur ama aralarını uzlaştırmak imkanı varsa veya bir yönden, diğerdinden değil, birbirine zıt olursa, kesinlikle nesh yoktur. Zira araları uzlaştırılır ve onlardan biri, diğeriyle teâruz etmeyen yöne sarfedilir. Mesela Vâil El-Hadramî’den şöyle rivâyet edildi:

*“Târik İbn-u Suveyd El-Cu’fî Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e hamr hakkında sordu. O da onu nehyetti veya onu yapmasını kerih gördü. Bunun üzerine o: “Ancak onu tedavi için yapıyorum.” dedi. “O devâ değil, fakat derttir.” buyurdu”*⁶⁵⁶ Ebu Derdâ’dan şöyle dediği rivâyet edildi: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Muhakkak ki Allah derdi de devâyı da indirdi. Her derdin bir devâsını kıldı. O halde tedavi olun. Haram ile tedavi olmayın.”⁶⁵⁷ Bu iki hadis, haram kılınanlarla tedavinin haramlığına delâlet eder. Katâde’den, Enes’ten şöyle rivâyet edildi:

“Ukl ve Urayne’den insanlar Medine’ye Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in huzuruna geldiler de İslâm’ı söylediler. Akabinde: “Ey Allah’ın Nebi’si! bizler sürü sâhipleri idik, ekin sâhipleri değildik, dediler. Medine’yi sıhhatlerine uygun bulmadılar. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem onlara zekât develerini ve çobanı, o develerin içine çıkmalarını, onların sütlerinden ve sidiklerinden

⁶⁵⁶ Tirmizi, K. Tıb, 1969

⁶⁵⁷ Ebu Davud, K. Tıb, 3376

çmelerini emretti.”⁶⁵⁸ Enes’ten şöyle rivayet edildi:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Abdurrahman İbn-u Avf ve Ez-Zubeyr İbn-u Avvâm’a, kendilerinde bulunan bir kaşıntı nedeni ile ipek giyme konusunda ruhsat verdi.”⁶⁵⁹ Et-Tirmizî’nin rivâyetinde ise şöyledir:

“Abdurrahman İbn-u Avf ve Ez-Zubeyr İbn-u Avvâm gazvelerindeki bitlenmeyi Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e şikâyet ettiler. Bunun üzerine o da onlara ipek gömlek konusunda ruhsat verdi.”⁶⁶⁰ Bu iki hadis de, haram kılınanlarla tedavinin mubahlığına delâlet eder. Bu teâruzda, nasslar arasındaki husus uzlaştırılır. İlk iki hadisteki nehy, kerâhate hamledilir. Mesela Ali radiyallahu anh’dan şöyle dediği rivayet edildi:

“Kisrâ, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e hediye etti, ondan kabul etti. Ona Kayser de hediye etti, ondan da kabul etti. Ona Krallar da hediye ettiler, onlardan da kabul etti.”⁶⁶¹ Âmir İbn-u Abdullah İbn-u Zubeyr’den, babasından şöyle dediği rivayet edildi:

“Beni Mâlik İbn-u Hasel’den Kuteyle Bint-u Abduluzza İbn-u Es’ad, Ebu Bekr Bint-u Esmâ’ya kertenkele, süzme peynir ve yağ hediyeleri takdim etti. O müşrikti. Esmâ, onun hediyesini kabul etmeyi ve onu evine almayı reddetti. Bunun üzerine Âişe, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e sordu. Allah Azze Ve Celle de **“Allah, sizinle din uğrunda savaşmayanlardan nehyetmez...”**⁶⁶² Rasûl ona onun hediyesini kabul etmesini ve onu evine almasını emretti.”⁶⁶³ Bu iki hadis, hediye kabulünün cevâzına delâlet eder. Abdurrahman İbn-u Ka’b İbn-u Mâlik’ten şöyle rivayet edildi:

“Âmir İbn-u Mâlik İbn-u Cafer, ki mızrak oyuncusu olarak anılıyor, müşrikken Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e geldi ve ona hediye verdi. Bunun üzerine **“Ben bir müşrikin hediyesini kabul etmem.”** buyurdu.”⁶⁶⁴ Bu hadis, müşrikin hediyesini kabul etmenin haramlığına delâlet eder. Bu teâruzda nasslar arasındaki husus uzlaştırılır. Hediye reddi, sevgi ve dostluk haline hamledilir. Kabulü de bu hal hâricindedir. Yahut hediye kabul etmenin mubahlığına hamledilir. Onu kabul etme ve reddetme hakkı vardır. İşte her yönden birbiriyle teâruz eden diğer nassların da araları böyle uzlaştırılır. Onlardan biri bir manaya diğeri de başka bir manaya hamledilir ve teâruz kalkar. Kendilerindeki teâruz, bir yönden olan bir yönden olmayan nasslara gelince; bunlarda her birinin kastettiği yöne sarfedilmesi zâhirdir. Buna misâl Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözüdür:

“Kim dinini değiştirirse onu öldürün.”⁶⁶⁵ Bu, din değiştiren hakkında hâss, kadınlar ve erkekler hakkında âmmdir. Ahmed’in İbn-u Abbâs yoluyla Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem **“Kadınları öldürmekten nehyetti.”** diye tahriç ettiği, bütün kadınlar hakkında âmm, doğrudan savaş etmediği zaman aslî kâfir kadın hakkında hâstır. Maktûl bir kadın görünce:

“Bu, öldürülmemeliydi?” Sonra kadınları

⁶⁵⁸ El-Buhârî

⁶⁵⁹ Ahmed

⁶⁶⁰ Tirmizî

⁶⁶¹ Ahmed

⁶⁶² Mümtehin: 8

⁶⁶³ Ahmed

⁶⁶⁴ Et-Tabarâni

⁶⁶⁵ Buhari, K. Cihâd ve’sSeyr, 2794

öldürmekten nehyetti.”⁶⁶⁶ diye onun, kadınları katletmekten nehy hadisinin bazı yollarındaki sözünden dolayı her hadiseler hakkında âmm değildir. Onun için ister erkek olsun ister kadın olsun mürted katledilir. Böylelikle burada bu iki hadis arasında teâruz olmaz. Mürtedin katledilmesi hadisi, irtidad hâline hâss, her şeyde âmmdır. Bu sebeple erkekler ve kadınlar katledilir. Kadınları katletmekten nehy hadisi ise, harp hâline hâstır. Bu halde kadın öldürülmez. Yine ona bir misâl de Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüdür: **“Biriniz mescide girdiği zaman iki rekat rükûu yapmadıkça oturmasın.”**⁶⁶⁷ Bu, bütün vakitler, haller ve mescidlerde âmmdır. Ukbe İbn-u Âmir’den şöyle dediği rivayet edildi:

*“Üç saat vardır ki, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem onlarda namaz kılmaktan veya cenazelerimizi defnetmekten bizi nehyederdi: Güneş doğmağa başladığından, yükselineye kadar; Tam gök yüzünün ortasında iken meyledinceye kadar; Bir de güneş batmaya yaklaştıktan batıncaya kadar.”*⁶⁶⁸ Bu, muayyen vakitlere hâstır. Ömer İbn-u Hattâb’dan şöyle rivâyet edildi:

*“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, sabahtan sonra güneş işrâk edinceye kadar, ikindiden sonra da batıncaya kadar namaz kılmaktan nehyetti.”*⁶⁶⁹ Bu, muayyen hallere hâstır. Hâss olan âmm olanla teâruz ettiği zaman, âmm olan hâss olana hamledilir. Tahiyet-ul mescid namazı hadisi, mekrûh olan beş vakit hâricine hamledilir. Dolayısıyla burada iki nass arasında teâruz olmaz. Bir yönden olan, bir yönden olmayan birbiriyle teâruz eden sâir naslar da işte böyledir. Zira onlar, kendisi hakkında gelen yöne hamledilirler ve naslar arasındaki zıtlık kalkar.

Buradan tebeyyün eder ki, naslar arasında mücerret teâruzun zühûru, biri diğerini nesh edici demek değildir. Bilakis birbiriyle teâruzun zühûr ettiği naslar arasını uzlaştırmak mümkündür. Şer’î nasların tetkikinden ve birbiriyle teâruzun zühûr ettiği şeylerin istikrâsından açığa çıkıyor ki, naslar arasında tenâkuz mevcût değildir. Naslar arasında bir tenâkuz olduğuna dair iddia, üzerine delilin kâim olmadığı bir iddiadır. Bazı alimlerin, aralarında tenâkuzun varlığını vehmettiren nasları getirmelerine gelince; şüphesiz bu aynı naslar, aralarını cem etmek sebebiyle tenâkuzun olmadığı sarıhtır. Bunlarda neshe dair herhangi bir delâlet yoktur. Mensûh oldukları sanılan ayetlere misâl, Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür: **“Eğer barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş.”**⁶⁷⁰ Bu, kılıç ayetiyle neshedildi dendi. O da Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür:

“Kendilerine Kitap verilenlerden Allah’a ve Ahiret Gününe inanmayan, Allah ve Rasûl’ünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendilerine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elle cizye verinceye kadar savaşın.”⁶⁷¹ Birinci ve ikinci ayetin nasları zâhirdir ki, onda aralarında hiçbir tenâkuz yoktur. Birincisi, Hudeybiye sulhunda hâsıl olduğu gibi, davetin maslahatı bunu iktizâ ettiği zaman sulh hâlini kastediyor. İkincisi ise, davet bunu iktizâ ettiğinde cihâdi gerektirir. Cihâd ve sulh, bâki olan iki hâldir. Bunlardan her birinin hükümleri, bâkidir.

⁶⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, 5688

⁶⁶⁷ İbn-u Hibbân

⁶⁶⁸ Muslim

⁶⁶⁹ El-Buhâri

⁶⁷⁰ Enfal: 61

⁶⁷¹ Tevbe: 29

Onlardan hiçbir şey nesh olmadı. Ve Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

“İman edip de hicret etmeyenler; onlar hicret edinceye kadar, size onların velâyetinden bir şey yoktur.”⁶⁷² Bu, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüyle nesh edildi, dendi:

“Akraba olanlar, Allah'ın Kitabına göre birbirlerine daha evladırılar.”⁶⁷³ Birinci ayet, velâyete delâlet edicidir. O da yardımdır. İkinci ayet ise, mirasta evleviyete delâlet edicidir. Bu ikisinin nassı zâhirdir ki aralarında hiçbir tenâkuz yoktur. Çünkü birincisi yardımı, ikincisi ise mirasta evleviyeti iktizâ eder. Velâyet, ki yardımdır, mirâsta evleviyetten farklıdır. Ve Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Küfredenlere, eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle.”⁶⁷⁴ Bu, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüyle nesh edildi, dendi:

“Fitne olmayıncaya kadar onlarla savaşın.”⁶⁷⁵ İki ayetin nassı zâhirdir ki, aralarında hiçbir tenâkuz yoktur. Zira birincisi Allah'ı inkâr edenin tevbesine hâsştır, onun geçmiş günahlarını affeder. Onun savaşla hiçbir ilgisi yoktur. İkincisi ise, Müslümanlar için dinleri hakkında bir fitne olmayıncaya kadar kafirlerle savaşmaya hâsştır. Fitne yok oluncaya kadar savaşmak, günahları bağışlamaktan farklıdır. İşte onların getirdikleri ve aralarında bir tenâkuzun olduğunu sandıkları nassların tamamı böyledir. Tetkik edildiğinde, aralarında hiçbir tenâkuzun olmadığı açığa çıkar. Binaenaleyh iki nass arasında tenâkuzun olduğuna dair iddia, hakkında hiçbir delilin olmadığı bir iddiadır. Bütün nasslarda, kendilerinde teâruzun zühûr ettiği şeyler arasını uzlaştırmak mümkündür. Kendilerinde, bakan kimse için tenâkuzdan bir şeyin belirmesi teşrîi nassların tabiatındandır. Çünkü medenî koşullar muhtelifdir. Bunlarda tecrit ve tamim doğru değildir. Bilakis her hâl, her hâdis, her husus tek başına ele alınır ve sadece onun için nass verilir. Salt benzerlikten dolayı medenî koşullardan bir şey, diğerine kıyâs yapılmaz. Zira onlarda aslolan ihtilâftır. Nass, hâlin veya hâdisenin veya hususun çözümü için gelir. Sonra da başka bir nass ilkinden farklı bir hâl veya bir hâdis veya bir husus için gelir. Ama aralarında benzerlik bulunur. O zaman görüş esnasında, muhtelif iki husus için geldikleri halde iki nass arasında teâruz hâsıl olur. Dolayısıyla teâruz var sanılır. Bilhassa tamim ve tecrit insan tabiatındandır. Bu tamim ve tecritten dolayı hayata ve iki nasstan biri diğerine teâruz ediyor zannına düşer. Ama medenî koşulları, onların muhtelif olduklarını tanıyanlar, teşrîi usûlünü bilenler, vakıyalardan haberdar olanlar, nassları hakikatleri üzere idrak ederler, her nassı manasına hamlederler. O zaman hiçbir teâruzun olmadığı açığa çıkar. Bunun için salt iki nass arasında tenâkuzun zühûr etmesiyle, bu hükmü mensûh, şu nassı nâsih sanmak sahih değildir. Çünkü hakikatinde aralarında hiçbir teâruz yoktur. Bu nassın nâsih olduğuna dair şer'î bir hüccet mevcût olmadıkça, nesh iddiası makbûl değildir. Yani burada Şer'îattan bu nassın şunu nesh edici olduğuna delâlet eden bir şey olmalıdır. Şer'î bir hüccet bulunmadıkça, nesh yoktur.

⁶⁷² Enfal: 72

⁶⁷³ Ahzab: 6

⁶⁷⁴ Enfal: 38

⁶⁷⁵ Enfal: 39

ÜÇÜNCÜ DELİL

İCMÂ

Lügatte icmâ iki itibarda kullanılır: Birincisi: bir şeye azmetmek ve o şey üzerinde kesin kararlılıktır. Ona azmettiğinde filan kimse şunun üzerinde icmâ etti, denmesi böyledir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözüyle buna işâret vardır: **“O halde işinizi kararlaştırın.”**⁶⁷⁶ Yani azmedin demektir. Ve Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüyle de:

“Geceden onu farz kılmayan kimsenin orucu yoktur.”⁶⁷⁷ Yani azmetmeyen. İkincisi: ittifaktır. Üzerinde ittifak ettiklerinde kavim şunun üzerinde icmâ etti, denmesi böyledir. Buna göre her tâifenin, bu iş ne olursa olsun, işlerden bir iş üzerindeki ittifakları icmâ olarak adlandırılır.

Usûlcülerin ıstılâhındaki icmâyâ gelince; bu, onun şer’î bir hüküm olduğuna dair vakialardan bir vakıanın hükmü üzerindeki ittifaktır. Fakat kimlerin icmâsının şer’î bir delil olduğu noktasında ihtilaf edildi. Bir kavim: *“Şüphesiz ümmetin icmâsı şer’î bir delildir”* dedi. Buna binaen icmâyı *“Hassaten Ümmet-i Muhammed’in dinî hususlardan bir husus üzerindeki ittifakından ibarettir.”* diye tarif ettiler. Bir kavim de: *“Ehli Hal vel akd, şer’î bir delildir”* dedi. Buna göre *“İcmâ, asırlardan bir asırda ümmet-i Muhammed’ten Ehli hal vel akd’in vakialardan bir vakıanın hükmü üzerindeki ittifakından ibarettir.”* dediler. Bir kavim de *“Müçtehitlerin icmâsı, şer’î bir delildir.”* dedi. Ve *“İcmâ, asırlardan bir asırda müçtehitlerin içtihadî dinî bir husus üzerindeki ittifakından ibarettir.”* Dediler. Bir kavim de *“Medine ehlinin icmâsı, şer’î bir delildir.”* dedi. Bir kavim de *“Ehli beyt yani Rasûl’ün ehli beytin icmâsı, şer’î bir delildir.”* dedi. Bir kavim de *“Hulefâ Raşid’in icmâsı, şer’î bir delildir.”* dedi. Bir kavim de *“İcma-us Sahâbe, şer’î bir delildir.”* dedi. Hak olan işte budur. Şer’î bir delil olarak itibar edilen icmâ, ancak İcma-us Sahâbe’dir, başka değil. Başkalarının icmâsına gelince; şer’î bir delil olmaz. İcma-s Sahâbe, şer’î bir delil olarak itibar edilen icmâ olduğuna delil birkaç husustur:

Birincisi: Kuşkusuz onlar üzerine Kurân ve hadiste övgü vârit oldu. Kurân’a gelince; Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Muhammed Allah’ın rasûlüdür. Beraberinde bulunanlar da kafirlere karşı şedid, kendi aralarında merhametlidirler.”⁶⁷⁸ Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

“Öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara ihsan ile tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedi kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.”⁶⁷⁹ Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

⁶⁷⁶ Yunus: 71

⁶⁷⁷ İbni Mace, K. Sıyâm, 1690

⁶⁷⁸ Fetih: 29

⁶⁷⁹ Tevbe: 100

“Yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah’tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah’ın dinine ve Rasûl’üne yardım eden fakir muhacirleridir. İşte sadık olanlar bunlardır. Daha önceden Medine’ye yurt edinmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁶⁸⁰ Hadise gelince; Ebu Saîd El-Hudrî’den Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurdu dediği rivayet edildi:

*“İnsanlar üzerine bir zaman gelir ki, insanlardan bir cemâat gaza eder. Onlara: “İçinizde Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’le sohbet eden kimse var mıdır?” diye sorulur da: “Evet!” diye cevâb verirler. Nihayet onlara feth verilir. Sonra insanlar üzerine bir zaman daha gelir ki, insanlardan bir cemâat gaza eder. Onlara da: “İçinizde Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in ashâbıyla sohbet eden kişi var mıdır?” diye sorulur. Onlara da: “Evet” diye cevâb verilir, ve onlara feth verilir. Sonra insanlar üzerine bir zaman daha gelir ki, insanlardan bir cemâat gaza eder. Onlara da: “İçinizde Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in ashâbıyla sohbet edenlerle sohbet eden kimse var mıdır?” diye sorulur. Bu defa da: “Evet” denilir. Ve onlara feth verilir.”*⁶⁸¹ Bu hadiste Rasûlullah’ın ashâbı üzerine övgü zâhirdir. Onlara ikram için feth onlara, onlarla sohbet eden kimselere ve onlarla sohbet eden kimselerle sohbet eden kimselere ait kılındı. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyuruyor:

*“Allah, ashâbımı Nebiler ve Rasûller dışında Âlemlere tercih etti.”*⁶⁸² Ve şöyle buyuruyor: *“Ashâbım hakkında Allah’tan, Allah’tan sakının!”*⁶⁸³ Ve Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

*“Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarınız ihtida edersiniz.”*⁶⁸⁴ Allah’u Teâlâ ve Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem tarafından bu övgü, onların sözlerine itibar etmeye ve doğruluklarının katî bir husus olduğuna delâlet eder. Her ne kadar tek başına mücerret övgü, icmâlarının şer’î bir delil olduğuna bir delil olmasa da ama doğruluklarının katî bir husus olduğuna bir delildir. Böylece onların sözlerine itibar etmek katî bir husus olur. Onlar bir husus üzerinde icmâ ettiklerinde, onların icmâları doğruluğu katî bir icmâdır. Halbuki sonrakilerin ki böyle değildir. Şöyle denmez: *“Şüphesiz Allah tâbiileri de övdü. Öyleyse onların sözleri de keza doğruluğu katî olur.”* Böyle denmez. Çünkü tâbiilere övgü, sahâbelere oranla vârit olduğu gibi, hepsi üzerine övgü mutlak olarak vârit olmadı. Ancak sahâbeye ihsanla tabii olan kimseler hakkında vârit oldu. Tâbiileri ihsanla kayıtladı, mutlak tâbiiler değil. Onun için senâ, tâbiilerin hepsinin sözlerinin doğruluğunu katî kılmaz. Sadece tâbiilerin sözlerini ihsanlı kılar. Bunun için onlar bir husus üzerinde icmâ ettiklerinde, icmâlarının doğruluğunu katî kılmaz. Şöyle denilebilir *“Allah’u Teâlâ sahâbeden muayyen fertleri övdü, Hulefâ Râşidini övdü, Ebu Bekr’i, Ömer’i övdü. Tek başlarına sahâbeden bir çoklarını da övdü, mesela Ebu Bekr, Ömer, Ali, Âişe, Fâtıma, Ez-Zubeyr, Sa’d İbn-u Ebi*

⁶⁸⁰ Haşr: 8-9

⁶⁸¹ Buhari, K. Menâkıb, 3376

⁶⁸² El-Bezzâr

⁶⁸³ İbn-u Hibbân

⁶⁸⁴ Razîn

Vakkâs gibi. Ensâr'ı övdü, İslâmî ümmeti de övdü. Övgüyü sahâbeye özel kılmadı. O halde niçin onların icmâlarının doğruluğu katîdir de diğerlerinin icmâlarının doğruluğu katî değildir?" Buna cevap şöyledir: Sahâbeden muayyen fertler üzerine övgü, katî delille değil zannî delille vârit oldu. Allah'ın kendisini övdüğü kimsenin sözünün doğruluğu katî olabilmesi için, katî delille vârit olmalıdır. İslâmî ümmet üzerine övgü, sahâbeden fertler üzerine övgü, âhâd hadislerle vârit oldu, mütevatirle vârit olmadı. Ne Kurân'da ne de mütevatir hadiste vârit olmadı. Bu yüzden âhâd haberde vârit olan bu övgü, sahâbe olmaları vasfıyla sahâbenin hilâfına övülen kimsenin sözünün doğruluğunu katî kılmaz. Zira sahâbe üzerine övgü Kurân'la vârit oldu. Kurân ise katî bir delildir. Onun için icma-us sahâbenin doğruluğu katîdir. Şöyle de denilebilir "Ehl-i Beyt üzerine övgü de katî delille vârit oldu. Zira Kurân'la vârit oldu. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

"Ey Ehl-i Beyt! Allah, sizden ricisi gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."⁶⁸⁵ Bu, Ehl-i Beyt üzerine bir övgüdür. Öyleyse onların sözlerinin doğruluğu da katîdir. Bununla icmâlarının doğruluğu da katî olur." Buna cevap da şöyledir: Ayet, sübûtu katîdir, ama delâleti katî değildir. Burada Ehl-i Beyt'in şunlar olduğunu söyleyenler vardır: Ali, Fâtıma ve çocukları radiyallahu anhum. Çünkü bu ayet inince Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem elbisesini onlar üzerine bürüyerek şöyle buyurdu:

"Allahım! İşte bunlar benim ehli beytimdir."⁶⁸⁶ Burada Ehl-i Beyt'in şunlar olduğunu söyleyenler de vardır: Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in eşleriyle birlikte bunlar. Çünkü ayetin öncesi ve sonrası buna delâlet eder. Öncesine gelince; Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

"Ey Nebi hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takva sahibi iseniz."⁶⁸⁷ Şu sözüne dek:

"Allah'a ve Rasûl'üne itâat ediniz."⁶⁸⁸ Sonrasına gelince; Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

"Evlerinizde okunanları hatırlayın."⁶⁸⁹ Buna göre ayet, delâleti katî değil, delâleti zannî olur. Ayet, her iki tefsire göre de Ehl-i Beyt icmâsının doğruluğunun katî olduğuna dair bir delil olmaz. Zira şayet Ehl-i Beyt kelimesi, sadece lügâvî manasında tefsir edilmiş olsaydı, ki Şerîfatın onun için lügâvî manadan başka bir mana vad'ı ettiğine dair şer'î bir delil vârit olmadı, o zaman ayet, delâleti katî olurdu. Lügâten üzerlerine kelimenin intibak ettiği Ehl-i Beyt'in icmâsı da, ki bunlar, onun eşleri, evlatları ve onların evlatlarıdır, o zaman ayet delâleti katî olurdu. Fakat ayetin tefsirinde ihtilâf edildiği ve "Ehli" kelimesinin şer'î bir manası olduğu noktasında şer'î bir delil rivayet edildiği sürece şüphesiz ayet, delâleti zannî olur, katî bir delil olmaz. Bütün bunlardan açığa çıkıyor ki, üzerlerine katî delille övgünün vârit olduğu kimseler sadece sahâbedir. Dolayısıyla yalnızca onların icmâlarının doğruluğu katî olur.

İkincisi: Kurân'ı toplayanlar, onu muhafaza edenler, bize onu nakledenler kuşkusuz sahâbedir. Allah Subhanehu ve Teâla şöyle buyuruyor:

"Zikri kesinlikle Biz indirdik. Elbette onu yine Biz koruyacağız."⁶⁹⁰ Onların naklettikleri bu Kurân, Allah'ın koruduğunun aynıdır. Ayet, Kurân'ın naklinde onların icmâlarının doğruluğuna delâlet eder. Çünkü Allah, onun muhafazasını vaadetti.

⁶⁸⁵ Ahzab: 33

⁶⁸⁶ Et-Tirmizî

⁶⁸⁷ Ahzab: 32

⁶⁸⁸ Ahzab 33

⁶⁸⁹ Ahzab: 34

⁶⁹⁰ Hicr: 9

İndirildiği gibi onu toplayanlar, onu muhafaza edenler ve onu nakledenler işte onların ta kendileridir. Bu da, onların icmâlarının doğruluğuna bir delil olur. Çünkü ayetteki Kurân'ın muhafazasından kasıt, zâyi olmaktan onu korumaktır. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in vefatından sonra zâyi olmaktan Kurân'ı koruyanlar sahâbedir. Onlar onu muhafaza ettiler, topladılar ve katî yolla bize onu naklettiler. Allah'ın Kurân'ın muhafazasına dair vaadini yerine getirenler onlar olurlar. Onun muhafazası, toplanması ve nakledilmesi ancak onların icmâlarıyla oldu. Dolayısıyla ayet, onların icmâlarının doğruluğuna bir delil olur.

Üçüncüsü: Sahâbenin, aklen bir hata üzerinde icmâ etmeleri muhal değildir. Çünkü onlar masûm değildir. Hata, fertler ve toplu olarak onlar hakkında câizdir. Onların hata üzerinde icmâları, aklen muhal değildir. Ama onların hata üzerinde icmâ etmeleri şeran onlar hakkında muhaldir. Çünkü onların icmâları hakkında hata câiz olmuş olsaydı, elbette din hakkında da hata câiz olurdu. Çünkü onlar, bu din Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in getirdiği dinin ta kendisi olduğu üzerinde icmâ etmeleriyle bu dini bize nakleden kimseler onlardır. Bizde dinimizi onlardan aldık. Onların icmâları hakkında hata câiz olmuş olsaydı, kesinlikle Kurân hakkında da hata câiz olurdu. Çünkü onlar, bu Kurân Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e indirilenin aynısıdır olduğu üzerinde icmâ etmeleriyle bu Kurân'ı bize nakleden kimseler onlardır. Bizde Kurân'ı onlardan aldık. Din hakkında hatanın muhal olması sebebiyle, zira onun sıhhat üzerine katî delil kâim oldu ve Kurân hakkında da hatanın muhal olması sebebiyle, ki ona ne önünden ne de arkasından batıl gelmeyeceğine dair katî delil kâim oldu, Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Ona önünden de arkasından da batıl gelmez.”⁶⁹¹ öyleyse şeran sahâbenin icmâsı hakkında da hata muhal olur. İşte bu da onların icmâlarının şer'î bir delil olduğuna katî bir delildir. Ayrıca onların, bu din Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in getirdiği din olduğu üzerinde ve onların bu Kurân Allah indinden vahyin Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e indirdiğinin bizzat aynısı olduğu üzerinde icmâ etmeleri, bu dinin sıhhati üzerine ve Kurân'a önünden ve arkasından batıl gelemez diye katî delilin kâim olmasıyla, böylelikle sahâbenin icmâsının şer'î bir hüccet olduğuna dair katî delil kâim olmuş olur. Buna göre dinde ve Kurân'da hata vâki olmasının muhalliğinden ötürü icmâlarında hata vâki olması sahâbe hakkında şeran muhal olması, onların icmâlarının şer'î bir delil olduğu hususunda katî bir delildir. Din ve Kurân'ın naklinde onların icmâlarının sıhhatine katî delilin kâim olması, onların icmâlarının sıhhati ve onun şer'î bir hüccet olduğu noktasında katî bir delildir. Bu ise, kesinlikle ne kendi zamanlarında ne de kendilerinden sonra başkalarının icmâsında mevcût değildir. Dolayısıyla yalnızca icma-us sahâbe şer'î delildir.

Dördüncüsü: İcma-us **sahâbe**, aynı şer'î nassa râcidir. Onlar, Rasûl'ün sözünden veya fiilinden veya takririnden kendisine dayandıkları şer'î bir delilleri olmadıkça bir hüküm üzerinde icmâ etmiyorlardı. Bu nedenle onların icmâları, bir delili keşfetmiş olur. Bu ise, sahâbe dışındakiler için hâsıl olmaz. Çünkü Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e sahâbelik edenler ve kendilerinden dinimizi aldığımız kimseler onlardır. O halde onların icmâları hüccet olur. Onun dışındakiler hüccet değildir. Zira sahâbe, rivayet etmedikleri o şey hakkında kendilerinin şer'î bir delili olmadıkça bir şey üzerinde icmâ etmezdi. Sahâbenin icmâsı, kendilerinin bir görüşü olması vasfıyla değil, bir delili keşfeder olması

⁶⁹¹ Fussilet: 42

vasfıyla şer'î bir delil olur. Sahâbenin görüşlerinin bir husus üzerinde ittifak etmesi, şer'î bir delil olarak itibar edilmez. Kendi görüşlerinden bir görüş üzerindeki icmâları da, şer'î bir delil olarak itibar edilmez. Bilakis onların bu hüküm, şer'î bir hükümdür veya şu vakıa hakkındaki şer'î hüküm şöyledir veya şeran filan vakıanın hükmü şudur diye icmâ etmeleri, işte bu icmâ şer'î delildir. Muteber icma-us sahâbe, onun şer'î bir hüküm olduğuna dair hükümlerden bir hüküm üzerine ancak icmâ etmektir. O, burada bu hüküm için şer'î bir delilin olduğunu, onlar delili rivayet etmeyip hükmü rivayet ettiklerini keşfeder.

Şöyle denilebilir “*Cumhura göre de ümmetin icmâsı için de nasstan veya kıyâstan kendisini istinat edilen bir şey gereklidir. Yani onun şer'î bir delile olmalıdır. Aynı şekilde onun hakkında da bir delili keşfeder demek mümkündür.*” Buna cevap şöyledir: Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e şahit olmayan kimselerin sözlerini bir delili keşfeder kılmak mümkün değildir. Çünkü bir delili keşfetmek, işitmekle veya Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'i görmekle mümkündür. Çünkü sadece onun kelâmı, onun fiili ve onun sükûtu delildir. Onun dışındakiler ise delil değildir. Delili keşfetmek, onu rivâyet edenlerle değil, onu nakledenlerle mümkün olur. Nakletmek, nassı sahibinden almaktır. Rivayet ise, nassı, onu rivayet edenlerden almaktır. Bir delili keşfetmek, ancak nakledenden mümkündür, rivayet edenden mümkün değildir. Bu ise, ancak sahâbede mevcuttur. Çünkü Rasûl'e şahid olanlar onlardır. Onun için ümmetin icmâsı bir delili keşfediyor denmez. Bilakis bir delile istinat ediyor denir. O zaman onların kendisine istinat ettikleri delil ancak hüccet olur, onların icmâları değil.

Şöyle de denilebilir “*Ehl-i Beyt'in icmâsı da bir delili keşfediyor. Onlar Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e şahid oldular. Öyleyse icmâları hüccettir.*” Buna cevap da şöyledir: eğer Ehl-i Beyt'le Ali, Fâtıma ve onların çocukları kastediliyorsa, bu doğrudur. Çünkü bunlar Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e sahâbelik ettiler, ona şahid oldular. Onlar sahâbedendir. Bu kelâm onlar üzerine intibak eder. Çünkü onlar sahâbedendir. Ama onlar sahâbenin hepsi değildir. Sahâbe üzerine intibak eden onlar üzerine de intibak eder. Onların delili rivayet etmeyip hükmü rivayet etmeleri caizdir. Fakat bu, şer'î bir hüccet olmaz. Çünkü onların icmâları hakkında hatanın muhaliğindeki katî delil, sahâbenin icmâsı üzerine kâim oldu. Ehl-i Beyt'in icmâsı üzerine kâim olmadı. Bunun için bir delili keşfediyor sözüyle muteber olan, sahâbenin bireyleri değil, ancak icma-us sahâbedir. Rasûl'e şahit ve ona sahâbelik etmiş olsalar da Ehl-i Beyt'in icmâsı şer'î bir delil olmaz. Eğer, Ehl-i Beyt'le bunlardan sonra gelen Hasan ve Hüseyin'in zürriyeti kastediliyorsa, onların kelâmı hakkında o bir delili keşfediyor demek sahih olmaz. Çünkü onlar, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e şahit olmadılar, ondan nakletmediler. Onlara ait bir delil olduğunda, onlar onu, bir rivayetle rivayet etmiş ve Rasûlden başkasından onu almış olurlar. Dolayısıyla onların kelâmı, bir delili keşfediyor olmaz.

İşte bu hususlar, icma-us sahâbe şer'î bir delil olduğuna katî bir delildir. Onların icmâlarının hüccet olduğuna bir delil olarak, icmâlarında hata vâki olmasının şeran onlar hakkında muhal olması kâfidir. Bu, onların icmâlarının şer'î bir delil olduğu noktasında katî bir delildir. Bu ise diğerlerinin icmâsında mevcût değildir. Böylelikle icma-us sahâbenin şer'î bir delil olduğuna katî delil kâim olmuş olur.

İcma-us Sahâbe Dışındaki Her İcmâ Şer’î Bir Delil Değildir

İcma-us sahâbe dışındaki her icmâ şer’î bir delil değildir. Çünkü onun şer’î bir delil olduğuna katî delil kâim olmadı. Bütün istidlâl ettikleri şeyler, zannî delillerdir. Ve çünkü istidlâl ettikleri deliller, katî deliller olmayıp zannî deliller olmakla birlikte, iddia ettikleri icmânın şer’î bir delil olduğuna bunlarla istidlâl etmenin hiçbir vechi yoktur. Ümmetin icmâsına, Ehl-i hal ve akd icmâsına ve müçtehitlerin icmâsına nispetle ise şöyle dediler: İcma-i ümmet, şer’î bir hüccettir. Buna Allah’u Teâlâ’nın şu sözüyle istidlâl ettiler:

“Kendisine hidâyet açığa çıktıktan sonra, kim Rasûle muhalif davranır ve müminlerin yolundan başkasına tabi olursa, onu döndüğü yöne döndürür ve onu cehenneme sokarız, o ne kötü bir yerdir.”⁶⁹² Bu ayetle ihticac vechi şöyledir: *“Allah’u Teâlâ müminlerin yolundan başkasına tabi olmaya karşılık tehditte bulundu. Şayet bu, haram kılınmış olmasaydı, ona karşılık tehditte bulunmazdı ve tehditte, onunla haram kılınan Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e muhalefet etmek arasını cem etmek güzel olmazdı. Nitekim küfür ile mubah olan ekmek yemek arasını cem etmeye karşılık tehdit etmek de güzel değildir. Bu yüzden müminlerin yolundan başkasına ittiba etmek haramdır. Onların yolundan başkasına ittiba etmek haram olduğu zaman, onların yoluna ittiba etmek vâcibtir. Çünkü bu ikisinden çıkış yoktur. Yani ikisi arasında orta yoktur. Onların yoluna ittiba vücûbiyetinden, ümmetin icmâsının hüccet olması lazım gelir. Çünkü şahsın yolu, seçtiği söz veya fiil veya itikattır.”* Buna cevap üç yöndendir:

Birincisi: Ayet, sübûtu katî olsa da, ama delâleti zannîdir. Bu nedenle ümmetin icmâsının şer’î bir delil olduğuna delil olarak uygun olmaz. Çünkü ümmetin icmâsının şer’î bir delil olduğu katî delille sâbit olmalıdır. Çünkü o, usûldendir. Onda zannî delil kâfi değildir.

İkincisi: Ayetteki hidâyet, Allah’ın vahdaniyeti ve Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in nübüvveti üzerine delil demektir. Şer’î hüküm demek değildir. Çünkü usûldeki hidâyetin, karşılığı dalâlettir. Fûrûya gelince, ona ittiba etmemek fisk olarak itibar edilir. Fıska karşılıkta hidayet kullanılmaz. İttibas vâcib olan müminlerin yoluna gelince; o, kendisiyle mümin oldukları husustur. Bu da tevhitir. Mubahta onlara ittiba etmek ve onların yoluna mugâyir olan her şeyi haram kılmak vâcib değildir. Bilakis bu, bir tek sûret üzerine intibak eder. O da küfür ve kendisinde hiçbir ihtilâfın olmadığı usûlden olan benzeri şeylerdir. Kendisiyle mümin oldukları şeyle müminlerin yoluna ittiba etmenin vâcib olduğuna delâlet eden husus, ayet irtidat eden bir adam hakkında nâzil oldu. Ayetin nüzûl sebebi, her ne kadar bu mevzû üzerine intibak ettiği her şeyi kapsasa da, hakkında nâzil olduğu mevzûyu tayin eder. Ayet, irtidat mevzûsuna hâsıtır. Müminlerin her yolunu kapsamaz.

Üçüncüsü: Bir şeyden nehyetmek, zıddını emretmek demek değildir. Bir şeyi haram kılmak, zıddını yapmak vücûbiyeti demek değildir. Çünkü emrin ve nehyin delâleti, lügavî delalettir, aklî ve mantıkî delâlet değildir. Şer’îat, bir şeyi emrettiğinde, zıddından nehyetti demek değildir. Bir şeyden de nehyettiğinde, zıddını emretti demek değildir. Müminlerin yolundan başkasına ittibadan nehyetmek, onların yoluna ittibayı

⁶⁹² Nisa: 115

emretmek demek değildir. Bilakis onların yoluna ittibayı emretmek, emre delâlet eden başka bir nassa muhtaçtır. Böylece müminlerin yolundan başkasına ittibanın haram kılınması, onların yoluna ittibanın vücûbiyeti demek değildir.

Bu üç yönle, açıkça ayet, ümmetin icmâsının şer'î bir delil olduğuna bir delil olarak uygun olmadığı açığa çıkar. Dolayısıyla onunla istidlâl sâkıt olur.

Yine dediler ki: *“Ümmetin icmâsının hüccet olduğuna delil, sünnettir. Ümmetin icmâsının şer'î bir delil olduğuna delâlet eden bir çok hadisler vârit oldu. Onlardan bazıları, bu ümmetin hata ve dalâletten masûm olduğuna delâlette, manada müttefik, lafızlarda muhtelif rivayetlerle, Ömer İbn-u Hattâb, Abdullah İbn-u Mes'ûd, Ebu Sa'd El-Hudrî, Enes İbn-u Mâlik, Abdullah İbn-u Ömer, Ebu Hurayra, Huzeyfe İbn-ul Yemân v.b gibi sahâbenin celillerinin rivayet ettiği hususlardır. Mesela Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü gibi:*

“Ümmetim hata üzerinde icmâ etmez.”

“Ümmetim dalâlet üzerinde icmâ etmez.”⁶⁹³

“Allah Azze ve Celle, ümmeti Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'i dalâlet üzerinde icmâ ettirecek değildir.”⁶⁹⁴

“Ümmetim hata üzerinde

icmâ etmez.”

“Allah Azze ve Celle'den ümmetimi

dalâlet üzerinde icmâ ettirmemesini istedim. O da bunu bana verdi.”⁶⁹⁵ Ve İbn-u Mes'ûd'un şu sözü gibi:

“Müslümanların güzel gördüğü

şey, Allah indinde de güzeldir.”⁶⁹⁶

“Allah'ın eli cemâatle

beraberdir. Kim ayrılırsa, ateşe ayrılır.”⁶⁹⁷

“Her kimi cennetin ortası sevindirirse, cemâate sarılsın.

Çünkü Allah'ın eli cemâat üzerindedir. Şeytan, bir kişiyle beraberdir. O, ikiden uzaktır.”⁶⁹⁸

“Kim cemâattan çıkar ve

bir karış cemâatten ayrılırsa, İslâm bağıny boynundan çıkartır.”⁶⁹⁹

“Kim cemâatten bir karış ayrılır sonra ölürse, ancak cahiliyye ölümüyle

ölür.”⁷⁰⁰ Ahmed şöyle tahriç etti:

“Cemâat rahmet, ayrılık azaptır.”

Ebu Umâme El-Bâhilî şöyle dedi:

“Büyük kalabalıklara sarılınyz”

“Ümmetim yetmiş iki fırkaya ayrılacaktır.

Hepsi ateştedir. Ancak biri müstesnadır. O da cemâattir.”⁷⁰¹

“Ümmetimden bir tâife, Allah Tebâreke ve Teâlâ'nun emri gelinceye dek, kendilerine sığınanlara yardım ederek hak üzere daim olacaktır.”⁷⁰²

“Ümmetimden bir tâife Allah'ın

emri üzerinde kâim olarak daim olacaktır. Onlara kendilerine muhâlefet edenler zarar veremez.”⁷⁰³ Daha sayılamayacak benzeri nice hadisler var. Bunlar zâhir, sahâbeler arasında meşhûr ve kendileriyle ma'mûl olarak daimdirler. Hiçbir inkarcı onları inkar

⁶⁹³ İbni Mâce, K. Fitne, 3940

⁶⁹⁴ Et-Tabarâni

⁶⁹⁵ Ahmed

⁶⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, Mûs. Mükessirîn min es'Sahâbe, 3418

⁶⁹⁷ Et-Tirmizî

⁶⁹⁸ Et-Tabarâni

⁶⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, Mûs. Şâmiyyîn, 17132

⁷⁰⁰ El-Buhârî

⁷⁰¹ İbn-u Mâce

⁷⁰² Ahmed

⁷⁰³ İbn-u Mâce

etmedi, hiçbir defedici onları def etmedi. Böylece onlar, ümmetin icmâsının şer'î bir delil olduğuna bir delildir.”

Buna cevap üç yöndendir:

Birincisi: Bütün bu hadisler, mütevatir derecesine ulaşmayan, yakîn de ifâde etmeyen âhâd haberlerdir. İcmâ ümmetin şer'î bir delil olduğuna hüccet olmaya uygun olmazlar. Çünkü bu, usûldendir. Ona delâlet eden katî bir delil olmalıdır. Bunun için onlarla istidlâl reddedilir ve istidlâl derecesinden sâkıt olurlar. Eğer “*Bu hadisler, her biri tevatür olsa da, ama aralarındaki müşterek miktar, ki ümmetin masûmiyetidir, bu çok haberlerde varlığından dolayı mütevatirdir.*” denilirse, buna cevap şöyledir: bu âhâd hadisler arasındaki müşterek miktar, ümmetin masûmiyetine delâleti katî değildir. Bilakis tefrikasına değil, ümmetin icmâsına övgü ifâde eder. Dolayısıyla bu övgü de onları ümmetin masûmiyetinde mütevatir kılmaz. Herhalükarda onlar âhâd haberler olarak dâimdirler. Mütevatir derecesine yükselmezler. Bu sebeple onların, usûlden bir asıl üzerine katî hüccet olmaya uygunsuzlukları devam eder.

İkinci yön: Kuşkusuz bu hadisler, dört kısımdır:

Birinci kısım: Ümmet dalâlet üzerinde icmâ etmez diye nass getiren hadislerdir. Bunlarda icmânın şer'î bir delil oluşuna hiçbir hüccet yoktur. Çünkü ümmetin dalâlet üzerinde icmâ etmemesinin manası, İslâm'ın terki üzerinde icmâ etmemesidir. Yani o, İslâm'dan irtidat üzerinde icmâ etmez. Çünkü dalâl ve dalâlet, dini terk etmektir. Yani Allah, bu ümmeti İslâm dininin terki ve ondan irtidat etmesi üzerinde icmâ etmekten muhafaza etti. Allah'ın onu, dinden irtidattan muhafaza etmiş olması, icmâsının şer'î bir delil oluşuna bir delil değildir.

İkinci kısım: Cemâatin lüzûmuna ve ondan ayrılmamaya teşvike dair nass getiren hadislerdir. İşte bunlarda, istidlâle hiçbir mahal yoktur. Çünkü cemâat olarak ümmetin bekâsını muhafaza etmek, ondan ayrılmamak ve ondan dışarı çıkmamak, onun icmâsı şer'î bir delil demek değildir. Bunun, bu mevzûyla hiçbir alâkası yoktur. Her biri diğerinden tamamen ayrı, munfasıl bir mevzûdur. Ümmet kelimesinin icmâsı hakkında hadisler vârit olduğu gibi ayetler de vârit oldu. Allah'u Teâlâ'nın şu sözü gibi: **“parçalanmayın”**⁷⁰⁴ İcmâyâ ve parçalanmamaya teşvik, icmâ ümmetin hüccet olduğuna delâlet etmez. Onun için bu hadislerle, icmâ ümmetin şer'î bir delil olduğuna istidlâle hiçbir mahal yoktur.

Üçüncü kısım: Burada, ümmetten hak üzere dâim olan bir tâife var diye nass getiren hadislerdir. Hak, bâtılın zıddıdır, doğrunun zıddı değil. Hakka sarılmak, hata etmemek demek değildir. Bilakis batıl değildir demektir. Bâtıl, bir esâsı olmayan veya bir esâs olarak teşri edilmeyen şeydir. Buna göre onun manası, batıl üzerinde ümmetin icmâsının nefyidir. Bu, tıpkı dalâlet üzerinde onun icmâsının nefyi gibidir. Bu, ümmet bir hata üzerinde icmâ etmez diye hüccet olmaya uygun olmaz. Sonra doğru üzerinde bir cemâatin varlığı, doğru üzerinde icmâ ümmet demek değildir. Zira istidlâl, bir şey üzerinde ümmetin icmâsı hüccettir diye olması gerekir. Delil, bir şey üzerinde ümmetin icmâ etmemesi, hüccettir değildir. Delil, icâptır, nefiy değil. Ümmetten bir tâifenin doğru üzerinde dâim olması, onun icmâsının doğru olduğunu gerektirmez. Bilakis onun icmâ etmediğini gerektirir. Delil, icmâdır, icmâ etmemek değil. Keza bu yönden de, hak üzere

⁷⁰⁴ Ali İmran: 103

ümmetten bir tâifenin varlığına nass getiren hadisler, icmâ ümmetin şer'î bir delil oluşuna hüccet olmaya uygun olmazlar.

Dördüncü kısım: Ümmet bir hata üzerinde icmâ etmez diye nass getiren hadislerdir. Bu hadisler, zayıf rivâyetlerdir. Zira hadisin aslı şudur: **“Ümmetim dalâlet üzerinde icmâ etmez.”**⁷⁰⁵ Bir rivâyette ise hata üzerinedir. Hadisin aslı şöyledir:

“Ümmetimi dalâlet üzerinde icmâ ettirecek değildir.” Ne de hata üzerinde diye de rivâyet edildi. Bir hata üzerindeki kelimesi, zayıf rivâyettir. Onun için İmam El-Fahr-ur Râzî, bütün bu hadislerle istidlâli zayıf bularak şöyle der: *“Manevî tevatür iddiası, uzaktır. Çünkü biz, bu haberlerin toplamının tevatür sınırına ulaştığını kabul etmiyoruz. Buna delil nedir? Takdir edildiğinde, o ancak zâhirlilik ifâde eder. Çünkü kati yolla sâbit olan müşterek miktar, ancak ümmet üzerine övgüdür. Bundan, onlar hakkında hatanın imtinâsı lâzım gelmez. Çünkü hatanın imtinâsına dair tasrih, bütün hadislerde vârit olmadı.”*

Üçüncü yön: Bu hadisler, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in, kendilerinde sonraki asırları zemmettiği diğer hadislerle teâruz ederler. İmrân İbn-u Husayn radiyallahu anh'dan şöyle dediği rivâyet edildi: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Ümmetimin hayırlısı, benim asrımdır. Sonra onlara yakın olanlardır. Sonra onlara yakın olanlardır”. İmrân: *kendi asrımdan sonra iki asır mı, yoksa üç asır mı zikretti bilmiyorum, demiştir. Sonra "Sizden sonra bir kavim gelecektir ki, bunlar şahitlik edecekler, şahitlikleri istenmeyecek, bunlar hıyanet edecekler, kendilerine itimâd edilmeyecek, yine bunlar adak adayacaklar, fakat adaklarını yerine getirmeyecekler. Artık bunlarda semizlenme (obezite) zühûr edecektir.”*⁷⁰⁶ İbrâhim'den, Ubeyde'den, Abdullah radiyallahu anh'dan Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurduğu rivâyet edildi:

“İnsanların en hayırlısı, benim asrımdır, sonra onlara yakın olanlardır, sonra onlara yakın olanlardır. Sonra kavimler gelecekler, birinin şahitliği yemininin önüne geçecek, onun yemini ise şahitliğidir.”⁷⁰⁷ Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Sonra yalan yayılacak. Nihayet adam yemin edecek, yemin etmesi istenmeyecek, şahit, şahitlik edecek, şahitlik etmesi istenmeyecektir.”⁷⁰⁸ v.b nice hadisler. Bütün bunlar, ümmet bir hata üzerinde icmâ etmez hadisleriyle teâruz ederler. Bilakis bunlar, asırların zemmine delâlet ederler. Bu da o asırlarda hata mevcûttur demektir. Onlarda yalan, hıyanet, aldatma v.b mevcûd olması, içlerinde sözü kabul edilmeyen kimselerin varlığından dolayı şeran icmâlarının hiçbir kıymeti olmadığına delâlet eder. Bu ise, önceki hadislerle muârizdir. Çünkü onlar, ümmeti methettiler. Bu da, her asırda onun için bir meth demektir. Bu hadisler ise, sonraki asırları zemmettiler. Bu da, fesâd ve yalan zühûr ettiğinde sonraki asırlarda ümmet için bir zem demektir. Bunun için fesâd ve yalanın zühûru sebebiyle sonraki asırlarda onun icmâsının sahih olmamasından ötürü icmâ ümmetin her asırda şer'î bir delil olduğuna o hadislerle ihticac edilmez. Bunun için o hadisler, yalnızca ilk asırlara hamledilirler. İlk asırlar da Rasûl ve sahâbenin asrıdır.

⁷⁰⁵ İbni Mâce, K. Fitne, 3940

⁷⁰⁶ Buhari, K. Menâkıb, 3377

⁷⁰⁷ Buhari, K. Şehâdât, 2458

⁷⁰⁸ Et-Tirmizî

Onlar bir delil olarak Rasûl ve sahâbe asrındaki icmâ ümmet üzerine uygun olurlar. Delil olarak sonraki asırlara uygun olmazlar.

İşte bu üç yön, bütün bu hadislerin hüccet olarak icmâ ümmetin şer'î bir delil olduğuna uygun olmadıklarını ispat ederler. Dolayısıyla onlarla istidlâl sâkit olur. Onlarla icmâ ümmetin şer'î bir delil olduğuna dair istidlâl sâkit olduğunda, aynı şekilde onlarla Ehl-i hal ve akdın icmâsının şer'î bir delil olduğuna dair istidlâl de evla babından sâkit olur. Onlarla, müçtehitlerin icmâsının şer'î bir delil olduğuna dair istidlâl de sâkit olur. Çünkü buna kâil olanlar, onlarla istidlâl ettiler. Onlar, müminler ve ümmet üzerinde nass oldukları halde, delil olarak icmâ ümmete uygun olmadıklarında, evla babından Ehl-i hal vel akd ve müçtehitlerin icmâsı üzerine delil olarak uygun olmazlar. Halbuki onlar, bunlar üzerinde nass değildir. Ancak müminler ve ümmet kelimesinden alınarak olurlar. Bununla icmâ ümmet, icmâ Ehl-i hal ve akd ve müçtehitlerin icmâsı şer'î bir delildir sözü merduttur. Onlardan her bir icmânın, şer'î bir delil olmadığı açığa çıkar.

Ehl-i Beyt'in icmâsına nispetle ise, şöyle dediler: *“Ehl-i Beyt'in icmâsı şer'î bir delildir”*. Ehl-i Beyt'le de Ali, Fâtıma ve çocuklarını kastettiler. Buna Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüyle istidlâl ettiler:

“Ey Ehl-i Beyt! Allah, sizden ricisi gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”⁷⁰⁹ Ehl-i Beyt'ten ricisi gidermeyi, **“İnnemâ”** ile haber verdi. **“İnnemâ”** Ehl-i Beyt hakkında hasır içindir. Ayetteki Ehl-i Beyt'le murâdın, Ali, Fâtıma ve çocukları olduğunu şununla istidlâl ettiler: Bu ayet nâzil olunca, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem elbisesini onlar üzerinde döndürdü, onu onlar üzerine örttü ve şöyle buyurdu: **“Allahım! İşte onlar benim Ehl-i Beyt'imdir.”**⁷¹⁰ Yine Ehl-i Beyt'in -Ali, Fâtıma ve çocuklarıdır- icmâsının hüccet olduğuna Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüyle de istidlâl ettiler:

“Ben size bir şey bırakacağım ki buna sarıldığınızda benden sonra asla sapmazsınız. Biri, diğerinden daha azametlidir. Semâdan arza kadar uzanan bir ip, Allah'ın kitabı ve yakınlarım, ehli beytim.”⁷¹¹ Onun bir rivayetinde ise şöyledir:

“Ben size bir şey bıraktım ki buna alırsanız asla sapıtmazsınız, Allah'ın kitabı ve yakınlarım, ehli beytim.” İbn-u Esîr'in En-Nihâye'deki rivâyetinde ise şöyledir: **“Ben size Sekaleyn bıraktım, Allah'ın Kitâb'ı ve yakınlarım.”** Muslim'in rivâyetinde ise şöyledir:

“Bir de Ehl-i Beytimi. Ehl-i Beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım. Ehl-i Beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım. Ehl-i Beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım.”⁷¹² Allah'ı Teâlâ, Ehl-i Beyt'ten ricisi nefyetti. Hata da bir ricisdir. Öyleyse o da onlardan nefyedilmiştir. Hata onlardan nefyedildiğinde, onların icmâları hüccet olur.” Buna cevap iki yöndendir:

Birinci yön: Bu delil zannîdir. Çünkü ayet, sübûtu katî ise de, ama delâleti zannîdir. Onun tefsirinde ihtilaf edildi, bu nedenle zannîdir. Hadise gelince; haberi âhâddir. Haberi âhâd, zannîdir. Binaenaleyh bütün delilleri zannîdir. Usûlden bir asıl üzerine istidlâl, katî olması gerekir. Zannî olması sahih olmaz. Bununla, bu delil Ehl-i

⁷⁰⁹ Ahzab: 33

⁷¹⁰ Tirmizi, K. Menâkıb, 3719

⁷¹¹ Tirmizi, K. Menâkıb, 3718

⁷¹² Muslim, K. Fedâil es-Sahâbe, 4425

Beyt'in icmâsının şer'î bir delil olduğuna hüccet olarak uygun olmaz. Çünkü bu, katî delile muhtaçtır. Bu ise, zannî bir delildir.

İkinci yön: Ricsin manası, pisliktir. Ricsi gidermek, pislîği gidermektir. Burada murâd, manevî pisliktir. O da şüphe ve töhmettir. Nitekim bu, iki ayetin, bu cümle öncesi olan cümlelerinde sarihtir. Rics kelimesi, birçok ayette manevî pislik manasında gelmiştir. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“O halde putların pislîğinden kaçın.”⁷¹³ Ve Teâlâ şöyle buyurdu: **“Böylece Allah pislîği iman etmeyenler üzerine kılar.”**⁷¹⁴ Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

“O, pislîği akletmeyenler üzerine kılar.”⁷¹⁵ Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

“Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir.”⁷¹⁶ Tüm bunlar, manevî pislik manasındadır. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“O halde Allah sizden pislîği gidermek istiyor.”⁷¹⁷ Yani sizden manevî pislîği gidermek ki o da töhmettir. Buna binaen onlardan pislîği gidermekte, onlardan hatanın nefyi olmaz. İçtihad'daki hata, rics değildir. Bilakis ona binaen sahibi sevaplandırılır. Bunun delili, Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüdür:

“Hâkim, hüküm verdiğinde, içtihad eder sonra isâbet ederse, iki ecir vardır. Hüküm verdiğinde, içtihad eder sonra hata ederse bir ecir vardır.”⁷¹⁸ Bu, Ehl-i Beyt'ten hatanın nefyine değil, ricsin nefyine delâlet eder. Çünkü hata, ricsten değildir. Sonra Allah'ı Teâlâ'nın **“Allah ancak istiyor”** sözü, ricsin nefyini Ehl-i Beyt'e hasretmek için değildir. Bilakis o, onlardan nefyedildiği gibi başkalarından da nefyedilir. **“İnnemâ”** nın, Mefhûm-ul Muhâlefeti yoktur. Bu, onun hem hasırda hem de tek'idde kullanılması sebebiyledir. Onun, Mefhûm-ul Muhâlefet ile amel edilmez. Ehl-i Beyt'ten ricsi nefyetmek, diğerlerinden nefyetmemek manasında değildir.

Ayrıca ayet, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in eşleri hakkında nâzil oldu. Bunun delili, ayetin öncesi ve sonrasıdır. Çünkü bu ayet, üç ayetten bir cüzdür. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Ey Nebi hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takva sahibi iseniz, çekici bir eda ile konuşmayın, sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır. Maruf bir söz söyleyin. Evlerinizde oturun, ilk cahiliyye teberrucuyla teberruc etmeyin. Namazı ikâme edin, zekâtı verin, Allah ve Rasûl'üne itâat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden ancak ricsi gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah, latîftir, haberdardır.”⁷¹⁹ Bu ayetler, Rasûl'ün hanımları hakkında nâzil oldu. Delili, ayetin başındaki sarihliktir. O da şu sözüdür: **“Ey Nebi hanımları!”** Ayet, Ehl-i Beyt hakkında nâzil olmadı. Ancak Rasûl'ün eşleri hakkında nâzil oldu. Ayet nâzil olduğunda, Rasûl elbisesini, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin üzerine örtterek **“Allahım! İşte onlar benim Ehl-i Beyt'imdir.”**⁷²⁰ buyurdu diye rivâyet edilen hadise gelince; bu,

⁷¹³ Hacc: 30

⁷¹⁴ En'am: 125

⁷¹⁵ Yunus: 100

⁷¹⁶ Maide: 90

⁷¹⁷ Ahzab: 33

⁷¹⁸ Buhari, K. I'tisâm bi'l Kitâbi ve's-Sünne, 6805

⁷¹⁹ Ahzab: 32-34

⁷²⁰ Tirmizi, K. Menâkıb, 3719

eşlerinin Ehl-i Beyt'ten oluşunu münâfi değildir. Hadis, Rasûl'ün eşleri hakkında nâzil olmuş olsa da, ayetin âmm olduğuna delâlet eder. Yine hadis, Ali, Fâtıma ve çocuklarının husûsuna değil, ayetteki "ehl" kelimesinin umûmuna delâlet eder. Sekaleyn hadisine ilişkin Zeyd İbn-u Erkam rivâyetinde gelen hususta bunu teyit eder. Husayn kendisine şöyle dedi:

*"Onun Ehl-i Beyt'i kimlerdir yâ Zeyd? Kadınları Ehl-i Beyt'inden değil midir? O da "Kadınları Ehl-i Beyt'indedir. Lâkin onun Ehl-i Beyt'i ondan sonra sadakadan mahrum olanlardır." dedi. Husayn: "Kimdir onlar?" dedi. O da "Onlar, Âli Ali, Âli Akîl, Âli Ca'fer ve Âli Abbâs'dır" dedi. Husayn: "Bunların hepsi sadakadan mahrum mudurlar?" dedi. O da "Evet!" cevâbını verdi."*⁷²¹ Buna göre ayet, Ehl-i Beyt'in icmâsının hüccet olduğuna delil olmaz. Hadise gelince; Sekaleyn ile murâd, Ehl-i Beyt değildir. Ancak Kitap ve Sünnettir. Bu hadiste Nebi'den şöyle buyurduğu da rivayet edildi: **"Allah'ın Kitabı ve Sünnetim."**⁷²² Bununla birlikte hadis şöyle rivâyet edilmiş olduğunda da

"Allah'ın Kitabı ve yakınlarım" Ehl-i Beyt icmâsının hüccet olduğuna delâlet etmez. Çünkü Ehl-i Beyt, sadece Ali, Fâtıma ve çocukları değildir. Bilakis bunlar ve Âli Beyt'in hepsidir. Bunlar, zekât almak kendilerine haram olan her kimsedir. Bunun delili, Sekâleyn hadisine ilişkin Zeyd İbn-u Erkam rivayeti ve Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den rivayet edilen husustur. Şöyle buyurdu:

"Bilmez misin ki sadaka Âli Muhammed'e helâl değildir."⁷²³ Ehl-i Beyt, Âli Rasûl'ün hepsidir. Sonra hadis -Ehl-i Beyt'ten murâd ne olursa olsun- ancak Âli Beyt'e sarılmaya delâlet eder. İcmâlarının hüccet olduğuna delâlet etmez. Onlara sarılmak, başkalarına sarılmamak manasına gelmez. Rasûl, sahâbeyle de ihtidâyı talep etti. Şöyle buyurdu:

"Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız hidâyet bulursunuz."⁷²⁴ Hulefâ Raşidin sünnetine bağlanmayı da talep etti. Şöyle buyurdu:

"Benim sünnetime ve mehdi Hulefâ Raşidin sünnetine sarılın. Onu, azı dişlerle ısırın."⁷²⁵ Ebu Bekr ve Ömer'e uymayı da talep etti. Şöyle buyurdu:

"Benden sonra Ebu Bekr ve Ömer'e uyun."⁷²⁶ Hulefâ Raşidin sözü, şer'î bir delil değildir. Aynı şekilde Ebu Bekr ve Ömer'in sözü böyledir. Yalnızca övgü, sarılma, ihtidâ ve uyma talebi, onun şer'î bir delil olduğuna hüccet değildir. Aynı şekilde Rasûl'ün, Ehl-i Beyte sarılma talebi de icmâlarının şer'î bir delil olduğuna hüccet değildir. Bütün bunlardan açığa çıkar ki hadis, Ehl-i Beyt'in icmâsının şer'î bir delil olduğuna hüccet olarak uygun olmaz. Böylelikle Ehl-i Beyt'in icmâsının şer'î bir delil olduğuna ayet ve hadisle istidlâl etmek sâkit olur. Böylece tebeyyün eder ki Ehl-i Beyt ve Âli Beyt icmâsı şer'î bir delil değildir. Edille-i şer'iyyeden de itibar edilmezler.

Medine halkı icmâsına nispetle ise, şöyle dediler: *"Medine halkının icmâsı hüccettir."* Buna Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüyle istidlâl ettiler:

"Ancak Medine, körük gibidir. Pisliğini atar, temiz kalır"⁷²⁷ İstidlâl vechi

⁷²¹ Muslim

⁷²² El-Hâkim

⁷²³ Ahmed b. Hanbel, B. Müs. 7431

⁷²⁴ Razîn

⁷²⁵ Ed-Dârimî

⁷²⁶ Tirmizi, Ahmed

⁷²⁷ Buhari, K. Ahkâm, 6671

şöyledir: Hadis, Medine’den pisliğin atılmasına delâlet etti. Hata da bir pisliktir. Öyleyse o da Medine halkından nefyedilmiş olması gerekir. Çünkü şayet hata Medine halkında mevcûd olmuş olsaydı, elbette Medine’de de mevcûd olurdu. Halkından hata nefy olunduğunda, icmâları hüccet olur.” Buna cevap şöyledir: Hadis, Sahihayn’da sâbittir. El-Buhârî’de nassı şöyledir:

“*Câbir İbn-u Abdillâh radiyallahu anhuma’dan şöyle rivayet edildi: Bir bedevi Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e İslâm üzere beyât etti, müteakiben ona bir sıtma isâbet etti. Bu sebeple “Benim bey’atımı kaldır!” dedi. O da kabul etmedi. Sonra tekrar gelerek: “Benim bey’atımı kaldır!” dedi. O da yine kabul etmedi. Bunun üzerine o çıkıp gitti. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem “Medine ancak bir körük gibidir. Kötüsünü atar, iyisinin hâlisi kalır.” buyurdular*” Bu hadis, Medine halkı icmâsının şer’î bir delil olduğuna hüccet olarak uygun olmaz. Çünkü bu hadis, haberi âhâddır, zannîdir. Şerîatın usûlünden bir asıl üzerine hüccet olarak uygun olmaz. Filan hususun şer’î bir delil olduğuna dair hüccet, katî hüccet olmak zorundadır. Çünkü bu, Şerîatın usûlünden bir asıldır. Bunun için onunla istidlâl sâkit olur. Ayrıca içtihâdda hata, pislik değildir. Pislik olması da doğru olmaz. Aksi takdirde hata eden müçtehid mükafatlandırılmazdı. Sonra hata, affedilmiştir. Aleyhissalatu Vesselam şöyle buyurdu:

“*Şüphesiz Allah, ümmetinden hatayı kaldırdı.*”⁷²⁸ Habis de, nehyedilmiştir. Aleyhissalatu Vesselam şöyle buyurdu:

“*Köpeğin parası habistir; fahişenin mehri habistir; haccâmın kazancı da habistir.*”⁷²⁹ v.b. Biri, diğerinden farklıdır. Binaenaleyh hadis, Medine halkı icmâsının şer’î bir delil olduğuna hüccet olmaz. Onunla istidlâl sâkit olur. Bundan açığa çıkıyor ki Medine halkı icmâsı edille-i şeriyyeden değildir.

Hulefâ Raşidin icmâsına nispetle ise bazıları şöyle dediler: “*O, şer’î bir delildir.*” Buna Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözüyle istidlâl ettiler:

“*Benim sünnetime ve mehdi Hulefâ Raşidin sünnetine sarılın. Onu azı dışlarla ısırın.*”⁷³⁰ Delâlet vechi şöyledir: “Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, kendi sünnetine ittibayı vâcib kıldığı gibi onların sünnetine ittibayı da vâcib kıldı. Kendi sünnetine muhâlefet eden ondan addedilmez. Keza onların sünnetine muhâlefet eden de böyledir. Öyleyse onların icmâları hüccettir. Hulefâ Raşidin, dört halifedir: Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali radiyallahu anhum. Hadisle maksûd olanların onlar olduğuna delil, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüdür:

“*Hilâfet ümmetim içerisinde otuz senedir. Sonra bunun ardından mülklük olacaktır.*”⁷³¹

Hilâfetlerinin müddeti otuz seneydi. Böylece maksûd olanların onlar olduğu sâbit oldu. Keza örf onu, mezkûr dört imama tahsis etti. Hatta o, onlara ait ilim gibi oldu. Dolayısıyla o halifelerin icmâları şer’î bir delildir.” Buna cevap şöyledir: Bu hadis, haberi âhâddır, zannîdir. Hulefâ Raşidin icmâsının şer’î bir delil olduğuna hüccet olarak uygun olmaz. Çünkü o, usûlden bir asıldır. Ona delâlet eden katî bir delil olmalıdır. Ayrıca hadiste onların icmâlarının hüccet olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Zira hadiste var olan her şey, onlara uymayı emrediyor. Onlara uymayı emretmek, onların sözleri şer’î bir delildir manasına gelmez. Bunun delili, Rasûl, yalnızca Hulefâ Raşidin’e değil,

⁷²⁸ İbni Mace, K. Talâk, 2035

⁷²⁹ Ebu Davud, Buyu’, 2967

⁷³⁰ Ed-Dârimî

⁷³¹ Tirmizi, Ahmed

sahâbeden her bir sahabiye uymayı emretti. Bu bağlamda şöyle buyurdu:

“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarmanız hidayet bulursunuz.”⁷³² Şu halde hadis, sadece onlara değil, her bir sahabiye uymaya dair bir emirdir.

“Ashabım yıldızlar gibidir.” hadisindeki umûmunun yanında onları **“Benim sünnetime ve Hulefâ Raşidin sünnetine sarılın.”**⁷³³ hadisinde tahsis etmek, sadece uymayı onlara tahsis etmek değil, onların faziletlerini beyândan öteye geçmez. Bununla hadiste, Hulefâ Raşidin icmâsının hüccet olduğuna bir delâlet yoktur. Üstelik Hulefâ Raşidin’le murâd, her bir Raşid halifedir, sadece o dördü değildir. Hilafet otuz senedir hadisine gelince; sadece onların Raşid olduklarına ilişkin onda hiçbir delâlet yoktur. Her Raşid halife, bu hadis içerisine girer. Mesela Ömer İbn-u Abdulaziz ona dâhildir. Onların, örf onu dört imama tahsis etti sözlerine gelince; hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü kelimelerin delâletinde veya örfî hakikat diye isimlendirilenler de muteber örf, insanların örfü değil, lügat ehlinin örfüdür. Lügat ehlinin örfü ise, Hulefâ Raşidin kelimesini o dördüne karşılık kullanmadı ki, o örfî hakikattir, densin. Ancak lügat ehli hâricindeki âni örf onu kullandı. Bunun ise, hiçbir kıymeti yoktur. Onun için Hulefâ Raşidin kelimesinin manası, âmm olarak dâimdir. Her Raşid halifeye şâmidir. Böylelikle bu hadisle istidlâl sâkit olur. Bu sebeple Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali’nin icmâları, edille-i şerîyyeden bir delil değildir.

Ebu Bekr ve Ömer’in icmâsına gelince; buna Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözleriyle istidlâl ettiler:

“Benden sonra Ebu Bekr ve Ömer’e uyun.”⁷³⁴

Bu, hüccet olarak uygun olmaz. Çünkü haberi âhâddır, zannîdir. Çünkü o ikisinin faziletine delâletinden ötürü onlara uymak talebinden öteye geçmez. Nitekim şu hadiste bütün sahâbeye uymak talep edildi: **“Ashabım yıldızlar gibidir.”** O hadis, o ikisinin faziletine, onlara uymaya delâlet eder. Onda, o ikisinin sözünün şer’î bir delil oluşuna hiçbir delâlet yoktur. Bu yüzden onunla istidlâl sâkit olur.

Bütün bunlardan açığa çıkıyor ki icma-us sahâbe dışındaki her icmâ, şer’î bir delil değildir. Kesinlikle edille-i şerîyyeden de itibar edilmezler. Aslolan, hata ve yalan onun dışındakilere dokunduğundan dolayı mucizeyle desteklenen doğru sözlü kimse dışındaki birinin sözüne müracâat edilmemesidir. Ancak ne var ki sahâbe rıdvanullahı aleyhim’in icmâsına dinin sıhhati ve Kurân’ın muhafazası taalluk etti. Onun için bu, din ve Kurân hakkında hatanın muhalliğinden dolayı onların icmâları hakkında da hatanın muhalliğini iktizâ eder. Onların icmâlarının hatadan masum olması, sahâbe olmalarından gelmemektedir. Çünkü burada Enbiyâ dışında hatadan masûm olan biri yoktur. Onların icmâlarının hatadan masûm oluşu, ancak dinin hatadan masûmiyeti ve bâtılın gelemeyeceği Kurân’ın masûmiyeti yönünden geldi. Nitekim tebliğdeki hatadan masûmiyet, nebilerin masûmiyetini iktizâ ediyorsa, keza kendilerinden aldığımız dinin ve bize naklettikleri Kurân’ın hatadan masûmiyeti de onların icmâlarının hatadan masûmiyetini iktizâ eder. Bunun için onların icmâları, icmâları hakkında hatanın muhalliğinden dolayı, hüccettir. Çünkü şayet sahâbenin icmâsı hakkında hata muhal olmamış olsaydı, kesinlikle Kurân’dan bir şeyi ketmetmek veya Kurân’a ondan olmayan bir şeyi dâhil etmek üzerinde icmâ etmeleri câiz olurdu. Yani ona ziyâde etmeleri veya ondan eksiltmeleri kesinlikle câiz olurdu. Yine Rasûlullah aleyhine yalan üzerinde icmâ

⁷³² Razîn

⁷³³ Ahmed b. Hanbel, Müs. Şâmiyyîn, 16521

⁷³⁴ Tirmizi, K. Menâkıb, 3595

etmeleri, Kurân'dan olmadığı halde, Kurân'dan olduğuna dair bir şeyin naklinde hata etmeleri, dinden bir şeyi ketmetmeleri veya ondan olmayan bir şeyi dine dâhil etmeleri mutlaka câiz olurdu. Tüm bunlar, katî delille katî olan dinin sıhhatine ve önünden ve arkasından Kurân'a batılın gelemes oluşuna münafidir. Bundan ötürü dinden ve Kurân'dan bize naklettikleri hususlarda onların icmâları hakkında hata muhal olmalıdır. Bunun için onların icmâları şer'î bir delildir. Onlar dışındaki kimseler ise, böyle değildir. Bu nedenle sadece İcma-us sahâbe, şer'î bir delildir. Onun dışındaki bir icmâ ise, şer'î bir delil değildir.

Sükûtî İcmâ

Sükûtî icmâ, sahâbeden biri bir hükme gider, sahâbe bunu bilir, hiçbir inkarcı onu inkâr etmezse, sükûtları icmâ olur. Buna kavî icmâ mükabili olarak sükûtî icmâ denir. Yani nitekim sahâbe, hâdiselerden bir hâdisede bir görüş üzerinde icmâ ettiklerinde, o hâdis hakkındaki şer'î hüküm şudur diye hepsi ittifak ettiler. Aynı şekilde sahâbeden biri meselelerden bir meselede bir hükme gider, sahâbe bunu bilir, hiçbir inkarcı onu inkâr etmezse, onların sükût üzerindeki icmâları muteber bir icmâ olur. Sükûtî icmâ, kavî icmâ gibi, şer'î bir delildir. Ama bütün şartlarını barındırdığında olur. Şartlarından bir şartı barındırmadığı zaman icmâ olarak itibar edilmez. Onunla ihticac da edilmez.

Sükûtî icmâda şu şartlar şart koşulur:

Birincisi: Şer'î hüküm, âdeten inkâr edilenlerden olmalı ve sahâbe ona karşılık sükût etmemelidir. Bu, bir münker üzerindeki sükûtta sahâbe icmâsının muhaliğinden dolayıdır. Eğer âdeten inkâr edilmeyenlerden olursa, onun hakkında sahâbenin sükûtü icmâ olarak itibar edilmez. Sükûtî icmâyâ misâl, Ömer'in araziyi Bilâl'dan almasıdır. Çünkü o, araziyi üç sene ihmal etti. Sahâbenin de buna sükûtudur. Yûnus, Muhammed İbn-u İshâk'tan, Abdullah İbn-u Ebu Bekr'den şöyle dediğini tahdis etti:

“Bilâl İbn-ul Hâris El-Muzenî, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e geldi. Müteakiben ondan bir arazi ikta etmesini istedi. O da onu geniş, uzun olarak ona iktâ etti. Ömer yönetimi üslenince ona dedi ki: “Ey Bilâl! Sen Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den uzun geniş bir arazi ikta olarak istedin. O da onu sana ikta etti. Şüphesiz Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kendisinden istenilen bir şeyi men etmezdi. Sen, elindekine güç yetiremiyorsun.” O da “Evet” dedi. Ömer: “Ondan kendisine güç yetirdiğine bak, onu elinde tut, güç yetiremediklerine ve takatın yetmeyenleri ise, onu bize ver de Müslümanlar arasında onu paylaştıralım” dedi. O da “Vallahi! Rasûlullah'in bana ikta ettiği şeyi vermem” dedi. Ömer: “Vallahi! Yapacaksın” dedi. Bunun üzerine imârından aciz kaldığı şeyi ondan aldı, sonra onu Müslümanlar arasında taksim etti.”⁷³⁵ Bu, sahâbenin gözleri önünde oldu. Hiçbir inkarcı bunu inkâr etmedi. Bu nedenle sükûtî bir icmâ oldu. Çünkü haksız

⁷³⁵ Yahya İbn-u Âdem

yere Müslümanın mülkünü almak, âdeten inkâr edilen hususlardandır. Âdeten inkâr edilenlerden olduğu halde sahâbenin buna sükûtu, onu sükûtî bir icmâ kıldı.

İkincisi: Bu amel meşhur olup, sahâbe onu bilmelidir. Eğer Müslümanlar arasında meşhur olmamış ve sahâbe de onu bilmemişse, onlara ulaşmamış olması câizliğinden dolayı sükûtî icmâ olarak itibar edilmez. Onların hükme ulaşmamaları, bununla onlar o hüküm hakkında sükût etmiş itibar edilmezler. Sahâbenin hakkında sükût ettiklerinden de olmaz. Dolayısıyla icmâ olmaz.

Üçüncüsü: Bu, Beyt-ul Mal'ın malları gibi, kendi görüşüyle tasarrufta bulunma Emir-ul Müminun'una ait kılınanlardan olmamalıdır. Çünkü Beyt-ul Mal'ın mallarında tasarruf, İmamın görüşünü aittir. Müsâvi olarak değil, üstünlükle Müslümanlara mal vermesi gibi, bir işte onu tasarruf eder. Sahâbenin buna sükûtu, sükûtî icmâ olarak itibar edilmez. Çünkü bu, insanlar arasında adaletsizlik olarak zâhir olsa da ama hakikatinde o, hakkında görüş ve içtihadıyla tasarruf etmesi İmama ait kılınanlardandır. Onun için sükûtları, bir münkere karşılık bir sükût olmaz. O zaman halifenin ameli, kendinden bir içtihad olur, bir icmâ değil. İşte böyle hakkında görüş belirtmek İmama ait kılınan hususların hepsi, icmâ olarak itibar edilmez.

Bu üç şart barındırıldığında, yani âdeten inkar edilenlerden olursa, Müslümanlar arasında meşhur olur ve sahâbe de onu bilirse, hakkında görüşüyle tasarruf etmek İmama ait kılınanlardan olmazsa, sükûtî icmâ olur. Sükûtî icmânın şer'î bir delil olduğuna dair delil, sahâbenin bir münkere karşılık sükût etmesinin muhaliğidir. Bir münker üzerinde icmâ etmeleri şeran haklarında muhal olması, şer'î bir hüküm olması itibariyle görüşlerden bir görüş üzerindeki sükûtlarının şer'î bir hüccet olduğuna delildir ve edille-i şer'iyyeden itibar edilir.

Sahâbe

Sahâbî, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'le sohbeti uzun, ona tabi olmak, ondan almak yoluyla onunla oturumu çok olan kimse üzerine vâki olan bir lafızdır. Şu'be İbn-u Mûsâ El-Seylânî'den şöyle dediği rivâyet edildi:

:
“Enes İbn-u Mâlik'e geldim.

:
Ardından “Senden başka Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in ashabından biri kaldı mı?” Dedim. Şu'be dedi ki: Enes: “Bedevilerden onu görmüş insanlar. Onunla sohbet edenler ise, hayır.” dedi.”⁷³⁶ El-Mâzinî, El-Burhân'ın şerhinde şöyle der: “Sahâbe, udûldur, sözüümüzle Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in kendisini bir gün gördüğü veya bir an gördüğü veya bir amaç için onunla bir araya gelen ve hemen ayrılan kimseleri kastetmiyoruz. Ancak onlarla biz, onunla beraber olanları, ona yardım edenleri, Allah'ın ona indirdiği nûra ittiba edenleri kastediyoruz. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” İmam Ebu Bekr Ahmed İbn-u Ali El-Hâfız, kendi isnadıyla Saîd İbn-ul Museyyeb'den şöyle dediğini nakleder: “Biz ancak Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'le birlikte bir veya iki sene ikâmet eden, onunla birlikte bir veya iki gazveye katılan kimseleri sahâbe olarak addediyoruz.” Buna göre Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'le birlikte olmak ve onunla

⁷³⁶ İbn-u Salâh, Mukaddime

oturumun uzun olması sebebiyle kendisinde sohbet manasının tahakkuk ettiği kimseler ancak sahâbeden addedilir. Onlardan birinin sahâbî oluşu, kimi zaman tevatürle, kimi zaman tevatüre ulaşmayan mustafiz haberle, kimi zaman sahâbe veya tâbiin bireylerinden onun bir sahâbî olduğuna dair rivâyet edilenle, kimi zaman da adâletinin sübûtundan sonra kendisi hakkında sahâbî olduğuna ilişkin kendi haber vermesiyle ve kendi sözüyle bilinir.

Sahâbenin hepsi udûldür. Onların hepsinin bir özelliği var. O özellikte onlardan hiçbirinin adâletini sorgulamamaktır. Bilakis bu, mutlak olarak onlar Kitap ve sünnetin nasslarıyla adaletli sayıldıklarından dolayı boş iştir. O nasslardan biri Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür:

“Öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara ihsan ile tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedi kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.”⁷³⁷ Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Mü’minlerden öyle erkekler vardır ki Allah’la olan taahhütlerini doğrularlar. Onlardan kimi, zamanını tamamladı, kimi de beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde tebdil etmezler.”⁷³⁸ Bununla maksûd, sahâbedir. Onlar, bazı müminlerdir. Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“And olsun ki, o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü’minlerden razı olmuş ve kalplerinde olanı bilmıştır.”⁷³⁹ Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Diyârlarından ve mallarından uzaklaştırılan, Allah’tan bir lütuf ve rıza arayan, Allah’a ve Rasûl’üne yardım eden fakir muhacirler içindir. İşte doğru sözlü olan onlardır”⁷⁴⁰ Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Muhammed Allah’ın rasûlüdür. Beraberinde bulunanlar da kafirlere karşı şedid, aralarında merhametlidir. Sen onları, Allah’tan bir lütuf ve rıza arayarak rükû varırken, secde ederken görürsün.”⁷⁴¹ Burada sahâbenin faziletine delâlet eden hadisler var. Onlardan biri, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüdür:

“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.”⁷⁴² Et-Tirmizî, Abdullah İbn-u Muğaffel’den Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurduğunu rivayet etti:

““Ashabım hakkında Allah’tan korkunuz! Allah’tan korkunuz! Benden sonra onları hedef edinmeyin. Onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzeden de bana buğzettiğinden onlara buğzeder. Onlara eziyet eden bana eziyet etmiştir. Bana eziyet eden de Allah’a eziyet etmiştir. Allah’a eziyet eden de Allah hemen yakalayır verir.”⁷⁴³ Sahihayn’da, Ebu Saîd El-Hudrî’den Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü sâbit oldu:

“Nefsım elinde olana yemin olsun ki, sizden biri

⁷³⁷ Tevbe: 100

⁷³⁸ Ahzab: 23

⁷³⁹ Fetih: 18

⁷⁴⁰ Haşr: 8

⁷⁴¹ Fetih: 29

⁷⁴² Razin

⁷⁴³ Ahmed b. Hanbel, Müs. 196699

Uhud gibi altın infak etmiş olsa, ne onlardan birinin seviyesine ne de yarısına ulaşamaz.”⁷⁴⁴ El-Bezzâr, Musned’inde güvenilir adamları senediyle Saîd İbn-ul Museyyeb hadisinden, Câbir’den Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurduğunu rivayet etti:

“Muhakkak ki Allah, ashabımı nebiler ve murseller dışında Âlemlere tercih etti.” Kitap ve sünnetten bu şer’î nasslar, açıkça sahâbenin faziletini, makamlarının yüceliğini, onları sevmek ve tazim vücûbiyetini, adaletlerini nutk ediyor. Bununla beraber sahâbenin üzerinde bulunduğu hâl de adaletlerine delâlet eder. Onlar, hicret, cihâd, İslâm’a yardım, can ve malları sarfetmek, İslâm yolunda çocukları, babaları katletmek, dinde karşılıklı nasihatlaşmak, iman ve yakîn kuvveti gibi büyük işlerden yüce bir hâl üzere idiler. Bu, adaletlerinin katiliğine, dürüstlüklerine itikâda, hepsinin, kendilerinden sonraki haleflerinin ve kendilerinden sonra gelen udûllerin hepsinden daha faziletli olduklarına delâlet eder. İşte bu, haktır. Çünkü Rasûl, haktır. Kurân, haktır ve getirdikleri haktır. Bütün bunları bize ancak sahâbe ridvanullahi aleyhim eda etti. Udûl olmadıklarında, onlar vasıtasıyla bizlere nakledilenler nasıl hak olur? Sahâbeye ta’n edenler, Kitap ve sünneti iptal etmek için ancak şahitlerimizi cerhetmek istiyorlar. Doğrudur, tek bir sahabî masûm değildir. Bilakis hata ve haram irtikap etmek gibi diğer beşer aleyhine câiz olanlar onun aleyhine de câizdir. Çünkü nebiler ve rasûller hariç masûm olan bir fert yoktur. Fakat velevki fertler de olsa bize naklettikleri dinde, onlar Rasûlullah’dan nakilde, Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözünden dolayı, udûldürler:

“Onlardan hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.”⁷⁴⁵ Aynı şekilde, üzerinde icmâ ettikleri şeyin sıhhati de, icmâlarında hatanın muhalliğinden ötürü, katîdir. Onlardan herhangi birinin masûm olduğu iddiası, bir hatadır. Çünkü Allah’tan geleni tebliğ ettikleri konularda nebiler hariç, beşerden her bir kimse aleyhine hata câizdir. Yine onlardan herhangi birinin adaletini cerhetmek de bir hatadır. Çünkü Rasûl şöyle buyuruyor:

“Onlardan hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.”⁷⁴⁶ Onların icmâlarına, şer’î bir delil olarak itibar etmek, vâcib bir husustur. Çünkü bir hata üzerinde icmâ etmeleri şeran haklarında muhaldir.

⁷⁴⁴ Abu Davud, K. Sünnet, 4039

⁷⁴⁵ Razîn

⁷⁴⁶ Razîn

DÖRDÜNCÜ DELİL

KIYÂS

Kıyâs, lügatte takdir etmektir. Usulcülerin ıstılâhında ise, birkaç tanımlarla tarif edildi: Kıyâs, ispat eden nezdinde, hükmün illetindeki iştiraklerinden dolayı, malûm bir hükmün mislini diğeri bir malûmda ispat etmektir, diye tarif edildi. Kıyâs, kendileri için bir hükmü ispatta ve kendilerinden onu nefyde, malûmu bir malûma hamletmektir, diye de tarif edildi. Kıyâs, aralarındaki câmi sebebiyle mezkûr hükmün mislini mezkûr olmayan için istinbat etmektir, diye de tarif edildi. Kıyâs, aslın hükmünden istinbat edilen illette asıl ile fer'i arasını eşitlemekten ibarettir, diye de tarif edildi. Kıyâs, müçtehid nezdinde hükmün illetindeki benzerliklerinden ötürü, fer'ide de mislini ispat etmek için aslın aldığı hükmü tahsil etmektir. Kıyâsın bütün tarifleri, müşebbeh, meşebbehun bih ve vechuş şibhin varlığını iktizâ eder. Yani mekîs, mekîsun aleyh ve vechul kıyâsı iktizâ eder. Tariflerden herhangi bir tarife göre, kıyâsı mevcûd kılan şey, tek bir hususta mekîs ve mekîsun aleyhin iştirak etmeleridir. Yani aralarındaki câminin varlığıdır. İşte mekîs ile mekîsun aleyh arasını cem eden bu tek husus, hükme sevk edendir. Buna binaen aralarındaki benzerlikten dolayı bir hükmü bir hükme kıyâs etmek, kıyâsa dâhil değildir. Çünkü hususlardan bir hususta biri diğeri benzese de, ama bu husus, hükme sevk eden değildir. Ancak o, benzerliktir, yani salt benzeşmedir. Bu, şer'î kıyâs değildir ve kıyâsa da dâhil olmaz. Bilakis asıl ile fer'i arasını cem eden husus, hükme sevk eden olmalıdır. Bunun için bu tariflerin en dakik olanı, birinci tariftir. Çünkü o, mekîs ile mekîsun aleyh arasını mutlak kılmadı. Ancak onu, hükmün illeti diye yani hükme sevk eden diye sınırlandırdı. Bu tarifin benzeri de bazılarının şu sözleriyle tarif ettikleri husustur: Kıyâs, şer'î hükümde, araları illette birleşmesinden dolayı yani her birindeki hükme sevk edende birlikteliklerinden dolayı, bir hususu diğeri ilhâk etmektir.

Kıyâs, şer'î hükümler üzerine şer'î bir delildir. O, hükmün şer'î bir hüküm olduğunu ispat etmek için bir hüccettir. Kıyâsın şer'î delil oluşu, katî delille ve zannî delillerle sâbit oldu. Katî delile gelince; Kıyâsı şer'î bir delil olarak itibar etme mahalli, ancak kıyâsın, içerisinde aynı nassa döndüğü haldedir. Zira kıyâstaki illete, ancak Şeriat ona delâlet ettiğinde itibar edilir. Kıyâsa şer'î bir delil olarak itibar etmek, zorunlu bir husustur. Hakikatinde o, aynı nassa râcidir. Onun için ona nassın makûlü de denir. Binaenaleyh bu kıyâsın delili, illete yani hükme sevk edene delâlet eden nassın kendisidir. Eğer illetin delili, Kitap olursa, bu kıyâsın delili de Kitabın delilidir. Eğer illetin delili sünnet olursa, bu kıyâsın delili de sünnetin delilidir. Eğer illetin delili, icma-us sahâbe olursa, bu kıyâsın delili de icma-us sahâbedir. Böylelikle kıyâsın delili, katî delil olur. Çünkü o, hükme sevk edene delâlet eden nassın delilinin ta kendisidir. Yani Kitap, Sünnet, İcma-u Sahâbe delillerinin kendisidir. Bunlar, katî delillerdir. Buna göre kıyâsın şer'î bir hüccet olduğuna

dair şer'î delil, Kitap, Sünnet ve İcma-us Sahâbenin şer'î bir hüccet olduğuna delâlet eden delillerin toplamıdır. Onun için kıyâsın, katî delildir.

Zannî delillere gelince; bunlar, kıyâsa ilişkin deliller ve aynı şekilde de şer'î bir delil olarak itibar edilen kıyâsın nevine ilişkin delillerdir. Kıyâsın hüccet oluşu sünnetle ve icma-us sahâbeyle sâbittir. Yine Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in kıyâsa irşat ettiği ve kıyâsı ikrar ettiği de sâbittir. İbn-u Abbâs'tan şöyle rivayet edildi:

*“Bir kadın: “Ya Rasûlullah! Annem, üzerinde adak orucu olduğu halde vefat etti. Onun namına ben oruç tutabilir miyim” diye sordu. O da “**Biliyormusun, annenin üzerinde bir borç olsa da onu ödeseydin, bu onun nâmına geçer miydi?**” buyurdu. Kadın: “Evet” dedi. “**Öyle ise annen nâmına oruç tut,**” buyurdular.”⁷⁴⁷ Ahmed, Abdullah İbn-u Zubeyr'den şöyle dediğini rivayet etti:*

*“Has'am'dan bir adam Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e gelerek “Babam çok yaşlıyken İslâm'a yetişti. Deveye binmeye muktedir değildir, halbuki hacc üzerine yazıldı. Onun yerine hacc edeyim mi?” diye sordu. “**Sen en büyük çocuğu musun?**” dedi. Adam: “Evet” dedi. “**Biliyormusun, babanın üzerinde bir borç olsa da onun nâmına onu ödeseydin, bu, onun nâmına geçer miydi?**” buyurdu. Adam: “Evet” dedi. “**Öyle ise onun adına haccet.**” Buyurdular”⁷⁴⁸ El-Buhârî, İbn-u Abbâs'tan şunu rivayet etti:*

*“Cuheyne'den bir kadın Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e gelerek “Annem haccetmeye adadı, ama ölene dek hacc yapamadı. Onun yerine hacc edeyim mi?” dedi. “**Evet, onun nâmına haccet. Ne dersin, annenin üzerinde bir borç olsaydı onu öder miydin? Allah'a ödeyin. Allah vefâya daha layıktır.**”⁷⁴⁹ Ed-Dârukutnî, İbn-u Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etti:*

*“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e bir adam gelerek dedi ki: “Babam, üzerinde İslâm haccı olduğu halde vefat etti. Onun adına hacc edeyim mi?”. “**Ne dersin, baban üzerinde bir borç bırakmış olsaydı, onun yerine onu öder miydin?**” buyurdu. Adam: “Evet” dedi. “**Öyle ise babanın nâmına haccet.**” buyurdular”⁷⁵⁰ Aleyhissalatu Vesselam'dan şöyle rivayet edildi:*

*“Has'amili genç kız ona sorarak “Ya Rasûlullah! Allah'ın haccdaki fârizası babama çok yaşlıyken yetişti. Binek üzerinde sebat etmeye muktedir değildir. Onun nâmına hacc edeyim mi?”. dedi. O da: “**Ne dersin, babanın üzerinde bir borç olsaydı onu öder miydin?**” buyurdu. Kadın: “Evet” dedi. “**Öyle ise Allah'ın borcu, ödemeye daha layıktır.**” buyurdular”⁷⁵¹ Bütün bu hadisler, kıyâsın hüccet olduğuna delildir. Bunlarla ihticac vechi şöyledir: Rasûl, ödeme vücûbiyetinde ve faydasında Allah'ın borcunu Âdemînin borcuna ilhak etti. Bu, kıyâsın ta kendisidir. Rasûl'den, oruçlu kimsenin öpücüğü hakkında kendisine soran Ömer'e şöyle buyurduğu rivâyet edildi:*

⁷⁴⁷ Müslim, K. Sıyâm, 1938

⁷⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, Mûs. Medineyyîn, 15540

⁷⁴⁹ Buhari, K. Hac, 1720

⁷⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, Mûs, 15540

⁷⁵¹ İbn-u Kudâme

“Ne dersin, oruçluysen suyla mazmaza etsen?” Ömer: “Bunda bir beis yok” dedim. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem de : **“Öyle ise ne diye.”** buyurdular.”⁷⁵² Rasûl kıyâsa irşat etti. Zira Ömer’e, yutmaksızın mazmaza orucu ifsat etmediği gibi, inzâlsiz de öpücüğün orucu ifsat etmediğini anlattı. Aleyhissalatu Vesselam’ın **“Ne dersin”** sözü, takdir mahrecinde çıktı. El-Âmidî’nin El-İhkâm’ında şöyle vârit oldu:

:
“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, Muâz ve Ebu Mûsâ El-Eşârî’yi Yemen’e her birini bir nâhiyeye kadı olarak gönderdiğinde onlara **“Ne ile hükmedeceksiniz?”** diye sordu. Onlar: “Allah’ın Kitabında ve sünnette hükmi bulamazsak, bir hususu bir hususa kıyâs ederiz. Hakka en yakın olanla da amel ederiz” cevabını verdiler. Bunun üzerine Aleyhissalatu Vesselam: **“İsâbet ettiniz”** buyurdu.”

İşte böyle, sünnette kıyâsa delâlet eden şeyler vârit oldu.

İcmâya gelince; sahâbeden, o inkar edilenlerden olduğu halde, mutlak olarak hiçbirinden inkârsız kıyâsa dair söz ve onun şer’î delil itibar edilmesi tekerrür etti. Dolayısıyla bu da bir icmâdır. Rivayet edildi ki: “Ömer radiyallahu anh, Ebu Mûsâ El-Eşârî’yi Basra’ya tayin edip onun için sözleşme yazdığında, onda ona kıyâsı emretti. Ömer’in Ebu Mûsâ’ya mektubunda şöyle vârit oldu: *Kitap ve sünnetin bir kısmında olmayan şeylerden nefsinde eveleyip gevelediğin hususları iyi anla, iyi anla. Sonra eşkâl ve emsâli bil. Ardından meseleleri kıyâs et. Sonra bu, onların hakka en benzeyenidir.*”⁷⁵³ Ali radiyallahu anh’dan hamr içen hakkında şöyle dediği rivayet edildi: “Görüşüm şudur ki o içtiği zaman, hezeyân eder, hezeyân ettiği zaman, iftirâ eder. Buna göre de onun hakkında müfteri haddidir.”⁷⁵⁴ O, hamr içeni, iftara atana kıyâs etti. İbn-u Abbâs radiyallahu anh’dan şöyle dediği rivayet edildi: “Zeyd İbn-u Sâbit, Allah’tan korkmaz mı? Oğlun oğlunu, oğul kılıyor da babanın babasını baba kılmıyor!”. Gerçekte onun baba olarak adlandırılmadığını bildiği için baba olarak isimlendirmek ona vârit olmadı. Bilakis kardeşleri hacbetmede onu baba gibi kıldı. Nitekim onları hacbetmede oğlun oğlu oğul gibidir. Böylece İbn-u Abbâs, kardeşleri hacbetmede, dedeyi oğlun oğluna kıyâs etti.”⁷⁵⁵ Şöyle rivayet edildi: “Ebu Bekr, babanın annesini değil, annenin annesini vâris kıldı. Bir kısım Ensar ona şöyle dediler: “Sen ölen erkeğe öyle bir kadını vâris kıldın ki, ölen o kadın olsaydı, ölen erkek o kadına vâris olamazdı. Öyle bir kadını da bıraktın ki, ölen o kadın olsaydı, ölen erkek o kadının bıraktıklarının hepsine vâris olurdu.” Bunun üzerine o, onları altıda bire ortak kılmaya döndü. Hayatta olan kimsenin ölene mirasında ölenin akrabalığını, aksi olsaydı, ölen kimsenin hayatta olana mirasında ölenin akrabalığına kıyâs etti. Ebu Bekr’in, babanın annesi ile annenin annesini altıda bire ortak kılmaması kıyâsa binaendir.”⁷⁵⁶ Yine şöyle rivayet edildi: “Ömer, katline yedi kişinin iştirak ettiği ölünün kisasında şüpheye düştü. Bunun üzerine Ali ona şöyle dedi: “Ey Emir-ul Müminin! Ne dersin, bir grup bir hırsızlığa iştirak etseler de, kesseler. Bu, bir uzuv alsa, şu bir uzuv alsa. Sen onları keser miydin?”. Ömer: “Evet” dedi. Ali de: “Öyleyse bu da öyledir” dedi.”⁷⁵⁷ Ali, katli hırsızlığa kıyâs etti. Burada bu hâdiseleri

⁷⁵² Ahmed b. Hanbel, Mûs, 350

⁷⁵³ Eş-Şirâzî, Tabakât-ul Fukehâ

⁷⁵⁴ İbn-u Kudâme, El-Muğni

⁷⁵⁵ Es-Serahsî, El-Mebûs, Eş-Şirâzî, El-Tebîr ve birçok fakihler

⁷⁵⁶ El-Gazâlî, El-Mustesfâ

⁷⁵⁷ Abdurrezzâk, Musannef

inkâr eden birinin varlığı bilinmedi. Oysa bu hâdiseler, inkar edilenlerden oldukları halde, sahâbe arasında meşhûrdular. Bunlar, sükût etmeyecekleri şeylerden iken, onlara karşılık sükûtları, kıyâsın şer'î bir hüccet oluşu üzerinde onlardan sâdır olan bir icmâdır.

Ayrıca Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, bir çok hükümleri illetlendirdi. Ta'lîl, her nerede olursa olsun illete ittibayı icâp ettirir. Bu ise, kıyâsın ta kendisidir. Onlardan biri, Muslim'in şu lafızla tahrîc ettiği'dir:

*“Dediler ki: “Sen kurban etlerinin üç geceden sonra yenmesini yasak ettin” Bunun üzerine: “Ben size ancak su seyirip giden zayıf bedevilerden dolayı men ettim. Artık yeyin, biriktirin ve tasadduk edin!” buyurdular.”*⁷⁵⁸ Yine Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

*“Sizi kabirleri ziyaretten nehyetmişim. Artık onları ziyaret edin. Çünkü onlar dünyada zühd kılarlar ve Ahireti hatırlatırlar.”*⁷⁵⁹ Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kuru hurmanın yaş hurma ile satışı hakkında sorulduğunda şöyle buyurdular:

*“Yaş hurma kurduğunda eksilir mi? “Evet” dediler. Bunun üzerine Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem: “Öyle ise hayır” buyurdu.”*⁷⁶⁰ Sallallahu Aleyhi Ve Sellem devesinin boynunu kırdığı bir ihramlı hakkında şöyle buyurdu:

*“Ona hiçbir koku sürmeyiniz, başına da bez sarmayın. Çünkü Allah onu kıyamet gününde telbiye edici olarak, diriltilecektir.”*⁷⁶¹ Uhud şehitleri hakkında da şöyle buyurdu:

*“Onları kanları ile birlikte örtüp defnediniz. Çünkü, Allah için yaralanan bir yara yoktur ki, kıyamet günü kan damlayarak gelir olmasın. Rengi kan rengi gibi kokusu da misk kokusu gibidir.”*⁷⁶²

Kedi hakkında da şöyle buyurdu: *“O, necis değildir. O, etrafınızda çok dolaşan erkek ve çok dolaşan dişilerdendir.”*⁷⁶³ Hükümler için bu ta'lîl, kendisinden dolayı hükmün teşri edildiği şeyin beyânına bir delildir. Bu ise, her nerede bulunursa bulunsun illete ittibayı icâp ettirir. Bu da kıyâsın ta kendisidir.

Bunlardan açığa çıkıyor ki, hadis, icma-us sahâbe ve Rasûl'ün bir çok hükümleri illetlendirmesi, kıyâsın, kendisiyle istinbat edilen hükmün şer'î bir hüküm olduğuna hüccet olan delillerden şer'î bir delil olduğuna bir delildir. Aynı şekilde onlar, şer'î delil olarak itibar edilen kıyâsın nevini de beyân ediyorlar. Çünkü onların hepsi, bir nassın getirdiği illete mebni olan kıyâs hakkında geldiler. Yani sünnette ve icma-us sahâbede gelen kıyâsların tamamında, hükme sevk eden, kıyâsta muteber olandır. Sevk eden de, nassın getirdiğine tahsis edildi, başkasına değil. Bunun için bu deliller, mutlak kıyâsa hüccet olmazlar. Bilakis onlar, kendisindeki illete Şer'îattan bir delilin delâlet ettiği kıyâsa hüccettirler. İşte bu, şeran muteber olan kıyâstır. Kıyâs böyle olmadığında ise, şer'î hükümler üzerine istidlâlde onun hiçbir kıymeti yoktur. Şer'î bir delil olarak da itibar edilmez. Zira hadisler, icma-us sahâbe ve Rasûl'ün ta'lîli, hepsi de başkaları hakkında değil, nassın delâlet ettiği illetlerle sâbittir. Böylece mevzûlarına hâss olurlar, her kıyâs için âmm olmazlar. Binaenaleyh muteber olan kıyâs, aynı nassa râci olanıdır, başkasına değil. Kıyâsla murâd, şer'î kıyâstır, aklî kıyâs değil. Yani ona itibar etmeye delâlet eden

⁷⁵⁸ Nesei, K. Eşrebe, 5557

⁷⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, B. Müs, 21974

⁷⁶⁰ Ed-Darukutni

⁷⁶¹ El-Buhâri

⁷⁶² En-Nesâi

⁷⁶³ Ahmed

Şerîattan bir emârenin kendisinde mevcûd olduğu kıyâstır. Yani kendisinde muayyen şer'î bir nassın getirdiği şer'î bir illetin var olduğudur. Burada, aklın ona delâlet eden muayyen bir nass olmaksızın Şerîatın toplamından anladığı veya burada hükme, Şerîatın getirdiği bir sevk edici olmaksızın, aklen salt benzerlikten dolayı bir hükmün bir hükme kıyâsından anladığı aklî kıyâsa gelince; bütün bunlar, hiçbir şekilde câiz değildir. Çünkü mantıkî idrakı almak, hükümlerinde birbirine benzeyenler arasını müsavi kılmayı iktizâ eder. Onun için mantıkî idrak, aralarında benzerlik yönü bulunan her iki husus arasında kıyâsı mevcûd kılar. Fakat Şerîat, çoğu zaman birbirine benzeyenler arasını ayırdı. Nitekim çoğu zaman da muhtelif olanlar arasını cem etti. Bu ise, aklî kıyâs ve mantıkî idrak meselesinin hilâfinadır. Bilakis onun zıddıdır. Bu da birbirine benzeyenlerin hepsinde şer'î kıyasın cereyân etmediğine ve muhtelif olanlar üzerinde onun cereyân etme imkânının olduğuna delâlet eder. Kıyâs ne zaman cereyân eder diye açıklamak için kıyâsın cevâzını belirleyen, şer'î bir husustur, ne idrak ne de salt benzerliğin varlığı değil. Buradan hareketle mücerret benzerlik ve birbirine benzeşmeden ötürü kıyâs icra etmek mümtenidendir. Aksine kıyâsın yalnızca mevcûd olan şer'î illetteki varlığına ve kesinlikle o şer'î illeti aşır başkasına geçmeyeceğine delâlet eden şer'î bir illet olmalıdır.

Mantıkî idrakla kıyâsın câiz olmadığına yani aklî kıyâsın caiz olmadığına delil, şer'î hükümleri getiren şer'î nasslardır. Zira Şâri, şer'î nasslarda birbirine benzeyenler arasını ayırdı, muhtelif olanlar arasını cem etti ve kendilerinde akla mahal olmayan hükümler ispat etti.

Birbirine benzeyenler arasındaki farkın beyânına gelince; Şâri, şereflik konusunda zamanlar arasını ayırdı. Kadir Gecesini diğerlerine üstün kıldı. Yine şereflik konusunda mekanlar arasını da ayırdı. Mekke'nin Medine'ye, Medine'nin de diğerlerine üstün kılınması gibi. Kasır konusunda namazlar arasını ayırdı. Dörtlünün kasırına ruhsat verirken, üçlünün ve ikilinin kasırına ruhsatı vermedi. Tek bir mahalden indikleri halde meniye temiz, meziye necis kıldı. Tek bir yerden indikleri halde meziden değil meniden guslü vâcib kıldı, kasten onun inzâliyle de orucu iptal saydı. Kız çocuğun bevlinden dolayı elbisenin yıkanmasını, erkek çocuğun bevlinden dolayı su serpilmesini vâcib kıldı. Hayızlı kadına, namazı değil orucun kazasını vâcib kıldı. Üç dinar çalanı kesti, kantarlarca gasb edeni kesmedi. Zina müfterisine sopayı vâcib kıldı, küfür müfterisine onu vâcib kılmadı. İkisinde de rahmin durumu müsaviyken, boşanan kadının iddetini üç kurû, kocası vefât eden kadının iddetini de dört ay on gün kıldı. İşte böyle, bir çok hükümler bir hususta birbirlerine benzeyebilirler ve onlarda bir câmi (ortak nokta) bulunabilir. Ama Şâri gelip onlardan her birinin hükmünü diğerinin hükmünden farklı kılması, bir hususta mücerret câminin varlığı kıyas için kâfi olmadığına delâlet eder. Aksine bu câmi, Şerîatın hakkında nass getirdiği şer'î bir illet olmak zorundadır.

Muhtelif olanlar arasını cem etme beyânına gelince; Şerîat, su temizlerken, toprak çirkinleştirirken, tahâretin cevâzında su ile toprak arasını cem etti. Burada kasten öldürmek ile yanlışlıkla öldürmek arasında bir fark varken, ister avı öldürmek yanlışlıkla olsun isterse kasten olsun, avda hayvan veya bir kuş öldürdüğünde ihramlı üzerine tazmini vâcib kıldı. Burada her bir amel arasında bir fark varken, katli, keyfiyeti muhtelif olsa da, mürtet ve muhsan zâni için bir ceza kıldı. İşte böyle, bir çok hükümlerde vakıalar açık farkla muhtelif olurlar, aralarında herhangi bir câmi mevcûd olmaz. Bununla birlikte Şâri, onlar için tek bir hüküm kıldı.

Kendilerinde akla mahal olmayan hükümlerin beyânına gelince; Şer'at, tabiat ona meyletmezken, saçı ve cildi çirkin hür kadına nispetle iffeti yani bakışı sakındırmayı vâcib kıldı. Halbuki tabiatın kendisine meylettiği güzel câriyeye nispetle de bakışı sakındırmayı vâcib kılmadı. Ayrıca Allah'ı Teâlâ, çok gasbetmekte değil, az hırsızlıkta kesmeyi vâcib kıldı. Küfür iftira etmek gibi bazen ondan daha çirkin olabiliyor iken, zina dışındaki müfterinin hilâfına, zina müfterisine sopayı vâcib kıldı. Katletmek zinadan daha katıyken, zina şahitliğinde dört erkeği şart koştu, katletme şahitliğinde ikisiyle yetindi. Altın ve gümüşte zekâtı vâcib kıldı, elmas, yakut ve diğer değerli madenlerde onu vâcib kılmadı. Her biri bir alış-veriş ve ikisi de birbirlerine benzerlerken, alış-verişi helâl, ribâyı haram kıldı. Ric'i talakın şahitliğinde, şahidin Müslüman olmasını şart koştu, vasiyette ise şahidin kâfir olmasını cevâz verdi. Taşları takdisten nehyetti, Hacer-ul Esved'i öpmeyi emretti. Bunun gibi çoktur. Şer'atın toplamından illeti anlamak veya nassın zâhirinden illeti anlamak veya iki hüküm arasındaki mücerret benzerlikten, onlar arasında kıyâsın varlığını anlamak, akla ait kılınmış olsaydı, akıl Allah'ın mubâh kıldıklarından bir çoğunu haram, Allah'ın haram kıldıklarından bir çoğunu da helâl kıları. Onun için ancak nassın getirdiği bir illette kıyâsın hâsıl olması câizdir. Bunun için Efendimiz Ali radiyallahu anh şöyle diyor: *"Allah'ın dini, görüşle olsaydı, meshin altı üstünden meshetmeye daha layık olurdu"*⁷⁶⁴ Bundan dolayı, ibadetlerde kıyâs cereyân etmez. Çünkü şer'î nassların araştırılmasından açığa çıkıyor ki, bunlarda, tekerrür eden ve kendisine kıyâslanan bir illette muallel bir nass vârit olmadı. Onun için aralarındaki câmi, en mükemmel şekilde namazı eda etmekten aciz kalmaktır bahanesiyle, kıyâmdan aciz kalan kimse hakkında oturarak namazın vâcibliğine kıyâsla, namazı eda etmekten aciz kalan kimse hakkında ima ile namazın vâcibliği icra edilmez. Çünkü acizlik, oturarak namaz kılmak için bir illet değildir, hükme sevk eden de değildir. Çünkü hüküm, namaz kılmaktır, oturarak namaz kılmak değil. Aciz kalan kimsenin oturarak namaz kılması, ancak nass vürûdünden dolayı câiz oldu. Dolayısıyla ona kıyâslanmaz. Ramazanda yemekten kaynaklanan iftar kefareti, cimadan kaynaklanan iftaraya kıyâs edilerek kıyâslanmaz. Elbiseden taşlarla necâsetin izâlesi, taşlarla istinca ile necâsetin izâlesine kıyâs edilerek kıyâslanmaz. Şâri, kûsûfu (güneş tutulması) namaz için bir sebep kılmış olmasında, zelzele kûsûfa kıyâs edilerek namaz için bir sebep kılınmaz. Namazda abdestin bir şart kılınmış olmasına kıyâsen oruçta abdest bir şart kılınmaz. İşte ibadetlerin hepsi böyledir. Bunun benzeri de ister muâmelattan olsun ister ukûbattan olsun isterse başkasından olsun, o nassı illetlendirmeyen bir nassla sâbit olan her hükümde kıyâs cereyân etmez. Çünkü kıyâs, ancak şer'î kıyâstır. O da illeti şer'î bir nassla vârit olanıdır. İşte bu da makûlun nass diye adlandırılanıdır.

Kıyâs, ancak şer'î nassın getirdiği bir illette muallel olan hükümlerde cereyân eder. İşte yalnızca bu, şer'î kıyâstır. Daha önce geçenler ve kıyâsa ilişkin zannî deliller, şer'î delil olarak itibar edilen kıyâsın nevini beyân ettiler, açıklaması da bunu teyit eder. Zira kıyâsı, şer'î delil kılan husus, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in kıyâsı ikrarı, Has'amiyeli'yi ona irşat etmesi ve onun hükümlerden bir çoklarını illetlendirmesidir. Şer'î delil olarak uygun olan kıyâs, işte bu kıyâstır, başkası değil. Onun kıyâsı ikrarına gelince; mutlak olarak geldi. Zira Muâz ve Ebu Mûsâ: *"Biz bir hususu bir hususa kıyâs ederiz. Hakka en yakın olanla da amel ederiz."* dediler. Bu, bütün kıyâs cinsine şâmidir. Fakat onun Has'amiyeliye irşadı, kıyâsı muayyen bir kıyâsla kayıtladı. O da, kendisindeki

⁷⁶⁴ Ed-Dârukutni

câminin hükmün teşrine sevk eden olanıdır. Zira Rasûl ona şöyle buyurdu: **“Ne dersin, babanın üzerinde bir borç olsa da sen onu ödese? Sonra şöyle buyurdu: “Allah’ın borcu ödenmeye daha layıktır.”** Haccın cevâzına sevk eden husus, bir borcu ödemek olmasıdır. Onun için kıyâs câizdir. Aksi halde hacc bir ibadettir, borç para vermek ise bir muameledir. Her biri diğerinden muhtelifdir. Ama her birinin bir borç olması bakımından borcun kapatılması hacc farzıyetinin kapatılmasına benziyor. Her birinin bir borç oluşu, işte hükme sevk edendir. O hüküm de, mal sahibinden ve Allah’tan talebi düşürmektir. Aynı şekilde Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in illetlendirdiği hükümlerin araştırılması cereyân ettiğinde, mesela şu sözü gibi: **“Sadece muhtaçlıktan dolayı nehyetmişim.”**⁷⁶⁵ Ve şu sözü gibi:

“Sizi kabirleri ziyaretten nehyetmişim. Artık onları ziyaret edin. Çünkü onlar dünyada zühd kılarlar ve Ahireti hatırlatırlar.”⁷⁶⁶ Ve şu sözü gibi:

“Biriniz uykusundan uyandığında, üç defa yıkamadıkça elini kaba sokmasın. Çünkü o, elinin nerede gecelediğini bilmez.”⁷⁶⁷ v.b, tüm bunlar, hükme sevk edenle illetlendirildiler. Bu yüzden sevk eden, kendisinde kıyâsın cereyân ettiği husus oldu. Bu da kıyâsı, kendilerinde teşrilerine sevk eden mevcût olanlarda, hüküm üzerine kıyâstır diye kayıtlar. İşte bu, şer’î illettir. Dolayısıyla mekîs ile mekîsun aleyh arasında mücerret bir câminin varlığından dolayı kesinlikle kıyâs cereyân etmez. Bilakis mekîsun aleyh olan hüküm için şer’î bir illet olmalıdır. O şer’î illet de hükmün teşrine sevk eden olmalıdır ki üzerine kıyâs sahih olsun ve şer’î bir kıyâs yani şer’î bir delil itibar edilsin.

Bütün bunlardan açığa çıkıyor ki, kıyâs, kendilerinde şer’î bir illet bulunanlara mahsûrdur. Mekîs ile mekîsun aleyh arasındaki câmi, ancak şer’î illettir, başkası değil. Buna göre, mücerret benzerlikten veya şer’î illetten başka bir hususta iştiraklerinden dolayı bir hüküm bir hükme kıyâs edilmez. İki vazife arasındaki müstahkem benzerlikten dolayı evkaf işine bakan kimse hükümlerini vasiyet edilen kişi hükümlerine kıyâsa dair söylediklerine gelince; bu, doğru olmayan bir sözdür. Çünkü iki amel arasındaki benzerlik, ister birbirlerine benzeyenler olsunlar ister muhtelif olanlar olsunlar, şer’î bir nass gelmedikçe o ikisinin hükmünü tek kılmaz. İki vazife arasındaki mücerret benzerlik, birinin diğerine kıyâsına ve kendi hükmünü vermesine cevâz vermez. Vasiyet ve vakıf üzerine tek bir hadisle istidlâl edildi. Ahmed, El-Buhârî ve Muslim, Enes’ten Ebu Talha’nın şöyle dediğini rivayet ettiler:

“Ya Rasûlullah! Şüphesiz Allah Tebâreke ve Teâlâ buyuruyor: “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla birre nâil olmazsınız.”⁷⁶⁸. Bana malımın en sevgili olanı ise Beyruhâ’dır. O, Allah için bir sadakadır. Bunun birrini ve onun Allah katında bir âhiret azığı olmasını umuyorum. Ya Rasûlullah! Onu, Allah’ın sana gösterdiği cihete koy, dedi. Enes dedi ki: Bunun üzerine Rasûlullah: **“Ne hoş! İşte bu kazançlı bir maldır. İşte bu kazançlı bir maldır. Ben senin söylediğin sözü işitmişimdir. Ben onu akrabalara tahsis etmeni uygun görürüm”** buyurdu. Ebû Talha da: **“Yaparım, ya**

⁷⁶⁵ Nesei, K. Eşrebe, 5557

⁷⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, B. Müs, 21974

⁷⁶⁷ Dâremi, K. Tahâre, 759

⁷⁶⁸ Ali İmran: 92

*Rasûlullah, dedi. Ve Ebû Talha onu akrabalarına ve amca oğullarına taksîm etti.*⁷⁶⁹ Bu hadisle, vakfın cevâzına istidlâl edildi. Onunla, kim malının üçte birini Allah'ın vasiyet edilen kişi olarak gördüğü yere ayrılmasını vasiyet ederse, vasiyeti sahihtir diye istidlâl edildi. Onunla, ölüm hastası dışındaki hayattaki kimseden malının üçte birinden fazlasını tasaddukun cevâzına istidlâl edildi. Çünkü Rasûl, Ebu Talha'ya tasadduk miktarı hakkında tafsilat vermedi. Buradaki mesele, kıyâstan bir mesele değildir. Sadece o, delilden istinbattandır. Her ikisinde bir teberru olması itibariyle, ancak varislerin izniyle malının üçte birinden fazlasını vasiyet etmesinin kişiye câiz olmasına kıyâs edilerek ölüm döşeginde ancak varislerin izniyle malının üçte birinden fazlasını vakfetmesi kişiye câizdir diye söylediklerine gelince; keza bu da doğru değildir. Çünkü bu iki hüküm, hadisten istinbat edildi. Muslim, İmrân İbn-u Husayn'dan şöyle rivayet etti:

“Bir adam ölürken altı memlûkünü âzâd etti. Bunlardan başka malı yoktu. Bunun üzerine Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem onları çağırdı. Onları üçte birlere parçaladı. Sonra aralarında kura çekti. İkisini âzâd ettirdi, dördünü köle edindirdi. Adam hakkında da ağır söz söyledi.” Bu hadisle, hastanın tüm tasarruflarından, derhal infaz edilmiş olup, ölümden sonraya bırakılmasalar da, ancak üçte birinden infaz edilirler, diye istidlâl edildi. Bu, vasiyete hâss değildir, ancak âmmdır, bütün tasarrufları kapsar. Vakfetmekte onlardan biridir. Vekâlet câiz olan akitlerden olduğu halde, ücret ödemedeki iştirakları sebebiyle her ikisinde elzem bir akit kılmak konusunda, ücretle vekâleti icâreye kıyâsa dair söylediklerine gelince; kuşkusuz bu, iki vazife arasındaki benzerlikten dolayı bir hükmün bir hükme kıyâsı değildir. Bu ancak, hükmün illetindeki iştiraklarından dolayı bir hükmün bir hükme kıyâsıdır. İcâreyi elzem olan akitlerden kılan husus, ancak ücrettir. Vekâlette ücret bulunduğu, akdi elzem kılmaya sevk eden husus mevcûttur. Böylece ücretle vekâlet, elzem olan akitlerden olur. Yani vekâlet, câiz olan akitlerdendir. İcâre de elzem olan akitlerdendir. Vekâlet, muayyen bir ücret karşılığında hâsıl olduğunda, icâreye kıyâsen bu vekâlet elzem olan akitlerden olur. Çünkü ücretli tutanın ücret ödemeye ve ücretlinin de işi yapmaya elzemliliklerine, delâlet-ul iltizam, icâre akdinin elzem olan akitlerden olduğuna delâlet etti. Bu elzemlilik kendisinde bulunduğu vekâlette icâre akdine kıyâs edilir. Bu ise, hakkında nassın vârit olduğu şer'î bir illetle muallel bir hükme bir hükmün kıyâsıdır. O, iki vazife arasındaki benzerlikten dolayı bir hükmün bir hükme kıyâsı değildir. Gasbedenin, mevcûtsa gasbedilenin aynısını, telef olduğunda ise mislini veya kıymetini vermesi gasp hükümlerindedir. Buna göre gasbedilen buğdayı ekmek yapmak gibi veya demir parçasını kılıç yapmak v.b gibi, kendisini ilkinden başka bir şey kılan değişimle şeklinin değişmesi de gasbedilenin telef olmasına kıyâs edilir. Çünkü bu, ilk şeklin yok olmasında telefe benzer diye söylediklerine gelince; şüphesiz bu, hükmün kıyâsından değil, ancak illetin kıyâsındandır. Telef, îade etmenin illetidir. Onu bir illet kılan hususların kendisinde tahakkuk ettiği her şey, bu illete kıyâs edilir. Onu bir illet kılan husus da, şeklinin zâil olmasıdır. Kendisiyle şeklinin zâil olduğu her şey, telefe kıyâsen bir illet olarak itibar edilir. Onun için şeklin değişimi, telef gibi bir illettir. Çünkü şekil, üzerinde bulunduğu durumdan onunla değişti. Bu, tıpkı kâdî'nın kızgınken hükmetmemesi gibidir. Zira kızgınlığa şaşkınlık bulunan her şey kıyâs edilir. Mesela o, açken de hükmetmez. İşte böyle, bir hükmün bir hükme kıyâsı olan her şeye bakılır. Eğer mücerret iki vazife

⁷⁶⁹ Buhari, K. Zekât, 1368

arasındaki benzerlikten dolayı bir kıyâssa, kıyâs sahih olmaz ve muteber değildir. Çünkü bu, şer'î delil olarak itibar edilen şer'î kıyâs değildir. Eğer bir hükmün bir hükme kıyâsı, Şeriatın getirdiği hükmün illetindeki iştiraklarından dolayı olursa, sahihtir. Çünkü bu, şer'î delil olarak itibar edilen şer'î kıyâstır.

Kıyâs, ancak bir fer'in bir asla ilhakıdır. Bu nedenle kıyâs, âmm nass ibâresindeki umûm demek değildir, kıyâstan da itibar edilmez. Çünkü âmm nass, sırf kendi mefhûmuna dâhil olan fertlerin hepsini kapsar. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü:

“Onlara ücretlerini verin.”⁷⁷⁰ Âmm bir lafızdır. Emziren, işçi, ev, araba v.b. icâresini kapsar. Şöyle denmez: *“İşçi icâresi, emziren icâresine kıyâs edildi veya araba icâresi, işçi icâresine kıyâs edildi”*. Bilakis bunlar, o âmm lafız altına dâhildir ve fertlerinden bir ferttir. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü: **“Leş, size haram kılındı.”**⁷⁷¹ âmm bir lafızdır.

İster bir konservede saklanmış olsun, isterse olmasın, leşin her nevini kapsar. Şöyle denmez: *“Hayvanı, şer'î boğazlama ile boğazlanmayan konserve etinin haramlığı, leş etine bir kıyâstır”*. Aksine bu konserve eti, leş etidir. O, leş altına dâhildir ve onun fertlerinden bir ferttir. Kıyâsa gelince; o, nassları, illetteki iştiraktan dolayı ilhak yoluyla makûlüne dâhil olan hâdiseler nevilerine ve fertlerine şâmil kılar. Mesela şer'î hükümlerde sabittir ki, ücretli üzerinde ücretli tutulduğu şeyi yapmaya icbar edilir. Çünkü icâre, elzem olan akitlerdendir. O nass, vekili kapsamaz. Çünkü vekâlet, câiz olan akitlerdendir. Fakat vekil, ücretiyle vekil kılındığında, o zaman ücretliye kıyâs edilir. Çünkü her birindeki ücret varlığından dolayı ücretle vekil, ücretle tutulan ücretli gibidir. Vekil, ücret alması halinde vekil kılındığı şeyi yapmaya mecbur itibar edilir. Çünkü o ücret alması sebebiyle ücretli gibi oldu. Çünkü ücret, icâredeki elzemlilik hükmüne sevk edendir. Keza vekalet ücreti de elzemlilik hükmüne sevk eden olur. Ücretsiz bir vekil olsa bunun hilâfıdır. İcbâr edilmez. Ücretlide mevcut olan ücret bulunmadığı için de ücretliye kıyâs edilmez. Bunun için kıyâs, umûm demek değildir. Ancak nassı, lafızıyla değil bilakis nassta gelen illette iştiraklerinden dolayı ilhak yoluyla diğer nevilere veya hâdiselerden diğer fertlere şâmil kılmak demektir. Buradan açığa çıkıyor ki, kıyâsın hâsıl olması için kıyâs rükünlerinin varlığı zorunlu bir husustur. Onlardan tek bir rükün bile mevcûd olmadığında, kıyas sahih olmaz. Bu nedenle kıyâs rükünlerini bilmek kaçınılmazdır.

Kıyâs, ciddi olarak dakik hususlardandır. Bilinmesi gerekir ki bu kıyas, ancak nassları, hükümleri ve hâdiseleri anlayan akıl sahipleri içindir. O, insanlardan hevasına göre ve şehvetine uygun olarak yapan her bir kimse için bile değildir. Bilakis kıyâs, Allah'ın kendilerine basiret ve anlayış bahsettiği kimseler için olmalıdır. Aksi takdirde kıyâs, yıkım ve Allah'ın hükmünün hakikatinden uzaklaşma vesilelerinden bir vesile olur. İmam Eş-Şâfiî şöyle der: *“Kendisinden önce geçen sünnetleri, selefin sözlerini, Arap lisânını bilen olmadıkça birisi kıyâs edemez. Müteşabih arasını ayırıncaya dek akli selim olur. Sözde acele etmez, kendisine muhalefet edenleri işitmekten imtina etmez. Çünkü bunda o kimse için belki de kendisinden sâdir olan bir gaflete bir dikkat çekme veya itikat ettiğinin ahmaklığına doğruluktan bir tenbih vardır.”* Kıyâsı kullanmak, dakik bir anlayışa muhtaçtır. Hükmün istinbatı için kıyâs, mesele müçtehidî olsa da, ancak müçtehid için câizdir. Müttebiye gelince; müçtehidlerden değil, mukallitlerden itibar

⁷⁷⁰ Talak: 6

⁷⁷¹ Maide: 3

edilir. Ona kıyâsla hüküm istinbat etmek câiz değildir. Çünkü mukallide kıyâsla istinbat etmek câiz değildir.

Kıyâsın Rükünleri

Kıyâs, rükünler iktizâ eder. Bunlarsız tamamlanmaz. Bunlar: Kıyâsı istenilen fer'i, üzerine kıyâsı istenilen asıl, asıla hâss şer'î hüküm ve asıl ile fer'i arasını câmi eden illettir. Bunun misâli, illetin –ki Cuma namazından alıkoymaktır- varlığından dolayı Cuma ezanındaki alış-verişin haramlılığına kıyâsen Cuma ezanında icârenin haramlılığıdır. Buradaki fer'i, icâredir. Asıl, alış-veriştir. Asıla hâss şer'î hüküm, Cuma ezânında alış-veriştir. İlet ise, Cuma namazından alıkoymaktır. Fer'in hükmüne gelince; kıyâsın rükünlerinden itibar edilmez. O ancak onun semeresidir. Kıyâs tamamlandığında, fer'in hükmünü doğurur. Onun için fer'in hükmü, kıyâsın rükünlerinden değildir. Zira fer'ideki hüküm, kıyâsın sıhhatine bağlıdır. Fer'in hükmü ondan bir rükün olmuş olsaydı, kıyâs bizzat ona bağlı olurdu. Oysa bu muhaldir. Buna göre, kıyâsın şartları, bu rükünlerin şartlarından dışarı çıkmaz. Bunlar arasında fer'ie dönenler vardır, onlar arasında asıla dönenler vardır, onlar arasında aslın hükmüne dönenler vardır ve onlar arasında illete dönenler vardır.

Fer'in Şartları

Fer'i, kendisinde çekişilen hükmün ta kendisidir. Fer'i, mekîstir. Onda şu beş şart, şart koşulur:

Birincisi: Fer'i, kıyâsın müfid olması için kıyâsın illetinin iktizâ ettiği zıttını iktizâ eden râcih muârizdan hâli olmalıdır.

İkincisi: Fer'ide mevcûd olan illet, aslın illetine ya illetin aynısında ya da cinsinde iştirak eden olmalıdır. Çünkü kıyâs, aslın illeti vasıtasıyla ancak aslın hükmünü fer'ie sirâyet ettirmektedir. Fer'in illeti, husûsîlik sıfatında değil, umûmilik sıfatında aslın illetine iştirak eden olduğunda, aslın illeti, fer'ide olmaz. Aslın hükmünü fer'ie de sirâyet ettirmek mümkün olmaz.

Üçüncüsü: Fer'ideki hüküm, aslın hükmüne aynında, ağırlık ile vurulan had arasında müşterek olan nefisteki kısâs vücûbiyeti gibi, ya da cinsinde, malındaki velâyet ispatına kıyâsen nikâhında küçük kız çocuğu üzerine velâyet ispatı gibi, benzer olmalıdır. Çünkü bu ikisi arasındaki müştereklik, velâyet cinsidir, aynı değil.

Dördüncüsü: Fer'in hükmü, hakkında nass gelen olmamalıdır. Aksi halde bunda nassla gelen kıyâs vardır. Bunlardan biri, diğerine kıyâsa, aksinden daha evlâ değildir. Şöyle denmez: *“Bir tek medlûl üzerinde delillerin birbirini tabi olmaları, câizdir.”* Çünkü bu, ancak kıyâstan başkasında olur, hükmün kitapla, sünnetle ve icma-us sahâbeyle sâbit olması gibi. Kıyâsa gelince; onda sâbit olan illettir. Onun, fer'in hükmüne sirâyeti, işte kıyâsı var eden şeydir. Burada fer'ideki bir hüküm üzerine bir nass

olduğunda, o zaman hüküm nassla sâbit olur, illette değil. Dolayısıyla kıyâsa hiçbir mahal yoktur.

Beşincisi: Fer'in hükmü, aslın hükmüne mukaddem olmamalıdır. Çünkü eğer onun üzerine mukaddem olursa, aslın hükmünün olmamasından ötürü, kıyâsın varlığı hâsıl olmaz. Fer'in asıl üzerine kıyâs ameliyesi, aslın hükmünün fer'in hükmüne mukaddem olmasını iktizâ eder.

Aslın Şartları

Asıl, üzerine başkasının bina edildiği şeydir. Yani asıl, başkasına muhtaç olmaksızın kendi başına tanınan şeydir. Asıl, mekîsun aleyhtir. Şartı, kendisinde hükmün sübûtudur. Çünkü aslın hükmünün benzerini fer'ide ispat etmek, hükmün asıldaki sübûtundan bir fer'idir. Onun için kendisinde hükmün sübûtu asılda şart koşulur.

Aslın Hükmünün Şartları

Aslın hükmünde sekiz şart, şart koşulur:

Birincisi: Şer'î bir hüküm olmalıdır. Çünkü şer'î kıyâstan maksat, ancak fer'ideki şer'î hükmü tanıtmaktır. Asıldaki hüküm, şer'î olmadığında, şer'î kıyâstan maksat hâsıl olmaz. Sonra hakkında bahsedilen kıyâs, şer'î kıyâstır. Bu ise, hükmün şer'î bir hüküm olmasını zorunlu kılar. Aksi halde şeran kıyâs mümtenedir.

İkincisi: O hüküm, kıyâsla değil, kitaptan veya sünnetten veya icma-us sahâbeden bir delille sâbit olmalıdır. Çünkü o hüküm, eğer kıyâsla sâbit olur, illette de ittihat ederlerse, kıyâs, o hüküm üzerine değil, birinci asıl üzerinedir. Eğer illette muhtelif olurlarsa, ikinci kıyâs inikat etmez. Bunun için aslın hükmünün, kıyâs dışındaki bir şer'î delille yani kitap veya sünnet veya icma-us sahâbeyle sâbit olması şart koşulur.

Üçüncüsü: Aslın hükmüne delâlet eden delilin, fer'iyi içeriyor olmamalıdır. Çünkü sayet onu içerirse, fer'ideki hükmün ispatı kıyasla değil, o delille olurdu. O zaman da kıyâs zâyî olur.

Dördüncüsü: Aslın hükmü sâbit olmalıdır, mensûh olmamalıdır. Ki üzerine fer'i bina etmek mümkün olsun. Çünkü asıldan fer'iyeye hükmü sirâyet ettirmek, ancak câmi vasfa binaendir. Bu da, Şerîatin onu itibar etmesine bağlıdır. Câmi vasfı üzerine terettüp eden hüküm, Şerîatta sâbit olmadığında, mensûh olduğunda, muteber değildir. Onda kıyâs da cereyân etmez.

Beşincisi: Aslın hükmü, kıyâs sünnetlerinden ayrılan olmamalıdır. Kıyâs sünnetlerinden ayrılan , iki kısım üzeredir:

Birincisi: Manası makûl olmayanlar. Bu ya âmm bir kâideden müstesnadır, yada kendisiyle başlanılandır. Âmm bir kâideden müstesna olan, mesela yalnızca Huzeyme'nin şahitliğini kabul etmek gibi, nitekim El-Buhârî rivayet etti. Bu, manası makûl olmayan

olmakla birlikte şahitlik kâidesinden müstesnadır. Kendisiyle başlanılan, mesela rekatların adetleri, zekât nisablarının takdiri, hadlerin ve kefâretlerin miktarları gibi. Bu, manası makûl olmayan olmakla birlikte âmm bir kâideden müstesna da değildir. Her iki takdire göre de bunda kıyâs mümtenidir.

İkincisi: Başlangıçta teşri edilip kendisinin benzeri olmayanlar. Benzer olmadığı için bunlarda kıyâs cereyân etmez. Sefer ruhsatları, mesh üzerine meshetmek, kasâmedeki yemin, âkile üzerine diyet koymak v.b. gibi.

Altıncısı: Aslın hükmünün ispatına delâlet eden delilin, fer'in hükmünün ispatına delâlet eden olmamalıdır. Böyle olmazsa birini diğerine asıl kılmak, aksinden daha evlâ değildir.

Yedincisi: Aslın hükmü, müphem olmayan muayyen bir illetle muallel olmalıdır. Çünkü illetin varlığına binaen fer'i asla ilhak etmek, illetin hüsûle gelme bilgisini gerektirir. İletinin hüsûle gelme bilgisi, aslın hükmünü ta'lîle ve onun illetini tayine bağlıdır.

Sekizincisi: Aslın hükmü, fer'in hükmünden sonra olmamalıdır. Çünkü eğer sonra olursa, fer'in hükmünün, aslın meşrûiyetinden önce delilsiz hâsıl olduğu lâzım gelir. Çünkü fer'in hükmünün delili, ancak aslın illetidir. Bu ise mevcût değildir. Onun için aslın hükmünün, fer'in hükmünden önce olması şart koşulur.

İlet

İlet, kendisinden dolayı hükmün mevcût olduğu şeydir. Yada başka bir ifâdeyle illet, hükme sevk eden husustur. Yani hükmü yapmaya ve hükmün icâdına değil, teşriye sevk edendir. Buradan hareketle illet, münâsîp bir vasıf yani müfhem bir vasıf olmak zorundadır. Şu manada; vasıf, Şâri'in hükmün teşriinden maksûdu olmasına uygun olan bir manaya şâmil olmalıdır. Şayet illet, muttarid bir vasıf olur, yani Şâri'in hükmün teşriinden maksûdu olmasına uygun olan bir manaya şâmil değilse, bilakis mücerret bir emâre olursa, onu ta'lîl mümtenidir. Çünkü o zaman muttarid vasıf, hüküm üzerine bir emâre yani onun üzerine bir alâmet olur. Hükmü tanıtmak dışında onun hiçbir faydası yoktur. Asıldaki hüküm, hitâpla bilinir, ondan istinbat edilen illetle değil. Onun için illeti, hükmü tanıttandır diye tarif etmek hatadandır. Çünkü bu, illet mücerret bir emâredir demektir. Halbuki illetin vakıası, onun emâre olmadığıdır. Bilakis illet, teşriye sevk edendir. İlet, her ne kadar hükmün delili ise de, ama burada onunla bir delil oluşu noktasında hitâp arasında bir fark vardır. Hitâp, hükme delildir, onun üzerine bir alâmettir, onu tanıttandır. İlet de hükme delildir, onun üzerine bir alâmettir, onu tanıttandır. Fakat bunun yanısıra illet, hükme sevk eden husustur. O, kendisinden dolayı hükmün teşri edildiği husustur. İlette, tanıttama yanı sıra illetlilik de yani kendisinden dolayı hükmün teşrisinin olduğu şeye delâlet de vardır. Bu nedenle illet, nassın makûlüdür. Nass, illete şâmil değilse, hem onun mantûku hemde mefhûmu olur, onun makûlü yoktur. Başkası ona kesinlikle ilhak olmaz. Fakat nassdaki hüküm, müfhem bir vafâa bitiştirilmesi sebebiyle bir illete şâmilse, onun mantûku, mefhûmu ve makûlü olur. Başkası ona ilhak olur. İletinin varlığı, nassı, diğer neveleri, hâdiselerden diğer fertleri, mantûkuyla ve mefhûmuyla değil, bilakis onların nassta gelen hususla birlikte illetteki

iştiraklerinden dolayı ilhak yoluyla kapsar kıldı. O halde illette, hükme delâlete ilâveten yeni bir şey vardır. İşte bu şey de, bu hükmün teşriine sevk eden husustur. Bu yüzden illeti, hükmü tanıtır diye tarif etmek doğru değildir. Çünkü bu, illetin mahiyetine delâletten eksiktir. Bunun için illet, hükme sevk edendir diye tarif edildi. Bundan, aynı şekilde onun hükmü tanıtan olduğu da anlaşılır.

Sonra illet, bazen hükmün delilinde gelebilir. Bu sebeple hükme hitâp ve hitâbın tazammun ettiği illet delâlet etmiş olur. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Allah'ın

ülkeler halkından Rasûl'üne verdiği fey, Allah, Rasûl, akrabalar, yetimler, miskinler ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizde yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın diye.”⁷⁷² Sonra şöyle buyurdu:

“Fakir muhacirler içindir.”⁷⁷³ Ayet, hükme delâlet etti. O da fakir muhacirler için fey vermektir. Bu nedenle Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, hakkında ayetin nâzil olduğu o fey'i verdi. O da sadece muhâcirler için olan Beni Nadîr fey'idir. Kendilerinde fakirliğin tahakkuk ettiği iki erkek dışında Ensar'a vermedi. Aynı şekilde ayette gelen illet, ki o Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.”⁷⁷⁴ Yani, devlet zenginler arasında kalmasın, bilakis başkalarına geçsin, hükme delâlet etti. Hükmün teşriine sevk eden de odur. Nitekim Aleyhissalatu Vesselam'dan, yaş hurmanın kuru hurmaya karşılık satışının cevâzı hakkında sorulduğunda Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurduğu rivâyet edildi:

“Kurduğunda eksilir mi?”

“Evet” dediler. “O halde hayır” buyurdu.”⁷⁷⁵ Hadis, hükme delâlet etti. O da yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satışının câiz olmamasıdır. Keza hadiste gelen illet, ki yaş hurmanın kurduğunda eksiliyor oluşudur, hükme delâlet etti ve hükmün teşriine sevk eden de odur. Bu iki misalde illet, hükmün delilinde geldi. Bazen delil, illete delâlet eden olarak gelebilir. Maksûd, delilin illete delâletidir. Böylece hükme delâlet eden ve onun teşriine sevk eden illet olur. Gasbın hükmü, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözünün

“Ödeyesine kadar aldığı, elin üzerinedir.”⁷⁷⁶

umûmuyla amel ederek gaspedilenin aynını geri vermektir. Bu, sahibine iâde edinceye kadar elinin ödünç, icâre ve gasp yoluyla başkasının malından aldığı şeyi geri vermenin insan üzerine vâcib olduğuna bir delildir. Fakat gaspedilenin aynı telef olduğunda, gaspeden üzerine düşen Eneş'ten rivâyet edilen sebebiyle onun mislini veya kıymetini geri vermektir. Enes şöyle dedi:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in bazı eşleri, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e bir tabakta bir yemek hediye ettiler. Âişe, eliyle tabağa vurdu, içerisinde olanı döktü. Bunun üzerine Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem “Bir yemeğe karşılık bir yemek, bir kaba karşılık bir kap.” buyurdu.”⁷⁷⁷

İbn-u Ebi Hâtim rivâyetinde ise dedi ki: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Kim bir şeyi kırarsa, o şey onundur, üzerine misli gerekir”

Bu, telef edilenin hükmüne bir delildir. Gaspedilen aynının telef de bundandır. Telef,

⁷⁷² Haşr: 7

⁷⁷³ Haşr: 8

⁷⁷⁴ Haşr: 7

⁷⁷⁵ Nesei, K. Buyu', 4470

⁷⁷⁶ Tirmizi, K. Buyu', 1187

⁷⁷⁷ Et-Tirmizi

kıymet veya misli îade etmek için bir illettir. Dolayısıyla telef, illete bir delil olur. Ayrıca ferdin malının hükmü, onun muhterem olduğudur. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in

“Kendisinden bir gönül hoşluğuyla olmadıkça Müslüman bir kişinin malı helâl olmaz.”⁷⁷⁸ sözünün umûmuyla amel ederek ancak kendi gönül hoşluğuyla şahıştan alınır. Fakat mâni olması, bir zarara neden olursa, İbn-u Abbas'tan rivâyet edilen sebebiyle ondan zorla alınır. O dedi ki: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurdu:

“Zarar vermek yoktur ve zarara mukabele etmekte yoktur. Bir kişinin, komşusunun duvarına odun koyma hakkı vardır.”⁷⁷⁹ Ebu Hurayra'dan Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edildi:

“Bir komşu, komşusunun kendi duvarına odununu koymasına mâni olmaz.”⁷⁸⁰ İki hadis, komşuya komşusunun kendi duvarına odun koymaktan mâni olmasının helâl olmadığına delâlet eder. Mâni olduğu zaman yönetici onu zorlar. Halbuki duvar, şahsın mülküdür, komşusunu menetme hakkı vardır. Fakat komşusunun odun koymasına mâni olmak, ona zarar verir. Zararı izâle etmek için, komşusuna müsaade etmeye zorlanır. İlet, zarar vermektir. Bu, zararın menine ilişkin bir delildir. Zarar, mal sahibini mülkünden taviz vermeye icbâr etmek için bir illettir. Dolayısıyla zarar, illete bir delildir. İlk misâldeki telef ve ikinci misâldeki zarardan her biri şer'î bir illettir ve her birine delâlet eden delil geldi. Buna göre illetin delilinin, hükmün delili olması şart değildir. Bilakis kimi zaman onun delili, hükmün delili olabilir, kimi zaman da onun delilindeki maksûd, kendisine delâlet olabilir.

İleti bilmek, onun nassla sâbit olması nedeniyle hükme bağlı değildir. İlet, hükme bağlı değildir ama delilin varlığına bağlıdır. Yalnız başına hüküm, kendisine delâlet eden bir delil gelmiş olsa da, şüphesiz illete delâlet etmez. Çünkü illet, hüküm farklıdır. Ve çünkü hüküm, ona delil olarak uygun olmaz. Bundan dolayı iki vazife arasındaki mücerret benzeşmeden dolayı bir hükmün bir hükme kıyası vârit olmaz. Bilakis burada kendisine şer'î delilin delâlet ettiği bir illet olmak zorundadır. Binaenaleyh hüküm ve illet, muhtelif şeylerdir. Her biri, kitap veya sünnet veya icma-us sahâbeden kendisine delâlet eden bir delile muhtaçtır. Delilin hükme delâleti, illetin varlığına delâlet için kâfi değildir. Bilakis ister ona delâlete hâss bir nassla bizzat hükmün delilinde olsun, isterse kendisi maksûd bir delilde illete delâlet olsun, burada illete delâlet eden bir delil olmalıdır. Fakat bizzat illet, hükme delil olur. Hüküm, başka bir delile muhtaç değildir. Çünkü bizzat illetin kendisi, delildir. Zira o, nassın makûlüdür. O, tıpkı nassın mantûku ve mefhûmu gibidir. Buradan hareketle onu, hükme sevk edendir diye tarif etmek, tariflerin en dakik olanıdır.

İletin tarifi, kendisinden dolayı hükmün mevcût olduğu şeydir olunca, onunla sebep arasında ve onunla menât arasında bir benzerlik mevcût oluyor. Onun için illet ile sebep ve illet ile menât arasındaki farkın beyânı kaçınılmazdır.

⁷⁷⁸ El-Beyhâkî

⁷⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, Müs. Benî Hâşim, 2719

⁷⁸⁰ Buhari, K. Mezâlim ve'l-Gısb, 2283

İllet İle Sebep Arasındaki Fark

Sebep, varlığından varlığın, yokluğundan yokluğun lâzım geldiği şeydir. O, hükmün teşriine sevk eden değildir. Sebep, hükmün vakıadaki varlığına mütealliktir. Vakıanın çözümü için hükmün teşriine müteallik değildir. Mesela Ramazan ayına şahit olmak, orucun ona şahit olana vücûbiyeti için bir sebeptir gibi: : **“İçinizden kim (Ramazan) ayına şahit olursa oruç tutsun.”**⁷⁸¹ Sebep, vücûbiyetin varlığına delâlet edendir, vücûbiyete sevk eden değildir yani vücûbiyetin sebebine değildir. Vücûbiyetin varlığı, vücûbiyetin sebebinden başkadır. Bu ise illetin hilâfıdır. Çünkü illet, kendisinden dolayı hükmün mevcût olduğu yani teşri edildiği şeydir. Yani o, hükmün teşriisine sevk edendir. O, hükmün teşriisine mütealliktir, bilfiil varlığına değil. O, hükmün vücûbiyeti için bir sebeptir, varlığı için bir sebep değil. Sebep, hükmün varlığından önce gelir. Sebep mevcût olduğunda, teşri edilen vâcib hüküm de vâcib olur. Sebep mevcût olmadan önce, teşri edilen hüküm mükellef üzerine vâcib olur. Ama bu vücûbiyetin varlığı, sebebin varlığına bağlıdır. İlet ise bunun hilâfıdır. Çünkü illet, hükmün teşriisiyle birlikte olur. Zira o, hükmün teşriisine sevk edendir. Mesela, Ramazan hilâlinin görülmesi, orucun vücûbiyetinin varlığına için bir sebeptir. Bu, oruçtan öncedir. Elektrik üreten kamu suları şelâleleri ise bunun hilâfıdır. Çünkü onlar, elektriği genel mülkiyet kılmak için bir illettir. İlet, hükmün teşriisiyle beraberdir. Şelâlelerin genel mülkiyet olmaları, onlardan üretilen elektrik hükmüyle beraberdir. O hüküm de onların genel mülkiyet olmalarıdır. İşte bu da hükme sevk edendir. Ayrıca sebep, varlığı için bir sebep olan şeye hâsıtır. O şeyi başkasına sirâyet ettirmez. Ona kıyâs yapılmaz. Bu ise illetin hilâfıdır. Çünkü illet, kendisi için teşri edilen hükme hâss değildir. Bilakis hükmü başkasına sirâyet ettirir, o hüküm ve illet üzerine kıyâs yapılır. Mesela, akşam namazının vaktinin girmesi, akşam namazının varlığı için bir sebeptir. Vücûbiyeti için bir sebep değildir. Akşam namazının vaktinin girmesi, akşam namazından başkasına sebep olmaya uygun değildir. Bu nedenle ona kıyâs yapılmaz. Fakat namazdan alıkoymak, Cuma ezanı anında alış-verişin haramlılık hükmünün teşriisi için bir illet oluşu, nitekim Allah’u Teâlâ’nın şu sözü buna delâlet etti:

“Cuma günü namaza çağrıldığınızda alış-verişi bırakıp Allah’ın zikrine koşunuz.”⁷⁸² Alış-verişe hass değildir. Bilakis illet, ne zaman alış-veriş başkasında tahakkuk ederse, hüküm bu başkasına sirâyet eder. İlet vasıtasıyla hükme kıyâs yapılır. Dolayısıyla Cuma ezanı anında icâre, yüzmek ve yazmak haramdır. İlet, hükmün teşriisine sevk edendir. Sebep ise, bilfiil hükmün icâdına yani hükmün kıyâmına sevk edendir.

Buna göre, Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Güneşin meyletmesinden gecenin karanlığına kadar namaz kıl.”**⁷⁸³ bir illet değildir. Ancak o, bir sebeptir. Zira güneşin meyletmesi, namazın ikâmesi için sebeptir, illet değildir. Âişe radiyallahu anha’dan şöyle dediğine ilişkin rivâyet edilen husus:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem zamanında güneş tutuldu da, haydin toplayıcı namaza! diye (nida etmek üzere) bir münâdî gönderdi. Onlar da toplandılar, kendisi öne geçti sonra

⁷⁸¹ Bakara: 185

⁷⁸² Cuma: 9

⁷⁸³ İsra: 78

tekbîr aldı ve iki rek'atlık namazı dört rükû' dört de secde ile kıldı."⁷⁸⁴ Bir illet değildir. Ancak o, bir sebeptir. Zira güneş tutulması, namazın ikâmesi için bir sebeptir, onun bir illeti değildir. Seleme İbn-ul Ekva'dan rivayet edilen şu husus:

"Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem akşam namazını, güneş batıp perdeyle gizlendiği zaman kıları."⁷⁸⁵ Bir illet değildir, ancak o bir sebeptir. Zira güneşin batışı ve onun perdeyle gizlenişi akşam namazının ikâmesi için bir sebeptir, onun bir illeti değildir. Tüm bunlar ve benzerleri sebepler kabilindedir, illetler kabilinden değil. Çünkü güneşin meyletmesi, güneş tutulması ve güneşin batışı, bunlardan her biri bilfiil hükmün varlığı için bir sebeptir, vücûbiyeti için sebep değil. Yani bunlar, muayyen mükellef tarafından hükmün icâdı için sebeptir. Hükmün teşriisi için sebep değildir. Buradan açığa çıkıyor ki, ibadetler de, bunların illetler değil sebep oluşlarına dair vârit olan husus, ibâdetleri tevkîfî kılar. İbâdetler illetlendirilmezler ve üzerlerine kıyâs yapılmaz. Çünkü sebep, kendisi için bir sebep olduğu şeye hâsıtır. O şey de hükmün kıyâmı içindir, onun teşriisi için değil.

İllet İle Menât Arasındaki Fark

İllet, kendisinden dolayı hükmün var olduğu şeydir. Veya başka bir ifâdeyle illet, hükme sevk eden husustur. Bunun, kendisine delâlet eden şer'î bir delili olmalıdır. Menâta gelince; o, Şâri'in hükmü kendisine dayandırdığı ve hükmü kendisine bağladığı şeydir. Yani menât, hükmün üzerine intibak ettiği meseledir. Ne hükmün delili ne de onun illeti değildir. "**Menât**", "**Enâta**"nın ismin mekânıdır. Enâta ise, bağlamaktır, asmaktır. Habîb Et-Tâî şöyle der:

Cildimin toprağına dokunduğu ilk topraktır. Ülkeler, oralarda nazar boncuklarına dayandırıldılar." Yani oralardaki nazar boncuklarına asıldılar. İşte bu lügavî mana, hükme nispetle menât kelimesinden maksûd olandır. Zira onun için, bundan başka şer'î bir mana vârit olmadı. Bu sebeple lügavî mana, bununla o kelime tefsir edilmesi gerekir ve bu şey maksûd olmalıdır. Buna göre menât kelimesinden murâd, hükmün kendisine teallük ettiği şeydir. Hükmün menâtı, hükmün kendisine dayandırıldığı yani ona asıldığı şeydir. Kendisine dayandırılmanın manası, yani hüküm onun için getirildi. Hüküm, ona mütealliktir. İşte menât'ın tefsiri böyledir. Kesinlikle onun başka bir manası yoktur. Buna binaen Tahkik-ul Menât, hakikatini öğrenmek amacıyla hükmün kendisi için geldiği şeyin vakıasını incelemektir. Yani gelen hükmün, delili marûftur, illeti marûftur. Fakat bizatihi bu şey üzerine intibak ediyor mu yoksa etmiyor mu? Delili ve illeti marûf olan hükmün, fertlerden bir ferde intibakını incelemek, Tahkik-ul Menât'tır. Hükmün menâtı, şer'î hükümdeki naklî olmayan yöndür. Menât, nakiller dışında bir şeydir. Menâtle murâd, şer'î hükmün üzerine intibak ettiği vakıadır. Hamr, haramdır dediğinde, şer'î hüküm hamrın haramlığıdır. Onun haram veya haram olmadığına dair üzerine hükmün hâsıl olması için

⁷⁸⁴ Muslim

⁷⁸⁵ Muslim

muayyen içecek, hamr mıdır veya hamr değil midir diye tahkik etmek, Tahkik-ul Menât'tır. Hakkında o haramdır denilebilmesi için içeceğin hamr veya hamr olmadığına incelemek kaçınılmazdır. İşte içeceğin hakikati hakkında o hamr mıdır yoksa değil midir diye inceleme yapmak Tahkik-ul Menât'tır. Kendisinden abdest almanın câiz olduğu su, mâ-i mutlaktır dediğin zaman şer'î hüküm, mâ-i mutlaktan abdest almanın câiz olmasıdır. Ondan abdest almak câizdir veya câiz değil midir diye üzerine hükmü uygulamak için suyun mutlak veya gayri mutlak olduğunu tahkik etmek, Tahkik-ul Menât'tır. Bu yüzden ondan abdest almak câizdir veya câiz değildir denilebilmesi için suyun mutlak veya gayri mutlak olduğunu incelemek gerekir. Suyun hakikatindeki bu inceleme işte Tahkik-ul Menât'tır. Muhdes üzerine namaz için abdest almak vâcibtir, dediğin zaman şer'î hüküm, muhdes üzerine namaz için abdest almanın vâcib olmasıdır. Şahıs muhdes midir veya muhdes değil midir diye tahkik etmek, Tahkik-ul Menât'tır. İşte böyle, bu misallerdeki Tahkik-ul Menât, muayyen içeceğin hamr mı yoksa hamr değil mi, suyun mutlak mı yoksa gayri mutlak mı, şahsın muhdes mi yoksa muhdes değil mi oluşunu tahkik etmektir. Bunlardaki menât, içecek, su ve şahıstır. Tahkik-ul Menât ise bunlara müteallik şer'î hükmün, üzerlerine intibak ediyor veya etmiyor olması bakımından bu şeylerin hakikatine vâkıf olmaktır. Tahkik-ul Menât, şer'î delili veya şer'î illeti bilindikten sonra sûretlerinin birinde şer'î hükmün varlığının öğrenilmesi hususunda inceleme yapmaktır. Kible ciheti, ona yönelme vücûbiyetinin menâtıdır. Ona yönelme vücûbiyeti, şer'î hükümdür. Bu, önceden marûftur, Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü ona delâlet etti:

“Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Siz de nerede olursanız olun yüzlerinizi o tarafa çevirin.”⁷⁸⁶ Bu cihetin, kible ciheti oluşu, menâttır. Karışıklık halindeki bu tahkik, Tahkik-ul Menât'tır. Tahkik-ul Menât, hükmün mahalli olan şeyi tahkik etmektir. Binaenaleyh menât, illetten başkadır. Tahkik-ul Menât da, illetten farklıdır. Çünkü Tahkik-ul Menât, üzerine hükmün tatbiki murat edilen şeyin hakikatini incelemektir. İçecek, hamr mıdır yoksa değil midir, su, mutlak mıdır yoksa değil midir, şahıs muhdes midir yoksa değil midir ve cihet, kible midir yoksa değil midir diye incelemek gibi... Tahkik-ul İllete gelince; bu, hükme sevk edeni incelemektir. Aleyhissalatu Vesselam'ın, kendisine yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satışı hakkında sorulduğu zaman:

“Yaş hurma kurduğunda eksilir mi?” devamla **“O halde hayır”** buyurdu ⁷⁸⁷ sözü hakkında, illetlik ifâde eder mi yoksa etmez mi diye incelemek gibi. Allah'ü Teâlâ'nın

“Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.”⁷⁸⁸ sözü hakkında illetlik ifâde eder mi yoksa etmez mi diye incelemek gibi. Ve Allah'ü Teâlâ'nın

“Cuma günü namaza çağrıldığınızda alış-verişi bırakıp Allah'ın zikrine koşunuz.”⁷⁸⁹ sözü hakkında, Allah'ü Teâlâ'nın

“Namaz kıldığında yeryüzüne dağılınız.”⁷⁹⁰ sözüyle birlikte, bundan bir illet istinbat edilir mi yoksa edilmez mi diye incelemek gibi. Ve Allah'ü Teâlâ'nın

“Ve kalpleri ısıdırılacak olanlara.”⁷⁹¹ Sözü hakkında, illete delâlet eder mi yoksa etmez mi, diye incelemek gibi... Tahkik-ul Menât, o şeyin ancak kendisiyle bilinen şeyin ilmüne dönmektir. Tahkik-ul Menât, nakillerden başkasına, ilimlere, fenlere, o şeyi tanıtan bilgilere döner. Onun için

⁷⁸⁶ Bakara: 144

⁷⁸⁷ Nesei, K. Buyu', 4470

⁷⁸⁸ Haşr: 7

⁷⁸⁹ Cuma: 9

⁷⁹⁰ Cuma: 10

⁷⁹¹ Tevbe: 60

menâti tahkik eden kimse hakkında müçtehit olması şart koşulmaz. Bilakis o şeyin âlimi olması kâfidir. Tahkik-ul İlette gelince; muallel olarak gelen nassı anlamaya döner. Tahkik-ul İlet, nakillere yani kitab ve sünnet bilgisine râcidir. Onun için illeti tahkik eden kimse hakkında müçtehit olması şart koşular. İşte illet ile menât arasındaki fark ve buna bağlı olarak da Tahkik-ul İlet ile Tahkik-ul Menât arasındaki fark budur.

İçtihâd, Tahkik-ul Menâta müteallik olduğunda, bu, ondan Tahkik-ul Menâtın öğrenilebilmesi için yani menâti tahkik edebilmesi için şer'î içtihâd şartlarını barındıran bir müçtehide muhtaç değildir. Şu manada, kuşkusuz o, şer'î deliller bilgisine ve Arapça bilgisine muhtaç değildir. Çünkü bu içtihâddan maksûd, mevzûnun üzerinde bulunduğu durumu yani üzerine şer'î hükmün tatbiki murat edilen şeyi bilmektir. Bunda sadece, onunla tanımak kastedilmiş olması bakımından o mevzûnun ancak kendisiyle tanındığı şeyin ilmüne ihtiyaç duyulur. Bu nedenle o şahıs, o muktezâyaya uygun olarak şer'î hükmü indirmek için o şeye ilişkin bu bilgilerin âlimi olmak zorundadır. İster o şahıs bizzat müçtehit olsun ister bir şeyi tanımak için müçtehidin kendisine müracaat ettiği kendisinden başka bir şahıs olsun ister o şeyi şerh eden bir kitap olsun. Şer'î hususlar ilmi ve Arapça ilmi gibi içtihâdda şart koşulan şeyler, Tahkik-ul Menâta şart koşulmaz. Bilakis Tahkik-ul Menâta, velev ki başkalarında tam cehâletle câhil olsa da, üzerine hükmün tatbiki istenilen mevzûnun bilinmesi kâfidir. Senetlerin durumlarını, yollarını, zayıflarından sahihlerini, ihticac edilmeyenlerden kendisiyle ihticac edilen metinlerini bilen muhaddis gibi. Bu kimsenin ilmüne, ister Şerîatin hususlarının âlimi olsun isterse olmasın ve ister Arapçayı bilsin isterse bilmesin, hadise müteallik hususlarda itibar edilir. Ve hastalıklar ve özürler ilmindeki tabib gibi, sanayi defolular bilgisindeki sanayici gibi, malların kıymetleri ve onlara müdahil olan hatalar bilgisinde piyasa uzmanları gibi, arazilerin takdirindeki arazi ölçen kimse gibi, bir lafız ve manası bilgisindeki lügat âlimi gibi, aletlerdeki mucid gibi, atomdaki bilgin gibi, uzay ilimlerindeki eksper gibi, tüm bunlar ve sairleri gibi kendileri vasıtasıyla şer'î hükmün menâtının bilindiklerinde müçtehit olması hatta müslüman olması dahi şart koşulmaz. Çünkü Tahkik-ul Menâttan maksûd, şeyin hakikatine vâkıf olmaktır. Bunun ise, içtihâdda, şer'î bilgilerde ve Arap lügatinde hiçbir dahli yoktur. Bilakis ondan kasıt, muayyen bir hususa mahsûrdur ki o da şeyi tanımaktır.

Hükmün menâtının yani üzerine hükmün tatbiki istenilen şeyin tahkiki, hükmü öğrenmeden önce mutlaka lâzım olan bir husustur. Hükmü öğrenmek ancak Tahkik-ul Menâttan sonra mümkündür. Çünkü her bir şer'î hüküm, iki mukaddimeye mebnidir: Birincisi: Tahkik-ul Menâta râcidir. Diğeri: Şer'î hükmün kendisine râcidir. İlki, salt aklîdir yani fikirle, tedebbürle tespit edilir. İlki, naklî dışındakilerdir. İkincisi, naklîdir yani nakli sahih olan şer'î nassı anlamakla tespit edilir. O da kitap, sünnet ve icma-us sahâbedir. Müçtehit üzerine düşen evvela hâdisenin, vâkıyanın ve hakkında şer'î hükmün beyânını murat ettiği şeyin hakikatini anlamaktır. Buna vâkıf olduktan sonra, naklileri anlamak için yani kendisinden o hâdise veya vakıa veya şeyin hükmünün istinbatı murâd edilen şer'î nassı anlamak için yahut o hâdise veya vakıa veya şeyin üzerine tatbiki murâd edilen şer'î hükmü anlamak için intikal eder. Yani hükümler istinbat ve tebenni edilirken vakıyanın anlaşılması ve onda derinleşmek sonra bu vakıyanın çözümünde vâcib olan hususu şer'î delilden anlamak ki o bu vakıa hakkında kendisine göre hükmettiği Allah'ın hükmünü anlamaktır sonra bunlardan birini diğeri üzerine tatbik etmek mülâhâza edilmelidir. Diğeri bir ifâdeyle, vakıayı tanımakla ve onda derinleşmekle Allah'ın hükmü bilgisine ulaşmaktır.

İlletin Şartları

İllette sekiz şart, şart koşulur:

Birinci şart: İllet, sevk eden manasında olmalıdır. Şayet illet, muttarid bir vasıf olursa, bununla ta'lîl mümtenidir. Çünkü o zaman o muttarid vasıf, hüküm üzerine bir emâre yani onun üzerine bir alâmet olur. Bu durumda hükmün tanıtmak dışında onda hiçbir fayda yoktur. Hüküm ise hitapla marûftur, ondan istinbat edilen illetle değil. Onun için illette, bizzat onun hükme sevk eden olması şart koşulur.

İkinci şart: İllet, münâsip yani ta'lîl için müfhem bir vasfı olan bir manaya şâmil, münzabit, zâhir bir vasıf olmalıdır. Zira şer'î nasslarda müteaddit vasıflar vârit olur. Bu, bu vasıfların, mücerret olarak şer'î delillerde gelmiş olmaları sebebiyle şer'î illetlerdir demek değildir. Bilakis onlar, sair vasıflar gibi mücerret vasıflardır. Onları illet olmaya uygun kılan, onların cümlede muayyen bir konum üzere konulmaları ve muayyen bir vasıf olmalarıdır. Onun için bizzat vasfın ne olduğunun idrakı ve onun cümlede terkipdeki konumunun idrakı gerekir ki o vasfı illet kılmak sahih olsun ve onunla ta'lîl câiz olsun. Bunun için illette, onun bir vasıf olması, vasıfta da onun muztariplikten âri, hâli, zâhir olması ve o vasfında cümlede konumunun illetlik ifade eder olması yani müfhem bir vasıf olması şart koşuldu.

Üçüncü şart: İllet, hükümde etkin olmalıdır. Eğer onda etkin değilse, illet olması câiz olmaz. İlletin hükümde etkin olmasının manası, illetin sübûtu anında yani kendi dışında bir şey için değil kendi için hüküm hâsıl oldu diye müçtehidin zannına galip gelmelidir. Allah'ü Teâlâ'nın **“Kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olsunlar diye.”**⁷⁹² sözü, illetlik ifade etmez. Çünkü vasıf, ki menfaatlere şahit olmaktır, hükümde etkin değildir. Bu yüzden illet olmaz. Allah'ü Teâlâ'nın **“Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.”**⁷⁹³ sözü, illetlik ifade eder. Çünkü vasıf, ki zenginler arasında devlet olmamaktır, hükümde etkin olmuş ve hüküm onun sübûtu anında hâsıl olmuştur. Bundan dolayı illetin, hükümde etkin olması gerekir.

Dördüncü şart: İllet, sâlim olmalıdır. Kitap veya sünnet veya icma-us sahâbeden bir nass onu reddetmemelidir.

Beşinci şart: İllet, muttarid olmalıdır. Yani ne zaman illet mevcûd olursa, hüküm de mevcûd olmalıdır.

Altıncı şart: İllet, müteaddi olmalıdır. Şayet kusurlu olursa, sahih olmaz. Çünkü illetin faydası, ancak onunla hükmün ispatındadır. Kusurlu illet, nassla veya icmâyyla sâbit oluşu nedeniyle asıldaki hükmü ispat edici değildir ve çünkü illet, istinbat edilendir. Dolayısıyla o hükme dair bir fer'i olur. Şayet illet, o hükmü ispat eden olsaydı, o hükme dair bir fer'i olurdu. Bu ise bir kısır döngüdür. Aynı şekilde kusurlu illet, müteaddi olmadığından ötürü fer'ideki hükmü de ispat edici değildir. Onun için sahih olmaz.

⁷⁹² Hacc: 28

⁷⁹³ Haşr: 7

Yedinci şart: İletin sâbit olma yolu, her yönüyle şer'î hüküm gibi şer'î olmalıdır. Yani illet, kitapla veya sünnetle veya icma-us sahâbeyle sâbit olmalıdır. Bu üç delillerden birisiyle sâbit olmadığında, şer'î illet olarak itibar edilmez.

Sekizinci şart: İlet, şer'î bir hüküm olmamalıdır. Şer'î hüküm, şer'î hükümle illetlendirilmez. Çünkü eğer hüküm, hükmün illeti olsaydı, ya tanıtıcı emâre manasında yada sevk eden manasında olurdu. Eğer tanıtıcı emâre manasında olursa, onunla ta'lîl sahih olmaz. Çünkü illet, emâre ve alâmet değildir. Ancak o, hükmün teşriine sevk edendir. Eğer sevk eden manasında olursa, vükûu muhal olur. Çünkü bu, hükmün kendisi için sevk eden olmasını iktizâ eder. Yani hırsızın elini kesmek, hırsızın elini kesmeye sevk edendir. Bu ise olmaz. Onun için illetin, şer'î hüküm olması sahih olmaz.

İletin Delilleri

İletin, ancak vahyin getirdiği olarak itibar edilenlerden yani ancak kitaptan, sünnetten ve icma-us sahâbeden alınması câizdir. Çünkü kitabı, lafzen ve manen vahiy getirdi. Sünneti, manen vahiy getirdi. İcma-us sahâbe de bir delili yani Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den söylediğini veya yaptığını veya hakkında sükut ettiğini keşfeder. Bu sebeple vahyin getirdiklerinden itibar edilir. İlet, bu üçünden birinde vârit olduğu zaman, şer'î bir illet olur. Eğer bunlardan birinden gelmezse şer'î illet olarak itibar edilmez, şeran hiçbir kıymeti de yoktur. Kitap ve sünnetteki şer'î nassların istikrâsından açığa çıkar ki, şer'î nass, ya sarâhaten ya delâleten ya istinbaten yada kıyâsen illete delâlet eder. Sadece bu dört hal dışında, Şer'iattan yani şer'î nasslar olarak itibar edilen nasslardan şer'î illete herhangi bir delâlet mevcût değildir.

Şer'î nass, ya nassta sarâhaten illete delâlet eder. Ya delâleten illete delâlet eder yani nassın lafızları veya terkibi ve tertibi ona delâlet eder. Ya illet, tek bir nasstan veya muayyen medlûllerinden –toplamlarından değil- anlaşılan muayyen müteaddit nasslardan istinbat edilerek istinbat edilir. Yada kıyâsen delâlet eder. Şöyle ki nassta ve icma-us sahâbede vârit olmayan illet, kitapla veya sünnetle yani nassla veya icma-us sahâbeyle vârit olan başka bir illete, bu illetin, Şer'iattın illeti o şey için bir illet olarak itibar etmesine sebep olan şeye şâmil olması nedeniyle, kıyâs edilir. Yani nassın getirmediği bu illet, Şari'n onu bir illet olmaya sevk eden olarak itibar ettiği şeyin aynısını ihtivâ eder. Yani ondaki illetlik yönü, nassın getirdiği illetteki illetlik yönünün aynısıdır.

Üzerine nassın sarâhaten delâlet ettiği illete gelince; bu, nassın mantûkundan veya mefhûmundan anlaşılan illettir. Bu da kitap veya sünnetten, hakkında inceleme ve istidlâle ihtiyaç duyulmaksızın lügatte kendisi için konulan bir lafız yoluyla vasıfla ta'lîle bir delilin zikredilmesidir. Ki bu iki kısım:

Birincisi: Kendisinde vasıf, hükmün illeti olması sebebiyle sârih olan şeydir. Buna misâl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü:

“İzin istemek ancak gözden dolayı kılındı.”⁷⁹⁴ Yani izin, başkasının evine girerken bakışın, bakışı haram olana düşmemesi amacıyla teşri edildi. Ve Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü:

“Ben size ancak dâffeden dolayı men ettim. Artık yeyin,

⁷⁹⁴ Buhari, K. İsti'zân, 5772

biriktirin ve tasadduk edin!”⁷⁹⁵ Dâffe, kıtlık senesinde yiyecek aramak için yavaş yavaş giden bir cemâattir. Defifden alındı. O da debelenendir. Hadisle murâd, seyyâh kâfile veya sürünen ordudur, düşmana doğru sürünürler yani ona doğru debelenirler. Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“İşte bu yüzdendir ki İsrailoğullarına şöyle yazmıştık:”⁷⁹⁶**

İkincisi: Kendisinde ta’lîl harflerinden bir harfin vârit olduğu şeydir, “El-Lâm”, “Key”, “İnne” ve “El-Bâu” gibi. “El-Lâm” a gelince; Allah’u Teâlâ’nın şu sözü sebebiyledir:

“Ki insanların Rasullerden sonra Allah’a karşı bir hüccetleri olmasın diye.”⁷⁹⁷ Onun bir hüccet olmaması, bir vasıftır. Kendisine “El-Lâm” dâhil oldu. Bu da “El-Lâm” ın Rasullerin gönderilmeleri için bir illet olduğuna delâlet etti. Çünkü vasıf, isim değil, kendisiyle illetlendirilen şeydir. Ve lügat ehlinin “El-Lâm” ta’lîl içindir diye tasrihleri sebebiyledir. Onların lafızlardaki sözleri hüccettir. Onun için kendisine “El-Lâm” dâhil olan vasıfla ta’lîl, şer’î bir illet olur. **“Key” e gelince; Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi:**

“Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın diye.”⁷⁹⁸ Yani devlet zenginler arasında kalmayıp bilakis başkalarına da intikal etsin diye. Yani Ensâr’a değil de Muhâcirlere verilmesindeki illet, zenginler onu aralarında dolaştırmasınlar diyedir. Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi:

“Ki evlatlıklarının eşlerinde mü’minlere bir sakınca olmasın diye.”⁷⁹⁹ Yani Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in Zeyd’den boşanan Zeyneb’le evlendirilmesinin illeti, müminlerin evlatlık edindikleri kimselerden boşanan kadınlarla evlenmekte sıkıntı duymamalarıdır. **“İnne” ye gelince; Uhud şehitleri hakkındaki Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü gibi:**

“Onları kanları ile birlikte örtüp defnediniz. Çünkü, Allah için yaralanan bir yara yoktur ki, kıyamet günü kan damlayarak gelir olmasın. Rengi kan rengi gibi kokusu da misk kokusu gibidir.”⁸⁰⁰ Şehidin yıkanmama illeti, Kıyamet Günü yarası kan akıtarak haşr olunacak olmasıdır. Ve devesinin boynunu kırdığı ihramlı hakkındaki Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözü gibi:

“Ona hiçbir koku sürmeyiniz, başına da bez sarmayın. Çünkü Allah onu kıyamet gününde telbiye edici olarak, diriltilecektir.”⁸⁰¹ Ve temizliliği yönünden kedi hakkındaki Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözü gibi:

“O, etrafınızda çok dolaşan erkek ve çok dolaşan dişilerdendir.”⁸⁰² Ve Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözü gibi:

“Sudaki balığı satmayın. Çünkü o, garardır.”⁸⁰³ **“El-Bâu” ya gelince; Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi:**

“Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın.”⁸⁰⁴ “El-Bâ”yı ve üzerine dâhil olan şeyi, Nebi Aleyhisselam’a nisbet edilen yumuşaklık için bir illet kıldı. Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Yaptıklarına bir cezâ olarak.”⁸⁰⁵**

⁷⁹⁵ Nesei, K. Eşrebe, 5557

⁷⁹⁶ Maide: 32

⁷⁹⁷ Nisa: 165

⁷⁹⁸ Haşr: 7

⁷⁹⁹ Ahzab: 37

⁸⁰⁰ En-Nesâi

⁸⁰¹ El-Buhârî

⁸⁰² Ahmed

⁸⁰³ Ahmed b. Hanbel, Müs, 3494

⁸⁰⁴ Ali İmran: 159

⁸⁰⁵ Vakıa: 24

İşte bunlar, ta'lîldeki sârih sîgalaradır. Ancak sîganın ta'lîl ifâde etmesi, ancak kendisinde şu üç husus tahakkuk ettiği zaman olur: Birincisi: Harfin kendisi lügatte ta'lîl için konulmuş olmalıdır. İkincisi: Sîganın üzerine dâhil olduğu şey, vasıf olmalıdır. Üçüncüsü: Bu vasıf, hüküm için münâsip, hüküm de ona uygun olarak sâbit olmalıdır. Bu üç husus birlikte buldukları zaman, sîga ta'lîl ifâde eder ve hakkında nass vârit olan hükmü ta'lîl vâcib olur. Bu üç husus birlikte bulunmadıkları zaman, kuşkusuz sîga, ta'lîl için olmaz. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözündeki:

“Kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olmaları için.”⁸⁰⁶ Ve Allah'ü Teâlâ'nın şu sözündeki Lâm:

“O, kendileri için bir düşman ve tasa olsun diye.”⁸⁰⁷ ta'lîl için değildir. Bilakis âkibet içindir. Çünkü harf, lügatte ta'lîl için konulmuşsa da, ama hüküm ona uygun olarak sâbit değildir. Hacc, menfaatlere şahit olunsun diye teşri edilmedi. Firavn ve karısı, Mûsâ'yı kendilerine düşman olması için almadılar. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözündeki El-Bâu:

“Onların Allah'a ve Rasûl'üne karşı gelmelerinden ötürüdür.”⁸⁰⁸

Ve Allah'ü Teâlâ'nın şu sözündeki İne:

“Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak ister.”⁸⁰⁹ ta'lîl için değildir. Çünkü harf, lügatte ta'lîl için konulmuşsa da, ama münâsip bir vasıf üzerine dâhil olmadı. Dolayısıyla onun ta'lîl için olduğu ondan nefyedildi.

Üzerine delilin delâleten delâlet ettiği illete gelince; bu, tenbîh ve îmâ olarak adlandırılır. Ki iki kısımdır:

Birincisi: Hüküm, müfhem bir vasıf üzerine musallat olmalıdır. Öyle ki o müfhem vasfın hem Mefhûmu Muvâfakatı hem de Mefhûmu Muhâlefeti olur. Bu durumda vasıf, illet olarak itibar edilir ve hüküm onunla illetlendirilir. Bu, Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü gibidir:

“Sadakalar, ancak fakirler miskinler, zekat âmili ve kalpleri ısındırılacak olanlar içindir.”⁸¹⁰ Kalpleri ısındırılacak olanlar, Müslüman şahıslardır. Zekât vermekle kalpleri ısındırılır. O, bir isim değildir. Ancak o, zekat vermek hükmü için münâsip bir vasıftır. Onlara zekat verme illeti, kalplerini ısındırmaktır. Fakirler, miskinler ve zekât âmili de bunun gibidir. Çünkü onlara zekat verme illeti, fakirler, miskinler ve zekât âmilleri olmalarıdır yani bu vasıflarla muttasıf olmalarıdır. Aynı şekilde Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü de öyledir:

“Kâtil hiçbir şeye vâris olamaz.”⁸¹¹ Kâtil kelimesi, müfhem bir vasıftır, vâris olmamak için bir illet olduğuna delâlet etti. Yani vâris kılınmamasının illeti, kâtil olmasıdır. Ve Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü gibi:

“Emanetçi üzerine tazmin yoktur.”⁸¹² Tazmin etmemenin illeti, onun emanetçi olmasıdır. Çünkü emanetçi lafzı, tazmin etmemek hükmü için münâsip bir vasıftır. Bu yüzden illettir. Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü de bunun gibidir:

“Kâfir Müslümana, Müslüman da kâfire vâris olamaz.”⁸¹³ Bu, onun vâris kılınmamasının illetinin, onun kâfir olmasına delâlet eder. Ve Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü gibi:

“Kim ödünç verirse, malûm bir ölçüde, malûm bir tartıda malûm bir

⁸⁰⁶ Hacc: 28

⁸⁰⁷ Kasas: 8

⁸⁰⁸ Enfal: 13

⁸⁰⁹ Maide: 91

⁸¹⁰ Tevbe: 60

⁸¹¹ Ebu Dâvud

⁸¹² Ed-Dârukutnî

⁸¹³ Ahmed

zamana kadar ödünç versin.”⁸¹⁴ Ödünç verme cevâzlığındaki illet, onun ölçülen veya tartılan olmasıdır. Çünkü ölçmek kelimesi, ödünç verme câzlik hükmü için münâsib bir vasıftır. Onun, malûm bir ölçü ve malûm bir tartı olması illettir. İşte böyle...

İkincisi: Ta’lil, vad’ı açıdan lafzın medlûlünün lâzımı olmalıdır, vad’ı itibariyle ta’lil ta’lile delâlet eden olmamalıdır. Bu beş nevidir:

Birincisi: Hükmü, vasfa takip ve sebep Fâ’sı ile terettüp etmek. Bu, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü gibidir: **“Satış yaptığın zaman, halâbet yoktur, de.”⁸¹⁵** Halâbet, aldatmaktır. Ve şu sözü gibi: **“Kim ölü bir araziyi**

ihyâ ederse, o, onundur.”⁸¹⁶ Ve şu sözü gibi: **“Nefsine sahip oldun. O halde seç.”⁸¹⁷** Fâ, kendisinde hükmün vasfa terettüp ettiği herhangi bir cümleye dâhil olduğu zaman, ister hükme dâhil olsun, isterse vasfa dâhil olsun, ta’lil ifâde eder. Zira bu gibi sûretlerde, Fâ, sebep için konuldu. Onun için illetlik ifâde eder. Onun lügatte mutlak cem ve tehir ve mühlet irâde edildiğinde “Sümme” manasında vârit olmasına gelince; bu, onda zâhir değildir. Üstelik bir karinenin varlığı halinde Fâ, sebep ve takibe mânidir. Bunun için Fâ’da aslanan, ta’lil ifâde etmektir. Cem ve tehir, asıl olanın hilâfıdır. Çünkü Fâ, lügatte tertip ve takip için konulmuştur. Aleyhissalatu Vesselam’ın

“Kim bir arazi üzerine bir duvar çekerse, o arazi onundur.”⁸¹⁸ sözünde, tertip illetliğe delâlet eder. Çünkü buradaki Fâ, takip içindir. O zaman üzerine terettüp edilen şeyin akabinde hükmün sâbit olması lâzım gelir ki o şeyin hüküm için sebebiyeti lâzım gelsin. Konuluşunda Fâ’nın tertip ve takip için olması, sebeplik ifâde etti. Dolayısıyla illetlik ifâde etti. Fâ, bunun hâricinde kullanıldığında, kullanımı aslın dışında olur.

İkincisi: Şayet bir vakıa meydana gelir, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e arz edilir, onun peşi sıra bir hükme hükmederse, bu, meydana gelen şeyin o hüküm için illet olduğuna delâlet eder. Bu, El-Buhârî’nin Ebu Hurayra yolundan tahriç ettiği şu husus gibidir: **“Bir adam Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e gelip “Helak oldum” dedi. “Niçin?” buyurdu. “Ramazan’da eşimle cimada bulundum” dedi. “O halde bir köle azad et.” buyurdular”⁸¹⁹**

Bu, cimânın âzâd etmek için bir illet olduğuna delâlet eder. Çünkü biz, adamın Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e bir vakıa hakkında, şeran onun hükmünü beyân için sorduğunu, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in de o hükmü ona cevap arzında zikrettiğini, başlangıçta onu zikretmediğini biliyoruz, çünkü bunda soruyu cevaptan geri bırakmak ve beyânı ihtiyaç anından tehir etmek vardır. Tüm bunlar mümkün olsa da, ancak ne var ki bu, zâhirin hilâfıdır. Bu, onun sorusuna bir cevap olunca, kendisine cevabın verildiği suâli zikretmek, cevap verenin sözündeki cevapta mukadder olur. Sanki o

“Cima ettin, o halde kefâretini ver!” demiş gibi oluyor.

Üçüncüsü: Şâri, hükümle birlikte bir vasıf zikreder, eğer onunla illetlendirmek takdir edilmemiş olsaydı, onu zikretmenin bir faydası olmazdı. Şâri’n makâmı bundan münezzehtir. Âdeten teşrî nasslarda zikredilenlerin hepsinin teşrî bir itibarı olur. Onun için bu vasıf, illet olarak itibar edilir, nass da muallal olur. Bu, ister vasıf, suâl mahallinde olsun,

⁸¹⁴ Ahmed

⁸¹⁵ Buhari, K. Buyu’, 1974

⁸¹⁶ Ahmed b. Hanbel, Mûs, 14109

⁸¹⁷ Eş-Şevkânî, Neylu-ul Evtâr

⁸¹⁸ Ahmed b. Hanbel, B. Mûs, 14556

⁸¹⁹ Buhari, K. Nafakât, 4949

isterse hükmün beyânında suâl mahallinden suâl mahallinin benzerine geçilmiş olsun, kelâm bir soruya cevap olduğunda böyledir. Bu, Aleyhissalatu Vesselam'dan rivayet edilen şu husus gibidir:

“Yaş hurma kurduğunda eksilir mi?” *“Evet” dediler. Bunun üzerine Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem: “Öyle ise hayır” buyurdu.*⁸²⁰ Hükmün, yaş hurma kurduğunda eksilir diye onların cevabındaki eksiklik vasfına bitiştirilmesinin, abes olması mümkün değildir. Bilakis bir fayda için olmalıdır. Rasûl'ün yaş hurmanın satışı hakkındaki cevabının, Fâ ile -ki ta'lîl sîgalarındandır- onun **“Öyle ise hayır”** sözüne bitişirmesi, hükmün vasfa Fâ ile tertibinden ve hükmün **“O halde”** harfine bitişmesinden dolayı, eksiklik yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satışının meninin illeti olduğuna dair bir delâlettir. Bu misâlde zikredilen vasıf, soru mahallinde vakıa oldu. Vasfın, soru mahalli dışında olduğundakine misâl ise ki bu, hükmün beyânında soru mahallinin benzerini zikretmeye geçmektir, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den rivâyet edilen şu husustur:

*“Has'amili genç kız ona sorarak “Ya Rasûlullah! Üzerinde hacc fârizası olduğu halde babama ölüm yetiştirdi. Onun nâmına haccetsem, bu ona fayda verir mi? Dedi. “Ne dersin, babanın üzerinde bir borç olsaydı onu ödemiye mi?” buyurdu. Kadın: “Evet” dedi. “Öyle ise Allah'ın borcu, ödemeye daha layıktır.” buyurdular”*⁸²¹ Has'amili ancak hacc hakkında sordu. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem ise Ademoğlunun borcunu zikretti. Ona hakkında sorulanın benzeri olarak zikretti, bizzat hakkında sorulanın cevabı olarak değil. Fakat Rasûl, o kadının hakkında sorduğu hükmü borç üzerine terettüp ederek zikretti. Hükmün, bir vasfa –ki borçtur- bitiştirilmesinin, abes olması mümkün değildir. Aksine mutlaka bir fayda için olmalıdır. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in bu vasfı, hükmü onun üzerine terettüp etmekle birlikte zikretmesi, onunla ta'lîle delâlet eder. Aksi halde onu zikretmek abes olurdu.

Dördüncüsü: Nassta meselelerden bir meselenin hükmü zikredilir. Sonra bu zikri, onunla başka bir mesele arasını ayırım zikri takip eder. Eğer aralarındaki bu ayırım zikredilmeseydi hüküm o meseleye de şâmil olurdu. Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü gibi:

“Altın karşılığında altın, gümüş karşılığında gümüş, buğday karşılığında buğday, arpa karşılığında arpa, hurma karşılığında hurma ve tuz karşılığında tuz misli misline, müsavi olarak peşindir. Bu sınıflar değişirse peşin olduğu zaman dilediğiniz gibi satın!”⁸²² Buğday karşılığında buğdayın satış hükmü, bundan nehyedilerek zikredildi. Sonra bunu, hububattan iki cins değişirse, buğday ve arpa gibi, o câizdir hususu takip etti. İki hüküm arasındaki bu ayırım, değiştikleri durumda satış mubahlığının delili sebebiyle, iki cins birliğinin satıştan nehyin illeti olduğuna delâlet eder. Bu ayırım, bu nevide eşya arasındaki ayırım manasını anlatan müteaddit lafızlarla olur. Bunlardan kiminde gâyeyle olur. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Temizleninceye kadar kadınlara yaklaşmayın.”⁸²³ Nitekim El-Buhârî Câbir'den şunu tahric etti: *“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, meyvelerin olgunlaşmış salâhları meydana çıkıncaya kadar alım satımlarından nehyetti”*⁸²⁴

⁸²⁰ Ed-Darukutî

⁸²¹ İbn-u Kudâme

⁸²² Muslim

⁸²³ Bakara: 222

⁸²⁴ Muslim, K. Buyu', 2834

Ve onun kararınca kadar üzüm ve şertleşinceye kadar tohum alım satımından nehyi gibi. Onlardan kiminde istisnaya olur. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi:

“Bağışlamaları müstesna tayin ettiğinizin yarısı .”⁸²⁵ Onlardan kiminde istidrâk lafızıyla olur, Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Allah**

sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat akdettiğiniz yeminler sebebiyle sizi sorumlu tutar.”⁸²⁶ Onlardan kiminde de diğeri zikredildikten sonra sıfatlarından bir sıfatı zikretmekle iki şeyden birine yeniden başlamakla olur. Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözü gibi: **“Yayan olana bir sehim ve atlı olana üç vardır.”**⁸²⁷

Beşincisi: Şâri’, hükümle birlikte ta’lil için olan ve kendisinde illetlik yönü müfhem olan bir vasfi zikretmesidir. Bu, Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözü gibi:

“**Kâdi kızgınken hüküm vermez.**”⁸²⁸ Şâri’, hükmetmekten nehye birlikte kızgınlık halini de zikretti. Kızgınlık, ta’lil için olan müfhem bir vasıftır ve kızgınlıkta fikri karışıklık ve hâl ıztırabı bulunmasından dolayı hükmetmekten nehy için onun bir illet olduğu müfhemdir. Bu da, kızgınlığın illet olduğuna delâlet eder. Mesela Hurayra’dan rivayet edilen gibi:

“**Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bir şehirlinin bedevi adına alım satımından nehyetti.**”⁸²⁹ Şehirlinin bedevi adına alım satımından nehyini zikretti. Nehiyle birlikte, satıcıda şehirli yani şehir halkından olmasını, müşteride de bedevi yani çölden gelmiş olmasını zikretti. Bunlardan her biri, alım satımdan nehye ta’lil için olduğuna dair müfhem bir vasıftır. Bedevide pazardaki fiyat bilgisizliğinin bulunması nehy için onun bir illet olduğu müfhemdir. Bu da onun bedevi olmasının illet olduğuna delâlet eder. Çünkü o, pazar fiyatını bilmez. Ki bu ta’lil yönüdür. Pazara getirilmekte olan malları karşılamaktan nehy de bunun gibidir. Ondaki ta’lil yönüne değinme açıkça vârit oldu. Ebu Hurayra’dan şöyle dediği rivayet edildi:

“**Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, pazara getirilmekte olan malları karşılamaktan nehyetti. Eğer bir insan onları karşılar, satın alırsa mal sahibi pazara geldiğinde o malda muhayyerdir.**”⁸³⁰ Aynı şekilde biri “**Âlime, ikram et. Câhili hor gör**” dediğinde, bu, ikramla birlikte bir zikretmedir. Bu hüküm, ta’lil için olduğu müfhem bir vasıftır. Üzerinde bulunduğu ilim sebebiyle bu vasfın ikram için bir illet olduğu müfhemdir. Aynı şekilde hor görmenin yanında ta’lil için olduğu müfhem bir vasıf zikredildi. Üzerinde bulunduğu bilgisizlik yani câhillikten dolayı da bu vasfın hür görmek için bir illet olduğu da müfhemdir. İşte ta’lil için olduğu müfhem olan ve kendisinde illetlik yönü de müfhem olan her vasıf böyledir. Bu vasıf, şer’î nassta hükümle birlikte zikredildiğinde, hükmün illeti olur, varlık ve yokluk açısından malûm olanla birlikte döner.

Tek bir nasstan veya muayyen müteaddit nasslardan tam manasıyla istinbat edilen illete gelince; bu şöyle olur: Şâri’, bir şeyi emreder veya bir halde o şeyden nehyeder, ya o şeyle birlikte nassta o hal zikredilir yada o şeyde fiilen varlığını tayin eden vakıacı karinelerden o hal anlaşılır. Sonra o halin yok olmasından ötürü emrettiği şeyden nehyeder veya nehyettiği şeyi emreder. O zaman hükmün, o halle veya o halin üzerine delâlet ettiği şeyle muallel olduğu anlaşılır. Bu, Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibidir:

⁸²⁵ Bakara: 237

⁸²⁶ Maide: 89

⁸²⁷ İbni Mace, K. Cihâd, 2845

⁸²⁸ Tirmizi, K. Ahkâm

⁸²⁹ El-Buhârî

⁸³⁰ Et-Tirmizî

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığında alım satımı bırakıp Allah’ın zikrine koşunuz.”⁸³¹ Ayet, alım satım hükümlerini beyân için değil Cuma namazının hükümlerini beyân için sevk edildi. Alım satımdan nehy, Cuma için çağrılma hâlinde hâsıl oldu. Sonra nass, şöyle buyurarak geldi:

“Namaz bittiğinde yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan arayın.”⁸³² Yeryüzüne dağılmayı ve o halin zevâli durumunda Allah’ın lütfundan aramayı emretti. O halin zevâli de, Cuma namazı bittiği zamandır. Yani Cuma namazı sona erdiğinde alım satım câizdir. Bundan, Cuma ezanı anında alım satımdan men etmenin illetinin, namazdan alıkoymak olduğu istinbat edilir ki o halin delâlet ettiği husus işte budur. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü gibi:

“Müslümanlar üç şeyde ortaklardır: Su, mera ve ateş.”⁸³³ Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den insanların arazilerindeki kuyuları mülk edinmelerini, fertlerin de Medine ve Tâif’teki su mülkiyetleri hakkında sükut ettiği sâbit oldu. Ama Rasûl’ün fertler için mülkiyetlerine müsaade ettiği kuyuların varlığı, bağ-bahçe v.b.lerinin ziraatı içindi. Cemâat için o kuyulara hiçbir ihtiyaç yoktu. Bu durumda o kuyulara müsaade etmek, sudaki ortaklığın ancak cemâatin ona bir ihtiyacı olduklarında olacağına delâlet etti. Bundan da cemâat için suya ihtiyaç varlığı, ondaki ortaklığın illeti olduğu istinbat edildi. Yani suyun cemâatin gereksinimlerinden olması, ondaki ortaklığın illetidir yani suyun genel mülkiyetten oluşunun illetidir. Böylelikle ortaklık, üçünde olmaz. Bilakis cemâat için ona bir ihtiyacın olduğu her şeydedir. Bu üçünden herhangi birinden cemâatin ihtiyacı hâli olduğunda, illetin gitmesi nedeniyle ortaklıkta gider. İşte kendisindeki hükmün bir hâl veya bir vasfa binaen sevk edildiği, sonra başka bir nass, meselede o hükme muhalif bir hüküm getirdiği her nass böyledir. İki nasstan, o hâlin bir illet olduğu istinbat edilir veya o hâl, hükmün illetine delâlet eder. Şâri’n, bir mesele hakkında genel bir nehiyle nehyetmesi, o meselenin iki hallerinden herhangi bir hâlinde onu mubah kılması da böyledir. Genel nehyin varlığıyla birlikte o meselenin iki hallerden birindeki mubahlığından, nehyin illetinin, içerisinde mubah kılınan hâl mukabili olan hâlin olduğu istinbat edilir.

Kıyâsla alınan illete gelince; bu, şer’î bir delilin getirmediği illettir. Ama şer’î nass, ayn ve cins olarak onun mislini getirdi. Şer’î bir delilin getirmediği illet, şer’î nassın getirdiği illete kıyâs edilir. Çünkü o illetteki ta’lîl yönünü, şer’î nass getirdi. Ancak kendisine kıyâs edilen illette, ta’lîl için olduğu müfhem olan bir nasstan alınmış olması ve nasstaki illetlik yönünün de müfhem olması şart koşulur ki illetlik yönü hakkında nass vârit olmuş olsun. Bu, o illete, vahyin getirdiklerinden olarak itibar edilmesi içindir. Böylece illetlik yönünü vahy getirmiş olur ki o da, vahyin getirdiği ve ondaki illetlik yönünü de vahy getirdiği illete, o illetin kıyâs edilmesini sağlayan şeydir. İşte kendisinde bir illeti bir illete kıyâs etmenin câiz olduğu yegane hâl budur. Bu hâlin dışındakilerde bir illeti bir illete kıyâs etmek mutlak câiz değildir. Çünkü bir illeti bir illete kıyâs etmek, hakkında şer’î delilin vârit olduğu bir hükmü, hakkında şer’î delilin vârit olmadığı bir hükme kıyâs etmek gibidir. Nitekim bir hükmü bir hükme kıyâs etmek, ancak üzerine kıyâs edilen hükmün Şerîatın kendisine delâlet ettiği şer’î bir illetle muallel olduğunda câiz oluyorsa, iki vazife arasında mücerret benzeşmeden dolayı bir hükmü bir hükme kıyâs etmek câiz değilse, keza bir illeti bir illete kıyâs etmek de ancak üzerine kıyâs edilen illet, Şerîat tarafından illetlik

⁸³¹ Cuma: 9

⁸³² Cuma: 10

⁸³³ Ahmed b. Hanbel, Baki Mûs. Ensâr, 22004

yönünün beyânı nedeniyle illet olduğu, muallel olduğunda yani illetlik yönünü Şeriat getirdiğinde câizdir. İki illet arasında mücerret benzeşmeden dolayı bir illeti bir illete kıyâs etmek câiz değildir. Onun için illetin kıyâsı, ancak ta'lîl için olduğu müfhem olan ve ondaki illetlik yönü de müfhem olan vasıfta câizdir. Zira illetin bir illete kıyâsında, illetteki ta'lîl yönünün ya Şâri tarafından yada lügatin medlûlü tarafından beyânı gerekir. İletlin kıyâsında ta'lîl yönü beyân edildiğinde, illette, o illet üzerine kıyâsı câiz kılan şey – ta'lîl yönü- tamamen var olur. Tıpkı üzerine kıyâs edilen hükümde, kendisinde kıyâsın hâsıl olduğu illetin var olması gibi. İlette, Şeriat tarafından illetlik yönünün beyânı bulunduğu, öyle ki illetin delili olan nass, ondaki illetlik yönünü beyan ettiğinde, o zaman bu illete kıyâs etmek câizdir. Bu beyân edilmediğinde ise o illete kıyâs etmek câiz değildir. İstikrâ edildiğinde bu, ancak tek bir hâlde mevcûd olur. O hâlde illetin, ta'lîl için olduğu müfhem olan bir vasıftan alınmış olmalı ve ondaki illetlik yönü de müfhem olmalıdır. Bunun dışındakilerde illette kıyâs, kesinlikle câiz değildir. İstinbat edilmiş illet ve müfhem olmayan bir vasıftan alınmış illet üzerine kıyâs edilmez. Câmîd isim üzerine de kıyâs yapılmaz. Çünkü câmîd isim, bir vasıf değildir. İletlik manası da tazammun etmez. Dolayısıyla üzerine kıyâs edilebilmesi için illetlendirilmez. Hükümle birlikte Şâri'n zikrettiği, lügatin vad'ına göre de lafzında illetlik yönünün müfhem olduğu vasfa misâl, Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüdür:

“Kâdı kızgınken hüküm vermez.”⁸³⁴ Kızgınlık, hüküm vermekten nehyin illetidir. O, hükme mâni bir illettir. Kızgınlık lafzından, onun kızgın olması hüküm vermekten nehy için bir illet olduğu anlaşılır. Onu illet kılan şey, onda bulunan fikir karışıklığı ve hâl ıztrabıdır. Bu illet üzerine içerisinde fikri karışıklığının ve hâl ıztrabının hâsıl olduğu her şey kıyâs edilir. Mesela açlık gibi. Kâdı, açken hüküm vermez. Böylece kızgınlık, kendisine kıyâs yapmak için asıl ittihaz edilen illettir. Bu illet tetkik edildiğinde bunun, illet kılma sebebinin anlaşıldığı münâsîp bir vasıf olduğu açığa çıkar. Yani o illet, ta'lîl için müfhem olan bir vasıftır, bundaki illetlik yönü de müfhemdir. Onun için o illet üzerine kıyâs yapmak sahihtir. Şâri'n hükümle birlikte zikrettiği, şer'î nassın da ondaki illetlik yönünü beyân ederek geldiği vasfa misâl ise, Ebu Hurayra'dan şöyle dediğine ilişkin rivayet edilen şu husustur:

“Nebi Sallallahu Aleyhi Ve

*Sellem, pazara getirilmekte olan malları karşılamaktan nehyetti. Eğer bir insan onları karşılar, satın alırsa mal sahibi pazara geldiğinde o malda muhayyerdir.”*⁸³⁵ Pazara getirilmekte olan malları karşılamak, alım satımlarının câiz olmadığı illetidir. Onların illet olmalarının yönü, nitekim bu aynı nassta beyân edildiği gibi, mal sahibinin Pazar fiyatından câhil olmasıdır. Zira Onun **“Pazara geldiğinde”** sözü yani Pazar fiyatını öğrendiğinde demektir. Öyleyse pazara getirilmekte olan malları karşılamayı illet kılan husus, Pazar bilgisizliğidir. Onun için pazara getirilmekte olan malları karşılama üzerine, şehirde otursa dahi, Pazar fiyatını bilmeyen herkes kıyâs edilir. Mahpûs olan kimseleri, hapisten çıkarırken karşılamak, pazara getirilmekte olan malları karşılamak üzerine kıyâs edilerek, alım satımlarının câiz olmadıklarının illeti olur. Çünkü pazara getirilmekte olan malları karşımalakta var olan husus, onda da vardır. O da Pazar fiyatından câhil olmaktır. İşte böyle, Şâri tarafından onun bir illet itibar edilmesine delilin vârit olmadığı ama kendisindeki illetlik yönünden dolayı Şâri tarafından onu bir illet itibar etmeye delilin geldiği vasıftaki hususun kendisinde de mevcûd olduğu her hususu, kıyâsen illet itibar

⁸³⁴ Tirmizi, K. Ahkâm

⁸³⁵ Et-Tirmizi

etmek câizdir. Bunun hükmü, illet oluşuna şer'î nassın vârit olduğu hüküm gibidir. Daima mülahaza edilmelidir ki bu, ancak üzerine kıyâs edilen asıl, ta'lîl için müfhem olan bir vasıf olduğunda ve ondaki illetlik yönü de müfhem olduğunda olur.

Velhâsıl kıyâsî illette, kıyâsa asıl ittihaz edilen illette şu üç hususun birlikte bulunması şart koşulur: Birincisi: İlet bir vasıf olmalıdır, câmid değil. İkincisi: İlet, müfhem bir vasıf olmalıdır. Yani lafzın delâletinden başka bir manaya delâlet eden yani ta'lîle delâlet eden olmalıdır. Üçüncüsü: Vasıf, kendisindeki illetlik yönüne delâlet eden olmalıdır. Onun için ta'lîl, câmid lafızlar kesinlikle dâhil olmaz. Binaenaleyh Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü:

“Altın altın ile misli mislinedir, gümüş gümüş ile misli mislinedir, hurma hurma ile misli mislinedir, buğday buğday ile misli mislinedir, tuz tuz ile misli mislinedir, arpa arpa ile misli mislinedir. Kim ziyâde eder veya ziyâde isterse, ribâ yapar.”⁸³⁶ Bu hadiste gelen hususlar kesinlikle illetlendirilmezler. Çünkü bu şeyler, câmid lafızlardır, vasıf değiller. İletlik, bildirmezler. Onlardan ne lügaten ne de şeran ta'lîl de anlaşılmaz. Dolayısıyla ribânın haramlığı, bu altı eşyaya mahsur kalır. Ribevî mallar da, yalnızca bu altısına mahsûrdur. Şöyle denmez: *“Altında ribâ haram kılındı, çünkü o, ölçülür veya çünkü o, kıymetli bir madendir. Onda ribânın haramlığının illeti, onun altın veya gümüş olması ve ondaki illetlilik de onun cins ölçüsü veya değerli bir maden olması kılınır.”* Çünkü altın ve gümüş kelimesi, câmid bir isimdir, bir vasıf değildir. Bu nedenle kesinlikle illet olması sahih olmaz, üzerine de kıyâs yapılmaz. Ayrıca câmid isim, herhangi bir ta'lîl de tazammun etmiyor, kendisindeki illetlik yönüne de delâlet etmez. Bu yüzden câmid ismin illeti üzerine kıyâs yapılmaz. Câmid isim üzerine bir hükmün kıyâsı da kıyâs edilmez. Çünkü câmid isim, bir illet değildir. İletin kıyâsı da onun üzerine kıyâs edilmez. Çünkü câmid isim, kendisindeki illetlik yönüne delâlet etmez. Üstelik câmid isim bir illette değildir. Şöyle de denmez: *“Buğday, arpa, hurma ve tuzda ribâ haram kılındı. Çünkü bunlar, tartılır. Dolayısıyla bunlardaki haramlık illeti, buğday veya arpa veya tuz olmaları, onlardaki illetlik yönü de cins tartısı veya yiyecek olmaları kılınır.”* Çünkü buğday, arpa, hurma ve tuz kelimeleri, câmid isimlerdir, vasıflar değiller. Onun için illet olmaları kesinlikle sahih olmaz, üzerlerine kıyâs da yapılmaz. Ayrıca onlar, herhangi bir ta'lîl de tazammun etmezler, kendilerindeki illetlik yönüne delâlet etmezler. Dolayısıyla üzerlerine kıyâs yapılmaz. Onlar üzerine hükmün kıyâsı da kıyâs edilmez. Çünkü onlar, illet değildir. Üzerlerine illetin kıyâsı da kıyâs edilmez. Çünkü onlar, kendilerindeki illetlik yönüne delâlet etmezler. Üstelik illette değillerdir. Şöyle de denmez: *“Bunlardaki illet, ziyâdedir. Ziyâde ise cinslerden her cinste tahakkuk eder. Bunun için bir tek cinste mübadele mutlak haramdır. Yani ziyâdenin varlığı nedeniyle mutlak cins haram olur.”* Böyle denmez. Çünkü hadisteki O'nun ***“Misli misline”*** sözü, bir vasıftır, haramlık için bir illet değildir. Ondandır, ne lügaten ne de şeran bir illet oluşunu anlamakta mümkün değildir. Onun için hüküm, câmid lafız üzerine musallat olarak bâki kalır. Bunun için hadisin sonunda ***“Kim ziyâde eder veya ziyâde isterse, ribâ yapar.”*** buyurdu. Yani kim haklarında nass getirilen bu eşyada ziyâde eder veya ziyâde isterse, demektir. Ziyâde, üzerlerine nass getirildiğinden dolayı bu eşyaya mahsûrdur. Çünkü ***“Misli misline”*** ve ***“Kim ziyâde eder veya ziyâde isterse, ribâ yapar.”*** Sözü, bu altı eşya için bir vasıf olarak geldi. Onun için bu vasıf, onlardan her biriyle birlikte, onda vasfiyet tahakkuk edesiye dek tekrarlandı ve şu sözüyle de tekit edildi: ***“Kim ziyâde eder veya ziyâde isterse, ribâ yapar.”***

⁸³⁶ Tirmizi, K. Buyu', 1161

Bundan dolayı elmas, cevher v.b gibi değerli mücevherlerin mübadelesi, ziyâde etse veya ziyâde istese de, haklarında nassın olmamasından ötürü, ribâ olarak itibar edilmez. Buna binaen zeytinde veya soğanda veya limonda veya elmada veya demirde veya bakırda veya toprakta veya çimentoda v.b. haklarında nassın olmamasından ötürü ribâ yoktur.

Buna göre keza Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü de:

“Onlardan haklarını vermeyen hiçbir altın ve gümüş sahibi yoktur ki, Kıyâmet gününde bunlar onun için ateşten levhalar haline getirilsin.”⁸³⁷ Bu hadiste gelen hususlar da kesinlikle illetlendirilmezler. Çünkü bu şeyler, câmid lafızlardır, vasıf değiller. Bunlar illetlik de hissettirmezler. Bunlardan ne lügat ne de şeran ta'lîl anlaşılır. Onun için nakitten zekat, altın ve gümüşe mahsur kılınır.

Şöyle denmez: *“Bunlarda zekât vâcibtir. Çünkü onlar, maldır. Öyleyse her mal onlar üzerine kıyâs edilir.”* Böyle denmez. Çünkü altın ve gümüş kelimeleri, câmid isimlerdir. İlet olmaya uygun olmazlar. Onun için câmid isim üzerine kıyâs yapılmaz. Câmis isim, herhangi bir ta'lîl de tazammun etmez. Kendisinde illetlik yönüne de delâlet etmez. Dolayısıyla onun illeti üzerine kıyâs yapılmaz. Onun için demirde, bakırda, çelikte, şahıs yanında üzerlerinden bir sene geçmiş olsa da, zekât vâcib değildir. Aynı şekilde sahibi yanında üzerlerinden bir yıl geçmiş olsa da elmasta, cevherde de zekât vâcib değildir. Keza icâreye hazır evlerde veya ister binek isterse nakliye arabaları olsunlar, icâreye hazır arabalarda, bunlardan her biri maldır, bahanesiyle altın ve gümüş üzerine kıyâs edilerek zekât vâcib değildir. Çünkü altın ve gümüşün mal olmaları, kendilerinde zekâtın vücûbiyeti için bir illet değildir. Onlarda zekâtın vücûbiyeti de kesinlikle illetlendirilmemiştir. Bu ikisi câmid lafızdır. Dolayısıyla illet olmazlar, onlarda ta'lîl de mümkün değildir. Tabiatıyla üzerlerine kıyâs da yapılmaz. Onların bir illeti vardır ve üzerine kıyâs yapılır iddiasında bulunulmaz. Hayvanın zekâtı da böyledir. Ancak hakkında nassın vârit olduklarında zekât vâcibtir. Çünkü o, câmid bir lafızdır. Aynı şekilde hububat da öyledir, ancak hakkında nassın vârit olduklarında zekât vâcibtir. Çünkü hububat, câmid bir lafızdır. İletlendirilmez, ondan illetlik de anlaşılır. Çünkü illetlik, ta'lîl için olduğu müfhem vasfa ve o vasıftaki illetlik yönünün de müfhem olduğuna münhasırdır. Bu ise, hadislerin haklarında zekâtın vücûbiyetine nass ettiklerinde mevcût değildir. Üstelik Şâri, kendilerinde zekâtın vâcib olduklarından her nevinin nisabını beyân etmiş ve onu câmid lafızla tayin etmiştir. Aynı şekilde Allah'ı Teâlâ'nın

“Size leş, haram kılındı.”⁸³⁸ sözü üzerine de kıyâs yapılmaz. Çünkü leş, haramlık için müfhem bir vasıf değildir. Çünkü o, câmid bir isimdir. Dolayısıyla üzerine kıyâs yapılmaz. Kendisinde illetlik yönüne de delâlet etmez. Onun bir illeti vardır, üzerine kıyâs yapılır iddiasında bulunulmaz. Kendilerinde câmid ismin geldiği bütün nasslar, bunun gibidir. Ayrıca ta'lîl, müfhem olmayan vasfa dâhil olmaz. Çünkü o, illetliği hissettirmez. Ne lügat ne de şeran herhangi bir ta'lîl de tazammun etmez. Aleyhissalatu Vesselam'ın:

“Kim aşlandıktan sonra hurma ağacı satarsa, meyvesi satıcıya aittir, satın alan şart koşması müstesnadır.”⁸³⁹ Sözü, hurma ağacına hâsıdır, başkasına değil. Üzerine de kıyâs yapılmaz.

Çünkü aşlamak, muayyen bir iştir. Aşlamak kelimesi, bir vasıf olsa da, ancak hükmün illeti için müfhem bir vasıf değildir. Ta'lîl, tazammun etmez. Onun için üzerine kıyâs yapılmaz. Ona ilhakta edilmez. İşte böyle, müfhem olmayan her vasıf, kıyâsa asıl ittihaz

⁸³⁷ Muslim

⁸³⁸ Maide: 3

⁸³⁹ Buhari, K. Buyu', 2052

edilmez. Binaenaleyh illetin kıyâsı, müfhem vasıfla sâbit olan illete münhasırdır, başkasına değil.

İşte bunlar, kitap, sünnet ve kıyâstan illetin delilleridir. İcma-us sahâbeye gelince; bu, sahâbenin, muayyen bir şeyin illet itibar edilmesi üzerinde icmâlarını rivâyet etmesidir. O zaman o muayyen şey, şer'î bir illet olur. Çünkü onların icmâları, burada o şey üzerine bir delilin var olduğunu keşfeder. Sahâbe, adaletin şahitlik için bir illet itibar edilmesi üzerinde ve küçüklüğün de küçüklük üzerinde velâyet için bir illet itibar edilmesi üzerinde icmâ etti. Böylece bunlardan her biri, şer'î bir illettir. Çünkü icma-us sahâbeyle sâbit oldular. Bu illet, tamı tamına kitap ve sünnetle sâbit olan illet gibidir.

MAKÂSİD-UŞ ŞERÎAT

İslâmî Şerîat âlemlere rahmet olarak geldi. Allah’u Teâlâ Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in bi’seti hakkında şöyle buyurdu: **“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”**⁸⁴⁰ Kurân-ı Kerim’in konumu hakkında da şöyle buyurdu:

“Biz Kurân’dan müminlere şifâ ve rahmet olanı indiririz.”⁸⁴¹

Rasûl’ün rahmet oluşu ve Kurân’ın şifâ ve rahmet oluşu, tüm bunlar Şerîatın kullar için rahmet olarak geldiğine delâlet eder. Ancak Şerîatın rahmet olarak gelmiş olması, Şerîat üzerine terettüp eden neticedir. Onun teşriine sevk eden değildir. Yani Allah Subhanehu ve Teâlâ, bize Şerîatın teşrîsinden hikmetinin, ondan onun kullar için rahmet olma neticesinin doğacağını haber verdi. Yoksa onun teşrîsine sevk eden, onun rahmet oluşu değildir. Buna göre Şerîatın insanlar için rahmet oluşu, Şâri’n Şerîatın teşrîsinden hedeflediği gâyedir. Kendisinden dolayı Şerîatın teşri edildiği sebep değildir. Buna delil, Şerîatın rahmet oluşuna delâlet eden ayetlerin nassıdır. Allah’u Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁸⁴² **“Biz Kurân’dan müminlere şifâ ve rahmet olanı indiririz.”**⁸⁴³ Bu, illetlik ifâde etmez. Bu, Allah’u Teâlâ’nın Firavn’un Mûsâ ile durumu hakkındaki şu sözü:

“Nihayet Firavn’un ailesi onu kendileri için bir düşman ve tasa olsun diye buldular.”⁸⁴⁴ Ve Allah’u Teâlâ’nın Müslümanlara meleklerle yardım etmesi hakkındaki şu sözü:

“Allah bunu sadece müjde olsun diye yaptı.”⁸⁴⁵ Ve şu sözü gibi:

“Bu Kitabı da sana, her şey için bir açıklama, Müslümanlar için bir hidâyet, bir rahmet ve bir müjde olarak indirdik.”⁸⁴⁶ Ve şu sözü gibidir:

“O (Cebrail), Allah’ın izni ile Kurân’ı senin kalbine önceki kitapları doğrulayıcı ve mü’minler için bir hidâyet ve bir müjde olarak indirdi.”⁸⁴⁷ Bunlardan murâd şudur; onun gönderilmesinden hâsıl olan netice, onun, insanlar için bir rahmet olmasıdır. Allah’ın Kurân hakkındaki:

“Şifâ ve rahmet olanı” sözü, neticesi bakımından Şerîat için bir vasıftır. Onun teşrîsi için bir illet değil. Sîgasında ta’lîl bulunan bir ayet dahi mevcûd değildir. Bütün sîgalar, ta’lîle delâlet etmezler. Onun için illetlik, nefyedilir ve ayetler, Allah’ın Şerîatın teşrîsinden hikmetinin onun rahmet olması bakımından medlûlleri üzerine bâki kalırlar. Böylelikle ta’lîl, nefyedilir. Dolayısıyla illetlik nefyedilir. Şerîatın âlemlere rahmet oluşu, Şerîatın teşrîsinin illeti değil, ancak Şerîattan hâsıl olan netice olur.

Şöyle denmez: *“Bu ayetler, nitekim Şerîatın illetini beyân eden ayetlerin bize bildirdikleri gibi, Şâri’n Şerîattan maksûdunu bize bildirirler. Onun için Şerîat için bir illet olurlar.”* Böyle denmez. Çünkü bu ayetler, Şâri’n kastını ve Şerîatın teşrîsinden hedefini bize bildirseler de, ama onlar, Şerîatın teşrîsi için Onu iten olduklarını bize bildirmediler. Gâye ile

⁸⁴⁰ Enbiya: 107

⁸⁴¹ İsrâ: 82

⁸⁴² Enbiya: 107

⁸⁴³ İsrâ: 82

⁸⁴⁴ Kasas: 8

⁸⁴⁵ Enfal: 10

⁸⁴⁶ Nahl: 89

⁸⁴⁷ Bakara: 97

iten arasında fark vardır. Ayetler, Şerîattan neticelenmesi mümkün olan gâyeyi bize bildirdiler. Ama onlar, onun teşrîsine iten şeyi bize bildirmedi. Şerîatın teşrîsine sevk edene yani onun teşrîsine itene delâlet eden ne kitap'tan ne de sünnet'ten nasslar mevcûd değildir. Ancak burada olan şeyin hepsi, Şerîattan sâdır olan gâyeye delâlet eden nasslardır. Bunlar ise, illetlik ifâde etmezler, dolayısıyla illet olmazlar. Buna göre şer'î nasslarda, Şerîatın teşrîsinin illetine delâlet eden herhangi bir nass mevcûd değildir. Nasslardan mevcûd olan şey, ancak Şerîattan doğan gâyeye delâlet eder. Bu ise makâsid-uş Şerîattır. Bir bütün olarak, ondan kaynaklanan onun kullar için bir rahmet oluşu dışında Şerîata ait maksatlardan bir maksat mevcûd değildir.

Bu makâsid-uş Şerîat, bir bütün olarak Şerîatın maksatlarıdır. Yani bir bütün olarak İslâmî dinin maksatlarıdır. Bunlar, bizatihi her hükümün maksatları değildir. Çünkü onlara delâlet eden delilde, doğan rahmetin, bizatihi her hükümden değil, ancak bir bütün olarak Şerîattan doğduğu vâzıhtır. Zira şöyle buyurdu: **“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”**⁸⁴⁸ Yani risâlet rahmettir. Yine şöyle buyurdu:

“Biz Kurân'dan müminlere şifâ ve rahmet olamı indiririz.”⁸⁴⁹

Buradaki **“Min”**, beyân içindir. Yani Kurân'ı şifâ ve rahmet olarak indiririz. Onun manası, bazı Kurân'ı şifâ ve rahmet olarak indiririz demek değildir. Mefhûm-ul Muhâlefet ise, Kurân'ın bazıları böyle değildir. Bu ise, bizzat Şerîatın kendisine zıttır. Aklî ve şer'î delil, bunun batılığına kâimdir. Böylece şifâ ve rahmet, bir kısmı değil, bütün Kurân'dır. Rahmet, bir bütün olması bakımından Şerîattan sâdır olan gâyedir noktasında sârih olarak delil geldi. O delilde, rahmetin bizatihi her hükümden veya Şerîatın nasslarından her bir nasstan sâdır olan gâye olduğuna herhangi bir delâlet yoktur. Onun için Şârî'yi, bir bütün olması bakımından Şerîatın maksatlarını beyân ettiği bir vakitte, bizatihi bazı hükümlerin teşrînden maksadını da beyân ettiğini görüyoruz. Bu bağlamda ins ve cinnin yaratılışı hakkında şöyle buyurdu:

“Ben ins ve cinni ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁸⁵⁰ Bunun dışında bir çok hükümlerde de buyurdu. Bu nedenle Allah, bir bütün olarak Şerîatın teşrîinden ve bazı hükümlerin teşrîinden maksadını beyân etmiş olur. Dolayısıyla Allah'ın muayyen bir hükümün teşrîinden maksadı, bir bütün olarak Şerîattan maksadı olmaz. Bir bütün olarak Şerîattan maksadı da, bizatihi her hükümden maksadı olmaz. Bilakis Allah'ın maksadı, üzerine delâlet ettiği mevzûda delilden bilinir. Allah'ın maksadı, o mevzûdan başkasına geçmez. Delilin delâletinde durulur. Binaenaleyh bir bütün olarak makâsid-uş Şerîat, Şerîatın teşrîsinden gözetilen Allah'ın hikmeti ve onun teşrîsinden hedeflenen gâyedir. Bu maksat – ki onun âlemler için bir rahmet olmasıdır-, bizatihi Şerîatın hükümlerden her hükümün maksadı değildir. Bilakis o, şer'î hükümler olmaları açısından şer'î hükümlerin maksadıdır, yani bir bütün olarak Şerîatın maksadıdır.

Bizatihi Her Hükümün Maksadı

Nitekim Allah, Şerîatın teşrîinden maksadını beyân ettiği gibi, hükümlerden bir çoğunun teşrîinden maksadının, bizatihi her bir hüküm olduğunu da beyân etti. Hacca nispetle, Allah'ı Teâlâ haccın teşrîinden gâyesinin, insanların kendilerine ait menfaatlara

⁸⁴⁸ Enbiya: 107

⁸⁴⁹ Isra: 82

⁸⁵⁰ Zariyat: 56

şahit olmalarıdır diye beyân etti. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu: **“Kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olsunlar diye.”**⁸⁵¹ Hamrın ve kumarın haramlığından maksadının, hamr ve kumardan dolayı insanlar arasında kin ve düşmanlık hâsıl olmasın, diye beyân etti. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak ister.”⁸⁵² Rüzgarların gönderilmesinden maksadının, yağmuru müjdelemek olduğunu beyân etti. Şöyle buyurdu:

“Rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur.”⁸⁵³ İns ve cinleri yaratmaktan maksadının, Kendisine ibâdet etmeleridir diye beyân etti. Şöyle buyurdu:

“Ben ins ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁸⁵⁴ Annesi onu denize attığında Firavn ailesinin Mûsâ’yı denizden almalarından maksadının, onlar için bir düşman olmasıdır diye beyân etti. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Nihayet Firavun’un ailesi onu kendileri için bir düşman ve tasa olsun diye aldı.”⁸⁵⁵ Müslümanlara meleklerle yardım etmekten maksadının, onlar için bir müjde olmasıdır diye beyân etti. Şöyle buyurdu:

“Allah bunu, sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştır.”⁸⁵⁶ Hayatı ve ölümü yaratmaktan maksadının, insanları denemek ve onları imtihan etmek olduğunu beyân etti. Şöyle buyurdu:

“O ki, hanginizin amelce daha güzel olacağını sınamak için ölümü ve hayatı yarattı.”⁸⁵⁷ Dinden maksadının, onlara baskı yapmak değil, bilakis onları temizlemek ve üzerlerindeki nimetini tamamlamak için olduğunu beyân etti. Şöyle buyurdu:

“Allah üzerinize bir sıkıntı kılmak istemez, fakat sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister.”⁸⁵⁸ **“Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk kılmadı.”**⁸⁵⁹ Oruç farzietinden maksadının, muttaki olmalarıdır diye beyân etti. Şöyle buyurdu:

“Oruç, sizden öncekiler üzerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı. Umulur ki muttaki olursunuz.”⁸⁶⁰ Namazdan maksadının, onları fuhuşiyattan ve münkerden alıkoymaktır diye beyân etti. Şöyle buyurdu:

“Muhakkak ki namaz, fuhuşiyattan ve münkerden ahkor.”⁸⁶¹ Beyt-i onlar için kible kılmasından maksadının, insanların onlar aleyhinde bir hücceti olmamasıdır diye beyân etti. Şöyle buyurdu:

“Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin, ki insanların aleyhinizde bir hücceti bulunmasın.”⁸⁶² Zemzem suyunu içmekten maksadının, onu içenlerin, kendisi için onu içtiklerinden şifâ bulmak olduğunu beyân etti. Aleyhissalatu Vesselam şöyle buyurdu:

“Zemzem suyu, kendisi için içilen şey içindir.”⁸⁶³ Kadının halası ve teyzesi v.b. üzerine nikahlanmasının haramlığından maksadının, akrabalıklarını kesmemeleridir diye beyân etti. Nitekim hadiste İbn-u Abbâs yolundan Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurduğu geldi:

“Zemzem suyu, kendisi için içilen şey içindir.”⁸⁶³

Kadının halası ve teyzesi v.b. üzerine nikahlanmasının haramlığından maksadının, akrabalıklarını kesmemeleridir diye beyân etti. Nitekim hadiste İbn-u Abbâs yolundan Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurduğu geldi:

⁸⁵¹ Hacc: 28

⁸⁵² Maide: 91

⁸⁵³ A’raf: 57

⁸⁵⁴ Zariyat: 56

⁸⁵⁵ Kasas: 8

⁸⁵⁶ Enfal: 10

⁸⁵⁷ Mülk: 2

⁸⁵⁸ Maide: 6

⁸⁵⁹ Hac: 78

⁸⁶⁰ Bakara: 183

⁸⁶¹ Ankebut: 45

⁸⁶² Bakara: 150

⁸⁶³ Ahmed

“Kadının halası ve teyzesi üzerine nikâhlanmasından nehyetti. Ve dedi ki: **“Siz eğer bunu yaparsanız, akrabalıklarınızı keserseniz.”**⁸⁶⁴ İşte böyle, Şâri, hükümlerden bir çoğundan maksadını beyân etti. Ancak burada beyân ettiği maksadı, ancak hükümden doğan gâyedir, onun teşrîine sevk eden değil. Yani Teâlâ'nın bu hükmün teşrîinden hikmeti, beyân ettiği şeyin o hükümden doğmasıdır. Allah bize bu hükmün teşrîinden hikmetinin, onu tatbik edenler için şu husus o hükümden doğar diye haber verdi.

Şâri'n hükümden maksûdu, ister sîga bakımından olsun isterse her birinin vakıası bakımından olsun, kendisinden dolayı hükmün teşrî edildiği sebepten başkadır. Sîgaya gelince; Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Ben ins ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁸⁶⁵ Ve hacc konusundaki şu sözü:

“Kendilerine ait bir takım menfaatlere yakînen şahit olsunlar diye.”⁸⁶⁶ ve yaratılışın aslı hakkındaki şu sözü:

“O ki, hanginiz amelce daha güzel olacağını sınamak için ölümü ve hayatı yarattı.”⁸⁶⁷ v.b. Bu ayetlerden herhangi bir ayetin sîgası, yaratmaya sevk eden, Allah tarafından sınamak, haccın teşrîine sevk eden, insanların kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olmaları, cinleri yaratmaya sevk eden de, Allah'a ibâdet etmeleri olduğuna delâlet etmezler. Bilakis bu amelden hâsıl olan âkibetin, şu olduğuna delâlet ederler yani bu amelin neticesi şudur. Bu ayetler v.b.dekiler, sevk eden değildir. O ancak gâye veya neticedir yani âkibettir. Allah'ı Teâlâ, bundan maksûdunun onun âkibetinin şu olduğunu beyân etti. Oysa bu, sevk edene delâlet eden ayetlerin hilâfıdır. Çünkü onların sîgaları, getirdikleri şeyin, hükme sevk eden, onun teşrîine iten olduğuna delâlet ederler. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Ki evlatlıklarının karılarında müminlere bir sakınca olmasın.”⁸⁶⁸ Ve Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.”⁸⁶⁹ Ve Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Allah sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat akdettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar.”⁸⁷⁰ Bu ayetlerden her bir ayetin sîgası, kendisinde zikredilenin hükme sevk eden olduğuna, hükmün gâyesi olmadığına delâlet eder. Mallar, zenginler arasında dolaşan olmasın oluşu, Allah'ın bu hükmü teşrîinin sebebidir. O, Allah'ı Teâlâ'nın hükmün teşrîinden gâyesi hakkında mücerret haber vermesi değildir. Aynı şekilde birinci ayetteki evlatlıklarının karıları hakkında sıkıntının olmaması ve ikinci ayetteki yeminlerin akdedilmesi, bunlardan her biri hükmün teşrîine sevk edendir, onun teşrîinden gâye değildir. Yani ondan hâsıl olan netice değildir. Bu, Allah'ın bu hükmü teşrîine sevk eden sebebi beyân ederek gelen ayetlerden her bir ayetin sîgası bakımındandır. Gâye ve sevk edenden her birinin vakıası bakımından olana gelince; gâye, Allah'ın hikmetidir. O, sevk edenin hilâfına, bu hükümden doğması mümkün olan neticedir. Çünkü sevk eden, netice değildir, ancak teşrî sebebidir. Sevk eden, hükümden önce ve onunla birlikte mevcûttur. O, hükmün neticesi değildir. Allah'ı Teâlâ, hükmün teşrîinden gâyesinin şu olduğuna delâlet eden bir şey söylediğinde, bu sözün manası, O'nun maksadının beyânı olur, O'nun teşrî sebebinin beyânı değil. Bu hükmün teşrî sebebinin de şu olduğuna delâlet

⁸⁶⁴ Et-Tabarâni

⁸⁶⁵ Zariyat: 56

⁸⁶⁶ Hacc: 28

⁸⁶⁷ Mülk: 2

⁸⁶⁸ Ahzab: 37

⁸⁶⁹ Haşr: 7

⁸⁷⁰ Maide: 89

eden bir şey söylediğinde, bu sözün manası, kendisinden dolayı hükmün teşrî edildiği şeyin beyânı olur, hükümden maksadının beyânı değil. Sebebin beyânı ile gâyenin beyânı arasında büyük fark vardır.

Bu, bir yöndendir. Diğer bir yönden ise, Allah'ın herhangi bir hükmün teşrîinden hikmetini yani gâyesini beyân etmesinin manası, bu gaye, mutlaka tahakkuk eder demek değildir. Bilakis tahakkuk edebilir de tahakkuk etmeyebilir de. Allah, bir hükmün teşrîinden hikmetini beyân ettiğinde, hükümden Allah'ın maksadının tahakkuk etmesi vâcibtir demek değildir. Bilakis sadece bunun manası, hükümden maksadının, ondan şu doğar, demektir. Şunun doğması vâcibtir değil. Bunun için hükümden Allah'ın hikmeti, bazen tahakkuk edebilir bazen de tahakkuk etmeyebilir. Mesela Allah'ı Teâlâ hacc hakkında şöyle buyuruyor: **“Kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olsunlar diye.”**⁸⁷¹

Hissi müşahede şudur ki milyonlarca insanlar, hacc ettiler ama kendilerine ait herhangi bir menfaate şahit olmadılar. Allah'ı Teâlâ'nın hamr ve kumar hakkındaki şu sözü:

“Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak ister.”⁸⁷² Hamr nedâmetçilerinden ve kumarbazlardan bir çoklarının arasına şeytan kin ve düşmanlık sokamadı. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyuruyor: **“Zemzem suyu, kendisi için içilen şey içindir.”**⁸⁷³

İnsanlardan bir çoğu, zemzem suyunu bir şeyler niyetiyle içtiler, ama bu şeyler tahakkuk etmedi. Bu, hakkında haber verdiği bir husustan veya teşrî ettiği bir hükümden Allah'ın maksûdunun tahakkuk etmesi için hiçbir zaruret olmadığına delâlet eder. Aksine o, Allah'ı Teâlâ tarafından bu maksadı hakkında bir haber vermektir. Yoksa bunun tahakkuk etmesi vâcibtir diye bir haber vermek değildir. Bu sebeple Şâri'n bu maksûdunu, hükme sevk eden kılmak sahih olmaz. Onun illeti de olmaz. Bilakis o, Allah'ın hükümden hikmetinin bir beyânıdır. Şayet bu ayetlerdeki Şâri'n bu maksûdunun hükme sevk eden yani şer'î illet olması câiz olsaydı, mutlaka kin ve düşmanlık sokmak, hamr ve kumarın haramlılık illeti olurdu. İlet, bulunduğu, hamr ve kumar haram olurdu, aksi halde olmazdı. Menfaatlere şahit olmak da, haccın illeti olurdu. İlet, var olduğunda, hacc da var olurdu, aksi halde olmazdı v.b... Bu, doğru değildir. Onun için Şâri'n hükümden maksûdu yani gâyesi, hükme sevk eden olmaz. O ancak Allah'ın hükümden hikmeti ve onun tatbikinden hâsıl olan neticedir.

Buna göre teşrîlerinden gâyesini beyân ettiği hükümlerden Allah'ın maksatları, Allah'ın bu hükümlerden hikmetleridir, onların illetleri değil. Bu nedenle onlar üzerine kıyâs yapılmaz, onlarda gelen manalar üzerine de kıyâs edilmez. Onlar, bizatihi her hükme hâsstırlar, onu aşmazlar. Bazen meydana gelirler, bazen meydana gelmezler. Onların şer'î illetlerle ve kıyâsla hiçbir alâkaları yoktur. Bilakis onlar, Allah'ın hükümden hikmetidir.

Bilinmesi gerekir ki Allah'ın hükümden hikmeti, onun teşrîinden ve ondan gâyesinden maksadıdır. Bundan ötürü bizzat Şâri'n kendisi, o gâyenin Kendi gâyesi olduğunun bilebilmek için gâyesini beyân etmelidir. Yani şer'î maksatlar, ister bir bütün olarak makâsid-uş Şerîat olsun, isterse bizatihi her hükmün maksatları olsun, bunları ya lafzen ve manen yada manen ama Rasûl onu ifâde ederek Allah indinden vahyin getirdiği şer'î bir nass getirmediğçe, şer'î maksatlar olarak itibar edilmezler. Onları, vahyin getirdiği bir nass getirmediğinde, şer'î maksatlardan yani Allah'ın hikmetlerinden itibar edilmeleri câiz değildir. Çünkü onların,

⁸⁷¹ Hacc: 28

⁸⁷² Maide: 91

⁸⁷³ Ahmed

Allah'ın maksûdu ve hükümden veya Şerâttan hikmeti olmalarının manası, onları kasteden Allah'u Teâlâ'dır demektir. Allah bizleri onlara vahiy vasıtasıyla bir nassla muttaki kılmadıkça, Allah'ın hikmetine muttali olmak aklen ve şeran muhaldir. Onun için onları, Allah indinden vahyin getirdiği bir nassın getirmesi zorunludur. Onları bir nass getirmediğinde, onlar, Allah bunu bizlere haber vermediğinden dolayı ve hikmetlerden bize haber verdikleri üzerine kıyâs yapmak câiz olmadığından, Şâri'n maksûdu ve hikmeti olarak itibar edilmezler.

Bütün bunlardan açığa çıkar ki, ne olursa olsunlar, şer'î maksatlar, hükmün teşrîinden gâyedir yani hükümden doğması mümkün olan neticedir. Bu neticenin durumu ne olursa olsun, o bir şer'î illet değildir. O ancak Allah'tan bir haber vermektir. Bu yüzden o, hükümler hakkında değil, bir takım şeyler hakkında haber vermek kabilinden olur. Bu nedenle o, şer'î nasslardaki kıssalar, haber vermek, öğütler ve irşadlar hükmünü alır. Bunun gayrisinde olması sahih değildir. Dolayısıyla hiçbir şekilde ne teşrî ne de hükümlerin istinbatına dâhil olmaz.

Maslahatların Celbi Ve Mefsedetlerin Def'i

Hem Bir Bütün Olması Vasfıyla Şerâat İçin Hem de Bizatihi Herhangi Bir Hüküm İçin Bir İlet Değildir

Bazı Usûl-ul Fıkıh alimleri şöyle derler: *“Hükümün teşrîinden maksûd, Rab zarar ve faydalanmadan beri olduğundan, kula nispetle ya bir maslahatın celbidir, ya bir zararın defidir yada iki hususun toplamıdır. Belki de bu, kulun maksûdudur. Çünkü bu, ona mülâyimdir ve nefisine muvâfıktır. Onun için âmîl kimse, bunun varlığı ile yokluğu arasında muhayyer bırakıldığında, yokluğuna karşılık varlığını seçer. Hükümün teşrîinden maksûdun, ancak maslahatın tahsili veya zararın def'i olduğu bilinince, bu, ya dünyada olur yada ahirette. O yani hükümün teşrîinden maksûd, ya zarûrî maksatlar kabilindedir yada zarûrî maksatlar kabilinden değildir. Eğer zarûrî maksatlar kabilinden olursa, ya asıl olur yada asıl olmaz. Eğer asıl olursa, bu, milletlerden bir milletin, Şerâatlardan bir Şerâatın onlara riâyetten hâli olmadıkları beş maksada râcidir. Bunlar: Dinin, nefsin, aklın, neslin ve malın muhafazasıdır. Çünkü bu maksatları muhafaza etmek, zarûriyattandır. Ama eğer asıl olmazsa, bu, zarûrî maksûdu tamamlayan tâbidir. Bu, tıpkı sarhoşluk vermese de, çoğuna davetçi sarhoşluk veren şeyden azcık içilmesini haram kılmakla aklın muhafazasındaki mübalağa gibi.*

Eğer zarûrî maksatlardan değilse, ya insanların kendisine ihtiyaç duyduğu şeyler kabilindedir olur yada ihtiyaç duyulmayanlar olur. Kendisine ihtiyaç duyulan kabilden olanlara gelince; ya asıl olur yada olmaz. Eğer asıl olursa, bu, zâit ihtiyaçlara râci olan ikinci kısımdır. Bu, mesela küçük kız çocuğun evlendirilmesi üzerinde velinin egemen kılınması gibi. Eğer asıl olmazsa, bu, ikinci kısmı ikmal etmek ve tamamlamak mecrasında câri olan tâbidir. Bu, mesela denkliğe riâyet ve küçük kız çocuğun evlendirilmesinde mehr-i misil⁸⁷⁴ gibi.

⁸⁷⁴ Mehr söylenmeden veya mehir vermeme şartı ile yapılan bir nikahtan sonra, kadının, baba tarafından akrabâsının kadınlarına bakılarak bunlara verilen mehir kadar verilen mehirdir

Ama eğer maksûd, zâit ihtiyaçlar kabildenden değilse, bu, üçüncü kısımdır. Bu, tahsinat, tezyinat, adet ve muamelelerde en güzel yöntemlere riâyet etmek mevkillerinde vâki olan şeydir. Bu, mesela şahitlik ehilliğinin köleden sökülüp alınması gibi.”

Bunun hülâsası, Usûl-ul Fıkıh alimlerinden bu grup nezdinde maslahatlar, beş kısımdır. Bunlar:

1- Asıl olan zarûrî maksatlar. Beş maksatlar gibi.

2- Asıl olmayan zarûrî maksatlar. Sarhoşluk veren şeyden azıcık içilmesini haram kılmak gibi.

3- Kendisine ihtiyaç duyulup asıl olan kabilden olan gayri zarûrî maksatlar. Küçük kız çocuğunu evlendirmek üzerine veliyi egemen kılmak gibi.

4- Kendisine ihtiyaç duyulup asıl olmayan kabilden olan gayri zarûrî maksatlar. Denkliğe riâyet etmek gibi.

5- Kendisine ihtiyaç duyulan kabilden olmayan gayri zarûrî maksatlar. Bilakis tahsinat, tazyinat ve adetlerden, muamelelerden en güzel yöntemlere riâyet etmek mevkillerinde vâki olurlar. Yönetim ehilliğini kadından söküp almak gibi

Onlar şöyle derler: *“Hükümler, kulların maksatları için teşrî edildi.”* Buna delilleri, nass ve icmâdır. İcmâya gelince; Fıkıh imamları, Mutezile’nin dediği gibi, bu vücûb yoluyla olduğunda veya Ehl-i Sünnetin dediği gibi, vücûb olmaksızın ittifak ve vükûb gereğince olduğunda ihtilaf etseler de, Allah’u Teâlâ’nın hükümlerinin bir hikmet ve maksûddan hâli olmadığı üzerinde icmâ ettiler. Nassa gelince; şer’î hükümler, Rasûl’ün getirdiklerindedir. Onlar, Allah’u Teâlâ’nın şu sözünden dolayı, âlemler için bir rahmettir:

“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁸⁷⁵ Hükümler, âlemlere râci olan bir hikmetten yoksun olsalardı, bir rahmet olmazlardı. Bilakis bir musibet olurlardı. Ayrıca Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Rahmetim her şeyi kuşatır.”⁸⁷⁶ Hükümler, kullar hakkında bir hikmet için teşrî edilmiş olmasalardı, rahmet değil, musibet olurlardı. Keza Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözü:

“İslâm’da zarar vermek ve zarara mukabele etmek yoktur.”⁸⁷⁷ Şayet hükümlerle teklif, kullara râci olan bir hikmet için olmamış olsaydı, teşrîleri sırf zarar olurdu. Bu da İslâm sebebiyle olurdu. Halbuki bu, nassın hilâfıdır.

Hükümlerin, ancak kulların maslahatları için teşrî edildikleri sâbit olunca, biz, bir maslahatî bir hususu gerektiren meşrû bir hüküm gördüğümüzde, bu, ya hükmün teşrîinden maksat olmaktan yoksun değildir yada hükmün teşrîinden hedef, bize zâhir değildir. Hükmün teşrîinden hedefin, bize zâhir olmamasına gelince; bu, hükmün teşrîini taabbudî kılar. Bu ise, aslın hilâfıdır. Çünkü hükmün teşrîindeki asıl, bir hikmet için olmasıdır. Geriye ancak hükmün zâhir olan bir şey için meşrû kılınmış olması kalıyor. Binaenaleyh hükümler, ancak kulların maslahatları için teşrî edildiler.

İşte bu, bazı usulcülerin, Şerîat, bir maslahatın celbi veya bir mefsetetin defî için geldi konusunda söylediklerinin hülâsasıdır. Ama onlar: *“Bu maslahat, hükümde onun bir illeti olarak muteber olabilmesi için delil o maslahata delâlet etmek zorundadır. Bir*

⁸⁷⁵ Enbiya: 107

⁸⁷⁶ A’raf: 156

⁸⁷⁷ Et-Tabarâni

delil o maslahata delâlet etmezse, ona itibar edilmez.” derler. Onlar: “Şerîat, maslahatların celbi ve mefsedetlerin defî için geldi. Muayyen şer’î her hükümde, muteber olabilmesi için maslahata delâlet eden bir delil olmalıdır.” derler. Bunun için onlar: “Vasfın nasbedilmesi, bir sebeptir ve Şâri’den bir illetir. Onun delili de şer’î olmak zorundadır.” Dediler. Yine onlar: “Maslahatların celbi ve mefsedetlerin defî, toptan şer’î hükümlerin illetidir ve onlar bizatihi her şer’î hükmün illetidir.” derler. Ancak onlar “Bizatihi her hükümde illeti tayin etmek, maslahatın celbi ve mefsedetin defî olsa da, ama bu, Şâri’den bir nass olarak telakki edilmelidir” derler. Böylece onlar, Şâri’n beyân ettiği illeti, bir maslahatın celbi veya bir mefsedetin defî kılıyorlar. Meselâ, altın ve gümüşte ribânın haram kılınmasının illeti, bunların mücevherlikleridir. Seferde ruhsatın illeti, meşakkattir. Kâtilin mirastan mahrum olmasının illeti, kâtil olmasıdır v.b. Bu maslahatlar üzerine Şâri’den bir nass delâlet etti. Dolayısıyla şer’î illetler olarak itibar edilirler.

Burada Usûl-ul Fıkıh alimlerinden bir diğer grup da: “Hükümün teşrîinden maksûd, ya bir maslahatın celbidir, ya bir mefsedetin defîdir yada beraberce iki hususun toplamıdır. Çünkü Şerîatların vad’ı, ancak beraberce şimdi de gelecekte de kulların maslahatları içindir.” derler. Ve dediler ki: “Bunlar hakkında kelam ilminde ihtilaf vâki oldu. Er-Râzî, Allah’ın hükümlerinin, kesinlikle bir illetle muallel olmadığını zannetti. Nitekim fiilleri de öyledir. Mutezile ise, Allah’ın hükümlerinin kulların maslahatlarının riâyetiyle muallel oldukları üzerinde ittifak ettiler.” Dediler ki: “Biz, Şerîattan ne Er-Râzî’nin ne de diğerlerinin onda muhalefet edemeyecekleri bir istikrâyla istikrâ ettik ki, Şerîat, kulların maslahatları için vad’ı edildi. Zira Allah’u Teâlâ Rasullerin bi’seti hakkında şöyle buyuruyor, bu ise asıldır:

“Müjdeleyici ve uyarıcı olarak rasuller (gönderdi ki); insanların, rasullerden sonra Allah’a karşı bir hücceti olmasın.”⁸⁷⁸ **“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁸⁷⁹** Yaratılışın aslı hakkında da şöyle buyurdu:

“O, hanginiz amelce daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, Arşı su üzerinde iken gökleri ve yeri altı günde yaratandır.”⁸⁸⁰

“Ben ins ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁸⁸¹

“O ki, hanginiz amelce daha güzel olacağını sınamak için ölümü ve hayatı yarattı.”⁸⁸² Kitap ve sünnette hükümlerin tafsilatlarına ilişkin ta’lîllere gelince; sayılanlardan daha çoktur. Mesela abdest ayetinden sonra şu sözü gibi:

“Allah sizin üzerinize bir sıkıntı kılmak istemez, fakat sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister.”⁸⁸³ Oruç hakkında da şöyle buyurdu:

“Oruç, sizden öncekiler üzerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı. Umulur ki muttaki olursunuz.”⁸⁸⁴ Namaz hakkında da:

“Muhakkak ki namaz, fihuşattan ve münkerden alıkor.”⁸⁸⁵ Kible hakkında da şöyle buyurdu:

“Nerede olursanız olun, yüzünüzü o yana çevirin, ki

⁸⁷⁸ Nisa: 165

⁸⁷⁹ Enbiya: 107

⁸⁸⁰ Hûd: 7

⁸⁸¹ Zariyat: 56

⁸⁸² Mülk: 2

⁸⁸³ Maide: 6

⁸⁸⁴ Bakara: 183

⁸⁸⁵ Ankebut: 45

insanların aleyhinizde bir hücceti olmasın.”⁸⁸⁶ Cihad hakkında:
“Kendileriyle savaşılanlara, zulme uğramış olmaları sebebiyle, izin verildi.”⁸⁸⁷ Kısâs hakkında:
“Ey akıl sahipleri, kısısta sizin için hayat vardır.”⁸⁸⁸

Tevhidi takrir hakkında:

“Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da: Evet, şahit olduk dediler. Kıyâmet günü, biz bundan gafildik demeyesiniz diye.”⁸⁸⁹ Maksûd, tenbihtir. İstikrâ, buna delâlet edince ve istikrâ da, bu gibi meselede ilim ifâde edici olunca, biz, mesele Şeriatın bütün tafsililatında müstemirrânedir diye kesin hükmederiz.”

Ve dediler ki: “Şer’î teklifler, yaratılıştaki maksatlarının muhafazasına râcidirler. Bu maksatlar, üç kısmı geçmezler. Birincisi: Zarûrî olurlar. İkincisi: Hâcî olurlar. Üçüncüsü: Tahsinî olurlar. Zarûrîyata gelince; bunun manası, din ve dünya maslahatlarının kıyâmında bu mutlaka gereklidir, demektir. Öyle ki o kaybedildiğinde, dünya maslahatları istikâmet üzere değil, bilakis fesât üzere icrâ edilirler. Zarûrîyatın toplamı, beştir. Bunlar: Dinin, nefsin, neslin, malın ve aklın muhafazasıdır. Hâciyâta gelince; bunun manası, genişlik ve ekseriyetle güçlüğe ve talep edilenin kaçırışıyla erişen meşakkate sebep olan sıkıntının kaldırılması bakımından kendilerine muhtaç olunanlar, demektir. Bunlar, ibâdetlerde, âdetlerde, muâmelelerde ve cinâyetlerde câridirler. İbâdetlerde, sefer ve hastalık sebebiyle meşakkatin erişmesine nispetle hafifletici ruhsatlar gibi. Âdetlerde, avın mubâhlığı ve helal olan şeylerden temiz olanlarla menfaatlenmek gibi. Muamelâtta, kırâz⁸⁹⁰, müsâkât, selem gibi. Cinâyetlerde, kasâme hükmü ve âkile üzerine diyet koymak gibi. Tahsînâta gelince; bunun manası, âdetlerin güzelliğine layık olanı almak, üstün akıl sahiplerinin tiksindiği pis hallerden kaçınmak, demektir. Bu, mekârim-ul ahlâk kısmını toplar. Tahsînât, ibadetlerde, âdetlerde, muâmelelerde ve cinâyetlerde câridirler. İbâdetlerde, necâsetin izâlesi, tüm tahâretler, setr-i avret, sadakalardan ve birrlerden olan hayır nafileleriyle Allah’a yaklaşmak gibi. Âdetlerde, yeme içme âdâbı, necis yiyeceklerden, habis içeceklerden, isrâftan ve cimrilikten kaçınmak gibi. Muamelâtta, necâsetlerin, su ve ot atıklarının alım satımından men etmek, imâmet makamından kadını çekip almak gibi. Cinâyetlerde, cihatta kadınların, çocukların ve ruhbânların katlini men etmek gibi.”

Dediler ki: “Şâri’n, üç kaidelerin: zarûrîyat, hâciyat ve tahsîniyatın muhafazasını kasdetici olduğuna, kendisine istinat edilen bir delil gerekir. Buna delil, üç kaidelerin sübûtunda ve onların Şâri’n maksûdu itibar edilmesinde, Şeriat ehlinde içtihada mensup olan kimselerden hiçbir kimse şeran şüphe etmez. Bunun delili, Şeriatın istikrâsı, onun küllî, cüzî delillerini ve ihtiva ettiği bu âmm hususları, hâss bir delille sâbit olmayan, bilakis kiminin kimine izâfe edildiği maksatları muhtelif delillerle sâbit manevî istikrâyâ göre incelemektir. Öyle ki bunların toplamından o delillerin üzerinde icmâ ettikleri tek bir husus derlenip toplanır. Genel katında sâbit olan Hâtimi’nin cömertliği, Ali radiyallahu anh’ın şecâati gibi. İnsanlar, Şâri’n bu kâidelerdeki kastını ispatta, ne mahsûs bir delile ne de mahsûs bir şekle itimat etmediler. Bilakis bu, onlar için muhtelif şahıslar ve muhtelif

⁸⁸⁶ Bakara: 150

⁸⁸⁷ Hacc:39

⁸⁸⁸ Bakara: 179

⁸⁸⁹ A’raf: 172

⁸⁹⁰ Bir sermaye verip aralarında şartlaştıkları vecih üzere kâr ve zarar sermayeye ait olmak üzere kârına ortak olmak

vakıalar hakkındaki zâhirlerden, umûmlardan, mutlaklardan, mukayyedlerden ve hâss cüziyatlardan hâsıl oldu.”

Dediler ki: “Muhakkak ki âdetlerde aslolan, manalara iltifattır. Çünkü biz, istikrâyla Şâri’yi kulların maslahatlarını kasteder bulduk. Normal hükümler, onlarla birlikte nereye dönerlerse dönerler. Bir şeyin, onda bir maslahat olmayan bir haldeyken men edildiğini, onda bir maslahat olduğunda, câiz olduğunu görürsün. Mesela dirhemdir dirhemle veresiyesi alım satımda men edilir, ödünçte câizdir. Yaş hurmanın kuru hurma karşılığında alım satımı men edilir. Öyle ki mücerret ğarar ve ribâ olur. Onda râcih bir maslahat olduğunda, câiz olur. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Ey akıl

sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır.”⁸⁹¹ Hadiste şöyledir:

“Kâdi

kızgınken hüküm vermez.”⁸⁹² Bunlardan başka sayılmayanlardan... Hepsi de kullar için maslahatların itibarına ve nereye dönerlerse dönsünler iznin onlarla birlikte döndüğüne işâret eder bilakis âşikar kılar. Bu da âdetler, Şâri’n onlarda manalara iltifata itimat ettiklerinden olduğuna delâlet etti. Bundan da biz, Şâri’n naslarla birlikte durmak değil, manalara ittibayı kasdettiğini anladık.” Bazıları daha da genişlediler hatta şöyle dediler: “Aklın kabûlle telakki ettiği ve Şerîattan da ilgasına veya itibarına özel bir aslın şahitlik etmediği her maslahat, onlar katında muteberdir. Şerîat, her zaman ve mekana uygundur. Çünkü maslahata, cüzî bir delil delâlet ederse, maslahat, şer’î bir illettir ve şer’î bir delildir. Eğer cüzî bir delil ona delâlet etmezse, şer’î naslar küllî şekilde ya küllî delille yada delillerin toplamıyla o maslahata delâlet etti.”

Maslahatların celbini ve mefsedetlerin defini, bir bütün olması vasfıyla İslâmî Şerîat için ve bizatihi her şer’î hüküm için şer’î bir illet olarak itibar eden ve bizatihi her hükümde de, şer’î delilin maslahata delâlet etmesini şart koşan birinci guruha gelince; bu tâifeye ise cevap şöyledir: Maslahatların celbini ve mefsedetlerin defini, illet itibar etmek, şu husustan yoksun değildir: ya buna akıl yada Şerîat delâlet eder. Eğer ona akıl delâlet ettiyse, bunun hiçbir kıymeti yoktur, delâleti de muteber değildir. Çünkü mevzû, Allah’ın âdil olduğuna, adaletinin de bir bütün olması vasfıyla Şerîatinin ve bizatihi her hükmün, kulların maslahatlarını celbetmek, mefsedetlerini defetmek için gelmiş olmasına hükmeder hususuna imân değildir. Bilakis mevzû, şer’î hükümler ve onların illetleridir. Bu ise, hükümlerin teşrîflerine mütealliktir, Şerîata imanla değil. İman mevzûsu bir şeydir, teşrîi mevzûsu da başka bir şeydir. Çünkü iman, kesin tasdiktir, ancak yakînden alınır. Şer’î hükümler bunun hilâfinadır. Çünkü onların istinbatları demek, şer’î naslardan anlaşılmalrı demektir. Bu ise tasdik ve tekzip değildir. Bilakis bu, anlamak ve istinbattır. Bunu yakînden almak için hiçbir zarûret yoktur. Bilakis bunu, zannından ve yakînden almak câizdir. Tevhid alimlerinin bu mevzûda zikrettikleri bahislerin burada, hükümlerin istinbatında, delillerinde ve illetlerinde hiçbir mahalli yoktur. Tevhid alimlerinin bu mevzûyu araştırdıkları sahihtir. Onlardan bir tâife şöyle dedi: “Şüphesiz Allah, âdildir:

“**Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”⁸⁹³ O, hakîmdir, bir fiili ancak bir hikmet ve maksada binaen yapar:**

“**Biz semâyi, arzı ve**

bunlar arasındakileri oyuncular olarak yaratmadık.”⁸⁹⁴ Allah’ın fiilleri, Allah zarar ve faydalanmadan yüce olduğu için insanların faydasına binaen olduklarıyla mualleldirler.

⁸⁹¹ Bakara: 179

⁸⁹² Tirmizi, K. Ahkâm

⁸⁹³ Kehf: 49

⁸⁹⁴ Enbiya: 16

Allah, amellerinden bir gâyeyi kasteder. O gâye de kulların faydasıdır. Yine O, kulların salâhını kasteder. Bu nedenle O'nun Şeriatı, dini, bütün emirleri ve nehiyleri, kullara yönelik maslahatları celbetmek ve onlardan mefsedetleri defetmek içindir." Allah'ın fiilleri mualleldir ve O, kulların salâhını kasteder diyen o tevhid alimleri, iki kısma ayrıldılar: Bir kısım: "En sâlih olana riâyet etmek, Allah'a vâcibtir" der. Bir kısım da: "Bu, Allah'a vâcib değildir. Kullarının salâhına olduğu şeyi yapmak, Allah'a vâcib değildir. Bu ancak nizâmıdır veya amelinde Allah'ın onu kastedtiği kanundur" der. Onların hepsi, Allah'ın amellerini muallel görürler, onlardan muayyen bir gâye kasteder. O da kulların faydasıdır. İhtilafları ancak bunun Allah'a vâcib oluşu veya bunun, O'nun sünneti ve kanunu oluşu noktasındadır. Allah'ın sünnetinde asla hiçbir değişiklik bulamazsın.

Burada tevhid alimlerinden başka bir tâife de, Allah'ın fiillerinin bir maksatla muallel olmadığını görürler. Allah'ı amele sevk eden, gâye değildir: **"Allah yaptığınan sorumlu tutulmaz."**⁸⁹⁵ **"Bir şeyi murat ettiği zaman ona "ol" der, o da hemen oluverir."**⁸⁹⁶ Bu bahsin hepsi, hükümlere değil, akâide mütealliktir. İndirdiği Şeriatle değil, Allah'ın sıfatlarıyla ilgilidir. Onun için onun Usûl-ul Fıkıh ilminde ve fıkhıta hiçbir mahalli yoktur. Şer'î illetle ve şer'î hükümlerle de hiçbir âlakası yoktur. Onunla, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i, Şeriat için ve şer'î hükümler için bir illet olduğuna istidlâl etmek, intibaksızlığına ve iki mevzûnun: Allah'ın sıfatları ile şer'î illet ve şer'î hükümler mevzûsunun farklılığına binaen esasından bâtil bir istidlâldir.

Binaenaleyh maslahatların celbine ve mefsedetlerin def'ine, aklın ona delâlet ettiği bir illet olarak itibar etmek, bâtil bir itibardır ve hiçbir kıymeti yoktur. Onları bir illet kılmak için bu itibar, bilhassa da illet, mutlak bir illet değil, ancak şer'î illet olursa, akıl cihetinden değil, Şeriat cihetinden gelmelidir.

Onların, maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin illet olduğuna, Kurân'la, hadisle ve icmâyla istidlâllerine gelince; bu da keza bâtil bir istidlâldir. Kurân ve hadise nispetle ise, kendileriyle istişhad ettikleri ayetler, ne sığayla ne de vakıyayla illetliğe delâlet etmezler. Allah'u Teâlâ'nın şu sözüyle istişhad ettiler: **"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."**⁸⁹⁷ Ve şu sözüyle:

"Rahmetim her şeyi kuşatır."⁸⁹⁸ Ve Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüyle:

"Zarar vermek ve zarara mukabele etmek yoktur."⁸⁹⁹ Bunlarda iddialarına hiçbir delâlet yoktur. Birinci ayete nispetle ise, Rasûlün rahmet oluşu, onun maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i için olduğuna bir nass demek değildir. Ancak Delâlet-ul iltizam buna delâlet eder. Zira onun rahmet olarak gönderilmiş olmasından, risâletinin maslahatların celbi ve kullardan mefsedetlerin def'i için olması lâzım gelmez. Öyleyse ayetin manası, Rasûlün gönderilmesinden gâye, risâletinin kullar için bir rahmet olmasıdır. Risâletin rahmet olmasından, onun onlar lehine maslahatları celbetmek ve onlardan mefsedetleri defetmek için olduğu lâzım gelmez. O halde bir bütün olması vasfıyla İslâmî Şeriatın gâye, maslahatları celbetmek ve mefsedetleri defetmektir. Maslahatların celbi, bir bütün olması vasfıyla İslâmî Şeriatın illeti değildir. O, şer'î

⁸⁹⁵ Enbiya: 23

⁸⁹⁶ Yasin: 82

⁸⁹⁷ Enbiya: 107

⁸⁹⁸ A'raf: 156

⁸⁹⁹ El-Hâkim

hükümlerden bizatihi her hükümden gâye ve bizatihi her hüküm için bir illet de değildir. Çünkü nass, İslâmî Şerîatın gâyesinin, maslahatların celbetmek ve mefsedetleri defetmek olduğuna delâlet eder. İslâmî Şerîatın gâyesi, bundan başkasına delâlet etmez. Bu demektir ki, Şerîatın üzerine terettüp eden netice, maslahatların celbi ve mefsedetleri def’idir. Yoksa maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’i, Şerîatın teşrîine sevk eden değildir. Maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’i, Şâri’n Şerîatın teşrîinden hedeflediği Şerîatın neticesidir. Kendisinden dolayı Şerîatın teşrî edildiği sebep değildir. Netice ile sebep arasında fark vardır. Çünkü netice, Şerîatın tatbikinden ötürü hâsıl olur ve Şerîatın tatbiki üzerine terettüp eder. Sebebe gelince; Şerîatın teşrîinden önce hâsıl olur, Şerîatın varlığından sonra da ona eşlik eder, onun tatbiki üzerine de terettüp etmez. Dolayısıyla mevzû: burada bir gâye ve burada bir itici var. İtici, gâyeden başkadır. Onun için bir bütün olması vasfıyla Şerîatın teşrîinden gâyenin, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’i için olmuş olması, kesinlikle bunlar, onun teşrîine iten ve ona sevk eden demek değildir. Onun için onlar, Şerîatın teşrîi için bir illet değildir.

Mamafih ayetin nassı, sîgasında ta’lîle delâlet etmez. Kesinlikle illetlik de hissettirmez. Ayet, şöyle der:

“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁹⁰⁰ Bu, illetlik ifâde etmez. Bu, Allah’u Teâlâ’nın Firavn ailesinin Mûsâ ile birlikteki durumu hakkındaki şu sözü gibidir:

“Nihayet Firavn’un ailesi onu kendileri için bir düşman ve tasa olsun diye aldılar.”⁹⁰¹

Ve Allah’u Teâlâ’nın Müslümanlara meleklerle yardım etmesi hakkındaki şu sözü gibidir:

“Allah bunu, sadece müjde olsun diye yaptı.”⁹⁰² Ve Kurân’ın şânı hakkındaki şu sözü gibidir:

“Bu Kitabı da sana, her şey için bir beyân, Müslümanlar için bir hidâyet, bir rahmet ve bir müjde olarak indirdik.”⁹⁰³ Ve şu sözü:

“O (Cebrail), Allah’ın izni ile onu senin kalbine kendisinden öncekileri doğrulayıcı ve müminler için hidayet ve müjde olarak indirmiştir.”⁹⁰⁴ Bu ayetler ve benzerleri, ta’lîl ifâde etmezler, ancak gâye ifâde ederler.

“Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.”⁹⁰⁵ ayetinde ta’lîle ilişkin herhangi bir delâlet yoktur. Çünkü ta’lîle delâlet eden nass, vasıfla ta’lîl, lügatte kendisi için konulan bir lafızla, vasıf da, münâsip olmakla olur. Bu da, ta’lîl harflerinden bir harfin, münâsip vasfa dâhil olmasıyla olur. Mesela:

“Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.”⁹⁰⁶ Yahut cümle içerisine illetlik anlatan şekil üzere konulmasıyla olur. Mesela:

“Kâtil, vâris olamaz.”⁹⁰⁷ **“Kâdi kızgınken hüküm vermez.”**⁹⁰⁸ : ... **“...Otlayanlardaki koyunların zekâtında...”**⁹⁰⁹ v.b. Bu, illetlik anlatır. Onda gelenler de hüküm için bir illet olurlar. Lafız, şayet vasıf olmazsa veya münâsip olmayan bir vasıf olursa, bunun hilâfinadır. Çünkü bu, illetlik ifâde etmez, ondan ta’lîl de anlaşılmaz. Onun için o, illet olmaz. Mesela şâirin şu

⁹⁰⁰ Enbiya: 107

⁹⁰¹ Kasas: 8

⁹⁰² Enfal: 10

⁹⁰³ Nahl: 89

⁹⁰⁴ Bakara: 97

⁹⁰⁵ Enbiya: 107

⁹⁰⁶ Haşr: 7

⁹⁰⁷ Tirmizi, K. Ferâid, 2035

⁹⁰⁸ Tirmizi, K. Ahkâm

⁹⁰⁹ El-Buhâri

sözü gibi: *“Ölüm için mücadele edin, hırsızlar için inşa edin”* Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: **“Rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur.”**⁹¹⁰ Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Ben ins ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁹¹¹ Kuşkusuz bunlar, illetlik ifâde etmezler. Onlarda gelenler de illet olmazlar. Bunlara tamamen benzeri de, Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür: **“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”**⁹¹² Bu, illetlik ifâde etmez. Şerîatın teşrîi için de bir illet olmaz. Tabiatıyla Şerîatın hükümlerinden bizatihi her hüküm için de evlâ bâbından illet olmaz. Bu nedenle onun üzerine mutlak kıyâs yapılmaz. Ayette, kesinlikle illetliğe hiçbir delâlet yoktur.

Allah’u Teâlâ’nın şu sözüne gelince; **“Rahmetim her şeyi kuşatır.”**⁹¹³ Bu, bu baktan değildir. Şerîat mevzûsunda da değildir. O, Allah’ın rahmetinin genişliği hakkında bahsediyor, Rasûlün gönderilmesi ve onun Şerîati hakkında değil. Dolayısıyla onda, bu mevzûya ilişkin hiçbir delâlet yoktur.

Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüne gelince: **“İslâm’da zarar vermek ve zarara mukabele etmek yoktur.”**⁹¹⁴ Bu, İslâmî dinden zararı nefy ediyor. Ondan zararı nefyetmek, onda bir faydanın olduğunu gerektiremez. Çünkü zararın varlığının olmamasından, menfaatin varlığı lâzım gelmez. Susam danesinde hiçbir zarar yoktur, keza ondan hiçbir fayda da yoktur. Dolayısıyla hadiste, Şerîatta bir menfaat olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Aksine o, zararın İslâm’dan nefyedildiğine delâlet eder. Ondan hiçbir zarar meydana gelemez. Hadisin mefhûmu, İslâm’dan bir zarar meydana gelmesi, İslâm’dan olmaz. Herhalükarda hadis, ne mantûken ne de mefhûmen İslâm’daki faydaya delâlet etmez. Maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def’inin, şer’î hükümler için bir illet olduğuna da delâlet etmez. Bilakis hadisin üzerine delâlet ettiği en azami husus, bir bütün olarak İslâmî Şerîattan mefsedetlerin nefyidir. Bu ise, illetliğin sadece bu nefyde zarara yönelik ta’lîl ifâde etmediğinden ötürü, ne Şerîat için ne de ondan bizatihi herhangi bir hüküm için illetlik manasına gelmez. Bu yüzden hadis, ne bir bütün olarak Şerîatın teşrîinin illeti ne de Şerîatın hükümlerinden bizatihi herhangi bir hükmün illeti olmaz.

Buna göre kurân ve hadisin nassları, Şerîattan hâsıl olan neticenin, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’i olduğuna delâlet etseler de, ama onlar, maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def’inin, ne Şerîatın teşrîi için ne de bizatihi her şer’î hüküm için bir illet olduklarına delâlet etmezler. Bundan dolayı onlarla istidlâl sâkıt olur.

İddia ettikleri icmâya gelince; onlar, onun fıkıh imamlarının icmâsı olduğunu söylerler. Halbuki bunun hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü şer’î delil olarak itibar edilen icmâ, icma-us sahâbedir, başkası değil. Onun için kendisiyle istidlâl ettikleri icmâ, delil olarak itibar edilmez. Bununla beraber onlar, icmânın, Allah’ın hükümlerinin maksûd bir hikmetten yoksun olmadığı üzerinde hâsıl olduğunu söylerler. Oysa onlar, maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def’inin, bir illet olduğu üzerinde onlar icmâ ettiler demediler. Çünkü Şerîatın bir hikmetten yoksun olmadığı üzerindeki icmâ, Şerîat,

⁹¹⁰ A’raf: 57

⁹¹¹ Zariyat: 56

⁹¹² Enbiya: 107

⁹¹³ A’raf: 156

⁹¹⁴ Et-Tabarâni

bir gâye ve maksattan yoksun değildir demektir. Bu ise, bunun bir illet olduğu manasına gelmez. Bilakis o, gâyedir yani Şerîatın tatbikinin neticesidir. Gâye, illetten farklıdır.

Onların şu sözlerine gelince; *“Biz, maslahâ bir hususu gerektiren meşrû kılınmış bir hüküm gördüğümüzde -ki bu, şer’î hükümlerin ancak kulların maslahatları için teşrî edilmesinden sâbit oldu- durum, bu hususun bizim için zâhir maslahâ olmasından veya bizim için zâhir olmamasından yoksun değildir. Bize zâhir olmamasına gelince; bâtıldır. Çünkü bu, hükmün teşrîinin taabbudî olduğuna hükmeder. Bu ise, aslın hilâfıdır. Öyleyse geriye ancak hüküm, kendisindeki maslahâ husus zâhir olduğundan dolayı meşrû kılındı, kalır.”* Onların bu sözlerine gelince; bu, ne maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def’inin Şerîatın illeti olduğuna ne de bizatihi her şer’î hüküm için illet olduğuna delâlet etmez. Çünkü Şerîatın kulların maslahatları için teşrî edilmiş olması, bunun Şerîattan gâye olduğu, Şerîatın illeti olmadığı sâbittir. Halbuki Şerîatın, bunun için bir illet olduğu hiçbir şekilde sâbit değildir. Bununla birlikte bütün Şerîatın neticesinin, kulların maslahatlarına olması, bu, Şerîattan bizatihi her hükmün neticesidir demek değildir. Çünkü bir bütün olması vasfıyla Şerîatın tatbikinin neticesidir bu. Bu, bizatihi her hükmün neticesi değildir. Bunun, bir bütün olması vasfıyla Şerîatın teşrî için bir netice olmasından, onun bizatihi her hüküm için bir netice olması lâzım gelmez. Görmüyor musun! beşerin koyduğu kanun, mesela ukûbat kanunu gibi, ancak onlar onu insanların maslahatı için korlar. Kanunda aslolan ve onun teşrîinden gâye, insanların maslahatıdır. Fakat kanun hükümlerinden bizatihi her hükmün veya kanun maddelerinden bizatihi her maddenin konulması, insanların maslahatlarına göre değil, ancak bizzat kanunun muktezâsına göre cereyân eder. Yani kanun fikirlerinin, kâidelerinin ve ondaki teşrîi vechin iktizâ ettiği teşrîi yöne göre cereyân eder. Yoksa bizatihi bu hükümde insanlar için olan maslahatlara göre değil. Bununla açığa çıkar ki, Şerîatın, kendisinden kulların maslahatları doğmak için gelmiş olması, Şerîatın hükümlerinden muayyen her hüküm, kulların maslahatları içindir demek değildir. Çünkü Şerîat olması açısından Şerîatın teşrîi ile onun hükümlerinden muayyen her hüküm veya onun nasslarından muayyen her nass arasında fark vardır. Bir bütün olması vasfıyla Şerîatın neticesi, onun hükümlerinden her hüküm için verilmez. Çünkü Şerîat, bir bütün olması vasfıyla, onun hükümlerinden muayyen her hükmün hilâfına, bir gâye için teşrîi edildi. Zira hüküm, bu Şerîattaki teşrîin iktizâ ettiği hususa göre teşrîi edildi. Yoksa Şerîatın teşrîinden Allah’ın gâyesi olan neticeye göre değil.

İslâmî Şerîattan gâye –ki maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’idir- ancak bir bütün olması vasfıyla Şerîattan tahakkuk eder. Bizatihi her hükme nispetle ise, bazen tahakkuk eder bazen tahakkuk etmez. Bazen sadece hükme bağlanmaktan, Müslüman için ayân beyân müşahede edilen bir zarar tahakkuk edebilir. Meselâ, şu zamanlardaki İslâmî beldelerdeki toplum gibi, kapitalist bir toplumda ribâ, katî nassla haramken, beldelerin iktisâdî, mâlî ve ticârî hayatından bir cüz olduğu görülmektedir. Muâmelesinde ribâyla muâmele etmeyen herhangi bir tâcir veya sanayici, iktisâdında ve ticâretinde kendisine bir zarar isâbet ediyor. Dinine bağlanmak yolunda ağır zararlara katlanır ve koruları avuçlayan gibi olur. Bu durumdaki insanlar için maslahat nerede? Oysa dinine sarılmak, şer’î bir hükümdür. Halbuki Şerîatın neticesinin, maslahatların celbi ve mefsedetleri def’i olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. Fakat bu, Şerîatın hükümlerinden her hükmün neticesidir demek değildir.

Bu, bir bütün olması vasfıyla Şerîat için olan bizatihi her hüküm için de olur hususun nefyi açınsındandır. Onların “Hüküm, kendisindeki bir maslahatın zâhir olmasından dolayı teşrî edilmiştir” sözleri açısından olana gelince; bu maslahat nereden zâhir oldu? Maslahat, akıl için mi zâhir oldu? Halbuki maslahata delâlette aklın hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü mashalat, akideye değil, şer’î hükümlere mütealliktir. Yahut, nasstan mı zâhir oldu? Nass ise maslahata delâlet etmiyor. Yahut, nass maslahata delâlet etmediği zaman, akıl maslahat için bir medlûl avına düşerek, işte bu, bu hükümden maslahattır mı dedi? Vakıadan uzak bu tekellûf niçin? Kendisi için herhangi bir ta’lil vârit olmadığına niçin hüküm taabbudî olmaz? Hükme delâlet eden nass değil midir, nass illetlendirilmedi. O halde illeti nereden getiriyoruz? Hak olan şudur ki: Biz, meşrû kılınmış bir hüküm gördüğümüzde, bu hüküm, Şerîatın kulların maslahatları için gelmiş olması nedeniyle maslahatı gerektirmez. Zira ondan bu lâzım gelmez. Onun için gerek maslahat zâhir olsun gerekse zâhir olmasın, bu hüküm için bir maslahat avına çıkma zarureti yoktur. Maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’i, bizatihi her hüküm için bir netice değildir ki her hükümden avlamak peşine düşülsün. Tabiatıyla o, bir bütün olması vasfıyla Şerîat için bir illet olmadığı gibi bizatihi her hüküm için de bir illet değildir.

Geriye bizatihi her hüküm için ve onlardan her biri üzerine deliller getirdikleri maslahatlar mesele kaldı. Bu maslahatlar, şer’î hükmün neticesidir, ondan bir cüz değiller. Onun için illet de değiller. Şer’î hüküm, onlara bir delil olarak da itibar edilmez. Çünkü şer’î hüküm, bir yönden şer’î delil değildir. Ve çünkü bu maslahat, şer’î hükmün neticesi olarak bazen meydana gelebilir, bazen de bu netice, meydana gelmeyebilir. Maslahat, ne şer’î hükmün medlûlünden ne de onun delilinin medlûlünden değildir. Tabiatıyla onun için bir illet de değildir. Mesele bu hüküm için bir maslahatın celbinden veya bir mefsedetin def’inden bir neticenin olduğuna yahut onun için bundan bir şeyin olmadığına bakılmaksızın şer’î delilin kendisine delâlet ettiği bir şer’î hüküm meselesidir. Binaenaleyh sorun, kullar için maslahatlar sorunu değil, şer’î delillerden istinbat edilen şer’î hükümler sorunudur. Bunlardaki mesele, şer’î maslahat veya şer’î olmayan maslahat değil, şer’î hüküm ve şer’î delil olduğudur. Bu hükmün tatbikinin neticesine veya bu hükmün üzerine delâlet ettiği şeye gelince; bu, başka bir şeydir. Bunun istinbatla hiçbir alâkası yoktur. Usûl-ul Fıkıh ilminde bunların toplanmalarına, hükümlerin istinbatında onların araştırılmalarına ve şer’î illetlere onların derç edilmelerine hiçbir mahal yoktur, varlıklarına gerekçe de yoktur. Bu, sadece bir ahmaklık değil, bilakis salt karışıklık da değil, ancak o, Şerîatla, teşrîyle ve istinbatla tenâkuzluk arzeder. Bu ise, insanları bilhassa Müslümanları şer’î hükümlerle kayıtlanma dikkatinden uzaklaştıran, bu kayıtlanma da gevşeklik icât eden, ayrıca teşrî ve istinbatta hata ve karışıklık oluşturan fâhiş bir hatadır. Alım satım hükümlerinden mülkiyetin, icâra hükümlerinden menfaatin, kısâs hükümlerinden insanî nefsin muhafazasının, şahitlik ve mehr-i misil şartlığından nikâh maslahatı ikmâlinin, namazdan sevâbın husûle gelmesi, bütün bunlar, bu hükümlerin tatbiklerinin neticeleridir. Bunlar, ne onlardan bir cüz ne onlar için bir illet ne de onların medlûllerinden değiller. Bazen meydana gelirler, icâradaki menfaat gibi, bazen de meydana gelmezler. Bazen icâre yapılırsa ama menfaat elde edilmez. Bunlardaki mesele şudur: alım satım hükmüne Allah’u Teâlâ’nın şu sözü delâlet etti: **“Allah, alış-verişi helâl kıldı.”**⁹¹⁵ İcâra hükmüne Allah’u Teâlâ’nın şu sözü delâlet etti: **“Onlara ücretlerini verin.”**⁹¹⁶ Öldürmek

⁹¹⁵ Bakara: 275

⁹¹⁶ Talak: 6

hükmüne, Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü delâlet etti:

“Her kimin bir maktûlü öldürülürse, o iki bakıştan hayırlısı arasındadır. Ya kendisine diyet verilir yahut kısas ettirilir.”⁹¹⁷ Mesele, mülkiyetin, menfaatin, nefsin muhafazasının v.b...husûlü değildir. O halde bunlar, hükmün istinbatında veya illetinde veya delilinin delâletinde v.b hangi mahaldeler? Bunlar, bırakın illetler ve istinbat bahsini, şer’î hükümlerin bahsi açısından niçin şer’î hükümler bahsinde devşiriliyorlar?!

Aynı şekilde hükmün, alım satımdaki tasarruf sıhhati nedeniyle mülkiyetin ispatına sevk etmesi, kasıtlı düşmanca öldürmekteki kısâsın, nefsin muhafazasına neden olur olması, hamr içmeye karşılık haddin teşrîinden, aklın muhafazasının doğar olması, hükmün, yaşlı kadını nikâhlamanın sıhhati sebebiyle doğum ve üreme maksûduna götürmesi, bütün bunlar hâsıl olabilir de hâsıl olmayabilir de. Husûle geldikleri farzedilse, bunlar, keza hükümlerle amelin neticeleridir. Yoksa bunlar, hükümlerin teşrîinden bir cüz, onlar için bir illet ve onların istinbatları anında gözetmek de değildir. Bilakis gözetilmeleri de câiz değildir. İstidlâl, istinbat ve kıyâs anında bunlara herhangi bir itibar olmaz. Hal böyleyken bunlar niçin illetler bahsinde devşiriliyorlar ve onlara şer’î maslahatlar deniliyor? Halbuki bunlar, İslâmî hükümlerden hâsıl oldukları gibi, İslâmî Şer’at hükümlerinden olmayan hükümlerden de hâsıl olabilirler. Yani küfür hükümlerinden de hâsıl olabilirler. Bunların illetler mecâllerinde ve istinbat bahislerinde devşirilmelerine gerekçe olan husus ne?! Sonra vakıalarının zarûrî ve zarûrî olmaması açısından maslahatları şer’î hükümler ve şer’î illetler bahsine dâhil eden ne. Zira bu maslahatlar, zâtları itibari ile bir hakikattir. Ama muayyen hükümlerin neticesi olmaları bakımından bakış açılarının değişmesiyle değişirler. Ayrıca maslahatlar, geri kabilirler. Bu nedenle onlara genel bir bakışla bakılması ve hükümler için lâzım bir husus kılınmaları doğru değildir. Bu durumda buna, onları hükmün teşrîinden bir cüz veya onun için bir illet kılmak terettüp eder. Meselâ onların “Milletlerden bir millet ve Şer’atlardan bir Şer’at bunlara riâyetten hâli değildir diye söyledikleri beş maksatlar, ki bunlar: dinin, nefsin, aklın, neslin ve malın muhafazasıdır, bir toplum olması bakımından toplum için zarûrî olanların hepsi değiller. Çünkü devletin, emniyetin ve insanî kerâmetin muhafazası da aynı şekilde toplumun zarûriyatlarındandır. O halde zarûriyatlar, vakıalarında beş değildir, ancak onlar, sekizdir. Bunlar için teşrî edilmiş şer’î hükümlere nispetle ise, dinler, bunların bir kısmına bakışta muhtelifdir. Meselâ, Hıristiyanlık aklın muhafazasını, hamrı haram kılmaktan gelir görmez. Bilakis tam tersidir. “Az hamr, insan kalbini ferahlatır.” Der. O halde nasıl bu maksatlar, milletlerden her bir milletin olur?! Üstelik bu maksatların husûle geldiklerini farzetsek, bunlar, şer’î hükmün neticesi olarak hâsıl olurlar. Bunun hükmün istinbatında, ona istidlâlde ve onun ta’lîinde hiçbir alâkası yoktur.

Zarûrî olmayan maksatlara gelince; keza bunlar da hükümlerin neticeleridir. Onların, nikâhın devâm etmesi, denklik ve mehr-i misile riâyetten doğan maslahattır diye söyledikleri ve küçük kız çocuğunu evlendirmek üzerinde velinin müstevli kılınması hükmünden doğan istenilen denkliği kaçırmamak, tüm bunlar neticelerdir. Şer’î illette hiçbir müdâhilleri yoktur. Şer’î hükümlerin illetidir diye söyledikleri ve netice değil, sevk eden kıldıkları maslahatlara gelince; onlara eğer nassın lafzı değil de akıl delâlet etmişse, onların hiçbir kıymeti yoktur. Bu, onların şu sözleri gibi, şahitlik ehilliğini köleden söküp almak. Çünkü kölenin, efendi için emre amâde kılınmış ve

⁹¹⁷ El-Buhâri

onun hizmetiyle meşgûl olmasından ötürü kadri ve makamı düşüktür. Bu maslahatı, onlar hükümün illeti kıldılar. Hüküm de şahitlik için kölenin ehil olmamasıdır. Bunun hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü bu maslahata, Şeriat delâlet etmedi. Bu maslahat, İslâmî toplumdaki kölenin durumundan istinbattır, şer'î delilden istinbat değildir. Onun için itibar edilmez. Onun, gerek istinbatta gerekse ta'lilde hiçbir kıymeti yoktur. Şer'î delilin delâlet ettiği maslahata gelince; mesela malın zenginler arasında devlet olması, fey'in Müslümanlardan tüm fakirler arasında dağıtılması için bir illettir, petrolün tükenmez suya benzeyen bir maden olması, onu genel mülkiyetten kılmanın illetidir, bu, Şeriatın kendisine delâlet ettiği bir maslahat değildir. Ancak o maslahat, Şeriatın ona delâlet ettiği şer'î bir illettir. Çünkü bu illet, Müslüman lehine bir maslahat olarak tezâhür eder. Gayri Müslim için tezâhür etmeyebilir. Müslüman için bütün Şeriatın tatbiki anında tezâhür edebilir. Şeriatın diğer hükümleri değil de muayyen bir hükümün tatbiki anında tezâhür etmez. O zaman illet, şer'î delilin medlûlü olması nedeniyle bir maslahattır. Yoksa illet, insan onda kendisi için bir fayda celbettiğinden veya onunla kendisinden bir zararı defettiğinden dolayı bir maslahat değildir. İlet, hakikatinde sadece delilin medlûlüdür, insanın maslahat olarak gördüğünün medlûlü değildir. İletin maslahat olarak adlandırılması, delilin delâletine nispetle değil, Müslümana nispetle, illeti gördüğü gibi, vakıanın vasfıdır. İletin maslahat olması, ne delilden bir cüz ne de delilin delâletinden bir cüzdür. İlet, maslahattır diye delilin medlûlü de değildir. Yani delil, illet bir maslahattır demedi. Delilden istinbat anındaki bir mülâhâza da değildir. Öyleyse mesele, delilin delâlet ettiği şeyin, bir fayda celbettiğine veya Müslümandan bir zararı def ettiğine veya bir şey celbetmediğine ve bir şey def etmediğine veya bir zararı celbettiğine bakmaksızın delilin kendisine delâlet ettiği şer'î illet meselesidir. Menfaatcilik, delilde ve delilin medlûlünde mülâhaza edilmez. Sorun, şer'î delilden istinbat edilen şer'î illet sorunudur. Yoksa kullar için şer'î delillerden istinbat edilen maslahatlar sorunu değildir. Binaenaleyh şer'î illet, ne şer'î ne de şer'î olmayan bir maslahattır. Ancak illet, bir menfaat celbettiğine veya bir zararı def ettiğine veya etmediğine bakılmaksızın illetlik ifâde eden delilden istinbat edilendir. Yaş hurmanın kurduğunda eksiliyor olması, kuru hurmanın yaş hurma karşılığında alım satımın câiz olmamasına binaen şer'î illettir. Yaş hurmadaki bu eksiklik, ne şer'î ne de şer'î olmayan bir maslahattır. Ancak o, hadisten istinbat edilendir. Hadis şudur:

“Nebi Sallallahu

Aleyhi Ve Sellem'e “Yaş hurmanın kuru hurma karşılığında alım satımı câiz mi” diye soruldu. “Kurduğunda eksilir mi?” dedi. “Evet” dediler. Bunun üzerine Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem “Öyle ise hayır” buyurdu.”⁹¹⁸ Bu delil, illetlik ifâde etti. Ondandır, bir menfaat celbettiğine veya bir zararı def ettiğine veya etmediğine bakılmaksızın, bu illet istinbat edildi. Bilakis bu, delilden illetin istinbatı anında kesinlikle göz önünde bulundurulmaz.

Buna binaen maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin, ne istinbatları açısından ne de teşrîileri açısından, şer'î hükümlerde hiçbir varlıkları yoktur. Onlar, hiçbir şekilde hükümler için bir illet değildir. Hatta şer'î delillerden istinbat edilen şer'î illetler bile kulların maslahatları değildir. Ancak onlar, maslahatlara ve mefsedetlere bakmaksızın, şer'î delilin delâlet ettiği manalardır.

⁹¹⁸ Ed-Dârukutnî

İkinci tâîfeye ki maslahatların celbini ve mefsedetlerin def'ini bizatihi her hüküm için şer'î bir illet itibar ederler. Nitekim bunlar, bir bütün olmaları vasfıyla Şerîat için de şer'î bir illettir. Maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i bütün Şerîatın tafsilatlarında geldiler. Şerîatın teklifleri ve hükümlerinden her hüküm de ancak Şerîatın maksatlarına râcidirler. Şerîatın maksatları da maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i diye kati hüküm verirler. İşte bu tâîfeye gelince; bunlar kelâmalarını üç şey üzerine bina ettiler:

Birincisi: Şerîatın istikrâsı, maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin şer'î bir illet olduğunda yakîn ifâde eder.

İkincisi: Âdetlerde aslolan, manalara iltifattır. Ayetler ve hadisler, kullar için maslahatların itibarına işâret ederler, bilakis tasrih ederler.

Üçüncüsü: Şerîatın onlara delâletinden dolayı, Şerîatın delâlet ettiği maslahatların illet olarak itibar edilmelerinde söylenecek hiçbir söz yoktur. Şerîatın delâlet etmediği maslahatlara gelince; bunlar, kendileri için üzerlerine delâlet eden cüzî bir delil olmasa da, ama küllî bir şekilde Şerîatın nassları, bunların itibar edilmelerine delâlet etti. Dolayısıyla hâdisede veya hâdiseye benzeyenlerde şer'î nass olmadığında cüzî şer'î hükümler o maslahatlar esasına bina edilirler. Binaenaleyh maslahat, Şâri'den cüzî bir delil ona delâlet ettiği zaman delil olur. Delillerin toplamı ve küllî deliller de ona delâlet etmiş olurlar. Buna cevap şöyledir:

Birincisi: Onların Şerîat kulların maslahatları için gelmiş olduğuna delâlet ettiğini söyledikleri istikrâya gelince; onda, ne delâleti mutâbakat ne delâleti tazammun ne de delâleti iltizâm bakımından buna dair hiçbir delâlet yoktur. Çünkü Şerîatın istikrâsı, Şerîatta muallel hükümlerin mevcûd olduğuna delâlet eder, ama Şerîat hükümlerinin hepsinin muallel olarak geldiklerine delâlet etmez. Bunun da ötesinde muallel olarak gelen hükümlerin ta'lîli, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i, hükümlerin illeti ve onlardan herhangi bir hükmün illetidir diye getirmedi. Ancak ta'lîl, muayyen manadaki muallel hüküm için geldi. Mesela malın zenginler arasında dolaşması, Cuma namazından alıkoymak, vârisin kâfir olması v.b. gibi. Şâri'n muayyen bir hüküm için illet kıldığı bu manalardan her mana, başka hükümlerin kendileriyle muallel kılındıkları diğer manalardan muhtelifdir. O manalardan her mana diğerinden başkadır. O mananın maslahatın celbi veya mefsedetini def'i olduğu onlar içerisinde, ne onların hepsinde ne de onlardan herhangi birinde yoktur. Müslümanın, istikrâ yoluyla yalnızca onlar maslahatın celbi ve mefsedetini def'i olmaktan dışarı çıkmazlar diye bu manalara bakışına gelince; bu, Müslümanın onları bir adlandırmasıdır. Yoksa Allah, onlar hakkında veya onlardan her biri hakkında o, maslahattır demiş değildir. Yani Müslüman onları kendi katından maslahat olarak adlandırdı. Şerîata gelince; onları maslahat olarak adlandırmadı, onlara maslahat da demedi. Müslümanın onları maslahat olarak adlandırmasının hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü muteber olan, Şâri'n adlandırmasıdır yani delilin delâletidir. Madem ki Şâri onlar hakkında onlar bir maslahattır demedi, Şâri'n adlandırması dışında herhangi bir adlandırmaya itibar edilmediğinden burada bir maslahat olmaz. Üstelik onlar hakkında onlar bir maslahattır diyen, İslâmî toplumdaki Müslümandır. Gayri Müslime gelince; anonim şirketlerini, ribâyı, hamr içmeyi, dans partilerini, genç kızların genç erkeklerle halvetteki ve gezideki sohbetlerini v.b. insanlar için maslahat görür, Müslümanlar ise bunları mefsedet görür. Hükme veya hükmün illetine maslahattır veya mefsedettir diye bakış, Müslümanın hayata bakış açısına göre bir bakıştır. O, bir insan olması açısından insanın bakışı değildir. Onun için onlara bakış,

bakış açılarının değişmesiyle değişir. Şer'î hükümlere ve şer'î illetlere maslahat demek, Müslümana özel bir adlandırmadır. Bu bir yöndendir. Diğer yönden ise, o adlandırma Müslümanın kendisi tarafından bir adlandırmadır. O, şer'î bir delilden istinbat değildir. Çünkü Allah'ü Teâlâ, meselâ hamr içmek haramdır v.b gibi olan bu hükümde sizin için bir maslahat veya sizden bir mefsedetın def'i var demedi. Nitekim meselâ Cuma namazından alıkoymak v.b gibi olan illette de sizin için bir maslahat veya sizden bir mefsedetın def'i var demedi. Onun için şer'î maslahat olarak itibar edilmez. Çünkü Şer'îat o illet hakkında onun bir maslahattır demedi. Ondaki yegâne şey, Müslümanın onun bir maslahat olduğunu kendi katından söylemiş olmasıdır. Delilden mücerret Müslümanın sözünün hiçbir kıymeti yoktur. Binaenaleyh ne nassların istirâsı ne hükümlerin istikrâsı ne de illetlerin istikrâsı bakımından istikrâ, Şer'îatın kulların maslahatları için gelmiş olmasına delâlet etmez. Nassların istikrâsı, sadece Şer'îatta muallel hükümlerin olduğuna delâlet eder, hükümlerin kulların maslahatları için gelmiş olduklarına değil. Hükümlerin istikrâsı da sadece muayyen manaların, Allah'ın mesele hakkındaki hükmü olduklarına delâlet etti. Ne mantûk ne de mefhûm açısından bu hükümlerin, kulların maslahatları olduğuna delâlet etmez. Şer'î illetlerin istikrâsı da, muayyen manaların muayyen hükümler için illetler olduklarına delâlet etti. Bu illetlerin kulların maslahatları olduklarına delâlet etmedi. Bu muayyen illetin, gerek kulların maslahatı için olduğuna dair gerekse illetler olmaları açısından illetlerin ancak kulların maslahatları olarak geldiklerine dair bir delil vârit olmadı. Buna göre şer'î hükümlerin ve şer'î illetlerin maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i olduklarına istikrâyla istidlâl etmek, bâtil bir istidlâldir. Ne nassların vakıası ne hükümlerin vakıası ne de illetlerin vakıası üzerine intibak etmez. Onun için onunla istidlâl sâkit olur.

Ayrıca onların getirdikleri ve kulların maslahatı için gelmiş olduklarına delâlet ederler dedikleri nasslara gelince; onlar buna delâlet etmezler. O nasslar, Şer'îatın hükümlerinden muayyen her hükmün, şer'î illetlerden muayyen her illetin, kullar için bir maslahat olduğuna ve maslahatın da Şer'îatın hükümlerinden bizatihi her hüküm için şer'î illet olduğuna değil, bir bütün olması vasfıyla Şer'îatın tatbikinden hâsıl olan neticenin kulların maslahatları olduğuna delâlet ederler. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü:

“Ki insanların Rasullerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın.”⁹¹⁹

Rasullerin gönderilmeleri için bir ta'lîldir. Ne şer'î hükümler için ne de Şer'îat için bir ta'lîl değildir. Yine o, Şer'îatta muallel nassların mevcûd olduklarına delâlet eder, maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin şer'î illet olduğuna değil. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü:

“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁹²⁰

İltizam yoluyla, Şer'îattan gâyenin maslahatların celbi ve mefsedetleri def'i olduğuna yani Şer'îatın tatbikinden hâsıl olan neticenin kulların maslahatları olduğuna delâlet eder. Yoksa kulların maslahatları Şer'îat için veya Şer'îatın hükümlerinden muayyen her hüküm için bir illet olduğuna değil. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü:

“Hanginiz amelce daha güzel olacağını sınamak için.”⁹²¹ gökleri ve yeryüzünü yaratmaktan gâyenin, insanları sınamak ve denemek olduğunun bir beyânıdır. O, Allah'ü Teâlâ'nın fiil için bir illet değil, Allah'ın hikmetlerinden bir hikmete delâlet eder. Hikmet, illetten başkadır. Çünkü hikmet, fiilden hâsıl olan neticedir. Bazen hâsıl olabilir bazen hâsıl olmayabilir. O, fiilden gâyedir. Fakat illet, hükme veya fiile sevk edendir. Bu sebeple ayette, Şer'îatın illetinin kulların

⁹¹⁹ Nisa: 165

⁹²⁰ Enbiya: 107

⁹²¹ Hûd: 7

maslahatları için gelmiş olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Keza Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Ben insanları ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁹²² Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“O ki,**

hanginiz amelce daha güzel olacağını sınamak için ölümü ve hayatı yarattı.”⁹²³ Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: **“Oruç, sizden**

öncekilere yazıldığı gibi size de yazıldı. Umulur ki muttaki olursunuz.”⁹²⁴ Bütün bunlar, illete değil gâyeye delâlet ederler. Bunlarda maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def’inin gerek Şerîatin illeti gerekse hükümlerinden bizatihi her hükmün illeti olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Bilakis onlarda muallel nasların varlığına dahi hiçbir delâlet yoktur. Çünkü onlar, ta’lîl için değildir ve hiçbir şekilde onlardan illetlik anlaşılmaz.

Evet burada muallel olarak gelen başka naslar vardır. Fakat bu muallel naslar, bütün Şerîatin ta’lîli için gelmediler. Zira bir tek nass dahi bir bütün olması vasfıyla bütün Şerîatı illetlerden bir illetle illetlendirerek gelmedi. Ancak naslar, bizatihi bir takım hükümleri illetlendirerek geldiler. Yalnızca bu hükümler illetlendirilir, başkaları illetlendirilmez. Bazı hükümleri illetlendirerek gelen naslar, Şerîatin hükümlerinden her hükmü illetlendirerek gelmediler. Bilâkis bazı hükümleri illetlendirerek geldiler. Burada illetlendirilmeyen hükümlere delâlet eden başka naslar vardır. Böylece illet, ta’lîlini getirdiği hükümle sınırlı olur, onu aşır başkasına geçmez. Dolayısıyla Şerîatin hükümlerinden her hüküm ve bütün Şerîat bir illetle muallel olmaz. Ancak Şerîatta muallel hükümler olur. Bundan başkasına delâlet etmez.

İkincisi: Onların, âdetlerde aslanan manalara iltifattır. Ayetler ve hadisler kullar için maslahatların itibarına işâret ederek bilakis tasrih ederek geldiler, sözlerine gelince; bu, vakıya mutabık olmayan bir sözdür. Çünkü mevzû, âdetler veya ibâdetler değildir. Aksine mevzû, şer’î naslardır. Şer’î naslarda aslanan, nassın sınırında durmak değil manalara ittiba etmektir. Çünkü bu naslar, teşrîî naslardır. Onlarla murât, nassın tazammun ettiği manadır. Onun için nassın sınırında durmak doğru olmaz. Bilâkis nassın medlûlünü ya tek başına cümlede yada o cümlenin diğer cümlelere birleştirilmesiyle birlikte anlamak gerekir. Araştırmak, delâleti bakımından nasstadır. Araştırmak, ne olduğuna dair nassın medlûlünde değildir. Bütün şer’î naslar, ister kitap ister sünnet olsunlar, kendilerinde manalara ittiba etmek vâcibdir. Sadece lafızlarıyla veya sadece kendisiyle nassın sınırında durmak câiz değildir. Bilâkis her nerede olurlarsa olsunlar ister sadece nassta olsunlar isterse başkalarıyla birlikte nassta olsunlar, manalara ittibâ etmek gerekir. Buna göre mesele, âdetler ve ibâdetler meselesi değildir. Bilakis mesele, naslar ve bu nasları anlamak meselesidir. O halde lafzın sınırında durulması değil nassta manaya ittiba edilir olması konusunda maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’i mevzûsuna hiçbir mahal yoktur.

Evet, nasların tetkikinden ve istikrâsından açığa çıkıyor ki, ibâdet hükümlerine delâlet eden naslar, herhangi bir illetle illetlendirilmezler. Ancak onlar, sebeplere şâmindirler. Sebep ise illetten başkadır. Muamelâta delâlet eden naslardan birçoğu muallel olarak geldi. Nitekim bazıları da muallelsiz olarak geldi. Bu yüzden şöyle denilir: ibâdetler, bir illetle muallelsiz olarak geldiler. Muamelât ise hükümlerinden bir çoğu bir illetle muallel olarak geldi. Bu, şer’î illetle ta’lîle ilişkindir. Manalara ilişkin değildir.

⁹²² Zariyat: 56

⁹²³ Mülk: 2

⁹²⁴ Bakara: 183

Fakat âdetlerde aslolan, manalara iltifattır, denmez. Buna göre manalara iltifat etmek, ister ibâdet hükümleri olsun isterse muamelât hükümleri olsun hükümlerde değil, ancak nasslarda olur. Kendisinde manaya bakılan hüküm değil, nasstır. Hükme gelince; onda onun kendisi için hüküm olarak geldiği şeye intibak ettiğine veya intibak etmediğine bakılır. Şirketin câiz oluşu, üzerine delâlet eden delille irtibatlıdır. Kendisinde icâb ve kabul cereyân etmeyen şirket değil, kendisinde icâb ve kabul cereyân eden şirketin câiz oluşu, delilin hükme ve hükmün de kendisi için geldiği şeye intibakındandır. Onun bir maslahat olması veya bir maslahat olmaması bakımından şirketin câizliğine bakılmaz. Hükümlerde manalara bakmaya hiçbir mahal yoktur. Nitekim onlarda, onaylamalarında veya onaylamamalarında maslahatlar ve mefsedetlere hatta muayyen hükmün neticelerine bile bakmaya hiçbir mahal yoktur. Hacc ve oruç gibi nass neticeye delâlet ettiği zaman müstesnadır. Muayyen hükmün istinbatında veya onun intibakında veya onun tatbikinde maslahatlar ve mefsedetlerin kesinlikle hiçbir varlıkları yoktur. Bilâkis muteber olan, onun delili, onun üzerine delâlet ettiği ve hakkında Allah'ın hükmünü beyân için geldiği vakiadır.

Bu, onların, âdetlerde aslolan manalara ittihadır sözleri açısındandır. Onların, ayetler ve hadisler kullar için maslahatların itibarına işâret ederek, bilakis tasrih ederek geldiler, sözlerine gelince; bu, delilsiz mücerret bir sözdür. Vakıya, onun hilâfına delâlet eder. Kulların maslahatlarının hükümler için şer'î illet itibar edilmesine delâlet eden herhangi bir ayet ve hadis mevcûd değildir. Bilâkis ayetler ve hadislerin istikrâları ve bütün fertlerinin tetkikleri şu dört hususa delâlet eder:

Birincisi: Şerîattan gâyenin, kullar için rahmet olduğuna delâlet eder. Ve iltizam yoluyla da Şerîatın maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i için olduğuna delâlet eder. Onlar, Şerîatın ve bizatihi her hükmün illetine değil, Şerîatın neticesine delâlet ederler.

İkincisi: Hepsinde değil bazı hükümlerdeki bizatihi her hükmün gâyesine delâlet eder. Onlar, üzerlerine delâlet ettikleri hükümlerde, hükmün illetine ve diğer hükümlerin neticesine değil, sadece bu hükmün neticesine delâlet ederler. Tabiatıyla da diğer hükümlerin illetlerine delâlet etmezler.

Üçüncüsü: Şüphesiz şer'î nasslarda aslolan, nassın sınırında durmak değil manalara ittiba etmektir. Çünkü bu nasslar, teşrîî nasslardır. Onlarla murâd, nassın tazammun ettiği manadır. Bu ise, maslahatlar ve mefsedetlerle değil nassı anlamakla ilgilidir. O, hükme değil, bizzat nassın kendisine mütealliktir.

Dördüncüsü: Burada muayyen hükümlerde, muayyen bir illetle muallel olarak gelmiş nasslar vardır. Bu, onun bir maslahat veya bir mefsedet olmasına bakılmaksızın ve ondaki maslahat ve mefsedette mülâhaza edilmeksizin sadece nassın getirdiği illet itibar edilir. O illet, başkasında değil sadece içerisinde geldiği nassta ve başka hükümlerde değil kendilerini illetlendirerek gelen hükümlerde ancak muteberdir.

İşte bunlar, ayetler ve hadislerin getirdikleri hususlardır. Bunlarda, kullar için maslahatların itibarına işâret eden ve tasrih eden hiçbir şey mevcûd değildir. Binaenaleyh onların maslahatların şer'î illet itibar edilmelerine ilişkin ikinci delilleri, vakıaya muhâlefetinden, ayetler ve hadislerin onun hilâfına delâlet etmesinden dolayı bir hatadır.

Üçüncüsü: “Maslahatlara Şerîat delâlet etti. Onlar içerisinde kendisine özgü cüzî delilin üzerine delâlet ettiği şeyler vardır. Şâri'de gelerek maslahat şöyledir dedi. Onlar içerisinde küllî bir şekilde bütün Şerîatın ona itibar ettiğine delâlet edenleri vardır.

Hâdise veya benzeyenlerinde şer'î nass olmadığında, cüzî şer'î hükümler onlar esâsına bina edilirler” derler. Bu söz, butlânın zirvesindedir. Buna reddiye, birkaç yöndendir:

Birincisi: Şerîat, maslahatlara delâlet etmedi. Ancak maslahatlar, Şâri'n Şerîatın teşrîinden kast ettiği gâyedir. Şerîatın maslahatlara delâlet etmiş olması ile maslahatların Şerîatın teşrîinden gâye olması arasında fark vardır. Şerîat, delalette bu fikirler ve hükümler kulların maslahatları içindir veya onların maslahatları için değildir olduğuna bakılmaksızın ancak fikirler ve hükümlere delâlet etti. Şerîat, alım satımın helal, ribânın haram, cihâdın farz, nafîle sadakanın mendûb, malı zâyî etmenin mekrûh v.b. olduklarına delâlet etti. Şerîat, muâhedeler akdinin ve bir halife nasbetmenin maslahat, yalanın ve düşmanla karşılaşma gününde geri dönüp kaçmanın mefsetet v.b olduklarına delâlet etmedi. Şerîat, hükme delâlet etti, maslahata delâlet etmedi. Bilakis delâlette maslahatı ve maslahatın olmamasını gözetmedi. Maslahat veya mefsetedi Şerîatın hükme delâletinde itibar mahalli kılmak câiz değildir. Buna göre maslahatlar üzerine Şerîat delâlet etmedi. Dolayısıyla istidlâl esasından bătıldır.

İkincisi: Maslahatlara delâlet ettikleri söylenen cüzî deliller sonra bu maslahatların, üzerlerine cüzî delilin delâleti sebebiyle şer'î maslahatlar, hükümler veya illetlere dair delillerdir. Onlar, maslahatlara dair deliller değildir. Hırsızın elini kesmek, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüyle sâbittir: **“Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin.”**⁹²⁵ Yol kesenlerin cezası Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüyle sâbittir:

“Allah ve Rasûlüne karşı savaşılanların ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası ancak, ya öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da yeryüzünden sürülmeleridir.”⁹²⁶ Murtedin katli de Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüyle sâbittir: **“Kim dinini değiştirse onu öldürün.”**⁹²⁷ Zina cezası da, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüyle: **“Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun.”**⁹²⁸ ve Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in muhsan olanı recmiyle sâbittir. Leş etinin haramlığı, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüyle sâbittir:

“Size ölü eti haram kılındı.”⁹²⁹ Arazi icâra men'i de Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüyle sâbittir:

“Kimin bir arazisi varsa onu eksin veya onu kardeşine ektirsin. Onu üçte bir, dörtte bir, belirlenmiş bir yiyecek karşılığında kirâya vermesin.”⁹³⁰ İşte böyle. Cüzî deliller, muayyen hükümlere delâlet ettiler, maslahatlara delâlet etmediler. Aynı şekilde Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.”⁹³¹ Ve şu sözü:

“Böylelikle evlatlıklarının eşlerinde müminler üzerine bir vebal olmasın.”⁹³²

Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü: **“Kâtıl vâris olamaz.”**⁹³³ Ve şu sözü: **“Kadı kızgınken hüküm vermez.”**⁹³⁴ v.b. ancak muayyen

⁹²⁵ Maide: 38

⁹²⁶ Maide: 33

⁹²⁷ Buhari, K. Cihâd ve'sSeyr, 2794

⁹²⁸ Nur: 2

⁹²⁹ Maide: 3

⁹³⁰ Ebu Davud, K. Buyu', 2947

⁹³¹ Haşr: 7

⁹³² Ahzab: 37

⁹³³ Tirmizi, K. Ferâid, 2035

⁹³⁴ Tirmizi, K. Ahkâm

illetlere delâlet ettiler. Maslahatlara ve onların maslahat için gelmiş olduklarına delâlet etmediler. Buna göre maslahatlara, onların maslahatlar için gelmiş olduklarına ve getirdikleri hükümlerin veya tazammun ettikleri illetlerin maslahatlar olduklarına delâlet eden cüzî deliller mevcûd değildir. Ancak onların delâletleri, hükümler veya illetlerle sınırlıdır, başka değil. Dolayısıyla burada cüzî delillerin üzerlerine delâlet ettiği maslahatlar var sözü bâtil olur.

Üçüncüsü: Şerîatın küllî şekilde üzerine delâlet ettiği şeyler maslahattandır sözü, fâsit bir sözdür. Kesinlikle hiçbir aslı yoktur. Çünkü küllî delil, ya hâss küllî bir maslahata delâlet eden hâss bir delil olur ya hâss delillerin toplamı olur yada bütün şer'î delillerin toplamı olur. Eğer murâd, küllî bir maslahata delâlet eden hâss küllî bir delilse, bu, mevcut değildir. Çünkü bütün deliller, hükümlere delâlet ederler. Maslahatlara delâlet eden deliller mevcûd değildir. Bu bir açıdandır. Diğer bir açıdan ise, mantıkî manadaki küllî ve cüzîliğin Usûl-ul Fıkıh bahsinde hiçbir kıymeti yoktur. Ona hiçbir mahal ve itibar yoktur. Lügatta lafızların delâletindeki küllî ve cüzîliğe gelince; bunlar, mürekkebin delâletlerinden değil müfredin delâletlerindedir. Terkibin delâletlerinde yani cümlelerin delâletlerinde onlara mahal yoktur. Mürekkepte kesinlikle küllî ve cüzîlik mevcûd değildir. Buradan hareketle delillerde, terkibleri bakımından küllî ve cüzîlik ifâde eden hususlar var demek, lügaten ve şeran bunun mevcûd olmamasından ötürü doğru olmaz. İsimdeki küllî ve cüzîliğe gelince; bunlar, eğer isim mefhûmuna birçoklarının iştirak etmesi sahîh olacak şekilde olursa, küllîdir. Mesela hayvan, insan, kâtib, güneş v.b. gibi. Eğer mefhûmuna birçoklarının iştirak etmesi sahîh olmayacak şekilde olursa, cüzîdir. Mesela bir adama özel isim olarak Zeyd gibi, O ve Şu zamirleri gibi. Küllî iki kısımdır: Mutevâtî, mesela insan ve at gibi. Müşekkek, mesela varlık ve beyaz gibi. Aynı şekilde küllî, iki nevidir: Cins, mesela insan ve at gibi. Müştak: mesela siyah ve süvari gibi. Cüzî de iki nevidir: Özel isim ve zamir. İşte lügattaki küllî ve cüzîlik mevzûsu budur. Buna burada ne Şerîatın delâletinde ne de nassların delâletinde hiçbir mahal yoktur. Ancak onun mahalli müfredlerdir. Bunun için o burada vârit olmaz. Binaenaleyh deliller, ya umûm ifâde ederler yada husûs ifâde ederler. Onlarda küllî ve cüzîlik ifâde eden hiçbir husus mevcûd değildir. Umûm, ancak üzerlerine delâlet eden fertlerine şâmidir. Başkasına şâmil değildir. Böylelikle açığa çıkar ki küllî bir maslahata delâlet eden hâss küllî bir delil mevcûd değildir. Ferdî mülkiyet hırsızlığı, ferdî mülkiyetin muhâfazasına yönelik cezanın teşriî için bir illet kılmaya gelince; doğru değildir. Çünkü hırsızlık, el kesmek için bir illettir. Ferdî mülkiyetin muhâfazası için bir illet değildir. Ferdî mülkiyet, muayyen bir cezanın illettir. Ferdî mülkiyetini muhâfaza etmek için mutlak cezanın illeti değildir. Onun için ferdî mülkiyet, hâss bir hüküm için hâss bir illettir. Ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek cezaları için âmm bir illet değildir. Bu nedenle ferdî mülkiyeti, küllî bir illet kılmak ve kendisinden cüzlerin fişkırıldığı küllî bir hükmü o küllî illet üzerine bina etmek doğru olmaz. Ayet şöyle diyor:

“Hırsızlık yapan erkek ile kadının ellerini kesin.”⁹³⁵ “Hırsızlık yapan, müfhem bir vasıftır. Bu, kesmek için münâsiptir. Dolayısıyla kesmek, hırsızlıktan dolaydır. Onun için hırsızlık yapan, el kesmek için illet olmaya uygun oldu. Fakat hırsızlık yapanın illet olması, ancak yalnızca ta'lîl ifâde eder. İletlik yönünü ifâde etmez. Bu nedenle onun illetliği kıyâs için uygun olmaz. Şöyle denmez: *“Hırsızlık, bir illettir. Çünkü o, ferdî mülkiyete bir tecâvüzdür. Hırsızlığın ferdî mülkiyete bir tecâvüz olması, onun kesmek için bir illet oluşundan dolayı bir illet kılınır.”* Çünkü yağmacılık da ferdî mülkiyete bir tecâvüzdür.

⁹³⁵ Maide: 38

Halbuki onda el kesmek yoktur. Gasbetmek de ferdî mülkiyete bir tecâvüzdür. Ama bunda da el kesmek yoktur. O halde hırsızlık, ferdi mülkiyete bir tecâvüz oluşu nedeniyle, el kesmek için bir illet kılınmaz. Ancak hırsızlık, başka bir şeyden dolayı değil, sadece onun bir hırsızlık olmasından dolayı bir illet kılındı. Bunun delili, muayyen şartların varlıklarıdır. El kesmek hâsıl olabilmesi için bunların varlıkları kaçınılmazdır. Şayet nisap altında veya misli korunmaksızın veya yemek için hazırlanmış bir yiyecek v.b. çalarsa, bu, ferdi mülkiyete bir tecâvüz olsa da el kesilmez. Şuna göre hırsızlık, el kesmek için bir illettir. Vakıası böyledir. Bu nedenle onun hakkında küllî illet veya cüzî illet hatta âmm illet dahi denmez. Ancak o, muayyen bir hüküm için muayyen bir illettir. O, üzerine kıyâs edilecek illetlerden değildir. Buna göre el kesmenin illeti, ferdî mülkiyetin muhâfazası değildir. Ancak onun illeti, bir hırsızlık oluşundan ötürü hırsızlıktır. Ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek, kesinlikle bir illet değildir. Bu durumda hırsızlıkla müttehim olan kimse hakkında, ferdî mülkiyetin muhâfazasına binaen küllî delilden alınarak inkar anında ikrar edesiye kadar onu dövmek için bir ukûbat teşrî edilir, denmez. O küllî delil de hırsızlık yapanın elini kesmektir. Böyle denmez. Çünkü dövmenin câizliğine delâlet eden bir delil mevcûd değildir. Ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek ise, el kesmek için ve hırsızlık ukûbatını vermek için bir illet değildir. Bu sebeple ferdî mülkiyetin muhâfazası, hırsızlıkla müttehim olan kimseyi cezalandırmak amacıyla bir ukûbatın teşrîsi için illet ittihaz edilmez. Üstelik müttehim olan kimse, aleyhinde hırsızlık veya yağmacılık veya gasptan bir şey sâbit oluncaya dek berîdir. O zaman Şâri'n, sâbit olan bu suç için teşrî ettiği şer'î ukûbat, ister hadd olsun isterse ta'zîr olsun o kimse üzerine uygulanır. Suçun sübûtundan önce onun üzerine bir ukûbat uygulamak ve suç için Şâri'n teşrî ettiği ukûbattan başka bir ukûbatı onun üzerine uygulamak câiz değildir. Binaenaleyh hırsızlıkla itham olunan kimse dövülmez. El kesmenin delilinden, onu dövmenin câizliğine bir delil almak doğru değildir. Çünkü el kesmek, buna delâlet etmez.

Şöyle denilebilir: “Şâri'n hırsızlık yapan, yağma eden ve gaspeden kimse v.b. için ukûbat teşrî etmesinden, bunun ancak ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek için teşrî ettiği anlaşılır. Bunun toplamından da ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek, bunun hakkında bir ukûbat teşrî etmek için bir illet olarak alınır.” Buna cevap şöyledir: Ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek, ya hüküm için bir illet olur yada Şâri'n hükmün teşrîinden hedeflediği gâye olur. Her ikisi için de üzerlerine delâlet eden bir nass gerekir. Halbuki onun, hüküm için illet olduğuna delâlet eden bir nass mevcûd değildir. Nitekim onun, Şâri'n hükmün teşrîinden gâyesi olduğuna delâlet eden bir nass da mevcûd değildir. Onun için ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek hakkında o, hükmün illetidir veya Allah'ın hükmün teşrîinden hikmetidir demek doğru olmaz. Bunun için Şerîatta ferdî mülkiyeti muhâfaza etmenin ukûbâtlarda itibarına ilişkin herhangi bir asıl kesinlikle mevcûd değildir. Dolayısıyla ona hiçbir şekilde itibar edilmez. Ama bu ukûbâtların vakıasına baktığımızda, onların hepsinin ferdî mülkiyeti muhâfazaya delâlet ettiklerini görürüz. Fakat bu vakıa, elle tutulan neticelerdir. Bazen hâsıl olurlar bazen hâsıl olmazlar. Ama bu, Şâri'n, ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek, gâyesi olduğuna delâlet eden şeyi beyân etmiş olduğuna delâlet etmez. Onun için ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek, herhangi bir vakıanın şerh edildiği gibi şerh edilen vakıanın vasfı olur. Fakat bu, Şâri'n medlûlü ve hükmün illeti olduğu esasına göre değildir. Görmüyor musun birden fazlasıyla evliliğin mubâh kılınması, toplumda metresleri yok eder. Birden fazlasıyla evliliği men etmek, toplumda metresleri çoğaltır. Ama müşâhede edilen bu netice, vakıanın vasfıdır. O netice, hükmün illeti ve hükmün teşrîinden Şâri'n maksûdu değildir. Bu yüzden o netice,

şer'î açıdan incelenmez. Aynı şekilde ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek ve buna benzeyen beş zarûratlar veya başkaları da böyledir. Buna göre küllî maslahata delâlet eden hâss küllî delil bulunmaz.

Maslahatlara delâlet eden delillerden muayyen bir topluluğun varlığına gelince; bu, kesinlikle mevcûd değildir. Mevcûd olan hükümler topluluğunun vakiaları, mesela: hırsızlık, gasp, yağmacılık ve talan gibi tüm bunlar ferdî mülkiyeti muhâfaza etmeleri noktasında muayyen bir hususa delâlet eder. Bu muayyen hususta, vakıanın vasfidir. Bu muayyen husus, illete ve teşrî için illet olarak ittihaz edilen maslahata delâlet değildir. Mamafih bu muayyen husus, bu hükümlerin toplamının medlûlü sanılsa bile, o zaman bu muayyen husus delillerin delâleti değil, hükümlerin manalara delâleti kabilinden olur. Bu itibara göre dahi o muayyen husus, delillerden maslahatlara delâlet eden muayyen bir topluluk değildir. Bu duruma göre Şerîatta, delillerden hükümler için illet olarak ittihaz edilen muayyen maslahatlara delâlet eden muayyen bir topluluk bulunmamaktadır.

Şerîatın toplamının delâletine gelince; bu, itibar derecesinden sâkıt olan bir sözdür. Çünkü delâlet, ancak muayyen nasslar için olur. Kurân ve sünnet toplamının delâletine ilişkin söz, fâsit bir sözdür. Çünkü bu toplamın hepsinde muayyen bir şeye hiçbir delâlet yoktur. Fakat nasslarından birçoğunda bir şeye delâlet vardır. Başka nasslarda da başka bir şeye delâlet vardır. Böylece o toplam, muayyen bir şeye delâlet eden muayyen nasslar kabilinden olur. Şerîatın toplamının muayyen bir şeye delâlet etmesine gelince; bu, hiçbir varlığı olmayan bir husustur.

Buna göre ne küllî bir şekilde ne küllî nasslarla ne nassların ne de Şerîatın toplamıyla bütün Şerîatın ona itibar ettiğine delâlet eden bir maslahat mevcûd değildir. Böylece maslahata şer'î bir illet olarak itibar etmek, esâsından bâtil bir husustur. Zira Şerîatta, ne teşrî için ne şer'î maslahat için ne de şer'î olmayan bir maslahat için itibar edilen bir maslahat mevcûd değildir.

BİR DELİL OLMADIĞI HALDE BİR DELİL ZANNEDİLENLER

İşte bunlar, muteber dört delillerdir. Bunlar: kitap, sünnet, icma-us sahâbe ve illeti Şerîatta vârit olan kıyâstır. Bunlar dışındaki bazı imam ve müçtehitlerin delil olarak itibar ettikleri hususlar, delil değildir. Çünkü şer'î deliller olarak itibar edilmelerine katî delilin kâim olduğu sadece bunlardır. Bunlar dışındakilere katî bir delil kâim olmadı. Dolayısıyla bunlar, şeran muteber olan delillerdir. Çünkü şer'î delil, usûlden bir asıldır. Şer'î delil, akâidler gibi ancak yakînden sâbit olur. Onun için ona delâlet eden katî bir delil gerekir. Ancak ne var ki kendisinde delil şüphesi bulunanlardan bu dört deliller hâriciyle istidlâl etmek, şer'î istidlâlden itibar edilir. Onun gereğince istinbat edilen hükümler, şer'î hüküm olarak itibar edilir. Çünkü onun delil şüphesi vardır. Fakat onları deliller olarak itibar etmeyenler hakkında o, şer'î hüküm olmaz. Ama o, onun nazarında şer'î hükümdür. Çünkü burada delil şüphesi vardır.

Delil olmadıkları halde delil sanılan delillere gelince; bunlar, hakkında hüccet olduğuna delâlet eden bir delilin bulunduğu şeydir. Ama o şey zannî delildir. Yahut kendisiyle istidlâl edilen hususa mutabık değildir. Bunların en önemlileri, dörttür. Bunlar: Şer'u men kablenâ, sahabî mezhebi, istihsân ve mesâlihi mürseledir.

ŞER'U MEN KABLENÂ

Bazı imamlar, şer'u men kablenâ şer'î delillerden şer'î bir delildir, dediler. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, tebdil edilen kitapları ve erbabının naklettikleri cihetinden değil, kendisine vahy yoluyla kendisinden önceki Şerâtlardan sahih olanlarla ibâdet etmekteydi. Dediler ki: “Doğrudur! Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in Şerîatı, öncekilerin Şerîatını nesh edicidir. Ama mensûh olan İslâm Şerîatına muhâlif olanlardır. Aleyhissalatu Vesselam’ın Şerîatından, öncekilerin Şerîatına muhâlif olanlar, onları nesh edicidir. Fakat öncekilerin Şerîatına muhâlif olmayanlara gelince; bunlar, onun Şerîatındandır. O, bunlarda öncekilerin Şerîatına ittiba etmekle mukayyettir. Onları nesh edici olmaz. Bunun için onun Şerîatı kendisinden önce meşrû kılınmış olanların bazısını nesh edici olarak vasıflanmaz. Meselâ, iman vücûbiyeti, küfrün, zinânın, katlin, hırsızlığın haramlılığı ve Şerîatımızın kendilerinde öncekilerin Şerîatına muvâfik olanlardan v.b. gibi. Onlar, şer'u men kablenâ bizim için de Şerîat olduğuna kitap ve sünnetle istidlâl ettiler. Kitaba gelince; Allah’u Teâlâ nebiler hakkında şöyle buyurdu:

“İşte o nebiler, Allah’ın hidâyet ettiği kimselerdir. Sen de onların hidâyetine uy.”⁹³⁶ Allah, ona onların hidâyetine ve onların hidâyetinden Şerîatlarına uymasını emretti. Bu nedenle ittiba etmek Rasûl’e vâcibtir.

Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Biz Nuh’a vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.”⁹³⁷ Teâlâ şöyle buyurdu:

Allah size de din kıldı.”⁹³⁸ Bu, Nuh’un Şerîatına ittiba etmesinin vâcib olduğuna delâlet etti.

“Nuh’a tavsiye ettiğini

Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Sana İbrahim’in milletine uy diye vahyettik.”⁹³⁹ Ona İbrahim’in milletine uymasını emretti. Buradaki emir vücûb içindir.

Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Biz, içinde hidâyet ve nur olan, Nebilerin kendisiyle hükmettikleri Tevrat’ı indirdik.”⁹⁴⁰ Nebi Aleyhissalatu

Vesselam da Nebiler cümlesindedir. Ona da onunla hükmetmek vâcibtir. Sünnete gelince; Aleyhissalatu Vesselam’dan Yahudinin recmi hakkında onun Tevrat’a müracaat ettiği rivayet edildi. Kırılan bir diş hakkında kendisinden kısâs talep edildiğinde ondan şöyle buyurduğu rivâyet edildi:

“Yâ Enes! Allah’ın Kitâb’ı (nün hükmü) kısâstır.”⁹⁴¹ Tevrat dışında Kitâb’ta diş hakkında kısasa hükmeden bir şey yoktur. O da Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür:

“Dişe diş”⁹⁴² Keza ondan şöyle buyurduğu rivayet edildi:

“Kim bir namazı unuttur veya ondan uyur kalırsa,

onu hatırladığında hemen onu kulsun. Muhakkak ki Allah’u Teâlâ şöyle buyuruyor: “Beni anmak için namaz kıl:”⁹⁴³ Bu, Mûsâ Aleyhissalatu Vesselam’la birlikte bir hitâptir. Yine Ebu Hurayra’dan Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurdıkları rivâyet edildi:

“Nebiler baba bir kardeşlerdir. Anneleri ise muhtelifdir. Dinleri birdir.”⁹⁴⁴ Bu demektir ki onların Şerîatları Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem için de bir Şerîattır. Aynı şekilde Aleyhissalatu Vesselam’ın, Yahudileri Âşûrâ günü

⁹³⁶ En’am: 90

⁹³⁷ Nisa: 163

⁹³⁸ Şûrâ: 13

⁹³⁹ Nahl: 123

⁹⁴⁰ Maide: 44

⁹⁴¹ El-Buhâri

⁹⁴² Maide: 45

⁹⁴³ Ed-Dâremî, K. Slâh, 1201

⁹⁴⁴ Müslim, K. Fedâil, 4362

oruç tuttıklarını gördüğü zamanki şu sözü: **“Biz Mûsâ’ya onlardan daha evlâyız.”**⁹⁴⁵ açık delâletle, Mûsâ’nın Şerîatının onunda Şerîatı olduğuna delâlet eder. Bu, şer’u men kablânın bizim için de bir Şerîat olduğuna delildir.

İşte bunlar, şer’u men kablân bizim için de Şerîattır diyenlerin delilleridir. Lakin bu söz, esâsından bâtıldır. Zikredilen deliller, onun üzerine bir hüccet kâim olmazlar. Sahih olan şer’u men kablân bizim için Şerîat değildir. Şer’î delillerden de itibar edilmez. Buna delil, kitâp, sünnet, icma-us sahâbe, bizden öncekiler ve bizim için olan şer’î hükümlerin vakıasıdır.

Kitâba gelince; Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu: **“Allah katında din İslâm’dır.”**⁹⁴⁶ Ve Teâlâ şöyle buyurdu: **“Kim İslâm’dan başka bir din ararsa, ondan asla kabul edilmez.”**⁹⁴⁷ Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

“Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve ona hakim olmak üzere hak olarak Kitab’ı indirdik.”⁹⁴⁸ Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

“Her biriniz için bir Şerîat ve bir minhâc kıldık.”⁹⁴⁹ Bu ayetlerle istidlâl vechi şöyledir: İlk iki ayet, her ne kadar İslâm kelimesi, Allah’a teslim olmak manasına gelmiş olsa da, ama o, bu iki ayette din kelimesine bitişti. Bu, ondan murâd İslâm dini demektir, Allah Teâlâ’ya teslim olmak değil. Din üzerine İslâm kelimesi ancak Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in getirdiği Şerîata kullanılır. Onun için ilk ayetin manası, Rasûl’ün bi’setinden sonra Allah katında makbûl itibar edilen din, İslâm dinidir, olur. İkinci ayetin manası da, Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in bi’setinden sonra kim İslâm dininden başka bir dine itikat ederse, Allah ondan onu kabul etmez. Âhirette ise o, hüsrana düşenlerdendir diye olur. Hıristiyan ve Yahudi’nin İslâm Şerîatıyla muhatap olmaları, kendi Şerîatlarını terk etmekle emrolunmaları, Rasûl’ün bi’setinden sonra Hıristiyanlık ve Yahudiliğin küfür, tâbilerinin de kafirler itibar edilmeleri bunu teyit eder. Bu, iki ayetin manasının, Rasûl’ün bi’setinden sonra onun Şerîatından başka her Şerîatın küfür olduğunu ispat eder. Üçüncü ayetle istidlâl vechi şöyledir: O’nun () **“Hâkim olmak”** sözüyle murâd, doğrulamak değildir. Çünkü aynı ayette hem doğrulamak hem de hâkim olmak buyurdu. Onun doğrulamaktan başka bir manası olmak zorundadır. O mana da, önceki Şerîatlar üzerine hâkim olmaktır. Kurân’ın önceki Şerîatlar üzerine hâkim olması, önceki Şerîatları neshetmektir. Yani hem onları tasdik edici hem de nesh edicidir. Dördüncü ayetle istidlâl vechi şöyledir: Allah’u Teâlâ, her Rasûl için diğerinin Şerîatından başka bir Şerîat kıldı. Bu, Muhammed’in Şerîatı, önceki Şerîatlardan başkadır. Önceki Şerîatlar da Muhammed’in Şerîatı değildir, demektir. Çünkü önceki Şerîatlar, onun Şerîatı ve minhâcı değildir. Zira her Rasûl için bir Şerîat ve bir minhâc yani Şerîat var. Bu da onun, başkasının Şerîatıyla değil, kendi Şerîatıyla mukayyet olduğuna bir delildir. Ayrıca Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu:

“Yoksa Yakub’a ölüm geldiği zaman siz şahitler mi idiniz? Hani Yakub oğullarına: “Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?” demişti. Onlar: “Senin ilahın ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilaha olan tek ilaha kulluk edeceğiz. Biz ancak O’na teslim olmuşuzdur’ dediler. Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir.

⁹⁴⁵ Buhari, K. Tefsîr-ul Kur’ân, 4368

⁹⁴⁶ Ali İmran: 19

⁹⁴⁷ Ali İmran: 85

⁹⁴⁸ Maide: 48

⁹⁴⁹ Maide: 48

Siz onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.”⁹⁵⁰ Allah, o nebilerin yaptıklarından bizleri mesûl tutmadığını bize haber verdi. Biz, onların amellerinden mesûl olmadığımızı göre onların Şeriatından da mesûl değiliz. Çünkü onu tebliğ etmek ve onunla amel etmek, onların amellerindedir. Kendisinden mesûl olmadığımız şeyle muhâtap değiliz ve bize lâzım da değildir.

Sünnete gelince: Câbir'den Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edildi:

“Benden önce hiçbir kimseye verilmeyen beş şey bana verildi: Her Nebi hassaten kendi kavmine gönderiliyordu. Ben ise bütün kıvıl ve siyaha gönderildim.”⁹⁵¹ Ebu Hurayra'dan Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurdukları rivâyet edildi:

“Ben Nebiler üzerine altı şeyle tafdil olundum” onları zikretti. Onlar içerisinde şuda vardı:

“Ben bütün insanlara gönderildim.”⁹⁵² Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, Nebimiz Aleyhissalatu Vesselam'dan önceki her Nebinin ancak hassaten kendi kavmine gönderildiğini haber verdi. Dolayısıyla kendi kavminden başkalarına gönderilmemiş olur ve onlar kendi Nebileri dışındaki bir Nebinin Şeriatıyla müzlem olmazlar. Bununla Nebilerden hiçbirinin bize gönderilmediği sâbit olur. Onun için onların Şeriatları bizim için bir Şeriat olmaz. Nebilere nipetle Kurân ayetlerinde sarîh olarak vârit olanlar da bunu teyit eder:

“Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik.”⁹⁵³

“Ad kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik.”⁹⁵⁴

“Medyen kavmine de kardeşleri Şuayb'i gönderdik.”⁹⁵⁵ Nebi Aleyhissalatu Vesselam'a nipetle sarîh olarak vârit olanlar da:

“Biz seni ancak bütün insanlar için müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”⁹⁵⁶ Ayrıca Nebi Aleyhissalatu Vesselam Muâz'ı Yemen'e kâdı olarak gönderirken şöyle buyurdular:

“Sana bir dava arzedildiğinde nasıl hüküm vereceksin?” “Allah'ın Kitâb'ıyla” dedi. **“Eğer Allah'ın Kitâb'ında bulamazsan”** buyurdu. “Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in sünnetiyle” dedi. **“Eğer Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in sünnetinde ve Allah'ın Kitâb'ında bulamazsan”** buyurdu. “Görüşümle içtihad ederim, geri dönmem” dedi.⁹⁵⁷ Nebilerin kitapları ve sünnetlerinden bir şey zikretmedi. Nebi Aleyhissalatu Vesselam da onu bunun üzerinde ikrar etti, ona dua etti ve şöyle buyurdu:

“Rasûlullah'ın elçisini Rasûlullah'ı razı edecek şeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun” Nebilerin kitapları ve sünnetleri şer'î hükümler medârikinden olsaydı, onlara müracaat vücûbiyetinde mutlaka kitâb ve sünnet mecrâsında cereyân ederler, onlar hakkında araştırma yaptıktan ve onların bilgisinden umudu kestikten sonra ancak bunlardan sarfî nazar edip görüş içtihadına yönelmek câiz olurdu. Yine Aleyhissalatu Vesselam'dan, içerisinde bakarken Ömer İbn-ul Hattâb'la birlikte Tevrat'tan bir parça gördü, bunun üzerine kızdı ve şöyle buyurduğu rivâyet edildi:

⁹⁵⁰ Bakara: 133-134

⁹⁵¹ Müslim, K. Mesâcid ve Mevâdi'a-ssalâh, 810

⁹⁵² Müslim, K. Mesâcid ve Mevâdi'a-ssalâh, 812

⁹⁵³ A'raf: 73

⁹⁵⁴ A'raf: 65

⁹⁵⁵ A'raf: 85

⁹⁵⁶ Sebe': 28

⁹⁵⁷ Dâremi, K. Mikaddime, 168

“Size onu tertemiz, bembeyaz olarak getirdim. Onlara bir şey hakkında sormayın. Size bir hakkı haber verirler de siz onu tekzib edersiniz veya bir bâtili da siz onu tasdik edersiniz. Nefsim elinde olana yemin olsun ki şayet Mûsâ Sallallahu Aleyhi Ve Sellem hayatta olsaydı, bana ittiba etmekten başka çaresi olmazdı”⁹⁵⁸ Mûsâ şayet hayatta olsaydı kendisine ittiba etmekten başka çaresi olmazdı diye haber verdi. O halde Nebi Aleyhissalatu Vesselam’ın, ölümünden sonra Mûsâ’ya müttebi olmaması daha evlâdır. Çünkü Nebi Aleyhissalatu Vesselam kendisinden önceki bir Şerîatla ibadet eder olsaydı, ona müracaat etmek kendisine vâcib olurdu ve geçmiş Şerîatların onlardan yoksun olmadıkları vakıaların hükümlerinde vahyin nüzûlünü beklemezdi. Fakat vakıa şudur ki, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, vahyin inmediği bir vakıa hakkında kendisine sorulduğunda, vahy nâzil oluncaya dek cevap vermekten geri duruyordu. Buna misaller çoktur. Bunlardan biri, El-Buhârî, İbn-ul Munkedir’den şöyle dediğini tahriç etti:

“Ben Câbir ibn Abdullah’tan işittim, şöyle diyordu: Ben hasta oldum. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem ile Ebû Bekr yürüyerek beni ziyaret etmek üzere bana geldiler. Onlar, ben bayılmış hâldeyken bana geldiler. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem abdest aldı sonra abdest suyundan benim üzerime döktü. Bunun üzerine ben ayıldım ve: “Yâ Rasûlallah! Belki de Sufyân şöyle söyledi. Dedim ki: “Ey Rasûlallah! Ben malımda nasıl hükmedeyim, malımda nasıl yapayım? O bana Mîrâs Âyeti ininceye kadar hiçbir şeyle cevâb vermedi, dedi.” Eğer ondan öncekilerin Şerîatı, onun için de bir Şerîat olsaydı, önceki Şerîatlara müracaat eder, ona cevap verirdi.

İcmâ-us Sahâbeye gelince; Nebi Aleyhissalatu Veselam’ın Şerîatının öncekilerin Şerîatını nesh edici olduğu üzerinde sahâbenin icmâsı inikat etti. Şayet Nebi onunla ibâdet eden olsaydı, onu nesh eden ve teşriî eden değil, ikrar eden ve onun hakkında haber veren olurdu. Halbuki bu muhaldir. Ayrıca şer’u men kablênâ bizim için de bir Şerîat olsaydı, Kurân ve hadis gibi, onu öğrenmek farzı kifâyelerden olur ve dede, avl, ümmü veled alım satımı, müfevvida, hamr haddi v.b. meseleler gibi, aralarında hakkında ihtilâf edilen vakıalar meydana geldiklerinde, Nebi Aleyhissalatu Vesselam’dan sonra o Şerîata müracaat etmek, onun hakkında bahsetmek ve onun nakledenlerini sormak sahâbe üzerine vâcib olurdu. Oysa ki onlardan bundan bir şey nakledilmedi. Öyleyse şer’u men kablênâ bizim için bir Şerîat olmaz.

Bizden öncekiler ve bizim için olan şer’î hükümlerin vakıasına gelince; Kurân, önceki Şerîatlardan birkaç hükümlere şâmidir. Bunlar, Kurân’la sâbittir. Bunlara ilişkin bir nesh gelmedi. Ama bunlar, Rasûl’ün bizim için getirdiği hükümlere muhaliftir. Bizden öncekilere hükümler getiren o ayetler, hükümleri başka hükümlerle nesh edildi manasında, nitekim hükümlerdeki nesh hâli böyledir, hükmen mensûh itibar edilmezler. Ancak onlar, bizden öncekilerin Şerîatından itibar edilirler. Biz, onlarla muhatap değiliz. Bu da, şer’u men kablênânın bizim için bir Şerîat olmadığına bir delildir. Bu, Kurân’da çoktur. Onlardan biri, Allah’u Teâlâ’nın şu sözü Suleymân’ın Şerîatındandır:

“Kuşları teftiş etti ve dedi ki: bana ne oluyor, Hüdhdüd’ü göremiyorum? Yoksa kayıplardan mı oldu? Ona şiddetli bir azâpla azâp

⁹⁵⁸ Ahmed

edeceğim, ya da onu boğazlayacağım. Yahut bana apaçık bir sultân getirir.”⁹⁵⁹ İfsat etseler de kuşları cezalandırmanın bilakis bütün hayvanları cezalandırmanın sâkıt olduğunda Müslümanlar nezdinde hiçbir ihtilaf yoktur. Buna dair nass geldi. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu: **“Hayvanları yaralamak, hederdir.”**⁹⁶⁰ Allah’u Teâlâ’nın şu sözü Mûsâ’nın Şeriatındandır:

“Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık, sırtlarının yahut bağırsaklarının taşıdıkları ya da kemiğe karışanlar hariç sığır ve koyundan iç yağlarını da onlara haram kıldık.”⁹⁶¹ İslâm Şeriatında bütün bunlar Müslümanlara Allah’u Teâlâ’nın şu sözüyle helal kılındı: **“Sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir.”**⁹⁶² Bizim yiyeceğimizden bu iç yağlar da, onlara helaldir. Şu da Mûsâ’nın Şeriatındandır:

“Tevrat’ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, diş diş, yaralar da kısâstır.”⁹⁶³ Biz, bunu almayız. Çünkü biz, bununla emrolunmadık. Ancak bununla bizden başkaları emrolundu. İslâm’da ise, burada nefsin ötesinde bedeninin organlarına kısâs yoktur. Bilakis tüm bunlarda, erş yani diyet vardır. Nitekim sünnet onu ayrıntılı açıkladı. En-Nesâî Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurduğunu rivâyet etti: **“...Burunda tam kesildiğinde diyet var. Dilde diyet var... İki gözde diyet var...”** Enes’in amcası Er-Rebî’ bir câriyenin dişini kırduğında, El-Buhârî hadisinde vârit olan Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüne gelince;

“Yâ Enes! Allah’ın Kitâb’ı (nın hükmü) kısâstır.”⁹⁶⁴ Burada zikredilen kısâs, ayete işâret değildir: **“Onda onlara şöyle yazdık.”**⁹⁶⁵ Çünkü ayette zikredilen kısâs, yaralarla birlikte anıldı: **“Yaralar da kısâstır.”**⁹⁶⁶ Hâdis, bir diş hâdisesidir. Ki bu Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in **“Yâ Enes! Allah’ın Kitâb’ı (nın hükmü) kısâstır.”**⁹⁶⁷ Sözüünün, zikredilen ayete işâret olmadığına delâlet eder.

Aksine o, dişteki kısâsa hâss bir hükümdür. Diş de tek kemiktir, kasten kırıldığında onda kısâs vardır. Yûsuf’un Şeriatında: **“(Kayıp eşya) kimin yükünde bulunursa işte o, onun cezasıdır.”**⁹⁶⁸ Yani hırsızın köleleştirilmesi, hırsızın cezasıdır. İslâm, hırsızın cezasını, el kesmek kıldı. Şuayb’in Şeriatında:

“Dedi ki; Bana sekiz yıl ücretli olmana karşılık, şu iki kızımдан birini sana nikahlamak istiyorum. Eğer on yılı tamamlarsan artık o sendendir.”⁹⁶⁹ Bu, İslâm’da câiz değildir. Çünkü ondaki icâra meçhûldür: **“İki kızımдан birini”** **“Bu iki süreden hangisi olursa olsun.”**⁹⁷⁰ Ve çünkü mehir, babası için değil kadın içindir: **“Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile veriniz.”**⁹⁷¹ Meryem annenin şu sözü, Zekeriyâ zamanı halkının Şeriatındandır:

“Rabbim, karnımdakini âzâdlı bir kul olarak senin için adadım.”⁹⁷² Bu

⁹⁵⁹ Neml: 20-21

⁹⁶⁰ El-Buhârî

⁹⁶¹ En’am: 146

⁹⁶² Maide: 5

⁹⁶³ Maide: 45

⁹⁶⁴ El-Buhârî

⁹⁶⁵ Maide: 45

⁹⁶⁶ Maide: 45

⁹⁶⁷ El-Buhârî

⁹⁶⁸ Yûsuf: 75

⁹⁶⁹ Kasas: 27

⁹⁷⁰ Kasas: 28

⁹⁷¹ Nisa: 4

⁹⁷² Ali İmran: 35

ise, asla İslâm'da câiz değildir. Şu da Yakûb'un Şerîatındandır:

“İsrail'in kendi nefesine haram kıldıkları dışında, bütün yiyecek İsrailoğullarına helaldi.”⁹⁷³ İslam'da ise Allah Azze ve Celle'nin haram kılmadığı şeyi kendi nefesine haram kılmak helal değildir. Allah'ı Teâlâ Rasûl'e şöyle buyurdu:

“Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin haram kılıyorsun?”⁹⁷⁴ Şu da Kehf ehli ashabi zamanındaki kitâbilerin Şerîatındandır: **“Onların durumuna galebe çalanlar, bizler kesinlikle üzerlerinde bir mescid edineceğiz, dediler.”**⁹⁷⁵ Bu ise, İslâm'da haramdır. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu:

“Muhakkak ki onlar, içlerinde sâlih bir adam olur da, öldüğünde kabri üzerine bir mescit inşa ederler. İçinde de bu sûreti tasvir ederler. İşte onlar, Kıyâmet gününde Allah indinde mahlûkatın şerhileridir.”⁹⁷⁶ İşte böyle, Kurân'da bir çok âyetlerde Allah bizlere bizden öncekilerin hükümlerini haber verdi. Halbuki Rasûl de onlara muhâlif hükümler getirdi. Bu âyetler, mensûh âyetler gibi bizatihi mensûh değildir. Ancak bizden öncekilerin Şerîatı mensûhtur. Bu nedenle bu âyetler, bizden öncekilerin Şerîatından olurlar. Bizler, onlarla muhâtap değiliz. Çünkü onlar, bizden öncekilerin Şerîatıdır.

Bütün bunlardan ayan beyân oluyor ki bizden öncekilerin Şerîatı, bizim için bir Şerîat değildir. Bu yüzden kendilerinden hükümlerin istinbat edildiği şer'î delillerden itibar edilmezler. Sözlere delil olarak vârit ettikleri delillere gelince; tüm bunlarda hiçbir delâlet yoktur. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü: **“Sen de onların hidâyetine uy.”**⁹⁷⁷ Onunla murâd, tevhitir. Çünkü kendisiyle ihtidâ ettikleri şeyde **“Onların hidâyetine”** dedi.

“Onlara” demedi. O şeyde tevhitir. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü: **“Biz Nûh'a vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.”**⁹⁷⁸ ayette, Nûh'a ve ondan sonraki Nebilere vahyedilenin aynısının ona da vahyedildiğine hiçbir delâlet yoktur ki onun onların Şerîatına ittiba ettiği söylensin. Bilakis murâd, diğer Nebilere vahyedildiği gibi ona da vahyedildi. Yani Allah, senden öncekilere vahyettiğinin mislini sana da vahyetti. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü: **“Nûh'a tavsiye ettiğini Allah size de din kıldı.”**⁹⁷⁹ Bundan murâd, onun Şerîatından silinip gitmiş olan değil, tevhidin aslıdır. Bunun için Nûh'un Şerîatı hakkında bahsetmek, Nebi Aleyhissalatu Vesselam'dan nakledilmedi. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü: **“İbrahim'in milletine uy diye.”**⁹⁸⁰ Millet lafzıyla murâd, ancak tevhidin usûlleri ve şer'î fûrûat değil ibâdetle Allah'ı yüceltmektir. Millet lafzının şer'î fûrûata karşılık kullanılmaması da buna delâlet eder. Şer'î fûrûattaki mezheplerine binaen Eş-Şâfiî'nin milleti ve Cafer'in milleti denmez. Hemen onun peşi sıra **“O, müşriklerden değildi.”**⁹⁸¹ Diye buyurması da bunu teyit eder. Bunu din ve şirk karşılığında zikretmek, ancak tevhitir. Bu da ittibanın ancak tevhidin aslında olduğuna bir delildir. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü: **“Nebiler onunla hükmeder.”**⁹⁸² Emir sîgası değil haber verme sîgasıdır. Bu ise Tevrat'a ittiba vücûbiyetine delâlet etmez. Ayette, Rasûl'ün onunla

⁹⁷³ Ali İmran: 93

⁹⁷⁴ Tahrîm: 1

⁹⁷⁵ Kehf: 21

⁹⁷⁶ Buhari, K. Salah, 409

⁹⁷⁷ En'am: 90

⁹⁷⁸ Nisa: 163

⁹⁷⁹ Şûrâ: 13

⁹⁸⁰ Nahl: 123

⁹⁸¹ Nahl: 123

⁹⁸² Maide: 44

hükmettiğine hiçbir delâlet yoktur. Rasûl, Yahudinin recminde Tevrat'a müracaat etti diye rivâyet edilene gelince; Rasul, onun getirdiğiyle hükmetmek için ona müracaat etmedi. Ancak recmin Tevrât'ta zikredildiğini ve Yahudilerin bunu inkârına dair haber vermiş olduğu husustaki kendi doğruluğunu izhâr etmek için ona müracaat etti. Bunun dışındaki hususta Tevrat'a müracaat etmedi. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in Enes'e ilişkin sözüne gelince:

“Yâ Enes! Allah'ın Kitâb'ı (nün hükmü) kısâstur.”⁹⁸³ Murâd, Allah'ın

Teâlâ'nın: **“Dişe diş”**⁹⁸⁴ sözü değildir. Çünkü ayette zikredilen kısâs, yaralar hakkında vârit oldu. Hâdise, diş hâdisesidir. Şayet Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in

“Yâ Enes! Allah'ın Kitâb'ı (nün hükmü) kısâstur.”⁹⁸⁵ Sözü, ayete işâret eder

olsaydı, işâret yaralardaki kısâsa olurdu. Bu ise hâdisenin hilâfinadır. Hâdise, dişin kırılmasıdır. Burun, kulak ve göz gibi diğer uzuvlara gelince; bunlar hakkında erş yani diyet vârit oldu. Nitekim erş, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den rivâyet edilen sünnette mübeyyen edilmiştir. Erş, zikredilen ayette vârit olan kısâs değildir. **“Kim**

bir namazı unuttur veya ondan uyur kalırsa...⁹⁸⁶ hadisine gelince; uyuma ve unutkanlık anında namazın kazâsını icâp ettirici olması nedeniyle ayetle birlikte delil olarak ileri sürülmedi. Ancak bununla, Müslümanların kendisiyle emroldukları hususa, daha önce Mûsâ'nın da onun benzeriyle emrolduğuna dikkat çekildi. Bunun için Rasûl ayeti tilâvet etmedi. Ancak uyuduğunda veya onu unuttuğunda namazın kazâsını emretti. Şöyle buyurdu:

“Kim bir namazı unuttur veya ondan uyur kalırsa, onu hatırladığında hemen onu kılsın.”⁹⁸⁷ Hükümün kendisiyle sâbit olduğu şey budur. Bu sâbit olduktan sonra Rasûl, Mûsâ Aleyhissalatu Vesselam'ın emrolduğu gibi kendi ümmetinin de bununla emrolunmuş olduğuna dikkat çekti. Rasûl'ün şu sözüne gelince; edildi:

“Nebiler kardeşlerdir.”⁹⁸⁸ Bunda hiçbir hüccet yoktur. Çünkü Allah şöyle buyuruyor:

“Her biriniz için bir Şerîat ve bir minhâc kıldık.”⁹⁸⁹ Aleyhissalatu

Vesselam'ın **“Dinleri, birdir.”** sözünün manası, asla üzerinde ihtilaf etmedikleri tevhidin aslı demektir. Âşûrâ günü Yahudileri oruç tutarken gördüğünde Aleyhissalatu Vesselam'ın:

“Biz, Mûsâ'ya onlardan daha evlâyız.”⁹⁹⁰ sözüne gelince; buna cevap şöyledir:

Rasûl o gün oruç tutulmasını emretti. Eğer Allah'ın Teâlâ ona o gün oruç tutulmasını emretmiş olmasaydı, bunda Yahudilere ittiba etmezdi. Tüm bunlardan açığa çıkıyor ki bütün bu delillerde, şer'u men kablenânın bizim için de bir Şerîat olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Onun için istidlâl derecesinden düşerler. Geriye şer'u men kablenânın bizim için bir Şerîat olmadığına kâim olan deliller kalır. Böylelikle sâbit olur ki Kurân ve hadiste önceki ümmetler için vârit olan hükümler, ancak bizden öncekilere hâsır, bizim için bir Şerîat itibar edilmezler. Çünkü şer'u men kablenâ, bizim için bir Şerîat değildir. Ancak şer'u men kablenânın bizim için de olduğuna delâlet eden bir delil geldiğinde müstesnadır. Tıpkı delilin, umûm sîgasında gelmiş olması veya burada şer'u men kablenânın bizim için de olduğuna delâlet eden bir karinenin bulunması gibi. İşte o zaman bizler onunla muhatap oluruz. O, bizden öncekilerin Şerîatı olduğu için değil, bilakis delil onu bizim için de bir Şerîat olarak getirdiği içindir. Böylece şer'u men kablenâ, onu getiren delilden dolayı bir Şerîattır.

⁹⁸³ El-Buhâri

⁹⁸⁴ Maide: 45

⁹⁸⁵ El-Buhâri

⁹⁸⁶ Ed-Dâremî, K. Slâh, 1201

⁹⁸⁷ Ed-Dâremî, K. Slâh, 1201

⁹⁸⁸ Müslim, K. Fedâil, 4362

⁹⁸⁹ Maide: 48

⁹⁹⁰ Buhari, K. Tefsîr-ul Kur'ân, 4368

SAHÂBÎ MEZHEBİ

Sahâbî mezhebi, içtihad meselelerinde müçtehit sahâbeden başkalarına hüccet olmadığı konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Sahâbî mezhebi, onlara nispetle şer'î bir delil olarak itibar edilmez. İhtilaf ancak onun tâbiine ve onlardan sonra müçtehitlere hüccet olduğu konusundadır. Bazı imamlar, o bir hüccettir dediler ve onu şer'î hükümler üzerine şer'î delillerden bir şer'î delil olarak itibar ettiler. Onun bir hüccet olduğuna kitâpla, sünnetle ve icmâyla istidlâl ettiler. Kitâba gelince; Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Siz insanlar için çıkartılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. Marûfu emredersiniz.”⁹⁹¹ Bu, sahâbeyle birlikte emrettiklerinin marûf olduğunu dair bir hitâptir. Marûfu emretmek, kabulü vâcibtir. Sünnete gelince; Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüdür: :

“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.”⁹⁹² Ve şu sözü: **“Benden sonra Ebu Bekr ve Ömer'e uyun.”**⁹⁹³

Bunu, genele ve onları taklit edenlerin hitabına hamletmek, bunda delilsiz umûmu tahsis etme ve sahâbenin buna tahsis edilme faydasının iptali nedeniyle, genelin sahâbe dışında müçtehitleri taklit etmelerinin câizliği üzerinde ittifakın vâki olması yönünden, mümkün değildir. Öyleyse geriye onunla murâdın ancak onların mezheplerine ittiba vucûbiyeti kalır. İcmâyaya gelince; Abdurrahman İbn-u Avf, Ali radiyallahu anh'ı iki şeyhe uymak şartıyla Hilâfet'e atadı. O da reddetti. Osman'ı atadı, o da kabul etti. Hiçbir inkarcı onu inkâr etmedi. Böylece bu, bir icmâ oldu. Ayrıca sükûtî icmâ, yayıldığı ve hiçbir inkarcı onu inkâr etmediği zamandaki sahâbe sözüdür. Ona bir hüccet olarak itibar edilir. Aynı şekilde sahâbî sözü, yayılmadı zaman da bir hüccet olur.

İşte sahâbî mezhebi hüccettir diyen kimselerin delillerinin hülâsası budur. Onlar, sahâbî mezhebinin hüccetliğine delâlete uygun olmayan delillerdir. Ayete gelince; onda hiçbir delâlet yoktur. Çünkü ayet, ne sahâbe için ne de sadece Rasûl'ün asrı için değil Muhammed Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in bütün ümmeti için bir hitâptir. Sonra **“Marûfu emredersiniz”** sözünün manası, emrettikleri marûftur demek değildir. Delili, kendisinden sonra getirilen şeydir. O da şu sözüdür: **“Ve münkerden nehyedersiniz”**. Bilakis onun manası şöyledir; siz en hayırlı ümmetsiniz. Çünkü siz, marûfu emredersiniz, münkerden nehyedersiniz. İki hadise gelince; sahâbeye bir övgüdür. Yoksa onların sözleri şer'î bir delildir demek değildir. **“Hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz”** sözüne gelince; bununla murâd, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den rivayet ettikleridir. Murâd edilen, her şeye uymak değildir. Çünkü sahâbe, masûm değildir. Ancak masûm olana her şeye uyulur. Sükûtî icmâyaya gelince; hüccetliği sadece yaygın olmamasından geliyor değildir. Ancak hüccetliği yaygınlıktan ve âdeten inkâr edilenlerden olmasından geliyor. Bu iki husus, sahâbî mezhebinde mevcûd değildir. Zira sahâbî mezhebi, yaygın olsa bile, sahâbenin ona itiraz etmemesi, onun hakkında bir sükût olarak itibar edilmez. Çünkü sükût, inkâr edilene hâstır. Bu, her hüküm için âmmdır. Ve çünkü sükût, yaygın olur ve sahâbe de onu bilirse muteberdir. Bu ise yaygın değildir. Onlar onun hakkında sükût ettiler itibar edilmez. Bunun

⁹⁹¹ Ali İmran: 110

⁹⁹² Razin

⁹⁹³ Tirmizi, K. Menâkıb, 3595

için o, sahâbenin sükûtuyla mukâyese edilmez. Bütün bunlardan zâhir olur ki, tüm bu deliller, sahâbî mezhebinin şer'î delil olduğuna hüccet olmaya uygun değildir.

Bununla birlikte burada sahâbî mezhebinin şer'î delil olduğunu nefyeden şeyler vardır. Bunlardan biri Allah'ı Teâlâ şöyle buyuruyor: **“Bir şeyde çekişirseniz onu Allah'a ve Rasûl'üne götürün.”**⁹⁹⁴ Çekişmenin kendisine götürüleceği cihetler, tayin edildi. Onlar, Allah ve Rasûl'üdür. Yani kitap ve sünnettir. Bunlar dışındakilere götürülmez. Sahâbî mezhebi, kitap ve sünnetten değildir. Dolayısıyla ona götürülmez. Onun için hüccet olarak itibar edilmez. Onlardan biri de sahâbe, içtihad ehliendir. Onun hakkında hata mümkündür. Hata ihtimali mevcut olduğu sürece, mezhebine hüccet olarak itibar edilmez. Onlardan bir diğeri de sahâbe, bir takım meselelerde ihtilaf ettiler. Her biri, diğerrinin mezhebinin hilâfına meylettii. Sahâbî mezhebi, hüccet olsaydı, Allah'ı Teâlâ'nın hüccetleri muhtelif ve mütenâkız olurdu. Bir kısmına ittiba etmek, diğerrinden daha evlâ olmazdı. Bu nedenle mezhepleri şer'î delil olmaz. Ayrıca sahâbe rıdvanullahi aleyhim, sünnetlerden bir çoğunun kendilerine ulaşmadığını ikrar ve itiraf ediyorlar. Rasûl'den aksi kendilerine ulaştıktan sonra bazı görüşlerden geri döndüler. Keza bu da, Rasûl'ün hakkında söylediği şeyin kendilerine ulaşmamış olması cevâzına binaen, mezheplerinin hüccet olmadığına bir delildir. Sünnetlerden bir çoğunun kendilerine ulaşmadığını ikrarlarına delil, Ebu Hurayra'dan rivâyet edilen şeydir: *“Muhacir kardeşlerimi pazarlarda alış-veriş meşgul ediyordu. Ensardan kardeşlerimi de malları üzerinde durmak meşgul ediyordu.”* Berâ' İbn-u Âzib'ten şöyle dediği rivâyet edildi: *“Size tahdis ettiğimiz her şey Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den işittiğimiz değildir. Fakat ashabımız bize tahdis ediyor, bizler de develeri gütmekle meşgul oluyorduk.”* Ömer, isti'zân hadisi hakkında şöyle diyor: *“Bu bana Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in durumundan gizli mi kalmış? Beni pazarlardaki alış-veriş oyaladı.”* İşte böyle çoktur. Rasûl'den aksi kendilerine ulaştıktan sonra bazı görüşlerden geri döndüklerine delil, rivayet edilen şu şeydir: Ömer, hayız gören ve eve tevdi edilmeden önce firar eden kadınları, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bunda izin verdi diye haber verilinceye kadar geri götürüyordu. Sonra onları geri götürmekten vaz geçti. Aralarında eşitlik emrinin Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den kendisine ulaşınca dek parmakların diyetleri arasında üstünlüğe göre hükmediyordu. Sonra kendi sözünü terk edip, eşitliği aldı. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü bildirilinceye kadar mecnûnu recm etmek istedi: **“Kalem üç kişiden kaldırıldı.”**⁹⁹⁵ Sonra recmedilmemesini emretti. Abdullah İbn-u Ömer, araziyi kiraya veriyordu. Sonra Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in ondan nehyettiği kendisine ulaştı. Bunun üzerine onu kiraya vermektan geri adım attı. Abdullah İbn-u Abbâs'a, mut'adan ve ehil eşeklerin haramlığından nehy, Ali radiyallahu anı bunu kendisine bildiresiye dek gizli kalmıştı. İbn-u Abbas şöyle dedi: *“Allah'ın sizi yerin dibine geçirmesinden korkmuyor musunuz? Ben size Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu diyorum, siz de Ebu Bekr, Ömer şöyle dedi diyorsunuz. O Ensar, Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözünü unuttular: **“İmamlar Kurayş'tandır.”***⁹⁹⁶ İşte böyle hâdiseler çoktur. Bütün bunlar, sahâbî mezhebinin hata ve unutkanlığa duçar olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla hüccet olmaya uygun değildir. Geriye Abdurrahman İbn-u Avf'ın, iki şeyhe: Ebu Bekr ve Ömer'e uyma talebi üzerinde sahâbenin icmâ meselesi kaldı. Zira bu, sahâbî mezhebinin

⁹⁹⁴ Nisa: 59

⁹⁹⁵ Ebu Davud, K. Hudud, 3825

⁹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, Müs. Basriyyin, 18941

hüccet olduğu üzerinde bir icmâ değildir. Ancak o, müçtehidin diğer müçtehidini taklit etme ve kendi görüşünü terk etme câizliği üzerinde bir icmâdır. Ondan murâd, Müslümanların kelimesini bir görüş üzerine toplamaktır. Bu, bir şeydir. Sahâbî mezhebinin hüccet olması da başka bir şeydir. Bütün bunlardan tebeyyün ediyor ki, sahâbî mezhebi şer'î delillerden değildir.

İSTİHSÂN

İstihsân, lügatta hasenden istifâldir. İstihsân, başkaları katında çirkin görülseler de insanın kendilerine meylettiği ve hoşlandığı suretler ve manalara kullanılır. Bu lügavî mana, Usûl-ul Fıkıhtaki istihsândan murâd değildir. Çünkü dinde şehvetle söz söylemenin câiz olmadığı ve Allah'ı Teâlâ'nın Şerîatında, şer'î delilsiz şehvetiyle, hevâsıyla müçtehidin hükmünün mümteni olduğunda hiçbir hilâf yoktur. Bu hususta ammî ile müçtehit arasında hiçbir fark yoktur. Ancak bahis, Usûl-ul Fıkıh alimlerinin üzerinde ıstılah edindikleri istihsân hakkındadır. Bundan murâd, lügavî manadaki değil, usûlî manadaki istihsândır. İstihsâna kâil olanlar, tarifinde ihtilaf ettiler. Onlardan kimileri istihsân, müçtehidin nefsinde çıkan delilden ibârettir. Onu tabir etme yardımı olmadığından izhârına muktedir olamaz, dediler. Onlardan kimileri de istihsân, mucîp kıyâstan kendisinden daha kuvvetli olan bir kıyâsa geçmekten ibârettir, dediler. Onlardan kimileri de istihsân, kendisinden daha kuvvetli olan bir delille kıyâsı tahsis etmekten ibârettir, dediler. Onlardan kimileri de istihsân, lafızların şümûlüne şâmil olmayan içtihad şekillerinden bir şekli, kendisinden daha kuvvetli olan bir şekil için, terk etmektir ki bu, birincisi üzerine âni hükmündedir. Onlardan kimileri de istihsân, daha kuvvetli olduğundan meselenin benzerlerinden kesilmesidir, dediler. Onlardan kimileri de istihsân, benzerleri hükmünden bu geçişi iktizâ eden daha kuvvetli bir şekilden dolayı başka bir hükme meseleyle birlikte geçmektir, dediler.

İstihsânı dört nevi kıldılar: Kıyâsî istihsân, zarûret istihsanı, sünnet istihsanı, icmâ istihsanı. Onlardan kimileri de onu iki kısma taksim ettiler: Zarûret istihsanı, Kıyâsî istihsân. Onlar nezdinde kıyâsî istihsân, kendisinde ilk akla gelen zâhir kıyâs hükmünden muğâyir bir hükme geçmektir. Onlar, bu hüküm hakkında o başka bir kıyâstır, daha dakiktir, ilkinden daha gizlidir ama hüccetce daha kuvvetli, bakışça daha keskin, istintaç olarak da daha doğrudur, derler. Onu el-kıyâs-ul hâfi olarak da adlandırırılar. Buna misâl şudur: İki şahıs, borçla iki kişiden tek bir anlaşmada bir araba satın alsalar, alacaklılardan biri bu borçtan bir kısmını alsa, bunu kendisine tahsis hakkı yoktur. Bilakis borçtaki ortağının alınandan hissesini ondan talep etme hakkı vardır. Çünkü o kimse alınan, tek bir anlaşmayla satışı ortak satılan malın fiyatından aldı. Yani iki ortaktan herhangi biri, aralarında ortak satılan malın fiyatını alırsa, iki ortak için alır. Onlardan birinin onu kendisine tahsis etme hakkı yoktur. Bu alınan şey, ikinci ortağın ondan kendi hissesini almadan önce alanının elinde helak olduğunda, kıyâsın muktezâsı göre, alınan ikisinin hesabından yani şirketin hesabından helak olur. Fakat istihsânda alınan, sadece alanın hissesinden helak olmuş itibar edilir. Hisse, istihsânen ikinci ortağa mahsûb edilmez. Çünkü ikinci ortak, aslında alana ortak olmakla mülzem değildir. Bilakis alınan alana terk etme hakkı vardır ve borçluyu da kendi hissesinde takip eder. İşte bu, kıyâsî istihsandır. Zarûret istihsanına gelince; mucîb bir zarurete veya ihtiyacı gidermeyi yada sıkıntıyı defetmeyi iktizâ eden bir maslahata bakılarak kendisinde kıyâs hükmüne muhâlif olunan şeydir. Bu, kıyâsî hüküm bazı meselelerde bir müşkile veya bir sıkıntıya neden olduğunda olur. İşte o zaman istihsânen kendisiyle sıkıntının izâle edildiği ve müşkilenin def edildiği başka bir hükme geçilir. Buna misâl ücretlidir. Onun eli, ücretli tutulduğu şey için emânet eli itibar edilir. O şey, ondan bir tecâvüz olmaksızın yanında telef olduğunda tazmin edilmez. Bir şahıs, bir başkasına elbise dikmek için bir aylığına kiralansa, özel ücretlidir. Kendisinden bir tecâvüz olmaksızın elindeki elbise telef olduğu zaman,

tazmin etmez. Çünkü eli, emânet elidir. Bir şahıs, bir başkasına elbise dikmek için kiralansa ve bütün insanlar için elbise dikiyorsa, genel ücretlidir. Elbise, elinde telef olduğunda, tazmin etmez. Çünkü eli, aynı şekilde emânet elidir. Ama istihsânda, özel ücretli tazmin etmez, gücünden daha fazla işler kabul etmemesi için genel ücretli tazmin eder. Sünnet istihsânına gelince; kıyâs hükmünden sünnetle sâbit olmuş kendisine muhâlif olana geçmektir. Buna misâl, Huzeyme'nin şahitliğidir. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, tek başına şahitliğinin kabulünü Huzeyme'ye hâss kıldı. Onun şahitliğini de iki adam şahitliğinde kıldı. Şöyle buyurdu:

“Huzeyme, her kimin lehine veya aleyhine şahitlik ederse, o yeter.”⁹⁹⁷ Huzeyme'nin şahitliğini kabul etmek, kıyâstan vaz geçmektir. Çünkü kıyâsa göre bu şahitlik kabul edilmez. Zira beyyinenin nisâbı, iki erkek veya bir erkek iki kadındır. Fakat nassın vürûdünden dolayı kıyâstan vaz geçildi. İcmâ istihsânına gelince;

kıyâsın mutezâsından üzerinde icmânın inikat ettiği başka bir hükme geçmektir. Buna misâl, istisnâ'dır.⁹⁹⁸ Çünkü kıyâs, câiz olmamasını iktizâ eder. Zira madûm alış-verişidir. Fakat onun câizliği üzerinde icmâ inikat etti. İşte bu, şer'î delil olarak itibar ettikleri istihsândır. Şer'î delil olduğuna kitapla, sünnetle ve icmâyla istidlâl ettiler. Kitaba gelince; Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüdür:

“Onlar ki, dinlerler sonra sözün en güzeline ittiba ederler.”⁹⁹⁹ Ve Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü:

“Rabbinizden size indirilenin en güzeline ittiba edin.”¹⁰⁰⁰ İki ayetle ihticac vechi, onun, sözün en güzeline ittiba eden için övgü ve metih sunumunda vârit olmasıdır. İkinci ayetle ise, O'nun indirilenin en güzeline ittibayı emretmiş olması cihetindedir. Şayet indirilenin en güzeli hüccet olmamış olsaydı, böyle olmazdı. Sünnete gelince; Aleyhissalatu Veselam'ın şu sözüdür:

“Müslümanların güzel gördükleri, Allah katında da güzeldir.”¹⁰⁰¹ Eğer o hüccet olmasaydı Allah indinde güzel olmazdı. İcmâ'ya gelince;

ümmetin iskan zamanını, su ve ücreti de takdir etmeksizin su taşıyanların ellerinden su içmek ve hamama girmek istihsân üzerindeki icmâsıdır. İşte istihsân, istihsan hakkında görüşlerinin ve istihsân üzerine delillerinin hülâsası budur. Hak olan ise, istihsâna şer'î delil olarak itibar edilmez. Ona ilişkin getirdikleri tarifler, tahliller ve deliller, onu şer'î delil olarak itibar etmeye hüccet kâim olmazlar. Tariflere gelince; bunlar, üzerlerine delâlet eden manalara göre üç kısımdır: Birinci kısım ki onların, istihsân müçtehidin zihninde çakan delildir...sözleridir. Bu tarif, esâsından bâtıldır. Çünkü müçtehidin zihninde çakan ama ne olduğunu bilmediği delili, ne olduğunu bilmediği sürece delil olarak itibar etmek câiz değildir. Sonra müçtehit, delilde gerçekten bir delil olduğu ile fâsit bir vehim olduğu arasında tereddüt ederse, ona tutunmanın mümteni olduğunda hiçbir hilâf yoktur. Eğer onun, şer'î delillerden bir delil olduğu tahakkuk ederse, kendisine nispetle ona tutunmanın câizliğinde hiçbir münâkaşa yoktur. Ama bu, bir istihsân olmaz. Ancak delili almak olur. Başkasına nispetle ise, bu kimse onun bir delil olduğu tahakkukunu ifâde etmek ihtiyacındadır ki o delili almak doğru olsun. Her iki şekle göre de istihsân bir delil değildir. Bunun için istihsân bu tarife göre bâtıldır. İkinci kısım tariflere gelince; bunlar tek bir mana anlaşıldığı tariflerdir. O tarifler de onların şu sözleridir: İstihsân, kıyâsın mûcibinden kendisinden daha kuvvetli olan kıyâsa geçmekten ibarettir, istihsân, kendisinden daha kuvvetli olan bir delille kıyâsı tahsis etmekten ibarettir, daha kuvvetli olduğu için benzerlerinden meselenin kesilmesidir ve meseleyle birlikte

⁹⁹⁷ Et-Tabarâni, Mecmua-z Zevâid, Feth-ul Bâri

⁹⁹⁸ Bir san'at sâhibine bir şeyi târif ederek istediği şekilde yaptırmak

⁹⁹⁹ Zümer: 18

¹⁰⁰⁰ Zümer: 55

¹⁰⁰¹ Ahmed b. Hanbel, Müs, 4318

benzerlerinden geçmektir...vb. Bütün bunlar, tek bir manadır. O mana da, daha kuvvetli bir delilden dolayı kıyâstan vaz geçmektir. İstihsân ilişkin bu tarifler veya tefsirler, eğer kuvvetli delilden kitap veya sünnetten bir nass murât edilmişse, bu, istihsân değildir. Ancak bu, nassı tercih etmektir. Bu, nassla bir istidlâldir. Eğer daha kuvvetli olan delil, aklın bir maslahat olarak gördüyse, bu bâtıldır. Bu, onların kastettikleridir. Bu, bâtıldır. Çünkü kıyâs, nassla sâbit olan şer'î bir illete mebnidir. Akıl veya maslahata gelince; bunlar nass değildir. Nasstan daha kuvvetli bir illet de değildir. Bilakis onun şer'î nassla yani vahyin getirdiğiyle hiçbir alâkası yoktur. Onun için nasstan bu vaz geçiş, bâtıldır. Üçüncü kısım tariflere gelince; şu sözleridir: Lafızların şümûlüne şâmil olmayan içtihad şekillerinden bir şekli, kendisinden daha kuvvetli olan bir şekil için terk etmektir ki bu, birincisi üzerinde âni hükmündedir. Bu tarif, zâhirle istidlâli başka bir delile terk etmek konusunda ikinci kısım gibi olsa da, ama bununla ikincisi arasındaki fark vardır. İkincisinin manası, daha kuvvetli olan bir delile binaen kıyâstan vaz geçmektir. Bu tarife ise daha âmmdır. Çünkü bu, bazen bir kıyâs bazen de başkası olabilen zâhir bir delilden başka bir delile geçmek demektir. Çünkü tarif: İctihad şekillerinden bir şekli terk etmektir, diyor. Bu ise kıyâstan daha geneldir. Keza bu kısım, kendisine geçtiği daha kuvvetli olan şekli, birincisi üzerinde âni hükmünde kıldı. Bu ise ikincinin hilâfnadır. Çünkü ikincisi, âni hükümle olmaz. İkinci kısım üzerine verilen reddiye bu üçüncü kısım üzerine de verilir. Çünkü hâss delilin hükmünden, kendisi üzerine kendisinden daha kuvvetli olan âni delille, mükâbiline geçmek, eğer âni delil kitaptan veya sünnetten olursa veya icma-us sahâbe ise, onunla ihticacın sıhhati hiçbir münakaşa yoktur. Bu durumda istihsân olmaz. Eğer daha kuvvetli olan delil, akıl ve maslahat olursa, bu, bırakın onun şer'î delilden daha kuvvetli olmasını, şer'î delil bile değildir. Bunun için onunla istidlâl sahih olmaz. Bu durumda ise vaz geçmek, bâtil olur. Binaenaleyh istihsân, bu tarife göre merduttur. Ona şer'î bir delil olarak itibar etmekte sahih olmaz. Çünkü istihsân, iki durumundan ilkinde kitap olur veya sünnet olur veya icma-us sahâbe olur, istihsân olmaz. İkinci durumda da bâtil olur. Çünkü istihsân, delilden delil olmayana geçmektir. Bu, istihsâna ilişkin tarifler ve tefsirler yönündendir. İstihsânın kısımları yönünden ise, ilk iki kısım -ki kıyâsî istihsân ve zarûret istihsânıdır- batıldır. Kıyâsî istihsâna gelince; bunun bâtilliği ikinci kısmın batıllığından, istihsân tarifleri ve tefsirlerinden tezâhür eder. Bu tarif ve tefsirler, meseleyle birlikte benzerlerinden vaz geçmektir. Ayrıca onların ona hâfiyy kıyâs itibar etmeleri de bâtıldır. Çünkü onun kıyâsla hiçbir alâkası yoktur. Ancak o, maslahâ bir ta'lildir. Bir tek anlaşmayla satışı ortak satılan malın fiyatı misâlinde, ortaklardan birinin aldığı malın helâkı, şirket malından helâktır konusundaki hükmün, ortaklardan birinin alması şirket için almaktır hükmünden muhtelif olması doğru değildir. Çünkü mal, ister satış arabası olsun ister onun ücreti olsun, şirket malıdır. Ortaklardan birinin malı değildir. Onun helâkı, şirket malının helâkıdır. Sadece alanın malının helâkı değildir. Burada onlar istihsânla Şeriatın hükmünden ve şer'î delilden, şer'î olmayan bir hükme ve nefislerin hevasının tahkimine geçtiler. Zira birkaç şahısa ait ortak bir borç olur, ortaklardan tek bir şahıs üzerindeki borç gibi, ortaklardan biri borçtan kendi hissesi miktarını alır, ikinci ortak ondan kendi hissesini almadan önce hisse onun elinde helâk olduğunda, bu, sadece alanın hissesi hesabı üzerinden değil, ikisinin hesabı üzerinden helâk itibar edilir. Çünkü ortak, vekil ve emanetçidir. Eli de vekâlet ve emânet elidir. Borcu aldığı zaman, onu herkes için alır. Elinde helâk olduğu zaman da helâkından mesûl değildir. Çünkü eli, emânet elidir. İşte bu, şer'î nassların üzerine delâlet ettiği şer'î hükümdür. Bu, bir kıyâs değildir. Yani bu mesele, kıyâs meselelerinden değildir. Bu hüküm kıyâsla da sâbit olmadı. Ancak o, sünnetten şer'î delille sâbit olmuş şirket ve emânet meselelerinden bir meseledir. Fakat istihsâna kâil olanlar, ortağın aldığı şeyi

kendisine mahsus kılma hakkının olmadığını, bilakis borçtaki ortağının alınandan kendi hissesini ondan talep etme hakkının olduğunu ikrar etmeleriyle birlikte ama istihsân, alan kimsenin elinde helâk olana yalnızca kendi hissesinden bir helâk itibar edilmesini gerektirir, derler. Onlar, şer'î hükmün iktizâ ettiğinden başkasına, istihsan yani bunu gördüğünde müçtehidin istihsanı dışında, ortak, alana aldığı ortak olmakla mülzem değildir. Bilakis alınanı alana terk etme hakkı vardır, borçluyu geri kalanlarda takip eder ve ona ortak olma hakkı vardır bahanesiyle, delilsiz geçerler. Alınanın helâki ikisi üzerine değil de alan üzerine olduğuna bununla istidlâl ettiler. Bu ise, şer'î delili terk etmek ve hevayla hüküm vermektir.

Zarûret istihsânına gelince; mucîb bir zarurete veya ihtiyacı gidermeyi yada sıkıntıyı defetmeyi iktizâ eden bir maslahata bakılarak kendisinde kıyâs hükmüne muhâlif olunan şeydir. Onlar nezdinde zarûret istihsânı, Şerîatın gördüğüne göre değil, müçtehidin aklının gördüğüne göre maslahâ hükümlere bir yol olur., Şerîata muhâlefet eder ve bir maslahat gördüğünde de akla ittiba eder. Zarûret istihsânının, şer'î nassı değil aklı ve aklın gördüğü maslahatı hakem kılması sebebiyle butlanı zâhirdir. Zarûret istihsânı, Şerîatın kendisine delâlet ettiği şer'î illet üzerine tercih edilir. Bu ise bâtıldır, söylenecek hiçbir söz yoktur. Ücretli misâlinde, batıllık zâhirdir. Çünkü ortak ücretliyi tazmin eder, özel ücretliyi tazmin etmez kılmak, müraccahsız bir tercihtir ve şer'î nassa muhâlifdir. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyuruyor:

“Emanetçi üzerine hiçbir tazmin yoktur.”¹⁰⁰²

Mallardan bir mal üzerinde emanetçi olan kimse üzerine kesinlikle tazmin yoktur. Çünkü hadisi, cinsi nefyeden () “Lâ” ile: **“Hiçbir tazmin yoktur”** ifâde etmek, ister özel ücretli olsun isterse genel ücretli olsun, her emanetçiye şâmildir. İstihsânla verilen bu hüküm, delili terk etmek ve hevayla hüküm vermektir. Bu hüküm, hadisi terk etmek ve aklın maslahat olarak gördüğüyle hüküm vermektir. Bu hüküm, ortak ücretli, kazancı artırmaya tamah ederek insanların malından gücünden daha fazlasını kabul etmediği için insanların mallarını ziyâna maruz bırakır. Bunun için Rasûl'ün hadisi terk edildi. Şüphe yoktur ki bu istihsân bâtıldır, söylenecek hiçbir söz yoktur.

Bundan ilk iki sûretindeki istihsânın batıllığı tebeyyün eder. İlk iki sûret de kıyâsî istihsân ve zarûret istihsânıdır. Sünnet istihsânı ve icmâ istihsânına gelince; bunlar, bir istihsân değildir. Ancak onlar, delillerin tercihidir. Huzeyme'nin şahitliğinde, hadisin kıyâsa tercihi zâhirdir. Onlar, delillerin tercihi mevzûlarındandır. İstihsânla hiçbir alâkaları yoktur. İstisnâ' mevzûsunda, bunda icma-us sahâbe için bir tercih olduğu zâhirdir. Bununla birlikte istisnâ', sünnetle sâbittir. Zira Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bir yüzük ve minber sipariş etti. Dolayısıyla istisnâ', istihsândan değildir. Ayrıca istihsâna kâil olan kimselerin getirdikleri misâller, şer'î delillerle sâbittir. Bedel, su ve hamamda kalma süresini takdir etmeksizin hamama girmek, keza bedel ve içilen su miktarını takdir etmeksizin su taşıyanların elinden su içmek, hepsi de sünnetle sâbittir. Çünkü bu, bunu bilmesi ve onu takriiriyle birlikte Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem zamanında cereyân eden şeylerdendir. Bu, istihsânla değil sünnetten takrir deliliyle sâbittir.

İstihsâna hüccet olarak getirdikleri delillere gelince; hepsi de murâd ettikleri usûlî manadaki istihsâna intibak etmedikleri için istidlâle uygun değildir. Şu ayet:

“Onlar ki, dinlerler sonra sözün en güzeline ittiba ederler.”¹⁰⁰³ Bunda sözün en güzeline ittiba vücûbiyetine hiçbir delâlet yoktur. Sonra bu, sözün en güzeline ittiba etmek,

¹⁰⁰² Ed-Dârukutnî

¹⁰⁰³ Zümer: 18

usûlî manadaki istihsâna ittiba etmek demek değildir. Bilakis burada iki söz olur, birisi güzel diğeri en güzel olduğunda, en güzeline ittiba edilir, demektir. Ama burada bir delil olduğunda, delile ittiba etmek taayyün eder. Şu ayet:

“Rabbinizden size indirilenin en güzeline tabi olun.”¹⁰⁰⁴ Bunda da onun indirilenin en güzeli olması bir yana, istihsânın, indirilen bir delil olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Ayetin, usûlî manadaki istihsânla hiçbir alâkası yoktur. Şu hadise gelince;

“Müslümanların güzel gördükleri, Allah katında da güzeldir.”¹⁰⁰⁵ ancak mubâhlardan gördükleri demektir. Hakkında farz, mendûb, haram, mekrûh, bâtil ve fâsid olduğuna delil kâim olanlara gelince; Müslümanların güzel gördüklerine ittiba değil, delile ittiba vâcibtir. Bununla birlikte bu, şûrâ ve Müslümanların görüşüne müracâat hakkındadır. Şer’î hükme istidlâl hakkında değildir. Müslümanların gördükleri, şer’î delil değildir. Onunla şer’î hükme istidlâl etmek de sahih olmaz. Üstelik hadisin, kesinlikle usûlî manadaki istihsânla hiçbir alâkası yoktur.

Bütün bunlardan ayân beyân olur ki istihsân şer’î bir delil değildir. Bilakis istihsân, hevayla hüküm vermek, şer’î delili terk etmek ve aklın maslahat olarak gördüğünü almaktır. Ancak ne var ki ona kâil olanların, delil şüphesi olduğu için onunla istinbat ettikleri hükme, şer’î hüküm olarak itibar edilir. Çünkü onun delil şüphesi vardır.

¹⁰⁰⁴ Zümer: 55

¹⁰⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, Müs, 4318

MESÂLİHİ MÜRSELE

Bazı imamlar ve müçtehitler maslahata şer'î delil olarak itibar ederler. Onu üç kısma taksim ederek şöyle derler: Şerîatın şehâdetine nispetle maslahat, üç kısımdır: Birinci kısım: Hakkında Şerîatın, itibara ilişkin şâhitlik ettiği. Bu maslahat, hüccettir. Bunun hâsılası kıyâsa râcidir. Bu ise nassın makûlünden veya icmâdan hükmü istinbat etmektir. İkinci kısım: Şerîatın butlanına şâhitlik ettiği. Bu, alimlerin birinin halifelerin birine, Ramazan gündüzünde cimâ edince: Üzerine peşpeşe iki ay oruç tutmak gerekir, sözü gibidir. Halife, bunu ondan inkâr edince, öyle ki ona malının genişliğiyle birlikte bir köle âzâd etmeyi emretmemiştii, şöyle dedi: *“Ben ona bunu emretmiş olsaydım, bu ona kolay gelirdi. Şehvetini gidermek yanında köle âzâd etmeyi tahkir görürdü. Öyle ise maslahat, ona engel olması için orucun vâcib kılınmasındadır.”* Bu, sünnetin nassına muhâlif bâtil bir sözdür. Çünkü Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, kendisine, Ramazan'da ailemle cimâ ettim diyen Bedevî'ye şöyle buyurdu:

“Bir köle âzâd et”. *“Bende yoktur” dedi. “Öyleyse arka arkaya iki ay oruç tut” buyurdu. “Güç yetiremem” dedi. “Altmış fakiri doyur” buyurdu.”¹⁰⁰⁶* Hadiste tertibe kuvvetli bir delâlet vardır. Üçüncü kısım: Butlân ve itibâra ilişkin hakkında Şerîattan muayyen bir nassın şâhitlik etmediği. İşte kendisine Mesâlihi Mürsele denen budur. Dediler ki: *“Bizatihi maslahatı, hâss bir nass getirdiğinde, okuma ve yazma ta'limi gibi veya maslahat, kendi nevinde, hakkında itibâra ilişkin şâhitlik eden âmm bir nass geldiklerinden olduğunda, marûfun her türlüünü emretmek ve münker çeşitlerinin hepsinden nehyetmek gibi, bu iki durumda maslahat, Mesâlihi Mürsele'den itibar edilmez. Çünkü maslahat o zaman kıyâsa râci olur. Bilakis Mesâlihi Mürsele, delilden mürsel olandır. Yani hakkında bir delil mevcûd olmayandır. Bilakis Mesâlihi Mürsele, Şerîatın maslahatların celbi ve mefsetlerin def'i için gelmiş olmasının umûmundan alınmıştır.”* Onlar indinde Mesâlihi Mürsele, onun bizatihi kendisine veya nevine itibara Şerîatta bir nassın vârit olmadığı her maslahattır. O, mürseldir yani delilden kopuktur. Ama küllî bir şekilde Şerîattan nasslar onun itibarına delâlet ettiler. Bu sebeple hâdise veya buna benzeyen konularda şer'î nass olmadığında şer'î hükümler maslahat esasî üzerine bina edilirler. Böylece maslahat, delil oluyor. Bunda fakih, kendisinde gâlip maslahat bulunan her amel, üzerine delâlet eden şer'î nasslardan hâss bir şâhide ihtiyaç duymaksızın, şeran matlûbu sahih olduğuna hüküm vermeye muktedir olur. Ancak onlar, şer'î maslahatlar ile şer'î olmayanlar arasını ayırıyorlar. Şöyle derler: *“Delil olmaya uygun olan maslahatlar, Şerîatın maksatlarıyla ittîfak eden maslahatlardır. Beş zarûrî rûkûnleri korumak, Şerîatın maksatlarının birincisindedir. Beş zarûrî rûkûnler de dinin, nefsin, aklın, neslin ve malın muhâfazasıdır. İlâhî Şerîatlar, bu beş rûkûnlerin ihtirâmının ve muhâfazasının vücûbiyeti üzerinde ittîfak ettiler. Bunlardan aklın onları bir maslahat olarak anladığı diğer maslahatlar fıskırır. Aklın takdirine göre bunların bir maslahat olmaları şer'î delil olur. Zira şer'î maslahatları teyit eden ve bunların tahkiklerine yardımcı olan her şey, maslahattır. Maslahatta kıyâsa muhâlif olması şart koşulmaz. Bilakis bazen ona muhalif olur, bazen de maslahat başlangıçta şer'î delil olur.”*

¹⁰⁰⁶ İbni Mace, K. Siyâm, 1661

Mesâlihi Mürseleye kâil olanlar, onu katî olmayan şer'î nassları tahsis eder kılarlar. Mesela Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyuruyor:

“Beyyine, iddia eden kimse üzerinedir. Yemin de inkar eden kimse üzerinedir.”¹⁰⁰⁷

Mesâlihi Mürseleye kâil olanlar, şayet bir kimse diğer bir kimse üzerinde mal iddia eder de ispattan âciz kalır, davalının yemin etmesini talep ederse, ancak davalı ile davacı arasında bir karışıklık olduğunda, davalının yemin etmesini, sefihler, faziletliyle karşı cüretkâr olup onları yalan davalarla mahkemelere sürüklemesinler diye, vâcib görürler. Mesâlihi Mürseleye kâil olan o kimseler, Mesâlihi Mürsele, kitâp ve sünnet gibi, zatıyla kâim bir asıldır diye itibar ettiler. O derece ki onlar, Mesâlihi Mürseleyi nass katî olmadığında kitap ve sünneti tahsis eder kıldılar. Bunlar, hükümlerinde Şerîatın ancak maslahat olanı getirdiğini ikrar ettiler. Nassla olan, onunla bilinir, nassla bilinmeyen, talebi Şerîattaki âmm nasslarla bilinir. Onların buna itibar etmelerine binaen müçtehit, kendisinde bir maslahat bulunan, kendisinde hiçbir zarar bulunmayan veya kendisindeki fayda zarardan daha büyük olan her amelin, hâss bir şâhîde ihtiyaç olmaksızın matlûb olduğuna ve kendisinde bir zarar bulunan, kendisinde hiçbir maslahat bulunmayan veya günahı faydasından daha büyük olan her hususun da, hâss bir nassa ihtiyaç olmaksızın nehyedilmiş olduğuna hükmetmeye muktedir olur.

Ve dediler ki: *“Biz Şâri’yi kulların maslahatlarını kasteder görüyoruz. Muâmelât hükümleri, her nereye dönerse maslahatla birlikte dönerler. Bir şeyi, kendisinde bir maslahat olmayan bir halde men edildiğini, kendisinde bir maslahat olduğunda câiz olduğunu görürsün. Mesela dirhemdir dirhemle veresiyesi alım satımda men edilir. Halbuki ödünçte câizdir. Şâri’, nasslarda, nasslarda durmak değil, manalara ittibâ etmeyi kastetti.”*

Onlar mashalatlarmın, hevâya ittibâyı şer'î delil kılmaya neden olan şer'î bir delil kılınmasını müdafaa ettiler. Hevâların mashalatlara irtibatına nispetle bunlar aralarındaki birbirlerine elzemliğin sâbit olmadığını ikrar ettiler. Şerîatın mukarrer muteber olan maslahatlarında, mücerret hevâlar ve şehvetler gözetilmez. Muteber olan maslahatlar, maslahatların celbinde nefislerin hevâları bakımından değil, dünya hayatının nizâmı bakımından Âhîret hayatı için muteber olan maslahatlardır. Çünkü Şerîat, mükellefleri hevâlarının iştiaklarından çıkarmak için geldi. Zira Allah’u Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Eğer hak, onların hevâlarına tâbi olsaydı, mutlaka semâlar ve yer ile bunlarda bulunanlar ifsat olurdu.”¹⁰⁰⁸

Mesâlihi Mürseleyi almaya iki delille istidlâl ettiler:

Birincisi: Şâri’, hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etti. Maslahatlar cinsine itibar etmek, onun fertlerinden bir fert olması nedeniyle bu maslahata itibar etme zannını icâp ettirir. Böylece Mesâlihi Mürsele, Şâri’n itibar ettiklerinden olur.

İkincisi: Her kim, sahâbe radiyallahu anhüm’ün hallerini tetkik ederse, vakialarda mücerret maslahatlara kâni olduklarına, başka bir hususu araştırmadıklarına katî hükmeder. Bu da, maslahatların kabûlü üzerinde onlardan bir icmâdır. Sahâbeden bir takım ameller rivâyet ettiler ve onlar, bu amelleri Mesâlihi Mürseleye istinad ederek yaptılar, dediler. Birkaç ameller saydılar. Onlardan bazıları şunlardır:

1-) Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in ashâbı, onun zamanında olmayan işler yapıyorlardı. Bu bağlamda Ebu Bekr, Kurân’ı bir mushafta topladı. Osman, onun

¹⁰⁰⁷ Ed-Dârukutnî

¹⁰⁰⁸ Mü’minun: 71

kopyalanmasını ve kopyalanan nusha dışındakilerin ise yakılmasını emretti. Bu, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem zamanında yoktu. Fakat Ebu Bekr ve Osman maslahat gördüler. Bu maslahat onları bu amele zorladı. Onlarda bunu yaptılar. Zira onlar, hâfizlarının vefâtıyla Kurân'ın unutulacağından korktular.

2-) Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in ashâbı, kendisinden sonra hamr içenin haddinin, bunda maslahatlara veya mürsel istidlâle dayanarak, seksen celde olduğu üzerinde ittifak ettiler.

3-) Ömer İbn-ul Hattâb, özel malları velâyet sultanıyla istifâ ettikleri mallarla karıştığı için mallarında itham ettiği valileri ikiye ayırıyordu. Bu, maslahatı mürsele babındandır.

4-) Ömer'den suyla karıştırılmış sütü, sahtekârı te'dip etmek için döktüğü rivâyet edildi. Bu, satıcılar insanları aldatmamaları için genel maslahat babındandır.

5-) Ömer İbn-ul Hattâb'tan, ölümüne iştirak ettiklerinde bir kişiye karşılık cemâati öldürdüğü nakledildi. Çünkü maslahat, bunu iktizâ eder. Zira bu mevzûda hiçbir nass yoktur.

İşte bu, ona kâil olanlar nezdinde Mesâlihi Mürsele vakiasının hülâsasıdır. Bunlar da onun hakkındaki delilleridir. Mesâlihi Mürselenin delillerine nispetle ise, birinci delil iki yönden fâsittir:

Birincisi: Şâri', hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etti iddiâsı, esâsından bâtil bir iddiâdır. Şerîattan hiçbir senedi yoktur. Hükümler cinsinde maslahatlar cinsinin itibâr edildiğine delâlet eden ne kitâptan ne de sünnetten hiçbir nass gelmedi. Aynı şekilde bunun üzerine icma-us sahâbe de inikat etmedi. Madem ki bu, ne kitâpta ne sünnette ne de icma-us sahâbe de sâbit olmadı ve bunlar da sadece Şâri'n getirdiğiyse, o halde bu iddiâ esâsından bâtil olur. Allah'u Teâlâ'nın şu sözüne gelince: **“Biz seni ancak**

âlemlere rahmet olarak gönderdik.”¹⁰⁰⁹ Bu, gerek sîgayla gerekse manayla illetlik ifâde etmez. O, Allah'u Teâlâ'nın şu sözü gibidir: **“Allah bunu sadece müjde**

olsun diye yapmıştır.”¹⁰¹⁰ Ondan murâd, Aleyhissalatu Vesselam'ın gönderilmesinden hâsıl olan netice, onun insanlar için bir rahmet olmasıdır. Şerîatın âlemler için bir rahmet olması, Şerîatın teşrîfinin illeti değildir. Ancak o, Şerîattan hâsıl olan neticedir. Binaenaleyh Şâri', şer'î hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etmedi. Çünkü Şâri', onları Şerîatın teşrîfi için bir illet ve tümüyle şer'î hükümler için de bir illet kılmadı. Dolayısıyla Mesâlihi Mürselenin şeran herhangi bir itibarı yoktur.

İkincisi: Kitâp ve sünnetten şer'î nasslar, kulun muayyen fiiline mütealliktir. Onlar, bu fiilde Şerîatın hükmü üzerine şer'î delildir. Onlar, maslahat ve mefsedete müteallik değiller. Maslahat ve mefsedet üzerine delil olarak da gelmediler. Allah'u Teâlâ şöyle buyurdu zaman:

“Alınmış bir rehin de yeterlidir.”¹⁰¹¹ Ve şöyle buyurduğunda:

“Belirlenmiş bir süreye kadar birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın.”¹⁰¹²

Ve şöyle buyurduğu vakit:

“Alış-veriş yaptığımızda şahit tutun.”¹⁰¹³

Ancak rehin hükmünü, borcu yazma hükmünü ve alış-veriş anında şahitlik hükmünü beyân ediyor. Ne sarâhaten ne de delâleten bunun, bir maslahat olduğunu veya bir maslahat olmadığını

¹⁰⁰⁹ Enbiya: 107

¹⁰¹⁰ Enfâl: 10

¹⁰¹¹ Bakara: 283

¹⁰¹² Bakara: 282

¹⁰¹³ Bakara: 282

beyân etmedi. Ne yakından ne uzaktan ne de hiçbir şekilde nass da bu hükmün maslahat olduğuna veya maslahat olmadığına götürmez. Öyleyse bu maslahatlar, şer'î delil itibar edilmeleri için bunlar, Şer'îatın üzerlerine delâlet ettiği maslahatlardır denmesi nereden?!. Ayrıca şer'î illetler, şer'î nasslar gibi, kulun fiiline müteallik ve bu fiildeki Şer'îatın hükmünün illeti üzerine delil olarak geldiler. Onlar, maslahat ve mefsedeti beyân etmediler. Bilakis hüküm için bir illet kıldıkları muayyen bir manayı beyân ettiler. Onun hakkında kesinlikle bir maslahat veya bir mefsedet demediler. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurduğu vakit:

“Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.”¹⁰¹⁴ Ve şöyle buyurduğu zaman:

“Ki evlatlıkların eşlerinde müminler üzerine bir vebâl olmasın.”¹⁰¹⁵ Ve şöyle buyurduğunda:

“Ve kalpleri ısındırılacak olanlara.”¹⁰¹⁶ Ancak malın fakirlere dağıtılmasını illetinin, zenginler arasında tedâvüle mâni olmak için diye beyân ediyor. Rasûl'ün Zeyneb'le evlendirilmesinin

illetinin, evlatlık edinilen oğulun karısıyla evlenmenin mubâhlığını beyân etmek için diye açıklıyor. Kalpleri ısındırılacak olanlara verilmesinin illetinin, devlet onların kalplerini ısındırmaya muhtaç olduğu için diye beyân ediyor. Bu illetin, maslahat veya mefsedet olduğunu beyân etmedi. Ancak maslahat veya mefsedete hiç itibar etmeksizin, uzaktan ve yakından bunlara hiç bakmaksızın, muayyen bir hüküm için illet olan muayyen bir şeyi beyân etti. Hal böyleyken bu maslahatlar, şer'î delil itibar edilmeleri için bunlar, Şer'îatın üzerlerine delâlet ettiği maslahatlardır denmesi nereden?!. Şer'î hükümlere delâlet eden şer'î

nasslar, ister bunlardan bir illetle muallel olarak gelenler olsun isterse muallelsiz olarak gelenler olsun, ancak kulun fiili hakkında Allah'ın hükmünü beyân eden muayyen manalara delâlet ettiler. Onlar, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i için gelmediler. Bunlarda maslahat ve mefsedete hiçbir mahal yoktur. Çünkü nasslar buna delâlet etmezler. Şöyle denmez:

“Cuma ezanı anında alış-verişi haram kılmak, bir maslahattır. Petrol kaynaklarının genel mülkiyet olmaları bir maslahattır. Kısâs, bir maslahattır”. Nitekim şöyle de denmez:

“Zinâyı haram kılmak, bir mefsedetin def'idir. Casusluğu haram kılmak bir mefsedetin def'idir. Ribâyı haram kılmak bir mefsedetin def'idir.” Böyle denmez. Çünkü Allah, bunu demedi. Buna delâlet eden bir delil de mevcût değildir. Çünkü bu hükümleri Allah şer'î nasslarla teşri etti. Onlardan kimileri Şer'îatın üzerine nass getirdiği bir illetle muallel olarak geldiler. Onlardan kimileri de muallel değildir. Onlardan muallel olarak gelenler, maslahatın celbi ve mefsedetin def'i onlardan herhangi bir hüküm için bir illet değildir. Ezan anında alış-

verişin haramlığı, şer'î nasstan anlaşılabilir bir illetten dolaydır. İlet de namazdan alıkoymaktır. Bu alıkoymak, bir illettir. Çünkü şer'î nass, onu getirdi. Yoksa alıkoymak, bir maslahatın celbi veya bir mefsedetin def'i olduğu için değil. Maslahat ve mefsedetin varlığına hatta bahsedilmelerine dahi burada hiçbir mahal yoktur. Petrolün genel mülkiyet olması, şer'î nasstan anlaşılabilir bir illetten dolaydır. İlet de petrolün tükenmez su gibi kesilmeyen bir maden olmasıdır. Onun kesilmeyen bir maden olması bir illettir. Çünkü şer'î

nass, onu getirdi. Yoksa petrol, bir maslahatın celbi veya mefsedetin def'i olduğu için değil. Maslahat ve mefsedetin varlığına hatta bahsedilmelerine bile burada hiçbir mahal yoktur. İşte vârit olan şer'î illetlerin ve muallel hükümlerin tamamı böyledir. Bunlar, muayyen illetlerdir, muteberdirler. Çünkü Şer'îat onları getirdi. Yoksa bir maslahat veya bir mefsedet oldukları için değil. Bunun için muallel hükümlerde ve bunların illetlerinde maslahatın celbinin ve mefsedetin def'inin kesinlikle hiçbir varlığı yoktur. Bu, hükümlerden muallel olarak

¹⁰¹⁴ Haşr: 7

¹⁰¹⁵ Ahzab: 37

¹⁰¹⁶ Tevbe: 60

gelenlere nispetledir. Hükümlerden muallelsiz olarak gelenlere gelince; keza bunlarda da maslahatın celbine ve mefsedetın def'ine delâlet eden kesinlikle hiçbir şey mevcût değildir. Zinânın, casusluğun ve ribânın haramlılığının delillerinde maslahat ve mefsedete delâlet eden bir şey kesinlikle vârit olmadı. Şöyle denmez: “Zinâ, mefsedeti defetmek için haran kılındı. Casusluk, mefsedeti defetmek için haram kılındı. Ribâ da mefsedeti defetmek için haram kılındı.” Çünkü bu, öyle değildir. Buna delâlet eden de kesinlikle ve hiçbir şekilde bir şey mevcût değildir. Binaenaleyh Şer'at, hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etti iddiâsı, bâtil bir iddiâdır, ne şer'î hükümlerde ne muallel olmayan hükümlerde ne muallel hükümlerde hatta ne de onların illetlerinde buna delâlet eden bir şey mevcût değildir. Bunun için insanlara ithalatın mubâh kılınması gerekir. Çünkü ithalat, bir maslahattır. Yahut insanlar ithalattan men edilir. Çünkü ithalat, bir mefsedettir, demek câiz değildir. Nitekim zinâ, mefsedeti def ettiği için haram kılındı. İcâra, Cuma ezanı anında mefsedeti def ettiği için haram kılındı. Nehirler, genel mülkiyet kılındı. Çünkü genel mülkiyet, bir maslahattır. Cihâd, farzdır, çünkü bir maslahattır” da denmez. Böyle, denmez. Çünkü şer'î nass, kesinlikle bunu demedi. Bu, ne mantûken ne de mefhûmen nasstan da anlaşılmaz. Bunu iddiâ etmek, Allah'a bir iftiradır ve vakiya muhaliftir. Şer'iatın nassları, gerek hükme delâletlerinde gerekse hükmün illetine delâletlerinde, bir maslahat için gelmiş olduklarına delâlet etmediklerine göre, nasslar bizzat maslahatlara veya maslahatların nevine delâlet ettiklerini söylemek câiz değildir. Çünkü şer'î nasslarda böyle bir şey kesinlikle gelmedi. Bununla şer'î nasslar maslahatların zatına veya nevilerine delil olarak geldiler sözünün butlânı zâhir olur. Çünkü şer'î nasslar, kesinlikle maslahatlara, ne zatlarına ne de nevilerine delâlet etmezler. Onun için bu maslahatlar, şer'î delil olarak itibar edilmezler. Onların maslahatlar, zatlarına veya nevilerine itibara ilişkin Şer'iatın bir nassın vârit olduğu maslahatlardır demeleri, bâtillik açısından böyleyse, Şer'iatın kendilerine delâlet eden bir nassın vârit olmadığı maslahatlara şer'î delil olarak itibar etmemek evlâ babındandır. Yani onlara şer'î delil olarak itibar etmenin bâtil olması evlâ babındandır. Üstelik maslahatlar, bunun üzerine mebnidirler. İlki batıl olunca, onun üzerine bina edilen de bâtil olur. Yani gelen şer'î nasslarda maslahatın varlığı batıl olduğunda, Mesâlihi Mürsele de, Şer'iatın hükümler cinsinde maslahat cinsi üzerine nass getirdiğine mebnidir. O halde bunun üzerine mebni olan da bâtil olur Yani Mesâlihi Mürselenin şer'î delil olarak itibar edilmesi batıl olur. Bu iki yön, onların ilk delillerinin butlânına delâlet ederler. İlk delilleri de madem ki Şer'iat hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etti, o halde kendisine delâlet eden bir delilin gelmediği maslahat da Şâri'n cinsine itibar ettiği maslahatların fertlerinden bir ferttir. Dolayısıyla Şâri'n itibar ettiğine dâhil olurlar. Bu delil, bâtildir. Çünkü Şâri', maslahatı bir bütün olması vasfıyla Şer'iatın teşrîsi için bir illet kılmadı. Ve çünkü maslahatı Şer'iatın hükümlerinden herhangi bir hüküm için de illet kılmadı. Yani çünkü hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etmedi. Mesela muhtaç kâdir olana çalışma vücûbiyeti gibi bizzat hükmün bir maslahatın celbi olmasına veya rüşvetin haramlılığı gibi bir mefsedetın def'i olmasına ve mesela cemâatin ihtiyaçlarından olanın genel mülkiyet olması gibi bizzat illetin bir maslahat olmasına veya mesela vârisin öldürmesi mirasa mâni olması gibi bir mefsedetın def'i olmasına gelince; tüm bunların, Şâri'n hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar ettiğine delil olması sahih olmaz. Çünkü bizzat şer'î hükmün kendisi delil olmaya uygun olmaz. Çünkü bizzat şer'î hüküm, üzerine istidlâl edilendir. Keza illet de delil olmaya uygun olmaz. Çünkü bizzat illet de üzerine istidlâl edilendir. Bunun için şer'î hükmün, maslahat olan bir şeye veya mefsedetın def'ine delâlet ettiğini farzetsek bile, onun delâleti şer'î delil olarak muteber değildir. Çünkü şer'î delil, hükme delil olarak gelen nasstır, bizzat hükmün kendisi değildir. Aynı şekilde şer'î illetin de,

maslahat olan bir şeye veya mefsedetın def'ine delâlet ettiğini farzetsek dahi, illetin delâleti şer'î delil olarak muteber değildir. Çünkü şer'î delil, illete delil olarak gelen nassın kendisidir, bizzat illetin kendisi değil. Binaenaleyh hükmün veya illetin maslahata veya mefsedetın def'ine delâleti, maslahat veya mefsedetın def'ine delil olmaz. Delâletleri de, Şeriatın delâleti olmaz. Böylelikle de delâletleri, Şâri'n hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar ettiğine hüccet olmaya uygun olmazlar. Bununla birlikte hükmün üzerine delâlet ettiğine bir maslahatın veya bir mefsedetın def'i olarak itibar etmek yahut illetin üzerine delâlet ettiğine bir maslahat veya bir mefsedetın def'i olarak itibar etmek, ancak Müslüman ve İslâmî toplum nazarındadır. Gayri Müslime gelince; böyle görmez. Çünkü bir şeyin maslahat veya mefsedet olması, ancak hayata bakış açısına tâbidir. Çünkü fikirler, mefhumlar olduklarında insanın davranışına etki ederler ve davranışını mefhumlara göre seyrederek kılarlar. Böylece onun hayata bakışı değişir. Onun değişimine tâbi olarak da maslahatlara bakışı değişir. İnsanın bu şeye bir maslahat veya bir maslahat değil olarak itibar etmesi ancak hayata bakış açısına tâbidir. Bunun için hükümler, Müslümanın bakış açısından maslahatlardır. Gayri Müslimin bakış açısından maslahatlar değildir. Şeriat, ancak insan için geldi. Hakkında maslahattır dediği husus, yalnızca Müslümanın bakış açısına göre değil insan nezdindeki vakiasına göre de maslahattır. Şayet Şeriat, bu, bir maslahattır derse, o bütün insanlar nezdinde bir maslahat olur. Onun için bu hüküm, bir maslahattır veya bir mefsedetın def'idir veya bu illet, bir maslahattır veya bir mefsedetın def'idir demedi. Ancak hükmün, bir maslahat veya maslahat olmadığını zikretmeksizin sadece onun ne olduğunu beyân ederek hüküm, şöyledir dedi. Böylelikle hükmün kendisi, bir maslahat veya bir mefsedetın def'ine delâlet etmemiş olur. Ancak onu böyle tefsir eden ve onun hakkında bunu diyen Müslümandır. Bu da keza hükümler ve illetlerin, aynı şekilde hükümler hakkında onlar bir maslahat veya bir mefsedetın def'idir demediklerini ispat eder. Bununla beraber bizzat Müslüman, gayri İslâmî toplumda bazı hükümlerde kendisi için bir dünyevi maslahat görmez. Çünkü onlar kendisi için bir menfaat celbetmezler. Mesela kapitalist toplumda ribâ, ticârî ve bütün iktisâdî hayatta önemli bir cüz itibar edilir. Ribâyla muâmele etmemeye iltizâm ettiğinde, bu onu bir zarar sürükler ya da en azından kârlarını azaltır. Dolayısıyla bunu kendisi için bir dünyevi maslahat görmez. Ancak o, ribâyla amel eder. Çünkü o, sadece şer'î bir hükümdür. Aynı şekilde bununla da şer'î hüküm veya şer'î illetten herhangi biri, bir maslahata delâlet etmiş olmaz. Böylece Şâri' hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etti iddiası, kesin nefyle nefyedilir. Bu nefyedildiğinde, Mesâlihi Mürsele de nefyedilir. Çünkü Mesâlihi Mürsele, onun üzerine mebnidir.

Delillerinden ikinci delile nispetle ise; bu da iki yönden fâsittir:

Birincisi: Onun, icma-s sahâbe olduğuna kendisiyle istidlâl ettikleri şey, icmâ değildir. Ancak onlardan fertlerin fiilidir. Çünkü onlar, sahâbeden bir çok fertlerin fiiliyle istişhâd ettiler. Sahâbeden ameller rivâyet ettiler ve onlar, bunları Mesâlihi Mürseleye istinat ederek yaptılar dediler. Halbuki bu da bir icmâ olarak hatta sükûfî icmâ dahi itibar edilmez. Çünkü bunlar, sahâbeden bir çoklarının amelleri olsalar da, ama bunlar, ayrı sahâbenin ayrı amelleridir. Bunlar, üzerine sahâbenin icmâ ettiği veya hakkında sükut ettikleri tek bir amel ya da tek bir söz değildir. Bunun için buna, bir icmâ olarak itibar edilmez. Ancak fertlerin ameli olarak itibar edilir. Sahâbenin bireylerinin fiili, kesinlikle bir şer'î delil olarak itibar edilmez. Onların kendileri dahi o fiili, sahâbeden fertlerin ameli diye getirdiler. Onu, icma-us sahâbe diye getirmediler. Buna göre sahâbeden bir takım fertler, Mesâlihi Mürseleye şer'î

delil olarak itibar ettiler ve onun üzerinde seyrettiler farzına rağmen o fiile şer'î delil olarak itibar edilmez.

İkincisi: Sahâbenin, Mesâlihi Mürseleye şer'î delil olarak itibar ettikleri doğru değildir. Sahâbeden birinden, ne sahih ne de zayıf rivayette, onların Mesâlihi Mürseleye delil olarak itibar ettikleri nakledilmedi. Mesâlihi Mürseleye kâil olanların, anlayış sıhhati farzına rağmen, sahâbenin amellerinden, bunlar onların maslahatı delil olarak itibar ettiklerine delâlet ederler diye anladıklarına gelince; bu, sahâbenin Mesâlihi Mürseleyi şer'î delil olarak itibar etti, manasına gelmez. Ancak sahâbe, şer'î delillere muttali, onlara vâkıftılar. Henüz kâideler oturmuş, şartlar düzenlenmiş ve usûl-ul fıkıh ilmi aslından mevcûd değildi. Sahâbe, kendilerinden sonra gelen asırlar fakihleri nezdinde kıyâs, asıl, furûda muteber şartlara iltifat etmeksizin, kendilerinden sonra mesela zarar izâle edilir, harama vesile haramdır v.b oturmuş kaidelere istinat etmeksizin, mesele hakkında hüküm veriyorlardı. Ancak onlar, lûgat bilgisi ve Şer'iatı anlamaktaki sağlıklı tabiatlarına göre delilden hüküm istinbat ediyorlardı. Buna dikkat etmeyen bazı kimseler, sahâbe ancak maslahatlara riâyet ettiler sandılar. Hakikat ise böyle değildir. Bilakis sahâbe, kitâp ve sünnetle mukayyet kaldılar, ondan dışarı çıkmadılar. Onlara ait hiçbir amel veya söz yoktur ki şer'î bir delile müstenit olmasın. Bununla beraber onların getirdikleri bütün misaller, aklı maslahata delâlet ederler. Ancak bunlardan her misâl bir şer'î delile müstenittir. Ebu Bekr'in Kurân'ın toplanması emri, Osman'ın mushafın kopyalanması sâir Mushafların yakılması emri, bu hâdise büyük bir zararın izâlesine delâlet eder. Kurân hafızlarındaki ölüm çoğalınca, eğer kurrâdaki yani Kurân hafızlarındaki ölüm artarsa, Kurân zâyî olmaktan korkulunca, Kurân'ın toplanma görüşüne vardılar. Mushafların kopyasının ihtilafıyla Kurân kırâatinde ihtilâfin vâki olması sebebiyle Müslümanlar arasında Kurân'da ihtilafın hâsıl olmasından korkuldu. Onun için Huzeyfe İbn-ul Yemân, Osman'a *"İhtilafa düşmeden önce Müslümanlara yetiş"* dedi. Bunun üzerine Osman, mushafın bir tek nüshada kopyalanmasını, bunun dışındakilerin yakılmasını emretti. Bütün bunlar, Müslümanların halifesinin izâle ettiği bir zarardır. Bu, kendi katından amel ettiği bir maslahat değildir. Ancak Rasûl, zararın izâlesini emrettiği içindir. İbn-u Abbâs radiyallahu anh'dan Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurdıkları rivayet edildi: **"Ne zarar vermek ne de zarara mukabele etmek yoktur."**¹⁰¹⁷ Ebu Bekr ve Osman'ın yaptıkları, bir zararın izâlesidir. Bunlardan her biri, onu sünnete istinaden yaptı. Yoksa bunu bir mashalat olarak gördüğü için değil. Hamr içene had vurulmasına gelince; bu da sünnetle sâbittir. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, hamr içene had vurdu. Enes'ten şöyle rivâyet edildi:

*"Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e hamr içmiş bir adam getirildi de ona iki hurma dalıyla kırka kadar sopa vurdu."*¹⁰¹⁸

İbn-u Ebî Şeybe'de ise şöyledir:

"Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem hamrda iki ayakkabıyla kırkar vurdu." Ahmed'in rivayetinde ise şöyledir:

"Yaklaşık yirmi adama emretti. Her bir adama hurma dalıyla ve ayakkabıyla iki sopa vurdu." Ali'den şöyle dediğine ilişkin rivâyet edilen hususa gelince:

"Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kırk sopa vurdu. Ebu Bekr kırk sopa vurdu, Ömer de seksen "

¹⁰¹⁹ Bu, sopayı Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kırk, sahâbenin de kırk ve seksen yaptıklarına delâlet eder. Bu, en azının kırk, en fazlasının seksen olduğuna ve bu da imama

¹⁰¹⁷ El-Hâkim

¹⁰¹⁸ Muslim

¹⁰¹⁹ Muslim

terk edilmiştir demektir. Binaenaleyh bu, Mesâlihi Mürseleden değildir. Bu, maslahat için seksen olarak teşri edilmedi. Bilakis ona kırk vurmak ve seksen vurmak halifeye terk edildi. Ömer'in yaptığına gelince; bu, işlerin güdülmesi babındandır. Bu ise kendi içtihad ve görüşüne göre yerine getirmesi halifeye ait kılınan şeydir. Halife, vâlileri kendi görüş ve içtihadına göre muhâsebe eder. Şeriatın halifeye ait kıldığı her şeyi, halife kendi görüş ve içtihadına göre yerine getirir. Valilerin tayini ve muhâsebeleri, Beyt-ül Mal'ın malının infâkı, muahedelerin akdi v.b. gibi. Halifenin bunları ikâmesi, Şeriatın bunu ona ait kılması açısından geliyor. Halife onları, maslahata göre değil şer'î hükme göre yapar. Bilakis Şeriat, bunu halifeye ait kıldı. Halifenin görüşü, içtihadına ve Müslümanlara nasihat vermesine râcidir. Halifenin fiili, delili maslahat olan bir şer'î hüküm değildir. Ancak o, kendilerinden dilediğini seçtiği mubahlardandır. Hileli sütün dökülmesine gelince; bu, hisbe babındandır. Öyle ki pazarı, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in yaptığı gibi teftiş eder. O, bir buğday yığını görüp de elini uzattığında onda bir ıslaklık görür. Bunun üzerine yığın sahibine şöyle buyurur:

“Bu nedir yâ yiyecek sahibi!.” *“Ona Sema isâbet etti yâ Rasûlullah” der. Bunun üzerine: “Onu, insanlar görsün diye onu yiyeceğin üstüne koymalı değil miydin?. Kim aldatırsa, bizden değildir” buyurur.*¹⁰²⁰ Ömer de satıcıları murâkabe etmek için hisbe yapıyordu. Sütü hileli olarak görünce, hilekârı cezalandırdı. Onun sütünü dökmekle onun bu cezalandırması, ta'zîr babındandır. Ta'zîr, takdiri imama veya kâdıya ait kılınmış bir cezadır. Bunların, onu görüşlerine göre takdir etme hakları vardır. Ta'zîr, delili maslahat olan bir şer'î hüküm değildir. Ömer'in, öldürülmesine iştirak ettiklerinde bir kişiye karşılık cemâati öldürmesine gelince; Ömer, onu hırsızlığa kıyâs etti. Nitekim bu, hâdisenin rivayetinde nass olarak vârit oldu. Dolayısıyla bu, Mesâlihi Mürsele kabilinden değil, kıyâs kabilindedir. İşte sahâbeden rivayet ettikleri hâdiselerin hepsi, böyledir. Onlardan hiçbirinde bir maslahat yoktur. Ancak o, şer'î delillere müstenittir. Böylelikle onların, ona bir şer'î delil olarak itibar etme farzına rağmen sahâbe bireylerinin ameliyle istidlâlleri sâkıt olur.

Bundan açığa çıkıyor ki Mesâlihi Mürselenin şer'î bir delil olduğuna istidlâl etmek için getirdikleri deliller, esâsından bâtil delillerdir. Böylece bunlarla istidlâl sâkıt olur. O zaman hüccetliğine delâlet eden bir delilin mevcût olmayışından ötürü Mesâlihi Mürsele, şer'î hüccet olarak itibar edilmez. Sadece bu dahi, onun şer'î bir delil olarak itibar edilmemesi için kâfidir. Bununla birlikte onların onu tarifine göre, Mesâlihi Mürsele olması açısından Mesâlihi Mürselenin vakıası, onun hüccet olmadığına delâlet eder. Mesâlihi Mürselenin tedrisinden, onun şer'î bir delil olarak itibar edilmesinin, birkaç yönden fâsit olduğu açığa çıkar:

Birincisi: Mesâlihi Mürsele, şer'î hükmün tarifine yani şer'î hükmün vakıasına tenâkuzluk arzeder. Bu nedenle onu şer'î hüküm için delil itibar etmek, esâsından bâtildir. Zira şer'î hüküm, ister Şâri'n mükelleflerin fiillerine müteallik hitâbıdır diyelim ister Şâri'n kulların fiillerine müteallik hitâbıdır diyelim ister Şâri'n şer'î fayda ifâde eden hitâbıdır diyelim isterse Allah'ın hitâbı diyelim, Şâri'n hitâbıdır. Hangi söz ve hâl üzere olursa olunsun şer'î hükmün, Allah'ın hitâbı veya Şâri'n yani Allah'ın hitâbı olduğu üzerinde ittifak edildi. Hakkında Şâri'n hitâbından hiçbir delil olmayan, delili maslahat kılınan hükme, kesinlikle bir şer'î hüküm olarak itibar edilmez. Çünkü onun üzerine şer'î hüküm vakıası intibak etmez. Şer'î hüküm, Şâri'n hitâbıdır. Şeriatın üzerine delâlet etmediği maslahata, şer'î hükme üzerine şer'î delil olarak itibar etmek, bâtildir. Çünkü maslahata istinat eden şeye, şer'î hükmün

¹⁰²⁰ Muslim

vakıası intibak etmez. Şöyle denmez: “Şerîatın toplamı, maslahata delâlet etti.” Çünkü Şerîatın toplamı için o bir şer’î hükümdür denmez. Şerîatın toplamı hakkında, vakıan bunun mümteni oluşundan ötürü, o cüziyata delâlet ediyor da denmez. Zira toplam, cüziyata delâlet etmez. Dolayısıyla Şerîatın toplamı, bu cüziyat için muayyen bir hitâba delâlet edici olmaz.

İkincisi: Şüphesiz Allah’u Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Rasul size ne getirdiyse onu alın. Sizi neden nehyettiyse, kaçının.”¹⁰²¹ Mesâlihi Mürseleyi Rasûl getirmedi, akıl getirdi. Çünkü akıl, muayyen bir nasstan anlayarak değil, kendi katından onu getirdi. Bunun için Mesâlihi Mürseleye delil olarak itibar edenler: “Şâri, ancak maslahat olana izin verir ve ancak mefşedet olandan nehyeder. Dünya işlerindeki maslahat şekillerini idrak etmek, onları tanımak beşerî aklın gücündedir. Akıl, onlara ilişkin özel bir nass vârit olmasa da, Şâri’n emriyle onları tahsil eder.” Derler. O halde bunlar, Şâri’n ancak maslahat olanı getirdiğine binaen aklı, maslahat ve mefşedeti anlamaya kâdir itibar ediyorlar. Bunlar nezdinde akıl, maslahatı getirendir. Halbuki aklın getirdiğini şer’î hüküm olarak almak câiz değildir. Çünkü Rasul onu getirmedi. Çünkü **“Rasul size ne getirdiyse”** nin mefhûmu, Rasûl hâricinden size geleni almayın olur. Rasûl kelimesi, câmid yani lakab değil, müfhem bir vasıftır. Bu sebeple onun Mefhûmu Muhâlefeti olur. Manası da Rasûl’ün size getirmediği her şeyi almanız câiz olmaz. O halde aklın size getirdiği hükümleri almayın olur.

Üçüncüsü: Allah’u Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan ihtilaflarda seni hakem kılmadıkça iman etmiş olmazlar.”¹⁰²² Ve şöyle buyuruyor: **“Allah’ın**

indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerdir.”¹⁰²³

“Zâlimlerdir”¹⁰²⁴

“Fâsiklardır”¹⁰²⁵ Ve şöyle buyuruyor:

“Şüphesiz bu, benim

dosdoğru yolumdur, ona uyun.”¹⁰²⁶ Mesâlihi Mürseleyi, şer’î delil kılmak, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in getirdiği kitâp ve sünnet dışındakileri hâkim kılmaktır. Bu ise Allah’ın indirdiğinden başkasıyla, bilakis aklın getirdiğiyle hükmetmektir. Yine o, Şerîattan başkasına ittibadır. Çünkü o, akla bir ittibadır. Bu ise, ayetlerin nassına muhâliftir. Onun için Mesâlihi Mürseleyi şer’î delil kılmak câiz değildir.

Dördüncüsü: Biz yalnızca Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e ittiba etmekle emrolunduk. Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu: **“Eğer Allah’ı**

seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.”¹⁰²⁷ Rasûl, ancak vahiyden bir şey getirir:

“O, hevadan konuşmaz. O, ancak kendisine vahyedilen bir vahiydir.”¹⁰²⁸

“De ki: Ben sizi ancak vahiyle uyarıyorum.”¹⁰²⁹ Biz,

vahyin getirdiğine ittiba etmekle emrolunduk. Bunun mefhûmu, biz vahyin getirdiklerinden başkasına ittiba etmekten yani Rasûl’den başkasına ittiba etmekten nehyolunduk. Mesâlihi Mürseleyi şer’î delil kılmak, akla bir ittibadır. O, Rasûl’den başkasına yani vahyin

¹⁰²¹ Haşr: 7

¹⁰²² Nisa: 65

¹⁰²³ Maide: 44

¹⁰²⁴ Maide 45

¹⁰²⁵ Maide 47

¹⁰²⁶ En’am: 153

¹⁰²⁷ Ali İmram: 31

¹⁰²⁸ Necm: 3-4

¹⁰²⁹ Enbiya: 45

getirdiklerinden başkasına ittibadır. Bu yüzden onun üzerine delâlet ettiği, şer'î hüküm olmaz. Dolayısıyla Mesâlihi Mürselenin şer'î delil olması câiz olmaz.

Beşincisi: Allah'ı Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Bugün sizin için dinimi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'dan razı oldum.”¹⁰³⁰ Bu ayet, Allah'ın dini kemâle erdirdiğinde sarıhtır. Mesâlihi Mürseleyi delil kılmak -ki Mesâlihi Mürsele, üzerine delâlet eden bir delilin yokluğundan dolayı aklın şer'î delilsiz kendisine delâlet ettiği maslahatlarıdır- bunun manası, İslâmî Şerîat kâmil değil, eksik demektir. Bunun delili, kendileri için Şerîattan bir delil bulunmayan ameller mevcuttur. Ardından akıl geldi ve onlarda olan maslahatın beyânıyla onlar için bir delil beyân etti. Sonra Mesâlihi Mürsele, eksikliği sâbit olduktan sonra Şerîatı kemâle erdirdi. Oysa bu, sarıh ayetin nassına münâkız ve Şerîatın vakıasına muhâlifdir. Zira hiçbir vakıa yoktur ki onun bir şer'î hükmü olmasın, hiçbir müşkile yoktur ki şer'î hükmün mahalli olmasın. Onun için Mesâlihi Mürselenin şer'î delil olarak itibar edilmesi, Kurân ve Şerîatın vakıasına münâkızdır.

Altıncısı: Mesâlihi Mürselede mürsele olabilmesi için, ne zatına ne de nevine itibarına delâlet eden Şerîatta bir nassın vârit olmamasını şart koştılar. Şerîattan onun için muayyen bir delilin olmamasını şart koşmaları, Şerîatın itibarından onu düşürmek için kâfidir. Çünkü Şerîattan ona delâlet eden bir delilin vârit olmaması, onu reddetmek için kâfidir. Çünkü alınması murâd edilen hüküm, aklın hükmü değil, Şerîatın hükmüdür. O hükme Şerîattan itibar etmek için ona delâlet eden bir delil vârit olmalıdır. Şerîattan bir nassın Mesâlihi Mürseleye delâlet etmemesini şart koşmak, ondan şer'îliği nefyetmek ve ona gayri şer'î itibar etmek için kâfidir. O, Şerîatın maksatlarından anlaşılır olmasına gelince; Şerîatın maksatları, anlaşılana bir nass değildir ki, onlardan anlaşılana bir delil olarak itibar edilsin. Şer'î hüküm üzerine istidlâlde, onlardan anlaşılana şeyin hiçbir kıymeti yoktur. Sonra Şerîatın maksatları diye adlandırılanla, mesela zinânın, hırsızlığın, nefsi öldürmenin, hamrın ve İslâm'dan irtidat etmenin haramlığı gibi, nassların üzerine delâlet ettikleri şey kastedilmişse, bu, Şerîat için bir maksad değildir. Ancak bu, kulların fiilleri için bir hükümdür. Bunda nassların medlûlünde durulur. Eğer onunla, bütün Şerîatın hikmeti yani kullar için bir rahmet olması bakımından Rasûl'ün gönderilme hikmeti kastedilmişse, bu bir illet değil bir hikmettir. Hikmet, bazen meydana gelir bazen meydana gelmez. Hikmet, geri kalma imkanına binaen kendisiyle istidlâl edilen bir asıl olarak ittihaz edinilmez. Bunun için Şerîatın maksatları diye adlandırılanlardan anlaşılana şer'î delil olarak itibar etmek uygun değildir.

Bütün bunlardan, Mesâlihi Mürselenin bir şer'î delil olarak itibar edilmesinin butlânı açığa çıkar. Şer'î delillerden bir delil olmaya uygun olmaz. Ancak ne var ki İmam Mâlik rahimehullah gibi bir müçtehit onunla istidlâl ettiği zaman, onun gereğince istinbat edilen hükme, velevki vehmedilen bir delil de olsa, hakkında delil şüphesi varlığından dolayı, şer'î hüküm olarak itibar edilir.

¹⁰³⁰ Maide: 3

KÜLLÎ KÂİDELER

Katî hüccetle sâbit olan şer'î deliller ve vehmedilen deliller hakkındaki söz nihâyete erdikten sonra, şer'î deliller olmadıklarını ancak hükümlerden herhangi bir hüküm gibi delillerden istinbat edilen şer'î hükümler olduklarını beyân etmek için küllî kâidelerle istidlâl hakkında bahsetmek gerekir. Bir küllî kâideyle veya bir şer'î tarifile veya bir şer'î hükümle, hüküm üzerine istidlâl edildiği çok kere şâhit olunan hususlardandır. İştien kimse, küllî kâide, hüküm üzerine şer'î delildir sanar veya şer'î tarif, hüküm üzerine şer'î delildir sanar. Ya da kendisiyle istidlâl edilen hüküm, hüküm üzerine delildir sanar. Belki de bunların şer'î delillerden oldukları vehmine düşer. Halbuki vakıa, böyle değildir. Çünkü küllî kâideler, şer'î tarifler ve şer'î hükümler, hepsi isimleri muhtelif olsalar da, şer'î hükümlerdir. Bir küllî kâideyle veya bir şer'î tarifile veya bir şer'î hükümle, hüküm üzerine istidlâl etmek, delille istidlâl etmek kabilinden değil, hükmü teferruatlandırmak kabilindedir. Ancak burada küllî kâideyle veya şer'î tarifile hüküm üzerine istidlâl etmek ile bir şer'î hükümle hüküm üzerine istidlâl etmek arasında fark vardır. Bir küllî kâide veya tarifile hüküm üzerine istidlâl etmek, hükme mutâbakatı ve hükmün kendisi için gelen vakıaya mutâbakatı bakımından delille istidlâl şeklini alır. Dolayısıyla nass muâmelesi gibi muâmele edilir. Yine o, doğrudan çözüm değil, çözümün esâsı olan bir fikirdir. Oysa bir şer'î hükümle hüküm üzerine istidlâl etmek bunun hilâfıdır. Çünkü bu, delille istidlâl şeklini değil de tatbik şeklini alır. Hükmün bu vakıa üzerine intibakı, hüküm, kendisi için gelen vakıadan mıdır yoksa ondan değil midir diye mülâhaza edilir. O yani hüküm, çözümün esâsı olan bir fikir değildir bilakis o bir hükümdür yani o doğrudan çözümün kendisidir. Bunun dışında küllî kâideler, şer'î tarifler ve şer'î hükümler, hepsi, şer'î delilden istinbat edilen tek bir şeydir. Küllî kâideler ve şer'î tarifler küllî hükümlerdir. Şer'î hüküm ise, cüzî bir hükümdür. Onun için bunlardan herhangi biri şer'î delillerden bir delil olarak itibar edilir. Bilakis o, şer'î bir delilden istinbat edilmiş şer'î bir hükümdür. Şer'î hükümde küllîlik ve cüzîliğin idrak edilmesi için, dikkati nazarı, bu kullanımın hakikat cinsinden değil de mecâz cinsinden olduğuna çekmek kaçınılmazdır. Çünkü küllîlik ve cüzîlik, mürekkebin delâletinden değil müfredin delâletlerindedir. Onlara terkinin delâletinde hiçbir mahal yoktur. Şer'î hüküm, ister bir hüküm olsun ister bir kâide olsun isterse bir tarif olsun, müfred isim değil mürekkebe bir cümledir. Senin, ölü eti haramdır sözün, mürekkebe bir cümledir. Senin, icâra bir bedele karşılık menfaat üzerine bir sözleşmedir sözün, mürekkebe bir cümledir. Senin, harama vesile, haramdır sözün, mürekkebe bir cümledir. Mürekkebe cümleye küllîlik ve cüzîlik dâhil olmaz. Çünkü küllîlik ve cüzîlik, ismin delâletlerindedir yani müfredin delâletlerindedir. Ancak ne var ki isimdeki küllîlik, mefhûmuna bir çoklarının iştirak etmeleri sahih olan olunca mesela hayvan, insan, kâtip gibi. Tarif de kendisine bir çoklarının iştirak etmeleri sahih olanlardan olunca, zira icâra tarifî, özel ücretli ve ortak ücretli icârasına, ev icârasına, araba icârasına, arazi icârasına...v.b. uygun düşer. O halde icâraya küllî bir hükümdür denilmesi mecâz kabilindedir. Aynı şekilde küllî kâide de böyledir. İsimdeki cüzîlik de, içerisine bir çoklarının iştirak etmeleri sahih olmayanlardan olunca mesela bir adama özel isim olarak Zeyd, bir kadına özel isim olarak Fatıma gibi ve mesela zamirler, o erkek ve o kadın gibi. Şer'î hüküm de içerisine bir çoklarının iştirak etmeleri sahih olmayanlardan olunca mesela ölü eti haramdır, hamr içmek haramdır v.b.

gibi. Zira bu, ancak ölü ve hamr üzerine uygun düşer. Şu halde buna, cüzî bir hükümdür denilmesi mecâz kabilindedir. Şer’î hüküm, fertlere delâleti veya delâlet etmemesi açısından mecâzen kendisine küllî ve cüzî denir. Fakat şer’î hüküm vakıası açısından şer’î bir delilden istinbat edilmiş şer’î bir hükümdür. Kâide, tarif ve hüküm arasında hiçbir fark yoktur.

Küllî kâide, cüziyâtına intibak eden küllî hükümdür. Bir hüküm oluşuna gelince; çünkü Şâri’n hitâbından istinbat edilmiştir. Küllî kâide, Şâri’n hitâbının medlûlüdür. Küllî oluşuna gelince; çünkü o, bir hükmün umûm lafızlardan bir lafza nispeti değil ki onun hakkında o âmm bir hükümdür denilsin. Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözü:

“Allah, alış-verişi helâl kıldı.”¹⁰³¹ alış-veriş nevelerinin hepsi üzerine intibak eder. Dolayısıyla âmm bir hükümdür. Ve Allah’u Teâlâ’nın şu sözü de: **“Ölü**

size haram kılındı.”¹⁰³² her ölü üzerine intibak eder. Dolayısıyla âmm bir hükümdür. Bilakis küllî kâide olan küllî hüküm, bir hükmün küllî lafızlardan bir lafza nispetidir. Bunun için onun hakkında bir küllîdir denilir. Bundan dolayı bu lafzın medlûlü altına dâhil olan her hüküm, bu küllî hükmün cüziyâtlarından bir cüziyat olur. Fertlerinden bir fert değil. Mesela: **“Harama vesile haramdır.”** kâidesi ve **“Vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vacibtir.”** kâidesi v.b gibi. Bu kâidelerdeki şer’î hüküm –ki haramlıktır-, mesela alış-veriş mubâhtır gibi âmm bir lafza nispet edilmedi. Ancak küllî bir lafza nispet edildi. O da harama vesiledir. Yine şer’î hüküm –ki vâcibtir-, mesela leş haramdır gibi âmm bir lafza nispet edilmedi. Ancak küllî bir lafza nispet edildi. O da vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı şeydir. Bunun için şer’î hüküm, küllî oldu.

Tarife gelince; hükmün vakıasının vasfıdır ve küllî olur. Bunun için tarif, küllî kâide gibidir. Yani tarif, cüziyâtına delâlet eden küllî hükümdür. Mesela şer’î hükmün, Şâri’n kulların fiillerine müteallik hitâbıdır diye tarifi ve akdin, mahallinde eserini sâbit kılan meşrû bir şekilde icâbı kabul ile irtibatlandırmaktır diye tarifi gibi. Bunlardan her biri, küllî bir hükümdür. Çünkü şer’î hükmün tarifinde, tarif edilen hakkında küllî bir lafızla haber verildi. Küllî lafız da Şâri’n hitâbı kelimesidir. Çünkü bu kelimenin mefhûmuna bir çoklarının iştirak etmeleri sahihtir. O kelime, fiilin talebi, terkin talebi ve tahyîr üzerine uygun düşer. Onun için küllî bir tariftir. Akdin tarifinde de, tarif edilen hakkında küllî bir lafızla haber verildi. O da icâbı kabul ile irtibatlandırmak kelimesidir. Zira bu kelimenin mefhûmuna bir çoklarının iştirak etmesi sahihtir. O, alış-veriş, evlilik, icâra ve şirket üzerine uygun düşer. Bunun için akdin tarifi bir küllî tariftir.

Ancak kâide bazen âmm olur, ama ekseriyetle küllîdir. Aynı şekil de tarif de bazen âmm olur, fakat çoğunlukla küllîdir. Hüküm, küllî bir lafza nispet edildiğinde, kâide küllîdir. Fakat hüküm, âmm bir lafza nispet edildiğinde, kâide âmmdır. Keza tarif edilen hakkında küllî bir lafızla haber verildiğinde, tarif küllîdir. Tarif edilen hakkında âmm bir lafızla haber verildiğinde de tarif âmmdır. Bunun eseri, teferruatlandırma da tezâhür eder. Küllî tarif üzerindeki teferruatlandırma fertleri üzerinde değil, cüziyâtları üzerinde cereyân eder. Aynı şekilde küllî kâide de böyledir. Âmm tarif üzerindeki teferruatlandırma ise, cüziyâtları üzerinde değil fertleri üzerinde cereyân eder. Keza âmm kaide de böyledir. Âmm kâide ile küllî kâide ve küllî hüküm ile âmm hüküm arasındaki farkı göz önünde bulundurmak gerekir. Âmm ve umûm kelimesi, sığasıyla veya

¹⁰³¹ Bakara: 275

¹⁰³² Maide: 3

manasıyla umûm (istiğrâk) yolla sınırsız bir çok fertlere delâlet için lafızlar lügaten konuldu demektir. Mesela müminler, kavm v.b gibi. Küllî kelimesi ise, mefûmuna bir çoklarının iştirak etmelerinin sahih olması yanında hükmün kendisine nispeti mülâhaza edilir. Buradaki küllî kelimesi, küllî manadaki hüküm üzerine delâlet eder. Allah'ü Teâlâ'nın:

“Ancak müminler kardeştir.”¹⁰³³ Sözü, küllî bir kaide ve küllî bir hüküm değil, âmm bir kaide ve âmm bir hükümdür. Çünkü o söz, müminler üzerine onlar kardeştir diye verilmiş bir hükümdür. Bu, muayyen bir vasıfla âmm üzerine verilmiş bir hükümdür. O, muayyen bir vasıfla küllî üzerine verilmiş bir hüküm değildir. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şu sözü bunun hilâfınadır:

“Hayvanları yaralamak, hederdir.”¹⁰³⁴ Bu, küllî bir kâidedir. Çünkü bu, hayvanların cinâyeti üzerine onlara karşı muâhezenin olmadığına dair verilmiş bir hükümdür. Hayvanların cinâyeti kelimesi, küllî bir lafızdır. Küllîlik, terkipde değil, ancak lafızdadır. Onun için bu nass, küllî bir nasstır denmez. Çünkü küllîlik terkibe dâhil olmaz. Öyleyse nasslarda, küllî nasslar yoktur. Fakat bu hüküm, küllîdir denir. Çünkü o, hükmün küllî bir lafza nispetinden istinbat edilmiştir.

Küllî kâideler, ister tek bir delilden olsun isterse birkaç delillerden olsun herhangi bir şer'î hükmün istinbatı gibi her yönüyle şer'î nasstan istinbat edilirler. Ancak küllî kâidelerdeki delil, illet mesâbesindeki bir manayı veya bir illeti tazammun eder. İşte bu da onu bütün cüziyâtları üzerine mutâbık kılar. Mesela harama vesile haramdır kâidesi, vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vâcibtir kâidesi ve cemâatin ihtiyaçlarından olan her şey genel mülkiyet olur kâidesi gibi bunlardan her biri küllî kâidedir. Bunların delillerine bakıldığında, hükmün delilinin, hükme delâlet ettiği veya hükmün üzerine terettüp eden veya hükümden doğan başka bir şeye delâlet ettiği açığa çıkar. O zaman hükmün illet mesâbesinde olduğu zâhir olur. Mesela Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü:

“Allah'tan başkasına tapanlara sövmeyin, sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler.”¹⁰³⁵ “Sövmeyin”deki () “Fâ”, sizin onların putlarına sövmeniz, onların Allah'a sövmelerine neden olacağını ifâde eder. Bu ise, haramdır. Bunun üzerine de bu durumda sizin onların putlarına sövmenizin haram olduğu terettüp eder. Sanki Fâ, illet gibidir. Kâfir olanlara sövmekten nehy, hükmün delilidir. Hükmün delili, hükme delâletinin yanısıra **“Sonra onlarda Allah'a söverler”** buyurduğu zaman, hüküm üzerine terettüp eden başka bir şeye daha delâlet etti. Böylece bu ayetten, harama vesile haramdır kâidesi istinbat edildi. Mesela Allah'ü Teâlâ'nın şu sözü:

“Yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın.”¹⁰³⁶ **“Sonra akşama kadar orucu tamamlayın.”**¹⁰³⁷

Teâlâ'nın **“Dirseklere kadar”** ve **“Akşama kadar”** sözündeki () “İlâ”, dirseklerden bir kısım yıkanmadıkça elin dirseklere kadar yıkanmasının tamam olmayacağını ifâde eder. Gâyenin, gâye gösterilene dâhil olması değil, gâyenin husûlü tahakkuk etmelidir. Akşamdan bir kısım, bir dakika olsa dahi, girmedikçe, orucun tamamlanması tahakkuk etmez. Böylece ne kadar az olursa olsun dirsekten bir kısmı yıkamak ve ne kadar az olursa olsun akşamdan bir kısmı oruç tutmak, ayetlerin delâletiyle vâcibtir. Çünkü vâcib kıldıkları- ki elleri yıkamak ve gündüz oruç tutmak- ancak o kısmı yapmakla tamamlanır.

¹⁰³³ Hucurat: 10

¹⁰³⁴ El-Buhârî

¹⁰³⁵ En'am: 108

¹⁰³⁶ Maide: 6

¹⁰³⁷ Bakara: 187

Onun için bu gâye, elleri yıkamayı ve gündüz oruç tutmayı –ki vâcibtir- tamamlayan şeyin vâcib kıldığını ifâde etti. Sanki bu gâye, illet gibidir. Ayet, hükme ve “**Akşama kadar**” dediğinde, hükmü tamamlayan başka bir şeye daha delâlet etti. Böylelikle bu iki ayetten vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vâcibtir kâidesi istinbat edildi. Mesela Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyuruyor:

“**Müslümanlar üç şeyde ortaklardır: Su, mera ve ateş.**”¹⁰³⁸ Yine Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'den, Tâif ve Medine halkını, suyun mülkiyetinin ferdî mülkiyet olduğu üzerinde ikrar ettiği sâbittir. Ferdî mülkiyet olarak müsaade edilen suların durumundan, cemâatin onlara bir ihtiyacı olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla üçünde insanların ortak olmalarının illeti, bunların cemâatin ihtiyaçlarından olmalarıdır. Delil, hükme ve illete delâlet etti. Yani delil, hükme ve hükmün teşriisinin sebebi olan başka bir şeye daha delâlet etti. Bundan da, cemâatin ihtiyaçlarından olan her şey, genel mülkiyettir, kâidesi istinbat edildi. İşte bütün küllî kâideler böyledir. Bundan açığa çıkar ki küllî kâide, hükmü, onun için bir sebep olması nedeniyle yani ondan doğan veya üzerine terettüp eden olması nedeniyle küllî hüküm için illet mesâbesinde kılar. Yahut küllî kâide hükmü, küllî hüküm için hakiki bir illet kılar. Küllî kâide, cüziyâtı üzerine intibak eden küllî bir hükümdür. Bunun için küllî kâide, üzerine intibak ettiği her hüküm üzerine tatbik edilir. Nitekim delil, getirdiği hüküm üzerine de tatbik edilir. Hüküm, küllî kâide üzerine kıyâsen kıyâs edilmez. Bilakis hükmün cüziyâtları küllî kaide altında mündemiçtir. Yani onun cüziyâtları, delilin delâleti altına dâhil oldukları gibi tamamen küllî kâidenin mefhûmu ve mantûku altına da dâhil olurlar. Küllî kaideyle istidlâl, delille istidlâl gibidir. Küllî kâide, kıyâs muâmelesi gibi muâmele görür. Kâidenin üzerine intibak ettiği her şey, onun hükmünü alır. Ancak kâidede olanın hilâfına, şer'î bir nassın vârit olması müstesnadır. Bu durumda nassla amel edilir, kâide mülgâ olur. Nitekim bu durum kıyâstaki gibidir. Şer'î bir nass vârit olduğu zaman nass alınır, kıyâs ilgâ edilir. Ancak küllî kaideler, kıyâs gibi şer'î bir delil ve Şeriatın asıllarından bir asıl değildir. Ancak küllî kâideler, sâir şer'î hükümler gibi istinbat edilmiş şer'î bir hükümdür. Bu yüzden delil olmazlar. Bunun için küllî kâidelerin üzerine intibak ettiklerine, kendileri hakkında bir teferruatlandırma olarak veya teferruatlandırma mesabesinde itibar edilir. Küllî tarifte küllî kâide misâlidir. Küllî tarifin üzerine intibak ettiği her şey, onun hükmünü alır. Ancak şer'î bir nassın vârit olması müstesnadır. Bu durumda nass alınır.

Âmm kâideye gelince: mesela “Haramı helal, helali de haram kılan sulh müstesna Müslümanlar arasında sulh caizdir.” gibi. Mesela “Zarar vermek ve zarara mukâbele etmek de yoktur.” gibi. Âmm kâide, sadece kendi fertleri üzerine tatbik edilir. Âmm kâide bunlara, umûmun, kendi fertlerinin hepsine şâmil olduğu gibi, şâmidir. Ancak şer'î bir nassın vârit olması müstesnadır. Bu durumda nass alınır, kâide ilgâ edilir. Âmm tarifte bunun gibidir. Herhalukârda âmm kâide, eğer bizzat kendisi şer'î bir nass olursa, mesela bu iki kâide olduğu gibi, şer'î delil olarak itibar edilir. Çünkü âmm kâide bir nasstır. Eğer bir nass değilse, delil olarak itibar edilmez. Ancak şer'î hüküm olarak itibar edilir ve kendi üzerine teferruatlandırma yapılır. Âmm tarifte âmm kâide misâlidir.

Muteber olan kâideler, ancak şer'î istinbatla şer'î bir delilden istinbat edilmiş kâidelerdir. Şer'î delilden istinbat edilmemiş veya gayri şer'î bir istinbatla istinbat edilmiş kâidelere gelince; muteber değildir ve hiçbir kıymetleri yoktur. Bunun için onların şu

¹⁰³⁸ Ebu Dâvud

sözleri, şer'î kâidelerden değildir: “Akitlerde ibre, lafızlar ve terkiplerde değil maksatlar ve manalardadır.” Çünkü bu kelâm, şer'î bir delilden istinbat edilmemiştir. Ancak eski Fransız medeni kanunundan alınmıştır. Zira bu kâidenin manası, akitlerde itibar niyetedir veya akitlerde itibar hâl vakıasıdır. İşte hakkında nassın ruhu dedikleri budur. Onları, nass ve ruh söylerken görürsün. Nassla, yazılı kelâmı ve bunun mantûken ve mefhûmen üzerine delâlet ettiği şeyi kastederler. Nassın ruhuyla da, kelâm bunlara delâlet etmese de hâlleri ve mevzûyu kuşatan koşulları kastederler. İşte Batılı hukukçularının nefsî husumet diye adlandırdıkları şey budur. Nefsî husumet, mantûken ve mefhûmen nassın delâletiyle kayıtlanmak, hâllere ve koşullara itibar etmemek olan maddî husumetin mukâbilidir. Bu kâide: “Akitlerde ibre...”, nerdeyse eski Fransız medeni kanunundan harfiyen tercümedir. O nedenle bu ve benzerleri Şerîattan ve şer'î kaidelerden itibar edilmezler. Çünkü onlar, küllî hükümler olmamalarına ilâveten şer'î hükümler de değildir. Onlar, küfür fihından alınmış olmalarına ek olarak şer'î bir delilden de alınmış değildir. Onlar üzerine Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözünden istidlâl girişimlerine gelince; **“Ancak ameller niyetlere göredir.”**¹⁰³⁹ Bunun onlarla hiçbir alâkası yoktur. Çünkü bu, “Ancak ameller” diyor, ancak akitler ve tasarruflar demiyor. Şerîat, akitlerin itibarını akdedenlerin niyetine veya akdin koşullarına değil, sîgalarına kıldı. Tasarruflar, tasarrufta bulunanın niyet ve hallerine göre değil, şer'î şartlarına göredir. Amellerle kastolunan, sözlerle kastolunandan başkadır. Onun için akitler yani sözler denilir ve sözlü tasarruflar denilir. Haczetmek, ancak sözlü tasarruflar ve akitler üzerine vâki olur. Kesinlikle ameller üzerine vâki olmaz. Burada ameller ile akitler ve tasarruflar arasında çok büyük fark vardır. Namaz, hacc, zekât amellerdir. Bunlarda niyet muteberdir. Alış-veriş, vakıf ve vasiyet, akitler ve tasarruflardır. Bunlarda niyetin hiçbir kıymeti yoktur. Buradan, bu kâidelerin İslâma tenâkuzlukları ve Şerîatın hükümlerinden uzaklıkları açığa çıkar.

Bazı fakihler, kâideleri şer'î deliller mesâbesinde kıldılar. Onlar arasında, Şerîattan istinbat edilenler vardır. Onlar arasında Şerîattan istinbat edilmeyenler vardır. Şerîattan istinbat edilenler, mesela istishâb ve zarar kâidesi gibi, şer'î kâidelerden itibar edilirler. Çünkü bunların şer'î delilleri vardır. Şerîattan istinbat edilmeyenlere gelince; mesela örf ve meâlât-ul Efâl (amellerin neticileri) kâidesi gibi, şer'î kâidelerden itibar edilmezler. Çünkü bunların şer'î delilleri yoktur. Ayrıca bazı müçtehitler, örfü sadece şer'î bir kâide değil, bilakis onu teşrîî usûllerinden bir asıl ve şer'î delillerden bir delil kıldılar. Halbuki hakikat şudur ki örf, usûllerden bir asıl değildir, hatta şer'î bir kaide bile değildir.

¹⁰³⁹ Buhari, K. Bede'e'l Vahî, 1

İSTİSHÂB KÂİDESİ

İstishâbla murâd, hâl istishâbıdır. Usûl alimleri onu şöyle tarif ettiler: Bir hususun ilk zamandaki subûtuna binaen ikinci zamanda da subûtuna hükmetmekten ibârettir. Yani istishâb, bir hususun mâzideki subûtuna binaen şimdiki zamanda da subûtudur. Her hususun, varlığı sâbit olur sonra yokluğunda şüphe ortaya çıkarsa, aslolan bekâsıdır. Yokluğu bilinen hususun sonra varlığı üzerinde şüphe meydana gelirse, aslolan yokluğu hâlindeki devamlılığıdır. Sanki mâzideki subût, şimdiki zamandaki subûtunda illet mesâbesindedir. Kim, genç bir kızla, bakire diye evlenir, akabinde onunla cimâyâ girdikten sonra onu dul bulduğunu iddia ederse, ancak beyyine ile tasdik edilir. Çünkü aslolan bekâretin varlığıdır. Çünkü bekâret, neşetinden itibaren sâbittir. Kızın bakire olarak varlığı, istishâbtır ve şimdiki zamanda da bâkire olduğuna hükmedilir. Kim, avı güzel yapar diye bir köpek satın alır, onu gördükten sonra onun eğitimsiz olduğunu iddia ederse, tasdik edilir. Çünkü aslolan, neşetinden eğitime kadar köpeğin av için eğitilmiş olmamasıdır. Onun için yokluk musteshâb olarak kalır. İşte bütün hususlar böyledir. Hilâfi üzerine delil kâim olan dek aslolan istishâb edilir.

İstishâb, şer'î bir delil değildir. Aksi halde ispatı katî bir hüccete muhtaç olurdu. Oysa onun üzerine katî bir hüccet kâim olmadı. Ancak istishâb, şer'î bir kâidedir yani şer'î bir hükümdür. Onda zannî delil kâfidir. İstishâbın şer'î bir kâide olduğuna delil, şu üç husustur:

Birincisi: El-Buhâri'nin tahricindeki Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüdür:

“Ancak

ben bir beşerim. Sizler bana hasımlaşıyorsunuz. Olabilir ki, sizden bazıları hüccetiyle bazılarından daha güzel konuşabilir, ben de işitmekte olduğum üzerine onun lehine hükmederim.” Yani Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem kendisine zâhir olana göre hükmeder. Bu, hükmü zâhir üzerine bina etmek demektir. Zâhir olan husus ise, ister varlık isterse yokluk olsun ister helal isterse haram olsun, bir şey için hükmün geçmiş zamanda sâbit olmasıdır. Zira bu, o husustan zâhir olandır. Bu ikisi, üzerinde hiçbir ihtilâfin olmadığı şeylerdendir. Hüküm, bu zâhire göre olması gerekir. Zâhirin hilâfi iddia edildiğinde, bu iddiaya delâlet eden bir delil olmalıdır. Aksi halde geçmiş zamanda bir şeyin üzerinde bulunduğu durum, hükmün mahalli olarak kalır. Yani zâhirin üzerinde bulunduğu durum, hadisle amel edilerek hükmün mahalli olarak kalır.

İkincisi: İnsan, başlangıçta abdestin varlığında şüphe ederse, onun için namaz câiz olmadığı, abdestin bekâsında şüphe ederse, onun için namaz câiz olduğu üzerinde icmâ akdedildi. Bu ise istishâbın ta kendisidir. Zira başlangıçta abdestsizlik hâli, katî olarak sâbit olana istishâb etti. Bu hâl, abdestin varlık ve yokluğuna dair şekki kesti ve abdest hâli, katî olarak abdestin varlığı sâbit olana istishâb etti. Bu hâl, abdestin izâle olduğuna ve izâle olmadığına dair şüpheyi kesti. Bu ise, hâl istishâb demektir. Bundan, bir husus için katî olarak sâbit olan durum, bunun hilâfına dair delil kâim olana dek o husus için o durumun subûtuna hükmedildiği istinbat edildi. Çünkü üzerinde icmânın cereyân ettiği hüküm, buna delâlet eder.

Üçüncüsü: İlk zamanda bir hususun varlığı veya yokluğu sâbit olur, katî veya zannî olarak zevâlî zâhir olmazsa, olduğu gibi bekâsına zannın hâsıl olması zarûretle lâzım gelir. Zannla amel etmek, vâcibtir. Hâllerden bir hâlde varlığı veya yokluğu takakkuk eden şeyin, bekâsının zannı elzem olur. Zann, şer'î hususlarda ittiba edilen bir hüccettir. Zira şer'î hükümler, zannı gâlibe mebnidirler. Bu kâide, şer'î bir hükümdür. Dolayısıyla şer'î hükümlerde zannı gâlib kâfidir.

İşte bu üç husus, istishâb kâidesinin kendisiyle amel edilen şer'î bir kâide olduğuna delildir. Yani herhangi şer'î bir kâide ve herhangi şer'î bir hüküm gibi, istishâb kâidesi üzerinde de teferruatlandırmanın cereyân etmesi câizdir. Binaenaleyh sâbit olup, zevâlî zâhir olmayan şeyin, bekâsı zannedilir. Aynı hüküm verilir. Çünkü bu, zâhir olandır. Mamafih ilk zamanda zikredilen şekil üzere sâbit olan hususun, ikinci zamanda bekâsı zannedilen olmasaydı, bundan, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem zamanında sâbit olan hükümlerin, neshin cevâzından dolayı, bize nispetle sâbit olmamaları lâzım gelirdi. Çünkü istishâbdan zann hâsıl olmadığında, o hükümlerin bekâları onların nesh cevâzıyla müsâvi olur. O zaman da onların sübûtuna kesin karar vermek mümkün olmaz. Aksi takdirde müraccahsız tercih lâzım gelir. Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem zamanında sâbit olan hükümlerin sübûtu ve nesh olmamaları, ancak istishâbla hâsıl oldu. Onun için aslanan, neshin olmamasıdır. Nesh iddiası üzerine delâlet eden bir delil olmalıdır. Keza ilk zamanda zikredilen şekil üzere sâbit olan hususun, ikinci zamanda bekâsı zannedilen olmasaydı, bundan, mâziye dair zannın hâsıl olmamasında müsâvi oldukları için talâktaki şüphenin, nikâhtaki şüphe gibi olması lâzım gelirdi. O zaman da o ikisinde cimânın mubâh veya bunlarda haram olması elzem olurdu. Bu ise ittifakla bâtıldır. Bilakis talâkta şüphe mubah olur, nikâhta şüphe değil. Çünkü aslanan nikâhsızlıktır. Bu asıl, istishâb edilir ve nikâhsızlığa hükmedilir. Nikâha dair bir delil olmadıkça cimâ helal olmaz. Nikâhlı kadında aslanan, nikâhın varlığıdır. Bu asıl, istishâb edilir ve nikâhın sübûtuna, talâkın olmadığına hükmedilir. Talâkın meydana geldiğine ilişkin delil kâim olmadıkça, talâkta şüphe edilse de, kişiye cimâ helal olur. Bütün bunlar, hâl istishâbının Şer'iatın bütün şer'î hükümlerde ve şer'î delillerde getirdiğine delâlet ederler. Bunun için bir şer'î kâide oldu.

Binaenaleyh bütün işlerde, hilâfına delil kâim olmadıkça aslanan istishâb edilir. Vâcib veya mendûb veya mubah veya haram veya mekrûh bir hüküm üzerine delil kâim olduğu zaman, bu hüküm, sâbit olarak devam eder. Bu hüküm için üzerine delil kâim olandan başka bir hüküm iddia edildiğinde, buna delâlet eden bir delil olmalıdır. Eğer bir delil mevcût değilse, asıl hüküm, üzerine delil geldiğine göre olduğu gibi devam eder. Bir husus için bir hüküm sâbit olduğunda, bu hüküm onun için sâbit olarak dâimdir. Onun hakkında kendisi için sâbit olandan başka bir hükmün iddia edildiğinde, buna delâlet eden bir delil olmalıdır. Delil olmazsa, sâbit olan hüküm, olduğu gibi devam eder.

İstishâb, fakih ve müçtehit için elzemdir. Hükümlerden bir çoğu onunla açığa çıkar. El-Kurtubî der ki: *“İstishâba kâil olmak, her kimse için elzemdir. Çünkü istishâb, üzerine nübüvvet ve Şer'iatın bina edildiği bir asıldır. Bu delillerin hâlinin devamlılığına kâil olmazsak, o hususlardan ve akıl sahiplerinin sıhhatinde ihtilaf etmedikleri, şimdi de kendisine asla şüphe dokunmayacak olan istishâbtan, nübüvvet ve Şer'iatın delillerinin hâlinin devamlılığından bir şeye dair ilim hâsıl olmaz.”*

ZARAR KÂİDESİ

Zarar kâidesi iki hususa şâmindir: Birincisi: Bir şeyin kendisi zarar verici olması ve Şâri'n hitâbında da, o şeyin fiilinin talebine veya terkinin talebine veya ondaki tahyîre delâlet eden bir hususun vârit olmamasıdır. O şeyin zarar verici olması, onun tahrimi üzerine bir delil olur. Çünkü Şâri, zararı haram kıldı. Ve kâidesi de şöyledir:

“Zarar verenlerde aslanan tahrirdir.”

İkinci husus ise; Şâri'n, âmm şeyi mubâh kılmış olur. Ama o mubahın fertlerinden bir fertte bir zarar bulunur. O ferdin zarar verici veya zarara götürücü olması, onun tahrimi üzerine bir delil olur. Çünkü Şâri, mubahın fertlerinden bir ferdi, bu fert zarar verici veya bir zarara götürücü olduğunda, haram kıldı. Ve kâidesi de şöyledir:

“Mubahın fertlerinden her fert, zarar verici veya bir zarara götürücü olduğunda, o fert haram olur ve mesele mubâh olarak devam eder.”

Birinci kâideye nispetle ise; delili, Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüdür:

“İslâm'da zarar vermek ve zarara mukabele etmek yoktur.”¹⁰⁴⁰ Ebu Dâvud, Ebu Sırma Mâlik İbn-u Kays El-Ensâri hadisinden Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şöyle buyurdıklarını tahric etti:

“Kim zarar verirse, Allah da ona zarar verir. Kim güçlük çıkarırsa, Allah da ona güçlük çıkarır.”¹⁰⁴¹ Bu hadisler, Şâri'n zararı haram kıldığına bir delildir. Üçüncü hadise nispetle ise, ondaki istidlâl zâhirdir. Zira murâd, zarardan nehydir. İlk iki hadise gelince; bunlardaki nefy, zararın aslı vâkidir karinesi sebebiyle nehy manasındadır. **“Zarar verilmesin!”** manasında olur. Bu ise, iktizâ delâleti kabilindedir. İktizâ delâleti, mefhûmun kısımlarından bir kısımdır. Aynı şekilde iktizâ delâleti, delâlet-ul iltizam'dandır. Ebu Dâvud, Ebu Ca'fer Muhammed İbn-u Ali hadisinden, Semura İbn-u Cundub'tan şöyle tahric etti:

“Kendisinin Ensar'dan bir adamın duvarı içerisinde bir hurma ağacından bir kenarlığı vardı. Ailesi adamla birlikteydi. Semura hurmasının yanına giriyordu. Adama ezâ veriyor ve ona sıkıntı çıkarıyordu. Bu sebeple adam, ona onu kendisine satmasını talep etti. O da kabul etmedi. Bunun üzerine adam, ona onu nakletmeyi talep etti. O, yine reddetti. Bunun üzerine adam Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e gitti. Ardından durumu ona anlattı. Müteakiben Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, Semura'ya onu satmasını talep etti. O da kabul etmedi. Sonra ona onu nakletmesini arzetti. O yine kabul etmedi. Bunun üzerine **“Onu ona hibe et, senin için kendisini ona teşvik ettiği şöyle şöyle bir husus var ” diye buyurdu. Yine kabul etmedi. Bunun üzerine **“Sen zarar vericisin!”** buyurdu. Sonra Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Ensari'ye: **“Gît, onun hurma ağacını sök!”** buyurdu. Yine bu hadis de, zararın haram olduğuna delâlet eder. Buna ilaveten zararı bertaraf etmeye de delâlet eder. Çünkü Rasûl'ün hurma ağacının sökülmesini emretmesi, zararın izâlesini emretmektir. Binaenaleyh zarar, haramdır. Eş-Şevkânî, Neyl-ul Evtâr'da **“Zarar vermek****

¹⁰⁴⁰ Et-Tabarâni

¹⁰⁴¹ Ebu Davud, K. Akdiyyeh, 3151

ve zarara mukâbele etmek de yoktur.¹⁰⁴² hadisinin şerhinde der ki, nassı şöyledir: “Bunda, komşu ile diğerleri arasında hiçbir fark olmaksızın, hangi sıfat üzere olursa zararın tahrimine bir delil vardır. Zarar, kendisiyle bu umûmun tahsis edildiği bir delil hariç, sûretlerden hiçbir sûrette câiz değildir. Sen, bazı sûretlerde zararı cevâz gören kimseden delil talebine ihtimam göster. Eğer delil getirirse, onu kabul edersin. Aksi halde bu hadisi yüzüne vurursun. Çünkü dinin kâidelerinden bir kâide, külliyât ve cüzîyât hadis lehine şahitlik eder.” Buna göre zarar kâidesi, sünnetin nassıyla sâbittir. Bu hadisler, **“Zarar verenlerde aslanan tahrirdir”** kâidesinin, şer’î kâidelerden olduğuna bir delildir.

İkinci kâideye nispetle ise; delili şudur:

“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Hicr’a uğrayınca, orada konakladı. İnsanlar onun kuyudan su içmek istediler. Gecelediklerinde Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu: **“Onun suyundan bir şey içmeyin, namaz için ondan abdest almayın. Yoğurduğunuz hamuru ise onu develere yemleyin. Ondan bir şey yemeyin. Sizden biri, beraberinde bir arkadaşı olmaksızın gece dışarı çıkmasın.”** İnsanlar, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in kendilerine emrettiğini yaptılar. Ancak Beni Sâade’den iki adam, biri ihtiyacı için diğeri de devesini aramak için çıktılar. İhtiyacı için giden kimseye gelince; gittiği yerde boğuldu. Devesini aramak için giden kimse ise, rüzgar onu sürükledi. Nihayet onu Tayyi’ dağlarına attı. Bu, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e haber verildi. Bunun üzerine şöyle buyurdu: **“Sizden birinin beraberinde arkadaşı olmaksızın dışarı çıkmasından sizleri nehyetmemiş miydim?”** Sonra Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem gittiği yerde isâbet alan kişiye dua etti de şifa buldu. Tayyi’ dağlarına düşen diğer kişiye gelince; Tayyi’ onu Medine’ye geldiğinde Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e hediye etti.”¹⁰⁴³ Bu kıssada, Rasûl, nasıl mubahın fertlerinden bir ferdi haram kıldığı görülür. Su içmek, mubahtır, fakat Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, Hicr kuyusunun bu suyundan içilmesini onlara haram kıldı. Ondan abdest alınmasını da onlara haram kıldı. Şahsın gece tek başına dışarı çıkması mubahtır. Fakat Rasûl, beraberinde bir arkadaş olmaksızın o gece dışarı çıkmayı onlara haram kıldı. Sonra, kendisine ondaki bir zarar sâbit olduğu için ancak bu suyu haram kıldığı ve kendisine ondaki bir zarar sâbit olduğu için münferit olarak dışarı çıkmayı haram kıldığı açığa çıktı. Dolayısıyla bu muayyen şeydeki zarar, onu tahrîm sebebidir. Sanki zarar, illet gibi oldu. Semûd kuyusundaki zararın varlığı, sadece onun suyunu haram kıldı. Ama su, mubah olarak daimdir. Şahsın orada o gece ve o mekândan tek başına dışarı çıkışındaki zararın varlığı, orada o gece tek başına şahsın çıkışını haram kıldı. Fakat şahsın, o mekan ve o gece dışında tek başına dışarı çıkışı mubâh olarak dâimdir. O halde zararın varlığı, Şeriatın mubah kıldığını haram kılmadı. Ancak mubahın fertlerinden bir fertteki zararın varlığı, o ferde haram olur. Fakat mesele, ister bir fiil olsun isterse bir şey olsun, mubah olarak dâim olur.

¹⁰⁴² Ahmed b. Hanbel, Müs. Benî Hâşim, 2719

¹⁰⁴³ İbn-u Hişâm

Bu, o mubah fert zarar verici olduğundadır. Bir zarara götürüyor olduğunda ise, buna delil rivâyet edilen şu husustur:

*“Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, Tebuk'te on küsur gece kaldı. Onu aşmadı. Sonra Medine'yi kastederek ayrıldı. Yoldayken, Muşakkak vâdisi denilen bir vâdide, bir, iki, üç süvariye doyuran miktarı bir dağ sızıntısından çıkan bir su vardı. Bunun üzerine Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdu: **“Kim bizden önce o vadiye varırsa, biz oraya varıncaya kadar kesinlikle o vadiden hiçbir şey almasın.”** Dedi ki: Münafıklardan bir nefer vâdiye ondan önce vardı. Onda olan suyu aldılar. Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, oraya varınca başında durdu. Onda hiçbir şey göremedi. Bunun üzerine **“Bu suya bizden önce kim geldi?** Dedi. Ona **“Yâ Rasûlullah, filan filan”** denildi. **“Ben ona varıncaya kadar ondan hiçbir şey almamalarından onları nehyetmemiş miydim?** Buyurdu. Sonra Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, onlara lanet etti ve onlara beddua etti.”¹⁰⁴⁴ Bu hadiste Rasûl, o az suyun içilmesini haram kıldı. Çünkü bu, ordunun susuzluğuna neden olur. Zira O şöyle buyurdu: **“Kim bizden önce o vadiye varırsa, biz oraya varıncaya kadar kesinlikle ondan hiçbir şey almasın”** ve ondan su alanlara lanet etti. Bu, Rasûl ona varıncaya kadar ondan su almayı haram kıldığına bir delildir. Sudan almak mubâhtır. O vâdideki o sudan almakta bir zarar yoktur. Fakat Rasûl'ün varışından ve ordu arasında taksiminden önce ondan almak, ordunun mahrumiyetine yol açar. Yani bir zarara neden olur. Bunun için Rasûl, kendi varıncaya kadar o vadiden su almayı haram kıldı. Çünkü su almak bir zarara sebep olur. Böylece su almanın bir zarara götürüyor olması, o vadiden su almayı haram kılan şeydir. Sanki bu, illet gibidir, illet, mesâbesindedir. O vadiden su almak, bir zarara götürüyor olması, sadece ondan su almayı haram kıldı. Fakat o vadi hâricinden su almak, mubah olarak dâimdir. Yine bir zarara neden olan o hâlin dışında da bizzat o vâdiden su almak mubâh olarak bâkidir. Şu halde bir şeyin bir zarara götürüyor olması, Şerîatın mubah kıldığını haram kılmadı. Ancak mubâhın fertlerinden bir ferdin bir zarara götürüyor olması, sadece o ferdi haram kılar. Ama mesele, ister bir fiil olsun isterse bir şey olsun, mubah olarak devam eder.*

Bu iki hâldeki bu hadisler: bir şeyin zarar verici olma hâli ve bir şeyin bir zarara götürüyor olma hâli, onlardan ikinci kâide istinbat edildi. O kâide de şudur: **“Mubahın fertlerinden her fert, zarar verici veya bir zarara götürücü olduğunda, o fert haram olur ve mesele mubah olarak dâimdir”**. Bu kâide de, zarar kâidesi hususlarından ikinci husustur. O iki husus arasındaki büyük fark bilinmelidir ki kişiye karışık gelmesinler. İlk hususun kâidesi, hakkında Şâri'n hitabında bir nassın vârit olmadıklarında olur. Zarar verici olmaları, nass makâmında kâimdir. Çünkü nass, zararın tahrimini getirdi. İkinci hususa gelince; Şâri'n hitabında mubâhlığı hakkında bir nass vârit olmuştur. Onun için bunda bir zarar var diye onu haram kılmak sahih olmaz. Çünkü nass, onun mubahlığıyla sâbittir. Onun hükmünü beyân eden nassın varlığından dolayı onda zarar iddiası vârit olmaz. Fakat onun fertlerinden bir fertte bir zarar var veya bir zarara götürüyor iddia edildiğinde, o zaman sadece o fert haram olur. Çünkü nass, bir zarara götüren ferdin tahrimini getirdi. Bunun için şöyle denmez: **“Ecnebi paraların alım ve beldelere sokma**

¹⁰⁴⁴ İbn-u Hişâm

mubahlığı bir zarara yol açar. Bu nedenle haram olurlar.” Çünkü onların alım satım ve beldelere sokma mubahlığı, nassla sâbittir. Onları haram kılmak için onlardaki zarar iddiası, Şâri'n hitâbında, onların mubahlığına dair nassın varlığından dolayı sahih olmaz. Fakat Sterlin para birimi gibi paralardan muayyen bir para hakkında alım mubahlığından dolayı bir zarar sâbit olduğunda, zarar varlığı müddetince sadece o para haram olur. Çünkü o para, paraların fertlerinden bir ferttir. Ama yabancı paraların alımı satımı ve beldelere sokulması mubah olarak kalır. Burada iki kâide arasında bir fark vardır. Bunu göz önünde bulundurmak gerekir.

ISTILÂH, TAKDİR VE ÖRF

Örf lügatta, bilmek ve marûf şey yani güzel görülen alışkanlık manasındadır. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü böyledir: **“Sen af yolunu tut, örfü emret. Câhillerden yüz çevir.”**¹⁰⁴⁵ Yani fiillerden güzel olanı emret. Örf kullanılır ve onunla muayyen bir cemâat arasındaki yaygın âdet kastedilir. Başka bir ifâdeyle örf, muayyen bir cemâatin fertlerinden mükerrer amellerdir. Zira âdet, ferdin tekrarladığı ve müsterih olduğu fiildir. Bu âdet, cemâat arasında yaygınlaşmış fertlerin ekserisi veya hepsi onu yaptıklarında, örf olur. Örf filhakikat, cemâatin âdetidir. Bu nedenle bir şey üzerine hüküm, cemâatin cumhûrunun âdet edindiklerine istinat eden bir hüküm olduğunda, örf göre olur. Böylelikle örf, lafızlarda ve eşyayı takdirlerde değil, amellerde olur.

Istılâha gelince; Bir cemâatin muayyen bir ismi muayyen bir şeye kullanmak üzerindeki ittifakıdır. Yani muayyen şey üzerine muayyen bir ismi kullanır kılmaktır. Lügatlar ve nahv ehlinin ıstılâhı veya tabiatçıların ıstılâhı veya bir köyün veya bir bölgenin v.b ıstılâhı gibi özel ıstılâhlar, bunlardandır. Tüm bunlar, ıstılâhlardır. Kendisine (örfî hakikat) dedikleri de, örften değil ıstılâhtandır. Zira örfî hakikat, bir kavmin muayyen bir ismi muayyen bir mana karşılığında kullanmak üzerinde örfleşmeleridir. Örfî hakikat, lügattan itibar edilmesi açısından değil, bir ıstılâh olması açısından tamı tamına lügavî ıstılâh gibidir. O, mücerret bir ıstılâhtır. Âdet ve örf kabilinden değildir. Zira örfî hakikat, bazı lafızları, insanların kullanımları üzerinde örfleştikleri manalarda kullanmaya mütealliktir. Bu ise, ıstılâhın ta kendisidir.

Fiyatlar, ücretler, nafakaların miktarı, mehirler v.b gibi itibar edilmeleri üzerinde insanların ittifak ettikleri takdirlere gelince; bunlar, örften değildir. Çünkü takdirler, insanların âdeti değildir. Bilakis onlar, piyasanın ve toplumdaki konumun kararlaştırdığı eşya için muayyen bir takdirdir. Takdirler, amel edilmelerine binaen insanların tekrarından doğmuş değiller. Hatta insanların, takdirlerin kullanımı üzerindeki ıstılâhı da değildir. Ancak onları, cemâattan hâriç bir konum kararlaştırır. Cemâat gelir sonra bu konumlara binaen onları takdir eder. Bu sebeple onların takdirinde, şahitlere ve cumhûra değil bunlarda uzman olanlara müraacat edilir. Buna göre bu takdirler, örf kabilinden itibar edilmezler.

Örf, ıstılâh ve takdir arasındaki fark, örf fiillerden bir fiil için bir çözüm, fiil veya şey üzerine bir hükümdür. Onun için bazı beşerî kanunlar, onu bazı kanunlar üzerine ve örf kâil olanlar da onu bazı şer’î hükümler üzerine bir delil olarak itibar ettiler. Örf, bir müşkil için bir çözümdür. Kendisine göre çözüm konmak için alınır. Bir görüşe göre kanun veya başka bir görüşe de şer’î hüküm, bu örf kâil istinaden olur. İstılâh bunun hilâfıdır. İstılâh, ister çözümleri bir kanun olsun ister bir hüküm olsun isterse bunun gayrisi olsun, bu müsamma için herhangi bir çözüm olduğunu bakmaksızın, bir müsamma için bir isimdir. İstılâh, kendisi için muayyen bir isim konulan muayyen bir müsammaya mütealliktir. İstılâh, çözümleri değil, fiilin veya şeyin ismine mütealliktir. Takdire gelince; o hem örf kâil hem de ıstılâha muhâlifdir. Çünkü takdir, fiyatların, ücretlerin ve mehirlerin takdiri gibi piyasa veya toplumun konumunun icat ettiği muayyen eşyaya

¹⁰⁴⁵ A’raf: 199

hâsıtır. Hüküm, nafaka veya mehir veya talâk tazminatı veya ev ücretini vâcib kılar. Uzmanlar da bunu, piyasa veya konumun icat ettiği budur diye yani insanlar arasında mevcûd olan budur diye takdir ederler. Onun hükümlerle hiçbir alâkası yoktur. Zira takdir, hükümü kararlaşrtmaz, ancak hükümün üzerine icrâ edileceği miktarı tayin eder.

Buna göre örf, ıstılâh ve takdir arasını karışrtıranlar hata ederler. Çünkü bunlardan her birinin vakıyası diğerinden başkadır. Bunların hepsini örf kabilinden itibar etmek, Şerîata muhâlif olmasına ilaveten vakıyaya muhâlifdir. Çünkü Şerîat, lügavî ve örfî ıstılâhlara itibar ederek, hükümleri bunlara göre kıldı. Takdirlere de itibar ederek şer'î hükümleri de bunlar mûcibince seyrederek kıldı. Örf, bunun hilâfinadır. Çünkü Şerîat, fiiller ve eşya için çözümler getirmiştir. Örfte kesinlikle itibar etmemiştir. Kulların fiillerinde ve eşyada ona herhangi hâkimlik kılmadı. Bilakis çözümleri, yalnızca Şâri'n hitâbına hasretti.

Şeran Örf Muteber Değildir

Bazı müçtehitler, örfü teşrîin usûllerinden bir asıl ve şer'î delillerden bir delil itibar ederler. Onunla şer'î hükümlerden bir çoğu üzerine istidlâl ederler. Örfü iki kısma taksim ederler: Örf-i âmm ve örf-i hâss. Örf-i âmm'a istisnâ'î örnek verirler. Çünkü insanlar, ayakkabılar, elbiseler, edevâtlar v.b. gibi ihtiyaçlarının istisnâ'sını âdet edindiler. Madûm kabilinden olsa da onunla muâmeleyi câiz görürler. Çünkü örf, buna cevâz verdi. Örfü, bu muâmelenin câizliği üzerine bir delil itibar ederler. Örf-i hâss'a da, vadeli alış-verişin mesela altı ay gibi şu aydan fazla olmayan bir müddete kadar taksitle olması üzerindeki bazı tâcirlerin ıstılâhını örnek verirler. Çünkü bu örf, şayet akit anında zikretmemişse de, ödeme anında hakemdir. Derler ki “Şerîat, müteaddit davalarda örfte itibar etti”. Onun için örfte müstenit olan hükme, şer'î bir delile müstenit şer'î bir hüküm olarak itibar ederler. Buna Allah'u Teâlâ'nın şu sözüyle istidlâl ederler:

“Sen af yolunu tut, örfü emret. Câhillerden yüz çevir.”¹⁰⁴⁶ “Şerîat örfü almamızı emretti” derler. Örfü şer'î bir delil olarak itibar etmelerine binaen, ona göre bir çok şer'î hüküm çıkarttılar. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- Bir şahıs, filanın evine ayağını basmayacağına dair yemin etse, yemin eve giriş manasına sarfedilir. Çünkü bu, örfî manadır. Yoksa mücerret ayak basmaya değil. Şayet evin zeminine ayağı dokunmaksızın binek olarak girse, örf delili sebebiyle şeran yeminini bozmuş olur. Çünkü ayağını basmanın manası, girişidir. Dolayısıyla bu hükümde örfün hakemliği, muteberdir.

2- Bir ağacın meyvalarını ağaçtayken alış-veriş lafzıyla değil, tazmin ve damân (kefâlet) lafzıyla satın alsa, bir alış-veriş olarak itibar edilir. Çünkü örf, bunun üzerine cereyân etti. Zira zeytin, limon ve diğerlerinin tazmininde, ağacın meyvalarının alış-veriş tazmin lafzıyla vâki olur ve örf delili sebebiyle sahihtir. Böylelikle örf, şer'î bir hüküm üzerine şer'î bir delildir.

¹⁰⁴⁶ A'raf: 199

3- Arkadaşın, arkadaşının evindeyken önünde bulduklarından yemesi ve içmek v.b için bazı edevâtları kullanması câizdir. Çünkü örf, buna cevâz verdi. Böylece örf, şer'î hüküm üzerine bir delil olur.

4- İnsanın, sahibinin izni olmaksızın, kendilerine süratle bozulmanın iliştigi türlerden olduğunda, ağacın altına düşen meyvelerden yemesi câizdir. Çünkü örf, bunun mubahlığı üzerinde cereyân etti. Buna göre örf, şer'î delildir.

5- Bekarın sükûtuna izin itibar etmek, bu yerde kızın konuşmaktan utanır olması üzerindeki örf'e binaen, ancak cereyân etti. Şer'îatta, kızın sükûtuna itibar edilmesine cevâz verdi. Bu yüzden örf, sükûtu izin itibar etmek üzerinde bir delildir.

6- Evin satışı içerisine anahtarları, kapıları ve âdetin, eve tâbidir diye cereyân ettikleri dâhil olur. Aynı şekilde inekle beraber küçük süt buzağısı da dâhil olur. İşte böyle örfün tâbi olarak itibar ettiği her husus, üzerinde örfün cereyân ettiğine göre zikredilmemiş olsa da, alınan mala tâbidir.

7- Bir şahıs, bir başkasını kendisi için bir et satın almak amacıyla vekil tayin etse, o da onun için bir inek eti satın alsa, o da ona "ben koyun eti istiyorum" dese, bunun üzerine ihtilaf etseler, bakılır. Eğer belde ehlinin örfü, et kullanıldığında ineğe karşılık kullanılıyorsa, et almak lâzım gelir. Eğer koyuna karşılıkta kullanılıyorsa, vekilin o şahıs için koyun eti getirmesi elzemdir. İşte burada örf, hakem kılındı. Dolayısıyla şer'î bir delil oldu.

8- Bir şahıs, malûm bir ücretle bir terzide bir elbise diktirse, terzi de astar ve diğerleri gibi elbisenin külfeti ücretli tutan üzerinedir dese, ücretli tutan da onlar terzi üzerinedir dese, örfün kendisine şahitlik ettiği kimse lehine hükmedilir. Eğer terzi lehine şahitlik etmişse, külfet ücretli tutan üzerinedir. Yok eğer ücretli tutan lehine şahitlik etmişse, külfet terzi üzerinedir.

9- Alış-veriş, dirhemler veya dinarlardan bir meblağla, akdedenler nevini beyân etmeksizin, vâki olsa, beldede de kıymeti ve revâcı muhtelif birkaç envâ olsa, bunların nevini tayinde örf'e sığınılır. Böylece örf, kendilerine göre alış-verişin cereyân ettiği dirhemler ve dinarların nevi üzerinde şer'î delil olur.

10- Kendisiyle gerdeğe girilmiş eş, kocasının kendisine mehri muaccelden bir şey ödemediğini iddia ettiğinde ve mehri muaccelinin hepsini talep ettiğinde, onun bu davâsına kulak verilmez. Bilakis kâdı, belde ehlinin örfünün, kadın kocasıyla ancak muaccelden bir kısmını aldığı zifafa girer yönünde olduğunda, bu davayı reddeder. İşte burada örf, hakem kılındı. Akabinde şer'î bir hüküm üzerine bir delil oldu. Şer'î hüküm de, kâdı'nın eşin davâsını red etmesidir.

İşte böyle, meselelerden ve hükümlerden bir çok adet getirdiler, örfü de bunlar üzerine şer'î delil kıldılar ve onu şer'î delillerden itibar ettiler. Örfün şer'î bir delil olarak itibar edilmesine Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüyle istidlâl ettiler:

"Sen af yolunu tut, örfü emret. Câhillerden yüz çevir."¹⁰⁴⁷ Yine getirdikleri meseleler ve hükümlerle de istidlâl ettiler. Bazıları, Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bazı örfleri ve âdetleri ikrar etti. Bu da, örfün şer'î hüküm üzerine şer'î bir delil olarak itibar edilmesi üzerinde bir delildir, dediler. Aynı şekilde Abdullah İbn-u Mes'ûd'dan

¹⁰⁴⁷ A'raf: 199

Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyurdular diye rivâyet edilenle de istidlâl ettiler: **“Müslümanların güzel gördükleri, Allah katında da güzeldir.”**¹⁰⁴⁸

Örfün şer’î delil olduğuna kâil olanların görüşlerinin hülâsası budur. Bu, fâsid bir görüştür. Onun üzerine herhangi şer’î bir delil, kâim değildir. Onun butlânı aşağıdaki hususlarda özetlenebilir:

Birincisi: Kendisiyle örf üzerine istişhâd ettikleri ayet, çirkince düşüncesizce bu mevzûya harmanlanmıştı. Ayetin örfle hiçbir alâkası yoktur. Çünkü ayet, Mekki’dir. A’raf süresindedir. Ayetin manası, senin için insanların fiillerinden, ahlaklarından, onlardan gelenlerden af olunanı al. Onlarla birlikte külfetsiz kolaylaştırıcı ol. Onlardan gayret ve onlara güçlük vereni talep etme ki nefret etmesinler. Tıpkı Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözü gibi: **“Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız.”**¹⁰⁴⁹ Örfü yani fiillerden güzel olanı emret. Marûf örf, güzel olan fiildir. Hakkında o bir hadistir dediklerine gelince; o, bir hadis değil İbn Mes’ud’un sözüdür. Bu nedenle onun örfle hiçbir müdâhili olmamasına ilâveten onunla ihticac da edilmez. Çünkü o, üzerinde örfleştikleri ve âdet edindiklerine değil Müslümanların gördükleri şey üzerine nasıttır. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in ikrar ettiği ve örflerden, âdetlerden olan amellere gelince; bunlarla amel etmek, şer’î delille amel etmek itibar edilir. Şer’î delil, Rasûl’ün ikrarıdır. Rasûl’ün ikrarı, şer’î bir delildir. Yoksa onlarla amel etmek, örfle ve âdetle amel etmek değildir. Onlarla amel etmek, bir kıyâs olarak da ittihaz edilmez. Çünkü yalnızca Rasûl’ün ikrarı, şer’î delil olarak muteberdir. Gösterge başkasının ikrarında değildir. Onun için Şerâat, örfü ikrar etti denmez. Bazı fakihlerin örfde şer’î hüküm olarak itibar ettiklerine gelince; onlardan kimileri ıstılâha mütealliktir, onlardan kimileri de eşyanın takdirine mütealliktir. İstılâha müteallik olanlara gelince; üzerlerinde ıstılah edinenler nezdinde bunlara itibar edilmesinde hiçbir şüphe yoktur. Bunlar, insanın fiillerine ve eşyaya değil isimlerin manalar karşılığında kullanımlarına mütealliktir. Takdire müteallik olanlara gelince; bunlarda, ister nafaka ister mehri misil ister ecri misil isterse v.b ilgili olsun uzman kişilere müracaat edilir. Bunlara itibar etmek, örften değil ancak Şerâattan gelmektedir. İnsanlar arasında o marûf şeyin takdirini kılan şer’î nasıtlar geldi. O nasıtlar, her şeyde örfü hakem kılmak için gelmedi. Allah’u Teâlâ şöyle buyururken:

“Marûfla kadınlar için de üzerlerinde olana benzer olanı vardır.”¹⁰⁵⁰ Yani eşlerin ve emsâllerinin hâlimden marûf olan şekilde, erkekler için kadınlar üzerinde vâcib olanın benzeri erkekler üzerine de vâcibtir. Buradaki marûf, kadının vakıasına nispetle marûf olan şeydir. Kadın, kendisine başkalarının hizmet ettiklerinden midir? Yoksa kendisi kocasına hizmet edenlerden midir? Yani bu kadın üzerine kendisine hizmet edilen hanım efendi kullanılır mı? Yoksa kendisi başkasına hizmet edenlerden midir? Denklikle murâd, fiillerin ayrıntılarında denklik değil, mücerret vâcibte denkliktir. Yani erkeğin kadın üzerindeki vâcib olan hakları gibi, kadının da erkek üzerinde vâcib olan hakları vardır. Bu hakların ayrıntılarına gelince; bunlarda denklik yoktur. Erkek üzerine elbise yıkamak ve hamur yoğurmak vâcib değildir. Kadın üzerine de ihtiyaçları satın almak ve efradü iyâlin rızkını kazanmak vâcib değildir. Buradaki marûfun takdiri, bunun muayyen manalar karşılığında isimlerin kullanımı babından olmasıyla birlikte, bir takdirdir. O haklara

¹⁰⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, Müs, 3418

¹⁰⁴⁹ El-Buhârî, K. İlm, 67

¹⁰⁵⁰ Bakara: 228

delâlet eden şer'î bir nass geldi. Bunlar, şer'î nasstan dolayı muteberdir. Yoksa bunlar, bir örf olduklarından dolayı muteber değiller. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Aralarında ma'rûfla birbirlerine razı olduklarında, onların kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın.”¹⁰⁵¹ Yani kendisiyle evlenmek için kadına dünürcü olan kimse ile dünürcü gelinen kadın, mehri misil ve şartlardan marûf olana razı olduklarında yani dünürcü erkekler, kadınlarla birlikte marûf olan mehir, şartlar v.b razı olduklarında, onlara evlenmekten engel olmayın. Dünürcü erkek ile dünür gelinen kadın arasında marûfla karşılıklı rıza, insanlar arasında câizdir. Çünkü bu hâdisede bu karşılıklı rızaya itibar edilmesini bir nass getirdi. Bu, nassın varlığından dolayı muteberdir. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Onların marûfla rızıkları ve giyimleri baba üzerinedir.”¹⁰⁵² Murâd edilen, rızkın ve giyim, insanlar arasında marûf olan benzeri rızık ve giyime göre olmasıdır. Bunu kendisinden sonraki ayet tefsir etti. Şöyle buyurdu:

“Bir nefis ancak gücü nipetince mükellef tutulur. Hiçbir vâlide, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmaz.”¹⁰⁵³ Bu ayet, onların marûfla rızıkları ve giyimleri kelimesini tefsir eder. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Onlara mut'a verin. Zengin olan gücüne göre, fakir olan da gücüne göre, Muhsinler üzerinde bir hak olarak marûfla bir meta vermek bir borçtur.”¹⁰⁵⁴ Yani mut'a, ki zifaktan önce henüz kadına bir mehir belirlenmemişken boşanıldığında kadının aldığı maldır, insanlar nezdindeki marûf takdire göre mut'a misline layık olan metadır. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Onlarla ma'rûfla muâşeret edin.”¹⁰⁵⁵ Yani erkeğin kadınla muâşeretinden ma'rûf olanla. O da gecelemede ve nafakada insaftır. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

“Onlara ücretlerini ma'rûfla verin.”¹⁰⁵⁶ Yani onlara mehirlerini ma'rufla verin. Yani geciktirmeksizin, zarar vermeksizin ve kadâyâ ihtiyaç olmaksızın güzellikle edâ etmektir. İbn-u Mes'ûd'dan şöyle rivâyet edildi:

*“Bir kadınla evlenen, onun için bir mehir tayin etmeden ve kendisiyle zıfafa girmeden nihayet ölen bir adam hakkında soruldu. İbn-u Mes'ûd şöyle dedi: “O kadına kadınlarının mihri misil var, ne eksik nede fazla. O kadın iddet beklemesi gerekir. Onun için mirâs vardır.” Bunun üzerine Ma'kûl İbn-u Sinân El-Eşcaî ayağa kalktı ardından dedi ki: “Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bizden bir kadın olan Birva' Bint-u Vâşık hakkında senin hükmettiğinin benzerini hükmetti dedi.”*¹⁰⁵⁷ Bununla ecri misilin takdirinde nass vârit olmuş olur. Bu takdirde örfle değil nassla amel edildi. Bunun benzeri de, mehri misile kıyâsen, ecri misil ve semenu misildir. Böylelikle bir mehirden, bir ücretten, bir fiyattan, bir nafakadan, bir muâşeretten v.b olan hususlar için takdir, örften değil bilakis başka bir neviden olmasının ötesinde, şer'î nasslar o takdiri getirdi. Her hâdiseye için de ona hâss delil geldi. Orada illet bulunmadıkça o hâdiseye üzerine kıyâs yapılmaz. Bu takdir, ne marûftan ne de marûf kabilinden değildir. Bununla bazı fakihlerin örfte şer'î bir hüküm olarak itibar ettikleri

¹⁰⁵¹ Bakara: 232

¹⁰⁵² Bakara: 233

¹⁰⁵³ Bakara: 233

¹⁰⁵⁴ Bakara: 236

¹⁰⁵⁵ Nisa: 19

¹⁰⁵⁶ Nisa: 25

¹⁰⁵⁷ Et-Tirmizî

şeyle istiḥâdlarının tamamı, o şeyin ıstılâhtan veya takdirden oluşunun zühûr etmesiyle sâkıt olur. İstılâh ve takdirin her ikisi de, eşyanın takdirinde sarâhaten nass gelmesine ilâveten örften değildir. Böylece bu meseleler ve hükümler, bir delil ittihaz edilmeleri sahih olanlardandır farziyetine ve hassaten de örfün bir asıl ve şer'î delillerden bir delil olarak itibar edilmesine ilişkin istidlâlleri bâtıl olur.

İkincisi: İster bu fiiller, âdet gibi fertten mükerrer olsunlar ister örf gibi cemâattan mükerrer olsunlar isterse bir kimseden mükerrer olmasınlar ama bir kere de olsa yapılmış olsunlar insanın fiilleri, şer'î hükümlere göre seyretmesi için örfün, ki mükerrer amellerdir, Şerîata göre yürütülmesi vâcibtir. Çünkü ister mükerrer olsunlar isterse mükerrer olmasınlar fiillerini Allah'ın emirlerine ve nehiyelerine göre yürütmesi Müslüman üzerine vâcibtir. Binaenaleyh Şerîatın örfler ve âdetlere hakem kılınması vâcibtir. Örf ve âdete, fiilin sahih veya sahih olmadığına delâlet ederler itibar etmek câiz değildir. Bilakis muteber olan yalnızca Şerîattır. Onun için örf, şer'î bir delil ve şer'î bir kâide olarak itibar etmek kesinlikle câiz olmaz.

Üçüncüsü: Örf ya Şerîata muhâlif olur ya da muhâlif olmaz. Eğer Şerîata muhâlif olursa, Şerîat onu izâle etmek ve değiştirmek için gelmiştir. Çünkü fâsid örfler ve âdetleri değiştirmek Şerîatın amelindendir. Eğer Şerîata muhâlif değilse, hüküm, Şerîata muhâlif olmasa da bu örfle değil, deliliyle ve şer'î illetiyle sâbit olur. Buna göre örf, Şerîata hakem kılınmaz. Şerîat örfler ve âdetlere hakem kılınır.

Dördüncüsü: Şer'î delillerin aslı, kitâp ve sünnettir. Bu ikisi, aslî delillerdir. Bunlarda, şer'î bir delil oldukları sâbit olanlar, icmâ ve kıyâs gibi, şer'î bir delil olarak itibar edilirler. Bunlarda, şer'î bir delil oldukları sâbit olmayanlar, şer'î bir delil olarak itibar edilmezler. Örf ve âdet için ne kitâpta ne sünnette ne de icma-us sahâbede bir asıl mevcûd olmaması nedeniyle, kesinlikle örf hiçbir itibar yoktur. Zira kitap veya sünnet, onun üzerine bir nass getirmedikçe, herhangi bir şer'î delile hiçbir itibar yoktur. Hâdiselerden kendisiyle örf üzerine istidlâl ettikleri şeylere gelince; bu şeyler, o hâdiselere hâsıtır. Genel bir sûrette örf için genel bir cevâzlık değildir. Bu şeyler, muayyen hâdiseler üzerine bir delildir. Bunlar, örf, şer'î bir delil olduğuna bir delil değildir.

Beşincisi: Örf ve âdetler, bunlardan kimileri hasendir, onlardan kimileri de kabîhtir. Hiçbir şüphe yoktur ki kabîh âdetler ve kabîh örfler, şeran ittifakla muteber değildir. Kabîh veya haseni temyiz eden nedir? O, akıl mıdır? Yoksa Şerîat mıdır? Akla gelince; ona haseni kabîhten temyiz edici olarak itibar edilmez. Çünkü akıl, mahdûttur. Çevreden ve koşullardan etkilenir. Bugün bir şeyi hasen görebilir, yarın onu kabîh görebilir. Hasen örfü, kabîh örften takdir etmek akla terk edildiğinde bu, Allah'ın hükümlerinin karmaşıklığına neden olur. Bu ise câiz değildir. Bunun için örf üzerine hüküm vermekte yalnızca Şerîatın muteber olmalıdır. Bundan dolayı örf itibar etmek, örf itibarı şer'î kılan hâdisedeki bir nassın varlığına bağlıdır ki örf muteber olabilsin. Böylece delil, örf değil şer'î nasıtır.

Altıncısı: Getirdikleri misallerin hepsi şu iki husustan birine râci olur. Ya bu misaller hükümde sahih olurlar, ama tahriçte bunlarda hata vâki oldu. Ya da hüküm ve tahriçte hatalı olurlar. Eğer bu misaller, hükümde sahih iseler, delillerini örf kılmakla bunlarda hata vâki oldu. Çünkü bunların örf hâricinde başka bir delilleri vardır. Eğer bu misaller, hükümde hatalı iseler, hata, hükmün örf istinadı yönünden gelmiş oluyor. Bu

ise, caiz değildir. Bu misaller, toplamında bundan dışarı çıkmazlar. Mesela şahsın, ayağını eve basmayacağına dair yemini, örfte değil lafız üzerindeki ıstılâha râcidir. Zeytinin tazmini, örfte değil, ağaç üzerindeki meyvaların satışı üzerine tazmin ismini kullanmak ıstılâhına râcidir. Arkadaşın, arkadaşının evinden yemesi,

“Gerek kendi evlerinizden, gerekse babalarınızın evlerinden yemeniz”¹⁰⁵⁸ ayetindeki, Allah’u Teâlâ’nın **“Veya arkadaşınız”** sözündeki Kurân-ı Kerim’e râcidir. Ağacın meyvalarını yemek, beraberinde taşımamak şartıyla kişiye ağacın meyvalarından yemesini câiz kılan hadise râcidir. O da Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözüdür:

“Ne Meyvede ne de hurmanın ilk yemişinde el kesmek yoktur.”¹⁰⁵⁹ Ve şu sözüdür: **“Kucakta götürmeksizin yer.”**¹⁰⁶⁰ Hal

böyleyken ağaçtan düşenleri yemek evlâ babındandır. Bâkirenin sükûtu, Aleyhissalatu Vesselam’ın bâkire hakkındaki şu sözünden dolayı, örften dolayı değil, câizdir:

“İzni, susmasıdır.”¹⁰⁶¹ Evin satışı ve etin alımı, her biri, ev ve et kelimelerinin muayyen bir mana üzerindeki ıstılâh kullanımına râcidir. Bu, örfte değil, ıstılâha râcidir. Dirhemler ve dinarlar meselesi de keza böyledir. Elbise dikmek meselesine gelince; bu, örfte değil ecri misile râcidir. Eş meselesi, hem hükümde hem de delilde bir hatadır. Hak, örfle sâkit olmaz. Örf, hakkın sükûtuna delil olmaya da uygun olmaz. Ancak davâsına kulak vermek vâcibtir. Eğer eş, davâsını ispat ederse, örfte bakılmaksızın lehine mehrine hükmedilir. Buna göre âdetler ve örfler, katiyen mevcûttur. Bunlar, amellerin tekrarından meydana gelirler. Ama onlar, ne şer’î bir delil ne de fiilin bekâsı veya bekâsızlığı için şer’î bir bahane olmaya uygun olmazlar. Bilakis onlar da, diğer fiiller gibi Şer’îata arz edilirler. Eğer şer’î delil üzerlerine delâlet ederse, delile binaen muteber olurlar. Eğer şer’î delil üzerlerine delâlet etmemişse, illetleri araştırılır. Onların şer’î illeti varsa, o zaman illete itibar edilir ve kıyâsa dâhil olurlar. Müsemmalar üzerine isimlerin kullanım ıstılâhlarına gelince; bunlar da, Şer’îatın bunlara itibarı getirmesinden dolayı muteberdir. Takdirlere gelince; bunlardan itibarını bir nassın getirdiğine itibar edilir, itibarını bir nassın getirmediğine itibar edilmez. Herhalükârda ıstılâh ve takdir, örflerden değildir.

Böylelikle örfte şer’î bir delil olarak itibar etmenin butlânı açığa çıkar. Şer’î nassla şer’î bir delil olduğu sâbit olmuş şer’î bir delil, Kurân, hadis, icma-us sahâbe ve kıyâs dışında mevcûd değildir. Bunlar dışındakilerin şer’î hükümler üzerine istidlâl de hiçbir kıymeti yoktur.

Bu, örfün şer’î bir delil olmasının fâsitliği yönündendir. Şer’î bir kâide olmasının fâsitliğine gelince; zira kâide, küllî bir hüküm veya âmm bir hükümdür. Örf ise, küllî bir hüküm değildir. Çünkü onun cüzîyâtları yoktur. Ve çünkü ona, örf için illet mesâbesinde olan bir şey de bitişmedi. Örf, âmm bir hüküm de değildir. Zira onun kendi altına dâhil olan fertleri de yoktur. Buna ilaveten örf, ne kitâp ne de sünnetten şer’î bir nasstan istinbat edilmemiştir. Nitekim burada örf üzerine sahâbeden bir icmâ da yoktur. Bu sebeple örf, şer’î bir kâide olarak itibar edilmez.

¹⁰⁵⁸ Nur: 61

¹⁰⁵⁹ Ahmed

¹⁰⁶⁰ Tirmizi, K. Buyu’, 1210

¹⁰⁶¹ Buhari, K. Hayyul, 6456

MAÂLAT-UL EFÂL (FİLLERİN NETİCELERİ)

Bazı müçtehitler mââlat-ul efâl kâidesine kâil olurlar. Onun üzerine bir çok kâide ve yekün hükümler bina ederler. Ona hükmün, şer'î bir hüküm olduğuna istidlâl usûllerinden bir asıl olarak itibar ederler. O, şer'î delillerden bir delil mesâbesindedir. Derler ki : “*Mââlat-ul efâla bakmak, ister fiiller muvâfık olsun isterse muhâlif olsun, şeran maksûd muteberdir.*” Zira derler ki “*Müçtehit, mükelleflerden sâdır olan fiillerden bir fiil üzerine yönelmeye veya yüz çevirmeye dair ancak o fiilin kendisine götüreceği şeye baktıktan sonra hüküm verir. Bazen o fiil, kendisindeki celbi istenen bir maslahat veya defî gereken bir mefsedetten dolayı meşrû olabilir. Fakat o fiilin, kendisindeki maksûdun hilâfına neciteleri vardır. Bazen de o fiil, kendisinden neşet eden bir mefsedet veya kendisiyle defedilen bir maslahattan dolayı gayri meşrû olabilir. Fakat o fiilin bunun hilâfına neticeleri vardır. O zaman fiil, ister bir maslahat için meşrû olsun yani kendisi emrolunan olsun, isterse ondan neşet eden bir mefsedetten dolayı gayri meşrû olsun yani hakkında nehyolunan olsun, fiilin kendisine götüreceği şeye itibar etmek kaçınılmazdır. Çünkü şayet meşrûdaki söz, celbedilen bir maslahat veya defedilen bir mefsedetten dolayı meşrûiyetle mutlak kılınarak, hâli üzerine terk edilmiş olsaydı, belki de o meşrûdaki maslahatın celbi istemi, maslahata müsâvi veya ona ziyâde olan bir mefsedete sevk eder. Bu da, meşrûiyetle sözü mutlak kılmaya mâni olur. Değilse fiil, meşrûiyetinin aslında helal da olsa, haram kılınır. Aynı şekilde gayri meşrûdaki söz, ondan neşet eden bir mefsedetten dolayı meşrû olmamakla mutlak kılınarak, hâli üzerine terk edildiğinde, belki de mefsedetin def'i isteği, müsâvi veya ziyâde olan bir mefsedete götürür. Onun için meşrû olmamakla sözü mutlak kılmak sahih olmaz. Değilse fiil, meşrûiyetinin aslında haram da olsa, helal kılınır.*” Bu mââlat-ul efâl kâidesine şu üç delillerle istidlâl ederler:

Birincisi: Teklifler, kulların maslahatları için meşrû kılındı. Kulların dünyevî maslahatları da, kulların amellerinin bir neticesidir. Çünkü kulların amellerini teemmül ettiğinde, bunların maslahatların neticeleri için mukaddimeler olduklarını görürsün. Çünkü onlar, Şâri'nin maksûdu olan müsebbibler için sebeplerdir. Müsebbibler, sebeplerin mââlatıdır. Sebeplerin icrâsında onlara itibar etmek matlûbttur. Ki bu mââlata bakmanın manasıdır. Müçtehit için müsebbibe, ki sebebin maâlidir, itibar etmek kaçınılmazdır.

İkincisi: Mââlat-ul efâl, ya şeran muteber olurlar yada muteber değiller. Eğer muteber olurlarsa, matlûb olandır. Eğer muteber değillerse, amellerin, bu amellerin maksûduna zıt mââlatı olması mümkündür. Bu ise sahih değildir. Çünkü teklifler, ancak kulların maslahatları içindir. Kendisine denk olan veya fazla olan bir mefsedetın vukûu imkanıyla birlikte kesinlikle vâki olması beklenen hiçbir maslahat yoktur. Ayrıca bu, meşrû bir fiille bir maslahatı talep etmemize, memnû bir fiille de bir mefsedetın vâki olmasını beklememize yol açar. Oysa bu, Şerîfatın vad'ının hilâfıdır.

Üçüncüsü: Şer'î deliller ve tam istikrâ, meşrûiyetin aslında mââlatın muteber olduğuna delâlet ederler. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibi:

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk

edin. Umulur ki, korunursunuz.”¹⁰⁶² Ve şu sözü:

“Oruç, sizden öncekiler üzerine yazıldığı gibi size de yazıldı. Umulur ki sakınırsınız.”¹⁰⁶³ Ve şu sözü:

“Mallarınızı aranızda bâtil yolla yemeyin. Siz bilerek, insanların mallarından bir kısmını günahla yemeniz için yöneticilere onları vermeyin.”¹⁰⁶⁴ Ve şu sözü:

“Allah’tan başkasına tapanlara sövmeyin, sonra onlar da bilmeyerek Allah’a söverler.”¹⁰⁶⁵ Ve şu sözü:

“Kerih gördüğünüz halde savaş size yazıldı. Belki de kerih gördüğünüz bir şey, sizin için daha hayırlı olabilir.”¹⁰⁶⁶ Ve şu sözü:

“Ey akıl sahipleri, kısısta sizin için bir hayat vardır.”¹⁰⁶⁷ Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’e, nifâkı zâhir olan kimselerin katli imâ edildiğinde, şöyle buyurdu:

“*Bırak onu, insanlar Muhammed ashabını öldürüyor diye konuşmasınlar.*”¹⁰⁶⁸

“Eğer senin kavmin küfre yakın olmasaydı, ben elbette Beyt’i bozar sonra onu İbrâhîm Aleyhissalatu Vesselam’ın temeli üzerine bina ederdim.”¹⁰⁶⁹ Mescide bevleden Bedevî hadisinde, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem bevlini tamamlancıya kadar terk edilmesini emretti ve şöyle buyurdu:

“*Onu kesmeyin.*”¹⁰⁷⁰ Yani onu engellemeyin. İnzivâdan korkarak nefsi ibâdetle aşırıya gitmekten nehy hadisi v.b kendisinde bu mana olanlar. Öyle ki amel aslında meşrû olur ama mefsedete götürdüğü için ondan nehyedilir. Yahut amel, aslında memnû olur fakat ondan nehy bunda mashalat olduğu için terk edilir.

Bu üç delillere binaen mââlat-ul efâle kâil oldular. Sonra bu kâide üzerine Sedd-uz Zerâi’ kâidesini bina ettiler. Nitekim onun üzerine Raf’ul Haracı da bina ettiler. Raf’ul Harac, aslında gayri meşrû olan amele, meşrû olmakla rıfka götüreceğinden dolayı müsâmaha etmektir. Yine o kâide üzerine Hileler kâidesini bina ettiler. Bu kâide, şer’î bir hükmü iptal etmek ve zâhirde onu başka bir hükme dönüştürmek için câizliği zâhir olan bir ameli takdim etmektir. Mesâlihi Mürsele kâidesini de. Mesâlihi Mürsele, küllî bir delil mukâbilinde cüzî bir maslahatı almaktır.

Sedd-uz Zerâi’ kâidesine gelince; Buna kâil olanlar, üzerine bir çok hükümler bina ederler. Ona binaen haramı helal kılarlar. Ona istinadla da helali haram kılarlar. Bunlar nezdinde bunun hakikati, onlar nazarındaki bir maslahata tevessül etmektir. Bir mefsedete neden olan her maslahat, helal olduğunu nass getirmiş olsa da, o maslahat haram olur. Daha eşedd bir mefsedete yol açan her mefsedet de, tahrimini nass getirmiş olsa da, helal olur. Derler ki: “Evvela, veresiye on dinara bir mal üzerindeki alış-verişin, alış-veriş üzerinden herkese maslahatlara sebep olmak yönünden câizliği zâhirdir. Bu alış-verişin maâli, satıcı, kendisinden onu satın alan müşteriden peşin beş liraya kendi malını satın almakla, peşin beş liranın veresiye on liraya karşılık alış-verişine sebep kılındığında, bu amelin maâli, mal sahibinin kendisinden onu peşin beş liraya satın alan kimseye veresiye on liraya satmasına götürür. Mal, lağvıdır, bu amelde malın hiçbir

¹⁰⁶² Bakara: 21

¹⁰⁶³ Bakara: 183

¹⁰⁶⁴ Bakara: 188

¹⁰⁶⁵ En’am: 108

¹⁰⁶⁶ Bakara: 216

¹⁰⁶⁷ Bakara: 179

¹⁰⁶⁸ Buhari, K. Tefsîr’ul Kur’ân, 4527

¹⁰⁶⁹ El-Buhâri

¹⁰⁷⁰ Buhari, K. Edeb, 5566

manası yoktur. Çünkü kendisinden dolayı alış-verişin teşrî edildiği maslahatlardan hiçbir şey mevcût değildir. Bundan dolayı câiz olan bu alış-veriş, kendisine götürdüğü şeye bakılarak haram olur. Fakat onlar, bunun için bir kasıt zâhir olur ve âdetin muktezâsına göre insanların içerisinde çok olur, dediler. Yüzünü örtmekle kadının hicâbında müteassıp olan kimseler şöyle derler: Kadının yüzü, her ne kadar Şâri açılmasına cevâz vermişse de ve Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü: **“Onlardan kendiliğinden görünenler müstesna zinetlerini açığa vurmasınlar.”**¹⁰⁷¹ Ve Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüyle de:

“Muhakkak ki, kadın hayız çağına erişince ondan şu ve şundan başkasının görünmesi uygun olmaz” dedi ve kendi yüzü ve ellriine işâret etti.¹⁰⁷² onu avretten çıkarmışsa da, ama onlar yüzü açmak, fitne korkusuna götürür, derler. Fitne korkusu, yüzü açmanın götürdüğü şeydir. Dolayısıyla yüzü açmak, şer'î deliller onu helal kılsalar da, haram olur. Bu, Sedd-uz Zerâi' babındandır. İşte böyle, bir mefsemete götüren her maslahat haram ve terki de kendisinden daha eşedd bir mefsemete yol açan her mefsemet de helal olur.

Raf'ul Haraca gelince; Bu şu demektir, burada gayri meşrû bir amel olur ve terkinde de insanlar üzerine bir sıkıntı olduğunda, o amale, meşrû rıfka götürdüğünden dolayı, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüne binaen müsâmaha edilir:

“Allah size kolaylık ister, zorluk istemez.”¹⁰⁷³ Ve şu sözü:

“Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.”¹⁰⁷⁴ Ve Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözü:

“Fakat ben, musâmahakâr Hanîf ile gönderildim.”¹⁰⁷⁵ Bütün bunlar, ağır meşakkat veren Şerîata münâfidir. Bunun için fiile, Allah'ın o fiil için indirdiği hüküm değil de, fiilin kendisine götürdüğü o şeyin hükmü verilir.

Hileler kâidesine gelince: Bunun meşhûr hakikati şudur; şer'î bir hükmü iptal etmek ve zâhirde onu başka bir hükme dönüştürmek için câizliği zâhir olan bir ameli takdim etmektir. Bu, zekâtтан firar ederek malını bir yılın başında hibe eden gibidir. Çünkü hibenin aslı, câizlik üzeredir. Fakat zekâta mâni oluyor olması, bir mefsemete yol açar. Onun için bu durumdaki hibe men edilir. Zira üzerine zekât vâcib olan kimse, şer'î bir hükmü -ki zekât vücûbiyetidir- iptal etmek için ve onu başka bir hükme- ki zekâtın vâcib olmamasıdır- dönüştürmek için câizliği zâhir olan bir ameli -ki hibedir- takdim etti.

İşte maâlat-ul efâl kâidesinin vakiasının hülâsası ve onun üzerine bina edilen kâidelerin hülâsası budur. Bu kâideye bakan kimse, bir yönden onun sahîh, üç yönden de bâtil olduğunu görür. Onun üzerine bina edilen kâidelere gelince; cümleten ve tafsilen bâtildir. Tek bir yönden onun sahîhlik vechine gelince; hakkında vârit olan bazı nasslar, **“Harama vesile haramdır”** kâidesine delâlet ederler. Bu da, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünün kendisine delâlet ettiği şeyden dolayıdır:

“Allah'tan başkasına tapanlara sövmeyin, sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler.”¹⁰⁷⁶ Allah, putlara sövmeyi câiz bir fiil olduğu halde haram kıldı. Çünkü o,

¹⁰⁷¹ Nur: 31

¹⁰⁷² Ebu Dâvud

¹⁰⁷³ Bakara: 185

¹⁰⁷⁴ Hac: 78

¹⁰⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, B. Mûs. El-Ensâr, 21260

¹⁰⁷⁶ En'am: 108

Allah'a sövmeye sebep olur. Oysa bu, haramdır. Ve çünkü kitâptan bu vakıya delâlette sarîh şer'î bir nass vârit oldu. Dolayısıyla maâlât-ul efâldan sadece bu nevi câizdir. Bu nevi de, üzerine ayetin de delâlet ettiği gibi, memnû bir müsebbibe yol açtığı zaman câiz olan sebebi men etmektir. Bunun dışındakiler ise câiz değildir.

Geri kalan maâlât-ul efâlin butlân vechine gelince; bu, üç yönde zâhirdir. Bunlar, kendilerini ispat için vârit olan delillerin vecihleridir:

Birinci vecih: Şüphesiz ki maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i, şer'î hükümler için bir illet ve onlar üzerine bir delil değildir. Nitekim onlar, bir bütün olması vasfıyla İslâmî Şerîat için de bir illet değildir. Çünkü Şerîat, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i için geldi diye delil olarak getirdikleri nass, tafsilî hükümleri için değil, bir bütün olması vasfıyla Şerîat için olduğu noktasında sarîh bir nasstır. Bu nass, Şerîatın hikmetidir yani Şerîat için hâsıl olması murâd edilen neticedir. Yoksa Şerîatın teşrîsi için bir illet değildir. Çünkü Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü: **“Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.”**¹⁰⁷⁷ Onun bir rahmet oluşunun, tafsilî hükümlere nispetle değil de, ancak risâlete yani Şerîata nispetle olduğunda zâhirdir. Nass, ancak buna delâlet eder, başkasına değil: **“Seni gönderdik”** yani risaletle.

Nassta, onun rahmet oluşunun, Şerîatın teşrîsine iten değil, Şerîatın tatbikinin neticesi olduğu zâhirdir. Yani nassta, onun Şerîatın teşrîsinin illeti değil de Şerîatın teşrîsinin hikmeti olduğu zâhirdir. O nass, Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibidir:

“Allah bunu, ancak müjde olsun ve onunla kalbiniz mutmain olsun diye yapmıştır.”¹⁰⁷⁸ Ve Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibidir:

“Kitâbı sana, her şey için bir beyân, Müslümanlar için bir hidâyet, bir rahmet ve bir müjde olarak indirdik.”¹⁰⁷⁹ Ayet, ta'lîl ifade etmez. Ancak gâye ifade eder. Bu nedenle burada, maslahatların celbini ve mefsedetlerin def'ini, tafsilî hükümlerden her şer'î hüküm için bir illet hatta bir bütün olması vasfıyla İslâmî Şerîatının teşrîsi için de bir illet, kılmanın herhangi bir vechi yoktur. Çünkü onlar, Şerîatın hikmetidir, Şerîatın teşrîsinin illeti değil.

Bununla beraber tafsilî hükümlerin delilleri, bir ayet veya bir hadis olsun ya kitâp ve sünnetten naslar olarak yada kitâp ve sünnetten nasların getirdiği manalar olarak geldiler ve bunları, hükme delâlet eden bir alâmet ve hükmün teşrîsine sevk eden kıldılar. İşte bunlar, şer'î illettir. Şerîat, maslahatın celbini ve mefsedetini def'ini değil, bu illeti, bizatihi murâd edilen mananın kendisi kıldı. Rasûl'ün kurban etlerinden nehyi, maslahat için değil fakir kalabalıklar içindir. İlet, maslahat değil, fakir kalabalıklardır. Allah malı Ensâr'a değil de Muhâcirlere vermenin illetini, onun zenginler arasında dolaşan olmaması kıldı. İlet, maslahat değil, zenginlerin malı tedâvül etmemeleridir. Maslahatı, küllî veya cüz'î olarak tafsilî hükmün delili kılmak, ister kitapta isterse sünnette olsun hem naslarda vârit olan şer'î illetlere hem de ta'lîlin vakıasına muhâlifdir. Buna göre maslahatın, tafsilî hükümler için bir esas itibar edilmesi ve tafsilî hükümleri bu maslahata göre icrâ edilmesi câiz değildir. Böylelikle şer'î hüküm, bu delili nakzeden başka bir delil veya şer'î hükmün kendisiyle birlikte döndüğü şer'î bir illet vârit olmadıkça, delilin üzerine delâlet ettiğine göre bâki olur.

¹⁰⁷⁷ Enbiya: 107

¹⁰⁷⁸ Enfal: 10

¹⁰⁷⁹ Nahl: 89

İkinci vecih: Maâlât-ul efâl, ancak ya nass yada nassla sâbit olan bir hükmün iptaline götürüyor olmaları sebebiyle delil kendilerine delâlet ettiğinde muteber olurlar. O zaman maâl-ul fiili, aklın gördüğü ve onu hüküm için bir illet, nass için bir ilga edici kıldığı maslahata binaen değil de, nass veya nassla sâbit olan hükme binaen muteber olur. Mesela: halife aleyhinde bir davanın arzı hâlinde halifenin mezâlîm kâdisını azletmesinin câiz olmayışı, Allah'ın mezâlîm kâdisı için verdiği halifeyi azletme hükmünün iptaline götürmesine binaen teşrî edildi. Fiilin kendisine götürdüğü şeye, nassla sâbit olan bir hükmün iptali delâlet etti. O şey bunun için muteber oldu, yoksa aklın onun hakkında o bir mefsedettir dediği için değil. Fiilin götürdüğü şeye bir nass delâlet etmediğinde veya o şey, nassın üzerine delâlet ettiği bir hükmü iptal edici olmadığında ise, o şey kesinlikle muteber değildir. Eğer maâlât-ul efâle itibar edilmezse, amellerin bu amellerin maksûduna zıt maâlâtı olmaları mümkün olduğundan dolayı, maâlât-ul efâle itibar etmenin şeran hiçbir vechi yoktur. Burada, ona itibarı câiz kılan Şerîattan bir şibih delil dahi yoktur. Maâlât-ul efâle itibar etmek, Şerîattan uzak mantikî kâziyelerle mücerret akıldan salt tahakkümdür.

Üçüncü vecih: Maâlât-ul efâl üzerine bir delil olarak gelen ayetler ve hadislerde, kendisinden dolayı getirildikleri hususa hiçbir delâlet yoktur. Bu husus da maâlin, bu maâle sevk ettiği şeydeki etkisine itibar etmektir. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü:

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, sakınırsınız.”¹⁰⁸⁰ Ve şu sözü:

“Oruç, sizden öncekiler üzerine yazıldığı gibi size de yazıldı. Umulur ki sakınırsınız.”¹⁰⁸¹ Maâl üzerine herhangi bir delâlet tazammun etmez. Bilakis ayetlerdeki **“Umulur ki sakınırsınız”** sözü, ibâdetin hikmetine veya orucun hikmetine delâlet eder. O da takvâya ulaşmaktır. Takvâ bazen ibâdet ve oruçla hâsıl olur. Bazen de hâsıl olmaz. Çünkü hikmet, şu şeyin doğması bu hususun şanındandır. Bu, tıpkı Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü gibidir:

“Muhakkak ki namaz, fuhûşattan ve münkerden alıkor.”¹⁰⁸² Dolayısıyla bu ayetlerle istidlâl etmenin hiçbir vechi yoktur. Bunlarda maâle de hiçbir mahal yoktur. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüne gelince;

“Mallarınızı aranızda bâtl yolla yemeyin. Siz bilerek, insanların mallarından bir kısmını günahla yemeniz için onları yöneticilere vermeyin.”¹⁰⁸³ Bu, insanların mallarından bir kısmını, günahla, yalan şahitlik veya yalan yeminle muhâkeme yoluyla yemeleri için insanların mallarının durumunu yöneticilere bırakmalarından bir nehydir. O, batılla muhâkeme olunmaktan bir nehydir. Onda maâle hiçbir mahal yoktur. Bu ayetle istidlâl etmenin hiçbir vechi yoktur. Şu sözü ise:

“Kerih gördüğünüz halde savaş sizin üzerinize yazıldı. Belki de kerih gördüğünüz bir şey, sizin için daha hayırlı olabilir.”¹⁰⁸⁴ Bunda, maâlinden ötürü bir şeyden nehy ve maâlinden ötürü bir şeyi emretmek de yoktur. Ancak o, kendileri bunu bilmedikleri halde kerih gördükleri şeyde kendileri için bir hayır olabileceğini, ayetin devâmı delilinden hareketle, kendilerine bir beyândır: **“Allah bilir siz**

¹⁰⁸⁰ Bakara: 21

¹⁰⁸¹ Bakara: 183

¹⁰⁸² Ankebut: 45

¹⁰⁸³ Bakara: 188

¹⁰⁸⁴ Bakara: 216

bilmezsiniz.”¹⁰⁸⁵ Bunda, maâle hiçbir mahal yoktur. Şu ayet:

“Ey akıl sahipleri, kıyâsta sizin için hayır vardır.”¹⁰⁸⁶ Şu hadis:

“Bırak onu, insanlar Muhammed ashabını öldürüyor diye konuşmasınlar.”¹⁰⁸⁷ Ve şu hadise gelince:

“Eğer senin kavmin küfre yakın olmasaydı, ben elbette Beyt’i bozar sonra onu İbrâhîm Aleyhissalatu Vesselam’ın temeli üzerine bina ederdim.”¹⁰⁸⁸ Bunlar, maâl üzerine bir delil değil, hükmün illeti için bir beyândır. Bunlardaki maâl, putlara sövmekten nehyde zâhir olduğu gibi, zâhir olsa da, ancak ne var ki bu maâl, şer’î bir hüküm değildir. O maâlde sadece sevk eden muteberdir, maâl muteber değildir. Çünkü bu maâl üzerine hükmünü almak terettüp etmez. Burada ta’lîle delâlet eden bir çok nasslar vardır. Bunlar, illet ve kıyâs babına dâhil olurlar. Maâle dâhil olmazlar. Mescide bevleden Bedevî hadisine gelince; bu, yaptığından câhil olan Bedevî’ye bir rıfk, cehâletinden dolayı ona bir mazerettir. Onda herhangi bir maâl yoktur. Şu hadise gelince;

... “...Hayvanını yorup âciz bırakan ne mesafe katedebilir ne de sırtını pek bırakır.”¹⁰⁸⁹ Bu, kendisi için hâsıl olan vakıanın beyânıdır. O, maâlin hükmünü almak değildir. İşte böyle, delillerin hepsinde, gerek amelin varlığı, aslında meşrûdur ama bir mefsedete götürdüğü için ondan nehyedildi diye gerekse aslında memnû bir ameldir, ama daha eşedd bir mefsedetin telâfisi için nehy terk edildi diye kâil olduklarına ilişkin bir şey yoktur. Böylelikle onların ayetlerle istidlâllerinin sukûtu zâhir olur. Buna bağlı olarak **“Harama vesile haramdır”** kâidesi dışında maâl mevzûsu da sâkıt olur. **“Maâlat-ul efâle itibar etmek”** kâidesi sâkıt olduğu zaman, onun üzerine terettüp eden kâidelerin da hepsi sâkıt olur.

Bununla birlikte Sedd-uz Zerâi’ kaidelerinin üzerine bina edildiği şeyin sukûtuyla Sedd-uz Zerâi’ kâidesinin sukûtu meselesinden başka burada Sedd-uz Zerâi’ kâidesinin tafsili olarak sukûtuna delâlet eden bir şey daha vardır ki o da nass, bir fiili helal kılarak gelir, akıl da gelir bu fiilin maâli mefsedettir dediğinde, nass vârit olduğu zaman aklın söylediğinin hiçbir kıymeti yoktur. Aynı şekilde nass bir fiilin tahrimini getirir, akıl da gelir bu fiilin maâli maslahattır dediğinde, nass geçtiği zaman aklın söylediğinin bir kıymeti yoktur. Çünkü teşrîi koyan, Allah’tır. Nass ise, Allah’tan bir vahiydir. Akıl, ancak nassı anlar, kendi katından hüküm koyamaz bilhassa da nassa muhâlif olduğunda. Bu durumda aklın dediği ilga edilir, nassın getirdiği bâki kalır. Bununla Sedd-uz Zerâi’ kâidesi, esâsından bâtil olur. Çünkü Sedd-uz Zerâi’, akıl, hükmünü nassın beyân ettiği fiilin maâlini hükme tenâkuz gördüğünde, nass ilga edilir, aklın gördüğü hüküm bâkidir hususu üzerine mebnidir. Hiç şüphesiz bu, bâtildir. Onların getirdikleri misallerin fâsidliği sarihtir. Malın veresiye on liraya alım satımı câizdir. Malı satın alan kimsenin de onu satıcısına beş liraya satması câizdir. Alış-veriş akdi ilkinde tamamlanıp son bulduğu ve ikincisindeki de birincisinden bağımsız olarak tamamlandığı ve her biri diğerinden başka bir alım satım olduğu müddetince, iki satıcı ve satılan mal birlikteliği zarar vermez. Aynı şekilde kadının yüzü, nassın delâleti sebebiyle avret değildir. Akıldan veya mesela Da’d (bir kadın ismi) gibi muayyen kadının vakıasından sâdir olan fitne korkusu vehminin, burada, nasstan ve vakıadan değil de kadın olması açısından kesinlikle kadının

¹⁰⁸⁵ Bakara: 216

¹⁰⁸⁶ Bakara: 179

¹⁰⁸⁷ Buhari, K. Tefsîr’ul Kur’ân, 4527

¹⁰⁸⁸ El-Buhârî

¹⁰⁸⁹ Ahmed, El-Beyhakî, El-Bezzâr

yüzünü açmaktan kaynaklandı diye o vehme delâlet eden bir delil yoktur. Bu vehme nassı ilga edici olarak itibar edilmemesine ilâveten onun varlığına kesinlikle itibar edilmez. İşte Sedd-uz Zerâi' misallerinin hepsi böyledir. Sedd-uz Zerâi' babından olduğu karıştırılan **“Harama vesile haramdır”** kâidesini istisna ettiğimizde, kuşkusuz Sedd-uz Zerâi'nin bütün delilleri ve misalleri batıldır. Şerîata tenâkuzdurlar. Keza Raf'ul Harac kâidesi de esâsından bâtıldır. Çünkü Allah'u Teâlâ'nın şu sözü: **“Allah size kolaylık ister, zorluk istemez.”**¹⁰⁹⁰ Allah'u Teâlâ'nın şu sözünden sonra geldi:

“Sizden her kim hasta ya da seferi olursa, o günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun.”¹⁰⁹¹ Bu, Şâri'n içerisinde Müslümanlar için seferde ve hastalıkta iftar mubahlığına dair kıldığı ruhsatlara bir delildir. İşte bütün şer'î ruhsatlar böyledir. O, şer'î ruhsatlar mevzûsuna hâsıtır. Bu da, üzerine delilin geldiği mevzûdur. Allah'u Teâlâ'nın şu sözü de: **“Din hususunda üzerinize hiçbir güçlük kılmadı.”**¹⁰⁹² Allah'u Teâlâ'nın şu sözünden sonra geldi:

“Ey iman edenler! Rükü edin, secde edin, Rabbinize ibâdet edin. Hayır yapın. Umulur ki felâha erersiniz. Allah uğruna hakkıyla cihâd edin. O sizi seçti. Din hususunda üzerinize hiçbir güçlük kılmadı”¹⁰⁹³ Böylece güçlük, ki darlıktır, kendilerine emrettiği ibâdet, hayır yapmak ve Allah'ın rızası için gazvetmek konularında onlardan kaldırılmış olur. Çünkü Ey müminler! Sizi kendi dini ve nusreti için seçen O'dur. Üzerinize hiçbir darlık kılmadı. Bilakis taşıyabileceğiniz mikdar kadar yükledi. Bu, Allah'u Teâlâ'nın şu sözü gibidir: **“Allah her şahısa ancak gücünün yettiğini yükledi.”**¹⁰⁹⁴ Dini, sizin onu taşıyamayacağınız şekilde sıkıntılı kılmadı. Bunun ötesinde mücrimler için tevbe kapısını açık bıraktı. Dinin içerisinde din işini kolaylaştıran ruhsatlar ve kefâretler var etti. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüne gelince;

“Musâmahakâr Hanifle gönderildim.”¹⁰⁹⁵ Bundan murâd, Rasûl kullara meşakkat kastı için değil kullara onunla amel etmek mümkün olan dosdoğru Şerîatı getirdi. Şerîat, musâmahakârdır, kerim müsâmahalıktır. El-Kâmûs'ta: **“Es-semha, tekil içindir. İsbet eden yay ve kendisinde bir darlık bulunmayan millettir”** der. Musâmahakâr Hanîflik, ancak müsâmahakârlık Hanîfliği hevânın şehvetine ve aklın meyline göre değil onun usûlleri üzerine ve delillerine göre câri olana mukayyet olarak getirdi. İşte bu, ayetlerin manasıdır. Ayetlerde haramlara müsâmahaya ve maâlata hiçbir delâlet yoktur. Ayrıca Harac kâidesi ashâbının anladığını almak, toptan teklifleri düşürmeyi vâcib kılmaya götürür. Çünkü tekliflerin hepsi, ağır meşakkat vericilerdir. Onun için teklifler, külfetten gelen teklif olarak adlandırıldı. Külfet ise meşakkattir. Meşakkat olduğunda, şöyle ki teklife bu delâletler sebebiyle kaldırmayı iktiza eden meşakkat bitiştiğinde, bu, teklifleri düşürmeyi elzem kılar. Şerîatla sâbit olan meşakkatli teklifleri düşürmek, Şerîatın aslına tenâkuz olduğuna göre, Raf'ul Harac kâidesi anlayışına göre bu delilleri almak, Şerîata tenâkuzdur. Bu sebeple bu kâideyi almak câiz olmaz. Bilakis, her tafsilat üzerinde Şerîatın getirdiği tafsilî delillerin sınırlarda durmak ve onlardaki bir meşakkat veya onlardaki bir kolaylığa bakmaksızın yenilenen hâdiseler ve müşkiller üzerine onları tatbik etmek gerekir. Bilhassa da Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve

¹⁰⁹⁰ Bakara: 185

¹⁰⁹¹ Bakara: 184

¹⁰⁹² Hac: 78

¹⁰⁹³ Hacc: 77-78

¹⁰⁹⁴ Bakara: 286

¹⁰⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, B. Müs. El-Ensâr, 21260

Sellem şöyle demişken:

“Cehennem şehvetlerle çevrelenmiştir. Cennet de kerihlerle çevrelenmiştir.”¹⁰⁹⁶

“Cehennem şehvetlerle

Raf'ul Harac kâidesinin fâsidliği gibi, keza bazı şeyhler ve haleflerin anladıklarına göre **“Zarûretler haramları mubah kılar”** kâidesinin fâsidliği de açığa çıkar. Zira bunların bazıları, zarûretler haramları mubah kılar'a binaen, onlarda bir zarûret ve bir ihtiyacı gidermek vardır bahanesiyle haram kılınmış eşyanın mubahlığını cevâz görürler. Bunun fâsitlik vechi şöyledir: zarûretler ancak Şerîat tarafından malûm zarûretlerdir. Bunlar, hakkında helâkından yani ölümünden korkulan Mulci Iztrardır. Mulci Iztrar, Allah'u Teâlâ'nın şu sözünde vârit olandır:

“Ancak kim haddi aşmaksızın ve aşırıya gitmeksizin mecbur kalırsa, üzerine hiçbir günah yoktur.”¹⁰⁹⁷ Mahzûratları mubah kılan zarûretler işte bunlardır. Bunlar, haklarında şer'î bir nassın vârit olduğu veya üzerlerine şer'î bir nassın, zatlari yahut cinsleri üzerine muayyen bir delâletle delâlet ettiği zarûretlerdir. Aklın gördüğü zarûretlere gelince; kendilerinde bir haramın mubah kılındığı zarûretlerden itibar edilmezler.

Maâlât-ul efâl kâidesine binaen hileleri iptal etmek meselesine gelince; bunun bu cihetten hiçbir vechi yoktur. Hile, eğer bir haramı helal, bir helali de haram kılıyorsa, bir hile olarak yapılsa da ve amelde, fiil veya akitten bir hileye delâlet olsa da câiz değildir. Burada eğer amelde veya akitte muayyen bir delâlet yok ise, hileden kasıt hile olsa bile, hile, bir hile olarak itibar edilmez. Çünkü akidler, sahiplerinin niyetiyle değil delâletleriyle muteberdir. Yıl dolmadan önce malı hibe etmek, malı infâk etmek gibidir, maldan borcu edâ etmek gibidir, onunla mallar satın almak gibidir, hiçbir fark yoktur. Malı hibe etmek, tasarruflardan bir tasarruftur. Bunda hileye dair muayyen bir delâlet mevcûd değildir. Burada eğer hileye bir delâlet varsa, bir dinara bile müsâvi olmayan bir saati bin dinara ona satın alması sonra da o saati ona hibe etmesi ve o kişi üzerine saatin fiyatı değerinde bir çek yazması gibi, bu amelde hileye bir delâlet vardır. Onun için bâtil olur. Çünkü amelde butlânına delâlet eden bir şey vardır, işte böyle. Hileleri, maâlât-ul efâl kâidesine binaen iptal etmek, sahih değildir. Çünkü bu, ya niyeti almak olur ki halbuki niyetin akitlerde hiçbir emâresi yoktur. Yada hükmü iptal etmede akli hakem kılmak olur ki bu da câiz değildir.

Bütün bunlardan maâlât-ul efâl kâidesinin ve onun üzerine terettüp eden kâidelerin hepsinin butlânı ayân beyân olur. Böylelikle maâlât-ul efâl kâidesinin istidlâl usûllerinden ve şer'î delillerden olmadığı zâhir olur.

¹⁰⁹⁶ İbn-u Hibbân

¹⁰⁹⁷ Bakara: 173

SAHÂBE GÖRÜŞLERİ, HÜKÜMLERİ VE İÇTİHÂDLARI

Mevûf hadisler, sahâbenin hükümleri, şer'î bir delil değildir. Hükümün, şer'î bir hüküm olduğuna da hüccet olmazlar. Mevkûf hadislere gelince; çünkü bunlar gerek nass gerekse delâlet bakımından Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'e nispet edilmediler. Bunlar, hatta zanni olarak bile sünnetten itibar edilmezler. Rasûl'ün onları söylediği zannı gâlip değildir. Ancak Rasûl'ün onları söyleyip, sahâbînin onları ona nispet etmemiş olması muhtemeldir. Madem ki söz veya fiil, Rasûl'ün bunu söylediği veya yaptığı veya hakkında sükut ettiği zannı gâlip değildir, o halde o sünnetten itibar edilmez. Bunun için mevkûf hadisler, eserler diye adlandırıldı. Mevkûf hadisler sünnetten itibar edilmediklerine göre, bunlar ondan rivâyet edilen sahâbî görüşleri olarak itibar edilirler. Onlar, sahâbînin içtihadı ve hükümleri kabilindedir. Onlarla ihticac edilmez, şer'î bir delil de olmazlar. Sahâbe görüşleri, içtihatları ve hükümlerinin şer'î delillerden itibar edilmemelerine gelince; çünkü Allah'ı Teâlâ şöyle buyuruyor: **“Rasûl, size ne getirdiyse onu alın, sizi neden nehyettiye kaçının.”**¹⁰⁹⁸ Bunun mefhûmu, Rasûl gayrisinden size ne geldiyse onu almayın olur. Çünkü Rasûl kelimesi, mefhûmuyla amel edilen bir sıfattır. Ve Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünden dolayı:

“Herhangi bir şey hakkında anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah ve Rasûl'ne götürünüz.”¹⁰⁹⁹ İhtilaf anında Allah'a ve Rasûl'e götürmek, başka ayetlerin karinesiyle vâcib kılındı. Mesela: **“Onun emrine muhâlefet edenler, kendilerine bir fitnenin isâbet etmesinden sakınsınlar.”**¹¹⁰⁰ Mesela:

“Mümin bir erkek ve kadın için Allah ve Rasûl'ü bir işe hükmettiğinde onlar için o işlerinden bir muhayyerlik yoktur.”¹¹⁰¹ Sahâbî görüşüne veya içtihadına veya hükmüne götürmek, farzı terk etmek olur. Çünkü bu, Allah ve Rasûl'den gayrisine götürmektir. Ayrıca sahâbe, müçtehit sahâbe birilerinden her birinin diğerine muhâlefet etmesinin cevâzı üzerinde icmâ ettiler. Şayet onların görüşleri, içtihatları ve hükümleri hüccet olmuş olsaydı, elbette böyle olmazdı ve onlardan her biri üzerine diğerine ittiba etmek vâcib olurdu ki bu şeran muhaldir. Üstelik sahâbe, bir takım meselelerde ihtilaf ettiler, onlardan her biri diğerinin görüşünün hilâfına meyletti. Nitekim kardeşler ve diğerleriyle birlikte dede meselelerinde olduğu gibi. Sahâbînin görüşü, hüccet olsaydı, Allah'ın hüccetleri muhtelif ve birbirine mütenâkız olurdu. Bu ise Allah hakkında muhaldir. Bütün bunlardan açığa çıkar ki, sahâbe görüşleri, içtihatları ve hükümleri hüccet değildir ve şer'î delillerden de itibar edilmezler.

Ancak sahâbe rıdvanullahi aleyhim, İslâm'da derece bakımından, Nebilerden sonra insan mertebesinin en yücesini işgal ederler. Derece bakımından onlar, Müslümanların nefislerinde çok yüksek konuma hâizdirler. Onlar üzerine övgü Kurân ve hadislerin sarihinde vârit oldu. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurdu:

¹⁰⁹⁸ Haşr: 7

¹⁰⁹⁹ Nisa: 59

¹¹⁰⁰ Nur: 63

¹¹⁰¹ Ahzab: 36

“Öne geçen ilk Muhâcirler ve Ensâr ile onlara ihsan ile tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah’tan razı olmuşlardır.”¹¹⁰² Aleyhissalatu Vesselam da şöyle buyurdu:

“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız hidâyet bulursunuz.”¹¹⁰³

Bundan dolayı Müslümanlar onların bütün görüşlerine, hükümlerine ihtimam gösterdiler ve bunları, Nebevî hadisi rivâyet ettikleri gibi, onlardan rivâyet ettiler. Mevkûf hadiste, hadisten itibar edilmesi ve onunla ihticac edilmesi veya edilmemesi noktasında ihtilaf ettiler. İçerisinde mevkûf hadisler ve sahâbe görüşleri olmayan hiçbir hadis kitâbı yoktur. El-Buhârî, Muslim, İbn-u Mâce, Et-Tirmizî ve diğer hadis kitaplarında bundan bir çok şey mevcuttur. Kişinin, Mâlik’in Muvatta’sında, Mâlik’in onları rivâyet ettiği, onları tedvin ettiği ve onları aldığı sahâbe fetvalarından bir çok misaller bulması, Müslümanların sahâbe sözlerine ve görüşlerine itibar ettiklerine delâlet eder. Bu da onların görüş ve içtihatlarının mertebesine delâlet eden hususlardandır. İşin vakıası şudur: sahâbe görüşleri, içtihatları, hükümleri dine ve sahih sünnete kendilerinden sonra gelen diğer kimselerin görüş ve içtihatlarından daha yakındır. Sahâbî, bir görüş verdiğinde, onu şifâhen Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den veya başka bir sahâbîden, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den işitmiş olması câizdir. Sahâbî de, ya delil kendi nezdinde bedihî olduğu için, bedihîyâttan olan hususun, çoğu zaman nakline ihtimam terk edilir. Yada sahâbenin ridvânullahi aleyhim hâllerinden, onlar, ziyâde ve noksandan korkarak Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den rivâyetten korktukları, rivâyeti tazim ettikleri ve onu azalttıkları bilindiği için delili rivâyet etmeksizin hükme binaen fetvâ vermiştir. Onlar, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’den işittikleri bir şeyi defalarca tahdis ediyorlar ama işitmeyi tasrih etmiyorlar ve “Kâle Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem” demiyolardı. Bunun için hükmü almış, onu söylemiş ve delilin rivayetinden çıkarmış olmaları mümkündür. Sahâbînin, kendisinden sonrakilerin kendi anlayışı gibi anlamadıkları bir ayet ve hadisin nassının anlayışında münferit kalmış olması da câizdir. Onun bu anlayıştaki münferitlik olanağı, onun lügat bilgisi kemâlinden ve münferit kaldığı şekil üzerine lafzın delâletinden gelir veya bir hâl karinesinden gelir, şahit olduğu veya işittiği ayet ve hadisin nüzûl sebebi gibi. Mesela Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şu sözü:

“Ribâ ancak nesîdedir.”¹¹⁰⁴

paranın para ile alım satımı hakkındaki bir soru için bir cevâptır. Mülâhaza etmek gerekir ki sahâbî, vahyin indirilişine şahit olmuş ve indiriliş maksadını idrak etmiştir. Her asır ve nesildeki kendisinden sonraki kimselerin anlamadığını anlamıştır. Böylelikle sahâbînin içtihadı, her asır ve nesildeki kendisinden sonraki kimselerin içtihadından daha râcihtir. Tüm bunlar, sahâbenin görüşleri, içtihatları ve hükümleri için kendilerinden sonra gelen diğer kimselerden mütemeyyiz bir mertebe kılar. Bunlar, delil mertebesine ulaşmasalar da, ama onlar mutlak olarak müçtehitlerin içtihatları mertebesinden katiyen en üstünü itibar edilirler. Onun için onlar, şer’î bir hüküm olarak itibar edilirler. Delil bulunmadığında, takliden bu görüşlere, içtihatlara ve hükümlere ittiba edilir. Bunlar, delil tercihinden sonra, mutlak olarak herhangi bir müçtehidten taklitte daha râcihtirler. Bu nedenle mevkûf hadisler veya bir sahâbî görüşle veya onun hükümlerden bir hükümle iştişhâd

¹¹⁰² Tevbe: 100

¹¹⁰³ Razî

¹¹⁰⁴ Muslim

edilerek şer'î hüküm verildiğinde, biz buna itibar etmeyiz. Çünkü o, şer'î bir delil değildir, denmez. Bilakis, muhakkak ki şer'î bir delil olması vasfıyla ona itibar etmeyiz, ama şer'î bir hüküm olarak ona itibar ederiz. Delil talebinden sonra delil bulamadığımız zaman onu taklit ederiz, denilir. Ancak istişhâd anında onun, bu görüşü mesela İbn-u Abbâs gibi filan sahâbî dediğine dair bir şâhid olarak getirilmesi gerekir. O, istidlâli hissettirecek şekilde getirilmez. Buradan görüyoruz ki, her asırdaki Müslümanlara, delile ihtidâları imkansız olduğunda, rivâyet edilmelerinde, tedvin edilmelerinde ve taklit edilmelerinde sahâbe görüşlerine, içtihadlarına ve hükümlerine hırs göstermek kayda değerdir. Mevkûf hadisler, sahâbe hükümleri, görüşleri, içtihatları, şer'î nasslar ve icma-us sahâbeden sonra teşrîi servetin en azametlisinden itibar edilirler.

TEÂDÛL VE TERÂCÎH

Deliller, teâruz ettiklerinde ve bazıları için diğerk bazıları üzerine bir üstünlük olmadığında, buna teâdül denir. Eğer bazı delillerin diğerk bazıları üzerine bir üstünlük olursa, buna da terâcîh denir. Teâdül, kati iki delil arasında kesinlikle vâki olmaz. Keza katî zannî üzerine mukaddem olduğu için katî delil ile zannî delil arasında da vâki olmaz. İki zannî delil arasındaki yani iki âhâd haber arasındaki teâdüle gelince; mantıkî kıyâs, câizliğine delâlet eder, ama delillerin vakıası, delillerde bir teâdülün mevcûd olmadığına delâlet eder. Teâdül, kesinlikle zannî delillerde vâki olmadı. Üstelik bunun câiz olduğunu söylemek, imâl-ud delile (delili amel ettirmek) münâfidir. Mantıkî faraziye nispetle ise, iki âdilden birinin bir şeyin varlığı, diğerk de yokluğu hakkında haber vermesi mümteni değildir. Buna binaen teâdülün vâki olması câizdir. Ama teşrîi vakıa, buna muhâliftir. Zira âdil birinin bir şeyin varlığını haber verdiği, diğerk de o şeyin yokluğunu haber verdiği vâki olmadı. Öyle ki bu ikisi, bütün koşullarda, hâllerde ve konumlarda ancak tek bir hâlde müsâvi olurlar. O da nesihtir. Nesih ise teâdül kabilinden değildir. Binaenaleyh teâdül, zannî delillerde vâki değildir. Teâdülün zannî deliller arasında mümteni olduğuna delil, şayet iki zannî delil teâdul etse, öyle ki müçtehide ikisiyle amel etmek veya ikisini terk etmek veya bunlardan birisiyle amel etmek elzem olsa, onlardan her biriyle amel ederse, birbirine münâfi iki şeyin birlikteliği lâzım gelir. Eğer onlardan biriyle, amel etmezse, bunların nasbının abes olduğu lâzım gelir. Oysa bu, Allah’u Teâlâ hakkında muhaldir. Eğer onlardan biriyle amel ederse, bakılır. Eğer bunu biz onun için tayin etmişsek, bu bir tahakküm ve dinde şehvetle bir söz söylemek olur. Eğer biz onu muhayyer bırakmışsak, bu, mubahlık emâresini haramlık emâresi üzerine tercih etmek olur. Halbuki bunun butlânı sâbittir. Bunun için iki zannî delil arasında teâdül vâki olmaz. Şeran da câiz değildir. Öyleyse deliller arasında kesinlikle hiçbir teâdül yoktur.

Tercihe gelince; bu, lügatte, meylettirmek ve galip getirmektir. Usûlcülerin istilâhında ise, onunla amel etmek için iki delilden birini diğerk karşı takviye etmektir. Nitekim sahâbe, Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in eşleri, bu hususlardaki fiilini yabancı erkeklerden daha iyi bilirler hususuna binaen Âişe radiyallahu anha’nın haberini, Aleyhissalatu Vesselam’ın şu sözüdür: **“İki sünnet yeri, karşılaştığında gusül vâcibtir.”**¹¹⁰⁵ Ebu Saîd El-Hudrî haberine, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüdür: **“Su ancak sudandır.”**¹¹⁰⁶ tercih ettiler. İşte bu, tercihe sarılmanın cevâzı üzerinde bir icmâdir.

Tercih, zannî delillere yani âhâd haberlere mahsûstur. Katîlerde vâki olmaz. Zannî deliller arasındaki tercih için genel hatlar aşağıdaki şekilde özetlenir:

Birincisi: İki nass teâruz ettiğinde, her biriyle amel etmek mümkün olmadığı zaman, ancak bunlardan biri diğerk üzerine tercih edilir. Bir yönden değil de bir yönden dahi olsa mümkün olursa, tercihe yönelinmez. Çünkü i’-mâl-ud delileyn (iki delili amel ettirmek) külliyyen birini ihmâl etmekten daha evlâdır. Delilde aslolan, ihmâl değil amel ettirmek olması, iki delili birlikte amel ettirmeyi birini ihmâlden daha evlâ kılar. Buna

¹¹⁰⁵ Müslim, K. Akdiyye, 3244

¹¹⁰⁶ Müslim, K. Hayz, 519

misâl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüdür:

“Dikkat ediniz! Size şahitlerin en hayırlısını haber veriyorum? Şahitlik istenmeden önce şahitliğini yapandır.”¹¹⁰⁷ Zira bu, Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözüne muârizdir:

“Daha sonra yalan yaygınlaşacak. Hatta adam, şahitliğe çağrılmadan şahitlik edecektir.”¹¹⁰⁸ Birincisi Allah'ü Teâlâ'nın hakkına, ikincisi kulların hakkına hamledilir.

İkincisi: İki nass teâruz ettiğinde, kuvvet ve umûmda müsâvi olduklarında ve bunlardan müteehhir olanı (sonra geleni) bilindiğinde, müteehhir olan mütekaddim olanı nesheder. Eğer câhil olunur ve hangisinin mütekaddim, hangisinin müteehhir olduğu bilinmezse, zannîlerse, biri diğerine tercih edilir. Eğer katîlerse, aralarında bir teâruz vâki olmaz. Çünkü katî olanlarda teâdul vâki olmaz.

Eğer kuvvet ve umûmda müsâvi değillerse, öyle ki biri katî diğeri zannî olursa veya biri âmm diğeri hâss olursa, kuşkusuz burada tercih hâsıl olur. Kuvvette müsâvi olmadıklarında, şöyle ki biri katî, diğeri zannî olduklarında, ister âmm olsunlar ister hâss olsunlar isterse katî olan hâss, zannî olan âmm olsun, katî olan tercih edilir, onunla amel edilir. Zannî olan ise terk edilir. Eğer umûm ve husûsta müsâvi olmazlarsa, şöyle ki biri diğerinden mutlak olarak daha hâss olursa, o zaman hâss olan âmm olan üzerine tercih edilir ve iki delil arası cem edilerek onunla amel edilir. Eğer umûmda müsâvi olmazlarsa, öyle ki aralarında bir yönden değil bir yönden umûm ve husûs olursa, o zaman râcih olanla amel etmek için başka bir yönden aralarında tercih talep edilir. Çünkü husûs, râcihliği iktizâ eder. Halbuki burada her biri için diğerine nispetle bir yönden husûs sâbittir. Dolayısıyla her biri diğeri üzerine râcih olur. Bunun misâli Aleyhissalatu Vesselam'ın şu sözüdür:

“Kim bir namaz unuttur veya ondan uyur kalırsa, onu hatırladığında hemen onu kılsın”¹¹⁰⁹ Çünkü bununla Aleyhissalatu Vesselam'ın mekrûh vakitlerde namazdan nehyi arasında bir yönden husûs ve umûmluk vardır. Çünkü birinci haber, vakitlerde âmm, bazı namazlarda hâsıtır. O namazlar da kazadır. İkincisi ise namazda âmm, bazı vakitlerde hâsıtır. O vakitlerde kerâhiyet vaktidir. Bu durumda önceki şekil üzere tercihe yönelinir.

Üçüncüsü: Hükümle tercih etmektir. Bu, şu hususlarla vâki olur:

Birincisi: Aslın hükmünü bâki kılan haber, o hükmü kaldıran habere tercih edilir. Sallallahu Aleyhi Ve Sellem'in şu sözü gibi: **“Kim zekerine dokunursa, abdest alsın.”**¹¹¹⁰ Halbuki merfû olarak şu lafızla da rivayet edildi:

“Birimiz zekerine dokunduğu zaman abdest alır mı?” “Ancak o senden veya bedeninden bir parçadır” buyurdular.¹¹¹¹ Nakzetme haberi tercih edilir. Çünkü hükmü bırakan, hükmü kaldırana tercih edilir. Bu, iki sebepten dolayıdır: Birincisi: Hükmü kaldırana amel etmek, onu neshetmek demektir. Bu ise, ancak neshi beyân eden bir karineyle câizdir. Burada da ise neshe delâlet eden bir karine mevcûd değildir. İkincisi: Hükmü bırakanla amel etmek, nakzedildiği zannedilen fiile nispetle namazın sıhhatini yakînî kılar. Oysa hükmü kaldırana amel etmek, bunun hilâfıdır. Çünkü o, nakzedildiği zannedilen şeyin varlığına binaen namazın sıhhatini zannî kılar.

¹¹⁰⁷ Müslim, K. Akdiyye, 3244

¹¹⁰⁸ İbn-u Hibbân

¹¹⁰⁹ Ed- Dâremî

¹¹¹⁰ Ahmed

¹¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, Müs. Medineyyîn, 15693

Namazın sıhhatinin yakînî olması, sıhhatinin zannî olmasına mukaddemdir. Aleyhissalatu Vesselam şöyle buyurdu: **“Sana şüpheli gelen şeyi, sana şüpheli gelmeyen şeye bırak.”**¹¹¹²

İkincisi: Tahrimde delâlet eden haber, mubahlığa delâlet eden haber üzerine tercih edilir. Çünkü ihtiyatı almak, tahrimi almayı iktizâ eder. Zira fiil, eğer haram olursa, işlenmesinde bir zarar vardır. Eğer mubâh olursa, terkinde hiçbir zarar yoktur. Ve Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüne binaendir: **“Sana şüpheli gelen şeyi, sana şüpheli gelmeyen şeye bırak.”**¹¹¹³

Üçüncüsü: Tahrimde delâlet eden haber, vücûba delâlet eden habere müsâvidir. Biri bir şeyin tahrimini iktizâ eden, diğeri ise vâcibliğini iktizâ eden iki delil vârit olduğunda, teâdül olurlar yani müsâvi olurlar. Hatta bir müraccâh olmaksızın biriyle amel edilmez. Çünkü haram kılan haber, yapmak üzerine cezanın müstehaklığını tazammun eder. Vâcib kılan haber ise, terk üzerine cezanın müstehaklığını tazammun eder. Bu yüzden müsâvi olurlar ve birini tercih etmek, bir müraccâha muhtaçtır. Mutlak olarak muraccâh bulunmadığında, o zaman tahrim, icâb üzerine tercih edilir.

Dördüncüsü: Vücûba delâlet eden haber, mubahlığa delâlet eden haber üzerine tercih edilir. Yani biri, vücûbu iktizâ eden diğeri mubahlığı iktizâ eden iki delil vârit olduğunda, vücûba delâlet eden delil, mubahlığa delâlet eden delil üzerine takdim edilir. Çünkü vücûba delâlet eden delil, tahrimde delâlet eden delile müsâvidir. Tahrim, mubahlık üzerine râcih olduğuna göre vücûb da mubahlık üzerine tercih edilir.

Beşincisi: Tahrimde delâlet eden haber, kerâhiyete delâlet eden haber üzerine tercih edilir. Çünkü kerâhat, kesin olmayan bir taleple terkin talebidir. Tahrim ise, kesin bir taleple terkin talebidir. Kesinlik, kesin olmayan üzerine mukaddemdir.

Altıncısı: Vücûba delâlet eden delil, mendûba delâlet eden delil üzerine tercih edilir. Çünkü vücûb, kesin taleple fiilin talebidir. Mendûb ise kesin olmayan taleple fiilin talebidir. Kesin olan, kesin olmayan üzerine mukaddemdir.

Yedincisi: İspat eden delil, nefyeden delil üzerine tercih edilir. Biri ispat olarak diğeri nefy olarak iki delil vârit olduğunda, ispat eden, ilim ziyâdeliğine şâmil olduğu için nefyeden üzerine tercih edilir. Bu, şu Bilâl haberi gibidir: Nebi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in Beyt’e girdi ve namaz kıldı. Usâme haberi ise, girdi ama namaz kılmadı der. Bu, Bilâl haberi üzerine tercih edilir.

Sekizincisi: Haddi nefyeden delil, onu ispat eden delil üzerine tercih edilir. Biri haddi nefyeden, diğeri onun ispat eden iki delil vârit olduğunda, nefyeden delil tercih edilir. Buna delil, şu üç husustur: Birincisi: Et-Tirmizî, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şöyle buyurduğunu tahric etti: **“Müslümanlardan hadleri gücünüz yettiğince kaldırın.”**¹¹¹⁴

Keza, Musned-i Ebi Hanife’de şöyle vârit oldu: **“Hadleri şüphelerle kaldırın”** İkincisi: Had, zarardır. Rasûl Sallallahu Aleyhi Ve Sellem şöyle buyuruyor: **“Ne zarar vermek ne de zarara mukâbele etmek yoktur.”**¹¹¹⁵ Üçüncüsü: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem’in şu sözüdür:

¹¹¹² Ahmed b. Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 12092

¹¹¹³ Ahmed b. Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 12092

¹¹¹⁴ Et-Tirmizî

¹¹¹⁵ El-Hâkim

“Şüphesiz ki imamın afvda hata etmesi, ukûbatta hata etmesinden daha hayırlıdır.”¹¹¹⁶

Dördüncüsü: Haberi âhâd, illeti, delâleten veya istinbâten istinbat edilerek veya kıyâsen kıyâs edilerek, alınan kıyâs üzerine tercih edilir. Çünkü haber, mantûkuyla hükmü ifâde etmekte hükme delâleti zâhir bir vahiyydir. Delâleten veya istinbat edilerek veya kıyâs edilerek alınan illet ise, bütün bunlar mefhûmdandır ve bunların vahyin getirdiklerinden olduğuna dair karinelere sahiptir. Nasstan delâleti zâhir olan, medlûlden anlayış üzerine mukaddemdir. Sarih illete gelince; bu, içerisinde kendisinin geldiği nassın hükmünü alır.

-Bitti-

Böylece İslâmî Şahsiyet kitâbından üçüncü cüz bitmiş oldu. Bu, Usûl-ul Fıkhı bahseden özel cüzdür. Onun bitmesiyle Allah’u Teâlâ’nın yardımıyla bütün kitâb bitmiş oldu.

¹¹¹⁶Et- Tirmizi, K. Hudûd, 1344